

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ESKİ RUSLAR VE BÜYÜK BOZKIR HALKLARI

Kıpçak, Peçenek, Hazar, Yahudi, Gaz, Bortas, Çerkes, Tatar ve Moğollar

I. Cilt

L. N. Gumilëv

ESKİ RUSLAR VE BÜYÜK BOZKIR HALKLARI

L. N. Gumilëv

I. Cilt

Rusçadan Çeviren
D. Ahsen BATUR

2. Baskı

Selenge Yayınları
İstanbul - 2006

Selenge Yayınları No:9
Tarih Dizisi:6

Dizgi-Sayfa Düzeni
Selahattin Uslucan

Tashih Redaksiyon
Dilara Batur

Kapak
Nüans Ajans

Baskı Cilt
Bayrak Matbaası
Küçükayasofya Cad. Yabancı Sok.
No:2/1 Sultanahmet / İSTANBUL

ISBN 975-8839-09-8 Tk.
ISBN 975-8839-10-1

ı's Russian text copyright © 1993 by Natalie Gumileva
» Türkçe basım hakları © Selenge Yayınları'na aittir.

Selenge Yayınları
ine Sok. No:41/24 Cağaloğlu / İSTANBUL
Tel-Fax:0.212 514 45 73
enge.com/ e-mail: selenge@hotmail.com

*Seni onca kitabı okumaktan kurtarmak
için, benim ne kadar çok kitap okuduğu-
mu dūşūn ve mūteşekkir ol.**

Voltaire

* Voltaire'in bu sūzū, çevirmen tarafından konulmuştur.

İÇİNDEKİLER

Ord. Prof. D. S. Lihaçyeff'in Ön Sözü	13
Çevirmenin Ön Sözü	17

PROBLEMİN TESBİTİ

Tez	21
800 Yılına Kadar Hazarya ve Oykümena.....	23
Ne Arayacağız, Nasıl Arayacağız?	26
Sadece Gerektiği Kadar	27
Araştırma Yöntemi	30
Onsuz da Olur	31
Terimler Üzerinde Anlaşalım	34
Doğu Slavyandır, Ama Henüz Rus Değildir.....	39

BİRİNCİ BÖLÜM

M.Ö. BİRİNCİ BİN YILIN ETNOSFER COĞRAFYASI

*

KİM KİMDİR?

I. SÖNMÜŞ PASSİONERLİK BÖLGESİNDE

1. Hazar Ülkesi	45
2. Etnos “ışık yansımasıdır”	47
3. Hazarya’da Kültür Gelişmiş midir?	51
4. Batı Avrasya’daki Etnogenez Aşamaları	55
5. Dağlar ve Denizler Arasında	59
6. Batı	63

II. MÜSLÜMAN SÜPER-ETNOSU

7. Araplar’ın Zuhuru	67
8. Hazarya’nın İstilas.....	72

9. Beklenilmeyen Zafer	74
10. Safha Değişimi	77
11. Muharref Gerçeğin Savunucuları.....	85
12. Kaynaşma.....	88

III. HRİSTİYAN SÜPER-ETNOSU

13. Batı Krizi	93
14. Vikingler ve Feodaller.....	97
15. Avrupa'nın Doğuşu	100
16. Büyük Parçalanışın Arefesinde	104
17. Uyumsuzluk.....	109

IV. SEYYAR SÜPER-ETNOS

18. Asırlar Ötesine Yolculuk.....	113
19. Din Değiştirmek Etnogenez Sembolüdür	118
20. Judea'ya dönelim.....	121
21. Bağdaşmazlık	125
22. Bir "Yüzyıl Savaşı" Daha	128
23. V-VII. Yüzyıl Persleri Arasında	132
24. VII. Yüzyıl Arapları Arasında.....	137
25. VIII. Yüzyıl Grekleri Arasında	139

İKİNCİ BÖLÜM TARİH ZİKZAKI

V. SÜRGÜN PRENSLER

26. Hazarlar'da Misafirlik.....	145
27. Vakayinamelerde Her Şey Yoktur.....	149
28. Rahdânîler	152
29. Seviyesizlik.....	158
30. Gök Gürültüsü.....	162

VI. KİMERANIN DOĞUŞU (809-838)

31. İktidar	167
32. Tahakküm	168
33. Volga Sahilindeki Kimera.....	171
34. Septisizm.....	174
35. Peki, Sanat Nerede?	176
36. İkili İktidar.....	178

VII. KİMERANIN GELİŞMESİ (839-898)

37. Dört Hakanlık	183
38. Rus Hakanlığı.....	193
39. Hazarya'nın Yeni Dostları	196
40. Bizans'a Geline	199
41. Rahdânîler ve Normanlar	201
42. Gayr-ı Mütentakız Rivayetlerin Peşinde	206
43. 907'deki Rus-Grek Savaşı	213

VIII. KİMERANIN HAMLESİ (899-944)

44. IX-X. Yüzyıllara Girerken	217
45. Tabiatın Öfkesi.....	219
46. Hazar Denizi Çevresinde	221
47. Sahte Müttelikler	224
48. Yenilenen Hazarya'nın Düşmanları.....	227
49. Başkumandan Pesah'ın Yiğitliği	230
50. Kim Suçlu?.....	237

IX. KİMERANIN CAN ÇEKİŞMESİ (945-966)

51. Kiyef'de Darbe	241
52. Yüz Yüze	245
53. Açık Yürekli ve Faydası	248
54. Beşinci Trajedi.....	251
55. Kimeranın Yıkılışı	255
56. Kimera Neden Rusya'da Ortaya Çıkmadı?	256

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
NEOSFERİN COĞRAFYASI

*

X-XII. YÜZYILLAR**X. TEREDDÜT ÇAĞI (966-985)**

57. Slavyan Batı Taraftarlığının Doğuşu	263
58. Hazarya'nın Taksimi	267
59. Şeytanlar veya Tanrılar	270
60. Kuvvetler Dengesi.....	275
61. Tek Kişinin Yapabilecekleri.....	277
62. Yuvarlanan Çığ Topu.....	280
63. Olayların Yorumu	282

64. Karanlıktan Çıkış.....	284
65. İmparatorluğun Kuruluşu.....	287

XI. DİNLER SAVAŞI

66. Seçim Hakkı.....	291
67. Çift Kutupluluk	294
68. Din Seçimi.....	297
69. Vicdanın Sesi.....	300
70. Kutbun Parçalanışı.....	304
71. Karar	312

XII. EŞYANIN GÜCÜ (986-1036)

72. Knâzların ve Halkın Vaftiz Oluşu	317
73. Kaybedilen Dava	322
74. İç Savaşların İtki ve Sembolleri	326
75. Kullanılan Şans	332
76. Ümitsizlik.....	335

XIII. BOZKIR SINIRINDA (1036-1061)

77. Peçenekler'in Yenilenişi	339
78. Hakanlıkların Sonu	343
79. Önemli Değişiklikler.....	350
80. Kıpçaklar'ın Zuhuru	353

XIV. KAYBOLAN YILLAR (1061-1115)

81. Mavi Denizlerde.....	357
82. Rusya'da	359
83. Svyatoslaviçler.....	362
84. Oleg Svyatoslaviç'in Sergüzeşti	365
85. Meş'um Geçmişin Yankısı.....	369
86. Oleg Svyatoslaviç'in Geri Dönüşü	372
87. Oleg Svyatoslaviç'in Analojisi	374
88. Hazin Hatime	379
89. Netice-i Kelam	383
90. Vladimir Monomah'ın İki Hizmeti	386
91. Büyük Mstislav'ın Mirası	391

XV. BAŞKA DİNLER, BAŞKA GÖRÜŞLER

92. Eski Tanrılar ve Yeni Şeytanlar	395
93. İkili İnanç.....	397
94. “Efsun Ruhları”	400
95. Yalnızlık	404
96. Şaşkınlık.....	409
97. IX-XII. Yüzyıl Batısının Dogma, Görüş ve Olayları.....	412
98. Acımasızlık.....	418
99. İslam Dünyasıyla Yol Ayrımı.....	419
100. Demonoloji	421

XVI. ALTIN SONBAHAR

101. Bir Adım İleri.....	425
102. Akşamın Kızıl Ufkunda	427
103. Emelin Bittiği Yerde Elem Başlar	431
104. Üzüntünün Sebebi Güvensizliktir	433
105. Alacakaranlık	437
TERİMLERİN İZAHİ	441
DİZİN	443

ÖN SÖZ

L. N. Gumilëv [Gumilëff], elinizdeki bu eserde, IX-XIV. Yüzyıl Rusya tarihinin rekonstrüksiyon denemesini, okuyucuya (her zamanki gibi) sürükleyici bir üslupla sunmaktadır. Hayali eğitim sistemi yüzünden pek çok şeyin gizli kaldığı düşünülürse, elinizdeki bu eser, gerçekten tarihin rekonstrüksiyonudur. Geçmişte dahi herkesin güvenebileceği böyle bir deneme olmadığı için, bu rekonstrüksiyon tecrübesi, her türlü varolma hakkına sahiptir. Eğer o dönemi aydınlatan cılız kaynaklara bel bağlanmış olsaydı, bütünüyle güvenilebilir bir şeyler ortaya konulabilirdi, ama her halükârda tarihi tam olarak anlama garantisi sağlanamazdı. Çünkü tarihî yaşantı, sadece kaynaklara istinaden yazılanlardan elbette daha zengindir. Her halükârda, rekonstrüksiyon unsurları olmadan, sadece tarihî kaynaklara dayanılarak en güvenilir sonuca ulaşmak mümkün değildir. L. N. Gumilëv, “sapını suya dokundurmayan” türden hükümler çıkarma heveslisi diğer tarihçilerden daha fazla rekonstrüksiyon unsurlarına sahiptir. Kaldı ki, Gumilëv’da o diğer tarihçilerin sahip oldukları imkanlar da mevcuttur. Çünkü o, sadece didaktik bir hayal gücüne değil, aynı zamanda tasavvur gücüne de sahiptir.

Bazı konularda L. N. Gumilëv’la tartışmaya girmek istemiyorum. Çünkü görüşlerinin tamamı, kabul edilebilir özellikler içermektedir. Gumilëv, geniş bir harita çiziyor. Bu haritanın herhangi bir yerini hedef seçmek ise, ona kalmış bir şey.

Kiyef Rusyası’nın dinî-siyasî hayatının benzeri bir rekonstrüksiyon haritası, M. D. Prisélkoff gibi tarihçiler tarafından en ince detaylarına varıncağa kadar çizilmişti. Prisélkoff’un çalışması, bugüne kadar değerini yitirmiş değil. L. N. Gumilëv’un çalışması, Rus millî yaşantısının rekonstrüksiyonu konusundaki usulü yönünden Prisélkoff’un metoduyla benzerlik arzederse de, takip edilen çizgiler arasında kesinlikle bir

aynılık söz konusu değil. Gumilëv'un çizdiği dinî-millî yaşantı çizgisinin, Préselkoff'un çizgisinin uyandırdığı ilgiden daha az ilgi uyandır-
mayacağına inancım tamdır.

Gumilëv'un elinizdeki bu eserini bir roman gibi okuyabilirsiniz. Yazar, bu tür bir "roman" yazma hakkına sahiptir, ama şu anda bu eserle o, ele alınan konuda en büyük uzmandır. Onun konsepsiyonu, Rusya ile Bozkır arasındaki mevcut ikili ilişkilerle ilgili görüşlerle uyduğu gibi, durumun tüm çetrefillliğini ortaya koymak suretiyle, bu konuda son sözü söylemiş bulunmaktadır. Elbette Gumilëv'la bazı görüşleri üzerinde tartışılabilir, ama buna değer mi? Kendi görüşünü veciz (hatta bazan çok veciz) bir şekilde ortaya koyma konusunda Gumilëv'a hakkını teslim etmek gerekir. Gumilëv'un konsepsiyonu da çok önemli bir konuya parmak basmakta ve bugüne kadar kafamızı meşgul eden Rusya ile Doğu halkları arasındaki antagonizmi yumuşatmaktadır. Bu konu, kitabın her satırında hissedileceği gibi, büyük bir titizlikle işlenmiş. Bana göre, Gumilëv'un konsepsiyonu, "halkların dostluğu" konusundaki temel görüşle bütünüyle örtüşmektedir.

Elinizdeki eser, ilk bakışta, konunun ortaya konuluşu, kaynak ve literatür seçimi, anlatım ve hüküm çıkarma hususlarında doğru yöntem ve kompozisyon metotları gözetilmeden yazılmış gibi gelebilir. Ama bu, sadece ilk bakıştıdır. Eğer iyi düşünülürse, bütün bunların mevcut olduğu ve hiç de banal olmayan bir biçimde sunulduğu açıkça görülecektir.

Yazar, ilk bölümlerde, kültür tarihi ve etnik tarih, hatta kaynaklardan faydalanma usûlüne ilişkin kendi görüşünü ortaya koymaktadır. Yazarın, her tür literatür kritiğini, umum ve genelleştirilmiş çalışmalarını göz ardı ederek, sadece kaynaklara istinaden geniş bir tarihi panorama teşkil etmenin mümkün olmadığı konusunda haklı olduğu muhakkak. Yine de, M. S. I. Binyıl gibi karanlık bir devrenin sadece bazı tarihî meselelerinin değil, kültür tarihinin de mükemmelen aydınlığa kavuşturulmamış bulunduğunu belirtmek gerekiyor. Dolayısıyla, kendinden öncekilerin yaptığı gibi, yazarın da genelleştirme metoduna dayanma hakkının olduğu noktasından hareketle, onun yaklaşımının yeterince tenkide tabi tutulmuş olmasını, şu veya bu tezin kabul edilen ya da edilmeyen her noktasının belgelendirilmesini isteme hakkımız yok.

İkinci bölümde, kaynakların gözden geçirilmesi yerine, yazarın kültür tarihi ve etnogenezele ilgili kendi görüşlerini buluyoruz. Bu bölüm, bir çalışmada olması gereken bir dizi terimin netleştirildiği felsefî bir

gezintiyle başlayarak, arkasından tarihî-coğrafi tespitlere ve etnolojik konsepsiyonlara yer verilmekte ve yazar, ancak ondan sonra “çöpe atılması gerekenleri” açıklamaktadır. Hazarya meselesiyle ilgili bibliyografyanın, tenkitli olarak, M. İ. Artamonoff'un, redaksiyonu bizzat Gumilëv tarafından yapılan “Hazar Tarihi” adlı eserinde gözden geçirildiğini göstermektedir. Avrasya bozkırı, yazarın daha önceki “Bozkır üçlemesi”nde¹ ele alınmıştı; Eski Rusya'yla ilgili veriler ise, bendenizin “Nestor Kroniği”ne yaptığım yorumlardan alınmıştır. Gerçekten de, araştırmanın çıkardığı hüküm, bir eserin, genel kabul görmüş, eskimiş, ama tenkide tabi tutulmadan benimsenmiş görüşlere ters düştüğü hallerin dışında tekrarlanması anlamsızlığını göstermektedir.

Yazar, hükmünü, o dönemlerden günümüze ulaşan yadigar fragmanlarının analizi kadar, hâdisât tarihinin, tarihî süreçlerin yoğunluğunda endikatör rolü oynadığı hallerde sistematik ilişkilere de dayandırmaktadır.

Böyle bir sentez, savaş tarihi, etnogenez ve kültür tarihine uygulanabilir genişlikte olduğu bilinmediğinden, daha önce tatbik edilmemişti. L. N. Gumilëv, bu bilim dalları arasında bir köprü oluşu hasebiyle, tarihî sentezin uygulanmasına imkan sağlayan ve kendisi tarafından keşfedilmiş bulunan passionerlik olgusunu ortaya koymuştur.

L. N. Gumilëv, yaptığını yeterli görmeyerek, kültür tarihinin fiziki coğrafyayla analizine girişmiştir. Tabii ekonomi kurallarının, kadim toplumların refahlarıyla ve hatta savaş kapasiteleriyle olan ilişkilerini doğru bir şekilde tespit eden yazar, Avrasya bozkır bölgesinin tarihî olaylarıyla iklim değişikliklerini de birbiriyle karşılaştırmaktadır. Müellif, bu metot sayesinde, farklı kültürel etkilerin Doğu Avrupa'nın orijinal yerli kültür kalıplarıyla çatıştığı tarihî-coğrafya fonunu etraflıca tasvir etmesine imkan sağlayan kesin verilere ulaşmıştır. Elinizdeki bu eser, her ne kadar sahasında söylenmiş son söz olarak kabul edilemez ise de, ana yurdumuzun tarihindeki “beyaz nokta”, bugün böylece kapanmıştır.

Yazarın tarihî kısımlardaki tezlerinin hemen hemen tamamı, okuyucu için sürpriz şeylerdir. Göçebe halklar tarafından gücendirilmiş barışsever bir ülke gibi görünen Çin, yırtıcı bir saldırgan olarak ortaya çıkmaktadır ki, bu durum, geniş bir tarihî zemin üzerinde şaşırtıcı bir şekilde ispat edilmiştir. Obır [Avar]lar, Turan kültürünün bir bâkiyesi ola-

1 Selenge yayınları arasında çıkan “Hunlar, Eski Türkler ve Muhayyel Hükümdarlığın İzinde” adlı eserler. (çev.)

rak gösterilmiştir. Polovesler [Kıpçaklar] ve Deşt-i Kıpçak, detaylı şekilde anlatılmıştır. Bizans ise, yazarın görüşüne göre “İkinci Roma” değil, aksine bir “anti-Roma”dır. L. N. Gumilëv, vakanüvis Nestor’u, A. A. Şahmatoff ve bu satırların yazarının çalışmalarına istinaden, güvenilir olarak nitelermektedir. Svyatoslav’ın seferi, bir Slavyan Vikinginin yağma saldırısı olarak değil, aksine itaat altına alınmış halkları sömüren tüccar bir zümreye [Yahüdiler’e] karşı düzenlenmiş bir bağımsızlık savaşı şeklinde gösterilmektedir.

Bunların hepsi, alışılmadık şeyler; ama anlatımlardaki iç mantık ve geniş analizler, daha da şaşırtıcı.

L. N. Gumilëv, sonuç bölümlerinde, sanat ve kültür yadigarlarının önemli bir kısmının yokolup gidişinin sebeplerini gözden geçirmektedir. Yazara göre, bu eserlerin kötü muhafazasında yalnızca silikatların sürekli hücumuna maruz kalan kaliteli veya kalitesiz malzeme kullanılmış olması değil, bazı mezheplerin, daha doğrusu Catharlar, Bogomiller ve İsmaililer gibi fikir akımlarının put kırıcılık eğilimleri de rol oynamıştır.

Son bölümler, özellikle başarılı bir şekilde kaleme alınmış.

Yazar, Zaman’ın acımasızlığına karşı koyan gücü, faaliyet arzu ve hevesini doğuran Hayat’da görmektedir. Ve ona göre Hayat, dünyaya has bir kâinât olayıdır. Gumilëv’un daha önce yayınlanan tüm eserlerinin geniş bir okuyucu kitlesi bulduğunu ve sınırların ötesine götürüldüğünü de belirtmeliyim. L. N. Gumilëv’un eserlerine Macaristan, Polonya, keza Fransa, İngiltere ve ABD’de nasıl bir ilgi gösterildiğine şahit olmuşumdur.

Bu eser, vatanın, hatta sadece vatanın değil, tarihin gelişimine de önemli bir katkısıdır. Laf aramızda, eserin muhtevası, tarihin geleneksel bir bilim dalı olarak algılanma çerçevesinin çok dışına taşmaktadır. L. N. Gumilëv’un bu kitabı, hiç şüphesiz kültür hayatımızın bariz bir olayıdır.

Ord. Prof. D. S. Lihaçyeff

ÇEVİRMENİN ÖN SÖZÜ

Belli sayıda mütehassıs ve bazı meraklı kişilerin dışında, Türkiye’de Rossya, Rosslar, Eski Rusya ve Eski Ruslar hakkında derinlemesine bilgi sahibi olanlar, parmakla sayılacak kadar azdır.

Sıradan bir okuyucunun, Arap tarihi, Emevîler, Abbasîler ve Avrupa halklarıyla ilgili sathi bilgisiyle kıyas edildiğinde, sanırım Ruslar hakkındaki bilgisi yok denilecek düzeydedir. Milliyetçi kesimden bir okuyucunun “Ruslar kimdir?” sorusuna vereceği cevabın “Can düşmanlarımız; Orta Asya’daki Türk kardeşlerimizi zulüm altında inleten, onların topraklarını gaspeden ve bizimle de defalarca savaşan Moskof kâfirleri”; sol görüşlü bir kişinin cevabının ise, “Bilimsel sosyalizmin öncüleri; ezilmiş halkların savunucuları; anti-emperyalist mücadelenin bayraktarları” şeklinde olacağı muhakkak. Bu görüşler, kısmen doğrudur ve o da ancak XVIII-XX. Yüzyıllar için geçerlidir. Hatta kimileri, Rusya Kırılıçesi II. Katerina’nın Prut Savaşı sırasında Baltacı Mehmet Paşa’nın çadırını ziyaret edip, güya dişiliğini kullanmak suretiyle ordusunu ve Rusya’nın geleceğini kurtardığı şeklinde garip hikayeler de anlatacaklardır. Tarihî gerçeklerle hiç bağdaşmayan bu gibi hikayeler, ne yazık ki bir dönemler Millî Eğitim Bakanlığı’nın bastırıldığı ders kitaplarında dahi yer almıştı. Hatta ve hatta bu konuyla ilgili yazılan romanlar, beyaz perdeye aktarılan hikayeler, hem gülünç, hem de gülünç olduğu kadar dramatik bir cehaletin meyveleridir. Bilinçli Türk milliyetçiliğinin zararlı ve tehlikeli bir yanı yoktur, hatta mutlaka olması gerekir ve faydalıdır. Ama temeli cehalet üzerine kurulu, bağnaz bir milliyetçiliğin, tarihî gerçekleri görmeye, duymaya, okumaya dahi tahammüllü olmadığı; kendi halkını, ordusunu daima en büyük, en üstün ve yenilmez görme arzusunun verdiği sevk-i tabiiyle çarpıtılmış gerçekleri, hakikaten olmuş gibi benliğine sindirmesi, gerçeklerle yüz yüze geldiğinde buruk bir acıya dönüşmeye mahkumdur.

Tuhaftır ama, Türkiye’de geçmiş yıllarda yayınlanan ve çoğu XIX-XX. Yüzyıl Türk-Rus münasebetlerini konu alan bazı küçük çalışmaların dışında, Eski Rusya ve Eski Ruslar’ın tarihine nisbeten yer veren tek akademik çalışma, TTK yayınları arasında çıkan Prof. Dr. Akdes Nimet Kurat’ın “Rusya Tarihi” adlı eseridir. Onun da eski Ruslar hakkında verdiği bilgiler, hem sınırlı, hem eksik, hem de kısmen hatalarla doludur.

Okuyucu, L. N. Gumilëv’un iki ciltlik bu eserini okuduğu zaman, Türk kanının Rus kanıyla ne kadar fazla oranda karıştığını, hatta Napolyon’un “Hangi Rus’un birkaç göbek altını kazısanız, Tatar [Türk] çıkar!” sözünün esasen, tarihî bir gerçeğe işaret ettiğini çok daha iyi anlayacaktır. Gerçek şu ki, Türkler’in Rus halklarıyla olan ilişkileri, ta Hunlar döneminde başlamış, Gök-Türkler devrinde devam etmiş; X. Yüzyıldan sonra Peçenekler, Bulgarlar, Guzlar, Berendi [Baranî]ler, Kara Kalpaklar ve özellikle de Kıpçaklar’la sürmüştü; ama ne yazık ki XII. Yüzyıldan itibaren bu ilişki, Moğollar ve Osmanlılar dönemindeki belli bir süre istisna tutulursa, daima Türk halklarının aleyhine gelişmiş ve yüzbinlerce, milyonlarca Türk, dinini, dilini, milliyetini, örf ve geleneklerini yok ederek Slavlaşmış ve Hristiyanlaşmıştır. Bugün Slav dünyası içinde kalıp da, dinini değilse bile, Türklüğünü muhafaza eden küçük bir Gagauz Türkü grubunun dışında hepsi eriyip gitmiştir.

Şöyle bir soru yöneltilebilir: “Madem kanımız Ruslar’la bu kadar çok karışmışsa, neden tarih boyunca birbirimizin kanını akıtmakla uğraştık?” Yerinde bir soru ama, savaşların daima komşular arasında çıktığı gerçeğinden hareket edersek, bunun hiç de anormal bir şey olmadığı kendiliğinden anlaşılır. İnsanlar bile, on mahalle ilerideki biriyle değil, kapı bir komşularıyla kavga ederler. Savaşlar da, etnik temas noktalarında vukû bulur.

Tarihte halklar, birbirlerine kolay kolay düşman olmazlar. Aksine onları, dost veya düşman yapan başlarındaki yöneticiler, bazen de ekonomik ve politik çıkarlardır. Fakat bu sonuncular da, yine yöneticilerin şahsî kararlarından kaynaklanır. Geçmişte Batıya yaranmak uğruna Ruslar’la girilen savaşların, Rus halkına karşı beslenen adavetin bedelini, Balkanlar’dan, Kuzey Afrika’dan, Orta Doğu’dan koparak, Orta Asya’yla yıllarca bağlarımızı keserek ve tecrit edilerek ödedik. Koca bir imparatorluğu çöktürttik. Ama sonunda ne camiye

yanarabildik, ne kiliseye! Halbuki Ruslar'la dost olabilirdik. Belki o zaman tarihin seyri de değişirdi.

Kitabın, özellikle birinci cildin en önemli yanlarından biri de, Yahüdi tarihi hakkında çok az bildiğimiz veya hiç bilmediğimiz hususların çarpıcı gerçekler halinde önümüze konulmuş olmasıdır. Yahüdiler'in Hazar Türk hakanlarını nasıl kuklaya döndürdüklerini, yerli halkı nasıl köle gibi kullandıklarını ve aynı şeyi Ruslar'a da yaptıklarını; sonunda onların hırs ve aç gözlülüklerinin cezasını yıkılan bir hakanlığın zavallı tebaasının ödediğini çarpıcı örnekleriyle göreceksiniz. İçinde bulunduğu her toplumun kene gibi kanını emen ve sonunda onların mahvına yol açan Yahüdiler'in aynı zamanda o dönemin dünyasının en büyük köle tacirleri olduğunu, sırf zevk için öldürmek amacıyla Hristiyan esirleri satın alıp, aç ve susuz bırakmak suretiyle katlettiklerini ibretle okuyacaksınız.

L. N. Gumilëv'un, peşin hükümlü birçok Rus tarihçisine karşı Bozkır halklarının nasıl savunuculuğunu yaptığını; esasen sözüm ona bu tarihçilerin tarihî gerçeklerden bihaber olduklarını, yazarın bir başka eserinde, "Peşin hükümlerin her türlü, zararlıdır" dediği gibi, bunların fikr-i sabitelerle tarihi nasıl çarpıtmaya çalıştıklarını ibretle okuyacaksınız.

Eserde geçen "passioner, passionerlik, akmatik safha, kırılma safhası, yakın sapma, uzak sapma, atâlet safhası.." gibi etnogeneze ve etnoloji terimlerinin açıklaması için ise, yazarın "Hazar Çevresinde Bin Yıl" adlı eserine bakılabilir. Ayrıca yazarın Ruslar için "Rus ve Ross", keza "Rusya ve Rossya" tabirlerini eski ve yeni Rus ve Rusya'yı birbirinden ayırdetmek amacıyla kullandığını bu arada hatırlatmış olalım. [-L.N.] yazara, [.....] açıklamaları tarafımıza aittir.

Sahasında çok büyük bir boşluğu dolduracağına inandığımız bu eserden, çok şeyler öğreneceğinizden eminiz.*

D. Ahsen Batur

* Not: Kaynakça II. cildin sonunda verilecektir.

PROBLEMİN TESBİTİ

Tez

Etnogenezin, entropi sonucu ortaya çıkan impulsun sönüşü¹ veya passionerlik gücünün çevredeki etnik ve tabii ortama karşı mukavemet amacıyla harcanması prensibi, farklı tarihi ve coğrafi çatışmalarla sınırlı değildir. Elbette, eğer etnoslar ve ayrıca bunların karma konstrüksiyonları olan süper-etnoslar, kendi ekolojik nişlerinde, yani kendilerini çevreleyen landsaftlarında yaşarlarsa, etnogenez eğrisi, onların tekâmülünü tamamıyla yansıtır. Ama şayet, sosyolojik, ekonomik, politik ve ideolojik fenomenler ve hatta olaylara iştirak eden etnosların farklı passioner gerginlikleri sonucu büyük göçler yaşanmışsa, bu durumda, etnosların birbirinden kopuşu veya doğrudan karışımı (ortogen çizgiler) gibi özel bir problem ortaya çıkar ki, her zaman beklenmedik sonuçlar; daha doğrusu nahoş, bazen de trajik neticeler doğurur.

Bu tür çatışmalar sırasında, eğer etnos tarihten silinmezse, süreç yeniden başlar; ancak, dış tesirler, etnosun bünyesinde her zaman yaralar açar ve çoğu kez telafisi imkansız kayıplara sebep olur. Süper-etnos boyutundaki temaslar, prensiplerin bozulmasına yol açarlar. Bunları, etnogenezin bir kısmında zorunlu olarak yer alan zikzaklar olarak görmek gerekir. Çünkü kimse tek başına yaşayamaz; komşular arasındaki münasebetler ise, farklı şekillerde gelişir.

İki sistemin karşılıklı olarak birbirini etkilemesi sırasında ortaya çıkan problem, “biz ve düşmanlarımız” kontrastı ile halledilebilir; ama problem, üç veya daha fazla sistem arasındaysa, çözüm bulmak da güçleşir. Nitekim, IX-XI. Yüzyıllarda Doğu Avrupa’da üç etno-

1 Gumilëv, L. N. *Etnogenez i biosfera Zemli*. L., 1989. Bundan sonra: Gumilëv, *Etnogenez*.

kültürel gelenek birbiriyle çatışmış ve tarih zikzakı ancak XII. Yüzyılda durdurulabilmiş; kültürel gelişme de ondan sonra, passioner gerileme- âtıl etnogeneze safhasında başlamıştır. Etnik tarihin çeşitli perspektifler arasında dikkatimizi çeken tek varyantı budur. Bu perspektifler üzerinde durulacaktır.

Darwin ve Lamark'ın evrim teorisi, tür oluşumunun izahı için teklif edilmişti. Halbuki etnogeneze, tür içi bir süreçtir ve spesifiktir. Dolayısıyla, evrim prensiplerinin etnik fenomenlere uygulanması, zaten kural dışıdır.

Etnik süreçler, kopuk kopuktur. Kendi hayatını uzatmayan, ama onu Faust'un kısa bir süre yaptığı gibi -ki o zaman da onu Mephistopheles tutmuştu!- durduran persistentler (güçlü ve sağlam olanlar) bu kuralın dışındadırlar. Yani dinamik bir etnos için böyle bir ölümsüzlük probleminin çözümü, verilmiş bir hükmün bozulması sayılır.

Bâkiye bir etnos-persistent, bütünüyle izole olmanın dışında, şu üç yoldan birini seçebilir: 1) Komşuları tarafından ortadan kaldırılmayı beklemek (eliminasyon); 2) Safha değişimi sırasında, yaşayan bir süper-etnosun bünyesine katılmak ve o bünye içinde saklanmak (inkorporasyon); 3) Oraya buraya dağılmak (dispersiyon). Bu üç varyantın tamamını tek bir asırda, XII. Yüzyılda görmek mümkün. Çünkü bu yüzyıl, İslam dünyasının parçalanışı, Bizans'ın yeniden ihyası ve Hristiyan Avrupa'nın kabaca "Haçlı Seferleri" denilen yürüyüşlerle sergilediği çocukça tehevvrü arasında geçen bir antraktı. Burada, Rusya ile Bozkır arasındaki ilişkiler varyantı da kolayca izlenebilir. XVIII-XIX. Yüzyılın en gözde tarihçileri, bu konuyla uğraştılar. Artık yapılacak şey, onların yazdıklarıyla tanışmak olabilir. Ama, elbette etnolojinin bakış açısıyla. Çünkü bu yeni ilim, nasıl özel bir şey olduğunu ispat etmiştir. Etnolojinin ana tezi, diyalektiktir: Yeni bir etnos, genç ve yaratıcıdır; eski kültürün çerçevesini parçalayarak, birden ortaya çıkar. Maneviyatsızdır. Yeteneğini yaratıcılığa harcarken, sanki bâkiye veya cahiliye devrini yaşayan sıradan yaşlı bir etnos gibi hayat sürer. Bora ve fırtınalarda, güneşin altında kendine bir yer bulma hakkını muhafaza eder. Kan ve toz toprak arasında kendi güzellik idealini ve bilgeliğini bulur. Sonra yaşlanarak, kendisi için hiç bozulmamış geçmişin kalıntılarını toplar. Buna rönesans, hatta daha doğru bir tabirle "soysuzlaşma" denir. Eğer pörsümüş etnoslar yeni bir itki tarafından harekete geçirilmezse, onları

bekleyen âkibet, bâkiye haline dönüşmektir. Ancak, düzensiz de olsa, bu dürtüler yenilenirse, insanlık kendi farklı oluşumları içinde varlığını sürdürür. İşte biz, okuyucuyla bu konuda sohbet edeceğiz.

Vakanüvislerin, sadece IX. Yüzyılda muayyen bir bütünlük olarak ortaya çıktığını² kaydettikleri Eski Rusya'nın tarihi, hem müellif ve hem de, muhtemelen okuyucu için enteresandır. Peki, o zamana kadar ne idi? Yeni doğmuş bu etnik sistemin çevresinde kimler vardı? Dostları ve düşmanları kimdi? Kaynaklar, Hazarlar'dan, Vargeler'den ve hatta Batı Slavyanları'ndan, Türkler'den ve Moğollar'dan bahsederken, neden hiçbir yerde onun esamesi okunmuyordu? Kitaplarda, pek güvenilir olmayanlar da dahil, birçok olaylar anlatılır. Bu olaylar, aşağı doğru devam eden senkronik tablolardaki bilgilerdir. Ama bu olaylar arasındaki ilişkiler, ilave tenkidî analize ve bir nirengi noktası tesbitine muhtaçtır.

Geniş bir bakış açısı yakalamaya en uygun nokta, sanırım Volga'nın aşağı kesimleridir. Mevcut problem, bizi şu soruya götürüyor: Birçok badireler atlatan Kiyef Rusyası neden yokolmadı da, galip gelerek torunlarına lüks bir sanat ve muhteşem bir edebiyat bırakıp çekildi? Bu sorunun cevabını bulmak için uğraşmaya değer. Ancak, unutmamak gerekir ki, hedef büyük olursa, küçüğe nisbetle isabet ettirmek daha kolaydır. Bu yüzden biz de konuyu, Batı Avrupa ile Çin arasındaki geniş bir bölgeye yayarak ele alacağız. Çünkü problemin çözümüne, ancak böyle bir gezinti yardımcı olabilir.

800 Yılına Kadar Hazarya ve Oykümena

İncelenen sürecin başladığı ortamla ilgili durum tespiti yapmak amacıyla, kısa bir hatırlatmayla başlayalım. En kolay kabul edilebilir yol, oykümenaların, bozulmamış etnogenezerin safha yaşları göz önünde tutularak süper-etnos boyutunda ele alınmasıdır. Aralarında Hazarlar'ın da bulunduğu kalabalık bâkiyeleri bir yana bırakırsak, en yaşlı olanlar, etnik sistemleri M.Ö. III. Yüzyılda oluşmuş bulunan Hun ve Sarmatlar'ın Büyük Bozkır'daki göçebe torunlarıydı. Bunlar, 800 yılında üç hakanlığın sahibiydiler: Doğu bozkırlarında Uygur, batıda Avar ve Volga ile Kuzey Kafkasya'da Hazar Hakanlığı. Bunlar-

2 İlk tarih 859'dur. Bkz.. *Povest' vremennıx let* (Bundan sonra: PVL.). M.; L., 1950.

dan sadece sonuncusunda Açına hanedanı hakanları hüküm sürmüş; diğerleri, orijinal bozkır kültürünü ödünç alınan başka dünya görüşleriyle değiştirerek, obskürasyon safhasına girmişlerdir. Her iki hakanlık da, dışarıdan muhteşem görünmesine rağmen, yokolmanın eşiğindeydiler.

I. Yüzyılın passioner itkisi, II. Yüzyılın ortalarına doğru Bizans'ın doğuşuna, Büyük Halk Göçlerine ve Slavyan birliğinin vücut bulmasına yol açmıştır. Bu üç fenomen, IX. Yüzyılda kırılma safhasının arefesinde ve etnogenezin atâlet aşamasının eşiğindeydi. Bizans, kültür gelişimini omuzuna yüklenmiş; Slavyanlık, çevresini genişletmekle uğraşmış; 800 yılında Carlos Magnus tarafından kurulan Frank İmparatorluğu ise, önlenemez kaderin tehdidinde maruz kalmış, neticede komşu İskandinavya ve Avusturya gibi, onun nüvesinde de yeni bir passioner parçalanmanın kuluçka dönemi başlamıştır. Müteakip IX-X. Yüzyıllarda, Carolingien İmparatorluğu'nun çelik kafesi parçalanmış ve mağrur bir şekilde kendisini, ama yalnızca kendisini "Hristiyan Dünyası" diye adlandıran feodal-papalık Avrupası doğmuştur.

En aktif olanlar, Arabistan'dan Japonya'ya kadar uzanan şeritte, yaklaşık 500 yıl boyunca ortaya çıkmış bulunan süper-etnoslardı. Bunlar, kendisinden Endülüs Emevîleri'nin neş'et ettiği Bağdat halifeliği, Rajput Hindistanı, Merkezî Asya yönetiminde hak iddiasında bulunan küçük Bot kabilelerinden müteşekkil Tibet, dış başarısızlıklar ve iç çalkantılar yüzünden parçalanmış bulunan T'ang İmparatorluğu ve bedelini çok acı çekerek ödediği reformları hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye çalışan Japonya'dır.

Bu süper-etnoslar, etnogenezin akmatik safhasındaydılar. Passiонерlik, bunları parçalara ayırmış, kültür geleneklerini koparmış, kurulu düzenlerini bozmuş ve en nihayet sosyal ve politik kurumlarını parçalayarak, onları, bozkır yangınları gibi mahvedici sekteryan faaliyetlerine dönüştürmüştür. Fakat bütün bunlar dahi henüz perspektif idi. Çünkü 800 yılında Abbasiler, Tibet Hükümdarlığı ve T'ang İmparatorluğu, çağdaşlarınca ebediyen yaşayacakmış gibi algılanan oldukça sağlam bir yapıya sahiptiler. Mahut yakın sapma, şimdilerde dünyanın ebedi olduğunu kabul eden burjuva kesimi için geçerlidir.

Farklı yaşlarına, müdahil landşaftlara, kültür şekillerine ve fe-

odalizmin değişken siyasi yapılarına rağmen, adı sayılan bütün etnoslar ve hatta bakiyeler arasında hiçbir ortak yön yoktu. Bunların hepsi de, atalarının çoktan etnik substratlarını teşkil ettikleri muayyen coğrafi bölgelerdeki passioner patlamalar sonucu ortaya çıkmışlardı. Dolayısıyla bunların göçleri, alışılmış, geleneksel ekonomilerini sürdürmeye elverişli şartlar sunan benzeri landsaflara yapılan bir göç mesabesindeydi. Gotlar, Vandallar, Ruglar ve Langobardlar gibi bazı German etnosları istisna teşkil etmişlerdi. Onlar da birer etnik sistem olarak ortadan kalktılar; ama torunları, İspanya, İtalya ve Provence yerlileriyle kaynaştılar. Alıştıkları landsaflara saçılan Frank ve Anglosaks etnosları ise.. hayatta kalmayı başardılar.

Bu coğrafya kanunu sayesinde, Miladî I. Binyılda, etnik kimeraların [chimera] rolü hemen hemen farkedilmez. Çünkü kimeralar, sınırlı bölgelerde ortaya çıksalar bile, örneğin IV-V. Yüzyıllarda Çin'de olduğu gibi,³ muhkem ve uzun ömürlü değildiler. Fakat haklı olarak bunun da istisnaları vardı. Antropogen landsaftı yerlileriyle birlikte ele geçiren etnos, çevre şartlarına bağımlı kalmaz ve geniş bir alana yayılma imkanını yakalar. Bütün oykümene, bu etnos için çevredir. Onun yerli sekene ile olan temasları ise, simbiyoz değil, kimera karakterlidir. Hazar Denizi'ne komşu sınırlar içinde kalarak, bu sistemlerin nasıl ortaya çıktığını, bunun yerlilere ve muhacirlere ne kazandırdığına bir göz atalım. Çünkü bu bakış, mevcut problemlerin nihaî ve yeterli bir çözüme kavuşturulmasını sağlayacaktır.

Şu var ki, Doğu Avrupa bölgesinin Miladî I. Binyıla ait kültür tarihi, çok az incelenmiştir. İzler yok olmuştur; ama bu, problemi, kültürel çevrenin, sanki hakimiyeti elinde tutan bir başkent gibi, her zaman bir merkezi olmuştur şeklinde tesbit etmemize imkan sağlamaktadır. Eski Rusya, X. Yüzyılda Hazar Hakanlığı'nda hakimiyeti ele geçirmişti. Dolayısıyla hakimiyet, X. Yüzyıla kadar Hazarlar'a aitti; fakat Eski Rusya'nın tarihi, Hazarya'nın tarihinden daha eskidir. Bununla birlikte Hazar tarihi, biri yerli ve diğeri, Yakın Doğu'dan muhaceret eden Yahûdiler'in taşıdıkları global tarih olmak üzere iki yönlüdür. Uluslararası ticaret faktörü göz önünde bulundurulmadan, sadece Hazar tarihi değil, dünya tarihi dahi anlaşılmaz.

Bizim ulaştığımız sonuçlar, vakayiname versiyonlarına dayanan

3 Bkz. L. N. Gumilëv, *Hunlar*. (Selenge Yayınları).

gelenekçilerin görüşlerinden hayli farklı olduğuna göre, yazarın kaynaklara neden güvenmeme hakkına sahip bulunduğunun okuyucuya izah edilmesi şarttır. Etnik tarihin, sosyo-politik ve kültüro-ideolojik tarihlerden neden farklı olduğu ise, okuyacağınız satırlardan ve yapılan açıklamalardan anlaşılacaktır.

Ne Arayacağız, Nasıl Arayacağız?

Bizim ortaya attığımız problem, zamandıştır, perpektiftir ve oldukça da çetrefildir. Bir yandan, süper-etnosların Doğu Avrupa'daki tesirleri birbirine karışmıştır. Bu süper etnoslar, Büyük Türk Hakanlığı'nın varisleri Avrasya Türkleri,⁴ Bizans, hilafet dönemi İslam dünyası ve süper-etnos bütünlüğü içinde birbirine geçen “Hristiyan Dünyası”dır. Yenilmez Ugorlar ve savaşçı Kumanlar (Ting-lingler'in bir kolu) gibi, Asya'daki Büyük Halk Göçleri'nin bakiyeleri de daha az rol oynamamışlardır. Fakat, sınırlarını Büyük Bozkır'la birleştiren Eski Rusya, ilk sırada yer alır. Bu etnik grupların aynı bölgede ve aynı dönemde birbirleriyle olan ilişkilerinin mahiyetini kavramak ve anlatmak, etnik temas meselesini empirik genelleştirme yoluyla çözmek demektir.

Diğer yandan, Hazar tarihi defalarca yazılmış olmasına rağmen, farklı dillerde telif edilmiş kaynaklar sebebiyle, hâlâ anlaşılmaz haldedir. Birbirini nakzetmeyen versiyonları bir araya getirmek ise, oldukça zordur. Bu satırların yazarının ortaya çıkardıkları da dahil olmak üzere, arkeolojik bulgular konusunda da aynı şey söylenebilir. Bunlar, ilave veriler olmadan, meseleye açıklık getiremezler.

Ayrıca, etnik temasların kültür tarihi için ne ifade ettiği konusunda da ortak bir görüş yok. Kimileri, her tür temas ve melezleşmenin bir nimet olduğunu ileri sürmekte; kimileri, bunu bir felaket olarak nitelemekte; üçüncü bir grup ise, halkların birbirleriyle kaynaşmalarının, kaderleri üzerinde hiç bir etki yapmadığı kanaatini taşımaktadır. Ama, en önemlisi, bunlardan hiçbirinin, ileri sürdüğü görüşü haklı çıkaracak yeterince mâkul deliller ortaya koyamamış olmasıdır.

Biz, dördüncü bir görüş ileri sürüyoruz: Gaz, şarap ve insanlar-

4 Bkz. L. N. Gumilëv, *Drevniye Türki* (Eski Türkler) (Selenge Yayınları). Bundan sonra: Gumilëv, *Eski Türkler*.

dan istediğini alıp, birbirine karıştırın. Hiçbiri, ilk mürekkipleri gibi olmayacaktır. Ama etnosların birbirleriyle kaynaşmasının sonuçları, daima farklıdır. Çünkü farklı durumlara bağlıdır: 1. Şu veya bu etnosun, çevrelerini kuşatan coğrafi ortamdan etkileniş şekli. Çünkü bazen simbioz, bazen rekabet diye adlandırılan ekonomi şekilleri, bu etkilenişe bağlıdır. 2. Her iki komponentin etnogenez safhaları arasındaki ilişki. Safhalar, eş zamanlı olabilir de, olmayabilir de. Eğer eş zamanlı olmazsa, o takdirde daha passioner olan etnos, sırf yöneticilerinin şahsi arzularına ve hatta bazen kendisinden de sadır olan isteğe binaen, komşu etnosun bağımsızlığını sınırlar. 3. Pozitif veya negatif olabilen koltüro-psikolojik dominantların karışımı sırasında ortaya çıkan cemile (kompliman). Komplimanların karakteri, popülasyon boyutunda, sınırsız sempati veya antipatide kendini gösterir. 4. Temas perspektifliği. Çünkü o, bazen bir etnosun diğerini asimilesine, bazen de eliminasyonuna yol açabilir. Kısacası, bir etnosun bir diğeri tarafından ortadan kaldırılması, bazen iki etnosun üçüncü bir kimlik halinde kaynaşmasına yol açar ki, bu, yeni bir etnosun doğuşu demektir.

Netice itibarıyla, mevcut problemin çözümü, sadece coğrafyanın değil, tarihin de yardıma çağırılmasını, yani olayların mevcut durumda optimal görünen sebep-sonuç ilişkileri boyutunda ele alınmasını gerektirmektedir. Bu boyutun yakalanması da şarttır.

Sadece Gerektiği Kadar

Bildiğin her şeyi tek bir kitapta anlatamazsın diyorlar ki, doğrudur. Yazarın çok şey bildiği görüşüne kapılmayan, ama araştırmak istediği bir konuda gerekli bilgileri almak isteyen okuyucuya da zaten bu lazım değil.

Yani, yazarın kendini feda etmesi gerekir, ama amacı, “Almanlar’ın ne bulurlarsa yazdıkları” gibi (N.V. Timofeyeff-Resovski’nin sözü), konunun bibliyoğrafya ve tarihini yazmak değildir. Vakıa, New York Public Library’nin Slavyan Tarihi Bölümü’nün Hazarlar’la ilgili hazırladığı bibliyoğrafya, “Bulletin of the New York Public Library”. 42 (N.Y., 1938, p. 695-710) da yayınlanmış, arkasından da diğer doneleri nazar-ı itibare almayan Moravcsik’in kitabında (Mo-

5 Artamonov, *Xazar*, s. 7.

ravcsik G. Byzantinoturcica, I. Berlin, 1958) neşredilmiştir.⁵ Peki, yapılmış bir çalışmayı tekrar etmek niye? Ne gereği var?

Okuyucunun merak ettiği bir sorunun cevabının, tarihî kaynaklarda ve inceleme kitaplarında bulunması gerektiği düşünülür. Fakat onlarda bu cevap yok! Sorunun cevabı, meşhur külliyyatlarda da bulunmaz; ama bunların arasında, bir yerlerde vardır ve aranılan cevap, belge ve olayların geniş açılı karşılaştırılmasında bulunabilir. Dolayısıyla, bize lazım olan tarih, kaynaklarda değil, belki onların sayfalarında yer almayan olaylardır. Bu tür olaylar bir hayli olduğu için, sözünü ettiğimiz şey mümkündür. Sanırım, mesele basit. Hazarya'nın siyasî tarihi kısadır -650-955 yılları-, sınırlı bir bölgede geçmiştir ve müteakip komşularla sıkı sıkıya bağlıdır. Konuyla ilgili literatür zengin mi zengin, ama ne yazık ki, M.İ. Artamonoff'un "Hazar Tarihi" adlı değerli çalışması yayınlandıktan sonra bunlar bizim için anlamını kaybetti. Bu eser, Hazar Hakanlığı'nın siyasî tarihi hakkında ihtiyacımız olan bütün materyali aşağı yukarı vermektedir; ancak, Hazar paleocoğrafya ve poleoetnografyasıyla ilgili bilgiler zayıf olduğu gibi, kitabın tarafımızdan yapılan redaksiyonu sırasında konulan dipnotlar ve bilahere yayınladığımız çalışmalarda kısmen giderilen bir dizi problemi çözülmemiş vaziyette bırakmaktadır.

M.İ. Artamonoff'un eseri, mevcut probleme açıklık getiren ve beyaz ışık tutan olayların tarihidir. Ne var ki, bilindiği gibi ışık, merceğin foküsünde kırılarak renkli tayflara dönüşür. Bu da olayların tahlil için gereklidir. Kızıl ışık, sosyal tekamül gelişmelerini; kavuniçi rengi, kültürel gelenekleri; türküz renk, okyanusların etkisiyle sürekli değişen iklim değişimlerini; beyazımtırak ultraviyole ışık, gözle görülmeyen, ama deriyi yakan passioner gerginliği gösterir. Bütün bunlar, sadece tabii bilimleri tarih ve sosyolojiyle meczeden çağdaş üstadlarca kavranabilir.

Hadisât tarihi, etnolog için zorunlu bir trampelen ve öğrenimin başlangıç noktasıdır. Bu tarih, "nasıl?" sorusunu sorar, ama "niçin?" ve "peki, başka türlü olamaz mıydı?" şeklinde bir soru yöneltmez. Halbuki bu sorular, XX. Yüzyıl okuyucusunu heyecanlandırmaktadır. Dolayısıyla, fikirlerin zaman içindeki gelişimi, Artamonoff'un eserinin değerini düşürmez, aksine yeni çağın bilimine katkıda bulunur.

6 Gumilev, L. N. *New Data on the History of the Khazars*//Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. 19. Budapest, 1967, p. 61-103.

1959-63 yıllarında, Volga deltasında Hazar mezarları ve komşularına ait kabristanlar ortaya çıkarılmıştı.⁶ Böylece Avrasya'nın bozkır bölgelerindeki iklim değişikliklerinin seyri ve Volga Hazarları'nın kaderi üzerinde hayli müessir olan Hazar Denizi'nin karaya yürüyüş tarihlerinin tesbiti mümkün olabilmisti.⁷ Fiziki coğrafya, tarihe katkıda bulunmuştur; fakat bütün bunlar, Hazarya'nın yükseliş ve düşüşünü aydınlatmak için yeterli görünmüyor. Hazarya'nın ve komşu ülkelerin etnik tarihini kısa ve özgün bir şekilde, en ufak detaylarına varıncağa kadar gözler önüne sermek için, etnolojik metotların ve bazı ilave araştırmaların genişletilmesi gerekmektedir.

Sınırlar, dağınık, geçici ve illetli olabilir. Mademki “Etnogenez ve Yeryüzü Biosferi” adlı tezimizde, etnik tarihin “başı ve sonu olmayan” (A. Block) olayların düzensiz kaydı ve “geçmiş zamanın sıradan anekdotları” (A. Puşkin) olmadığı, aksine, başı sonu olan, birbirine geçmiş sebep-sonuç ilişkilerinin sağlam bir halkası olduğu gösterilmiştir, o halde, hedefi tutturabilmek için bir prosesin öncesi, incelenen dönemde çevresinde olan olaylar ve beşinci trajedi perdesinden sonraki genel panoramanın incelenmesi gerekir. Evet, bilhassa tarejideler incelenmelidir. Çünkü her bir “son”, tarihî nakillerin anlatıldığı halkanın kopuşudur.

Bu yüzden yazar, okuyucudan Aşağı Povolje tarihini⁸ incelemesini ve Miladi I. Binyılda Yakın Doğudaki olaylar azıcık başka bir şekilde gelişmiş olsaydı, hiç olmayacak olan tarihi zikzak sayesinde Büyük Bozkırın dört bir yanına saçılan etnoslar hakkında burada anlatılanları da o bilgisine eklemesini rica etmektedir.

Tarihçiler arasında, geçmişte ne kadar olay vukû bulduğu tam bilinmediğinden, mazinin bütünüyle kavranamayacağı şeklinde bir kanaat var. Bu görüş, hiçbir yerde ispat edilemediği gibi, esasen peşin hükümden başka bir şey değildir. Dolayısıyla okuyucuya da, düşünen insana da gerekmez. Tabiat ve sosyal tekamül kanunlarını keyfimize göre değiştirmemiz, elbette mümkün değil; ancak, bazı şahısların bu tür teşebbüsleri, gözle görülür bir takım neticeler alsalar

7 Gumilev, L. N. *Les fluctuations du niveau de la mer Caspienne//Cahier du monde russe et soviétique*. Vol. VI. No. 3. Paris-Sorbonne, 1965, p. 331-336.

8 Bkz. Gumilëv, *Etnogenez*, Bl. IV; Tsâçéletniye vokrug Kaspiya (Hazar Çevresinde Bin Yıl), M. 1987. Bundan sonra: Gumilëv, *Hazar Çevresinde*.

dahi, dünya düzeni tarafından tasvip edilmemiştir. Diğer bir konu, onlar bu düzenin yerini, global, bölgesel ve dönemsel süreçlerle doldurmaya çalışıyorlar; ama girişimlerin ortaya çıkardığı zikzaklar, anlatılan olayın kesinleştirilmesi için gerekli oranlama derecesini vermektedir. İşte, detaycılığın, etnik tarih için bir engel teşkil etmeyişi-nin sebebi. Bu engel, kendi kendine ortadan kalkmasa da, durum ay-nıdır.

Araştırma Yöntemi

Etnolojik araştırma, kaynaklara dayalı tarihçilikten farklı olarak, monoğrafilerden alınmış bir dizi inandırıcı olgulara dayanır. Halbuki kaynaklar, tarih tenkit metoduyla kontrol edilirler. Ancak, yeni bir materyal bulunmuş veya eskisinin gözden geçirilmesi gerekli olmuş, yahut konumuzla bağlantılı bitişik bölgelerden fazla bilinmeyen bilgiler elde edilmişse, araştırma klasik metotla yapılmış ve parantez içinde kalmış demektir.

Bu şartların göz önünde bulundurulmaması, bizim çalışmamızı da, okuyucunun dikkatini çekmekle birlikte esasen ona yeni ve önemli hiçbir şey vermeyen ıvır zıvır türünden bir metin haline getirdi.

M.İ. Artamonoff'un eserinin önemli bir kısmı, kaynaklardan alınmış bir yığın detay anlatımlardan teşekkül etmektedir ki, bunların tekrarında bir anlam yoktur. Aksine eserde, uluslararası siyasî ve kültürel ilişkilerin tahlili ve keza büyük bir ulusun yok olmasına yol açan Hazar trajedisinin geçtiği etnik tarih fonu mevcut değildir. Halbuki bu sonuncusu, çağdaş okuyucunun ilgisini çekmektedir.

Başkalarından kesinlikle farklı düşünmeyen bize göre de bilimin problemi, pek de bilinen olayların kaydedilmesi değil, daha ziyade, sentez ve analiz metoduyla bilinmeyen ve kaynaklarda zikredilmeyen olguların tesbitidir. Tarihî sentezde en etkin metotlardan biri, sistematik yaklaşım metodunun uygulanmasıdır.

Kendimizi, bir edebî yapıt veya bir öykü yazarı, aynı şekilde, yazarın eserini tek yönlü sıradan bilgi kaynağı olarak takdim ettiği bir okuyucu olarak düşünelim. Bir başka deyişle yazar, okuyucunun bir şey bilmediği veya bir şeye inanmadığı, ama yeterince başarılı bir hi-

kaye anlatıldığında bilgi sahibi olacağı ve inanabileceği kanaatindedir. Aradan yıllar, bazen asırlar geçer. Yazar da, okuyucu da ölmüş; ama eser bâki kalmıştır. Demek ki, eserin çizdiği istikamet muhafaza edilmiştir. Bu sayede biz, yazardan daha değişik görüşlere sahip olan okuyucunun-çağdaşın, bazen onun kabiliyetiyle ikna ve teshir edildiğini, bazen de kendi görüşlerini koruduğunu anlıyoruz. Her halükârda okuyucunun bu yazılmayan görüşü, apaçık bir dakiklikle yeniden kendini gösterir. Eğer tarihî olay ve durumların incelenen çağlar için aktüel olduğunu bilirse, bu sonuncusu ortadan kaldırılabılır.

Dolayısıyla, bilinmeyen bir şeyi tanımlamak ve Doğu Avrupa'da hegemonya rolünün neden Hazarya'dan Eski Hristiyan Rusya'ya geçtiğini anlamak için bilinen global bir çevreyle başlayacağız.

Peki, okuyucu bu olayları biliyor mu? Bunları, mevcut problemi çözmek için gerekli plan ve kısa görüşler dahilinde bilmek zorunda mıdır? Ve en son olarak, o ve hatta çok geniş bilgiye sahip olan kişi, erken Orta Çağ tarihinden herhangi bir olayı sadece ima eden, ama anlatmayan bir yazarın ne demek istediğini tahmin edebilir mi? Sanırım, hayır! Dolayısıyla yazar, itina ile dikkatlice hazırlanmış kronoloji cetvelini kullanarak, süreçlerin anlamını yakalamak -ki en kolay da budur- zorundadır.

Eğer, bu eserde zikredilen bazı hususların, daha âbidevî başka çalışmalarda okuduğu şeylerle aynı olduğunu görmekten üzüntü duyacak müşkülpesent bir okuyucu çıkarsa, bunları bir çok haşiyeli notlarının yerini tutacak bir bilgi arşivi ve kalın bir bibliyografya olarak kabul etsin. Mâlum-u âliniz, bizim bu çalışmamız bir klavuz kitap değil, okuyucuya bilme mutluluğunu tattıracak bir okuma ve öğrenme eseridir.

Onsuz da Olur

Her tarihçi, ele aldığı konuya geniş bir açıdan bakarak başlar. Haritasını kocaman bir tual üzerine çizmek ister, ama çoğu kez bir dizi etütle sınırlanmak zorunda kalır. Ne var ki, kader tatlı bir oyun oynar ve etüt albümünün, yani kısmen sınırlı araştırmanın yerine bir harita karşısına çıkar. Bir kural olarak, bu tür “haritalar” amaçlanan çalışmaya gölge düşürecek bozukluklar içerirler. Ancak, bu tür

denemeleri yadırgamak doğru olmaz. Çünkü bu bir akademik yanılmadır.

Hazar meselesinin 1962'ye kadarki tarihi, M.İ. Artamonoff'un çalışmasında ortaya konulmuştur ve genel kurala göre de biz bunları tekrar edecek, yeniden gözden geçirecek değiliz. Fakat son yirmi yıldır Amerika'da, monografi türünde bizim konumuzu ele alan, ya tamamıyla kabul, ya da adem-i itimat sebeplerini açıklamak zorunda olduğumuz bir noktaya kadar orijinal görüşler ortaya atıldı. Bu görüşlerin neden doğru olmadığı, bizim kitabımızın okunmasından anlaşılacak ise de, kitapta onlardan alıntılar yapılmayacağı gibi, adları ve yazarlarına yakışmayan seviyesiz ifadeleri üzerinde de durulmayacaktır. Bunlar arasında en paradoksal olan Arthur Koestler'in görüşleridir.⁹

A. Koestler'e göre, VII-XII. Yüzyıllar arasında, Karadeniz'den Ural'a, Kafkaslar'dan Don'un Volga'ya yakınlığı yere kadar, Türk menşeli (?) Hazarlar'ın yaşadığı yarı göçebe bir imparatorluk yayılmıştır. Karadeniz'le Hazar Denizi arasında hayati öneme sahip stratejik geçiş yolunu (nereden nereye kadar?) elinde tutan Hazarlar, Doğu Roma İmparatorluğu'ndaki kanlı hadiselerde önemli rol oynadılar. Yağmacı bozkırlılar ile Bizanslılar arasında tampon vazifesi görüyorlardı(?). Araplar'ı mağlup ederek, Müslümanların Doğu Avrupa'yı fethetmesini engellediler. Vikingler'in Bizans sınırlarına doğru Güney Rusya'yı istila etmesini önlediler. (Halbuki Vikingler Akdeniz boyunca Bizans'a girdiler-L.G.).

740'larda (tarih doğru değildir), hükümdar sarayı ve yönetici askerî sınıf, Yahûdiliği kabul ettiler. Bu alışılmadık olaya neyin sebep olduğu konusunda hiçbir bilgi yok. Muhtemelen, birbirine rakip Hristiyan ve İslam "dünyaları" arasında manevra kabiliyetine sahip olmak için belli bir avantaj yakalama görüşü buna yol açmıştır.

X. Yüzyıla doğru, daha ziyade Ruslar adıyla bilinen yeni bir düşman-Vikingler ortaya çıktı. (Eski ve doğru olmayan bir özdeşleştirme: Ruslar IV. Yüzyıldan itibaren biliniyorlardı). Hazarlar'ın Sarkel tabyası 965'de bozulmuş; Merkezî Hazarya'ya dokunulmamış, ancak Hazar Devleti yıkılmanın eşiğine gelmişti.

9 Koestler, Arthur. *The Thirteenth Tribe- The Khazar Empire and its Heritage*. London, 1976. Bundan sonra: Koestler, *Thirteenth*.

Kitabın yazılmasına yol açan ana tez şu şekilde: Yahûdiler'in Avrupa'ya göç dalgası, daha önce zannedildiği gibi, Akdeniz üzerinden değil (ya başka nasıl?), Kafkas-ötesinden Polonya ve Merkezî Avrupa üzerinden gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Doğu Avrupa sakinleri - Yahûdiler'in torunları- otuzuncu İsrail kuşağıdır. Bu görüşün neden kabul görmediği daha sonra görülecektir.

Tarafımızdan seçilen bakış açısı -Eski Rusya'nın erken tarihini Rus-Hazar ilişkilerinin bir devamı gibi görme-, önemsiz meselelerle ilgili polemiklerden kaçmamıza imkan tanımaktadır. Amerika'da, 50'li-60'lı yıllarda tarih öncesi Ruslarıyla ilgili iki araştırma yayınlanmıştır.¹⁰ Onların dayandıkları Rusça materyallar, bizim kolayca erişebileceğimiz materyallardır. Her iki eserde de birçok ufak tutarsızlıklar mevcut. Bunların en önemlisi ise, Rusya'nın Azak-Karadeniz arasını teşkil eden üçüncü merkez sakinlerinin güya Sarmat (Roksallan)lardan türemiş insanlar olduğu şeklindeki tenkit edilmeden benimsenen teoridir. Rusya'da ortaya çıkan bu görüş, aralarında müellifin de bulunduğu salâhiyetli üstadların çoğu tarafından kabul edilmemektedir. Bununla birlikte, bu versiyon, gerek kaynaklardaki detayların kılı kırk yararcasına tedkiki ve gerekse bu detayları hipotez ve mesnetlere dayanmayan yorumlar haline düşürecek özel bir versiyon ortaya koymak suretiyle çürütülebilir. İkinci yol daha iyi; çünkü Romalılar, çizmelerinin içine girip, ayaklarını rahatsız eden küçük çakıla “skrupulus” derlerdi. Sadece çizmeyi silkelemek ve ne olduğuna bakmamak yeterliydi. Diğer yandan, bizim akademik seviyemiz, ABD'ninkinden daha yüksektir. Çünkü bizde, doğru olmadığı herkesce mâlum olan tarihler yayınlanmaz; özel hipotezler ise, okuyucuya gereksiz şeyler olarak değerlendirilir. G.V. Vernadsky, eski Ruslar'la ilgili kronoloji tablolarını hazırlarken, şüpheli tarihlerin kenarına yıldızlar koymuş. Halbuki bu tarihlerin doğruları bizce malumdur.¹¹ S. Lyâşevski'ye gelince; o da hipotezini teyid için, tamamı yayınlanmış ve tarih tenkidine tabi tutulmamış bulunan “Vlesova Vakayiname-si”ni kaynak göstermektedir.¹² O bunu boşuna yapmadı. Çünkü bu

10 Vernadsky, G. *The Origins of Russia*. Oxford, 1959. Bundan sonra: Vernadsky *The Origins*; Lyâşevskiy, S. *İstoriya xristianstva v zemle Russkoy s I v. po XI. v i oçerki po predistorii Rossii*. New York; Brooklin, 1967. Bundan sonra: Lyâşevskiy, *İstoriya xristianstva*.

11 Vernadsky, G. *Ancient Russia*. New Haven, 1952. Bundan sonra: Vernadsky, *Ancient*.

12 Bkz. Lesnoy S. *Vlesova kniga*. Vinnipeg, 1966.

durumda eserine çatılması tehlikeli olacaktı. Ama birden Knâz Svyatoyar veya kızı Gostomisl vasıtasıyla Yürük soyundan gelen Umilı, bu hayali veya iyi okunamayan metni çaldı mı? Halbuki böyle bir gaf, bir takım hükümlere yol açabilir ve dolayısıyla da bütün çalışmayı beş paralık edebilirdi. Tarih için böyle tashihler gerekir mi? Bizzat S. Lyasevskiy şöyle diyor: "... bu vakayinamede bizim geçmişle ilgili bilgilerimizi mutlaka değiştirecek hiçbir ayrıcalık yok."¹³ Binaenaleyh, yazarların görüşleri nazar-ı itibare alınmışsa da, bu çalışmalar faydalanabileceğiz özelliklere sahip değildir ...

Terimler Üzerinde Anlaşalım.

Tarihçilikte, sık sık çok anlamlı bilimsel terimler kullanmak gerekir. Bu durum, özellikle fikir teatisinde, tarafların birbirini anlamasını ayrıca güçleştirir. "Büyük Bozkır", teorik bir tanımdır. Çünkü Avrasya kıtasının bozkır bölgesinde pekçok azonal landşaftlar vardır: Ormanlarla bezeli sıradağlar, nehirli vadiler, verimsiz çöller arasındaki ovalar. Ne var ki, bu terim yaygınlaşmıştır ve onu kullanmakta bir sakınca yoktur.

Ancak, etno-kültürel sınırların oynak olduğu hallerde, durum çok daha zor bir vaziyet almaktadır. Örneğin Herodot'un kullandığı "Avrupa" terimi, onun zamanında İskitya ve Hyperboreler'in ülkesini kapsamazdı. Orta Çağda ise, bir süre kullanımdan kalkmıştır. Çünkü İspanya 711'de "doğu" olmuş; Bizans, başka bir kültür bölgesi; Baltık havzası ise, feodal-katolik "Hristiyan dünyası" ile pagan Slavyanlar, Pruslar, Litvanyalılar ve Estler arasında daimi savaş alanı halini almıştır.

"Eski Rusya" daha da çetrefil bir terimdir. Yaygınlaşmıştır, ama öylesine değil. Tarihi ise, tamamiyle mütenakız izahlarla doludur. Eğer XII-XIII. Yüzyılların tarihî kaynaklarını incelersek, Rusya kelimesi o dönemde mevcut olmasına rağmen, "Eski Rusya" tabirini onlarda bulamayız. Bu terim, ancak III. İvan'ın Yurikoviçlerin miras bıraktığı bütün topraklar üzerinde hak iddia ettiği XV. Yüzyılda kullanılmaz olmuş; böylece Yurik'ten itibaren tarihî süreci kesintiye uğratmayacak bir birlik planı ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, kabul edilen plana göre, sadece başkentler muntazam bir nizama göre de-

¹³ Lyasevskiy, *Istoriya xristianstva* , s. 169.

ğişmiştir: Kiyef, Vladimir, Moskova, Petersburg. Kargaşa ve çöküş dönemleri ise, büyük knâzların yanlış politikalarının bir sonucu olarak kabul edilmiştir. Bu faraziyenin suniliği ve mahirane hazırlanmış olduğu apaçık; ama yine de bilimsel bir genelleştirme olarak değil, aksine büyük Moskova knâz ve çarlarının siyasi programının dayanak noktası gibi gelişmiştir.¹⁴

A.Y. Présnyakoff, bu resmi şemanın temel hatasının, Batı Rusya'ya karşı bir kayıtsızlık ve hatta fiilen Rus tarihinin dışında tutulması olduğunu kaydetmektedir. Bütün Rus tarihi boyunca görülen bu ayırım, Polonya tarihine kadar uzanır ki, kesinlikle doğru değildir. Nitekim Altın Orda'ya bir yer bulunması için, Tatar boyunduruğu faraziyesinin ortaya atılması uygun bulunmuştu.¹⁵ Bu, üzerinde devlet enstitüsünün çalışması gereken sınırlı ve yetersiz bir faraziye-dir.

Tarihin ayrılmaz bir parçası olan kültür araştırmaları, P. N. Milukoff'un "Rus Medeniyeti Tarihi" adlı ön çalışmasında yaptığı gibi, başka bir sonuca götürür. Bu eserin ortaya koyduğu tez şu idi: "Güneyde önemli başarılar elde eden Rus halkının, kuzeyde de tarihî vazifesine yeniden başlamak zorunda olduğu söylenebilir."¹⁶

İyi bir gözlem; ama kabul edilemez bir yorum tarzı. Milukoff'un görüşüne göre, XVI. Yüzyıla kadar Rusya bir bütünlük olarak mevcut değildi ve her bölge kendi münferit tarihî hayatını yaşıyordu. Bu tasvir, o dönemler tenkide tabi tutulmadan kabul edilen ve tarihî gelişimi sıçrama metoduyla inceleyen yaygın gelişimci teorinin bir ürünüdür.

14 Présnyakov, A. Y. *Leksii po russkoy istorii*. M., 1938, s. 1-2. Bundan sonra: Présnyakov, *Leksii*.

15 Altın Orda ve Rusya arasındaki ilişkiler meselesi mahirane bir şekilde tesbit edilmiştir. Ruslar'ın hana çar ünvanı verdikleri ve Orda'ya "haraç" ödedikleri muhakkak, ama hanlar da Ruslar'ın iç işlerine karışmamışlar ve İslamı kabul ettikten sonra kendi göçebe tebaalarından eski Moğol yasasını ve dinini bir yana bırakmalarını isterken, Ruslar'dan böyle bir talepte bulunmamışlardır. Daha doğrusu, ortada Orda'ya bağlı bir kiliseler birliği vardı, fakat Rusya, fetih sonucu değil, anlaşma ile Orda'ya bağlanmış müstakil bir ulus olarak kabul ediliyordu. (Bkz. Gumilëv L. N. *Poiski vımışlennogo tsarstva*, s. 398 vd. (Muhayyel Hükümdarlığın İzinde, Selenge Yayınları). Bundan sonra: Gumilëv, *Muhayyel*. ;Apokri-ficeskiy dialog//*Neva*. 1988. ! 3, 4).

16 Présnyakov, *Leksii*, s. 3.

Avstro-Vengriya'da çalışan Lwowlu Prof. M. S. Gruşevskiy'in eseri de geri doğru atılmış bir adımdı ve Avusturya'nın Galiçya'yı işgalini siyasî yönden haklı gösterme gayreti içindeydi. Bu eserde Rus Devleti'ne ters yönde bir hatırlatma yapacak şema teklif ediliyordu. Polonya, Kiyef Rusya'sının bir devamı olarak gösterilmiş, Vladimir-Moskova Rusyası ise "Ukrayna-Rusyası"nın rakibi, hatta düşmanı olan özel bir halk gibi takdim edilmiştir.¹⁷ Bu görüş, XX. Yüzyıl başlarında "etnos" kavramının henüz keşfedilmediği bir döneme aittir. A.Y. Présnyakoff, bu müphemiyeti, burada ortaya atılan problemin halli meselesinde en başta gelen zorluklardan biri olarak gösterir.¹⁸

Yazar ayrıca, Kiyef devrinde Güney ve Kuzey Rusları arasında herhangi bir adavet ve hatta ayrılığın kesinlikle söz konusu olmadığını göstermek suretiyle M.S. Gruşevskiy'in görüşünü çürütmektedir. "Kiyefli-Novgorodlu, Kiyefli-Suzdalı düşmanlığı, Andrey Bogolubski'nin oğulları arasında çıkan iç savaş sırasında Vladimirililer'le Rostovlular arasındaki rekabet savaşının bir benzeriydi."¹⁹ Ben buna "Kiyefliler'le Çernigovlular arasındaki düşmanlık.." ilavesini yapıyorum. 1147'de Igor Olgoviç'i sert bir şekilde tenkil hareketiyle, Kiyef'in 1203'de bir daha belini doğrultamayacak şekilde katliama tabi tutulmasını hatırlamak yeterlidir. Ancak XIV. Yüzyılda, Olgerd ve Vitovt'un Kiyef, Çernigov, Kursk, Smolensk'i fethinden sonradır ki Güneybatı Rusya ile Kuzeydoğu Rusya'nın kaderleri birbirinden ayrılmıştır. Fakat XVII. Yüzyılda Ukrayna ve XVIII. Yüzyılda da Belorossya ve Volın, Rusya'yla birleşmiştir. Üstelik de Moskova'nın fetihle değil, Orda'nın boyunduruğundan daha ağır olan Polonya boyunduruğundan kurtarılmak suretiyle.

Sovyet bilim çevrelerince kabul edilen çağdaş görüş de, XIV. Yüzyılı, eski Kiyef Rusyası ile kuzeydoğu sınırında yer alan Suzdal ve Vladimir knâzlıkları arasındaki "yol ayrımı"nın vukû bulduğu ve umum Rus halkının Velikorosslar, Belorosslar ve Ukraynalılar olmak üzere üç yeni halka bölündüğü tarih olarak kabul etmektedir.²⁰ Bu

17 Gruşevskiy, M. S. *İstoriya Ukrayni-Rusi v 5 T. T. I-III. L'vov, 1904-1905; T. IV. L'vov, 1903 T. V. L'vov, 1905; keza bkz. Présnyakov, Lektsii, s. 4-5.*

18 Présnyakov, ırk, dil, kültüro-psikolojik etnik teşhislere tenkidi bir bakış yaparak "Devletler, halklardan önce doğarlar" şeklinde bir hükme varmakta (age., s. 6), fakat onların neden ortaya çıktığını anlatmamaktadır. Bizim görüşümüz için "Etnogenez" adlı eserimize bakılabilir.

19 Présnyakov, *Lektsii*, s. 10.

20 Bkz. *İstoriya SSSR s drevneyşix vremen do našix dnei*. 2 Cilt. M., 1966.

tarih tespitine bir diyeceğimiz yok; ama yine de cevap bekleyen sorular var: 1) Yukarıdaki üç konsepsiyon hangi sebebe binaen hatalıdır? ; 2) Mâlum bir hatayı nasıl düzeltebiliriz ve genel yanlışlığın sebebini nasıl tespit edebiliriz? Bu soruların kısa cevapları şöyledir: 1) Vakanüvis Nestor'un Rusya'nın kuruluş tarihi için teklifi 862 yılıdır; 2) A. A. Şahmatoff ve D. S. Lihaçyeff'in eski Slavyanlar üzerindeki çalışmaları ve bu satırların yazarının etnogeneze kurallarıyla.

A. A. Şahmatoff, Doğu Slavyan ve Rus etnosu tarihinin Yurik'den çok daha önce başladığı görüşündedir. Onun Doğu Slavyanları'nın menşeleriyle ilgili teorisinin²¹ izahı, bizim problememiz değil. Bu teorinin uygunluğunu bilmek bizim için yeterlidir. Şahmatoff, Slavyanlar'ın ilk vatanını Batı Dvina Havzası olarak belirtirken, ikinci vatanlarını da M. Ö. III-II. Yüzyıllarda Bastarnlar'ın terkedip, M.S. II. Yüzyıl civarında Gotlar'ın gelip yerleştiği Poviaşenye olarak adlandırmaktadır. Slavyanlar'ın da o sıralardaki Büyük Halk Göçleri'ne katılması, onları batılı -Venedler- ve güneyli -Sklavinler- olarak ikiye ayrılmak zorunda bırakmıştır. Yine o zaman güneydoğuya yönelmiş bulunan Antlar (Polyanlar) da kendi aralarında bölünmüşlerdir.

Etnolojiye göre burada bir passioner itkinin söz konusu olduğunu kaydedelim. Bu, Slavyan ve Bizanslılar (Romaioi-Hristiyanlar)ın etnogeneze sürecinin başlangıcıdır. Şahmatoff'un, A.Y. Présnyakoff'un da kabul ettiği teklifine göre, Avarlar ve Bolgarlar Karadeniz sahillerinden Slavyanlar'ı itince, onlar da gelip Dinyeper ile Dinyester arasındaki ormanlık şeridi, yani Volın'ı işgal ettiler, ki bu da Avarlar tarafından yıkılan ilk umum Slavyan devletinin varlığına delalet eder. VII. Yüzyılda Hazarlar Bolgarlar'ı dağıttılar; umum Slavyan krallığı ise Bolgarya, Çekoslovakya, Polonya ve Pomorye şeklinde bölünerek yıkıldı.

Güney Pribaltık'dan doğuya doğru iki Slavyan göç dalgası oldu: Smolensk, Polotsk, Vitebsk, Pskov'u kuran Kriviçler ve Novgorod'u kurarak Yukarı Povolje'ye saçılan Slovenler. Radimiçler ve Vyatiçler ise "Lyahov"dan gelmişlerdir.²² Bu göç, mevcut kabile birliğinin çö-

21 Bkz. Şahmatov, A. A. *Drevneyşye sudbı russkogo plemeni*. Pr., 1919. Bundan sonra: Şahmatov, *Drevneyşye*. Krş. Présnyakov, *Lektsii*, s. 14-26.

22 Bkz. Şahmatov, A. A. *K voprosu o polskom vliyanii na drevnerusskiyevorı* //Russkij filologicheskiy vestnik. ! 1. Varwava, 1913, s. 1-12. Sr. % PML. H. 22, s. 225-226. Bundan sonra: Şahmatov, *K voprosu*.

küşüne yol açtı. Sonunda IX-X. Yüzyıllarda, XII. Yüzyılın ikinci yarısında yıkılan Kiyef Rusyası –“Doğu Slavyan tarihininin büyük olayı”– kuruldu.²³ A. Y. Présnyakoff'un kullandığı “yıkılan” kelimesinden, kültürel yükseliş dönemiyle birlikte gelişen obskürasyon safhasında (ki öyle olur) Eski Rus etnosunun XIV. Yüzyıla kadar yaşadığı ve ancak XV. Yüzyılda yerini bugünkü Doğu Slavyan etnosuna bıraktığı noktasından hareketle bir etnogeneze değil, siyasî dezentege-rasyon anlaşılmaktadır.

Bu noktada, Nestor'un “Varegler'in Novgorod'a çağırılması” meselesiyle ilgili izahını tenkide tabi tutmadan kabul etsek bile, Yurik'in tahtının gaspedilmesinin bin yıllık Doğu Slavyan tarihinin bir epizodu olduğu aşıkâr. Çünkü gözde vakanüvisler dahi, o zamanın en büyük olaylarından gafil ve bihaber kalmışlardır.

Bunu bildiğimizden, etnogeneze sürecinin bir tür oluşumu gibi görüldüğü gayr-ı mütenakız bir versiyon alalım. Günümüzde paleontologlar, her bir bağımsız canlı organizma grubunun gelişimini üç aşamaya ayırıyorlar. İlk aşamada hızlı bir gelişim trendi gözleniyor. İkinci aşamada farklı şartlara göre özellikler kazanarak, alanını genişletiyor. Üçüncü aşamada ise, bazen ölüme, bazen durgunluğa götüren dar kapsamlı içsel özelleşme meydana geliyor. Bir canlının alıştığı şartların değişimi, türü veya bizim konumuzda etnosu meydana getirir ve özellikle de sistemin gelişme kabiliyeti düştüğü için zayıflamaya yol açar. Paleontolojide bu olay “denge bozulması”²⁴ olarak görülür; tarihte ise, “etnik süreç kırılması” denilir.

Kiyef Rusyası da Slavyan etnogenezinin üçüncü aşamasıdır. Çünkü o, Slavyanlığın bir bütün halinde mevcudiyetinin sona erdiği bir sırada, sabık genel anlaşma dilini veya dil yakınlığını bir hatıra gibi koruyarak ortaya çıkmıştır.

Böylece Eski Rusya'nın geçici sınırlarını çizmiş olduk. Alanına gelince, onun da ayrıca netleştirilmesi gerekiyor.

23 Présnyakov, *Lektsii*, s. 12.

24 Rostovtsev, K. O. *Otçego pogibli dinozavru//Leningr. pravda*. 1983. 25 noqbrq.

Doğu Slavyanlar, Ama Henüz Rus Değildir

Aradan 70 yıl geçtikten sonra, A.A. Şahmatoff'un tespitinin doğru olduğu anlaşıldı. Ukraynalı arkeolog ve tarihçilerin çalışmaları sayesinde esas Slavyan yurdunun arkeolojik kültür alanları tespit edilerek, tarihler kesinliğe kavuşturuldu.²⁵ Slavyan yayılışının başlangıcı, kültürlerin parçalanma çağıdır. Slavyanlar Vistul'un yukarı akımlarından güneyde Podneprov'a, kuzeyde Yukarı Dinyeper, Desna ve Oka'ya yöneldiler; III-IV. Yüzyıllarda, yani "Got savaşları" döneminde, güneyde Tuna ve Karadeniz civarındaki bozkırlara, kuzeydoğuda da Dinyeper'in sol sahiline kadar gittiler. Demografik patlama ve boş toprakların tükenişinin bu göçün sebepleri²⁶ olarak kabûl teklif edilmiştir; ancak bu, yaşama isteğinin savaşçılık gücünün yükselmesiyle bağlantılı, savaşta ise ölüm riskinin fazla olduğu düşünülmürse, bir paradoks gibi görünüyor.

Slavyanlar, batıda Karpatlar üzerinden Tizsa'ya, yukarıda Tuna'ya kadar ve Vistul ile Oder Nehri arasına yayılmaya devam ettiler²⁷; güneyde ise 550-551 yıllarında Tuna'yı geçtiler ve IX. Yüzyıla doğru "bütün Hellas"ı işgal ettiler²⁸. Bir kısmı da Küçük Asya'ya dağıldı.

Artık günümüzde Slavyanlar'ın Doğu Avrupa'nın yerli halkı olmadığı, aksine oraya VIII. Yüzyılda geldikleri, Podneprov ve İlmen Gölü havzasına yerleştikleri tesbit edilmiştir. Slavyan istilasına kadar bu topraklarda kesinlikle Slavyan olmayan bir halk, yani Ruslar veya Rosslar yaşamaktaydı. Henüz X. Yüzyılda Liutprond Kremonskiy şöyle yazıyordu: "Grekler, bizim, yaşadıkları topraklara nisbetle *Nordmannos* dediğimiz bu halka *Russos* diyorlardı." Ve bu halk, Gü-

25 Slavyanlar, Dinyester, Pripet ve Yukarı Vistul arasındaki bölgelerden yayılmışlardır. (Bkz. Baran, V. D. *Slojeniye slavyanskoy rannesredniekovoy kulturi i problema rasseleniya slavyan*// Slaviane na Dnyestre i Dunaye. Kiev. 1983, s. 40. Bundan sonra: Baran: *Slojeniye*.).

26 Bkz. Brayçevskiy, M. Yu. *Slaviane v Podunavye i na Balkanax v VI-VIII vv.*// Slaviane na Dnestre i Dunaye, s. 221, 222. Bundan sonra: Brayçevskiy, *Slaviane v Podunavye*.

27 Varan, *Slojniye*, s. 45.

28 Brayçevskiy, *Slaviane v Podunavye*, s. 225. Peleponnes halkı XIX. Yüzyıla, yani Yunanistan Türk hakimiyetinden kurtuluncağa kadar Slavyan dilli olarak kalmıştır. Ancak ders ve edebiyat kitaplarının yeni Yunanca ile hazırlanmış olması Slavyanlar'ın torunları Maynotları, "Grekleri" diğer Güney Slavyanlarından ayıran dil değişimine zorlamıştır.

ney Rusya'da Peçenekler ve Hazarlar'la yan yana yaşamıştır.²⁹ Ross dilinden kalan bazı kelimeler -isimler ve toponimler- onların German dilli olduklarını göstermektedir. Konstantinos Porphyrogenetos'un eserinde, Dinyeper sekilerinin adları Rusça ve Slavyanca olarak geçmektedir. Rusça olanlar, Essupı, Ulvoren, Gelandra, Eyfar, Varuforos, Leantı, Struvun; Slavyanca olanlar ise, Ostrovuniprax, Néyasit, Vulniprax, Verutsi, Navrezi'dir.

Günlük hayat tarzı da Slavyan ve Ruslar'da farklıydı. Özellikle de önemsiz konularda: Ruslar, öğle yemeğinden önce umumi bir leğende; Slavyanlar, hızlı akan su altında yıkanırldı. Ruslar, tepede bir perçem saç bırakarak kafalarını tıraş ederler; Slavyanlar ise, saçlarını daire şeklinde keserlerdi. Ruslar, askerî kamplarda yaşarlar, savaş ganimetiyle geçinirler, bir kısmını da Hazar Yahûdileri'ne satarlardı. Slavyanlar ise, çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşırlardı. X. Yüzyıl yazarları, Slavyanlar'la Ruslar'ı asla birbirleriyle karıştırmamışlardır.³⁰

Bu durumda Ruslar'ı İskandinavyalı Varegler olarak kabul etmek mümkün değildir. Çünkü sonuncular, seferlerine IX. Yüzyılda başlamıştır. Ruslar ise, bağımsız bir halk olarak, Jordanes ve Zaxarii Ritor gibi VI. Yüzyıl yazarlarınca bilinmekteydi. Piskopos Adalbert'in Grandüşes Olga'yı Ruglar'ın kraliçesi olarak göstermesi, tek itiraz edilmeyen versiyon olarak görünmektedir. Ruglar, batı kısmı V. Yüzyılda Norik ve İtalya'da mahvolup gitmiş, doğu kısmı ise hanedan ve devlet ismini Slavyanlar'a miras bırakarak, X. Yüzyıla kadar Doğu Avrupa'da tutunabilmiş bir halktır.

Arkeologlar, Eski Slavyanlar'ı Çernyachovsk ve Penkov kültürleriyle özdeşleştirmektedirler. Bir de bu kültür sahiplerinin etnik yapısının birbirine karıştığı zannolunmaktadır. Güneybatıda Tuna-ötesinden Kursk topraklarına, kuzeydoğuda Güney Polesie'den Kuzey Karadeniz civarına kadar uzanan bölgede³¹ II-V. Yüzyıllarda Slavyanlar'ın dışında Daco-Trakyalılar, Sarmatlar³² ve muhtemelen Gotlar³³

29 Platonov, S. F'nin *Lektsii po russkoy istorii*. SSB. B.g s. 61. 'ye istinaden.

30 Daha geniş bilgi için bkz. Artamonov, *Xazar*, s. 289-295.

31 Vinokur, N. S. *Çernyahovskiye plemena na Dnyepre i Dunaye*//Slavyane na Dnyestre i Dunaye, s. 131. Bundan sonra: Vinokur, *Çernyahovskiye plemena*.

32 Syedov, V. V. *Slavyane Verxnego Podneprovya i Podvinya*. M., 1970, s. 7. Bundan sonra: Syedov, *Slavyane Verxnogo*.

33 Vinokur, *Çernyahovskiye plemena*, s. 133.

yaşıyorlardı. Fakat Hunlar'ın istilasından sonra sadece VI-VII. Yüzyıllarda Get ve Dac kabileleriyle kaynaşan Slavyanlar kaldılar.³⁴

Orkeologların sınırlı kalmaları mümkün. Bir çağı tatmin edici bir şekilde tanımlayabiliriz, ama etnik yapıyı tanımlamanız imkansız. Maddî kültür, çevre şartlarına ve teknolojiye bağlı olduğu için, komşular tarafından kolaylıkla değiştirilebilir. Halbuki burada her ikisi de eşzamanlıdır. Defin şekli bir kültü gösterir; halbuki din, tek anlamı olarak asla bir halka uygun düşmez. VI-VII. Yüzyıl Slavyan kültürünün Çernyachovsk kültüründen farklı olması da daha önemli başka bir husus. Mezar yerleri kayboluyor, mezarlıklar bir bir yok oluyordu. Kısacası daha eski kültürler ve onların temsilcileri, etnik (passioner) yükseliş aşamasında bulunan Slavyanlar tarafından hızlı bir şekilde gölgede bırakılan sübstratlardı. Dolayısıyla Slavyan mezar kültüründe, erken kültürlerin tekrarını değil, sentezini görmek mümkün.³⁵

Ne var ki, Slavyan etnogenezi doğudan gelen bir istila ile bozulmuştu. Yaksart (Sır-Derya)'nın aşağı akımında yaşayan Hionitler [Chionites] Türkler'in elinden kurtulduktan sonra Avar veya Obrlar adıyla tanındıkları Avrupa'ya kaçmışlardı.³⁶ Bunlar, efsanevi Turan'ın mirası ve eski bir halktı; ancak, doğulu genç Slavyanlar bu yaşlı yırtıcının kurbanı olmuşlardı. Avarlar, 602'de Bizans'ın sabık müttefiki Doğu Slavyanları Antlar'a saldırdılar.³⁷ Gerçekten de bu saldırıdan sonra Ant adı tarihi kaynaklarda görünmez olmuştur.³⁸ Bu tarihten sonra Slavyan birliği yok oldu. Çünkü Obrlar, güneyli Balkan Slavyanları'nı kuzeylilerden veya Pribaltıklı Venedler'den ayırdılar. Slavyan dilinde adı Polyan³⁹ diye geçen Antlar'ın torunları, P. Yüzyıl Alman kronistleri tarafından Ruglar'ın bir kolu olarak kabul edilen Ruslar'la birleştiler. Polyanlar ve Ruslar'ın tek bir etnos

34 Prixodnük, O. M. *K voprosu o prisustvii antov v Karpato-Dunajiskix zemlax// Slavyane na Dnyestre i Dunaye*, s. 191. Bundan sonra: Prixodnük, *O prisustvii antov*.

35 Varan, V. D. *Slojniye*, s. 40.

36 Gumilev, *Eski Türkler*, s. 34-35.

37 Theophylactes Simokattes, *İstoriya*. S. P. Konratyev çevirisi. M., 1957. Kn. VIII, 5, s. 180. Bundan sonra: Simokattes, *İstoriya*.

38 Jordanes. *O proisxojenii i deyanijax getov*. Getisa/Vstup. st., perevod, komentarij E.N. Skri'inskoj (dalee%Jordan). M. 1960, s. 220.

39 Vrayçevskiy, M. Yu. *Poxojdeniye Ryci*. Kiiv, 1968, s. 155. Bundan sonra: Vrayçevskiy, Ryci.

halindeki bileşimi, günümüzde “dar anlamıyla Rusya” dediğimiz bir devlet halinde ancak X. Yüzyılda mevcut olmuştur.⁴⁰ Çünkü bu devlet, bilahere fethedilerek itaat altına alınan Doğu Avrupalı Slavıan kabilelerinin önemli bir kısmını bünyesine alıyordu ki, bu konuya ileride dönülecektir.

Gördüğümüz gibi önümüzde iki müstakıl prosesin karışımı var: I. Yüzyılda başlayan tabii fenomen—etnogeneze ve Gotlar, Avarlar, Normanlar tarafından kısa süreli sekteye uğratılan ve mevcudiyetini ancak Yaroslav Mudriy döneminde XI. Yüzyıla kadar fiilen sürdüren sosyal devletin kuruluşu.

“Rus Devleti”nin veya daha doğrusu, metropolit Illarion [Hilarion] misilli çağdaşlarının adlandırdığı gibi “Kiyef Hakanlığı”nın başlangıcı, ne passioner yükseliş, ne aşırı hararet ve ne de kırılma safhasına uygun düşmektedir. Ama o, yaşanmış felaketler, yazılmamış zaferler ve kahramanlık destanlarının yer aldığı dönemle muahhar tarihçiler arasına engel koyan ve yoğun edebiyat ve sanat gelişimiyle tebarüz eden atâlet safhasına uygun düşmektedir.

Slavıanlar, bizim araştırmamızda önemsiz bir konudur; dolayısıyla Rus tarihinin yaygın-geçici anlamını, birbirine benzemeyen iki passioner itki ve bir yığın etnik temasın sonucu olarak tesbit etmek şarttı. Birilerince bahadırların kahramanlığına şartlanan kültür geleneği ise, bütün ülkelerde asırlar boyu hiç değişmeyen kırmızı iğnedir. Çünkü o, sürekli değişen tabiatın bir ürünü değil, aksine amacı tutuculuk olan bilincin, yani kültürlerin mahsulüdür.⁴¹

Ancak, tek ülke tarihi her zaman dünya tarihi içinde sayrettiği ve dünya tarihi de Yeryüzü tarihinin bir parçası olduğu için, Doğu ve Batıyı gözlemenin en uygun köşesi Hazar'ın kuzey sahillerini nirenge noktası olarak, farklı etnik temaslar meselesine, yani araştırmamızın ana temasına dönmek zorundayız.

40 Nasonov, A. N. *Russkaya zemlya i obrazovaniye territorii drevnerusskogo gosudarstva*. M., 1951. Bundan sonra: Nasonov, *Russkaya zemlya*; Ribakov, B. A. *Drevniye rusi// Sovetskay arxeologiq*. X cđ. 1953. Bundan sonra: Ribakov, *Drevniye*; Artamonov, *Xazar*, s. 289-290.

41 Gumilëv, *Etnogeneze*, L. 1989.

BİRİNCİ BÖLÜM

M.Ö. BİRİNCİ BİNYILIN ETNOSFER COĞRAFYASI

KİM KİMDİR?

Sönmüş Passionerlik Bölgesinde

Müslüman Süper-etnosu

Hristiyan Süper-etnosu

Seyyar Süper-etnos

I. SÖNMÜŞ PASSİONERLİK BÖLGESİNDE

1. Hazar Ülkesi

Landşafların da, etnoslar gibi kendi tarihi vardır. III. Yüzyıla kadarki Volga Deltası, bugünküne benzemiyordu. Çünkü o dönemde, Baire tepeleri arasındaki kuru bozkırlar, sonraki zaman dilimine göre daha güneydeki Hazar Denizi'ne dökülen Volga'nın tertemiz sularıyla yıkaniyordu. Yine o dönemde Volga'nın suyu daha azdı ve bugünkü mansabına değil, Aktübe ve Buzan üzerinden daha doğuya dökülüyordu. Kimbilir, belki de ince bir kolla Hazar'a bağlanan Aral Gölü'nün batı kesimine akıyordu.

Sarmat-o-Alan, yani Turanlılar'ın yadigârları, o dönemden kalmıştır. O sıralarda Hazarlar, henüz Terek'in aşağı kısımlarında yaşıyorlardı.

II-III. Yüzyıllarda Atlantik siklonları, güzergâhlarını kuzeye doğru değiştirmişlerdi. Yağmurlar, bozkırın zamanla çöle dönüşen kesimini yıkamaya son vermişler; Volga-Oka nehirleri arasıyla, bol sulu Kama sahillerini beslemeye başlamışlardı. Bilhassa kış yağışları dikkat çekecek ölçüdeydi. Nemli kar kürtünlerinin erimesi sonucu, ilkbahar taşkınları meydana geliyordu.

Volga, bütün bu bulanık suları yutuyor; bu da onun aşağı akımlardaki mansabında dar kollar meydana getiriyordu. İşte, güneyde yaklaşık Buzaçi Yarımadası'na (bugünkü Mangışlak) kadar uzanan şimdiki delta da o zamanlar şekillenmiştir. Sığ sular, kılçıklı büyük balıkları beslemeye başlamıştı. Nehir kollarının sahilleri, gür ormanlarla kaplanmış; tepeler arasındaki vadiler ise, yemşesil çayırarla bezenmişti. Sadece tepelerin üzerinde (vertikal bölge) kendine yer bulan bozkır bitkileri, (bugünkü Bahtemir ve Kıraç kollarının bulun-

duğu) batı ve doğuya doğru çekilmiş; azonal landşaftın ortaya çıkardığı çekirdekte ise lotüs çiçekleri açmış; kurbağalar vıraklamaya, martılar ve balıkçıl kuşları kanat çırpmaya başlamıştı. Ülkenin çehresi değişmişti.

O zamanlar, ülkede yaşayan halk da değişmişti. Bozkırlı Sarmatlar, büveleklerin sığır sürülerine rahat yüzü göstermediği; hayvanların yemediği, hatta iğrendiği rutubetli otlarla kaplı nehir sahillerini terketmişlerdi. Bunun üzerine, Hazarlar, şimdi su seviyesi altı metre daha düşük olan Hazar sahillerine saçılmışlardı. Balık yönünden zengin nehirler, su kuşlarını avlamak için bereketli topraklar bulmuşlar; atları için brownian tepeleri arasında meralara kavuşmuşlardı. Hazarlar, beraberlerinde nar fidanları da getirmişler ve onları, kan dökmeden, ama daha ziyade tabiatın bir lufu olarak edindikleri yeni vatanlarına dikmişlerdi. Şiddetli kış, dikilen nar fidanlarının işini bitirmişti; ama onların yerine Dağıstan türleri tekrar tekrar dikilmişti.¹ Çünkü Terek ve Volga Hazarları arasındaki ilişkiler kopmamıştı.

Hazar civarındaki bozkırları hâkimiyet altına alan Alanlar ve Hunlar, Hazarlar için tehlikeli değillerdi. Deltada hayat, kollar etrafında yoğunlaşmıştı ve bu kollar, yolunu kaybetmiş yabancılar için bir labirent durumundaydı. Kolların akıntısı hızlıydı; sahilleri gür makilerle kaplıydı ve öyle her istenilen yerden karaya çıkmak mümkün değildi. Hazar'a girmek isteyen herhangi bir süvari, çevresi makilerle kaplı bu kolları aşamazdı. Kaldı ki, yerli halk inisiyatifi kolaylıkla ele geçirip, düşmana hiç beklemediği yerlerden darbeler indirebildiği halde, bölgeye gelen süvari, en önemli özelliğinden, manevra yetisinden mahrum kalırdı.

Kış günleri, daha da zordu. Hızlı çayların üzerini kaplayan buz tabakası, ince ve azdı; ancak çok soğuk kış günlerinde at ve yolcuyu üzerinde taşıyabilirdi. Ne var ki, hafif buzla kaplı yerlerde buzun kırılması halinde dibe gömülüp donma tehlikesi de vardı. Yolcu kurtulup da, kurunmak için ateş yakabilirse, bu defa da gizlice yaklaşan düşmanın ölümcül darbelerine maruz kalırdı.

Hazaristan, tabii bir kale idi; ama, ne yazık ki çevresi düşmanlarla çevriliydi. Kendi evlerinde güvenlik içinde olan Hazarlar, çok ih-

1 Potapenko, A. İ. *Starojil zemli russkoy. Rostov*, 1976, s. 50. Bundan sonra: Potapenko, *Starojil*.

tiyaç duymalarına rağmen, bozkıra çıkma riskini göze almıyorlardı. Üzerinde istihsal sistemi kurulan landşaft bölgeleri ne kadar değişik olursa, ekonomik gelişme için o kadar perspektif idi. Halbuki Volga deltası hiç de değişik yapıya sahip olmadığı için, fazla emek gerektirmemesi sebebiyle, insanlara son derece gerekli bulunan yoğun üretim amaçlı göçebe hayvancılığına elverişli değildi; ama, işe yarar meraların mesahasının sınırlı olması, beslenebilecek hayvan miktarını da düşürüyordu. Tabiat içinse göçebe hayat tarzı zararsızdı.

Hazarlar bozkırda yaşamadıkları için, göçebe değillerdi. Fakat onlar, tabiatın sunabileceği nimetlerin ancak fazla olan kısmını, balık, nar ve bahçe meyvelerini toplayabiliyorlardı. Kısacası, o dönemde Volga'nın aşağı akımlarında yaşayan etnoslar homeostaz, yani tabiat-canlı dengesi safhasında bulunuyorlardı. Bu sistemde etnoslar, nadiren birbirleriyle temasa geçerler. Çünkü ortada savaşı gerektiren bir şey olmaz. Başka bir hayat tarzına alışık yabancı kızları hanım olarak almak ise, kocanın evine kötü bir ev sahibesini getirmek demektir.

Hedef ne kadar büyük olursa, isabet ettirmek de o kadar kolay olur. Dolayısıyla biz, konumuzu, yani Hazar halkının trajedisini, komşu ülkelerin tarihlerinin çerçevesi dahilinde inceleyeceğiz. Konumuz için sadece bir yardımcı vazifesi göreceğinden, bu tarih, elbette “ana hatları”yla incelenecektir. Bununla beraber, küçük Hazaristan'ı bir uçtan bir uca sarmalayan global uluslararası ilişkiler gözden geçirilip, hayatın ebedi değişken çehresi biyosferdeki tabii olayların ritmi yakalanabilirse, kültür tarihi bütün renkleriyle dans edecektir.

2. Etnos “ışık yansımasıdır”

Passioner itki olmaksızın bir etnosun fiili varlığının söz konusu olamayacağı görüşünü ileri sürmekle, belki de kendi tezimize ters düşmüş olduk. Örneğin Hazarlar, Bizanslı ve Pers yazarlara IV. Yüzyılda, Ermeni müelliflere III. Yüzyılda mälumdular.² Fakat ne II.

2 Moses Dashorenci “Ermenistan Tarihi” adlı eserinde, 193-213 yılları arasında “Hazar ve Basel (Barsil)ler [Borçalılar] birleşerek Cor (Derbent geçidi) boğazından geçip.. Kura'ya geldiler ve nehrin bütün sahillerine saçıldılar” (Artamonov, M.I.'nin *Istoriya xazar*, s. 115'e istina-

Yüzyıldaki meridyen itkisi (İskandinavya'dan Filistin'e kadar), ne de IV. Yüzyıldaki enlem itkisi (Arabistan'dan Kuzey Çin'e kadar) onlara temas etmek zorundaydı. O halde bu halkların bin yıl boyunca geçirdikleri etnogenezi ve Greben ve Aşağı Don Kazakları, Astrahan Tatarları ve Kırım Karaimleri gibi kalabalık bâkiyelerin şekillenişini neyle izah edeceğiz? Kısacası Hazarlar, kendilerini, gelişimin bütün safhalarından geçmiş “değerli” bir etnos olarak takdim edebildiler; fakat neyin hesabına?

Rus vakanüvisi Georgi Amartol, Hazarlar'ı İskitler'le mukaye etmekte haklıydı.³ İskitler konusundaki kaynak eserinde ise müellif, onları Doğu Avrupa'nın güney kesimindeki Sarmatlar'dan daha eski bir halk olarak görüyordu.⁴ Hazarlar, bozkırın sulak arazileri birbirini müteakiben, Sarmatlar (M. Ö. III. Yüzyıl), Hunlar (M.S. IV. Yüzyıl), Bolgarlar (M.S. V. Yüzyıl), Avarlar (M.S. VI. Yüzyıl), Madyarlar ve Peçenekler tarafından işgal edildiği sıralarda, daima düşman oldukları göçbelerin yeterli bulmadığı gür makilerle kaplı sahillerde huzur içinde yaşıyorlardı.

Batı Avrasya'nın eski Avrupaî halkının torunları olan Hazarlar, tabiatın kendilerine sunduğu cömert nimetler sayesinde, durumun âni bir şekilde değiştiği VI. Yüzyıl sonlarına kadar, bâkiye bir etnos olarak varlıklarını sürdürmüşlerdi.

Hazar etnogenezinin en önemli rolü, Türk dilli diğer halklarla karıştırılmaması için Türküt denilmesi uygun görülen yeni doğmuş kadim Türk halkının payına düşmüştü.⁵ Türkütler, 439 yılında,

den) demektedir. M.I. Artamonoff, Hazarlar'ın bu kadar erken dönemde zikredilmiş olmasını bir anakronizm olarak görmektedir (age., 131); ancak, bu şüphesini haklı gösterecek bir delil getirmemektedir. Halbuki tarihî kaynaklar, Hazarlar'ın II. Yüzyılda Terek ve Sulak'ın aşağı kesimlerinde yaşadıkları sonucuna götürmektedir. Fakat onlar, daha sonraları Volga'ya kuru bozkırlar üzerinden değil, aksine o dönemde su seviyesi -36 m., yani XX. Yüzyıla nisbetle 8 m. daha aşağıda bulunan Hazar Denizi sahillerini takip ederek gelmişlerdir. (Bkz. Gumilëv, L.N., *Xazariya i Kaspiy/Vesti IGU*. 1974. ! 6, s. 84-95> On 'e. *Xazariq i Terek*##Tam 'e, 1974, ! 24, s. 78-88).

3 P.L. H. İ, s. 14.

4 Tam 'e, H. İİ, s. 223.

5 “Türk” kelimesinin üç anlamı vardır. VI-VIII. Yüzyıllarda , Büyük Bozkırda (el) devasa bir devleti yöneten ve VIII. Yüzyılın ortalarında tarihten silinen küçük bir etnos (Türküt) dur. Bu Türkler, Mongoloid idiler. Hazar hanedanı da onlardan neşet etmiştir; ancak Hazarlar'ın

mağlup edilemez, acımasız Tabgaçlar'ın önünden kaçarak Kuzeybatı Çin'den gelen Prens A-shih-na'ya bağlı küçük bir gruptan türemiştir. Bu gruptakilerin yapısı karışıktı; fakat hâkim zümre Siyenpi, yani eski Moğollardı. Altay ve Hanghai eteklerine yerleşerek, yerli halklarla kaynaşan bu insanlar, demiri eritip silah yapmakta usta idiler. Bunların ilk hakanı Tumın, [Bumın] IV-V. Yüzyıllar arasında bozkırda hâkimiyeti ellerinde tutan Ju-janlar'ı hezimete uğratarak, Birinci Türk Hakanlığı'nı kurdu.

Tumın'ın kardeşi İstemi-kağan, batı bozkırlarını itaat altına alma vazifesiyle görevli ordunun başına getirilmişti. İstemi, Don ve Karadeniz sahillerine kadar geldi. Bazı kabileler İstemi'nin önünden kaçarken, ikinci bir grup itaatı tercih etti. Üçüncü bir grup halk ise, elde edilen zaferlerin meyvesini toplamak amacıyla fâtilhlerle işbirliğini yeğledi. İşte Hazarlar ve Kuban ile Don arasında yaşayan Bolgar Uturgur [Utrigur] kabilesi bu gruptandı. VII. Yüzyıl başlarında Büyük Hakanlık parçalanınca, bu Hazarlar ve Uturgurlar, Batı Hakanlığı'nın bünyesinde yer aldılar. Her iki halk da Bizans ve İran'a karşı yapılan savaşlarda yeni efendilerine seve seve yardım ettiler. Ne var ki Batı Türk Hakanlığı'nda, güçsüz kağanlara karşı iktidarı ele geçirmek için mücadele eden iki kabile federasyonu teşekkül etmişti. Uturgurlar bu gruplardan birini desteklerken, Hazarlar da tabii olarak diğerini desteklediler. Hakanlığın bütünüyle mağlup olmasından sonra ise, kaçarak kendilerine sığınan Açına prensini başlarına hakan olarak seçtiler (650).⁶

Aradan 8 yıl geçtikten sonra Batı Türk Hakanlığı'nın T'ang İmparatorluğu ordularınca zaptedilmesi, daha önce mağlup prens yanında yer alan Hazarlar'ın işine gelirken, yüksek otorite sahibi bir hakanın desteğinden mahrum kalan Bolgarlar, yani Uturgurlar için bir felaket oldu (658). Bu olayı müteakiben, takriben 670'lerde Hazarlar

kendileri Dağıstan tipli Avrupalı halktılar. IX-XIII. Yüzyıllarda ise Türk, aralarında Madyarlar, Ruslar ve Slavyanlar'ın da bulunduğu savaşçı kuzey halklarının genel adı halini aldı. Kelimenin kesbettiği bu kültürotarihi anlamın türeyişle herhangi bir ilgisi yoktur. Çağdaş şarkiyatçılar nazarında ise "Türk" kelimesi, farklı orijinlere sahip olmakla birlikte, aynı dili konuşan etnosların temsil ettikleri bir dil grubunu ifade etmektedir.

6 Detaylı bilgi için bkz. Artamonov, *Xazar*, s. 171; Gumilëv, *Eski Türkler*, s. 238.

Bolgarlar'ı kılıçtan geçirince, bunlar da dağılarak bir kısmı Kama, bir kısmı Tuna, bir kısmı Macaristan ve bir kısmı da İtalya'ya geçtiler.

Aynı sıralarda Hazarlar, Hindistan'dan Akvitanya'ya kadar uzanan toprakları ele geçiren Araplar'ın istilasına karşı mücadele etmek zorunda kalacaklardı. Fakat Kafkaslardaki savaş, İran ve İspanya fâtilhlerinin umduklarının aksine, münavebeli zaferlerle devam ediyordu ve üstelik Hazarlar'ın Kafkas-ötesini istilas, Derbent'in kuzeyine kadar gelen, fakat orada tutunamayan Arap seferleriyle (662-744) aynı ana rastlamıştı. Acaba, küçük ve bâkiye bir etnos olan Hazarlar, kendilerine VIII. Yüzyılın en güçlü ve saldırgan bir devletiyle eşit olmayan şartlarda boy ölçüşme imkanı sağlayan bu çok büyük passionerliği nereden almışlardı? Sayı üstünlüğü Araplar'dan yanaydı. Çünkü Alanlar, Madyarlar, Burtaslar, Mordvalar, Slavyanlar ve hepsinden daha kötüsü Bolgarlar dahi Türk hanedanına mensup Hazar hakanlarına destek vermiyorlardı. Henüz 739'da zaptolunmaz Derbent⁷ surlarına dayanan Azerbaycan ve Ermenistan genel valisi Mervan'a itaat eden Dağıstan dağlıları, Serir, Tuman [Tümen, Gazi-Kumuk], Zirix-Geran, Kaytag [Kaytak], Tabasaran, Lakz [Leket/İlekeli] ve Tılan kırıallıkları özel bir konuma sahiptiler.⁸ Fakat küçük Hazar Devleti kendi bağımsızlığını kahramanca koruyordu. Acaba niçin?

Tam bir yüzyıl boyu (558-650), Türk hakanlarının, Hazar topraklarını askerî operasyonlar için bir üs olarak kullandıklarını hatırlayalım. Türk savaşçıları, kuru bozkırı katedip geldikten sonra burada dinleniyor ve Kırım veya Kafkas-ötesi'nden geri dönerken bol miktarda savaş ganimeti getiriyorlardı. Herhalde muzaffer savaşçıların moral kaynağı olduğu bilinen kadınlara da ihtiyaç duyuyorlardı. İşte, askerî seferlerden sonra dünyaya gelen çocuklar, kendilerini gerçek Hazarlar olarak görüyorlardı. Bunlar, gerçek babalarını hiçbir zaman tanımamışlardı; Hazarlar arasında karınlarını doyummuşlar, Volga deltasında büyümüşlerdi. Türkler'den ise passionerlik de dahil bazı antropolojik ve fizyonomik özellikleri miras almışlardı. Bu simbioz, bir yüzyıldan daha fazla ayakta kalabilmişse, demek ki, fiilen mevcut bir etnosun bâkiyesi haline gelebilmesi için gerekli passionerlik, yabancılar tarafından yeterli miktarda aşılınmıştı.

7 Derbent, Araplar tarafından 685-686 yıllarında nihai olarak işgal edilmiş ve X. Yüzyılda Şirvan'la birlikte halifelikten kopmuştur.

8 Bkz. *Istoriya Dagestana*. T. I. M., 1967, s. 153.

Fakat Hazar etnogenezi için daha aktif dönem, Hazarlar'ın Büyük Türk Hakanlığı'nın (552-745) yönetici hanedanı Açına'ya mensup Türk hakanları tarafından yönetildiği (650-810) dönemdir. Bu ülkeye sığınan Açına prensi ve silah arkadaşları, Hazarlar tarafından başlarına yönetici yapılmakla birlikte, ne halk kitleleriyle karışmışlar, ne de onlara karşı tavır almışlardı. Göçebe hayat tarzlarını sürdürüyorlar ve sadece kışları İtil boyundaki evlerine dönüyorlardı. Araplar'la yapılan savaşları yönetmişler ve bozkırın sabık savaşçı insanları olarak Hazarlar'a düzenli orduların saldırılarını nasıl durduracaklarını öğretmişlerdi. Kendileri Mavi Gök ve Kara Yer'e tapınan kâfirler olarak kalmalarına rağmen, derinlemesine incelemedikleri diğer dinlere karşı saygılı olmuşlardı. Onların mahvolmalarına da bu müsamahaları yol açacaktı. Fakat neden ve nasıl?

3. Hazarya'da Kültür Gelişmiş midir?

Tuhaftır; ama uzun bir süre, Avrasya⁹ bozkır halkları ve özellikle göçebelerin kültürel gelişim kabiliyetine sahip olmadıkları, kendilerine özgü bir tarihlerinin bulunmadığı ve tabiatıyla orijinal bir sanatları olmadığı düşünülmüştür. Halbuki Altaylar'da, Moğolistan'da ve Sibirya'da ele geçirilen arkeolojik bulgular, Avrasya halklarının sanatları olduğunu göstermiştir. Tarihleriye, bugün artık yazılmıştır. Çözülen metinler, bu halkların felsefe içerikli tercüme edebiyatına sahip olduklarını, folklorun ise orijinal konular ihtiva ettiğini göstermiştir. Onlarda her şey vardı; ama bunların pek azı günümüze yetip gelebilmiştir.

Ne var ki, hiç hesapta olmayan bir güçlük, birden karşımıza dikilmektedir: Ziraatçı insanların yaşadıkları ülkelerdeki sosyal gelişme, gelişmiş antik kültürü miras alan halklarda ve alfabesiz, ilkel teknolojiyle bakir topraklarda yaşayan kabilelerde asenkronik şekilde ortaya çıkar. VIII-X. Yüzyıllarda, Avrupa'da hızlı bir feodalizm, sınıf şekillenmeleri gelişip, zanaat ve ziraat mükemmelleştirilen teknoloji sayesinde birbirinden ayrılırken, Avrasya bozkırlarında koyunlar merada otluyor, köpekler sürüleri koruyor; çobanlarsa birbir-

9 Bu eserde Avrasya kavramıyla, kıtanın iç kısmı, özellikle de etno-kültürel bütünlük arzeden Karpatlarla Mançurya arasındaki bozkır kastedilmektedir. Etno-kültürel boyutta ise, "Doğu Avrupa" ve "Batı Avrasya" adlandırmaları gözönünde bulundurulmalıdır.

lerine misafir gidiyorlardı. Üretimi yapılan tek âlet kırbaçtı ve onun da geliştirilmesi gerekmezdi.

Gerçi Avrasya'da şehirler de vardı; ama sadece nehir kenarlarında. Dolayısıyla insanlar, çıplak bozkırda, bugün dahi, göçebe halde yaşıyorlardı. Burada arkeolojik kültürler birbirinin yerini alıyor; halklar ortaya çıkıyor ve tarihten siliniyorlardı. Kısacası hayat, ilkel toplum yapısı askerî demokrasi aşamasında kalsa dahi, devam ediyordu. Bu sözden murat nedir?

Son yıllarda, prosesin yönünü izah denemesi yaygınlık kazanırken, şu postülat da tenkit ve tahkik edilmeksizin kabul görmüştü: Avrasya'nın bozkır ve orman bölgesi halklarının kültür gelişimi, “göçebe hayattan şehir yaşantısına” doğru seyretmekte ve arkeoloji de, arkeolojik kültürün etnoslarla özdeşleştiğini gösterir tarzda bir yol takip etmekteydi.¹⁰ Bu tekamülcü gelişim prensibine göre, arkeolojik Saltovo-Maya kültürü ile bir kısım insanların bir araya gelmeleri, arkasından ekonomi kurallarını bilen başkalarının gelip onlara katılmaları sonucu hayvancılıktan yerleşik ziraat toplum hayatına geçen Bolgar-o-Hazar halkının kültürü birbiriyle akrabadır. Yine bu görüşe göre, fakirler bu aşamayı müteakiben zenginlerin ekonomik boyunduruğu altına girmişlerdir.¹¹

Bu spekülatif görüşte, toprak ağalığının oluşması sırasındaki ilk sermayenin mahut tasviri mevcut. Böyle bir sürece “feodal ilişkilerin bileşimi” demenin hiçbir dayanağı yok. Eğer öyle olsaydı, o takdirde, yazarların görüşüne göre, kapitalizm, müstahsil gücün ve teknolojik sürecin bir sonucu olarak değil, birilerinin, egoistliği ve manasız bir şekilde, muvakkaten karmaşık ziraat kültürünü, bu bölgelerde ise genelde birçok kuşağın tecrübesine ihtiyaç duyan nar üreticiliğini benimseyerek, her nedense fakir düşmüş diğerlerinin beceriksizliği yüzünden doğmuş olurdu.

Eski Hazar, Bolgar, Guz ve Peçenekler'de boy-kabile düzeninin mevcut olduğu tartışmasız bir konu. Bilindiği gibi ilkel toplumlarda toprak, klanın, dolayısıyla toplumun bütün üyelerinin ortak malıdır. Klan üyesi, salgın hastalık, kıtlık veya düşman yağması sonucu sü-

10 Pletnéva, S. A. *Ot koçeviy k gorodam*. M., 1967. Bundan sonra: Pletnéva, *Ot koçeviy*.

11 Artamonov, M. I., Pletnéva, S.A. *Yeşe raz o stepnoy kul'ture Yevrazii/Narody Azii i Afriki*. 1970. ! 3, s. 92.

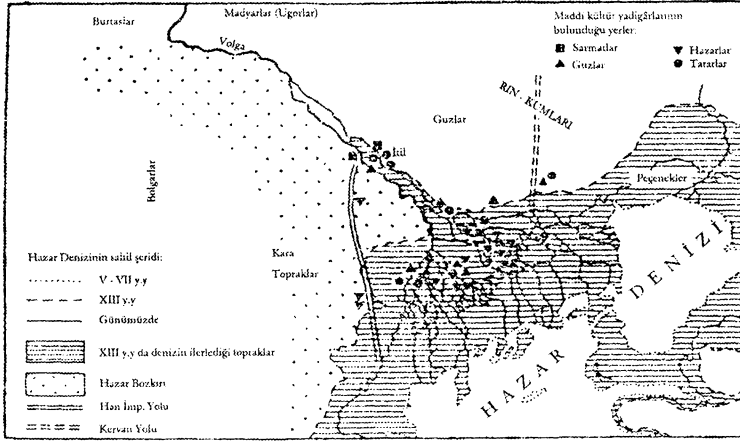
rüsünü kaybederse, karşılıksız olarak klanının yardımını alma hakkına sahipti. Dolayısıyla, bu halklarda kişisel fakirlik söz konusu olamazdı. Bazı yöneticilerin zenginliği ise kapital olarak değil, aksine küpe, gerdanlık, değerli silahlar, ipekli veya simli kumaşlardan teşekkül eden mal varlığından ibaretti.¹² Para kullanılmayan toplumlarda faizle kredi verme sistemi olmadığı gibi, tabii ekonomilerde böyle bir şeye ihtiyaç da duyulmaz. Demek ki, I. Binyılda, müstahsil güç seviyesi ve tabii kaynakların sunduğu imkanlar, başlangıçta dahi kapitalizmin gelişmesi için yeterli değildi. Toplumun her bir ferdi, zengin olmak için servet yığmayı anlamsız ve kirli bir uğraşı olarak görüyor; kabiledaşlarına baskı yapmaya kalkan kişi ise, soy-suz bir birey kabul edilerek, ya öldürülüyor, ya sürülüyordu. Halbuki bizzat M. İ. Artamonoff, kiralık askerlere sırtını dayayan ve haklarını hürriyet ve sultadan mahrum bırakan imtiyazlı Yahûdi tacirlerinin, Hazarya'yı bir sınıf devletine dönüştürdüklerini kaydetmektedir.¹³ Gerçekte, IX. Yüzyıl olaylarının göçebelerin yerleşik hayat tarzıyla hiçbir ilişkisi yoktu.

Esasen herhangi bir yerleşik düzene geçiş de söz konusu değildi. Ziraat ve göçebe hayvancılık, eski dönemlerde aynı anda mevcut olduğu için, etnosların tabii çevreye adaptasyon melekesi gelişmişti.¹⁴ Denilebilir ki etnoslar, teknoloji geliştikçe değişiyorlardı; ancak, bu defa da antropogen landşaftlar, yani büyük şehirler kurarak coğrafi ortamı etkiliyorlardı. Ama arkeolog, böyle bir şeyin ne zaman vukû bulduğunu kolaylıkla ortaya çıkaramaz. Halbuki Hazarya'da, transit ticareti yürütmek amacıyla, bozkırın ve nehirli vadilerin tabiatını etkilemeyen kaleler ve pazarlar kuruyorlardı.

12 Artamonov, *Xazar*, s. 99.

13 Age., s. 457-458. M. İ. Artamonoff'un, S. A. Pletnéva ile müştereken yazdığı bir makalede, kendi kitabında serdettiği görüşlere ters düşerek ve hatta onları inkar ederek, örneğin Hazarlar'ın Bolgarlar'la yaptığı savaşın, bunların farklı etnoslar olduğuna delalet ettiğini ileri sürmesi ve başka hususlar oldukça gariptir. Ben bu tuhaflıklara bir anlam veremiyorum.

14 Gumilëv, L. N., Erdeyi, İ. *Yedinstvo i raznoobraziye kočevoy kul'turu v sredniye veka// Narodıy Azii i Afriki*. 1969. ! 3, s. 78-87.

VI - XII Yüzyılda Volga Hazaryası

Son olarak, Hazarlar'la Bolgarlar'ın özdeşleştirilmesi, bu iki etnosun arkeolojik, yani maddî kültür yönünden aynı olduğu şeklindeki ispat edilmemiş bir görüşe dayanmaktadır. Tıpkı seramiğin Saltovo-Mayats kültürünün en belli başlı örneği olarak gösterilmesi gibi, eski insanlar da kap kakak kırıklarının mütemmimi olarak görülmektedir. Yani insanlar ve eşyalar “aynı düzenin maddesi”dirler.¹⁵ Yazarlarımızın mantığı, kap kakakların incelenmeye daha müsait olduğu şeklinde, kural tanımayan öylesine bir mantıktır. Halbuki, kap kakaklar yeryüzünde mevcuttur ve görülebilir; ama eski insanlar çürüyüp gitmiştir. Bir parça kap kakakla bu kadar uğraştığımız yeter. Hayal edebileceğimiz başka şeyler de var.

Örneğin, bir an için, XXX. Yüzyılda, bir arkeologun Leningrad havalisinde kazılar yaptığını varsayalım. Bulduğu kap kakakları inceleyerek, onları “kil kap kültürü”, “porselen kültürü”, “alüminyum tabak kültürü”, “plastik tabak kültürü” gibi gruplara ayırır. Ortaya çıkardığı meskenlere de ampir tarzı saraylar, tuğla evler ve prefabrik binalar adını verir. Mevcut kurala göre, bu evleri nev-i şahsına münhasır halkların yadigarları olarak yorumlamaya mecburdur. Bu örnek, sadece 250 yıllık tarihi olan bir şehir içindir!

Halkların hayat tarzlarını, yani onların kendilerini besleyen tabiatla olan ilişkilerini ve etnogeneze süreçlerinin katı kurallarına göre çağdan çağa değişen zevklerini, dünya görüşlerini ve geleneklerini göz önünde bulundurmadan, sadece seramik türlerine bakarak etnik

15 Artamonov, M. İ., Pletnëva, S.A. Age., s. 89.

teşhiste bulunmak doğru olur mu? Hayır; her bilim dalının kendi alanı ve sınırları vardır. Arkeoloji, “eşyanın cesetleri”, yani yadigârlarla uğraşır. Kumaşların ve kürklerin çürüyüp gittiği, altın takıların ise düşmanlar tarafından potalarda eritildiği yerde arkeolog âcizdir. Başka bir yol aramalı.

4. Batı Avrasya'daki Etnogenez Aşamaları

Bizim özel bir çalışmamızda¹⁶ ortaya konulmuştur ki, insanlığın etnik tarihi bir dizi discret süreçlerden, yani araştırmacının dikkatini çeken herhangi bir bölgede daha önce vukû bulmuş analojik süreçlerin tarih kanvasına damgasını vuran etnogenezlerden teşekkül eder. Örneğin, Doğu Avrupa ve Büyük Bozkır'ın ona bitişik olan batı kesimlerinde, yazılı tarihin aydınlattığı dönemde, birçok halk birbirinin yerini almıştır. Sarmatlar tarafından ortadan kaldırılan İskitler, M.Ö. VIII. Yüzyıldan III. Yüzyıla kadar bu bölgede yaşamışlardı. M.Ö. III. Yüzyıldan M.S. IV. Yüzyıla kadar, daha doğrusu 370'e kadar, Don Nehri'nin daha doğu kesimindeki bozkırların sahipleri Sarmatlar'dı. Dinyeper'in sağ cenahında da Gotlar yaşıyorlardı. Hunlar ise 371'de Don civarına gelip, 376'da Gotlar'ın bir kısmını Tuna ötesine atmışlar, 420 civarında Pannonya'yı işgal etmişlerdi. Fakat onlar da 454'de Gepidler, 463'de Bolgarlar, 469'da Bizanslılar tarafından kılıçtan geçirilmiş; böylece Karadeniz civarındaki bozkırlarda hâkimiyet Bolgarlar'a geçmişti. Hunlar'ın kaderi, herhangi bir etnik prosesin, önceden kestirilemeyen politik çatışmalarla sekteye uğratılabileceğinin tipik bir örneğidir. Hunlar, 453'de Nedao açıklarında Gepidler'le veya 463'de Saragur (Bolgar)lar'la yaptıkları savaşı kazanabilirlerdi. O zaman da Doğu Avrupa'da V. Yüzyılda güçlü bir Hun Devleti kurulurdu. Ama böyle olmadığı için, kalabalık yerli etnoslar bağımsızlıklarını kazandılar. Bunların arasında Antlar'ın Volınya'da yaşayan torunları Dulebler de vardı. Eserini takriben 930'larda yazan Arap coğrafyacı el-Mesudî, şu satırları yazıyordu: “Bu (Slavyan) kabilelerden birinin daha eskilerde devleti vardı. Hükümdarlarının adı Macak idi. Kabilenin kendisine de Valilane (yani “Volınyanlar”) deniliyordu. Bu kabile, kendi kabileleri arasında saygın bir mevkiye sahipti ve üstünlüğü kabul ediliyordu.”¹⁷

16 Müellifin Etnogenez ve Yeryüzü Biosferi adlı eseri.

17 Garkavi, A. Ya. *Skazaniya yevreyskix pisateley o xazarax i xazarском tsartsve*. SPb., 1874, s. 135. Bundan sonra: Garkavi, *Skazaniya*.

Bolgarlar, birleşik bir devlet kuramamışlardı. Kuban havzasındaki doğulular -Uturgurlar- ve Don ile Aşağı Tuna arasındaki batılilar, -Kuturgurlar- birbirlerine düşmandılar ve bu yüzden de doğudan yeni gelenlerin kurbanı oldular. Kuturgurlar, Avarlar'ın (daha doğrusu Pseudo-Avarlar'ın veya Hionit [Chionit]ler'in, Uturgurlar ise 558-574 arasında Türkler'in hâkimiyeti altına girdiler. Don Nehri de Avarlar'la Batı Türkleri arasında sınır kabul edildi. Pannonya'ya yerleşen Avarlar, 668'den itibaren Slavyanlar'ın tabii düşmanı idiler. Bu uzun çarpışmaların detayları, kaynaklara yansımamıştır. Çünkü hadiseler, sadece resmi kayıtların ulaştığı Bizans ve Galya'dan uzakta cereyan etmişti. Ancak, ulaşan bazı bölük pörçük bilgilere göre, Avarlar 581'de Tuna üzerindeki (Belgrad civarında) Yunan kalesi Sir-miya'yı ele geçirmişler, arkasından Balkan Yarımadası'nı yağmalamışlardı (583-587 yılları). 588'den 631'e kadar ise Avarlar, zafer üzerine zafer kazanmışlar, Dulebler'e (Doğu Slavyan kabilesi) işkence etmişler; 600 yılı civarında da Slavyan-Hortunlar'la birlikte İç Norik'e yerleşmişlerdi. Avarlar, 619-620'de, Persler'le müttefik olarak, Bizans surlarına kadar gelmişler; fakat geri püskürtülmüşlerdi. Avarlar'ın 627'de Grekler'e karşı zafer elde etme denemesi de felaket derecesinde bir hezimetle sonuçlanmış; neticesinde Bolgar kabileleri, yani az miktardaki Avarlar'ın, Romaioi'lerin müttefiki, ama kendilerinin düşmanı Antlar'la yapılan savaşlarda cepheye sürdükleri Kuturgurlar -ki Karpat'dan Don'a kadar uzanan bozkırlarda yaşıyorlardı- isyan etmişlerdi.¹⁸

O yıllarda, Avar Hakanlığı'nın kuzey sınırlarında öyle acımasız bir savaş devam ediyordu ki, yerli halk tarafından tahrip edilerek, terkedilen yeni kasabalar ortaya çıkıyordu. (Mesela Pastır kasabası).¹⁹ 631'de Avarlar, Kuturgur isyanını kanlı bir şekilde bastırınca, bunların bâkiyeleri 633'de Uturgurlar'la birleştiler. Fakat Uturgurlar 670'de, Kuzey Kafkasya'yı hâkimiyet altına alan Hazarlar tarafından mağlup edilince, Bolgarlar dağıldılar ve böylece Kuturgurlar'ın önceki topraklarına Tverliler ve Uliçliler yerleştiler.

Bütün bu olaylar, VI. Yüzyılda Doğu Karpat bozkırlarının hâkimi olan Avarlar'ın gücünü tüketmişti. Böylece Avar Hakanlığı, VIII. Yüzyılda yıkıldı. Peki niçin? Halbuki Avarlar veya Obrlar, sadece savaşçı

18 Çiçerov, İ. S. *Vizantiyskiye istoričeskie soçineniya*. "Xronografiya" Feofana. M., 1980, s. 58. Dn. 197, s. 96.

19 Brayçevskiy, Ryci, s. 172.

değil, kültürlü insanlardı da. Diplomasi ve yönetim kabiliyetleri, o dönemin taleplerini karşılayacak düzeydeydi. Aral civarı bozkırlarında yaşayan Kangarlar yahut Peçenekler de tabii müttefikleriydiler. Buna rağmen fazla kalabalık olmayan Türkler'in önünden kaçmışlar, Konstantinopolis surları önünde püskürtülmüşler ve Slavyan Samo devleti tarafından mağlup edilmişlerdi. Bu bir tesadüf değildi.²⁰

Tarihe bir göz atalım. M.Ö. IV. Yüzyıla kadar Orta Asya ve İran Ari kabileleri, tehditkâr ve saldırgan bir bütünlük teşkil ediyorlardı. M.Ö. VI ve V. Yüzyıllar arefesinde, sürgün edilen Zerdüş, eski tanrılar, yani devalara karşı mücadeleye başlamıştı. Induslar, Helenler, İskandinavlar ve Keltler, onun söylediklerine kulak asıyorlardı; ama yaptığı propaganda Orta Asya bozkırlarında büyük yankı uyandırmıştı. Böylece, bu yeni öğretiyi benimseyenler İranlı olurken, eski tanrılara inanmayı sürdürenler Turanlı olarak kaldılar.

Orta Asya'nın kadim halkları olan Sağdıyanlar, Parthlar, gerçek Abarlar (Cungarya'daki "aba"), Eftalitler, Hionitler ve Kangarlar, hayat kavşağının son noktasına gelmişlerdi ve hatta Karpatlar'a sığınanları dahi aynı kadere mahkumdu. Eski Turan'ın vahşetin zirvesinde bulunan bu varisleri, Slavyanlar için düşman mesabesindeydiler.

Türküt [Türk]lerin kaderi daha da korkunçtu. VIII. Yüzyılın ortalarında, bir kısmı kendi vatanında, diğerleri necat bulmak amacıyla sığındıkları Çin'de fiziki olarak ortadan kaldırılmışlardı. Fakat bu insanlar, birçok halka ihtişamlı bir miras bırakmışlardı: Şöhretli bir ad, şerefli bir savaş geleneği ve pekçok bozkırlı popülasyona yetecek kadar passioner genefond.

Passionerlik alâmetinin [sign] dölleme yoluyla nakledileni, mü-tasyon kanalıyla ortaya çıkan alâmetten farklı değildir. Tek farkı, genetik dreif sırasında passionerlik alâmetinin daha hızlı yayılması, dolayısıyla da prosesin daha yoğun seyretmesidir. Bu yüzden Hazar etnogenezinin kuluçka devri üç nesilde, yani yaklaşık 70 yılda tamamlanmış, daha sonra "Türko-Hazarlar" adlandırması yerleşmiş; fakat o da Türk-Hazar orijinli mezlere Hazarlar denilmesiyle birlikte 650'den sonra anlamını kaybetmiştir. Her nedense İstahri ve diğer doğulu coğrafyacılar, Hazarları iki gruba ayırırlar: Esmer,²¹ siyah

20 Gumilev, *Etnogenez*, IV. bl. M., 1987, s. 208-215.

21 Hazarya'da "kızıl" denilenler. (Bkz. Zaxoder, B. N. *Kaspiyskiy svod svedeniy o Vostochnoy Yevrope*. 2 cilt. C. I, M., 1962, s. 138. Bundan sonra: Zaxoder, *Kaspiyskiy svod*).

saçlı olanlar ve “beyaz, yakışıklı ve mükemmel görünüşlü”ler.²² Bu yazarlar, Hazarlar'ı bazan Türkler'e, bazan da asıllarını Gürcü veya Ermeniler'e bağlayarak Türk olmayan halklara intisap ettirmektedirler.²³ İstahri'ye göre Hazar dili, ne Türkçe, ne Farsça ve diğer bilinen herhangi bir dil grubuna aittir. Fakat Bolgarcaya benzer.²⁴ Bu sonuncusu, hayli şaşkınlık verici bir görüştür. Çünkü Bolgar dili zaten Türkçedir. Ama acaba Türkler Povolje'ye ilk defa geldikleri V-VI. Yüzyıllarda da böyle miydi? Şüpheli!

Türk dili, uluslararası ve ortak bir dil olarak, X-XI. Yüzyıllarda bozkırda hâkim olan eski Rusları oradan iten Polovesler sayesinde ancak XI. Yüzyılda yayılabilmiştir.²⁵ O döneme kadar halklar, evlerinde ne olduğunu bilmediğimiz kendi dillerini konuşuyorlardı; ancak, bunun yanında Türk kumandanlarının konuştuğu eski Türkçeyi de biliyorlardı.

Demek ki, VII. Yüzyılda Aşağı Povolje'de, etnogenez için optimal şartlar mevcuttu: Halkların istihsal gereksinimlerine cevap veren birbirine geçmiş, farklı özelliklere sahip landşaftlar; Avrasya süper-etnosuna ait etnik sübstratlar ve sosyal sistem içinde etnik farklılıkların doğuşuna imkan sağlayan ithal passionerlik. Bu sonuncusu, doğuşuna imkan sağladığı etnosların, atalarından isimlerini miras alan Hazar halkının alt-etnosları haline gelmesine fırsat verecek kadar elastikti.

İşte, M. İ. Artamonoff'un III. Yüzyılda Hazarlar'ın mevcudiyetinden bahseden Ermeni vakayinamelerinin doğruluğundan neden şüphe ettiğinin izahı.²⁶ Etnonim aynı, fakat etnos başkaydı. Ama bu tür şeyler sık sık olmaktaydı.

Etnik yükseliş safhası, VII. Yüzyıl ortalarından VIII. Yüzyıl sonlarına kadar yaklaşık 150 yıl sürmüştü. Hazarlar, bu süre zarfında, zaferden zafere koşmuşlar ve komşularıyla oldukça iyi temaslarla bulunmuşlardı. Ne var ki, bu temaslar, farklı şekillerde olmuş ve normal etnogenez eğrisinin renklenmesine yol açmıştır ki, bunun sonunda akmatik safha oluşmaz. Bu yüzden biz, önce Hazarlar'ın

22 Age., s. 137.

23 Age., s. 135.

24 Age., s. 135.

25 Kunik, A., Razen, V. *İzvestiya Al-Bekri i drugix avtorov o Rusi i slavyanax*. T. I. SPb., 1878, s. 54.

26 Artamonov, *Xazar*, s. 116..

komşularına bir göz atacağız; ama ondan önce III-IV. Yüzyıllarda, Hazar etnosunun homeostaz safhasında bulunduğunu hatırlatalım. Hazarlar'ın müstahsil güçleri istikrarlıydı; fakat toplum, verimli ilişkilerden mahrum ilkel toplum formasyonundaydı. Ancak bu durum, Hazarlar'ın varolmasını ve pek de barışsever olmayan komşularına karşı vatanlarını savunmalarını engellememişti.

5. Dağlar ve Denizler Arasında

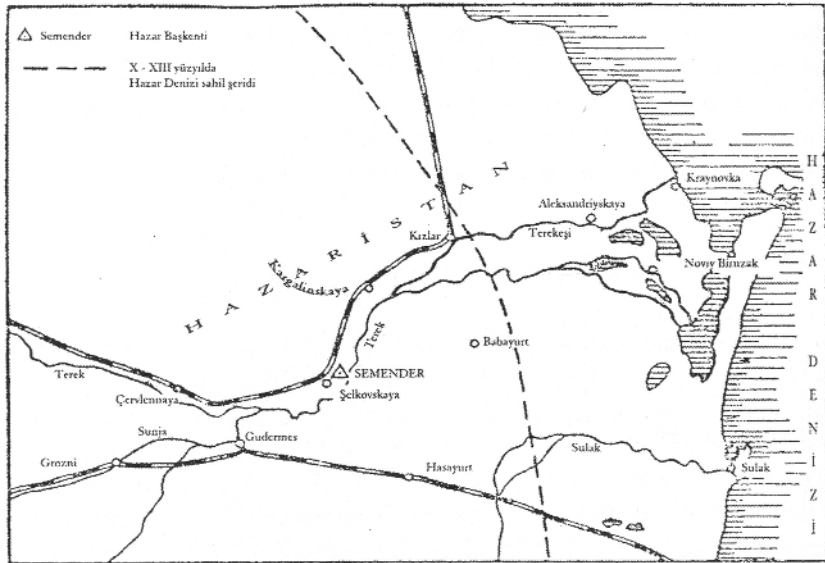
Şu ana kadar, Volga Hazaryası, yani “Aral Civarı Netherlands”ı görüş alanımız içindeydi. Halbuki Hazarlar, uzun süre Dağıstan vadilerinde, Terek-Sulak nehirleri arasında hâkimiyeti ellerinde tutmuşlardı. 1967-1980 yılları arasında yapılan arkeolojik çalışmalar, Hazarlar'ın Terek'in kuzey sahillerinde ve Hazar Denizi'nin Terek ile Sulak mansabları arasındaki kısımlarında yaşadıklarını ortaya koymuştu. Bu bulguların ödülü, elde edilen bilgileri 1966'da bu satırların müellifinin istifadesine sunan G. S. Fédoroff'a aittir.²⁷ Bu seramiklerin Volga deltasında bulunan seramiklerle benzerlik arzettiği muhakkak.

Aksine, Dağıstan'ın dağlık ve bozkır bölgeleri Hazarlarca meskun değildi. Belki Hazarlıların onlar üzerinde tesirleri vardı, ama A.V. Gadlo'nun görüşüne göre bu tesir, dışarıdan ithaldi ve Got stiline izlerini taşıyordu.²⁸ Bu görüşü kabul etmek zorundayız. Hazar-Kala kasabası, bazen Hazarlarca işgal edilen Serir'in bir kalesiydi. Bu kasaba, Dağıstan'ın içlerine doğru giden geniş bir yolun kenarında yer alır. Halbuki diğer boğazlar, aralarında akan güçlü çaylar sebebiyle ulaşılamayan, bu yüzden de yeterince korunamayan yerlerdir. Kısacası, burada arazi sınırlıydı; fakat deniz sahilindeki Hazar yerleşim birimlerinde bu problem yoktu. Deniz seviyesi, V-VIII. Yüzyıllarda daha düşüktü. Su seviyesi -34 m., yani XX. Yüzyıldakinden 6 m. daha aşağıdaydı. Dolayısıyla deniz, sahillerine yerleşenleri endişelen-dirmiyordu.²⁹

27 Fédorov, G. S. *Raskopki v severom Dagestane//Arxeologicheskie otkrytiq* 1967 g. M., 1968, s. 92. Bundan sonra: Fédorov, *Raskopki*.

28 Gadlo, A. V. *Etničeskaya istoriya Severnogo Kavkaza IV-X vv.L.*, 1979, s. 202-203.

29 Gumilëv, L. N. *Xazariya i Kaspiy* (Landshaft i etnos. I)//*Vestn. LGU*. 1964, ! 6, s. 82-95.

VII - XII Yüzyılda Terek Hazaryası (Bugünkü yer isimleriyle)

Daha sonraki yüzyılda, Hazar'ın kuzeyindeki düz sahiller su altında kalınca, artık Dağıstan bozkırları güvenli bölgeler olmaktan çıkmıştı. Çünkü karaya doğru yürüyen yeni Hazar'ın su seviyesi, -18 m. ye düşmüş, hatta Babayurt şehri sıfır seviyede kalmıştı. Yani su seviyesi Hazar'ın XIII-XIV. Yüzyıllardaki seviyesinden 12 m. daha yüksektydi. Su baskınları, sadece Volga'nın aşağı kesimlerindeydi.

X. Yüzyıl, sadece Ruslar'da (vaftiz edilmeleri), halifelikte (Bağdat'ın Deylemliler tarafından ele geçirilmesi) ve Çin'de (Sung hanedanı ile ülkenin yeniden birleştirilmesi) değil, aynı şekilde Kuzey Hazar ve Aral bozkırlarında da büyük değişikliklerle geçen bir dönemdi. X. Yüzyılda Avrasya'nın bozkır kesimini kasıp kavuran asırlık şiddetli kuraklık,³⁰ sahrayı ele geçirmiş olan göçebe Peçenek ve Guzlar'ı zayıflatmıştı. Ural-ötesi bölgelerine ve Aral Gölü sahillerine düşen yağmur ve karlar, IX. Yüzyılda sessiz sedasız kuzeye, Oka ve Kama sahillerine kaymıştı. Orada birçok bataklık oluşmuş, dereler taşıp köpürmüştü. Volga ise her ilkbaharda, X. Yüzyıla kadar kabar-

30 Gumilev, L. N. *Otkritiye Hazarii*, s. 55-70; aynı yazar: *İstoriya kolebaniy urovnya Kaspiya za 2000 let (s IV v. do n.e po XVI v. n.e.)* // *Kolebaniy uvlajennosti Aralo-Kaspiyskogo regiona v golotsene*. M., 1980, s. 32-47.

mayı sürdüren Hazar Denizi'ne su taşıyordu. Fakat siklonlar daha kuzeye, Viking kayıklarının kolaylıkla yüzmeye başladığı Beyaz Deniz havzasına doğru kaydığı için, Hazar'ın su seviyesinin yükselişi durdu.³¹ Ancak bu durum, bozkırlılar için sevinilecek bir şey değildi. Çünkü uzun süredir çevresinde koyunlarını otlatırları gölleri kurumuş, atlarını suladıkları pınarların suyu çekilmişti ve doymak bilmez toprağı sulayan kar da düşmez olmuştu.. Artık su seviyesi düşmeye başlamış, göl suları alabildiğine kirlenmiş ve kuzeylilerin besin kaynaklarından olan balıklar bu sulara yaşayamaz hale gelmişti. Bu şiddetli X. Yüzyılda tabiat, bölge insanlarına bütün acıma-sızlığıyla yüklenmişti.

Fakat Hazar'ın su seviyesi, X. Yüzyılda, yaklaşık XX. Yüzyıldaki seviyesinde kalmıştı. Sadece XIII-XIV. Yüzyıllarda –18 m. yüksekliğine erişmişti; fakat bu durum, orada artık Hazar Hakanlığı da, Hazar halkı da olmadığı için, denizin çevresiyle olan ilişkilerini etkilemedi. Hazar Hakanlığı, henüz X. Yüzyılda Rus knâzı Svyatoslav'ın darbesiyle yıkılıp gitti. Hazar halkı ise Hristiyan (Terek Kazakları) ve Müslüman (Astrahan Tatarları) olarak ikiye ayrıldı. Hazarlar'ın torunları ayakta kalabilmişti, fakat etnik sistemleri ortadan kalkmıştı. Dağıstan'da bu duruma yol açan faktör, denizin karaya doğru yürümesi değil, aksine karmaşık etno-politik durum olmuştur: Arap yayılcılığı, Yahûdiler'in İran'dan bu bölgeye göçü, Agvanya Ermenileri'nin kültürel tesirleri vs. Dolayısıyla Hazar Denizi'nin karaya doğru yürümesinin Hazar tarihinde bir anlamı olmamıştır.

Mâkul perspektifler içinde göze çarpan bu probleme bir açıklık getirmek gerekiyor. Bölge insanları, mevcut ekonomik şartlar elverdiği ölçüde buraya yerleştiler. Bereketli ovalarla kaplı Dağıstan, kuzeyden Terek Vadisi, doğudan Hazar Denizi ve batıdan da fazla yüksek olmayan dağ silsileleri ve etekleriyle çevrilidir ki, bu silsilenin arkasında dağlık Dağıstan uzanır. Hazar Denizi civarında, özellikle bozkır bölgesinin rutubet oranının arttığı devirde, göçebe hayvancılık, ziraat ve balıkçılığa elverişli yerler bulmak zordu. Bu yüzden Dağıstan'ın bereketli ovaları, bir nüfus kesafetiyle karşı karşıya kalmıştı.³²

31 Gumilëv, L. N. *Vikingi nye solgali// Priroda*, 1977. ! 5, s. 95-99.

32 Fëdorov, Ya. A., Fëdorov, G. S. *Ranniye türki na Severnom Kafkaze* (İstiriko-etnoğrafiçeskiye oçerki). M., 1978, s. 142-143.

Miladî birinci yüzyılda Kuzey Kafkasya'ya Sarmato-Alanlar yerleşmişlerdi; fakat onlar, yavaş yavaş bölge hâkimiyetini Hazar, Türk ve Sabırlar'a (Savirler) terk ediyorlardı. Sonuncular, Hun halklarını teşkil eden halka içinde yer alıyorlardı; ancak, siyasî hâkimiyeti elde tutmakla birlikte, bu bereketli bölgelerdeki yerli ahaliyi teşkil eden Barsiller arasında asimile olmuşlardı. Hunno-Savir hükümdarı "elteber" ünvanına sahipti ve Hazar hakanının vassalı idi.³³ Kendinden sonrakilere birçok arkeolojik yadigâr bırakan Alanlar'ın torunları, onun hâkimiyeti altındaydılar.³⁴ Güya bir milletin daha yerleşmesi için gerekli yer kalmamıştı.

Elbette bu zengin ülke, VI. Yüzyılda İran'dan gelen Yahûdi göçmenleri gibi fazla kalabalık olmayan siyasî sığınmacıları da besleyecek durumdaydı. Fakat onların torunlarının çoğalmasa ve kendilerine ait bir alan oluşturmaları için zor bir tarihî dönemin geçirilmesi gerekiyordu. Araplar'ın VIII. Yüzyıldaki istilasası, ülkeyi Derbent ile Semender (Samandar) arasında bir yüzyıl devam eden çarpışmaların ortasına itmişti.

Köyler yakılmış, şehirler yağmalanmış, kaleler yerle bir edilmiş; oralarda yaşayan insanlar ise ya kılıçtan geçirilmiş, ya da esir edilmişlerdi.³⁵ Ülke boşalmış ve böylece boş kalan topraklara yeni bir etnosun gelip yerleşme imkanı hasıl olmuştu.

Sosyo-politik olaylarla (savaşlar), demografik (göçler) ve ekolojik (boş kalan ekolojik nişe aşılama) olayların nasıl karşılıklı ve mekaniki olarak birbirlerini etkilediklerini bu şekilde izah edebiliriz. Ancak belirtmeliyiz ki, Arapların askerî hamlesi, bir passioner itkinin, yani kaynağında Arabo-İslam kültürlerinin mahsulü sosyo-kültürel geleneklere bağlı -açgözlülük ve para hırsı gibi- unsurlar bulunan bir tabiat olayının (mutasyon) sonucu idi. Bu itkinin harekete geçirdiği diğer passionerler de daha az atak değildiler. Örneğin Rajputlar, Araplardan hiç de geri değillerdi, fakat onlar despot bir yönetimi yıkmışlardı. Türkler (Türküt), uzaklara düzenledikleri seferlerden elde ettikleri ganimetlerle küplerini ağzına kadar doldurmuşlardı. Tabgaçlar, zaferden sonra esir almıyorlar; devlet memurları da merhamet nedir bilmiyorlardı. Enerji kaynağı aynı olmakla birlikte, mevcut geleneklere bağlı kalmadan farklı şekillerde tesir ediyordu.

33 Age., s. 149.

34 Age., s. 154-155.

35 Age., s. 173-174.

Bununla birlikte, bütün fâtipler passioner değillerdi. Hazarlar ve Bolgarlar, homeostaz safhada idiler. Bununla birlikte, obskürasyon safhasında bulunan (örneğin Persler) veya geçici bir çöküş yaşayan (örneğin Grekler) halklardan daha fazla enerji kaynağına sahiptiler. Dolayısıyla biz, tarih boyunca, passioner gerginliğin mutlak boyutlarını değil, etnik temaslar sırasında ortaya çıkan nisbî anlamlarını görmekteyiz.

Bunu kaydettikten sonra, başka bir konuya geçelim ve VIII. Yüzyıl sonlarındaki etnik bütünlük dağılımını gözden geçirelim.

6. Batı

Bir çok büyük olayın vukû bulmasına yol açan passioner itki ek-seni Güney İsveç'den (Gotya'dan) Merkezî Avrupa yoluyla Karpat, Dacya, Küçük Asya, Kilikya, Filistin civarına ve Kızıl Deniz havali-sinden Habeşistan'a kadar uzanmıştı. Doğrudan bu eksen üzerinde bulunan etnoslar, öylesine fırtınalı bir mütasyon çalkantısının içine düştüler ki, neticede, yeterli güç toplayamadıkları için, Roma İmparatorluğu'nun organize sistemiyle girdikleri çatışmalar sonunda mahvoldular. Daclar (Danimarkahlılar) ve Filistin Yahûdileri bu kaderin kurbanı oldular.³⁶ Peki, evinde kalarak, sadece genişleyen, ama alanını değiştirmeyenler kimdi? Bunlar, Slayvanlardı. I. Yüzyılda passioner patlama bölgesi içinde ortaya çıkan Slayvanların ataları Venedler, IV. Yüzyıla doğru Sklavinler ve Antlar olarak ikiye ayrıldılar. VII. Yüzyıla doğru ise, her iki grup da, Vandallar'ı iterek Baltık Denizi sahillerine, savaşçı İlliryahların torunlarıyla kaynaştıkları Adriatik Denizi'ne, Trakları, Makedonyalıları ve Helenler'in bir kısmını Slavlaştırdıkları Balkan ve hatta Peleponnes'e kadar yayıldılar. Doğuda ise Dinyeper'e kadar saçıldılar ve sadece bir grup, kuzeyde İlmen Gölü'ne (Slovençe Novgorod) kadar uzandı. Bu yayılmanın, demografik bir patlamanın sonucu olduğunu düşünmek için herhangi bir mesnedimiz yok. Hayır, fâtipler esir kadınlar arasından seçtikleriyle evlenmişler ve onların çocukları da atalarının dilini benimsemişlerdi. Dolayısıyla, torunları "Sloven dilini" XI. Yüzyıla kadar hiç zorlanmadan anlamış olsalar da, Slayvan kabileleri artık birbirlerine çok

36 Veber, G. *Vseobşçaya istoriya* (Umum Dünya Tarihi), IV/814. Bundan sonra: Veber, *Umum Tarih*.

az benziyorlardı. Aralarında Bolgarlar ve Savirler [Sabırlar] gibi iki güçlü etnos bulunduğu için Slavyanlar'la Hazarlar birbirleriyle hiç temas etmemişlerdi. (Daha sonraları “Rus” denilen³⁷ Polyanlar, Savirler'le hemhudut idiler). Vakanüvis, Rus'un Polyanların parçalanmış federasyonunun yerini alan yeni bir tarihi olgu olduğunu açıklamaktadır.³⁸ Buna kendimizden de “Polyan” kelimesinin etnik bir adlandırma olmadığını, çünkü Antlar'ın hâkim olduğu Slav dilli etnoslara Dulebler veya Volnıyanlar dendığını ilave edelim. Polyanlara sadece Dinyeper [Dnepr/Özü] sahillerinde değil, Moravya'da, Slavyan Bulgaryası'nda ve Vistul'un yukarı akımlarında da rastlanmaktaydı. Bu da gösteriyor ki, o dönemde yaşayanlar “Polyan” kelimesiyle “ispolin” – devi kastediyorlardı.³⁹ Buna mukabil “Ros” da, VI. Yüzyılda Got tarihinin yazarı Jordanes'in, Gotlar'ın Hunlar tarafından mağlup edilmesine yardımcı oldukları için “Rossomonların hain halkı”⁴⁰ diye nitelediği IV. Yüzyıla ait bir etnonimdir. Rossomonlar'ın ve Hunlar'ın müttefiki Antlar, yani Rossomonlar'dan⁴¹ ayrılan, fakat X. Yüzyıla doğru, kelimenin dar anlamıyla, Kiriviçler, Vyatiçler, Radimiçler, Drevlyanlar ve Novgorodlu Slovenler gibi Doğu Avrupalı diğer Slavyan kabilelerden farklılık arzeden ve tek bir etnos –Rus– halinde birleşen Polyanlardı.⁴²

Genelleştirmeye geçelim. passioner mutasyon, ne kadar güçlü olursa, etnosları yeni bölgelerin sınırlarına iten itki eksenlerine o kadar yakın olur. Bu mutasyonun sonuçları ne kadar trajik olursa, etnosun kültürel geleneği de o kadar güçlenir. Her ikisi de anlaşılır şeylerdir. İtki bölgesinin kenarında bulunan etnoslar, passioner yükselişi yavaş yavaş gerçekleştirirler ve mevcut yapıyı yıkmadan davra-

37 “... Polyanlar.. bugün onlara Rus da diyorlar” (FVL. H.ç, s. 21).

38 Brayçevskiy, Ryci, s. 149-164.

39 Ribakov, B. A. *Drevniye rusi*// Sovetskaya arxeologiya.X çç, 1953, s. 47. Daha sonraları bu kelime Türkçe “bahadır” muadili bir kelime tarafından itilmişse de, en eski şarkılarda onun müennes şekli olan polanitsa muhafaza edilmiştir. (Bkz. Balaşov, D. M. “Dunai”. Istoričeskaya jizn narodnoy poezii// Russkiy fol'klor. XVI. L., 1976, s. 100). Dolayısıyla Polyan bir kabile veya sosyal tabaka adı değil, Slavyan passionerlerinin tasvir edilmemiş zaferler çağının ortaya çıkardığı psikolojik bir tipdir.

40 Bkz. *Jordanes*, s. 91.

41 Rossomonlar'ı Roksalanlarla karıştırmamak gerekir. (Bkz. Gumilëv, L. N. *Skazaniye o xazarской dani*.. s. 169, dn. 43).

42 Brayçevskiy, M. Yu. *Pohojdennya Ryci*, s. 155.

niş kalıplarını değiştirmeye muvaffak olurlar. Ama eğer yapı amorf ise, yeniden yapılanması için hızlı ve âni bir kırılma gerekmez. İşte, homeostaz safhada tarihî seyirlerini başlatan Franklar, Saksılar ve Langobardlar'ın niçin nisbeten sağlam bir etno-sosyal topluluklar teşkil ettiklerinin izahı. Çünkü onlar passionerlik enerjisini doğrudan değil, yarım aktarılmış alâmetlerden [sign] almışlardı. Bu yüzden de, Gotlar, Vandallar, Gepidler ve Burgundlar, kendi passionerlerini ölümün kucağına itip, passionerliklerini israf ederken, onlar V. Yüzyılın sonlarında tarih sahnesine çıktılar. Gerek “Got döneminde” ve gerekse ondan sonra ortaya çıkan etnoslarda, aktif yapılanma dönemi, kırılma safhasında, yani tedricî sönme aşamasında başlar. VI. Yüzyılda ortaya çıkan gözü dönmüş Merovingienler, VII. Yüzyılda “zayıf kırılları” değiştirdiler. Angleler, Saksılar ve Yutlar, Britanya Keltleri'ne karşı zafer kazandıktan sonra birbirine düşman yedi kırıllık kurdular, fakat adanın fethini sonuna kadar tamamlayamadılar. Langobardlar, kendi kırıllıklarını kontluklara ayırarak, Franklar'a kolay lokma oldular. Almanlar, merkezî iktidarın zayıflatılması pahasına ülkenin kabile yönetimlerine taksimini yeğlediler. Avrupa, VIII. Yüzyıl başlarında, doğulu komşuları Slavyanlar için güçsüz ve tehlikesiz bir “vahşi batı” haline gelmişti. Ve bu da kurala uygundu. Passioner sistemin kuluçka dönemini yaşadığı ilk 160 yılda, yaşlı etnosların yenilendiği ortaya çıkmıştı. 155'den 400'a kadar uzanan süre içinde, passionerlik tırmanışı, akmatik safhanın aşırı hararet noktasına ulaşınca, her bir halk herkese karşı, daha da kötüsü herkesle savaşılmaya başlamıştı. Bu safhadan faydalananlar, Avrupa'da hâkimiyeti ele geçiren Munzük [Muncuk] ve Attila'nın Hunları oldular. Fakat onlar da bunun bedelini 453'de Nedao yenilgisiyle ödeyerek, acımasızca kılıçtan geçirildiler. Artık Hunlar yoktu. V. Yüzyılın sonlarından itibaren, etnik sistemlerin passioner gerginliğinde bir düşüş gözlenmektedir ki, bu hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü şu anda anlıyoruz ki, etnik hayatın yarısı çoktan yaşanmış, yeniden kurma teşebbüsünde dahi bulunulmamıştır. Bu dönemde atalet (inertia) safhası yoktur; çünkü yabancı tabiat, İtalya gibi bereketli bir ülke de olsa, yaşama yardımcı olamaz. Gotlar ve Vandallar, fethedilen yerli halklar hesabına yaşıyorlar ve onları taklit ederek, obskürasyon safhasına giriyorlardı. Böylece doğuşlarının üzerinden 5-8 asır geçtikten sonra tarihten silineceklerdi. Çünkü kırılma safhası, çok ağır seyreden bir hastalıktır ve hiçbir etnos bu hastalığı atlata-maz.

Buna mukabil, bu itki neticesinde ortaya çıkan Bizans, “barbar” etnosların dengi olduğu için, atâlet safhasına geçecek ve ihtişamıyla bütün dünyayı şaşırtacaktır. Onun altunî parıltısı, potansiyeli israf edilip sönünceğe kadar, üç asır daha dünyayı aydınlatacaktı. Yine de Bizans, sınırı zorlayarak 1500 yıl ayakta kalmayı başarmıştır. Dışarıdan ve içeriden indirilen darbelere rağmen, Bizans, ayakta durmasını sağlayan bu gücü nereden bulmuştu? Manevî güç ve sağlıklı bir akıllılık, Bizans'ı akmatik kırılma safhasında mahvolmaktan kurtarmıştır. Bizler şimdi Bizanslıları lengüistik prensibe uyarak “Grek” diye adlandırıyoruz; fakat aslında Konstantinopolis'de Grekler'den başka Gotlar, Isaurialılar, Slavyanlar, Ermeniler, Paphlagonyalılar, Illyriyalılar ve Araplar da yaşamakta, günlük hayata aktif katkıda bulunmaktaydılar. En iyi, en passioner insanlar kendi vatanlarını terkedip başkente koşmaktaydılar. Güçlü Ortodoks sisteminin bir araya getirdiği bu insanlar, imparatorluğu kendi devletleri gibi koruyorlardı. Çünkü ataları, vahşi dağlılar ve korsanlar olarak görülmemiş, aksine Hristiyanlığın ilk çağlarında işkence edilen azizler olarak telakki edilmişti. Onların geleneklerini ise hayatlarının değerli bir parçası gibi korumuşlardı. İşte, Bizanslılar'ın, Doğu Slavyanları dışında ki bütün akranlarından daha fazla yaşamalarının sebebi budur.

II. MÜSLÜMAN SÜPER-ETNOSU

7. Araplar'ın Zuhuru.

Arap Yarımadası, çok eski zamanlardan beri kadim Sami dilinin değişik lehçelerini konuşan etnoslarca meskundu. Bizi ilgilendiren dönemde (V-VI. Yüzyıllar) ise, etnik, sosyal, kültürel ve hatta siyasî bir bütünlük söz konusu değildi.¹ Dolayısıyla bu halklarda etnik şu-ur yoktu ve “Arap” kelimesini bilmiyorlardı.² Görüldüğü kadarıyla, tarihî varoluş devrini yaşayan ve homeostaz, yani ülkenin yaşanabilir landşaftlarının tabiatıyla denge kurma aşamasına geçen kadim halkların bâkiyeleriydiler.

V. Yüzyıl sonu ile VI. Yüzyıl başının passioner itkisi, bâkiye etnosların entegrasyonunun başlamasına yal açan yoğun etnogeneiz sürecini tetiklemişti. Neticede kabilelerarası şiddetli çarpışmalar, -örneğin Benî Esed ile Benî Kind savaşları,- şiirin gelişimi, Bizans ve İran'dan farklı dinî sistemlerin alınması gibi olaylar, birbirini takip etmişti. Kadim yıldızlara tapınma kültü [Sabîizm], sadece Merkezî Arabistan bedevîleri arasında muhafaza edilmişti. Hicaz ve Yemen vahalarında ise, Hristiyanlığın farklı akımları ve Müsevîlik yayılmıştı.

Yabancı dünya görüşlerini yansıtan sistemlerin, en çok etkiyi, passionerlik impulsu ile içgüdünün aynı şeyi ifade ettiği atâlet seviyesindeki insanlarda değil, passionerler üzerinde göstermesi anlaşılabılır bir durumdur. Fakat bu passionerler de felsefî meselelere ilgi duymayan tiplerdi. Aksine onlar, ticaretle uğraşmak, kervanları yağmalamak ve bazan Bizans'da (Gassaniler) veya İran'da (Lahmîler) paralı askerlik yapmak gibi daha önemli meselelerle uğraşıyorlardı. Açgözlülük, tıpkı fanatizm gibi passionerlik modüsü idi.

1 Müller, A. *İstoriya islama*. T. I. SPb., 1895, s. 24-28.

2 *İslam*. M., 1984, s. 129 vd.

Arap etnogenezinin kuluçka dönemi, yaklaşık 100 yıl sürmüştü. VII. Yüzyıl başlarında, passioner gerginlik öylesine artmıştı ki, sosyal teşkilatlanma ve inanç dogmaları teşkil etme kabiliyetine sahip orijinal konsorsiyumlar ortaya çıkmaya başlamıştı. Mekke'de deve gönderken, samimi olarak Allah'tan kendisine vahiy geldiğini ileri süren Muhammed'in yaydığı İslam, bu tür konsorsiyumlardandı. Gerçekten de onun sadakati, ihtiras peşinde koşmaması ve aşırı fedekârlığı bazı Arapları-ilk Muhacirleri kendi safına çekmişti. Fakat onların Muhammed'in yanında yer almaları da bazılarının, özellikle de Mekke zenginlerinin ve Benî Ümeyye eşrafından Ebû Süfyan'ın, pek çok şair ve bedevinin düşmanlığını celbetmişti. Ne var ki sonuçta, Muhammed ve onun yanında yer alan passionerler (Ansar), bu mücadeleden galip çıktıkları gibi, Mekkelileri ve bedevileri İslamı kabul etmek zorunda bıraktılar. Arkasından da bütün Yarımada'yı hâkimiyet altına alan bir devlet kurdular. Böylece konsorsiyum, önce alt-etnos, daha sonra ise etnos boyutunda büyümüştü.

Gerçek şu ki, gerek Mekkeliler ve gerekse bedeviler, İslamı kabul etme konusunda riyakârdılar. Nitekim bedeviler, 632'de Peygamber'in vefat ettiğini duyar duymaz, hemen irtida ettiler. Peygamber'in kaynatası ve ilk halife Ebû Bekr, mürtedleri bastırmayı başardı. Fakat Mekkeliler, önemli ve gelir getiren görevleri ellerinde tuttukları için, devletin şekillenmesinden çıkar sağlıyorlardı. Onlar, Halife Ömer'in yönettiği fanatik Müslümanlarla el ele vererek, Bizanslılar ve İranlılarla savaştılar. Din ve ganimet uğruna yapılan ortak savaşlarda, "Arap" denilen bir etnos şekillendi.³ Hepsi de Müslümandı. Bir kısmı samimî, bir kısmı riyakâr. 656'da "samimî" olanlarla fanatik olanlar, kendi aralarında savaşmaya başladılar.⁴ "Riyakârlar" 661'de bu savaştan galip çıkmakla birlikte, oluşan Arap etnosunu yeşil Emevî sancağı altında birleştirmede çimento vazifesi gören İslam dinini muhafaza ettiler.

Emevî hanedanının en eşeddi düşmanları, yine Araplardı ve bunlar da bazan meşrû halife Ali'nin torunlarının taraftarlarından, bazan monarşist öğretî taraftarı fanatiklerden oluşuyordu. Birinci gruptaki-

3 Agy.

4 İslam düşmanları ve samimi Müslümanlar öylesine passionerdi ki, sonunda bu durum Hariciler (Peygamber'in damadı Ali taraftarları) ile İslam tarihinde "riyakârlar" denilen Emevîler arasında iç savaşın çıkmasına yol açtı.

ler “Şia” adını alarak, kendilerine beyaz bir sancak edindiler. İkinci gruptakilere, “Hariciler” denildi. Bunların sancakları ise, kırmızı idi.

Birçok gruplara ve farklı mezheplere bölünmüş olmalarına rağmen Arap kabileleri, tek etnos halinde entegre olmayı başarmışlardı. Kaysiler -Kuzeyli Araplar- ile Kelbiler -Güneyli Araplar- İran veya Suriye'de Persler'e ve Bizanslılar'a karşı savaşırken, aralarındaki geçmiş nizâları bir kenara bırakıyor ve kâfirleri kılıçtan geçirmek için birbirleriye sırt sırta veriyorlardı. Uzak diyarlara düzenlenen seferler sırasında da, ülkelerinde birbirlerinin yüzünü görmeye dahi tahammül edemeyen bedevîler, Mekke ve Yemenlilerle dost oluyorlardı. Kûfe, Basra (Mezopotamya'da), Kayravan (Kuzey Afrika'da) ve benzeri noktalardaki askerî kamplar, artık eski kabile bağlarının anlamını kaybettiği yeni Arap etnosunun teşekkül merkezleri haline gelmişti. Ama bu askerî yerleşim bölgelerinde sadece Araplar yaşamıyorlardı.

Doğuda ve batıda kazanılan muhteşem zaferler, halifelüğün sınırlarını Pamir ve Pirenelere kadar genişletmişti. Birçok kabile ve halk, halifelüğün bünyesine girmiş, İslamı kabul etmişti. Böylece Müslüman süper-etnosu [İslam ümmeti] meydana gelmişti ve bu çok büyük yapıyı, ancak sosyo-politik bir sistem bir arada tutabilirdi. Fetih edilen halklar İslamî gelenekleri kabul etmekle birlikte, onu kendi örf-ü âdetlerine ve meyillerine uyduruyorlardı. Acemler, Berberîler, Türkler için geçerli olan bu durum, Araplar ve özellikle bedevîler için de geçerliydi. Avrupa'da nasıl Guelphe'ler Gibellinler'le savaşmışlarsa, İslam dünyasında da, hükümdardan çok papaya tekabül eden Sünnî halifeye karşı, Hariciler tarafından öldürülen halife Ali'nin taraftarı olan Şiiler silahlanmışlardı. Onların karşısında ise Sünnî görüşü temsil eden gruplar vardı. Ancak her iki taraf da Hristiyan, kâfir ve âteşperestler gibi dış düşmanlara karşı İslamı müdafaa etmek için terüddütsüz bir araya gelebiliyorlardı. Yine de bu birlik şuuru, dahilî düşmanlıkları ortadan kaldıramıyordu. Ancak, saldırganlık gücü hemen hemen eksilmemişti ve bu, halifenin aralarında Hazarlar'ın da bulunduğu bütün düşmanları için önemliydi.

650'de İran'ı ve 654'de Ermenistan'ı ele geçiren Araplar, daha önce Sâsânî şahânşah hanedanının Kafkasya-ötesinde oynadığı rolü üstlenmişlerdi. Küçük Asya'nın dağlarında, ovalarında, Akdeniz'in köpüklü dalgaları üzerinde Bizanslılar'la yapılan savaşlar, aralıksız

devam ediyordu. İlk zaferler (634-642), Suriye, Mezopotamya ve Mısır'ı halifeliğin ayakları altına sermişti. Daha sonra sancağı eline alan Emevîler, 698'de Kartaca, 711-712'de İspanya ve arkasından da Akvitanya'yı fethettiler. "Riyakâr" Müslüman Araplar'ın elde ettikleri bu hızlı zaferler, doğuya doğru da yayıldı. 661-662'de Araplar Agvanya'yı zaptederek, Derbent'e kadar ilerlediler. 644'de Pencab'a, 674-76'da Soğdiana ve Horezm [Harezmi] ovasına ulaştılar. 704-715 yılları arasında ise, Arap kumandanı Kuteybe, bütün Orta Asya vadilerini ele geçirdi. Emevîler'in yeşil sancağı, kısa süre zarfında, bütün dünya üzerinde dalgalanacak gibi görünüyordu.

Fakat birden onlara karşı şiddetli bir hücum dalgası kendini göstermişti. 717-718'de Arap filosu Konstantinopolis açıklarında Rum ateşiyle yakılmış; aç kalan ve Bizanslılar tarafından sıkıştırılan ordu ise, büyük kayıplar vererek geri çekilmişti. Bu yenilgiden sonra Araplar, Bizanslılar'a karşı girdikleri mücadele inisiyatifi elden çıkarmışlardı.

732'de Franklar'dan bir ordu toplayan Charles Martel, Araplar'ı Poitiers'de durdurdu. Araplar'la Franklar arasında Pirenelerin kuzey eteklerinde vukû bulan savaşlar, uzun süre devam etti ve Araplar bu sıradağların ötesine çekilinceye kadar da son bulmadı. 718'den itibaren İspanya Arapları için ebedî tehlike haline gelen Avusturya ise fethedilemedi.

717'de Türgiş [Türgeş] hanı Sulu, Araplar'a karşı T'ang İmparatorluğu'yla olan barış ve ittifakı sürdürdü. Tibet, Çin'in düşmanı olmasına rağmen, T'ang hanedanıyla münferit bir barış anlaşması imzalayınca, Türgişler bu sayede 736'ya kadar Araplar'a karşı başlattıkları saldırıları sürdürebildiler. Hazarlar'ın, açıkça Arap karşıtı bir koalisyon bünyesinde yer alan Kafkaslar'da sürdürdüğü savaşın bu olaylarla bağlantısı olup olmadığını kestirmek zor.

O dönemin tarihî kaynakları, Arap fetihlerinin zirveye ulaştığı sırada, Hazarlar'ın doğu ve batı bağlantıları konusunda herhangi bir açıklama yapmıyorlar. Ama acaba, kaynaklarda herşey yazılmış mıdır? Dolayısıyla, hadisât mantığı ve kronolojik örtüşme, T'ang İmparatorluğu'yla ittifak akteden Türgiş Hanlığı'nın Hazarya ve Bizans'ın müttefiki olduğunu; Batı Türk Hakanlığı'nın boyunduruğundan kurtulan Peçenekler'in, Balhaş'dan Hazar'a kadar uzanan yolu kesmek suretiyle Araplar'ın lehine faaliyet gösterdiklerini varsaymamı-

za imkan sağlamaktadır. Peçenekler, Hazarlar'ın ve Türgişler'in sır-
tında bir bıçak gibi duruyorlardı, ama Araplar'dan herhangi bir yar-
dım alamadıkları için savaşı kaybettiler.

Emevî halifesi, düşmanlarının her birine nisbetle hayli büyük
güçlere sahipti. Passioner yükseliş, Emevîler'e sadece kolay askeri
sefer imkanı sağlamıyor, aynı zamanda fethedilen halkların inkorpo-
rasyonunu da kolaylaştırıyordu. O dönemler Tacikler denilen dü-
zenli orduları da bünyesine katmıştı. Ancak dört cephede (İspanya
dahil) birden sürdürülen savaşlar sırasında devreye giren kundakçı-
lık sistemi, halifeligi güce dayalı avantaj sağlama imkanından mah-
rum bırakıyordu. Doğuda Bizanslılar'ın, Türgişler'in, Hazarlar'ın ve
dağlı Huttelanlılar'ın, batıda ise Franklar'ın hücumu geçişlerindeki
eş zamanlılığı takip ettiğimizde, bunun bir tesadüf olmadığını, aynı
zamanda T'ang İmparatorluğu'nca desteklenen bir anti-İslam bloku-
nun varlığını da kolaylıkla tesbit edebiliriz.

717'den itibaren Soğdianlar, Araplar'a karşı münavebeli zaferler-
le geçen savaşlar çıkarıyorlardı; ancak 737'de Çinliler Türgişler'le
bozuşunca, onlar da Tibetliler'le ittifak aktederek, Kuça kalesini ku-
şatma altına aldılar. Tabii bu hareket Çin ordularını felç ederken,
Soğdiana'nın da tecrit edilmesine yol açtı. 738'de son isyanı da bas-
tıran Arap genel valisi Nasr ibn Seyyar, Orta Asya'yı bir İslam ülkesi
haline getirdiyse de, Akroinon'da 739'da vukû bulan savaştan sonra
Araplar Küçük Asya'dan atıldılar.

Her hangi bir rejimin, vukû bulacak savaşlarda mağlubiyet lük-
sünü kabul etmeyi düşünmesi uzak bir ihtimaldir. Emevîler, ülkele-
rinde halk tarafından sevilmiyorlardı. Ali taraftarı monarşistler,
cumhuriyetçi Hariciler, itaat altına alınan Berberiler, yağmalanan
Persler, taksim sırasında ganimet paylarına el konulan bedeviler ve
aynı şekilde inançlarına dokunulmaması için ruûs vergisi ödeyen
gayr-ı müslimler, Bağdat halifelerinden nefret ediyorlardı. Hoşnut-
suzluğa yol açan sebeplerin dışında, savaşacak enerjiye, yani passi-
onerliğe de sahip olmak gerekiyordu.

Passioner insanlar, nisbeten azdı; fakat uyumlular ve orta yol iz-
lenmesini savunanların oranı alabildiğine yüksekti. Bunlar, henüz
vergi yükü altında ezilmedikleri için kendilerini rahat hissediyorlar
ve isyanlar sırasında ölme işini passionerlerin omuzlarına yıkıyorlar-
dı. Fakat bu huzuru, halife ve emîrlerin gelir kaynağını teşkil eden

zaferlere borçluydular. Kendilerini savaşın beslediğini anlayanlar, ganimet yağmalamak ve köle edinmek için oraya koşuyorlardı. Artık Soğdiyana'nın işi bitirildiğine göre, sıra Hazarya'ya gelmişti.

8. Hazarya'nın İstilas

Halifelik kuvvetleriyle Hazarlar'ın kuvvetlerinin birbirine denk olmadığı âşikârdı. Bunun yanı sıra, Hazar topraklarının büyük kısmı, üzerinde düşman kabilelerin yaşadıkları kuru bozkırdan ibaretti. Potansiyel müttefikleri Türkler ve Türgişler'den ve hatta sabık putperestlerden kopmuş olan Hazarlar, VII-VIII. Yüzyıllarda diplomatik münasebetlerin endikatörü dinî inançlar olduğu için, Bizans'la sıkı ilişkiler kuramamışlardı. Kuzey Kafkasya Bolgarları'na karşı zafer kazanılmış ve 670-679 arasında Kırım'ın bozkır kesimleri ele geçirilmiş olmasına rağmen, Hazarlar arkalarını sağlama alamamışlardı. Tuna ve Kama civarına gelen Bolgar kabileleri, VII. Yüzyıl sonlarına kadar onları batıdan ve kuzeyden tehdit etmişlerdi.

Araplar, aradan geçen on yıl zarfında, sadece Ermenistan ve Gürcistan'ı değil, aynı şekilde Agvanya (693'de) ve Lazika'yı da itaat altına almışlar; dolayısıyla Derbent Geçidi'ni dahi ellerine geçirmişlerdi. Sıra, Hazarya'nın işgaline gelmişti.

Savaş, Derbent çevresinde dönüyordu. Araplar, Derbent'i ele geçirmişler; fakat 711'de bu kaleyi elden çıkarmışlardı. 713'de "Hunlar'ın Ülkesi"ne (Kuzey Dağıstan) giren Araplar, burada yenilginin acısını tatmışlar; 721'de ise Hazarlar Ermenistan'a girmiş, fakat münhezim olmuşlardı. Çarpışmalardan galip çıkan Araplar, Derbent ve Belencer'i (Sulak Nehri'nin sağ cenahında) ele geçirip, Semender'i (Terek üzerinde, Şelkovskaya köyü karşısında) yerle bir etmişlerdi. Alanlar, Hazarlar'a bir sırt darbesi indirdikleri için, Araplar kolay bir zafer elde etmişlerdi. Ama Alanlar, bu yaptıklarının bedelini ağır ödeyeceklerdi. 724-25 yıllarında Daryal Geçidi üzerinden gelen Araplar, Alanlar'a saldırmış, mağlup etmiş ve ruûs vergisine bağlamışlardı.

Daha sonraki yıllar, Arap saldırıları ve Hazarlar'ın karşı saldırılarıyla geçti. Üstelik Araplar, kuvvetlerini Küçük Asya ve Orta Asya'ya kaydırmak zorundaydılar. Hazarlar da başkentlerini Terek'den İtil

şehrinin kurulduğu Volga civarına taşımak mecburiyetinde kalmışlardı.

Sulak ile Terek arasındaki vadilerde yaşayan Yahûdiler⁵ ve İmparator V. Konstantinos ile vaftiz olduktan sonra İrina adını alan Hazar prensesi Çiçek'in evlenmesi münasebetiyle sıhrî yoldan müttefik olan Bizanslılar, Hazarlar'ın yanında savaşıyorlardı. 735'de Arap hâkimiyetine karşı isyan eden, fakat acımasızca bastırılan Gürcüler de bir miktar yardım etmişlerdi. Dağıstan Kırallığı da, Araplar'a karşı beklenildiğinden çok daha az direnmişti. Kabiliyetli ve acımasız Arap kumandan Mervan, dağ kalelerini bir bir ele geçirmiş, 736'da Lekzi [İlek]leri ve Alanlar'ı itaat altına alarak, savaş Hazarya'ya taşımıştı. 737'de ise Arap orduları, Volga Nehri'nin sağ cenahına kadar ilerlemişlerdi. Ermeni prenslerinin yardımcı kuvvetleriyle birlikte bu ordunun sayısı 150 bindi. Böyle güçlü bir orduya karşılık Hazarlar'ın çıkardığı ordu, sadece gönüllülerden oluşan 40 bin kişiydi. Ordusunu ve ülkeyi terkeden hakan, kuzeydeki dağlara kaçmış; Hazar ordusu ise, düşmana karşı iyi bir koruyucu vazifesi göreceğini umduğu hızlı Volga Nehri'nin sol sahiline yönelmişti.⁶

Hazarlar, güneyli halkların mühendislik bilgi ve tecrübelerinden haberdar değillerdi. Emevîler, sadece Arabistan bedevîlerine, Kaysîler'e ve Kelbîler'e değil, Türkler ve Hazarlar gibi ilkel teknolojiye sahip Hicaz'ın yerleşik Arapları'nı da saflarına almışlardı. Yakın Doğu'nun kültürlü ülkelerini fethetmeleri sayesinde, taharri birliklerinden oluşan eşkiyaların kültür seviyesi yüksek değilse bile, Hazarlar'ın sahip olmadıkları imkanlara kavuşmuşlardı. İslam medeniyeti olarak kabul edilen muhteşem kültür, Persler, Suriyeliler, Mısırlılar ve Mezopotamya'nın şehirli Araplarının, Kaysîler'in müttefiki kaba bedevîlere sırtını dayayan Emevî diktatörlüğünü yıkmalarından sonra ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Mervan, Volga üzerine tombaz köprüsü kurmayı başaran kabiliyetli mühendislerle güveniyordu. Böylece Arap ordusunun en seçme askerleri, kurulan köprü üzerinden karşı sahile geçerek, Hazar gönüllülerine âni bir saldırı gerçekleştirdiler. On bin Hazar askeri ölmüş; 7 bini esir alınmış; kalanları ise kaçmıştı.

5 Yahudiler'in Yakın Doğu'dan Kafkasya ve Hazarya'ya nasıl geldikleri konusunda daha ileriye bkz.

6 Bu operasyonlarla ilgili etraflı bilgi için bkz. Artamonov, *Xazar*, s. 202-225.

Savaşı kaybettiğini anlayan Hazar hakamı, barış teklifinde bulunarak İslam dinine geçme şartını kabul etti. Mervan, bir yığın ganimet ve Araplar'ın "Sakâlibe" adını verdikleri 40 bin savaş esiriyle Kafkasya-ötesine geri döndü. Bu zavallılar "Slavyan" nehri civarında esir düşmüşlerdi, fakat buraya neden "Slavyan" nehri denildiği tesbit edilememiştir.⁷ Bu nehrin, şimdiki Kalaç civarındaki Don Nehri olduğu tahmin edilmektedir. Esirler, bir yere geldiklerinde isyan ederek, başlarındaki kumandanı öldürmüş ve tekrar ülkelerine kaçmaya çalışırken, yolda yetişen Araplarca kılıçtan geçirilmişlerdi.

Mervan, Hazarlar'ı mağlup ettikten sonra, 739'da Serir (Dağıstan'da) devletini ele geçirmiş ve 744'de Bağdat'a dönerek, halifenin tahtına oturmuştur; fakat, fazla kabiliyetli ve cesur olmayan düşmanlarına karşı hile ve hiyanetlerle savaşan bu meşhur asker, 750'de hayatını noktalayacaktı.

9. Beklenilmeyen Zafer

Araplar'ın elde ettikleri büyük zaferler, pek de fayda sağlamamıştı. Hazarya ve Dağıstan ahalisi, İslamiyeti şehirliler arasında yayılmış bulunan Hristiyanlığa tercih etmişlerdi. Çağdaş bir Hristiyan yazar, Hazarlar'ı anlatırken, onları kaba, vahşi, kana susamış, dinsiz, fakat tek bir Yaratıcı Tanrıya inanan bir halk olarak gösterir.⁸ Ama bu tavsif, pek de doğru değildir. Çünkü Hazarlar, yeterinden fazla müsamahakârdılar. Yahudiler, Hazarlar arasında hiçbir kısıtlamaya tabi olmaksızın yaşıyorlar ve hatta Hristiyan ve Müslümanlar'la tartışma yaparken sözlerini çekinmeden söyleyebiliyorlardı. Böyle bir tartışma, güyâ Yahûdiler tam bir zafer kazanmışlar gibi, Hazar meliki Yosif'in mektubunda zikredilmiştir. Bu tartışma, Yahûdi cemaatinin Hazarlaşmış kumandanı Bulan'a İncil'de geçen adlardan Sabriel ismini almasına ve Hazarlar'ın mağlubiyetine yol açan parlak bir askerî kariyer yapmasına (daha ileriye bkz.) imkan tanıyan Bizans İmparatoru III. Leon (717-741) döneminde meydana gelmiştir. Mervan'ın İslamı yayması için bıraktığı fakihin vahşi kâfirler veya fanatik Hristiyanlarca değil, Yahûdi hahamlar tarafından hunharca katledilmesi

⁷ Daha ileriye bkz. (28).

⁸ Artamonov, *Xazar*, s. 248.

de, Arap yazar el-Bekrî'nin anlattığı gibi, bir tesadüf değildi.⁹ Fakat bu cinayet, istisnâî bir hadise idi. 750'den sonra Hazarlar, tekrar önceki inançlarına dönmüşler ve hatta kendilerinden siyasi sığınma hakkı isteyen Emevî hanedanı taraftarlarına bağışlarını açmışlardı.

Yeni Abbasî hanedanı döneminde, Hazarlar fiilî hücumlara geçerek, 764'den 779'a kadar Kafkas-ötesine girip, Kahetya, Tao [Tav-eli]-Klarcet ve Abhazy'a'yı Arap hâkimiyetinden kurtardılar. Artık, halifelik Hazarlar'ı değil, Hazarlar halifeliği tehdit ediyorlardı.

İç kavgaların, Araplarla her iki taraf için de münavebeli zaferlerle devam eden sürekli savaşlara sürüklediği Bizans, artık Hazarlar için hiç de tehlike teşkil etmiyordu. Hazarya ile müttefik olmak Bizans'a öylesine pahalıya patlıyordu ki, örneğin Kırımli Gotlar'ın Hazar hâkimiyetinden çıkıp, tekrar imparatorluğun hâkimiyetine geçme denemeleri Grekler'den en ufak bir destek görmemiş ve isyanın elebaşısı Hazarlar'a teslim edilmişti. Ama Hazarlar, esire oldukça merhametli davranarak, hapistan kaçmasına dahi göz yummuşlardı.¹⁰ Anlaşılan, Hazarlar, Got macerasını pek önemsemiyorlardı.

Düzenlenen akınlar zengin ganimetler getirmeye başlayınca, Açına hanedanına mensup Hazar hakanları, operasyonları daha büyük boyutlarda sürdürdüler. 762'de Hamzin, Lakz ve Alanya,¹¹[Alan ülkesi] Hazarlar'ın eline geçti. Kısacası, Mervan'ın düzenlediği seferlerin semereleri boşa gitmiş ve Kafkas sıradağları, Avrasya bozkırı ile İslam dünyası-Levant arasında tabii sınır olmuştu.

Ancak, halifelik ile Hazarya arasındaki karşılıklı etkileşim sona ermemiş, sadece şekil değiştirmişti. Savaşçıların yerini tacirler almıştı ve bunlar, Hazar ve Volga'yı Biarmia veya Büyük Perm ülkesine giden kervan yolunun güzergâhı haline getirmişlerdi. Araplar'ın gümüş dirhemleri, değerli kürklerin karşılığı olarak kuzeye akıyordu. Volga-Aktübe subasarında yer alan yeni Hazar başkenti İtil ve Kama'nın Volga mansabının biraz aşağısına vâki Büyük Bulgar şehirleri, transit ticaretinin geçiş noktalarına dönüşmüşlerdi. Transit ticaret, ziraatın ve nar üretiminin gelişmesini de teşvik etmişti. Çünkü fazla ürünler, deniz üzerinden geçen yol boyunca açlığa katlanan yolcuların iâşe satın aldıkları İtil pazarında müşteri bulmaktaydı.

⁹ Age., s. 277.

¹⁰ Age., s. 254-256.

¹¹ Age., s. 243.

Hal böyle olunca, Araplar'la Hazarlar arasında başka bir dünya kurulmuştu.

Toparlayalım. Birbuçuk asır (650-800 yılları) boyunca müstakil varlığını sürdüren bu küçük Türk-Hazar etnosu, sadece bağımsızlığını korumamış, aynı zamanda devletin sınırlarını, batıda Don, güneyde Kafkas sıradağları ve Yayla, doğuda ise Yayık'a kadar genişletmiştir. Kuzey sınırının tesbiti zor ise de, onun muayyen bir sınır olduğu şüpheli. Başkentten uzaklaştıkça yavaş yavaş azalan tesir gücü üzerinde daha sonra durulabilir.

Türk elinin varyantı olarak kabul edebileceğimiz devlet sisteminin elastikiyeti, komşu etnos ve alt-etnoslar, yani Hazarlar'la kaynaşan küçük kabilelerle uzlaşma imkanları yaratmıştır. Etnik bütünlüğün sağlamlığı ise, bütün Hazarya halkının Batı Avrasya süper-etnosuna intisabını tayin etmiştir.

Bunun tek istisnası, vadilerle kaplı Dağıstan'da yaşayan ve Hazarlar'la barış içinde yan yana bulunan az nüfuslu Yahûdi kolonisi idi. Ancak, dostane ilişkiler ve etnik temaslar, sadece bundan ibaret değildi. Yahûdiler, siyasî durumları ve konjonktürleri itibarıyla farklı bir gruptu; buna karşılık Hazarlar, insanların şuurlarına ve bilhassa hakan ve beylerin kendi iradeleriyle aldıkları kararlara bağlıydılar. Tabiat kanunlarının, kendi mantığı vardır. IX. Yüzyılda ise bu mantık duruma hâkim olduğundan, etnik kseniya¹² yerine, dehşet verici bir süper-etnik kimera ortaya çıktı.

Tarihte, politik durumların tekrarı, yüzde yüz bir uyuşum asla söz konusu olmaz ise de, çoğu defa, kuvvetler dengesinin yeniden yapılanmasına yol açar. 250 yıllık bağımsız bir mevcudiyetten sonra Hazarya öylesine güçlenmişti ki, Batı Türk Hakanlığı'na mensup prenslerden birinin bu ufacık ülüşü, Arap halifeliğiyle girdiği savaşı kazanacak kadar güçlü bir devlete dönüşmüştü. Üstelik hiç beklenmedik bir örnek teşkil eden bu devlette, Yahûdi ve Hazar etnoslarının kaderleri birbirine bağlanmıştı. Fakat biz, Hazarya'nın güney komşularının anlatımını bitirmeden, daha ileri gitmeyeceğiz.

12 Kseniye (ksenos-misafir) : Jeolojiden alınmış bir kelimedir.

10. Safha Değişimi

Etnik sistemin passioner yükselişinde, etnosun ve hatta süper-etnosun dahilde birbirine tutkunluğunu artıran, “olman gerektiği gibi ol!” sosyal imperatifi, önemli bir rol oynar. Gerçekten de bu tutkunluk sayesinde ilk halifeler, daha sonra Emevî halifeleri, tebaalarının enerjisini fetihlere ve ülkede çıkan isyanları bastırmaya kanalize edebilmişlerdir. Ancak, passionerliğin artışı, kaçınılmaz olarak sistemin imkanlarını aşar ve muhkemliğini bozar. Akmatik safhanın “Sen, sen ol!” imperatifi, -daima spontane bir şekilde- ortaya çıktı-ğında ise, sistem, aşırı hızla giderken tekerleri fırlayan ve şaftı parçalan otomobil gibi bozulur. Bu aşırı hararet, ancak kan dökülerek soğutulabilir.

Örneğin, 680-701 yılları arasında, Emevî kumandanı Haccac'ın isyanı, Arap, Pers, Şii ve Haricîler'in kanlarıyla bastırılmıştır. Haccac, bu vahşetle etnik tarihin seyrini 50 yıllığına engellemiştir, ama etnogenezin tabii sürecini durdurmak, bir çığı durdurmaktan daha zordur. “Allah'ın ve insanların düşmanı” Haccac, 150 bin cana kıymış; fakat bu insanlar, ölmeden önce popülasyona genefondlarını ekmeyi başarmışlardı. Nitekim VIII. Yüzyılda, Persler'in ve Berberîler'in passionerlik seviyesi Araplarınki ile denk hale gelmiş ve hatta bazan onu da aşmıştır. Bu yüzden Şam'daki Emevî tahtı patlamaya hazır bir volkanın üzerinde durur gibiydi. Emevîler, bütün Ali taraftarlarını göz hapsine almalarına rağmen, tahtta hak iddia etme sırası, Peygamber'in amcası Abbas'ın torunu olan ve vaktiyle köle iken kumandanlığa yükselen Ebû Müslim gibi kabiliyetli bir yardımcıya sahip Ebu'l Abbas Saffah'a gelmişti.

744'de Küfe'de Şiilerin beyaz sancağı dalgalanırken, Haricîler'in kıızıl sancağı da çoktan Batı İran'dan Güney Arabistan'a kadar uzanan bölgede dalgalanıyordu. Kaysîler, Kelbîler'le çekişmeye başlayınca, sonuncular Emevîler'e düşman kesilmişlerdi. Sonunda, 9 Haziran 747'de, Horasan'da isyan eden 4 bin kişi, Abbasîler'in siyah sancağını açıp, batıya, nefret ettikleri Şam'a doğru yönelmişlerdi.

Halifelik toprakları üzerinde yaşayan ve Emevîler'e küskün olan herkes Abbasîler'in saflarına katılmıştı: İranlı köylüler, bedevîler-Kelbîler, kaçak köleler; Müslümanlar-Sünniler, Şiiler, Haricîler; gayr-ı müslimler-Mazdakiler, Maniheistler, Nesturîler ve ateşperestler.

Mervan'ın güçleri erimiş ve 750 yılının Ocak ayında her şey bitmişti. Emevîler'in yerini alan Abbasîler, farklı grup ve meyillere mensup bütün bu insanları yönetmek zorundaydılar; ama bu, oldukça zor bir işti. İlk Abbasî halifesi Ebu'l Abbas (749-754), kendisine biat etmeye razı olmalarına rağmen, Emevî soyunun bütün üyelerini katlettirmeyi kendisine şiar edindi. İkinci halife Mansur (754-775), sayesinde tahta geçtiği Ebû Müslim'i haince öldürttü. Oğlu Mehdi (775-785), sarayda entrika yolunu açtı. Neticede, halefi Hâdi (785-786) öldürüldü ve yerine, "Binbir Gece Masalları"nda haksız yere övülen diğer oğlu Harun er-Reşid (786-809) geçti. O da aslında acımasız bir despotta ve Bermekiler soyundan gelen en iyi vezirini öldürtecekti.

Bütün bu anlatılanlar ve hainliğin en başında yer alan olaylar, enaniyyetin, ulaşabileceği en son sınıra ulaştığını; yönetici hanedanın, dolayısıyla devletin çıkarlarının hiçe sayıldığını göstermektedir.¹³ Emevîler, ne kadar kötü, ne kadar acımasız ve ne kadar riyakâr (dinî anlamda) olsalar da, zaferden zafere koşmuşlar; samimi olmamakla birlikte, İslam ve cihad umdelerini yerine getirmişlerdi. Abbasîler ise, halis muhlis Sünnî olmalarına rağmen, Araplar, onlar zamanında, kahraman ataları tarafından kurulan devlette âli itibarlarını yitirmişlerdi. Araplar'ı, Persler yönetimden, Türkler ordudan, zenciler hizmet işlerinden, Yahûdiler pazarlardan kovmuşlardı. Bağdat, dünya çapında bir ticaret merkezi olmuştu; fakat halifeler, bu şehir sakinlerine hesap vermek istemiyorlardı. Çünkü kendi halkına değil, çevrelerini saran dalkavuklara, nankörlere ve muhbirlere inanıyorlardı.

Bu aşırı ferdiyetçilik, passioner gerginliğin akmatik safhasına geçen Araplar'ın VIII-IX. Yüzyıllarda, V. Yüzyıldaki Bizanslılar'ın seviyesine düştüklerini göstermektedir. Belki de bunun sebebi, melezlik ve neticesinde passionerlerin çeşitli annelerden doğan çocuklarının ordu saflarını, pazarları, sarayları ve mescitleri doldurduğu poligamiydi. Çünkü beş yaşına kadar anneleri tarafından bakılan bu çocuklar, hukukî yönden babalarının nesebinden sayılıyorlardı. Passionerliğin ve etnik melezliğin büyümesi, Arap aile yapısını yıkmıştı. Böyle bir durumda, devletin birliği muhafaza edilebilir miydi?

13 Müller, A. *İstoriya İslama*, II/147.

Herhalde böyle bir yönetim döneminde, artık fetihlerden söz edilemezdi. Aksine 756'da İspanya, 789'da Mağrib (Fas) ve 800'de Ifrikiya (Tunus) kaybedilmişti. İnisiyatif, dünya çapında Müslümanlardan Hristiyanlara geçmeye başlamıştı.

Ne var ki, siyasi birliğin kaybı, süper-etnik sisteme, ağır ve kanlı savaflara gerek duyulmadan genişleme imkanı sağlayan bir elastikiyet kazandırmıştı. İnsanları İslama davetle geçen ilk üç asır çok pahalıya patlamış, yeni Müslüman olan halklardan ağır vergiler toplanmıştı. Bu yüzden Hindukuş dağlıları ve Orta Asya bozkırlıları, Müslüman olmakla birlikte bağımsız kalmak için can atıyorlardı. Sarp kayalıkların üzerine, aşılmaz boğazlara kurulan zaptedilemez kaleler, dağlıların bağımsızlığını muhkem bir şekilde korurken, şehirde yaşayanlar, vicdanlarıyla yönetim mekanizması arasında uzlaşmacı bir yol aramayı uygun gördüler. Bu yolu seçenlere de, benimsemiş oldukları ve hatta arkasından bile gitmedikleri halde Şii denildi.

Araplar'ın İran ve Kuzey Afrika'daki yüzyıllık hâkimiyeti, geçmiş dönemlerin etnik ayırım kriterini değiştirmişti. Sabık kabile farklılıklarını tedrici surette ortadan kaldıran bedeviler, artık hayvancılık yerine hac kervanlarına rehberlik ve muhafızlık yapıyorlar; Sabiizm ise kâfirliğe dönüşüyordu. Şehirlere göçeden halk, yerli ahaliyle kaynaştığı ve henüz VIII. Yüzyılda, okuyucunun seyyahların ve öykücülerin yeterli tasvirlerinden bildiği "Şark" tipi şehirler kurulduğu için, Arabistan ve Sahara'daki değişimler çok yavaş seyrediyordu.

Burada, etnoloji açısından, boy-kabile prensibi, konfesyional süb-etnosların terkihiyle yer değiştirmişti. İslam doktrini monolit olduğu ve güya irtida ve zındıklığa cevaz vermediği için, bu durum tuhaf görünebilir. Fakat passioner insanlar, ayrılmak için bir sebep varsa, bir bahanesini de buluyorlardı.

Halife Osman'ın 656'da ilk iç savaşa yol açan katliyle, sözü edilen birlik bozulmuştu. 657'de ise yeni bir akım, yani Hariciliği teşkil eden 12 bin savaşçı, Halife Ali'yi terk ediyordu. Başlangıçta sadece siyasi olan bu üç akım, kendi ideolojik sistemlerini, birbirleriyle ve cemaatleri arasında sosyal ilişki streotiplerini meydana getirmişler; itaat altına alınan halklar ve bilhassa şehirliiler arasındaki taraftarlarını yönetime muhalif olmaya angaje etmişler, çoğu kez de Şiiliği benimsemişlerdi. Göçebeler ise Haricileri teşkil etmişlerdi.

Müslümanların bu parçalanışında, geberler, yani âteşgideler, Hürremiler-Mazdekiler, Ermenistan ve Mısır'daki Hristiyan monofizitler ve Lübnan dağlarındaki monofelitler aktif rol oynamışlardır. Bütün bu inanç ayrılıklarının kan dökülmesine yol açacağı muhakkaktı. Çünkü Araplar'ın ihtiraslı ve kalpleri buruk torunları, bir çıkış yolu arıyorlardı ve onu da halifelere karşı savaşmakta bulmuşlardı. Bu savaşlar, farklı konsorsiyumların doğuşuna yol açmış; bunların büyük kısmı tarihten silinmiş, fakat bazıları alt-etnos düzeyinde büyümüştü.

“Etnos” ve “kültür” kategorileri arasındaki ilişki, oldukça değişkendir. Etnos, yasaklar sistemi, atalardan mevrus melekeler ve sadece akrabalar ve kabile ruhanileri için geçerli olsa bile, adalet kavramları olmadan var olamaz. Fakat bütün bunlar, alışılmış şeyler durumuna düşer, devletin sosyal sistemindeki bütün güzellikler bir tür eşya haline getirilirse; ama en önemlisi, kültür kompleksini kuranlar sürgün durumuna düşüp, yabancılar imtiyazlı zümre halini alırsa, kurulan düzen, kurucu ailenin kovulduğu bir ev durumuna gelebilir. İşte, IX. Yüzyılda da Arap halifeliğinde durum bu şekilde idi.

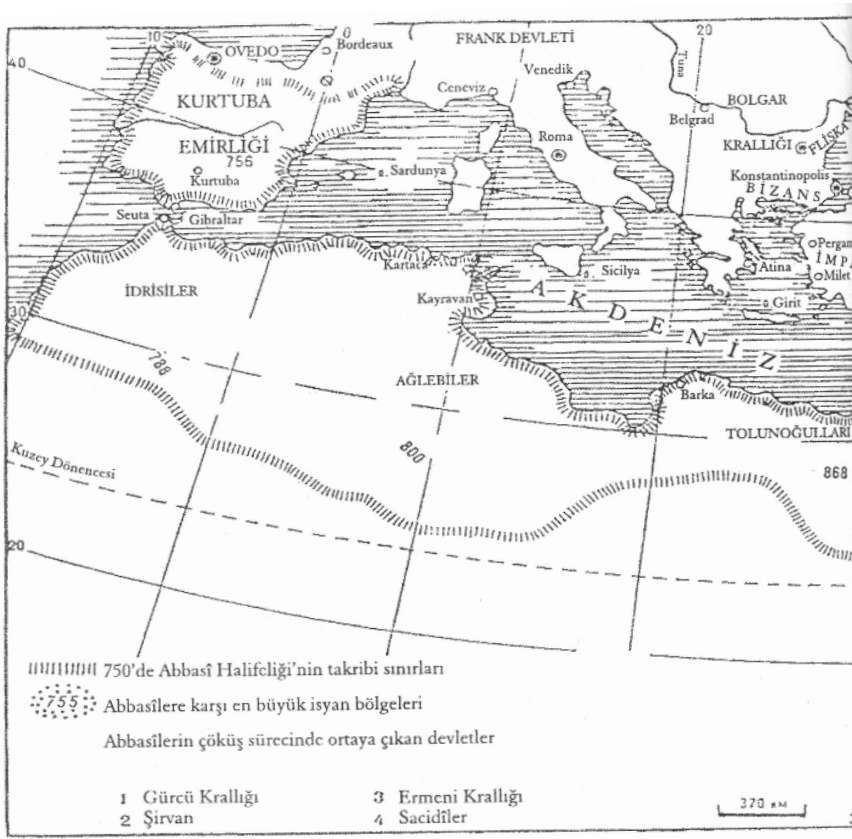
Bütün İran'a yayılan Arap passionerliği, ölüme mahkum edilen, fakat değişik şiarlarla yenilenen bir dizi isyanlarda yankılarını buldu. 755'de Batı Horasan'daki Sumbad Mag; 767'de Doğu Horasan'daki Üstad Sis; 778-779'da Gürgen'daki “Kızıl bayraklılar”; 776-783'de Mâverâünnehir'deki “Ak urbalılar” ve 816-837 yılları arasında Babek'in önderliğinde Azerbaycan ve Batı İran'daki Hürremî (Mazdeki) isyanı. Fakat en önemlisi, Harun er-Reşid'in oğlu Me'mun'un kardeşi Emin'e karşı giriştiği isyandı. Sebebini de anlatayım.

Me'mun, meşrû veliaht idi.. anası Acemdi. Emin ise, Arap anneden doğma küçük oğuldu. Bu yüzden Harun er-Reşid, tahta Arapların desteklediği Emin'i iclas etmişti. Daha önce Horasan'da vali olarak görev yapan Me'mun, bu durumda, 811 yılında isyan bayrağını açtı. Onu destekleyenler Acemlerdi ve Arap direnişi birkaç yıl sürmüş olmakla birlikte, 813'de Me'mun taraftarları galip geldiler. Bu tarihten itibaren halifelik Araplar'ın elinden çıkmış; siyasî yönden birkaç emirliğe bölünen, ideolojik yönden ise Şii ve Sünnî mezheplerinin görüşleri doğrultusunda parçalanan Müslüman süper-etnosunun temsilcisi durumuna gelmiştir. Sayıları dörde varan bu mezhepler, en kalabalık şehirlerin farklı semtlerini hâkimiyet altına almışlardı ve birbirleriyle boğuşup duruyorlardı.

Müslüman şehirlerinde hayat kolay ve hoştu. Halbuki göçebe obalarında ve köylerde hayli ağırdı. Ticaretin geliştiği şehirlerde ise ahali birbiriyle karışık vaziyette yaşıyordu ve çoğu kez de şehir sakinleri daimi ikamet etmeyen kişilerden teşekkül ediyordu. Bir grup geliyor, alış verişini yapıyor ve çekip gidiyordu. Sonra başka bir grup onun yerini alıyor, onu da üçüncü bir grup izliyordu. Böylece Şam, Iskenderiye, Tunus ve Sevilla'ya, doğudan parfüm ve ipeklerle birlikte yeni, enteresan, mantıklı ve perspektif fikirler de geliyordu. Birçok tarikat ortaya çıkmıştı ve bunlara mensup insanlar, sürgünden kurtulabilmek için kendilerini Şii olarak takdim ediyorlardı. Tarikatlar, iktidarı ele geçirmişler ve tıpkı isyancıları bastırdıkları zaman Ehl-i Sünnetin yaptığı gibi, onlar da iktidar sayesinde zenginleşmişlerdi.

Pazara gelen insanlar arasında, kültürlü kişiler ve hatta üstadlar da vardı ve bunların orada burada anlattıkları şeyleri insanların kendi başlarına anlamaları imkansızdı. Böylece, orijinal etnik dünya görüşleri ve fikirler, bu öğretileri taşıyanlar tarafından yerinden oynatıldı. Bunların hepsine “Müslüman kültürü” adı verildi ve komşu Hristiyan halklara aklın, mantığın ulaşabileceği en yüksek nokta olarak takdim edildi.

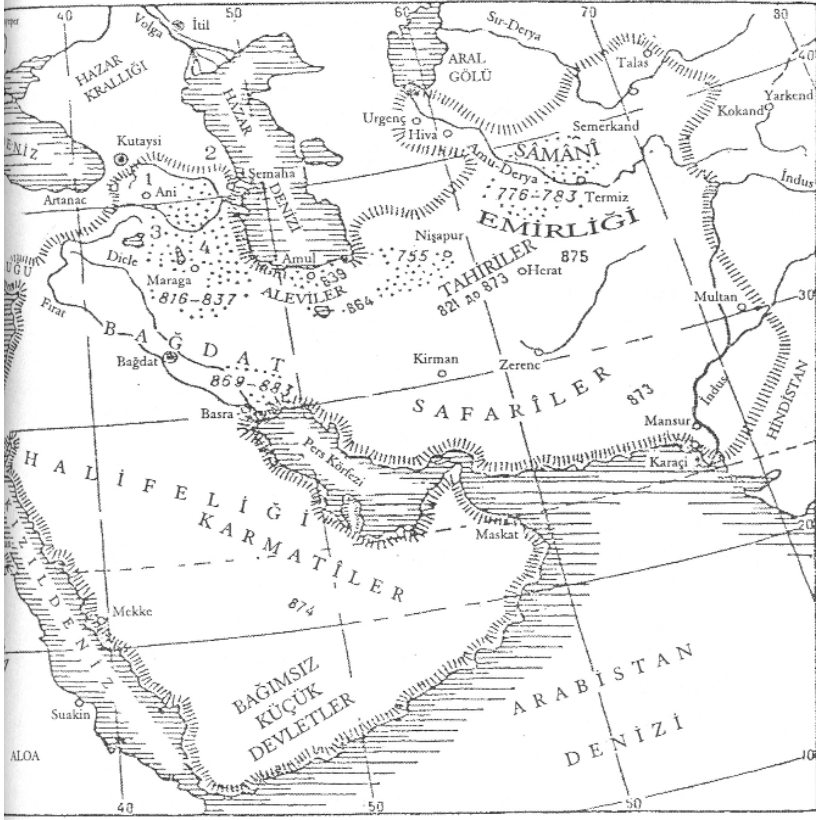
Bu teklife iki taraf karşılık verdi: Eski kültür gelenekleriyle mağrur Grekler, “doğu” felsefesini şüpheyile karşılarken, Fransızlar ve İspanyollar gururla bağırlarına basular, fakat hiçbir karşı tez ileri sürmemelerine rağmen, bunları seçerek alıp, belli bir tenkit süzgecinden geçirdiler. IX. Yüzyılda Arya geleneği unutulmuş, hiçbir tarikata bağlı olmayan rahipler kültürü de onunla birlikte yokolup gitmişti. Papazlar, Konstantinopolis putkıranların merkezi haline geldiği için, Kordoba (Kurtuba)da episkopluk adaylarının eğitimini engellemediler. Böylece doğu öğretilerinin metastazları da Fransa üzerinden İngiltere'ye çekildiler. Arap etnogenezinin atâlet dönemi kültürünün benimsenmesi bu şekilde idi.

VIII - IX Yüzyıl Abbâsî Halifeliği

Cahil Frank kırıllarının, Yunanca, Latince ve eski İbranice gibi gerekli dilleri öğretebilen Yahûdî hocaların yaşadıkları zındık İrlanda, râfîzî Konstantinopolis ve pek tabii ki Kordoba ve Sevilla'dan üstadlar davet ettikleri günlerde, Carolingien rönesansını yaşayan Batı Avrupa sakinleri, temeli çoktan çatlamış olan bu muhteşem binayı hayranlıkla seyrediyorlardı.

Farklı mezheplere mensup Yahûdî ve Hristiyanlar, halifeliğin bütün büyük şehirlerine dağılmışlardı. Bunlar, Yakın Doğu'nun ekonomik hayatına iştirak etmenin dışında, Grek yazarlarını Arapçaya çe-

virme suretiyle İslam kültürünü de zenginleştiriyorlardı. Emeviler devrinde bu işlerle Hristiyanlar uğraşmışlardı. Örneğin, son derece zeki ve meşhur bir kişi olan Yohannes ed-Dimeşki, Allah'ın Cebrail vasıtasıyla Peygamber Muhammed'e inzal ettiği "Kelamullah"ın, yani Kur'an'ın, Logos –Yüce Yaratıcı'nın ikinci yüzü– konusundaki öğretinin ezeli bir varyantı olduğu yorumunda bulunmak suretiyle Hristiyanlıkla İslam arasındaki benzerlikleri bulmayı denemişti.

Abbasiler'in zaferinden sonra, kültür merkezi, halife Mansur'un Dicle'nin batı sahiline kurduğu yeni Bağdat şehrine taşındı. Suri-

ye'dekilerin dışında Irak'da da başka okuyucular vardı. Iraklı Araplar'ın büyük bir kısmı, Kûfe ve Basra gibi VII. Yüzyılda kurulan askerî kolonilerdeki kanlı savaşlardan kaçmışlardı. Persler ve Basra Körfezi üzerinden Basra'ya gelen tacirlerin torunları da bunlara katılmışlardı. Bu ikinci-üçüncü kuşak passionerlere felsefe ve teoloji gibi özel ideolojiler gerekliydi. Bu ideolojiyi bulmuşlar ve Ehl-i Sünnetten ayrılmışlardı. Böylece bunlara “Mûtezile” (ayrılanlar) adı verildi. Ama onlar, kendilerini, “ehl-i vahdet ve hakikat” olarak takdim ediyorlardı.¹⁴

Aslında Mûtezililerin İslamla alâkaları kalmamıştı. Kur'an'ın mahluk olmadığını inkar etmek suretiyle, onun kutsiyetini de ortadan kaldırmış oldular ve böylece âyetleri allegorik, yani istedikleri biçimde yorumlamaya başladılar. Kaderi kabul etmedikleri için, Allah'ın şerri yaratmayı takdir etmeyeceği görüşünden hareketle fatalizme de karşı çıktılar. Kulun başına gelen kötü şeylerin ise, Allah'ın takdirinin değil, kendi irade-i cüz'iyyesinin sonucu olduğuna hükmettiler. Bu noktada Zerdüştilerle aynı görüşü paylaşıyorlardı. İnsan, kendi iradesiyle hayırla şer arasında tercih yapma imkanına sahip olmasaydı, yaratılmazdı görüşünü ileri sürüyorlardı. Bundan başka, Şeytan'dan ayırmak mümkün olmadığı için Allah'ın bilinemeyeceği görüşündeydiler. Onlara göre cennet ve cehennem de gerçek değil, birer metaforu.

Mûtezililer, diğer yandan dini serbesti (kaderiyyûn) taraftarlarına da karşı idiler. Halife Me'mun 827'de onların yönlendirmesiyle, Mûtezile öğretilerini devletin resmi inanç esasları olarak kabul etti. 833'de ise engizisyonu kurup, sansür koydu; Ehl-i Sünnet mensubu Müslümanları sürgün ve kırbaç cezasına çaptırdı.¹⁵ Bu katı rejim, 850-851 yıllarına kadar devam etti; fakat, artık Mûtezililer de Hacılar ve Şiiler gibi “zındık” sayılıyorlardı. Hatta fanatik Sünnî Mûte-

14 Bartold, W. W. *İslam*. Pr., 1918, s. 70; Petruşevskiy, İ.P. *İslam v İrane v VII-XV vekax*. L., 1966, s. 199-213. Bundan sonra: Petruşevskiy, *İslam v İrane*.

15 Me'mun, başlangıçta mutedil bir Şii idi. (Bkz. Bartold, *İslam*, s. 72). Fakat 815'de Irak'da Şiilerin Zeydî kolu kendisine karşı isyan edince, âsilerin elebaşısının kellesini vurdurmaya mecbur kaldı (Bkz. Petruşevskiy, *İslam v İrane*, s. 248). Bu olaydan sonra da Mûtezililere karşı sempati beslemeye başladı ve Sunniler, Şiiler ve hatta bizzat Mûtezililer bundan zarar gördüler.

vekkil zamanında, Hristiyan ve Yahûdî zımmîler bile İslamın kendilerine tanıdığı haklardan mahrum edilmeye, sıkı tâkibat altına alınmaya başlamışlardı.¹⁶

Esasen, Mûtezilîlerin halifelik nezdindeki kısa süreli hâkimiyeti, gerçekten büyük bir olaydı. Metinleri okuyan, Grek filozoflarını Arapçaya çeviren ve ilmî münazaralar yapan küçük bir entellektüel grup, halkla yönetim arasına dikilmişti. Öğretilerinin itibar görmesi üzerine Mûtezilîler, Halife Mûtasım'ın hassa ordusunu yeniden organize etmesini takdirle karşıladılar. Hassa ordusu Türk gulamlarla doldurulmuş, piyade sınıfı ise Deylemîlerden oluşturulmuştu. Yönetim, halka karşı silahlanmıştı.

Ne var ki Türkler, öyle kolaylıkla kullanılacak insanlar değillerdi. 861'de halife Mûtevekkili öldürdükten başka, dokuz yıl zarfındaki haleflerini de katletmişler, ama Bağdat halkının gıkı çıkmamıştı. Abbasi Halifeliği, acınacak bir ahvale düşmüştü.

İslam dünyası için daha kötü bir olay daha vardı ki, o da Kur'an'ın istenilen herhangi bir şekilde yorumlanmasına imkan tanıyan Batınlığın yayılmasıydı. Bu öğreti entrikacı kişilerin eline düşünce, onlar da kutsal kişilerin gizli bilgeliği ve kelalâka kişilere kayıtsız şartsız itaat esasına dayalı İsmailiye veya Karmatiyeyi kurdular. Halbuki nerede gizem varsa, orada Şeytan da vardır. Neticede oluk gibi kan akmaya başlayacaktı.

11. Muharref Gerçeğin Savunucuları

VIII. Yüzyıl ortalarında Alevîler, mûtediller ve aşırılık yanlısı olarak ayrılmışlardı. Sonuncular İsmailî veya Karmatî adını almışlardı. Karmatîler, dinî dominantlarını değiştirmiş, yani İslam dogmasından fiilen koparak, eski Arap passionerliğini miras almışlardı. Esasen Bahreyn'deki cemaatleri bir alt-etnosa dönüşmüş ve 899'da Lahsa'nın merkezinde bağımsız bir devlet kurmuşlardı. Karmatîler'le Müslümanlar arasındaki savaş oldukça acımasızdı. Sebebine gelince;

İslam hukuku, Hristiyan ve Yahûdîlere, dinlerini rahatça yaşamaları karşılığında ilave bir vergi yüklemişti. Putperestler, Müslüman olmak suretiyle bu vergiden kurtuluyorlardı. Fakat nihilistik öğreti-

¹⁶ Petruşevskiy, *İslam v İrane*, s. 255.

nin temsilcileri olan “zındıklar”, ölüm tehlikesiyle karşı karşıya idiler. Onlara karşı bir tür engizisyon kurulmuştu ve bunun başında da “zındıkların celladı”¹⁷ ünvanı taşıyan bir kişi bulunuyordu. Böyle bir durumda hür düşüncenin yer altına çekilmesi ve IX. Yüzyılın ikinci yarısında tanınmaz bir halde ortaya çıkması tabiidir. Artık yeni teorinin kurucusu da belliydi. Bu, Midia asıllı Abdullah ibni Meymun adında biriydi. Meşhur bir tabipti ve 874 (875) de ölmüştü. Halefi Ubeydullah, Ali'nin torunu olarak Afrika'da iktidarı ele geçirmiş ve kendini ruhani bir kişiymiş gibi göstermesine imkan sağlayan yanına başvurmuştu.¹⁸

Baştan itibaren yalan kuralı üzerine kurulduğu için, bu yeni öğretinin dogmatikası ve prensipleri izah edilebilir, fakat formüle edilemez. “Yeni doktrin taraftarları kendilerini farklı yerlerde, İsmailî, Karmatî, Batınî, Ravendî, Berkukî, Cenahî, Saidî, Muhammîrî, Mubanzî, Talimî vs. gibi farklı adlarda takdim ediyorlardı.. Hepsinin tek bir ortak gayesi vardı: Ne pahasına olursa olsun, İslamı parçalayıp, yıkmak”.¹⁹ Eğer olayların tarihî seyri kendisini haklı çıkarmamış olsaydı, adı sayılan grupların düşmanı olan bir kişinin ağzından çıkan bu sözlerin doğruluğundan şüphe edilebilirdi.

Öğretinin görünen tarafı oldukça basitti: Dünyanın çirkinliğini Mehdi, yani insanlığın kurtarıcısı ve adaletin yeniden kurucusu düzeltir. Bu inanç, özellikle zor dönemlerde kitleler arasında karşılık bulur. IX. Yüzyılda ise durum son derece çetindi. Kumandanların isyanı, şehir merkezlerinden uzak yerlerde kabilelerin, şehir merkezlerinde zenci kölelerin kıyımı, askerlerin zorbalığı, yönetimin keyfi tutumu, Bizans'la girilen savaşlarda uğranılan hezimet ve mollaların

17 Zındık, Farsça “zend”– düşünce kelimesinden gelmektedir. Yunanca “gnosis”–bilgi kelimesinin karşılığıdır. Dolayısıyla “zındık” da gnostik anlamındadır; fakat Abbasiler döneminde bu kelime yeni bir anlam kesbederek, “büyücü” manasında kullanılmaya başlandı. (Bkz. Müller, *İstoriya islama*, II/186).

18 “Bunlar, dışarıdan bakıldığında Şia dogmalarını kabul etmiş ve Ali'nin Ehl-i Sünnet yolunu benimsemiş gibi görünüyorlardı, fakat iç dünyalarında kâfirdiler”. (*Kitab el-beyan*, s. 158; Mizam el-Mülk'ün Siyasetname'sine atfen.) “Galiye” ve “İsmaliye”yi ayrı bir din olarak gören ve sadece dış görünüş itibarıyla Şia öğretilerini benimsediklerini kaydeden İ.P. Petruşevskiy de aynı sonuca varmıştır. Bkz. Petruşevskiy, *İslam v İrane*, s. 242.

19 Nizam el-Mülk, *Siyasetnâme*, s. 223.

fanatizminin yükselişi.. bütün bunların getirdiği ağır yük, aralarında kültürlü, fakat fakir Acem ve Süryanilerin de bulunduğu köylü ve şehirli biçarelerin sırtına yüklenmişti. Öfkeli kalabalıkların sayısı öyle artmıştı ki, başlarına bir meşale yakılması yeterliydi.

Halifelik sınırları dahilinde gayr-ı şer'i görüşlerin serbestçe ifade edilmesi mümkün değildi. Bu yüzden doktrin propagandistleri ve hatta (dâiler), Şia maskesi arkasına gizlenmişlerdi. Bunlar Kur'an âyetlerini meclislerde şüphe uyandıracak tarzda yorumluyorlar ve bütün bu felaketlerin sebebinin, Kanun-u Ezeli'nin unutulmuş olmasına bağlıyorlar; bu kanunun yeniden ihya edilmesi halinde ise.. İşte propagandist sözün tam burasına geldiğinde, sanki bir şey unutulmuş gibi, tecessüs uyandırmak için bir süre susuyor. Mecliste bulunan ve iyice meraklanmış olan insanlar, devam etmesini istiyorlar. Fakat propagandist yine Kur'an'a sığınıyor ve onlardan duyduklarını kimseye söylemeyecekleri konusunda yemin etmelerini istiyor; arkasından müridin iyi niyetli ve itaatkâr olduğuna kanaat getirdikten sonra, propaganda faaliyetlerinin ve diğer işlerin devamı için para yardımı istiyor. Bunu yeni müride, "gerçek imamlar"ın Ali'nin torunları ve peygamberler ailesinin²⁰ ise Muhammed'in dengi olduğu öğretisinin açıklanması takip ediyor. Bu zokayı yutan müridin artık İslam'la ilgisi kalmıyor. Çünkü ona göre, son ve en yüce peygamber Mehdi'dir; ortaya çıkacak ve İslam dininin kökünü kazıyacaktır. Dördüncü aşama, kitlelerin bilgilendirilmesi, beşincisi ise seçkin kişilerin dâvâyâ katılmasıdır. Kur'an, dinî ibadetlerin ve İslam felsefesinin kaynağıdır, fakat batını yönden, istenildiği gibi yorumlanmaya müsaittir. En son aşamada, sırrın açıklanmasına müsait hale gelen müride Mehdi'den önce gelenlerin sadece istiaresi bilgiye ve bilinen hakikatlere ulaştıkları açıklanır. Bütün dinleri getiren peygamberler, yanılmış insanlardı; dolayısıyla onların öğretileri mürid için bir anlam ifade etmez. Gökte Tanrı diye bir şey yoktur; sadece, bu dünyadakilere hiç benzemeyen bir öbür dünya vardır. En sonunda, sırrın açıklanacağı mertebeye ulaşan müride Mehdi'den önce gelenlerin sadece idrakin istiaresi ve hakikatin yayılması olduğu açıklanır. Sır mertebesine gelen kişi için artık kanunlar yoktur. Gökte de Tanrı yoktur. Sadece bizim dünyamıza hiç benzemeyen ikinci bir dünya

20 Bunlar, tüm Müslümanların inancına göre Adem, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Muhammed'dir. Yedincisi olan Mehdi ise, kıyamet gününden önce ortaya çıkmak zorundadır.

vardır. Işık, ancak ruh suretindeki imamdır. Gerçek iktidar İsmailîlerindir. Ona itaat etmek ve başka dine mensup kişilerden ganimet almak ve gizli cemaate katılmayan komşuları esir ederek satmak suretiyle yapılan ticaret vasıtasıyla kolayca sağlanacak altın ödemek gerekir. Bütün Müslümanlar, yalan söylenmesi, ihanet edilmesi, öldürülmesi ve tecavüz edilmesi caiz düşmanlardır. Yola giren kişi, isterse birinci basamakta olsun, geri dönemez ve dönmeye kalkarsa cezası ölümdür. Bu iğrenç hayatın amacı açıktır: Özel kişiler için meleklik mertebesine ulaşmak, cemaat için ise, tedrici olarak bütün dünyanın boyun eğmek zorunda olduğu “imam-ı zaman”²¹ yani Fatimîler tarafından gösterilen yoldur. İşte, bu “kanser virüsü” halifelğin vücudunu yiyip bitirmişti.

12. Kaynaşma

Şimdi olayların seyrini takip etmeyi keserek, ondaki coğrafi anlamı bulmaya çalışalım. Bir etnosun psikolojisi, spontane oluşan dominantlar -teşhis dışı sistemler- ve davranış streotiplerinde kendini gösterir. Ancak, yeterince güçlü başka bir şey, organik bünye üzerinde tesir ederse, o takdirde hem dominant ve hem de streotiplerin bozulması kaçınılmazdır. Bu durumda, organik dünya görüşü yerine eklektik ve bir kural olarak zıt özellikli olanı, yani bir anti-sistem ortaya çıkar. Burada V.İ. Vernadsky'nin “düşünce, enerji halinde oluşmaz, fakat güya ona uygun düşen bir etki meydana getirir”²² şeklindeki üçüncü biokimya kuralını uygulayalım. Bizim ele aldığımız konuda, Mütezilîlerin görüşü, salıklarının passioner dürtülerini 180 derece tersine çeviren bir direksiyon vazifesi görmüştür. Yaşanan kısmi anihilasyon aşamasından sonra hayatta kalmayı başaran Araplar, bâkiye haline dönüşmüşler; Arapça ise, bir kültür unsuru olarak, Arap etnogenezinden bağımsız bir şekilde bütün Akdeniz bölgesine yayılmıştır. Çok halklı Müslümanlar, X. Yüzyıldan itibaren tarihin müessir gelişimiyle süper-etnos haline gelmişlerdir. Bu süper-etnosun içinde ilk sırada Deylemlî Büveyhi [Buidî] hanedanı, ikinci sırada Fatımî anti-sistemi ve Bahreyn Karmatîlerinin haydut cumhuriyeti, üçüncü sırada Hamdanîler, Ukayl Oğulları vb. gibi Suriyeli bedevî emirlikler

21 Bertels, A. E. *Nasir-i Hosrov i ismailizm*. M., 1959, s. 262.

22 Vernadskiy, V. I. *Ximiçeskoye stroyeniye biosferi Zemli i yeye okrujeniya*. M., 1965, s. 272.

ortaya çıkmış ve ancak dördüncü sırada Bağdat'da, bütün çevresi düşman Şiilerce kuşatılmış Sünni halifelik zuhur etmiştir.

Göründüğü kadarıyla, bu acıklı durum karşısında İslamî intişarın durması gerekirdi, fakat aksi oldu. Deylemiler Şiiliği benimserken, Karluklar (960 yılı) ve Türk Yağma kabilesi (1000'de) Sünniliği kabul ettiler.²³ Neden? Daha doğrusu, niçin?

Her iki etnos -dağlı Deylemiler ve bozkırlı Türkmenler-, İslam kültürüne yabancıydılar; fakat, tıpkı Kuzey Afrikalı Berberiler gibi, Araplar arasındaki parçalanmadan faydalandılar. Hesapları doğrudu: Zayıfı tutmak ve güçlüyü parçalamak. Bağdat Abbasi halifeliğinde durum ne kadar kötü olursa olsun, sünnîlerin hükümdarı olarak kalmayı başarmıştı. Sadece kitleler değil, Horasan ve Mâverâünnehir'in güçlü hâkimi Sâmânîler, Azerbaycan yöneticisi Sacidiler ve Şirvanşahlar ile Derbent hâkimi de onu metbû olarak tanıyorlardı. Sünnîlik zayıflamış, ama anlamını yitirmemişti. Bir tür politik denge kurulmuştu.

İşte böyle bir zamanda Deylemiler ortaya çıktılar. Verimsiz dağlık topraklarını terkeden ve Sâsânî hükümdarlığını yeniden kurma düşüncesinde olan Deylemiler, Buya ailesinden çıkan kumandanlarının yönetiminde Arap istilacılara hakettikleri cezayı verdikten sonra Batı İran'ın sınırlarından içeri daldılar. Irak'ın Abbasiler'e ait olan kesimini, Sâmânîler'in hâkimiyetinde bulunan Horasan'dan ayırdılar. Fakat İslam ülkelerinde yönetici zümre olabilmek için Müslüman olmanın şart olduğunu bilen Büveyhîler, en azından fetihlerinin başarılı olabilmesi amacıyla göstermelik olarak Şiiliği kabul ettiler.²⁴

Araplar, ellerinden geldiğince ülkelerini müdafaa ettiler. Yani son derece kötü ve düzensiz bir şekilde. Musul hâkimi Hamdanîler, Bağdat halifesini desteklemek için yeterli miktarda orduya sahiptiler, fakat onlar buna tevessül dahi etmediler. Onlar için tek önemli olan, eyaletlerinin sınırlarını genişletmekti. Sırf bu yüzdendir ki, Araplar'ın vakti ve gücü, entrikalar, iç çatışmalar, ihanetler ve konumuzla şu anda ilgisi olmayan bir çok boş şeylerle zayi olmuştu. Büveyhîler ise, zaman zaman başarısız olsalar bile, sürekli saldırıyorlardı.

²³ Gumilëv, *Muhayyel*, s. 66.

²⁴ Müller, *İstoriya İslama*, II/262 vd.

Irak ve özellikle de Bağdat ahalisi, yabancı fâtilhler ve Şii olarak gördükleri Deylemler'den nefret ediyorlardı. Bunun yanında, kendilerinin müdafii olan, kendileriyle aynı inancı paylaştan ve Suriye ve Mezopotamya emirlerinin saflarını dolduran Türk gulamlardan da nefret ediyorlardı. Ama en çok korktukları, kendi akrabaları Karma-tilerdi. Şehirli Araplar kendilerini hem düşmandan, hem dostlardan, hem komşu bedevîlerden ve hatta kendi yönetimlerinden koruyacak civanmertlikten uzaktılar. Bir de onlar için dünyanın yarısını fetheden insanların torunları derler!

X. Yüzyılda, hem Türkler, hem de Deylemler tarafından yağmalanan Bağdat'da korkunç bir kıtlık baş göstermişti. Burjuva kesimi, askerlerin kıyımından kurtulmak için elde avuçta ne varsa vermişti. Bu yüzden 19 Aralık 945'de Ahmed Büveyhî, ana dervaza önünde kısa süreli bir çatışmadan sonra başkente girmiş; Halife Müstakfi'yi kendisini sipahsalar (emîr-ul ümera) olarak atamaya zorlamış, muhteşem tahtı ele geçirmektense kendini sultan ilan etmeyi yeğmişti.²⁵ Fakat halife, bir süre sonra bir Alevîyi tutuklamak istediği için tah-tından alaşağı edilip, gözlerine mil çekildi ve hapishanede öldü.²⁶ Yakınları ise soyup soğana çevirilerek, acınacak hale düşürüldüler.

Irak ve hatta Bağdat ahalisinin büyük bir kısmı Sünnî olarak kalmış olsa bile, Büveyhîler'in zaferi Şiânın şahikası anlamına geliyordu. Şia, İran ve Suriye'de elde ettiği zaferden sonra, 969'da Fatimîler'in Mısır'ı hâkimiyet altına aldıkları Afrika'da başarılı olmuştu. Sünnîlik ise, hâkim mezhep olarak, sadece riyakâr Müslümanların torunları Endülüs Emevîleri'nde ve Orta Asya'da Sâmanîler'de kalmıştı. Bir başka deyişle Sünnîlik, İslam coğrafyasının uçlarına itilmiş; İslam'ın hamiliğini yüklenen Şiilik ise, Bizanslılar ve Gürcüler'le girdiği savaşları kaybetmişti.²⁷ Müslüman süper-etnosunda kırılma safhasının sancıları kendini göstermişti.

25 Age., s. 267-268.

26 Mihailov, İ. B. *Religiozno-političeskaya bor'ba v Bagdade pri Buidax i Sel'djukax (X-XII vv)*//İslam, s. 223. Bundan sonra: *Religiozno-političeskaya*.

27 Şia-Sünnî çatışması yüzünden 974'de Bizanslılara karşı koyacak ordu toplamak mümkün olmamıştı. (Mihailov, *Religiozno-političeskaya*, s. 225).

Kırılma safhasında, ideolojik tartışmalar gerçek siyasî hayatın yerini alırsa, sanki etnik şerit parçalanmış gibi birlik bozulur. Bizzat Arap vakanüvisler, parçalanma (asabiyye) tarihini 974 yılı olarak göstermektedirler.²⁸ Nitekim bu tarihten itibaren, Şii Araplar, kendi kabiledaşları olan Araplar'ın değil, Deylemler'in yanında yer almışlardır. 1015-1018'de ise mesele Bağdat'da apaçık çarpışmalara kadar varmıştır.

110 yıl iktidarda kalan Büveyhîler, şayet Selçuklu Türkleri devreye girmeselerdi, İslam'ın ve İslam kültürünün işini tamamıyla bitireceklerdi. Fetihlerine İran'ı Büveyhîler'in elinden almakla başlayan Selçukîler, zayıf tarafın yanında yer alarak, onun da desteğiyle zafere ulaştılar. Halife dahi onlarla müttefik olarak, 1049'da Türk ordularının yardımıyla Şii mahallelerini işgal etti. 1055'de Bağdat'a giren Tuğrul bey, kendini sultan ilan etti. Halife, görünüşte sulta-i ülâ idi, ama hiç olmazsa, daha önce Büveyhîler döneminde zındıkların elinde tutsak iken, şimdi Müslümanlar'ın manevî önderi haline gelmişti. Selçuklular'ın zaferleri Hristiyan saldırısını durduracak, onların torunları ise Haçlıları kılıçtan geçeceklerdi.

Ama artık Deylemler de yoktu. Deylemler, ülkelerinden çıkarken en cesur ve güçlü gençleri beraberinde götürdükleri için, Deylem boşalmış ve hatta fethedilmeye bile değmez bir toprak parçası haline gelmişti. Kendini Sâsânîler'in soyundan sayan son küçük hanedan -Baluspanidler- ise XVI. Yüzyıl sonlarına kadar varlığını sürdürdükten sonra, Hazar civarındaki şehirleri İran'a ilhak edildi.²⁹ Elde edilen zaferler de, uğranılan hezimetler gibi mahvedici olabilir.

Bizzat Sünnîler'in davranışları da değişmişti. Geçmişte tek inanç ve görüş etrafında birleşmiş olmalarına rağmen, XI. Yüzyılın sonlarında, Bağdat'da Hanbelîler, İslam'a bazı Yahûdî unsurlar sokan İmam Kuşeyrî'nin risalesini parçalayarak, "Bu, İslama ihanet ve satkınlıktır!" diye bağırıp, medreseyi yerle bir ettiler.³⁰ Bu olay Bağdat'da öyle büyük kargaşalara sebep oldu ki, Şiiler halifenin değiştirilmesini istediler.

²⁸ Age., s. 225.

²⁹ Bosworth, C. E. *Musul'manskiye dinastii*. M., 1971, s. 124. Bundan sonra: Bosworth, *Dinastii*.

³⁰ Mihailov, *Religiozno-političeskaya*, s. 226.

Üç yıl sonra, Hanbeliler, sadece Şiilere karşı değil, baştaki yönetime karşı da ayaklandılar. Halife, Hanbeliler'le sert bir şekilde hesaplaşan askerlerden yardım istemeye mecbur kaldı ve böylece Hanbeliler bir organizasyon olarak ortadan kalktılar.^{31*}Bu arada hayatta kalmayı başaranlar -Hanefiler ve Şafiiler-, uğranılan kaybı telafi ettiler ve Arap ve Acem şehirlerindeki katliam sona erdi. 170 yıl devam eden bu garaibatın yanı sıra, Selçukîlerle Atabekler arasında da sürekli bir iç savaş devam ettiği için, zayıflayan ülkeye üçüncü bir müdahil gücün, Moğollar'ın çıkıp gelmesi sürpriz olmadı ve hiçbir şekilde kaçınılmayacak sonuçları beraberinde getirdi.

31 Age., s. 226.

* Hanbelî mezhebi daha sonraları Abdulkadir Geylânî tarafından ihyâ edilecektir. (Çev.)

III. HRİSTİYAN SÜPER-ETNOSU

13. Batı Krizi

Roma İmparatorluğu'nun harabe kalıntıları ve Almanlar'ın batıya yaptıkları büyük göçten sonra geride kalan küller üzerinde, VI. Yüzyıldan VIII. Yüzyıla kadar, kendisiyle birlikte sanat, kültür, ekonomi ve siyasî iktidarların çöküşünü de beraberinde getiren passioner gerginliğin geri çevrilemez ve kaçınılmaz çöküş süreci başlamıştı. Fakat IX. Yüzyılda durum tamamıyla değişti. Silahşörler kontlara dönüşüp “mukaddes imparatorluğu” üçe taksim ettikleri ve kendi ana dilleriyle konuşmaya başladıkları zaman bir “coğrafi devrim” yaşandı. Fransızca ve Almanca'nın devlet dili olarak ortaya çıkışı da böylece gerçekleşti. (842 Strasburg Andı).

Ülkelerin taksimi sanatkârane bir şekilde yapılmıştı ve yaşama istidadına malik olmayan kırıllıklar harabeye dönüşmeye devam edeceklerdi. Esasen, yeni devrim etnikseldi. Sabık Neistria, Fransa, Burgundia, Akvitanya, Bretan ve Toulouse gibi Vels ve Teutonlar'ın karışımından teşekkül etmiş yeni etnos özelliklerine sahip etnik gruplu palatinalara bölünmüş; yeni etnosların şekillenmesi ise, 888'de tamamlanmıştı. Gerçekten hızlı bir sarsıntı değil mi?

Malumdur ki, bazı kimyasal tepkimeler nasıl yüksek ısı ve katalizatörler yardımıyla gerçekleşirse, passioner gerginliğin farklı aşamalarındaki etnik melezleşme de farklı şekillerde yüzeye gelir. Düşük seviyelerde, bireyler âtıldır. Dolayısıyla torunlarda iki stereotipin terkiibi, iç farklılığa ve organizmanın psiko-fizyolojik yapısını bozan boy kakofonisine yol açar. Fakat yüksek seviyelerde, organizma elastikidir. Bu sayede, o ana kadar hiç olmayan yeni streotipler teşekkül eder ve böylece yeni etnoslar ortaya çıkar. Etnogenезin bu

aşamasına, bir kural olarak, kendisinden geriye kültür yadigârları kalmasa bile, yaratıcılık aşaması denilebilir.

İmparatorluğun batı kesimindeki halk daha fazla kaynaşmış olduğundan, değişimler daha bariz, proses ise daha yoğunlu. Tamamıyla German halkların meskun olduğu doğuda, yaşlı kabile federasyonları daha uzun süre kendilerini muhafaza etmişlerdi: Sakslar, Franklar, Türlngler, Suéves'ler, Bayernler. Bunun sonucu olarak Germanlar uzun vadede bir bölünme yaşadılar ve böylece Saksonlar, Bavaryalılar, Francone'lar vs. ortaya çıktılar. Aynı sıralarda bu süreç Batı Slavyanlarına da temas etti ki, sonucunda Polyaklar ve Çekler oluştular. Bodriç ve Lüticler ise, komşuları Almanlarla mezbuhane bir savaşa girerek, onları mağlup ettiler.

Bu meyanda en dikkat çekici ülke, uzun süredir sesi sedası çıkmayan verimsiz memleket İskandinavya olmuştur. Fakat yeni bir olay sayılan Viking hareketi, orada VIII. Yüzyılda başlayarak IX. Yüzyılda gelişmiştir.

Bu olayların olduğu sıralarda, İspanya'da da birinci Rekonkist hareketi yüzeye geliyordu. Dağlarda bütünüyle tutunmayı başaran Avusturyalılar, Araplar'ı Taho ötesine atmışlardı. Gerçi kısa süre sonra mağlup olmuşlardı, ama bu deneme dahi, hâlâ savaş ve zafer arzusuna sahip olduklarını gösteriyordu.

Genç İskandinavlar, ancak kendi akrabalarıyla savaşmışlardı, ama açık arazi savaşlarına girmeye karar verememiş ve muhacereti tercih etmişlerdi. IX. Yüzyılda, kendilerine nimetler sunan ülkenin içlerine ulaşmak amacıyla nehirleri kullanan bu insanlar, Avrupanın bütün sahil şehirleri için kâbus haline gelmişlerdi. Sadece Avrupa değil, Amerika dahi "Norman öfkesi"nin kurbanı olmuştu; ancak onlar, bugün Normandiya denilen Kuzey Fransa dışında hiçbir yerde tutunamamışlardı. Esasen onlar çok güçlü değillerdi, fakat bahtlarından, IX. Yüzyılda kendilerine karşı koyanlar, aşırı zayıf insanlardı.

Normanlar'ın âni ve kısa süreli -topu topu 300 yıl- vahşetlerinin sebebi, çağdaşlarınca dahi bilinmiyordu. İlk varsayım, bu olayın insanların günahlarından ötürü Tanrı'nın verdiği bir ceza olduğu idi. Halbuki IX. Yüzyıla kadar ve hatta XI. Yüzyıldan sonra insanlar pek çok cezayı hak etmişlerdi, ama Normanlar'ın bu işte bir dahli yoktu.

Diğer bir tahmin, İskandinavya'nın katı ikliminin, insanları kendilerini beslemekten âciz toprakları terketmeye zorladığı şeklinde idi. Olayların sebeplerini hemen aşılmaz güçlüklerle hamleden Malthusian teorisi. İskandinavya iklimi, Gulf Stream sebebiyle ılımandır. Ülke nüfusu, bugün dahi azdır. Dolayısıyla bin yıl önce de göç problemi diye bir şey olmamıştı. Peki hal böyle iken, toprağı işlemek için can atan çiftçiler, neden güzelim mesleklerini bırakarak, ölüm tehlikesiyle dolu yağmacılığı tercih etmişlerdi? Siz öyle sanın!

Üçüncü teoriye göre, Kuzey Avrupa'da ev ve toprak büyük kardeşindir. Küçük kardeş ise rızkını denizde aramak zorundadır. Kuzey Denizi'ne de ringa balığı akını olmuştu ve onları tutmak hem kolay, hem de Fransa, İngiltere ve İrlanda'da kelleyi kaybetmekten daha az tehlikeli ve daha verimliydi. Böylece Vikingler'in büyük kısmı gurbete atılmıştı. Ganimetle dahi olsa eve dönmek yasaktı. “Vik” yani muhkem Viking sahil kasabasına giden genç, ailesi ve klanıyla olan bağlarını nihai olarak koparırdı. Artık o, ailesi için bir ölüydü ve dolayısıyla eve geri dönüş yolu tıkalıydı.

Fakat doğru çözüme götürecek dolambaçlı bir yol bulunmuştur. Kendisini müreffeh ve mihnetkeş Heudinglerle kıyaslayan Viking hareketiyle, yaklaşık 800 yıllarında saga şiirlerinin ortaya çıkışı arasında bir bağ vardır. Edebiyatçılar bunu “kendi türünün mutasyonu” olarak değerlendirmektedirler.¹ Olabilir; ama sagalar, Vikingler için şarkılar söylemişlerdir. Dolayısıyla mutasyona iştirak edenler, her iki taraftır. Passionerlik ise, birden ortaya çıkan ve tabii seleksiyon sonucu ortadan kaybolan bir mutasyondur ki, bütünüyle gözlemlenen olayın fiili yönüyle uyuşur.

Farklı konularda ihtisas sahibi olmuş birçok üstadın yaptığı geniş çalışmaya rağmen, Vikingler'in yürüyüşlerinin sebepleriyle ilgili soru aydınlığa kavuşturulmuş değil. Bazı tarihçiler, bu hareketlilik ve saldırganlık patlamasının doyurucu bir açıklamasının genel olarak mümkün olmadığı kanaatindedirler.² Bazıları da Viking hareketinin anlam ve boyutunu küçümsemekte ve bunu Orta Çağ'ın erken dönemlerinin normal aktiviteleri arasında göstermek istemektedir-

1 Bkz. *Istoriya Norvegii*. M., 1980, s. 122.

2 Kendrick, T. D. *A History of the Vikings*. London, 1930, p. 22; Shote-ling H. *Viking Antiquities in Great Britain and Ireland*. Pt. 1., Oslo, 1940, p. 10.

ler.³ Vikingler'in yürüyüşleriyle ilgili birçok eserde ise, bu olayın sebepleri üzerinde üstünkörü durulmaktadır. Yazarlar, genel olarak, Vikingler'in topraklarının kendilerine yetmediği veya "ganimet elde etme açgözlülüğüyle hareket ettikleri" görüşüyle kendilerini sınırlamaktadırlar.⁴ Sonuncu ihtimal daha gerçekçi görünüyor. Çünkü passioner itki, İskandinavya'ya da dokunmuştu.

A.Ya. Gureviç bu olayı şöyle anlatmaktadır: "VIII. Yüzyılın sonlarında veya IX. Yüzyıl başlarında İskandinavların hayatındaki istikrarlı gelişimi sekteye uğratan sert bir zikzak meydana gelmiştir. Aralarında, maceraperest, etkileyici ve farklı ülkelerle bağlantıları olan yeni tip insanlar - güçlü denizciler ortaya çıktı.. Kısacası, geçmişte alışılmış olan yaşantı düzeni bozulmuş, o düzenin tekrar sağlanması imkansız hale gelmişti. Bu, sadece belli kişiler, izgoylar veya yurtlarından olabildiğince uzakta yaşayacak bir yer aramak zorunda kalan kanun dışı kişiler için değil, üst tabaka ve sıradan insanların birçoğu için de geçerliydi. İskandinavlar'ın hayatındaki böylesine köklü bir devrimin şaşırtıcı bir açıklamasını alabilmek için Vikingler'in yürüyüşleriyle ilgili daha önce belirtilen sebeplere böyle sıradan bir açıklama ilave edilmesi yeterli midir? Muhtemelen, bu sebepleri veya saikleri insanları harekete geçiren iç dürtülere dönüştüren yeni bir halkanın ilave edilmesi de pek yeterli olmaz. Fakat, acaba orta bir "halka" bulunamaz mı?"⁵

Eğer İskandinavya'yı benzeri olmayan nevi şahsına münhasır bir ülke olarak görürseniz, elbette bu halka bulunamaz. Ama gözlem diapazonunu genişletirseniz, muammanın çözümü bulunacaktır. Söz konusu Viking olayına tekrar dönüp, olup bitenleri gözden geçirelim.

Sagalar ve Skald şiirleri⁶ de tıpkı Muhammed'in peygamberlik döneminden önce ve peygamberliği sırasındaki Arap şairleri kuşağı gibi ortaya çıkmıştır. Yahut Helen kolonizasyonu arefesindeki Homeros ve Hesiodos ve Helenizmin şahika dönemindeki Alkaios ve Sappho gibi. Genç ve enerjik insanların ana yurtlarını terkedişi, Çingis-han'ın faaliyetleri sırasında ve gençlik yıllarında Moğolistan'da

3 Sawier, P. H. *The Age of the Vikings*. London, 1962, p. 194.

4 Gureviç, A. Ya. *Poxodi vikingov*. M., 1966, s. 136-137. Bundan sonra: Gureviç, *Poxodi*.

5 Age., s. 140.

6 Age., s. 146.

“başına buyruk insanlar”ın⁷ ortaya çıkışına benzer. Bozkırdaki seferlerin deniz seferlerine benzediği muhakkak.

Din değişimi, eski tanrıların, yani “Van”ların, yeni “As”larla savaşıdır. Bu fenomen, etnik yükselişin bütün safhaları için geçerlidir. “Aslar” -ahlaksızların, sefihlerin, şirretlerin, hırsızların, yeminini bozanların ve şerirlerin tanrıları⁸- kültü, Hristiyanlığın kabulüne kadar, yani Viking hareketi boyunca devam etti. Ancak, İskandinavya'daki zoraki vaftizden sonra da düalist inançlar uzun süre muhafaza edildi.⁹

Sanata gelince; eski vahşi hayvan figürleri, VIII. Yüzyılda yeniden doğarak, yeni zoomorfolojik devler ve ejderha tasvirleriyle yer değiştirdi.¹⁰ Evet, yenilenme, tam ve spontandı; ama bu da etnogeneze patlamasının veya passioner itkinin bir sonucuydu.

14. Vikingler ve Feodaller

Viking çağının, Fransa'daki feodal devrimlerle birlikte İspanya'daki Rekonkistlerle kıyaslanması, Norveç'ten gelen passioner itki ekseninin Paris üzerinden Avusturya ve Portekiz'e yöneldiğini tam olarak tesbit etmemize imkan sağlar. “Hristiyan Dünyası” orada doğmuştur, ama bu doğum sırasında bu topraklarda yaşayan insanların bir kısmı bütünüyle putperest idi.

“Hristiyan Dünyası” da tıpkı “İslam Dünyası” gibi oldukça teorik bir tanımlamadır. Batı Avrupa ahalisinin kâhir ekseriyeti vaftiz olmuştu, ama yeni dinin ne gibi mesajlar verdiği konusunda hiçbir bilgiye sahip değildiler. Çünkü Tanrı'ya yapılan şükür ve dualar, tabii olarak cemaatin anlamadığı üç dilde -İbranice, Yunanca ve Latince-yapılıyordu. Dahası, X. Yüzyıl sonlarında Anglosakson rahip Ellfrick, ruhban sınıfının İncil'in “gizemli manasını” anlayamadıklarını, bu gizemli manaların anlaşılması isteğinin ise Tanrı'nın şövalye, yani savaşçı insan sınıfı olarak belirlediği kesimin hiç işine gelmediğini açıklıyordu. Henüz VIII. Yüzyılda bile eski İngiliz dilinde yazılmış

7 *Istoriya stran zarubejnoj Azii v sredniye veka*. M., 1970, s. 207-209.

8 Gureviç, *Poxodi*, s. 166-167.

9 Age., s. 166-169.

10 Age., s. 141-145.

geniş bir literatür mevcuttu.¹¹ İşte bu yüzden İncil'i getirmek kolaydı.

794 yılında, Frankfurt sinodunun kararındaki “Kimse, duanın yalnızca üç dilde yapılması gerektiğini düşünmesin!” şeklindeki sözün Hristiyan kliselerine ve hatta Carolingien İmparatorluğu'na yansıttığı anlam başka idi.¹² Fakat bu durum, parçalanmaya ve feodal devrimlere, dolayısıyla kuluçka döneminden Batı Avrupa'nın çehresini değiştiren ve Hristiyan doktrinlerinin öğretilmesinin yasaklandığı “Hristiyan Dünyası”nı kuran yükseliş dönemine geçiş safhasına kadar geçerliydi.

Kelimelerin aldatıcı olduğunu bir kez daha belirtelim. Kelimeler termin haline dönüştüklerinde, yeni bir anlam kazanırlar. Örneğin IX. Yüzyıldaki passioner itki, bir tabiat olayıdır ve kesinlikle bir kültür olayı olan Hristiyanlığın yayılmasıyla ilişkilendirilemez.

Şimdi, haklarında kâle alınmaması gereken bir dizi çarpık yargılamaların yapıldığı Vikingler konusuna biraz değinelim. İnsanların nüfusu artmış olsa bile, serbest fiyordların şimdi bile bol olduğu İskandinavya'da IX. Yüzyılda göç olayı yoktu. Toplum yapısı ilkeldi ve konungerler kabile reisleri tarafından seçilirdi. IX. Yüzyıla kadar İskandinavlar, Loparlar'ı Uzak Kuzey'deki tundralara kovuncağa kadar ülkelerini onların akınlarına karşı zar zor savundular. Kabile halinde bir arada yaşamak ve kendi kanunlarına boyun eğmek istemeyen bu insanlara Viking adını verdiler. O dönemlerde “Viking” kelimesi, günümüzdeki “korsan, haydut” gibi tahkir anlamı içeren bir sözdü.¹³ Eğer bir delikanlı ailesini terkedip, Vikingler'le arkadaş olursa, onu ölmüş kabul ederek arkasından ağlarlardı. Gerçekten de uzak seferlerde ve sürekli savaşlarda sağ kalabilmek kolay iş değildi. Esasen Vikingler, yurtlarında bıraktıklarından daha yiğit değillerdi. Güneyli halklar, genel olarak kuzeylilerden daha vuruşkandır; ama bu, bir passionerlik âlâmeti değil, başka bir davranış belgisi; saldırganlıktan ziyade, genelde kendini koruma sırasında ortaya çıkan içgüdüsel bir reaksiyon özelliğidir.

¹¹ *Skazaniya o načale slavyanskoy pis'mennosti*. M., 1981, s. 28.

¹² *Age.*, s. 26.

¹³ Magidoviç İ. P., Magidoviç V. İ. *Istoriya otkritiya i issledovaniya Yevropr.* M., 1970, s. 113.

Vikingler de bütün insanlar gibi ölümden korkarlar, fakat savaştan önce afyonlu yalancı altın mantar yiyerek bu korkularını birbirlerinden gizlerlerdi.¹⁴ Çağdaşları Araplar, savaşa ayık olarak girerlerdi, ama gözüpek hale gelmek için afyon kullanımı, Vikingler, Araplar, Franklar ve Keltler tarafından da uygulanmaktaydı. Savaş sırasında tıpkı bir ayı gibi ne yaptığını bilmeyen ve büyük bir güçle düşmanı kıran vahşi savaşçılara (berserklere) bilhassa değer verirdi. Berserkler, sara nöbeti geçtikten sonra, bir sonraki nöbet anına kadar derin bir depresyon geçirirlerdi. Esasen normal şartlarda berserklere tahammül edemezler ve onları köylerden kovarlar, dağlardaki mağaralara veya canının istediği yere gitmeye zorlardı. Ama Viking safları arasında berserklere yer verilirdi. Bir başka deyişle, passionerlik, öfkeli insanları dahi çok cesur olmayan kişiler haline getirmektedir. Yani Vikingler, diğer İskandinav halklarından birazcık farklı insanlardı. Passionerliğin üst seviyesinde bulundukları için, evde oturmayı ve ringa balığı avlamayı tercih eden az passioner Norveçliler nazarında çekilmez tiplerdi. Bu yüzden popülasyonun passioner kesimi, halkın ana kütesinden koparak yadelerde kaybolup gitmiştir. Böylece Norveçli ve Danimarkalı passioner savaşçılar, öfkelerinin şöhretini bütün Avrupa'ya yaymış ve kıta sakinlerini kendilerini korumaya mecbur bırakmışlardır. Ancak muahhar Carolingienler'in ve yönetici kadronun hiçbir savunma organizasyon kabiliyetine sahip olmamaları, haklı olarak tebaalarının hoşnutsuzluğuna yol açmış; bunun üzerine, Paris Kontu Eudes gibi bazı inisiyatif sahibi "dostlar" (latince comitas, yani kont), savaşmak isteyen ve savaşacak gücü olanların başına geçmişlerdir. Halk, enerjik yöneticileri başında görmek istemiş, teslimiyetçi meşrû monarşistleri ise reddetmiştir. Feodaller, Avrupa'da iktidarı ele geçirmişlerdi.

Feodallerin kim olduğu konusu üzerinde detaylıca durulmuştur. Bizim burada kaydetmemiz gereken şey sadece, benefis ve tımarlarını IX. Yüzyılda miras olarak alan insanların erken Carolingienler tarafından kabiliyetlerine göre seçildikleridir. Fakat feodalizm gelişmeye başlayıp da, resmen tanınınca, Charles Martel ve Pépin le Bref'e akıllı yardımcılar gerektiği için, bu insanlar sadece para için

14 Kimyasal cesaret vericiler Orta Asya'da da kullanılmıştır. Basmacılar, saldırmadan önce atlarının burunlarına afyon sürerler, kendileri de korku duygusunu yokeden esrar içerlerdi.

çalışmaya başladılar. “Nullum officio sine beneficio.”¹⁵ Savaş sırasında tehlikeli görevlere ancak enerjik, insiyatif sahibi, cesur ve hayatını iyi bir bedel karşılığı tehlikeye atmayı kabullenmiş insanlar gönderilir. Demek ki, ilk feodaller passioner kişilerdi ve IX. Yüzyıla kadar da sayıları dikkat çekecek kadar fazla değildi. Burada önemli bir soru çıkıyor karşımıza: Onlar, II. yükseliş safhasının kalıntıları, yani Büyük Halk Göçlerinin mirası mı idiler veya yeni bir passioner patlamanın kuluçka dönemi bitmiş de passioner olanlar mı ortaya çıkmıştı? Büyük bir ihtimalle burada, tıpkı III-IV. Yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun doğu kesiminde Bizans'ın doğuşu gibi, yeni bir itkinin, bitmemiş eski prosesin üzerine binmesi söz konusu. Ancak, IX. Yüzyılda yeni passionerler öncekileri itmiş, daha doğrusu onların yerini almıştır. Etnik dominantların değişim geçirmesinden de bu anlaşılıyor. IX. Yüzyılda Avrupa'da Orta Çağların ilk “milletleri” ortaya çıkmıştır. (K. Marks “Kronolojik Özetler”inde bu konuya değinmektedir).

15. Avrupa'nın Doğuşu

Carlos Magnus İmparatorluğu'nun yıkılışı sırasında, onun Verlen'de bir araya gelen torunlarından Charles'a Fransızlar'ın, Ludwig'e ise Almanlar'ın kralı adı verildi. O ana kadar bunların tebaalarını “German uyruklu Romalılar”, yani doğuştan Alman, fakat resmiyette Romalı idiler. Resmiyette Romalı olmak yeni bir şey değildi. Nitekim Galyalı Romalılar, İspanyalı Romalılar, Illiryalı Romalılar vs. vardı. Ancak, menşe ve dil unsurunu meczeden bu yeni tip birliğin hukukî yönden tercih edilmesi, yeni bir etnik dominantın, yani yeni kuşak insanların toplum halinde birleşmeye başlama prensibinin doğduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Batı Avrupa süper-etnosunun küçük parçalara ayrılması, cemaatler, kabileler veya polislerin değil, “uluslar”ın¹⁶ şekillenışı olarak görülebilir ve hatta görülmelidir.

15 Hiçbir hizmet karşılıksız olmaz. (Lat.)

16 “Ulus” kelimesinin günümüzdeki anlamını Orta Çağdaki anlamıyla karıştırmamak gerekir. Çünkü kelimeler sık sık anlam değiştirebilirler. Fakat bu, bizim burada yer ve zaman ayıramayacağımız filolojik bir konudur.

Avrupa'nın etnik mozaikliği, passioner etkinin passionerlerin hayatta kalmasını ve böylece passioner gerginliğinin büyümesini hoş karşıladığı bir dönemde vukû bulan Büyük Halk Göçlerinin ortaya çıkardığı bir sonuçtur.

Orta Çağ “ulusları”, her ne kadar adları sayılan etnosların torunlarının gerçek özelliklerini yansıtan insanlar iseler de, ne eski German kabilelerine, ne Kelt klanlarına ve ne de İtaliye belediyelerine mensuptular. Eğer eski gelenekler ortadan kalkmamış olsaydı, süper-etnik bütünlük diye bir şey yüzeye gelmezdi. Fakat eski etnik sistemler, kılıç ve mızraklarıyla kabiledaşları için değil, kendileri için “kariyer ve fırsat” peşinde koşan passionerlerin çıktığı ortamda zaten tutunamazlardı. Etnik renkliliğin bir sonucu olarak, passionerlerin uysal tebaaya değil, bileğine sağlam silah arkadaşları arayan senyörler bulması kolay olduğundan, kabiledaşları da zaten bu prosesi durduracak güce sahip değillerdi. Bu passionerlere lazım olan, İskandinavlar gibi denizde yüzmek değil, özgürlüğü yakalamak, risk almak ve başarmak için ülkesinin sınırlarının ötesine uzanmaktı.

IX-X. Yüzyıllarda Batı Avrupa'yı saran fırtınanın, insanlığın şuur-suzca birbirini katletmesine yol açacak “Brownian harekete” dönüşmemesi için, etnik dominanta ve ona bağlı olarak yeterli miktarda ideolojiyle beslenmiş sosyal bir organizasyona ihtiyaç vardı. Passioner yükselişin başlangıcında bazı dominantlar vardı. Bunlar, bir miktarı ak saçlı ihtiyarlardan kalmış, bir kısmı ise yeni kabul edilmiş dini sistemlere yansımıştı. İskandinavlar Walhalla tanrılarına, Slav-yanlar Aktanrı ile Karatanrı'nın ezelden beri birbirleriyle savaştıklarına inanıyorlardı. Roma'yı adım adım dolaşan Mısırlı misyonerlerin telkinlerine binaen Burgundlar, Aryani; Franklar, Katolik; Keltler, Ortodokstular. Feodallerin çoğu, genellikle kendi kapris ve çıkarlarından başka bir şeye inanmıyorlardı. Köylüler ve zadeğânlar arasında ise, papazların öncülüğünde, XI. Yüzyılda çoktan gizli satanizm kültürü yayılmıştı. Rahipler, feodallerden ve tacirlerden daha az passioner değillerdi.

Kendi halklarından kopmuş olan bu “başboş bombalar”, birbirine hiç benzemeyen, muhtemelen birbiriyle alakası olmayan gelenekleri bir arada tutan çimento durumundaydılar. Baronlar, Macarlar'dan Asya'da eski, fakat Avrupa'da yeni olan ve Sarmat taktiği uy-

gulayan ağır zırhlı süvarilerin hücum taktiğini almışlardı. Köylüler, Keltler'den oku 450 m. mesafeye atan ve üstelik iyi tavlanmış ok uçları ilkel deri göğüslük ve hatta dizlikleri delip geçen uzun yayları ödünç almışlardı. Rahipler, Endülüs Emevî halifelerine hizmet veren Yahûdî hahamlardan eski İbranice ve Yunancanın dışında, teoloji ve yabancı Doğu Hristiyan ortodoksisyasını öğrenmek için Kurtuba'ya gidiyorlardı. Tacirler, kürk ve ipek ticareti sayesinde zenginleşerek, Müslüman Araplar'la putperest Slavyanlar arasında aracılık yapıyorlardı. Ve bütün bu insanlar, kaderlerini doğdukları köylere değil, kendilerini koruyarak zengin edecek sahib-i taht kırıllara bağlamışlardı.

Ne var ki bu “başiboş bombalar”, kuzey, batı ve güneyi denizlerle sınırlı olan coğrafi bir bölgenin ötesine değil, doğuda sürekli Ocak ikliminde yaşayan ıssız sınırlara uçtular. Doğu Avrupa'nın soğuk kışları onlara hiç cazip gelmemiş, aksine korkutmuştu. Orada seyahat etmenin mümkün, ama yerleşmenin nahoş bir şey olduğunu anlamışlardı.

Böylece yeni süper-etnos, farklı landşaft şartlarında doğmuştu. Fakat bu landşaft, bölgeye daha önce gelen ve Avrupa'nın sadece siyasi haritasını değil, etnik yapısını da değiştiren passionerlerin birkaç kuşak boyunca sürdürdükleri faaliyetler sonucunda monolit bir haldeydi. Bu yeni süper-etnik bütünlük, öyle bir isim almalıydı ki, kelimenin ifade ettiği muğlak duygu, üyelerin benliğine sinmeliydi. Ve böylece kendine “Hristiyan Dünyası” adını aldı.

Passioner tırmanışın, İskandinavya, Batı Almanya, Kuzey Fransa ve Kuzeybatı İspanya, yani kuzeydoğudan güneybatıya uzanan eksen üzerinde kronolojik bir eşzamanlılık izlediğini bir kez daha kaydedelim. İskandinavya'dan Avusturya'ya herhangi bir gen getirilmemiş, aksine kültürel ödünç olma olayı da yaşayanmamıştı. Burada da passioner tırmanışın sebebi, insanlığın malum tarihinin sınırları ötesinde, yani tabiat tarihi çerçevesi dahilindedir. İtalya, passionerliğin ortaya çıktığı bölge sınırları dışındaydı. Dolayısıyla, X. Yüzyıl başlarında, Kuzey Avrupa kaynamaya başladığında, Fransızlar, zalim Carolingien ve Almanlar'a; Almanlar, putperest Macar ve Slavyanlar'a; Avusturyalılar, 900'de Samor açıklarında Tuleytula emirine, Güney Fransa'da ve İtalya'da son derece başarılı bir şekilde Müslümanlar'a karşı “savaşa susamış bütün tabakalarıyla vuruştular.. insanlar, sade-

ce yeme, içme, sükse ve güzel kadın hülyalarıyla yaşıyorlardı. Kaba insanların zevk ve keyfleri için çok yüksek bir bedel ödüyorlardı.. İmparatorluk iktidarı ortadan kalkmış, papalık iktidarı ise sadece lafta kalmıştı. İnsanlar arasındaki ilişkiler sadece çıkar esasına dayalıydı; egoizm, herkesi hâkimiyet altına almış; ruhban sınıfı, laymanlarıyla birlikte aynı korkuyu yaşamaya başlamıştı. Kiliselerde, dinin istediği gibi yaşayan hemen hemen kimse yoktu. Din, sadece bazı âyinlerin ifasıyla sınırlıydı ve manastırlarda ideal düzenden eser kalmamıştı.”¹⁷

Kuzeyliler, Benediktin'in eski muhteşem günlerini geri getirmeyi kendisine amaç edinen ve bunu da başaran Cluny karabaş tarikatının kokuşmuş ahlak esaslarına göre hareket ediyorlardı.

Halkın etnik birlik arzettiği Anglosakson krallığında passionerliğin düşüşü, biraz başkaca bir sebebe dayalı idi. Burada Viking ve Keltler'le sürekli savaşlar vukû bulmuştu. Akl-ı selimin aksine, fakat passionerlik unsurlarına uygun olarak Anglosaksonlar, hain devlet erkanı ve disiplinsiz ordu yüzünden birkaç ağır hezimete uğramış olmayı sineye çekmişlerdi. İngiltere'yi önce Datçanlar fethetmişler, arkasından Vallyalılar ve İskoçlar burayı kana bulamışlar, fakat ülke sakinleri çok zayıf bir direniş sergilemişlerdi. Yeni bir etnosta bir arada bulunan passioner etnik sübstartların tam anlamıyla kaynaşımı, Batı Avrupa'ya ilk sırada yönelen Fransa'da gerçekleşmiştir. İngiltere ve İtalya ise, passioner itki bölgesinin sınır ötesinde bulundukları için, bu tırmanışın kurbanı oldular. XI. Yüzyılda Franko-Normanlar İngiltere'yi, Francone'lar ve Suéves'ler İtalya'yı işgal ettiler. Ne var ki, ithal edilen passionerlik enerjisi, sadece çok az bir kronolojik gecikmeyle tabii yoldan bu ülkelerin etnogenezi üzerinde müessir oldu.

Daha önce belirttiğimiz gibi, passioner itki bölgesi, ne feodal yapılanmanın oluşma bölgesiyle, ne de Hristiyan kültür bölgesiyle örtüşmüştür. Passionerliğin ithal edildiği İtalya ve İngiltere'de feodal kurumlar daha sonra ortaya çıkmıştır. Passioner İskandinavlar'ın -Vikingler'in- hareketi, ilkel yaşam formasyonu bazında gelişmiş ve İskandinavlar, Orta Çağın geç dönemlerine kadar kabile düzeni unsunlarını muhafaza etmişlerdir. Ünvanların tevarüsü, şövalyelik ünvanı ve şehirler statüsü gibi diğer feodal kurumlar kendilerinde bulunmadığı halde, İspanya, Norveç ve Polonya, köylüler üzerinde ser-

17 Veber, *Umum Tarih*, V/606.

vaj hukukunu tanınamışlardı. Bununla birlikte, bazı bölgesel farklılıklara rağmen, Batı Avrupa etnosları politik bağlarla değil, aksine X. Yüzyılda Slavyan ve İskandinavlar'ı da teslim alan ideolojik bağlarla, yani Katolik olmak ideolojisiyle bir araya gelmişlerdi. İdeolojik bağlar, yeni süper-etnik sistem bütünlüğünü elastiki olarak sağlamıştı; ancak, XI. Yüzyılda etnogenезin ikinci (akmatik) safhası başlayınca, o dönemde yaşayanlar bunun nasıl bir birleştirici unsur olduğunu açıkça görmüşlerdi. Ve böylece onlara, "Hristiyan Dünyası"nın üyeleri olarak, müstemleke İspanya üzerine ilk Haçlı Seferi'ni düzenlemişlerdi.

Dil ve töre farklılıklarına, hatta eski etnik hesaplar sebebiyle müzminleşen husûmetlere ve farklı politik amaçlara rağmen Fransızlar, Almanlar, Normanlar, İtalyanlar, İsveçler ve İspanyollar, "yabancı"yla, yani Arap ve Grekler'le olan münasebetlerinde "ego"larını bir yana bırakmışlardır. Süper-etnos, sadece teşekkül etmemiş, aynı zamanda bilinçlenmişti.

16. Büyük Parçalanışın Arefesinde

Bizans, siyasî bir bütünlük olarak, Batı Roma İmparatorluğu topraklarını çok hızlı bir şekilde kaybetmiş; ama kültürel bir bütünlük olarak, IX. Yüzyıla kadar oradaki etkisini muhafaza etmiştir. Kritik dönem olarak, 843 ve 867 yılları gösterilebilirse de, doğru olanı, bu iki tarih arasındaki zaman dilimidir. Açıklık getirelim.

İtalya ve İspanya'yı istila eden Gotlar ve onların yerini alan Langobardlar, Aryan (Arius mezhebine bağlı) idiler. Yerli halkı teşkil eden Volohlar (Latin dilli Avrupalıların adı) ise Ortodokstular. Bunların, etnos olarak, Yunanlarla hiçbir ortak yönleri yoktu; ama bir kültür kompleksi olarak kilise, onları Bizans süper-etnosu bünyesinde tutuyordu. Bu sistemle bütünleşen Franklar ve Anglosakslar da, Aryaniliğe karşı zafer kazanmasını sağladıkları Roma tahtından Ortodoksluğu almışlardı.

Galyalılar ve Britanyalılar, Bizans diplomasisinin ayak oyunları ile yarışacak durumda olmamalarına rağmen, şahika döneminin kültür alış veriş, Batı Avrupa'yı başkenti Konstantinopolis olan Bizans'ın bir eyaleti durumuna düşürdü. Diyelim ki, etnogenезin ak-

matik safhasının iki asrı boyunca Bizans, kendisi tarafından boşaltılan Balkan Yarımadası'nda yaşayan binlerce Slavyan'ı Tuna boyunca uzanan muhkem sınırları üzerinden geçirdi; diyelim ki, Nesturiler ve Monofizitler Araplar'a itaat etti ve diyelim ki, kesik burunlu, geri zekalı imparator, düşman Bolgarlar'ın yardımlarıyla tekrar tahtına döndü.. ama şehir surları yine dimdik duracak, rahipler yine cemaatine ikonalara secde etmesini öğretecek, II. Justinianus da tahtını, ama bu defa hayatıyla birlikte yine kaybedecekti. Çünkü şecaat, sanat ve hakkaniyet, her sarsıntıdan zaferle çıkar.

Ne var ki, onlar da âniden yıkılıverdiler. Ama dışarıdan gelen darbelerden değil, imparatorun beklenmedik hak iddiasından. III. Leon, Arap filosunu kahramanca yendikten (717) kısa bir süre sonra, 726'da elini kutsal sanat ikonalarına kaldırdı. Bu, Bizans etnosunun can damarı kültür geleneğini ayakta tutan etnik ruhun ve davranış streotipinin parçalanmasıydı. Az sayıda Küçük Asyalı askere güvenen İsaerialı imparatorlar, halkın o güne kadar sayesinde yaşayıp, azap gördüğü, uğruna savaştığı ve tapındığı değerlerini elinden çekip almaya girişmişlerdi. Tebaalarının hayatını zehir etmek, anlamsız kılmak için ne lazımsa yapmışlar, fakat halk onları saygıyla ve sevgiyle reddetmişti.

İşte, bu noktada Bizans kültürünün büyüleyiciliği kayboldu. Başlarında kendi kırılları bulunan batı eyaletleri, Ortodoks mezhebine sadık kaldılar. Halbuki, sınırları garnizonlarla takviyeli kalelerle korunan Küçük Asya hükümdarlığı Bizans'ın ana şehirleri, Hristiyan dünyasının başkenti Konstantinopolis'le olan bağlarını koparıırken, kendi satraplarına sadıktılar. Böylece, indikatörü kültür, sanat ve dinler tarihi olan Bizans etnogenezinin kırılması başlamış oldu.

İkonaklasmus [tasvir kırılcılık], esasen monarşist devrimin ideolojik mütemmimi idi. Papa II. Gregorius (715-731), III. Leon'un politikasını, imparatorluk ve ruhaniliği aynı elde toplama denemesi olarak değerlendiriyordu ki, böyle bir şey Doğu Hristiyanlık dünya görüşünün doğrudan yıkılması demektir. Halbuki imparator kiliseyle olan ilişkilerinde yalnız Sofya konsilinin görüşünü esas alıyor; bu konsil ise, sadece onun şahsî görüşünü yansıtıyordu ki, bu görüş zaten diğer konsillerin murakabesi altındaydı.

III. Leon, bunu anlamış ve kendisine kanunî dayanaklar aramaya başlamıştı. 726'da ikonaklasmus, imparatorluk politikasının bel

kemiğini oluşturmuştu. 730'da ikonataparçılık yargılanıyordu. 754'de ise, henüz V. Konstantinos zamanında, Khalkedon [Kadıköy]da ikonaklasmus konsili teşkil edilmişti.

Fakat bu, rahip ve laymanların katılması gereken ekümenik konsil değil, sadece yağcıların iştirak ettikleri bir toplantıydı. Bizans halkı ise tamamıyla belli bir görüşü savunuyordu. Rahipler, kadınlar, entellektüeller, denizciler, hepsi ikonadaki Tanrı tipini ve suretini sevmiş, saygı göstermiş; ama bir maskeyi, bir portreyi hiç sevmemişti. Tarihçi I. Zonaras, Kontantinos'u anlatırken “Ne Hristiyan, ne Helen, ne Yahüdidir; ama bütün namussuzlukların bileşimidir” der. Ancak dolambaçlı yolları bilmeyen sıradan insanlar, ikonaklasmusun Yahüdi kökenli olduğu şeklindeki versiyonu kabul etmişlerdir.¹⁸

İkonaklasmuslar, belli bir süre canlılık kazandılar ve hatta kendi günlerine kadar birikmiş olan ekonomik imkanlarla milliyetçiliğin etnik atâletini kullanarak, Arap ve Bolgarlar'a karşı zaferler de kazandılar. Ancak, IX. Yüzyılda başarısızlıklar birbirini kovaladı: 806'da Harun er-Reşid Küçük Asya'yı harabeye çevirdi; 811'de Bolgarlar, Bizans ordusunu bozarak, İmparator Nikephoros'u öldürdükten başka, 813'de Konstantinopolis surlarına kadar yaklaştılar. 810'da Bizans, Venedik ve Dalmaçya'yı elden çıkaracak, 800'de Carlos Magnus'un Batı Roma İmparatorluğu'nu yeniden kurduğu, ancak 726'dan 843'e kadar devam eden ikonaklasmus tartışmalarının değip geçtiği batıda hâkimiyeti kaybedeceklerdi. Roma, Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde kaldığı için, papalık, ikonaklasmus da dahil olmak üzere doğu klise kültürünün kaderini yönlendiriyordu.

Batıdaki ikonaklasmus hareketi, doğudakine nisbetle daha zayıftı. Batıda bu harekete öncülük eden Torino episkopu Klaudius ve Lyon episkopu Agobardus idi. Her ikisi de İspanyoldu. Düalizmin ve bl. Augustin heykeline tapanların düşmanı idiler.¹⁹ Onların karşısına ise ikonataparçılığı savunan papalar ve kırıallardan başka, halk kitleleri dikilmişti. Daha önemlisi, VIII. Yüzyılda kendiliğinden temposunu kaybeden bu tartışmaların, IX. Yüzyılda alevlenmesi; hatta ikonataparçılığın yeniden canlanmasıyla birlikte tartışma konusunun özü ortadan kalktığına dahi, batılı insanların aktifliğinin,

¹⁸ Çiçerov, İ. S. Vizantiyskiye istoričeskiye soçineniya: “Xronografiya” Feofana, “Breviariy” Nikifora. M., 1980, s. 142.

¹⁹ Arsenyev, I. *Ot Karla Velikogo do Reformatsii*, 1909, I/12-24.

867'de kiliselerin taksimine ve Papa I. Nikolaus ve Başpiskopos Phokas'ın birbirini afaroz etmesine yol açmış olmasıdır. Burada Greklerle "Franklar" arasındaki "yaş" farkının rol oynadığı açıkça görülmektedir: Bizans, etnogenezin atâlet safhasına girmiş, Batı ise itki gücünü seçmenin sonucu olarak passioner yükseliş aşamasına gelmişti.

Bizanslı ikonaklasma yanlılarının düşmanları, zor duruma düşmüşlerdi. Onların, teoloji eğitimi alıp, Grekçe ve İbranice öğrenmeye hazırlanan başrahip adayları için organize olmaları gerekiyordu, ama gençlerini Konstantinopolis'e göndermek istemiyorlardı. Bu yüzden din eğitimi almaya hazırlanan gençleri, dil ve felsefeye meraklı Arap halifelerinin himayesi altında bulunan Yahûdi hahamların mekanı Kurtuba ve Sevilla'ya göndermişlerdi. Denilebilir ki, buradaki üstadlar talebelerine Müsevîliği ve hatta Talmut'u telkin etmiyorlardı; ama Hristiyanlığın temel inançlarına bir takım israiliyâtı rahatlıkla sokuşturuyorlar; teslisi ve İsa'nın tanrılığını zihinlere perçinliyorlardı.²⁰ Daha sonra ülkelerine dönen bu gençler, Güney Fransa ve İtalya'da yaşayan; toplum içinde saygın bir yer işgal etmek için yeterli maddî imkanlara sahip bulunan Yahûdilerle dostane ilişkilerini sürdürüyorlardı. Diğer yandan Yahûdiler, gayet iyi eğitimliydi ve Arap yazarlarını Hristiyan dostları için tercüme etmişlerdi. Etno-kültürel temaslar ve dini kayıtsızlığa istinaden, her üç dinin de aynı olduğu, hakikat kriterinin akılla kavranabileceği görüşleri ortaya çıkmış ve yayılmıştı. Bu mantık, Johannes Scott ile Abélard dönemi arasındaki skolastiklerin ve hatta daha sonrakilerin temel dayanağı idi. Bir başka deyişle, burada, bir etno-kültürel kimera veya üç komponentin süper-etnik düzeyde terkibi söz konusuydu.

Doğuda ise, kırılma safhasından çıkıp, etnogenezin atâlet safhasının teşkili için gerekli olan ters bir süreç yaşanmıştı. Füzuli olan bir kenara atılmış, geçmiş savaşların ateşinde kristalleşen şey de yayılmıştı. İkonaklasma taraftarlarının rasyonalizmi füzuli, dünyevî hayatla uhrevî hayatın temas aracı anlamı içeren ortodoksiya ve sanat ise kristal kabul ediliyordu. Başkentte tâkibata uğrayan ikonataparlar, Khersones'e, Dalmaçya'ya ve Tuna boyları gibi uç kısımlara kaçmışlardı. Onlar Hazarlar ve Slavyanlar arasında Ortodoksluğu yayarak, bu etnosları gelecekte vaftiz olmaya hazırlamışlardı. IX. Yüzyılda Slavyanlar ve kısmen Hazarlar arasında dolaşarak Kyrill ve

20 Age., s. 144-145.

Methodius'un yürüdükleri düz yoldan devam ediyorlardı. Fakat yerli etnosların passionerliğinin büyüyüp yükselme aşamasını geçirdiği Batıda başarılı olamamışlardı. VIII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla kadar geçen 300 yıl zarfında, her iki Hristiyan görüş, birbirinden hayli uzaklaşmıştı. Çünkü Doğudaki yedinci Ekümenik konsilde sükûnet sağlanırken, Batı çözüm yolları kavgasını vermeye devam ettiği için, Grekler ve “Latinler” artık birbirlerini aynı inancı paylaşan insanlar olarak görmeye son vermişlerdi.

Burada biraz durmamız gerekiyor. Sebebine gelince; ortaya koyduğumuz problem nisbeten basitti. Çünkü biz “antik” süper-etnosun (Heleno-Romalıların) Bizanslı ve “Avrupalı” (Romano-German) şeklinde ikiye ayrılması prensibinden hareket etmiştik. Bu durumda Müslüman (Arabo-Berber) ve Avrupa (Macarlar) süper-etnosları gibi başka etnosların tesirlerini bilerek görmezlikten gelmiş olduk. Çünkü bu etkiler, etnogenezin temel çizgisini bozmuyordu. Yapılacak senkronik bir gezinti de bunu anlamak için yeterliydi; ancak Haçlı seferleri dönemine yapılacak bir gezintide, her şey kökünden değişmekte ve ilk uygulanan metot, bizi aranan çözüme götürmemektedir.

Birinci konumda, süper-etnik düzeydeki temas problemi karşımıza çıkıyor ki, diakronik bir gezintiyi gerektirmektedir. Birbirinden uzakta olmalarına rağmen, daha önce hiçbir yerde kaydedilmemiş negatif süreç anlamı içeren bir etnik entegrasyon müşahade edemekteyiz. Problemi çözmek için başka bir ölçek, yani daha geniş bir oranlama gerekiyor, ama bu da zorunlu olarak araştırmamızın kronolojik çerçevesini yaklaşık beş misli daha küçültüyor. Dolayısıyla, önümüzde bin yıllık etnik tarih yerine, IX-XI. Yüzyılları içine alan tek bir epizod olacak. Esasen fazlasına ihtiyacımız da yok. Çünkü çağdaş Avrupa uluslarının teşekkül devri XIV. Yüzyıldan başlar ki, tamamıyla başka bir konudur.

Bizim ortaya koyduğumuz problem, çözülmüştür. “Roma Dünyası” (Pax Romana) “Hristiyan Dünyası” (Chrétienté) na geçiş süresi (IV. Yüzyıldan IX. Yüzyıla) 500 yıldır. Etnik tarihteki bu boşluğun, Batıda etnik temaslar, Doğuda ise sabık Bizans İmparatorluğu'nun yerini alan Bizans'ın yükselişiyle doldurulduğu anlaşılmıştır. Bu tarihten itibaren de “Doğu Hristiyan” ve “Batı Hristiyan” süper-etnosları hiçbir zaman birleşmemişlerdir. Ancak, henüz XI. Yüzyıldan,

yani gerçek parçalanmadan sonra, geçmişin büyüleyici cazibesi Avrupa'ya oldukça dolambaçlı yollardan sirayet etmeye başlamış ve Batı Hristiyanlarının son derece aleyhine gelişmiştir.

17. Uyumsuzluk

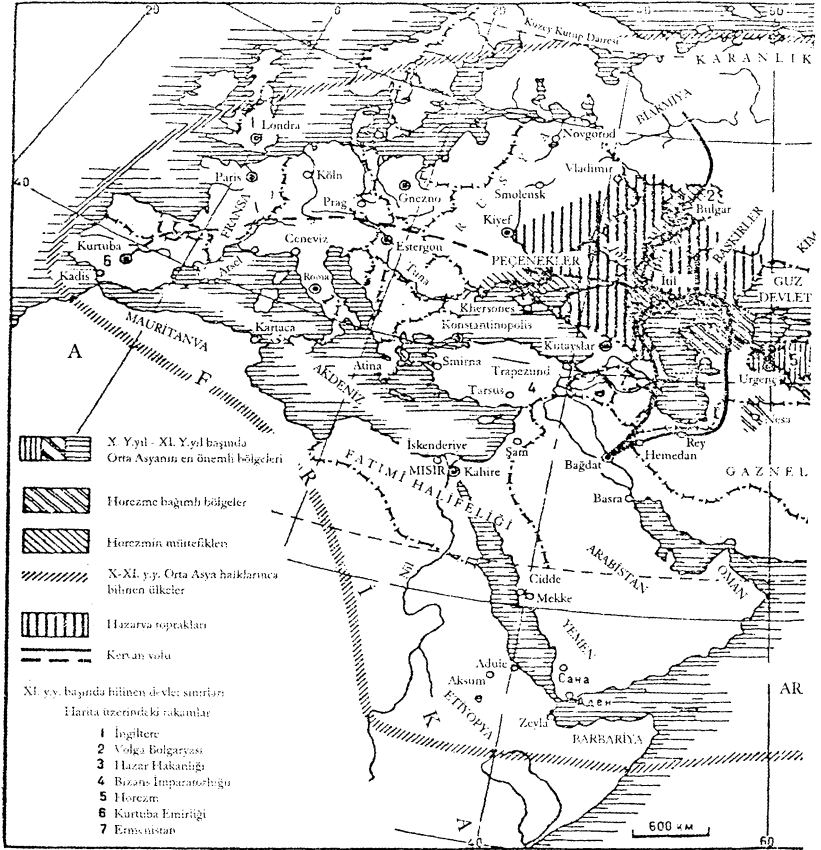
Anlatılan dönem, tek yanlı olarak ele alınmıştır, ama bu kasten yapılmıştır. Aslında XI. Yüzyılda, süper-etnik sistemin passioner gerginlik yükseliş safhasından akmatik, yani âteşin insanların patlama safhasına geçiş yaşanmıştır. Bu süreç ise, hiçbir zaman düzensiz değildir. Çağın ortalarında şehirli ve köylü sanatkarlar, mütehevvir passioner komşular tarafından rahatsız ediliyorlardı. Bunlar, aptallık derecesinde tutucuydular; teknolojik yeniliklerden, anlaşmalarda belirtilen haklarını erkekçe aramaktan kaçıyor; saldırganlara karşı müdafaa savaşı vermeyi tercih ediyorlardı. Orta halli bir hâkimiyet, idealleriydi; ama bu ideal, her zaman mümkün olamazdı.

Passionerler, her yerde, hatta köylüler ve şehirli arasında dahi dünyaya geliyorlardı ve sayıları da bir hayli fazlaydı. Bu yüzden onların Haçlı seferlerine sevkî fazla maliyetli değildi, ama hepsi de savaşa gitmek için can atmıyordu. Çünkü ülkelerinde de hayli entereşan şeyler vardı. Örneğin eretikler ve onlarla mücadele.

Hakim zümrelerde ahval bu vaziyetteydi. Zadeğânlardan askerlik vazifesi yapması isteniyor ve bu yüzden de zamanımızda sporculara yaptırılan antreman gibi, barış dönemlerinde de canları çıkıncağa kadar eğitime tabi tutuluyorlardı. Çünkü bu eğitimi yapmamaları halinde, savaş sırasında ilk ölecekler arasında yer alacaklardı. Ruhban sınıfının işi daha zordu. Çünkü eğitim ana dilde değil, Latince yapılıyordu. Kısacası insanların çoğu teknoloji ve eğitimin gelişimine katkıda bulunamadıkları için, üretim hemen hemen hiç gelişmiyor, dolayısıyla üretim ilişkileri de istikrar kazanamıyordu.

Savaşlar, darbeler, eretiklerin ortaya çıkışı ve en nihayet Haçlı seferleri gibi bunca olay, hangi faktörün hesabına gelişmekteydi? İnsanlar, kendi istekleriyle katıldıkları olaylarda çoğu kez ölümü göze alırlar.

Burada fazla bir zorluk yok. Müstahsil güçlerin spontan tekamül süreci, kişisel ve hatta etnik boyuttaki hadisât mantığından ziyade,

X-XI Y.ında Siyasal Panorama

yukarıda sayılan bazı usullere dayanır. Bu olaylar (hadisât), insanlığın tekamül eğrisi üzerindeki zikzaklardır. Sosyal tarihe bir bütün olarak baktığımız zaman bunlar birbirlerine karışır; ama etnik tarihin incelenmesi sırasında her biri tek tek seçilir. Bizim ele aldığımız meselede bunlar önemlidir. Çünkü her bir sekt, kısa ömürlü bir süb-etnos olarak ortaya çıkar. Bu hareketlerin ve sapık eğilimlerin önderleri, insanları zaferden çok ölüme götüren yüksek passionerlik sebebiyle kendi etno-sistemlerini parçalayan başıboş bombalar gibiydiler. Daha önce gördüğümüz gibi, kendi kaderlerini kendileri seçmiş değillerdir. Aksine iradelerini dıştan teshir eden eğilimlerin peşine takılmışlardır. Bu bir aşırı passioner ısınma safhasıdır.

Ne var ki, şu veya bu eğilimin seçimi de, hür iradeye bağlı değildir. İcat etmek, kesinlikle istisnai yeni bir güçlüktür. Çok az insan, bu tür özelliklere sahiptir. Önceden icat edilmiş dominantlardan birini seçmek daha uygundur ki, bu durumda biz de etno-kültürel temalar alanına gireceğiz. Biz bu alanı tanıyoruz. Artık, üzerinde görüş yürüteceğimiz konular için gerekli ana hatları verebilmek amacıyla, teorik izahlardan tarihî ve etnoğrafik olgulara geçebiliriz.

Yukarıda adları verilen bütün süper-etnoslar, birbirleriyle sürekli temas halindeydiler. Bünyelerini ortaya çıkaran ve ayakta tutan enerji ise, tıpkı bileşik kaplardaki sıvı gibi birinden diğerine geçiyor-

du. Bu aktarım, bazen askerî çarpışmalar suretinde, bazen karşılıklı kültür mübadelesi şeklinde, bazen de kendi hayat tarzını, görüşlerini ve duygularını yabancı bir ortama taşıma (transplantasyon) veya dinî propaganda gibi tamamen değişik bir tarzda gerçekleşiyordu.

Fakat bir diğer yandan, bu etnosların kendi bünyelerinde birlik şuurunun esamesi yoktu. İmparatorlar, papalarla; Fransızlar, İngilizler'le; Kastilyalı kırıllar, âsi kontlarla; İtalyan siteleri kendi aralarında; Flandre şehirleri, başpiskoposlarla; köylüler, feodallerle kavga ediyorlardı. Hatta Katolik kilisesi dahi monolit değildi: Pierre Abelard'ın şakirtleri olan skolastikler, Bernard de Clairvaux'nun izinden giden mistiklerle; Clunist rahipler, disiplinsiz başpiskoposlarla kavgalıydılar. Fakat bütün bu çatışmalar, diyalektik birliğin şekilleriydi. Orta Çağ'ın etkin passionerleri için savaş, hayatın ta kendisiydi; dolayısıyla buna karşı çıkanların yaşaması gerekmezdi. Eğer bu etkin passioner kişi, kaybettiği bir çatışmada yokolmuşsa, fatih taraf ezecek başka birini buluyor, proses de devam ediyordu. Bu, oldukça ızdırıp vericidir; ama XII. Yüzyılın yaşlı Bizans'ını parçalayan kayıtsızlık hastalığı bunun dışındadır. Çünkü mahvedici ihtiras kaynamaya devam ettiği sürece, Bizans yenilmez idi; ancak sükûn sağlandıktan sonradır ki, ölüm onu kolları arasına almıştır.

Ne var ki, daha korkunç bir çatışma, İslam Dünyası'nda yaşanıyordu. Orada, Konstantinopolis'de olduğu gibi, sıfır passionerlik vakti henüz gelip çatmamıştı. Ama passioner enerji “karakter değiştirmiş” (tabii her yerde değil) ve yalan bir etkileme prensibi olarak baş tacı edilmişti. Batı Avrupa'daki ebedî diyalektik çarpışmalar ve Bizans'da olduğu gibi hayat süreçleri ritminin zayıflaması yerine, burada birbiriyle ters düşen muhalefetler sebebiyle annihilizm kendini göstermişti. İşte bu Doğu mikrobu, Albigeois savaşlarının başladığı İtalya ve Fransa'ya sıçrayacaktı. XII. Yüzyılda, sadece Moğollar henüz anti-sistem virüsü ile tanışmamışlardı.

IV. SEYYAR SÜPER-ETNOS

18. Asırlar Ötesine Yolculuk

Miladî birinci bin yılda, bir süper-etnos daha vardı. Topraksız, merkezî yönetimsiz ve ordusuzdu.. ama vardı. Germany'a'dan İran'a kadar saçılmış olan Yahûdiler, dış farklılıklara rağmen iç birliği muhafaza ederek yaşıyorlardı. Aralarında farklı kültür geleneklerine, farklı görüşlere ve farklı davranış streotiplerine sahip insanlar vardı. Doğulu Yahûdiler, Bizans'dakilere veya Almanya'dakilere benzemiyorlardı; ama biz, yine de onları etnos değil, süper-etnos olarak adlandırıyoruz. Nihayet IX. Yüzyılda onların da söz söyleme sırası gelmişti. Fakat bu “söz” Hazarya'da söylendiği ve Hazarlar'ın kaderinde oldukça önemli rol oynadığı için, olayın nasıl ve niçin gerçekleştiğini araştırmak zorundayız. Ancak, bunun için geçmişin derinliklerine uzanıp, doğulu Yahûdi cemaatin kaderi ve İran'la olan bağları üzerinde durmamız gerekiyor.

Yahûdiler'in etnik tarihi karmaşık ve çok yönlüdür; ancak, passiooner itkiler sonucunda ortaya çıkan transformasyonlar, onları diğer bütün milletlerden daha az değiştirmemiştir. Hatta kültürleri, dinî dogmaları, etnik stereotiplerinden daha sağlam olan fenomenleri dahi değişmiş; ancak, kendilerini bazen günahkâr, bazen cahil ve hatta bazen de üstad konumunda gösteren etnonimleri muhafaza edilmiştir.

İncil'in¹ ilk kitaplarındaki efsanevî bilgiler, Yahûdiler'in atalarının Sümerler'le, bilahere Mısır'la olan müphem ilişkileri konusunda

1 İncil, tarihî bir kaynak olarak, beşinci kitap, biri Elohim (Tek Tanrı) ve diğeri Yahova (Ateş sütunları içinde görünen) olmak üzere iki farklı tanrıya yöneldiği için ciddi tenkide uğramıştır. (Bkz. Reder D. G. *İstoriya drevnego mira*. M., 1970, s. 172). Demek ki bu toplum başlangıçta karmaşık bir yapıya sahipti. Yahudiler, monolit bir etnos haline geldik-

muğlak bilgiler verirlerse de, bunun bizim konumuzla herhangi bir alakası yok. Tarihen M.Ö. XIV. Yüzyılda varolduğu kaydedilen Habiru kabileleri, savunmasız ve barışsever Kenaan'ı son derece acımasız bir şekilde fethetmeye başlarlar, fakat muhtemelen eski Akalar veya Etiler'in "sahil halkları"ndan birisi olan Filistiler'in muhalefetiyle karşılaşılır. Kenaanlılar ve Filistiler'le yapılan savaşıla, M.Ö. X. Yüzyıla kadar devam eder (Etnogenezin akmatik safhası). Ancak kiral Davud (1004-965) nihai zafere erişir ve oğlu Süleyman'ın bilahere tapınak bina edeceği Kudüs'ü zapteder. Fakat Süleyman'ın ölümünden sonra hükümdarlığı ikiye taksim edilir. M.Ö. 586'da ise Kudüs, Babil hükümdarı Nabukadnassar tarafından fethedilir ve esirler Babil'e götürülür. İşte meşhur diaspora (dağılma ve gurbet hayatı) veya diğer bir tabirle Yahûdi etnogenezinin atâlet safhası da böyle başlar.

Yahûdiler, Babil'de yaşamaya devam ettiler ve M.Ö. 539'da Kyros onların vatanlarına dönmelerine izin verince, pek az insan bundan faydalandı. Yahûdiler'in Babildeki kolonisi, Filistindekinden daha zengin ve daha kalabalık hale gelmişti.

Yahûdiler, Persler'le yakın temasta bulundukları bütün Mezopotamya ve Suziana'ya² dağıldılar. Xerxes'in, kabile tanrıları-devalara tapınılmasını yasaklayan meşhur anti-devacı kitabesinin, Mardohei'in, hükümdarın esiresi olan yeğeni Esfir'in teshiriyle Makedonyalıları³ ve Pers şah-ı şahânının iktidarı için savaşılan diğer muhalif Yahûdilere karşı bir katliam düzenlediğini kaydeden İncil'in "Sifr" kitabında da yansımasını bulduğu söylenmektedir.⁴

ten sonra, kendilerini antropolojik bir karışım olarak takdim ettiler. Ur'dan çıkanlar Haldeli-Sümer tipidir: Kısa boylu, tıknaz, parlak saçlı ve kalın dudaklıdır. Zenci karışımı olanlar Mısır'da bulunanlardı. Samiler, uzun boylu, sağlam bünyeli, dik burunlu ve dar yüzlüdürler. Bu, eski Araplar, yani Khaldelilerle karışmanın sonucudur. Yahudilerin büyük bir kısmı da Kenaan, Suriye ve Küçük Asya'da hayat sürmüş bulunan Ermeni tipli insanlardır. Bugün Yahudi dediğimiz insanlar da bunlardır. Bu farklı ırk özellikleri, Yahudi etnogenez prosesinin ancak karmaşık olduğunu gösterir, ama bunun kesinlikle etnik teşhisle bir bağlantısı yoktur. Çünkü etnos ve ırk, farklı sistem kavramlarıdır.

2 Tümenyev, A. I. *Yevrei v drevnosti i v sredine veka*. Pr., 1922, s. 63. Bundan sonra: Tümenyev, *Yevrei*.

3 Makedonya M. Ö. 490-465 yılları arasında Pers devletinin hakimiyeti altına girer ve bu kısa süre zarfında Makedonyalıları hükümdar Artakserks'e hizmet ederler.

4 Tümenyev, *Yevrei*, s. 80.

Ancak, Mardohei'in zaferi geçici idi. Persler Yahûdiler'e karşı sogguk davranmaya başlayınca, onlar da Makedonyalı Iskender'e seve- rek bağırılarını açarlar ve böylece ne Pers kralı, ne de onun Helenli dostları Yahûdiler'le takışırılar. Bu durumda müttehid Seleucus dev- letinin sınırları dahilinde kalan Yahûdiler ve Grekler, birbirleriyle kanlı çatışmalara girerler. Savaşlar, Filistin'de Hasmoney hanedanı-yla hükümdarlık kuran Yahûdiler'in zaferiyle sonuçlanır. Filistin Ya- hûdileri ile diaspora Yahûdileri yavaş yavaş birbirlerinden uzaklaşa- rak “iki ayrı ulus” haline gelirler.⁵ Bu iki ulusun kaderleri de birbi- rinden farklıydı.

Makedonyalı Iskender'in seferine kadar Hellas ve Ön Asya halk- ları, birbirinden kopuk vaziyetteydiler. Mısır ve Babil kültürü, Pers kralının himayesi altında sessiz sedasız can çekismeye başlamıştı. Her ne kadar Babil ayakta ise de, Babilliler'den hemen hemen eser kalmamıştı. Gerçi Nil Nehri yine Mısırlılar'ın tarlalarına mil taşıyor- du, ama eski görkemli ülkeden fellahlar ve küçük bir grup rahibin dışında geriye sadece mezarlar kalmıştı. Persler, Sogdianlar, Baktri- alılar ve Küçük Asya halklarının dışında, Filistin'de bazı küçük Ya- hûdi grupları, Elburs'da Deylemiler ve muhtemelen Kilikya haydut- ları ve Parthlar hayatta kalabilmişlerdi.

Makedonlar'ın fethinden sonra bütün bu halklar birbiriyle kay- naşmış ve “Helenizm” denilen yeni bir medeniyet meydana gelmiş- ti. Bu dönem üzerinde defalarca yazıldığı için, bizim aynı çağı bura- da anlatmamıza gerek yok. Aksine onun etnogenez için ne ifade et- tiğini tatmin edici biri şekilde açıklamamız gerekir. Seleucid haneda- nı yönetimi sırasında Ptolemaioslar, orijinal yapıya ve kendilerine has davranış streotiplerine sahip etnos-bütünlükler değillerdi. Top- raklarına gelince, güzel şehirlerinde Yunanca konuşan insanlar, şe- hir civarındaki villalarda ise Yunanca anlayan kişiler yaşıyorlardı. Her ikisi de iktidara müti idi; çünkü onlara aradıkları huzuru bu ik- tidar sağlıyordu. Ancak, başlarındaki yöneticilere karşı herhangi bir duygu beslemiyorlardı. Makedonlar, yerli sekene nazarında yabancı ve pek az sempatik insanlardı. İç ilişkiler, ortak pazarların kurulma- sı ve ortak Helen medeniyetin yerleşmesi yüzünden kaybolmuştu. Halklar, Makedonların bünyesinde eriyip gitmişlerdi. Tek istisnası, Makkabi hanedanı önderliğinde bağımsızlığını kazanmış olan Yahû-

5 Age., s. 216.

diler'di. Fakat şu an ondan bahsedecek değiliz. M.Ö. I. Yüzyılda, Roma, Suriye ve Mısır'ı itaat altına almıştı. Kimse karşı koymadığı için, hiçbir şey değişmemişti. Sadece, Makedon memurların yerini İtalyalılar almışlardı. Gerçi vergi yükü biraz artmıştı, ama Roma kanunlarının üretimi artırması bu farkı telafi edebiliyordu. Şehirler büyümüş ve köy ekonomisinin aşırı geliştiği bereketli bölgede yaşayan süpassionerlerle dolmuştu. Çünkü teknolojiyle bozulmamış olan tabiat, sadece emekçileri değil, asalakları da besleyebilecek durumdaydı. Ancak, passioner itki buradan geçince, yeni bir etnogenez süreci başlamıştı.

Roma İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinde, çeşitli tanrıaralar ortaya çıkmıştı. O sırada ortada dolaşan fikirler üzerinde durmak, bizi konumuzdan uzaklaştırarak başka bir yöne götürür. Sadece, bünyesine ortada dolaşan passionerlerin büyük kısmını alarak her yere yayılmayı başaran Hristiyan cemaatinin bu fikirler arasından zaferle çıktığını kaydedelim. Zayıf passioner insanlar, Hristiyan cemaatlerine gerekli değillerdi. Hatta onlar hakkında şöyle bir söz dahi yayılmıştı: “Senin işlerini biliyorum. Ne soğuksun, ne sıcak. Keşke soğuk veya sıcak olsaydın; ama sen bir kül olduğun için, seni ağızımla üfleterek bir kenara atarım.” (Apocalypse III, 15-16). İşte, ilk yeni tip passionerler konsorsiyumu bu prensip üzerine kurulmuştu. II. Yüzyılın ortalarına doğru ise, onlar yeni bir süb-etnos veya “üm-met-i İsa” olarak kendi aralarında kaynaşmışlardı.

Yeni popülasyonun baş düşmanları, Hristiyanla Yahüdiyi birbirine karıştıran Romalı yöneticiler değil, yazılı ihbarlarda bulunmak suretiyle passionerlerle ve manevî yükselişle boğuşan şehirli süpassioner ayak takımıydı. O kadar çok ihbarda bulunuyorlardı ki, sonunda Traianus bunların işleme konulmasını yasakladı. Bu sıralarda Hristiyanlar, her tür cemaat teşkilatlanmasını yasaklayan kanuna binaen takip ediliyorlardı. Çünkü bu kanun, çarmıha gerilmiş tanrıya tapınmayı değil, ayakkabıcılar birliği veya itfaiye cemaati gibi teşkilatları yasaklıyordu.

Bu aşamada etnos, anasının karnındaki cenin gibidir. Esasen, yeni bir birey olarak ortaya çıkarken, kendisi bunun farkında dahi değildir. İlk havariler kendilerini Galileli olarak görüyorlardı. Akrabalarından farklı kökenlerden geldiklerini iştmişlerdi, ama bu intisabı kutsal kişiliklerine ilave etmişlerdi. Ne var ki, sadece böyle bir ger-

çek dahi, Yahûdiler'in onları kendi uluslarının bir ferdi olarak görmeye son vermeleri için yeterliydi. Nitekim, henüz 35 yılında, Hristiyan cemaatinin başdyakanosu Stephanos'u taşıyarak öldürmüşler; o tarihten itibaren de Hristiyanlarla Yahûdiler arasındaki adavet, hiç silinmeyecek şekilde şiddetlenmiştir.

Havari Pavlos'un faaliyetleri, farklı halklara mensup pekçok insanın Hristiyan cemaatine katılmasını sağlamıştı. İlk Hristiyan kuşak, kendini bir cemaatin mensubu olarak görmekle birlikte, hangi etnik kökten geldiğinin bilincindeydi. Örneğin centurion Cornellieus, Romalı olduğunu biliyor; ama Dionycius Areopagitos kendini Helen olarak görüyordu. Ancak, ortak kader, Hristiyan konsorsiumu üyelerini özellikle tâkibat yıllarında birleştirmişti. Bilhassa Hristiyanlar'ın Romalılar tarafından vahşi hayvanlara parçalatılması, Yahûdi Bar Kohba (Sina Yıldızı) nın 135'de isyan etmesine yol açmıştı. Bu olaydan sonra yeni etnik bütünlükle eskisi arasındaki geleneksel bağlar bütünüyle kopmuş, ancak reformlar yoluyla kadim rivayetlerden doldurma yapılmıştı. Roma'nın zulmünden sağ kurtulan Yahûdiler, 219 yılında Talmud'un temelini atan Tiberiadlı rabbi Yahuda ha-Nasi – “Mişna” tarafından teşkil edilmiş rivayet tefsirlerini benimsemişlerdi. İşte, Hristiyanlığa karşı çıkan Rabbimizmin doğuşu böyle olmuştur. Farklı etnik sübstratlardan oluşan Babilli cemaatler, Helen ve Pers felsefesine ihtiyatlı yaklaşıyorlardı. Kabbala'nın da aralarında bulunduğu gnostik öğretiler, bu cemaatler arasında yayılmıştı. Böylece farklı dominantlar ve kaderlere sahip iki süper-etnosu doğuran Galileli Christ'in öğretileriyle diaspora Yahûdiliği birbirinden nihai olarak ayrılmıştı.

Putperestler, Yahûdilerden farklı olarak, erken Hristiyanlara karşı herhangi bir ideolojik muhalefet göstermediler. Tanrı mesabesindeki eski kabile putlarına iman, Helen ve Romalılar'ın en entellektüel kesiminin kültünü de yıkan felsefenin gelişimiyle birlikte zaten geçerliliğini kaybetmişti. Principatlık döneminde Jüpiter kültü, sadece yönetime bağlılığı yansıtan saygıdeğer bir geleneğe dönüşmüş, böylece tanrı ile insan arasındaki mistik bağ kopmuştu. Esasen, eski dinlere ölümcül darbeyi, tapınaklarda kendi heykellerine ibadet edilmesini isteyen imparatorların bizzat kendileri indirmişti. Halbuki, kimse samimi olarak, ayyaş Vitellius'a, ahlaksız Oton'a, geri zekalı Gaius Cesar Caligula'ya ve benzeri tanrılara inanamazdı. Ayrıca onlara Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür'e sunulanlara denk kurbanlar

sunulması gerektiği bildirilince, kimse bunu ciddiye almamıştı. Entellektüel kesimin büyük kısmı ateizme yönelmiş, alt tabaka ise kendi manevi hayatını organize etmişti.

Hristiyanlara ilk 150 yıl boyunca uygulanan takibat, ya Yahûdilerin ihbarları üzerine yapılmış, ya da Traianus'un her tür cemaati yasaklayan fermanı mucibince gerçekleştirilmiştir. Fazla ilgi duymamakla birlikte Hristiyanlığa geçen Traianus, onlarla ilgili ihbarda bulunulmasını yasaklamış; onların katledilmesi ise, ancak şahsen Hristiyan cemaatine mensup olduğunu açıklamasına yol açmıştır. Böylece Hristiyanlık, hakikate susamış, hakikat ateşiyle yanıp kavrulan passionerleri bünyesine alarak imparatorluğun her tarafına yayılmıştır. Passionerler, Suriye, Küçük Asya ve Filistin gibi passioner itki bölgelerinde yoğunlaştıkları için, Doğu Roma Hristiyan dininin tohumları için bereketli topraklar haline gelmişti.

19. Din Değiştirmek Etnogenez Sembolüdür

Artık kuluçka dönemi bitmişti. 155 yılında Hristiyanlar artık tartışmalara girmek istediklerini izhar etmişlerdi. Justinus Philosophus, putperestlik inancını reddetmiş, hayvanların kurban edilmesini yargılamış ve Hristiyanlık doktrininin Musevilikten ve Hellas'ın felsefi sistemlerinden farklı bir şekilde formüle etmişti. Hristiyan konsorsiyumları, süb-etnos halinde kaynaşmış ve imparatorluk yönetimi, bu topluluk ile hesaplaşmak zorunda kalmıştı. II. Yüzyıl sonundan IV. Yüzyıl başlarına kadar Hristiyanlardan siyasî sadakat alâmetini izhar etmeleri, yani imparatorun tanrı olarak tanınması ve altlarına kurban sunulması talep kılınmış; onlar ise siyasî bağlılık göstermeyi garanti etmişler, ama ideolojik yönden mutabık kalmayı kategorik olarak reddetmişlerdi. Bir yönetici insan olarak itaat etmeye ve hizmetini kılmaya hazır olmalarına rağmen, sabık bir centurionun veya senatörün, entrikacının, ahlaksızın, katilin tanrı olarak kabul edilmesini kabullenememişlerdi. İktidar ise, böyle yarım ağız itaate razı olmadığından, Hristiyanların kökünün kazınmasını isteyen şehirli ayak takımı kitlelerin arzusunu yerine getirmeye karar vermişti. Fakat işin kötü tarafı, en dindar, en dürüst ve cesur lejyonerler Hristiyandı; en kaypak, en egoist, savaşta en sebatsız ve hatta bazan kendi kumandanlarını bile satan askerler de kâfirdi. Bu durum tabii bir

bölünmeye yol açtı: Yeni psikolojik durumu kabul eden insanlar Hristiyan toplumuna girmiş, esasen eski dinini terketmekle birlikte, dinin yerine maksimal dalkavukluk prensibini koyarak, yenisini kabul etmeyenler ise kâfir olarak kalmışlardı.

313'de Hristiyanların yardımıyla rakibi Maksentius'u mağlup eden Konstantine, Hristiyanlığı resmen tanınmış bir din haline getiren Milan fermanını yayınladı. Bu durum karşısında şehirlerdeki ayak takımı hemen Hristiyanlığa geçip, canlarının sıkısını kafir filozofları kılıçtan geçirerek çıkardılar. Bütün bir IV. Yüzyıl böyle geçti.

Hristiyanlarla kafirler birbirleriyle hayli tuhaf yöntemlerle boğuştu. Ne Yamvlix, Libanius, İpathia, Hemerius, Temistius gibi neoplatoncu filozoflar, ne Stoicılar, ne Mitraist İmparator Julianus Otsupnik, ne Büyük Vasilus ve Grigorius Bogoslov gibi “kilise babaları”, ne Origenes ve Marcion gibi Hristiyan üstadlar, ne de Vasilidus ve Valentinus gibi gnostikler, başka türlü düşünenlere karşı alçakça fiillerle kendilerini lekelediler. Bu yüzden Romalı, Antakyalı, İskenderiyeli ayak takımları, asker imparatorlar, demagoglar, kültürsüz papazlar ve satılmış memurlar, önce Hristiyanların, arkasından da kafir filozofların katline iştirak ettiler. Şehirli alt tabakalar kadar, paralı asker kumandanlarının da manevî hayat meseleleriyle herkesten daha az ilgilendiklerini farketmek zor değil. Bunlar, artık eski Romalılar'ın ve Helenler'in torunları değil, aksine yeni manevî hayatın fidanlarını ve eski kültürlerin izlerini aynı tutkuyla ortadan kaldıran helenistik merkezlerin melezleşmiş tacir-sanatkâr ahalisiydiler. Konstantinos'un tahta hiç de muhkem yerleşmeyen halefleri, çıkarlarının kitlelerin ve önderlerinin arzularını yerine getirmekte olduğunu sanıyorlardı. Konstantinos'un oğlu Konstantios, kafirlerin mal varlıklarına el konulmasını, kurban sunanların da ölüm cezasına çarptırılmalarını emretti. Laf aramızda, Arius öğretilerini reddetmenin cezası olarak Hristiyanları ağır sürgünlere mahkum etti. Hatta 381'den sonra Theodicios, Ariusçuları da aynı şekilde sürgüne göndermeye başladı. Gratianus, 382'de senato kuriallerinden zafer altarını -Roma'nın güç sembolünü- getirmelerini istedi. 392-394 yılları arasında kafirliğin kurtulması için yapılan son girişim, âsi kumandan Eugenius ve Arbogastos'u infaz eden Theodocios tarafından akim bırakılmıştı.

Batı kilisesi, erken dönemden çok ağır bir miras devralmıştı. Pas-

sioner itkinin dokunmadığı İtalya, İspanya ve Galya'nın köylü ahalisi, tam bir kayıtsızlıkla önüne gelen dini benimsemişti. Hatta eski dini de bıkkın bir şekilde savunmuş, böylece putperest kültler Batı Avrupa'da VII. Yüzyıla kadar berhayat olabiliyordu. Bu yüzden doğudan gelen ahalinin yaşadığı dağlık bölgelerde, ihtiras kaynama noktasına gelmiş ve Hristiyanlık softalık derecesinde uygulanmıştı. Passionerliğin genetik dreifi, bu ihtirash güçten faydalanmasını bilen Konstantinos'u tahta geçiren fanatik ve cefakeş bir popülasyon doğurmuştu.

Bizanslılar'ın geçmişten miras aldıkları bütün cüruf, passionerliğin akmatik aşamasının alevleri arasında yanıp gitmiş; şehirlerdeki süb-passioner ayak takımı son nefesini vermişti. Putperestlerin yaşadıkları uç kesimler, (batıda) Germanlar, (Balkan Yarımadası'nda) Slavyanlar ve passioner itkinin sırası gelince uğradığı Arabistan'da ortaya çıkan ve süper-etnos oluncağa kadar yükseliş safhasını bütünüyle hızlı bir şekilde tırmanan yeni etnos Müslümanlar tarafından ele geçirilmişti.

Ne var ki, Hristiyanlık, IV. Yüzyılda bir ideoloji olarak etnos sınırlarını aşmıştı. Avrupa'da Gotlar, Burgundlar, Suèves'ler, Vandallar; Asya'da Ermeniler ve Gürcüler; Afrika'da Habeşliler Hristiyan olmuşlardı. Bu etnoslar, hiçbir zaman Roma hakimiyeti, Roma kültürü ve Roma sistemleriyle tanışmamışlar; bu yüzden de onlarla aynı ulus olmayarak, nevi şahıslarına münhasır kalmışlardı. Hristiyan etnosunun Athanasiosçu ve Ariusçu olarak ikiye ayrılması burada ana rolü oynamıştı. Germanlar, Arius öğretisine dayanan Hristiyanlığı benimsemişler, imparatorlukta ise İznik, yani Athanasios öğretileri galip gelmişti. 381'deki Konstantinopolis konsiliyle zirveye ulaşan Athanasios öğretisi, taraftarlarını Bizans dediğimiz etnik bütünlük halinde birleştirmişti. Bu tarihten itibaren Bizans etnosu kendi akmatik safhasına geçmiştir. IV-VI. Yüzyıllarda Kafkas-ötesini ve İrlanda'yı ele geçirerek genişlemiş; her biri kendi din inancısını yaşatan ve çoğunlukla dogmatik temelleri olmayan bir dizi süb-etnos haline gelmiş antik kültür bakiyelerinin işini bitirmiştir. Fakat VII. Yüzyılda iç çatışmalar sebebiyle topraklarının yarısını kaybetmiş ve nihayet IX. Yüzyılda etnogenezin atâlet safhasına ulaşmıştır.

20. Judea'ya Dönelim

Ana yurttan kopmak, tarihten silinmek değildir. Babil'den Filistin'e dönen Yahûdiler, ne Yahûdi kültünü yaşatan yerli ahali Samariyelilerden, ne Tiberiad Gölü civarında yaşayan Galile [Celile] halkı Kenaanlılar'dan (Fenikeliler'den)⁶ ve ne de Napat'dan gelerek, Gazze havalisinde yaşayan Filistîler'in eski topraklarında berhayat olan Araplar-İdumealılar'dan anlayış gördüler.⁷ Ancak, Galileliler ve İdumealılar, M.Ö. 166'da Makkabîler'in başlattığı isyana büyük bir şevkle destek verdiler ve onlarla birlikte Makedonlar'a karşı çarpıştılar. Ordu saflarına asker gerektiğini öğrenen Yahûdiler, güya geçmişte Yahûdi oldukları, fakat Samariyelilerden farklı olarak Seleucus yönetimi zamanında dinlerini kaybettikleri fikrini işleyerek bu iki halkı Müseviliğe döndürdüler.⁸ Dolayısıyla Hasmoney hanedanı döneminde (M.Ö. 152-37 yılları) inkorporasyon teşkil eden halkların mensuplarına Yahûdi dendi; fakat ikinci sınıf vatandaştılar.⁹ Onlar da bu tutuma kanlı çatışmalara yol açacak şekilde karşılık verdiler. I. Büyük Hirodes (M.Ö. 37-4 yılları), ülke ve ulusuna karşı gösterdiği bütün yararlılıklara rağmen, yabancı oldukları için “İsrail halkından değil, sadece Samariyeliler ve İdumealılardan sevgi ve fedakarlık görmüş”tür. Hatta kendisi “Yahûdiler'den ne kadar çok nefret ediyorsa, Grekler'e karşı da o kadar hayranlık duyduğunu” dahi söyleyecektir. Hatta ve hatta Yahûdi hanımlarından olan kendi çocuklarından bile çekinmekteydi. Passioner patlama, kendine güven için gerekli olan enerjiyi Filistin sakinlerine verinceğe kadar durum bu şekilde devam edecekti. Ondan sonradır ki İdumealılar, son Hasmoneyleri kovarak Filistin tahtını ele geçirdiler; Galile ise, İsa Mesih'in ve yeni bir dinin doğuş yeri oldu. Bu yeni din, T.Mommsen'in Neo-Judaizm dediği¹⁰ yabancı bir din değildi sadece. Helenler ve Romalılar, yılışıklarla temas sırasında şekillenmiş bulunan Jüdaizme de ters düşmekteydi.

Galile'de her şey başkacaydı. Orada Helen ve Romalılara ait ne varsa nefret ediyorlardı. İlk sikari (hançerli katil)ler, teroristler, hem

6 Strabon. *Coğrafya*. 17 kitap. L., 1964, s. 704. Bundan sonra: *Strabon*.

7 Age., s. 703.

8 Toynbee, A. *Hellenism*. Oxford, 1959, s. 191.

9 Mommsen, T. *İstoriya Rima*. T. V. M., 1949, s. 452. Bundan sonra: Mommsen, *İstoriya*.

10 Age., s. 441-442.

yabancıları, hem de mürtedleri öldürenler orada ortaya çıkmıştır. Nitekim Jesus Christ, Jüdealılara hitaben “Yazıklar olsun size, sika-riler, ferisiler, riyakârlar ve kefen soyucular” (Luka II, 37); “Siz, babanız İblis'densiniz ve babanızın arzularını yerine getirmek istiyorsunuz. O, başlangıçtan beri katildi. Gerçeğe bağlı kalmadı. Çünkü onda gerçek yoktur. Yalan söylemesi tabiidir. Çünkü o yalancıdır ve yalanın babasıdır.” (Yohannes 8, 44) diyecektir. Hristiyan ve Yahûdi davranış stereotiplerinin birbirine benzemediğini gösteren oldukça kategorik özellikler.¹¹ Çünkü M.Ö. I. Yüzyılda Yahûdiler, Kudüs Tapınağı'na hizmet etmekten ziyade kendi küplerini doldurmayı düşünüyorlardı.

Para kazanmak zor değildi, ama bunun için Helenistik dünyanın ortak pazarına girmek, onun entrikalarına ve hırgürlerine iştirak etmek gerekiyordu. İnsanlar ticaretle uğraşabilirlerdi, ancak Yunanca-yı öğrenmek, Helen kültürünü benimsemek, onların hayat tarzını almak, adını değiştirmek... elhâsıl, davranış stereotipini değiştirmek şarttı. İşte, Helenleştirilen bu Yahûdiler'e “Sâdukiler” adı verildi. Bunlar sadece ekonomiyi ellerine alıp, Hasmoney kiralığında en yüksek mevkilere gelmekle kalmadılar, onun ülke dışında temsilciliğini de üstlendiler. Halkın % 50'ni Grekler'in oluşturduğu İskenderiye'de, Yahudiler % 40, Mısırlılar da dahil diğerleri % 10'u teşkil ediyordu. Kıbrıs ve Küçük Asya'nın dağlık kesimlerinde de durum böyleydi. Bir başka deyişle, Yahûdiler Helen medeniyeti bünyesine girmişler ve yavaş yavaş o potata erimişlerdi.

Elbette bu durum, onların gelenekçi muhafazakârlarla, yani Ferisiler (puruş-temiz, saf) ve halk kitleleriyle olan bağlarını kopardı. Sonuncular, başlarında bulunan yönetici kesimin en menfur düşmanları Helenler'e benzemelerine bilhassa karşıydılar. Bu yüzden etnik şeritteki çatlaklık giderek büyüdü ve Hirodes iktidarını paralı askerlere sırtını dayamaya mecbur bırakacak noktaya ulaştı. Peygamberler de onu lanetliyorlardı. Obskürasyon safhası için geçerli bir durum. Sonunda Miladi I. Yüzyılda halk parçalandı ve mahvoldu.

Atalarından mevrus boyun bükmezlik ve tahammülsüzlük hasletlerinden hayli nasiplenmiş olan Filistin Yahûdileri, Romalılar'la takıştırlarsa da, Romalılar biri 70, diğeri 132 yılında olmak üzere iki

11 Yahudiler'in “Galileliler'e” yani Hristiyanlar'a karşı düşmanlığından, Yahudilerin dostu Julien Ostupnik istifade etmiştir.

defa onları feci şekilde ezdiler. Böylece boş kalan Filistin'e Araplar gelip yerleşti.¹² Bu korkunç çatışmalardan imparatorluğun batı uçlarına kaçmayı başaran Yahûdiler, orada huzuru ve tehlikesiz bir yaşamı yakaladılar. Dahası, Müsevilik, imparatorluk bünyesinde geleneksel haya damarları çatlamış kadınlar vasıtasıyla bizzat Roma içlerinde de yayılmaya başladı. Bu durum, Romalılar'ın tıpkı Hristiyanlar'a karşı olduğu gibi Yahûdiler'e karşı davranışlarını da olumlu yönde etkiledi.

Roma İmparatorluğu'nun büyük şehirlerinde, Pantikap, Gorgipiya, Tanais gibi Yunan kolonilerinde, Ermenistan'da¹³ ve Arabistan vahalarında oluk gibi kan akmaya başladığı dönemlerde ise, Yahûdiler sağ kalmayı başardılar. Ancak bunlar, artık I. Yüzyılda passioner itkinin temas ettiği yeni Yahûdilerdi ve dolayısıyla Bizanslılar'ın ve Slavyanlar'ın akranlarıydılar. Ayrıca, Roma'nın düşmanı olan Parth hükümdarlarının himayesinden faydalanan İranlı dindaşlarıyla aktif bağlarını muhafaza ediyorlardı. Bunun sonucu olarak her iki topluluk da V. Yüzyıl sonlarına kadar fikir ve insan değiş tokuşunu aralıksız sürdürmüşlerdi.¹⁴

Öye de ihtiyaçları vardı ki buna! İran, fakir bir ülkeydi; ama Yahûdiler'in canına minnetti. Doğu Roma İmparatorluğu zengindi, lakin Yunanlılar Yahûdiler'le başarılı bir şekilde rekabet edebiliyorlardı. O sıralar uluslararası çatışmaların ağırlık merkezinde ideolojiler yer alıyordu. İncil, artık Grekçeye tercüme edilmiş ve sır olmaktan çıkmıştı. Onu pür dikkat okumuşlardı, ancak herkesin tepkisi bir başkaydı. Kimileri, Havva'yı hayır ve şer konusunda bilinçlenmeye teşvik eden yılanı arka çıkıyor ve insanları cahil bırakmak isteyen

12 Mommsen, *İstoriya*, V/487.

13 Berlin, I. *İstoričeskie sudby yevreyskogo naroda na territorii Russkogo gosudarstva*. Pr., 1919, s. 10.

14 Yenilenmiş Yahudi dinî öğretileri de bu ilişkiler üzerine kurulmuştur. I. Yüzyılda, biri Kudüs, diğeri Babil Talmudu olmak üzere iki Talmud rivayeti teşkil edilmişti. "Öğreti rivayetlerine göre teşkil edilen" Kabbala ise II-III. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Kabbala'ya göre Tanrı, yalnızlıktan sıkıldığı için, kendi nefesinden Dünya ve insanları yaratmaya karar verdi. Onlara yüceltilmiş ruh vererek tanrı seviyesine getirdi. Bu yüzden Tanrı onlara yardım etmez; çünkü "yardım" bir sadaka, dolayısıyla utanç ekmegidir. Onlar, ihtiyaçları olan şeyi kendi başlarına elde etmek zorundadırlar. (Bkz. Lyurent, H.A.. *Krititičeskaya istoriya ispanskoy inkvizitsii*. T. II. M., 1936. Dn. 3, s. 535-536)

Tanrıya kötü kalpli Şeytan adını takıyor (ofitler); kimileri, maddeyi ön palana çıkarıyor, dolayısıyla da gözle görünen bütün dünyanın mevcut olmadığını, sadece tek müsbet gerçek olan ruhun kemale erme yoluna dikilmiş bir engel teşkil ettiğini iddia ediyordu (gnostikler). Üçüncü bir grup, Ahd-i Atik ve Ahd-ı Cedit'i reddediyor; eski Müsevilğin Şeytana tapanların dini olduğunu ileri sürüyor (Markion ve ekolü); dördüncü bir grup ise -Maniheistler- dünyayı ışık ve karanlığın savaş alanı olarak görüyor, fakat şayet Hristiyanlar dünyayı ve hayatı Tanrı tarafından yaratılmış kabul ederlerse, o takdirde Maniheistler aksi bir görüş savunarak, ışığın (ruhun) bir kısmını esir alan bir karanlık olduğunu ileri sürüyorlardı.

Düalizm, Batıda tutulmamıştı. Pagan Plotinus ve Hristiyan Origenes, III. Yüzyıldaki âkil insanların tasvibini alan sağlam temellere dayalı bir monist görüş teşkil etmişler; böylece Gnostikler, ayak takımını teşkil eden taraftarlarına dönmüşler, dolayısıyla görüşleri Roma toplumu ve onu meydana getiren etnosların geniş kitleleri üzerindeki etkisini kaybetmişti. İran'da da Gnostik-Maniheizm, hayatı kutsal kabul eden, Ormuzd'un halkettiği bir varlık olarak gören ölüm ve yokluğu da (maddenin annilasyonu) Ariman'ın işi gibi değerlendiren Zerdüştizmin sağlam duvarına çarpmıştı. Mani, öğretisini sürdürmeye çalışmanın bedelini hayatıyla ödedi. Hayatı reddeden Gnostik sisteme bu dünyada yer yok gibi görünüyordu, ama bu yer bulunmuştu.

Helenizm ve İran, İran ve Turan, Turan ve Hindistan gibi Araplar'ın, Kafkaslılar'ın ve Eftalitler'in bağımsız, fakat küçük prensliklerinin yerleştiği büyük-süper etnosların sınırlarında, Gnostik görüşü savunanlar, sığınak ve güvenlik bulmuşlardı. Filistin'i Mezopotamya ile değiştiren Yahûdiler de bunlar arasındaydı. Resmî dinlerin ördüğü duvarlarla çevrelenen Yahûdiler, yaratıcı fikrin tekamülüne şiddetli bir tepki göstererek, eski rivayetlere dayanan Kabbala'yı meydana getirip, katı Talmud sistemi arasında ona da yer ayırdılar. Kabbala'da, neo-platonizme yakın monistik sistemler, Esseneler [İsiyîm]lerden mevrus düalistik görüşler, İran ve Bizans'da ortaya çıkmış yeni fikirlere karşı meyiller de vardı. Babil toplumu içinde pasioner insanlar çok olduğundan, bu ülke III-IV. Yüzyıllar boyunca fikir ateşleriyle yanıp kavrulmuş ve konumuzla ilgisi olan olaylara fiilen iştirak etmiştir.

21. Bağdaşmazlık

Yaratıcı fikir patlamaları ve onu müteakiben Yahüdi felsefi görüşlerinin gelişimi, açık fikirlerin yer aldığı Kabbala'nın vücuda gelişine ve Mûsa öncesi sefahat kültürünün felsefi-ritüel taklidine yol açtı. Fakat neo-Jüdaizm, Hristiyan gnostiklerle kesinlikle anlaşamazdı. Bazen, 35 yılında taşlanarak öldürülen başdiyakonos Stephanos ve Bar-Kohba fanatiklerinin kurbanı olan ilk mazlum Hristiyanların kanları akıtılmış, bazen her kusursuz mantıkî hükmün doğrudan gözlemlenen olgu gibi yeterli sayıldığı zamanlarda, katı mantık kurallarının ortaya çıkardığı cüretkâr Helen aklı Yahüdileri itmisti. Ahd-i Atik epizodları, Hristiyan neofitleri geleneksel Jüdaizm karşısında ürkütmüş olduğundan, Hristiyanlığın Talmudizmle temasa geçmesi söz konusu dahi olamazdı. Bu yüzden II. Yüzyılda Hristiyanlar arasında Ahd-i Atik ve Ahd-i Cedit disiplinlerini birbirinden ayırma ve bunu teolojik delillerle ispat etme hareketleri gözlenmektedir. Bu mantığa göre, Mûsa'nın tanrısı Yahova, kesinle çarmıha gerilen Christ'in hitap ettiği Elohim değildir. Dolayısıyla, eski Yahüdi tektanrıcılığı esasen Yahüdiler'in kabile tanrısına tapınma ile benzerliği vardır ve Hristiyan tektanrıcılığıyla benzerliği ise hayalidir.

Ahd-i Atik tanrısıyla İncil tanrısı arasındaki farklılık, Hristiyan gnostikleri tarafından şu şekilde formüle edilmiştir: “Birincisi, insanlara hayat ağacı meyvesinden yemeyi yasaklar; ikincisi ise, galip gelene “kutsal helva”dan yeme hakkı vereceğini vaadeder.” (Apocalypse 2, 17) Birincisi, gayr-ı meşrû ilişkiyi ve alabildiğine çoğalmayı serbest bırakır; ikincisi, kadına kötü gözle bakılmasını dahi yasaklar. Birincisi, mükafaat olarak yeryüzünü; ikincisi, gökyüzünü vaadeder. Birincisi, sünneti ve mağlupların öldürülmesini farz kılar; ikincisi, her ikisini de haram sayar. Birincisi, yeryüzünü zemmeder; ikincisi, metheder. Birincisi, insanı yaratmış olmaktan pişmanlık duyar; ikincisi, ona sevgisini esirgemez. Birincisi, intikam almayı farz kılar; ikincisi, hatasını kabul edenin affedilmesini emreder. Birincisi, hayvanların kurban edilmesini talep eder; ikincisi onlardan tiksindir. Birincisi, Yahüdiler'e dünya hâkimiyeti vaadeder; ikincisi, insanlara tahakkümü yasaklar. Birincisi, Yahüdiler'e tefeciliği serbest bırakır; ikincisi, alın teri akıtılmadan gelen paraya el sürülmesini yasaklar. (O dönemde savaş ganimeti, kahramanlığın ve riskin bir mükafaatı olarak değerlendiriliyordu). Ahd-i Atik'de bulut, karanlık ve

ateşli hortumdur; Ahd-ı Cedit'de erişilmez ışıktır. Ahd-ı Atik, kutsal ahide dokunmayı, hatta ona yaklaşmayı yasaklar; yani dinî kaideler, inanan kitleler için sırdır. Ahd-ı Cedit ise herkese çağrıda bulunur. Ahd-ı Atik'de ağaca asarak öldürene lanet edilir; Ahd-ı Cedit'de Christ'in çarmıha gerilerek öldürülmesi ve pazar günü lanetle anılır. Ahd-ı Atik'de farzların boyunduruğu tahammül edilmez bir şeydir; Ahd-ı Cedit'de Christ zamanının bir nimet ve kolaylık devri olduğu kaydedilir.”¹⁵ Bu tez, II. Yüzyıl ortalarında yaşayan Hristiyan gnostiği Markion'a atfedilmektedir.

Markion'un Kozmosa bakışı, şakirdi Apelles (öl. tak. 180) tarafından açıklanmıştır. İlk Sebep -doğurulmamış tanrı-, iki büyük melek yarattı. “Meşhur ve iyi” olanı, dünyayı yarattı; “öfkeli” diğeri ise, tanrıya ve dünyaya düşman oldu. Dolayısıyla, iyi meleğin yarattığı dünya hayırlıdır, fakat Ahd-i Atik'in Yahovasıyla özdeşleştirilen “öfkeli” kötülüğün darbelerine maruz kalmıştır.¹⁶

Kültür ve tabiatı (biosfer) çalan metafizik Kötülüğün varolduğu görüşünü savunan bu öğreti, Ahd-i Atik'le uyuşmaktadır. Çünkü onda da “seriatın” yani farzların ihlali, bir itaatsizlik fiili olarak günah kabul edilir. Şeytan, sadece Eyüp Kitabı'nda zikredilir; fakat orada da Tanrının rakibi ve düşmanı olarak değil, yardımcısı olarak gösterilir. Tanrı ve Şeytan, birlikte savunmasız ve masum Eyüp'ü sıkı imtihanlardan geçirirler ve sonra da tehditlerle ağızını kaparlar. Bu yüzden İncil'de Christ “Çekil git, Şeytan!” diyerek İblisle görüşmeyi reddeder. Görüldüğü gibi Ahd-i Atik'le Ahd-i Cedit'in görüşleri birbirlerine taban tabana terstir.

Peki, madem öyle ise, Kitab-ı Mukaddes neden Ahd-i Atik'e de sayfaları arasında yer verdi? Bu sorunun cevabını vermek için II. Yüzyıl sonu ile III-IV. Yüzyıllardaki kuvvetlerin durumunu gözden geçirmek gerekiyor.

Genç Hristiyan kilisesinin en başta gelen düşmanı, Talmud ve Kabbala'nın neo-Jüdaizmiydi, ama Hristiyanlar'ın Yahûdiler'le polemigi İncil'den alınan materyala dayanıyordu. Her iki taraf da, dinlerinin eskiye daha yakın, dolayısıyla daha doğru olduğunu ispat et-

¹⁵ Döllinger. *Geschichte der gnostischen-manichäischen Lecten im früher Mittelalter*. Leipzig, 1980, c. I, s. 146-147; Arsenyev, İ.'nin age.ne istinaden, s. 87.

¹⁶ Age., s. 117.

meye çalışıyordu. (Justinos Philosophus “Triphon Jüdea ile Münazara” adlı eserinde bu konuya değinmiştir). Esasen, her iki taraf da haklı değildi. Çünkü hem Hristiyanlık, hem de Talmudizm, kendi etnogeneezlerinin başlangıç aşamalarıyla bağlantılı yeni olgulardı. Ancak, yakın sapma onları da Kitab-ı Mukaddes’i itiraz kabul etmez bir argüman olarak kabul etmeye zorlamıştı. Ama mademki öyledir, o halde bu Kitab-ı Mukaddes de mercek altına yatırılmalıdır.

III. Yüzyılda bu oyuna yeni bir partner katılmıştı: Maniheizm. Esasen Maniheist düşünce ateistti. Yani tanrı ve İblisin yerine “ışık” ve “karanlık” unsurlarını koyuyor; bu ikisinin kavgaları sonucunda da maddî dünya ortaya çıkıyordu. Fakat Maniheistlerle Hristiyanların dünyaya bakış açıları birbirine tersti. Maniheistlere göre maddî dünya (biosfer), kötülük; onu yaratan da kötü kalpli Şeytandı. Hristiyanlığa göre ise “yaratıcı ışıık” (İlahi enerji) karanlık; “karanlık” (boşluk veya vakkum) ise ışııktı. Gerek kültür ve gerekse bizzat biosfer konusunda kavgaya etmek için bu yeterli bir sebepti.

Bu durumda, 180-190 yılları arasında gnostisizmin ateist anti-sistemi- ne karşı durmak isteyen Hristiyanlar, Ahd-i Atik’in henüz M.Ö. II. Yüzyılda yapılmış bulunan “yetmişler tercümesi” varyantını müdafaa silahı olarak kullanmayı uygun gördüler. Bu “Ahd-i Atik”, M.S. II. Yüzyılda, sadece Hristiyanlar için değil, aynı zamanda büyük çoğunluğu pratikte geçmişin dinî manzarasını bir kenara iten Talmud’u benimsemiş Yahûdiler için de “ahit” idi.

III. Yüzyılın sonunda, bir yandan Diokletianus’un sıkı tâkibatı, diğer yandan Maniheizm propagandası, kilise önüne eski Yahûdilikle uğraşmaktan daha aktüel bir yığın çetrefil problemler koymuştu. Dahası, Yahûdi efsanelerinde onları ortak düşmana karşı müttefik olarak görmenin vesilelerini arıyorlar, tek tanrıci genoteizmdeki vahid tanrı ilkesini ise Hristiyanlık görüşü gibi telakki etmek istiyorlardı. Bu tuhaf eğilim, kendi felsefî akımlarına göre, bir kilise Hristiyanlığı olarak, gnostisizmin amansız düşmanı neo-platonizme kadar uzanan Trinite ve Logos meselesinde geliştirilen öğretilerle kol kola yürüyordu.

Boyle bir tavır, o zamana göre makbuldü. Bu yüzden, III. Yüzyıl apolojistleriyle IV. Yüzyılın “kilise babaları”nı, İncil’in tarihî bir metin ve şiirsel bir şaheser olarak Yunancaya yapılan çevirisini metheden davranışlarından ötürü yargılamamız gerekmez. Bu muhteşem

filolog ve filozoflar, aradan bin yıl geçtikten sonra, kendi yerine zavallı hayvanları kurban etmek, başka kabilelere mensup insanları katledip, “oklamak” ve bireyden aşk suçu için ahlaki sorumluluğu sıyırıp alan alınyazısı telkiniyle peygamberlerin taşlanarak öldürülüşünü canlandırmak isteyen insanların çıkacağını tahmin dahi edemezlerdi. Medenileşmiş dünyada yaşanan bu olayların tamamı, Ahd-i Atık dünya görüşüyle bağlantılıdır; fakat V-VIII. Yüzyıllarda böyle rezillikleri, aklı başında hiçbir insan onaylamıyordu.

Bu rezillikler, başka bir şekle büründü ki, bizim de ilgi alanımız içine girmektedir.

22. Bir “Yüzyıl Savaşı” Daha

Fransızlar'la İngilizler arasındaki savaşa (1339-1449) “Yüzyıl Savaşları” denilir. Fakat en az onun kadar uzun ve hatta daha kanlı olanı, Bizans etnosunun passionerlik seviyesinin yükselişi ve Helenizmin nihai olarak toprağa gömülüşü sırasında Arabistan ve Suriye'deki seri isyanlardı. Bu ifratlar, birbirinin devamıydı ve 110 yıl- 517'en 627'ye kadar sürmüştü.

“Bir kına iki kılıç sığmaz” der eski bir Pers atasözü. Yahûdiler ve Hristiyanlar, akran passionerlerdi. Yukarıda belirttiğimiz tezat, sadece felsefede değil, sıradan kitlelerin mantalitesinde de kendini göstermişti. Güney Filistin'deki Yahûdi ahali, Bar-Kohba isyanı sırasında imha edilmmişti; fakat Samariyeliler Yahûdi hareketine katılmadıkları için Samariyedekiler hayatta kalmayı başarmışlardı. O sıralar Yahûdiler, Samariyeliler'i “kendilerinden” saymıyorlardı.

Halbuki Suriye ve Filistin'in Grek ahalisiyle olan münasebetlerinde, Yahûdiler ve Samariyeliler aynı görüşe sahiptiler. Onlar Greklerin Filistin'de yaşamalarını, Kontantinopolis yönetiminin vergi toplamasını ve lejyonerlerin mukaddes topraklarda pis domuzları otlatmasını istemiyorlardı.

Zenon, halk arasında fazla sevilen bir imparator olmadığı ve imparatorluğun durumu da muhkem görünmediği için, Samariyeliler 484'de Garizim dağında isyan ederek, orada muhkem bir kamp kurup, onu Bizans'a karşı girişilen hareketin merkezi haline getirdiler. Kıyamcılar (Suriyedeki) Neopol ve Kesariya şehirlerini ele geçirerek,

hiçbir Hristiyan'a acımadılar. Tabii bu durum onları aralarında teşkilatlanarak gönüllü birlikler kurmaya mecbur etti ve bu birlikler 486'da Samariyelileri mağlup ettiler.

İsyan bastırıldıktan sonra verilen cezalarda itidal elden bırakılmadı. Zengin Samariyelilerin malları müsadere edildi ve Garizim dağında da bir Hristiyan kilisesi kuruldu. Ama savaş bununla bitmedi. Sadece cephe güneye, Bizans bazileüsünün elinin ulaşmadığı Arabistan Yarımadası'na nakledilmişti.

V-VI. yüzyıllarda vahid bir Arap etnosu yoktu. Kuzeyli göçebeler, yaşlı çağında Yahûdiler'in efsanevi atası İshak'ı doğuran Sara'nın isteği üzerine babası İbrahim tarafından çöle kovulan oğlu İsmail'in torunları olmaları hasebiyle "İsmail oğulları" diye adlandırılmaktaydılar. Yemen ve Hadramut'un güneyli yerleşiklerine ise Yohtaniler veya "Sabahlılar" deniliyordu.¹⁷ Miladi I. Yüzyıldan itibaren güney sahillerinde yaşayanlara Himyerler denilmekteydi.¹⁸

Yemen, haklı olarak "Mutlu Arabistan" diye adlandırılmıştı. Çünkü ülkenin sahip olduğu zengin bitki örtüsü sayesinde, Bizans-Hindistan arasındaki deniz ticaret gemilerinin uğrak yeri olan Bab el-Mendeb körfezini kontrol altında tutuyordu. Bu yüzden de IV-VI. Yüzyılda Filistin ve Suriye'den gelen Yahûdiler buraya akın etmişler; Zünnuvvas, Himyer hükümdarı olunca, 517'de iktidarı dahi ele geçirmişlerdi.

Yusuf Zünnuvvas, Himyeriler'in Yazan kabilesine mensup önde gelen bir ailenin çocuğuydu ve Yahûdi rabbilerindendi. Sonuncular ona Yahûdi toplumunun bir üyesi olma imkanını sağlamışlar, birincisi ise tahta geçmesini temin etmişti. Zünnuvvas, 517'de muhtemelen monofizit inanca mensup bir Hristiyan olan meşrû Himyer hükümdarı Maadi Karib'i öldürerek tahta geçmişti.¹⁹ Yaptığı ilk iş, ülkesi sınırları dahilinde bulunan Bizanslı, Kuzey Arabistanlı ve Aksumlu (Etiyopyalı) Hristiyan tacirleri yağmalamak olmuş; VI. Yüzyılda Arabistan'da sayıları bir hayli olan Hristiyanları takibe başlamıştı.

17 Müller, *Istoriya İslama*, I/24-28.

18 Age., s. 28.

19 Kobişçanov, Yu. M. *Severo-Vostochnaya Afrika v rannesrednevekovom mire*. (Erken Orta Çağ Dünyasında Kuzeydoğu Afrika), M., 1180, s. 15-17.

Arabistanlı Hristiyanların ricası üzerine Aksum hükümdarı ordu sevkedince Zünnuvvas kaçmak zorunda kalmıştı. Zaferden sonra Aksum ordusunun büyük kısmı geri dönmüş, fakat Himyer'in başkenti Zafar'da asayişi sağlamak amacıyla beş altı yüz kişilik küçük bir birlik bırakılmıştı. Bu arada ordusunu toplayan Zünnuvvas, Zafar'ı kuşatma altına almış ve serbestçe çıkıp gitmelerine müsaade edeceği vaadiyle Etyopyalılar'a şehri terketmeleri teklifinde bulunmuştu. Safdil Etyopyalılar da bu sözlere kanarak kaleden çıkmışlar, fakat hepsi öldürülmüştü. Kimileri parça parça doğranmış, kimileri de kiliseye sokularak onunla birlikte yakılmıştı. Yanan kilise de havraya çevrilmiş; tedhiş günden güne değil, saatten saate artarak büyümüşü.

Bir sonraki 518 yılında Nagran şehrini ele geçiren Zünnuvvas, Hristiyanları toplu olarak katletti. Bütün ülkedeki kiliseler yakılırken, Hristiyanlar da kılıçtan geçirildi. O zamana kadar Arabistan'da dinî tâkibat olmamıştı.²⁰

Monofizitler ve Ortodokslar gibi Hristiyan piskoposları da, Zünnuvvas'a karşı geniş çaplı bir tahrik kampanyası başlattılar. Katledilenler için her yerde cenaze merasimleri düzenlediler. Persler dahi kesin bir dille Zünnuvvas'ı suçlamaya başladılar ve sadece İran'ın Nesturi rahibi Sila "putperestlere ve Yahûdiler'e hoş görünmek" istedi. Fakat bunun sonradan ortaya atılmış bir iftira olması muhtemel.²¹ Çünkü Hristiyanlar ve Arabistan putperestleri birbirlerine muhalefet etmiyorlardı; aksine vahid bir süper-etnos idiler ve hepsi de Zünnuvvas'dan muzdaripti.

Zünnuvvas, İran'ı dahi kendine düşman kılmıştı. Çünkü Persler, Aksum'la hayli kârlı bir ticaret yapıyorlardı ve şimdi bu yol tıkanmıştı. Yine de taraflardan hiçbiri askerî bir harekete girişmedi. Çünkü İran Mazdakiler'in yönetiminde, Bizans uzakta, Aksum hükümdarı da Kuzey Afrika'daki civar kabilelerle savaşmakla meşguldü. Sadece 524'de Etyopya ordusu Arabistanlıları kurtarmak amacıyla Arabistan'a bir çıkarma hareketi için hazırlanmıştı.

Aslında bu bir Haçlı seferiydi. Etyopya ordusuna Trinite bayramı* için (18 Mayıs 525) izin verildi. Aksum başkentindeki toplantı ka-

²⁰ Age., s. 25.

²¹ Age., s. 27.

* Paskalya'dan yedi hafta sonra yapılan yortu. (çev.)

tedralinde toplu dua edildi.²² Güney Arabistanlı muhacirler ayrı birlikler halinde sevk edildi. Düşmanın arkasında biterek, halkı diktatöre karşı ayaklandırma vazifesi onların omuzuna yüklendi. Gerçekten de onlar bu vazifeyi başardılar. Zünnuvvas, kendisine sadık kalan kuvvetlerle deniz çıkarmasını akamete uğratmayı denediye de yenildi. Yahûdi-Himyeri ordusu kaçışmış, Zünnuvvas da öldürülmüştü. Ve bu da her şeyin sonu oldu. Ülkeye giren Etyopyalılar, Yahûdiler'i kılıçtan geçirerek, hiçbir direnişle karşılaşmadan havraları yerle bir ettiler.²³

Laf aramızda, ülkeye giren muzaffer askerlerin ve müttefikleri Arabistanlılar'ın yaptıkları, sıradan zulüm hareketleriydi. Yemenli Yahûdiler, günümüze kadar hayatta kaldılar. Bir kısmı Etyopya'ya götürüldü ki, muhtemelen Falaşlar onların torunlarıdır.^{24*} Etyopyalılar, bu insanlara öylesine müsamahakâr davrandılar ki, Güney Arabistan'ı kaybeden, fakat rövanşını Filistin'de almayı deneyen düşmanlarında bu müsamahanın zerresi yoktu.

Yahûdi-Himyer kiralığının yıkıldığı haberi Bizans İmparatorluğu sınırlarına ulaşır ulaşmaz, Skifobol'da Samariyeliler Hristiyanlara saldırarak, şehrin bir kısmını yaktılar. Justinianus, olaydan arkhonu sorumlu tutarak, âsiler yerine onun kellesini aldıysa da, bu hareketi isyanı yatıştırmadı. 529'da Yahûdiler, putperestler ve Maniheistler, kiliseleri yakmaya, intikam almaya ve devlet görevlileri ile ruhanileri öldürmeye başladılar.²⁵

Fakat durum, sadece zengin Hristiyanlar için kötü değildi. Kendini “kiral” ilan eden isyancı lider Julian, sadece ele geçirdiği şehirlerdeki Hristiyan tapınaklarını yakmış, yalnız piskopos Sammon'u öldürmüş ve kiliseleri koruyan zangoçlarla birlikte yakmak için rahipleri parça parça doğratmakla kalmış değildi. Hipodromda düzenlenen bir yarışta da tesadüfen birinci olan jokeyi ödüllendireceği yerde, Hristiyan olduğunu öğrenince parça parça ettirmişti.

22 Age., s. 45.

23 Age., s. 48.

24 Age., s. 49-50.

* Etyopya'daki Falaşlar, aradan yüzlerce yıl geçtikten ve İsrail devleti kurulduktan sonra Mossad ajanları tarafından uçak ve gemilerle kaçırılarak İsrail'e götürülmüşlerdir. (Çev.)

25 Bkz. *Istoriya Vizantiya*. T. I., M., 1967, s. 276-277.

Bizans, 20 bin âsinin ölümüne yol açan isyanları ancak Arap şeyhlerinin yardımıyla bastırabilmiş; bir o kadar kadın ve çocuk esirler de Araplar tarafından götürülmüştür. Ne kadar Hristiyanın öldüğü ise bilinmemektedir!

Tecziye hareketlerini de yine mutedil addetmek gerekir. Nitekim 555'de isyanlar yeniden başlamış, fakat bu defa başkalarından yardım alınmadan bastırılmıştır. "Ve doğu eyaletlerinin tamamını büyük bir korku dalgası sarmıştı."²⁶

Sözü edilen isyanlar ve darbeleri, XX. Yüzyılın milliyetçi bağımsızlık hareketleri gibi büyük bir savaş olarak değerlendirmelidir. Çünkü bunlar da Albigeois savaşlarını ve Provence'daki Camisard isyanlarını hatırlatır türden spontan bir kıvılcım ve hırsla başlamıştır. Ayrıca bu isyanları amaçsız hareketler olarak görmemek gerekir. Çünkü Yahûdi kumandanlar, Suriye ve Filistin'i istirdat ve hatta Büyük Kyros krallığını ikame etmek niyetiyle Bizans'la savaş halinde bulunan İran'ın yardımına güvenmişlerdi. Ne var ki Persler, bilahe-re Aksumiler'i Arabistan'dan kovup, Suriye ve Mısır'ı da bir süre ellerinde tutmalarına rağmen, nedense ne Zünnuvvas'ı, ne de Samariyeli kumandanları desteklediler. Halbuki onlar gerek Suriye'de ve gerekse Mısır'da, Yahûdiler'in aktif değilse bile pasif desteğini almışlardı. Biraz tuhaf değil mi?

Görülüyor ki, bakışlarımızı V-VII. Yüzyıl İranına çevirmemiz gerekiyor. Öbür türlü durum vuzuhiyet kazanmamış vaziyette kalacak. Ayrıca bu çetrefil durumu açıklığa kavuşturmazsak, X. Yüzyılda Volga'da yaşanan trajediyi de aydınlatamayız. Öyleyse kervanımızın yönünü Suriye ve Arabistan'dan Babilonya ve İran'a doğru çevirelim.

23. V-VII. Yüzyıl Persleri Arasında

Romalılar, savaş potansiyelinin zirvede olduğu dönemde dahi, Mezopotamya'yı ele geçiremediler. Yerli ahali önce Parthlar'a, daha sonra da Persler'e fiilen destek vermişti. İran şahları, sadakatinden ötürü Yahûdiler'e karşı duydukları minneti Ctesiphon ve İspagan (İsfahan) da koloniler kurmalarına müsaade etmekle ödemeye çalışıldılar. Ortodoks Bizans hükümdarına düşmanlıklarından dolayı Me-

²⁶ Age., s. 278.

zopotamya Nesturileri ve Ermenistan Monofizitleri de benzeri jestlerle ödüllendirildi.

Zerdüştizm de tıpkı Jüdaizm gibi genoteist bir dindir. Yani bütün Persler Mag'ların öğretilerini benimsemek ve ateşe tapmak zorundadırlar, ama dışarıdan hiç kimsenin bu törenlere katılmasına izin verilmez. Hristiyanlığa geçen Persin cezası ölümdü. Bu durum, tıpkı Persler gibi âyinlerine yabancıların katılmasına müsaade etmeyen Yahûdiler'de yaşanmayan güçlülere yol açıyordu bazen. Bu tür müteselsil yaklaşımlar sırasında asimilasyon olacağından, Batı İran ve Mezopotamya, Parth zâdegânları ve İran şahlarına paralı askerlik yapan ve yıldızlara tapan Bahreyn Araplarının da bünyesinde yer aldığı Yahûdi-Süryani-Ermeni-Pers karışımı kimeralar ortaya çıkacaktı. Bu mucizevî mozaik dahilinde bir barıştan söz edilemezdi. Erkan-ı devlet ve Maglar, tahta göz dikmeksizin şahın iktidarını sınırlamaya çalışıyorlardı. Çünkü merkezî bir iktidar, dış düşmanlardan korunmak için gerekiyordu. Şah, erkan-ı devletin başına buyrukluğunu kökünden halletmek istiyordu, ama berikilerin süvari ordusunu teşkil etmeleri yüzünden bunu kan dökmeden halletmek niyetindeydi. Yahûdiler, tahttan yana tavır koymuşlardı ve nevi şahıslarına münhasır aşırı gayretkeşlikle ellerinden geleni yapmalarına rağmen herhangi bir çıkar sağlayamamışlardı.

İran, 491'de kötü mahsulün ve çekirge istilasının yanı sıra bir de kuraklık yaşamıştı. Şah Kavad, devletin buğday ambarlarının kapılarını açmış, fakat bu dahi halkın galeyanını bastıramamıştı. Devlet erkanından sadece Mazdak [Mazdek] adlı bir vezir, devleti bu zor durumdan kurtarmak için bir görüş ortaya attı. Bu da düalist bir dindi, fakat Maniheizmden farklı olarak, “aydınlık hükümdarlığı” kaliteli irade ve aklı, “karanlık hükümdarlığı” ise gayr-ı âkil unsurları kendilerine alıyorlardı. Buna göre yeryüzündeki adaletsizliğin sebebi bu akılsızlıktı ve dolayısıyla bu adaletsizlik akıllıların yardımıyla, yani nimeti eşit şekilde taksimlemek (zenginlerini mallarını müsadere edip Mazdakiler arasında taksim ederek) ve “kötülük yanlılarını”, yani Mazdak tarafında olmayı kabul etmeyenleri katletmek suretiyle düzeltilebilirdi.

Bu sistem, bazı mantık yoksunu kişilerce de tasvip edilince, İran şahı, Mazdak'ı destekledi. Fakat aydınlık taraftarlarıyla karanlık yanlıları nasıl ayırdedilecekti? Sadece şahsî beyanlarına istinaden!

Böylece bir yalan furyası başladı.²⁷ İktidar iplerini ellerine geçiren Mazdakiler, kitleler üzerinde teror estirmeye başladılar. Tabii şah da ellerinde bir kukla olup çıktı. 496'da kendi vezirlerinden korkarak Eftalitler'e kaçan Kavad, bir orduyla geri dönüp tahtına kavuştuysa da, Mazdakiler taht etrafındaki hakimiyeti elde tutmaya, işlerine gelmeyen yerli yabancı kim varsa hesaplaşmaya devam ediyorlardı. Ancak, 539'da prens Hosroy [Hüsrev] Mazdakilere kırgın olan insanlardan bir ordu toplayıp, Sakaları da saflarına katarak, Mazdak'ı astığı gibi, taraftarlarını da diri diri toprağa gömdürdü. Fakat bu teror partisi öyle güçlüydü ki, kurtulmayı başaran Mazdakiler, doğuda Eftalitler, batıda ise Bizanslılar kendilerini istemedikleri için, Kafkaslar'a kaçtılar.

Mezopotamya ve Isfahan'ın kalabalık nüfuslu Yahûdileri, çevrelerinde olup biten olaylara karşı kayıtsız kalabilirler miydi? Elbette, bu olaylara fiilen iştirak etmişler, fakat her seferinde parçalanmışlardı. Mazdakiler, ortodoks-Talmudçular nazarında menfur insanlar, hür iradeli Kabbalistler nezdinde ise saygı duyulacak kişilerdi. İran Yahûdi cemaatleri arasında büyük devletler mabeynindeki savaşları andıracak şekilde şiddetli ve kanlı çatışmalar oldu.²⁸ Mazdakiler'in zaferi, ortodoks Yahûdiler için ölümcül bir tehlike teşkil ettiğinden, Bizans'a göçetmek zorunda kaldılar. Orada da asık bir suratla karşılandılar; ama bu, ölümden daha kötü değildi.

529'da İran'da Mazdakiler'in işi bitirilince, daha önce onların safinda yer alan Yahûdiler için de kara günler başladı. İran Yahûdi cemaatının Mazdakiler'le işbirliği yapan önderi Mar Zutra asılmış; aynı şekilde babası Kavad'ın sağlığındayken tahtı ele geçiren Hüsrev Anuşirvan da eline geçirdiği bütün Yahûdileri kılıçtan geçirtmişti. Sağ kalan Mazdakiler, Midia-Atropaten (bugünkü Azerbaycan)ın Hristiyan ahalisi arasında saklanmak amacıyla Kafkaslar'a kaçtılar ve amaçlarına ulaştılar. Çünkü İran'ın âteşgide halkına karşı nefret duyguları besleyen Hristiyanlar, bu kaçakları saklamayı kabul etmişlerdi.

27 “Onların içleri -Allah onlara lanet etsin- dışlarına, sözleri işlerine ters düşüyordu.” (Nizam el-Mülk. *Siyasetname*, s. 188, dn. 339).

28 Soloduxo, Yu. A. *Dvijenije Mazdaka i vosstaniye yevreyskogo naseleniya Irana v pervoy polovine VI v. n. e.*//*Vestnik drevnej istorii*. 1940. ! 3-4, s. 131-145.

Mazdakiler'le kader birliği etmiş bulunan Yahûdiler de Kafkaslarla kaçtılar, ama öfkeli Persler'den oldukça uzaklara. Orada, Terek ile Sulak arasındaki geniş vadiye yayılalarak, komşularıyla takışmaktan uzak durup, onların geleneksel ananelerini de sıkı bir şekilde gözetmek suretiyle sığır gütmeye başladılar. Ancak, kendi mukaddes gelenekleri olan şabbat (cumartesi) bayramını kutlamayı ve sünnet olmayı da ihmal etmediler.²⁹

Daha sonraki dönemlerde en önemli rolü bizzat oynadıkları için ortodoks Yahûdiler'in kaderlerine dönelim. Bizans Ortodoks kilisesi, V. Yüzyıldaki büyük konsiller döneminde Yahûdilere karşı âtufi duygular besliyordu. İran'dan yapılan Yahûdi göçü hızlanıp, Bizans Yahûdi cemaatini harekete geçirince, yeni bir takibat dönemi başlayacağı yerde, bizzat devlet Yahûdi kültüne sınırlı bir serbesti tanıdı. Jüstinianus, 546'da yayınladığı fermanla, Yahûdiler'in Fısıh Bayramı'nın Hristiyanların Kutsal Haftası'na* rastlaması halinde bunu kutlamalarını ve mayasız ekmek yemelerini yasakladı. 553'de ise Yahûdiler'in "sözlü geleneklerini.. kullanmaları" yasaklanmıştı.³⁰ Kısacası, Yahûdiler ikinci sınıf vatandaş (inferiores, quasi, infames, turpes)³¹ durumuna düşürülmek istenmiş, bu da Bizans Yahûdilerinde İranofilik eğilimlerin doğuşuna yol açmıştır. Ve onlar, bu aşağılanmanın intikamını alma fırsatını VII. Yüzyıl başlarında yakalayacaklardır.

602'de İmparator Mavrikios'u öldüren askerler, gaddar tiran Phokas'ı tahta çıkarmışlardı. Şahânşah Hüsrev Perviz, manevî babasının katlinin intikamını alma bahanesiyle Bizans'a savaş açtı. Esasen bu, Grekler'i Asya ve Mısır'dan atmak, dolayısıyla Ahemenid İmparatorluğu'nu ihya etmek amacıyla çıkarılmış bir savaştı. Yahûdiler, Persler'in yanında yer alarak, Bizans'ın arka bahçesinde kargaşalık çıkardıktan başka, Bizans kumandanının desteğini sağlamayı ve Grek ordusunun öfkesini doğulu Hristiyanlara (Monofizitlere ve Nesturilere) yöneltmeyi başardılar.³² Böylece Persler, Konstantinopolis'in ten-

29 Yahudilerin bu kolunun hayat tarzı için bkz. Garkavi, *Skazaniya*, s. 17. Cambridge anonim tarihi bunları atalarının dinini unutan Simonov'un nesli olarak kabul etmektedir. Bkz. Kokovtsov, P. K. Age., s. 25.

* Paskalya'dan bir hafta öncesine rastlayan hafta [çev.]

30 Berlin, I. Age., s. 76.

31 Age., s. 76.

32 Pigulevskaya, N. V. *Vizantiya i İran na rubeje VI i VII vekov. M.; L.*, 1946, s. 183-185. Bundan sonra: Pigulevskaya, *Vizantiya i İran*; Kula-

kil hareketlerinden sonra yerli ahalinin desteğini kendi taraflarına çekmeye muvaffak oldular ve neticede Akdeniz sahillerine kadar ilerlediler.

En korkunç olay ise 615 yılında Kudüs'de yaşandı ve şehrin kayıtsız şartsız teslim olmasından sonra Persler 62-67 bin kadar insanı esir aldılar.³³ Canlı malları büyük kayıp vermeden Suriye çölü üzerinden götürmeyeceklerini anlayan Pers askerleri, köle ve rahipleri seve seve sattılar. “Yahûdiler de, düşmanlıklarından dolayı, onları çok ucuz fiyata satın alarak, öldürdüler.”³⁴ diye yazmaktadır bir Süryani anonimi. Yani bu olaylarla şahsi bir ilişkisi bulunmayan, dolayısıyla tarafsız olan bir kişi. Hatta Yahûdiler, 629'da yapılan anlaşmadan sonra dahi, Pers garnizonunu muahede şartları muvacehesince Bizans'a iade edilmesi gereken Urfa'yı savunmaya ikna ettiler. Arkasından da İmparator Héraclius'a kabiledaşlarının bağışlanmasını talep eden bir elçi göndererek, Pers askerleri Bizanslılar'ın kılıçlarıyla can verirken, kendilerini sağ salim kurtarmayı başardılar.³⁵

Bizans yönetimi, kuvvetler arasındaki gerçek oranı bazan görmüyor, bazan da görmek istemiyordu. Héraclius, monofizitliği Ortodokslukla birleştirmeyi hayal ediyordu. Bu yüzden, İsa Mesih'de biri tanrısal, diğeri insanî iki beden ve tek iradenin-tanrısallığın bulunduğunu ileri süren monofelitizm doktrininin ittifakla kabul edilmesini teklif etti. Fakat ne Grekler, ne Mısırlılar'la birlikte Süryaniler, ne İran Nesturileri ve ne de papa bu teklifi kabul ettiler. Bu görüşün taraftarları ancak Lübnan dağlarında, o da küçük bir grup olarak barınabili. Çünkü Lübnan dağlıları Grekler'e ve Süryaniler'e müzahir olmayan etnos bâkiyeleriydiler.

Bu genel dışlanma karşısında Héraclius, Yahûdiler'e sempati duymaya başladığı gibi, onlara bir hayli yardım da etti.³⁶ Roma döneminde Rhein Nehri sahillerine saçılmış bulunan Batı Yahûdileri, V. Yüzyılda Germanlar'ın istilasından pekçok zarar görmüşler, fakat Rhône ve Garonne sahillerinde huzurlu ve müreffeh bir hayat yaşa-

kovskiy, Yu. K *kritike izvestiy Feofana o peslediem gode prableniya Foyki/Vizantijskij vremennik*. T. 21 (1-2). SPb., 1914, s. 1-14. Bundan sonra: Kulakovskiy, K *kritike*.

33 Pigulevskaya, *Vizantiya i İran*, s. 20.

34 Age., s. 263.

35 Age., s. 270.

36 Tümenyev, *Yevrei*, s. 276

mışlardı. Merovingienler Yahûdiler'e sempati duymuyorlardı ve hatta 629'da Kırıl Dagobert onları topraklarından sürmeye karar vermişti. Ancak, Héraclius devreye girmiş ve sürgün önlenmişti.³⁷

Héraclius'u neyin motive ettiğini bilmiyoruz. Belki Arabistan'da Yahûdi cemaatleriyle yeni Peygamber Muhammed'in taraftarları arasında başlamış bulunan kanlı çatışmalara dikkat çekmek istiyordu veya bizim bilmediğimiz başka sebepler vardı. Her halükârda Yakın Doğu'nun Hristiyan halkları aleyhine bir oyun söz konusuydu ve bunda gerek Grekler ve gerekse Persler kaybedecekler, ama kazançlı çıkan tek taraf Yahûdiler olacaktı.

Yahûdiler'in oldukça açık bir şekilde hainane bir tavır takınmaları, Suriye ve Arabistan Samilerini onlara karşı kin beslemeye sevk etmiştir ki, dolayısıyla buna antisemitizm demek zordur. Neticede 637'de Piskopos Sophronios'la halife Ömer arasında bir anlaşma sağlanmış, piskopos “Yahûdiler'in Kudüs'te yaşamaya bırakılmaması”³⁸ şartıyla şehri halifeye teslim etmiştir. Halife Ömer, Kudüs'ün teslim olmasından sonra Süleyman Tapınağı'nın yerinde bir cami inşa edilmesini emretmiştir.

24. VII. Yüzyıl Arapları Arasında

Yahûdiler, Müslümanlarla da Hristiyanlarla geçindiklerinden daha iyi geçinememişlerdi. İlk çatışmalar Medine'de bizzat Peygamber'le yapılmıştı. Kısaca alınan Yahûdiler Arabistan'ı terkederek, Filistin'e göçedip, Genezareth Gölü [Taberiye Gölü] civarına yerleştiler. Çünkü burası Persler'in hakimiyeti altındaydı. Daha sonra bunların bazıları, Suriye Hristiyanlarının intikam almasından korkarak geri çekilen Persler'le birlikte İran'a gittiler. Ne var ki, bilahere 650'de her ikisi de Araplar'ın boyunduruğu altına gireceklerdi. Müslümanlığı kabul ettikleri için Arap hâkimiyetini benimsemek Persler için zor olmadı; ama Yahûdiler için din değiştirmek nefret edilecek bir şeydi. Fakat onlar, İslam ümmetini parçalamak için başka bir çıkış yolu buldular: Şiizm.³⁹

³⁷ Age., s. 241-243.

³⁸ Pigulevskaya, *Vizantiya i İran*, s. 285.

³⁹ Şia : Ali taraftarları.

Abdullah ibni Sebe adlı güya Müslüman olmuş bir Yahûdi, 653'de ilk bakışta mâkul gibi görünen bir tez ileri sürdü. Buna göre kıyamet kopmadan önce Muhammed dünyaya geri dönecektir. Hayatta iken yardımcıları olanlar, yani Ali ve torunları, onu korumak zorundadırlar. Bu görüşte o dönemin ihtilaf konusu olan Ali'nin hilafet hakkı meselesinin ve aslında Araplar'dan çok Persler arasında rağbet gören daha sonraki Şiiliğin⁴⁰ gizli nüvesi vardır. İşte, halifeliğin nisbeten hızlı çöküşüne yol açan iç savaşın ideolojik temeli bu şekilde atılmıştır.

Hayır, biz burada birçok isyan, kıyam, cinayet, ihanet, kurnazlık ve safdilliliğin sergilendiği olayların tarihi üzerinde duracak değiliz. Bu savaşların kurbanları, dostları ve taraftarlarınca terkedilen Ali (661'de hançerlendi) ve oğlu Hüseyin (680'deki çatışma sırasında öldürüldü) olmuştur. Ancak “pişmanlık duyanlar” yeniden isyan etmişler ve 690'da tekrar kılıçtan geçirilmişler; ondan sonra da seri infazlar birbirini takip etmiştir.

İşte Yahûdiler, bedbaht İran'ı böyle bir anda terkettiler. Kanunların himayesinden ve tepede bulunanların duygusal desteklerinden faydalanarak bu ülkede 1200 yıl yaşadılar. Fakat İran kanunları Şeriatla, şahlar emirlerle yer değiştirince, Yahûdiler tekrar “yaşayabilecekleri bir yurt” aramaya koyuldular. Bu göç hikayesini bizzat kendi ağızlarından dinleyelim: “4450 yılının (690) yaz aylarıydı; o sıralarda İsmailîler'le Persler arasındaki kavga kızışmış ve Persler onlar (Araplar) tarafından mağlup edilmişler, önlerinde diz çökmüşlerdi. Kalabalık Yahûdiler ise kılıçtan kaçır gibi Paras ülkesinden kaçarak kurtulmuşlar ve o kabileden bu kabileye, o devletten bu halka sığına sığına Rus ülkesine, Aşkenaz ve İsveç topraklarına gelmişler ve orada pekçok Yahûdi bulmuşlardır...”⁴¹

Bu metin, çok şey göstermektedir. Rus ülkesi henüz VII. Yüzyıl-da vardı; Germany (Aşkenaz) ve İsveç'de paganizm ve Yahûdi kolonileri mevcuttu, ama 737'de güya Arap fatihler “âteşgide Persleri, boğaya tapan Hazarları ve Mûsa şeriatını uygulayan bir miktar insanı” İslamı kabul etmeye zorlamış olsalar da, listede Hazarya'nın

40 Müller, *İstoriya islama*, I/332.

41 Berlin, I. Age., s. 78-79. Bu metin, XVI. Yüzyılda yaşamakla birlikte, çok daha önceleri yazılmış elyazmalarına sahip bulunan meşhur kronist ve tabip Yosef b. Yegoşua Ha-koren tarafından kaleme alınmıştır.

adı geçmemektedir.⁴² Esasen bölge halkının Müslüman yapılması isteği, Mervan II'nin yerine getirilmeyen bir arzusundan başka bir şey değildi. Hazarlar, 690'da Açına boyundan olan ve Hazarya'da hakanlık eden Türk asıllı prenslerin kumandası altında Kafkas-ötesini tarumar ederek, 693'e kadar Derbent'i ellerinde tuttular. Peki, Yahûdiler böylesi güçlü bir devleti nasıl farkedemezler?- Sadece görmemişse!

Demek ki, Yahûdi muhacirlerin İran'dan sonraki güzergâhı, o yıllarda Bolgar ve Alan kanlarıyla sulanan Kuzey Kafkasya bozkırlarından değil, sadece Küçük Asya ve Karadeniz üzerinden Dinyeper ağzına ve Rusya'ya açılan yoldan geçerek, oradan daha önce Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra Avrupa'da kalan Yahûdiler'in batı kolunun koloniler kurduğu topraklara ulaşmıştır.

Eğer böyle ise, bu durumda Hazarya'da “Mûsa'nın şeriatını uygulayanlar” kimlerdir? Muhtemelen, Mazdakiler'le birlikte Kafkaslar'a kaçan Yahûdilerdir. Onlar İran'daki Yahûdi cemaatleri arasında çıkan çatışmaları çok iyi anlamışlar ve kendi kabiledaşlarından çekinerek, kaçarken onları da beraberlerinde götürmeyi reddetmişlerdi. Tıpkı Mazdakî trajedisinin, ona iştirak edenlerin torunları tarafından unutulduğu gibi, bu Yahûdiler'in torunları da VIII. Yüzyılda başka türlü hareket etmişlerdi.

25. VIII. Yüzyıl Grekleri Arasında

Böylece Suriye Emevîleri, her iki Mazdakî ve ortodoks Yahûdi kolunun da düşmanı haline gelmişlerdi. Birinciler, Hazarlar'ın müttefikiydiler; ikinciler ise, Hristiyanlar arasında kendilerine bir sığınak bulmuşlardı. Böyle bir kuvvetler taksimi, bize, 717-718'de Konstantinopolis'in kuşatıldığı sırada Leon İsauri'nin “Rum ateşi”yle Arap donanmasını yakıp, açlıktan kıvranan kara ordusuyla surlardan düşmanı püskürtürken, Yahûdiler'in de Hristiyanlar'ın yanında savaştığı sonucunu çıkarma hakkını verir.

Arap kuvvetleri, bütün cephelerde eli kolu bağlı hale gelmişti. 718 yılında İspanya'da itaat altına alınmamış bulunan Hristiyanlar

42 İ. Berlin, bu olayın Yahûdileri Hazarya'yı terkederek Batıya geçmeye zorladığını tahmin etmektedir. (Bkz. Age., s. 79).

Avusturya kirallığını kurmuşlardı. Orta Asya'da Türgişler, Çin'le söz birliği edip, halifeliğin müttefiki Tibet'le anlaşma sağlayarak, fethe-dilen ama yenilgiyi kabul etmeyen Soğdianların isyanını destekle-mişlerdi. Hazarlar, Arap ordularını ricata mecbur etmişler ve askeri faaliyetlerini Kafkas-ötesi'ne kadar yaymışlardı.

723'de İmparator III. Leon, Bizans İmparatorluğu sınırları dahi- linde yaşayan bütün Yahûdiler'in zorla vaftiz edilmesi yolunda bir ferman yayınladı.⁴³ Bu ferman, Araplar'a karşı kazanılan zaferden sonra ve ikonataparlar karşı mücadelenin başmasına bir yıl kala ya- yınlanmıştı. Buna neden ihtiyaç duyulmuştu?

Bu sorunun cevabı kaynaklarda yok. Demek ki, fermanın hikme- tini, genel durumu gözden geçirerek bulmak gerekiyor. Küçük Asya Hristiyanları ve keza Monofizitler ve Nesturiler, hem ikonataparlar- ının, hem de Araplar'ın düşmanı idiler. Leon İsauri, daha sonraki re- formlara katılma hakkı vermekle ve Yahûdiler'i Hristiyan saymakla taraftarlarının sayısını artırmak mı istiyordu? Daha sonraki dinî ta- kibat, kendi dinî inançlarını koruyan Yahûdiler'e değil, Ortodoksla- ra karşı yapıldığına göre, belki de bu en inandırıcı yorumdur. Diğer yandan, halifenin vezirlerinden Yohanna Dimeski (Mansur), Emevî Hişam'ın himayesi altındaki ikonaklasmusların takbih edilmesi için mektup yazmıştı.

Bu fermanın, Yahûdiler'i Bizans'dan Hazarya'ya göçetmeye davet ettiği varsayılmaktadır, ama bunun uygulanıp uygulanmadığı bilin- miyor. Öyle olsa bile, bu muhaceret, o sıralarda Bizans'ın müttefiki olan bir ülkeye, Hazarya'ya yapılmıştır. Araplar'a karşı verilen müca- deleyi Bulan başlattığına göre, Leon İsauri'nin savaş gücü olan bu halkı, olması gereken yere sevk etmek için gerekli şartları yaratması bir istisna sayılmaz. Nitekim Bizans yönetimi, Müslümanlara karşı savaş kabiliyetlerinden faydalanmak amacıyla Lübnan dağılıları Mar- daytiler'i Suriye'den getirerek Küçük Asya garnizonlarına yerleşti- rmiştir.

Ne var ki Yahûdiler, İslam'a karşı savaş söz konusu olduğunda nasıl düşünmüyorlarsa, kendileri ve kabiledaşları konusunda da o kadar endişe taşımıyorlardı. XVIII. Yüzyılda İspanya topraklarından

43 Bizanslı Theophanes (Bonnae tedkiki, I, 617) ve Kedren (Bonnae ted- kiki, I, 793) kroniklerinde bu fermanı bahsedilmektedir. Bkz. Ber- lin, I. Age., s. 76.

kovulan Yahûdiler nasıl Protestan Hollanda'da sığınacak yer bulmuşlarsa, VIII. Yüzyılda da Hazarlar'ın misafirperverliğinden behremend olmuşlar ve "Hazar civarında kendilerine bir Neatherlands" bulmuşlardı. Üstelik de İtil Nehri, biri İran'dan Biarmiya'ya (Büyük Perm),⁴⁴ diğeri Çin'den Provence'a⁴⁵ uzanan iki kervan yolunun buluşma noktasıydı.

Böyle bir üssü ele geçirdikten sonra Bizans'la olan dostluğu unutsalar da olurdu. Yahûdiler'in Grekler'le takışması içinse bahane çoktu. Ne de olsa Grekler, Yahûdiler'in en iyilerini ticaret mataı yapmışlardı. İşte bu yüzdendir ki Yahûdiler, Araplar'ı tercih etmeye başlamışlardı.

Bizans'la diaspora Yahûdileri arasındaki ilişkilerin koptuğunu gösteren belge, te'vile imkan vermeyecek kadar açık; ama umum dünya tarihinde bilhassa önemli olmasına rağmen bu hadisenin tarihi tahminidir:⁴⁶ "Konstantinopolis hâkimi, Harun er-Reşid (786-809) döneminde, orada yaşayan bütün Yahûdiler'i sınır dışı etti. Onlar da zeki, ama puta tapan insanlarla karşılaştıkları Hazar ülkesine geldiler. Yahûdiler, bu insanlara kendi dinlerini teklif ettiler. Onlar da bunu önceki dinlerinden daha iyi bularak kabul ettiler."⁴⁷ Bu belge, öncelikle ikonaklasmuscu imparatorların takibat uygulanacak kimse olmadığı için Yahûdiler'in vaftiz edilmesi yönündeki kararlarını gerçekleştiremedikleri; ikinci olarak, bu takibatın yedinci ekümenik konsille aynı döneme (787 yılı) rastladığı, arkasından Grekler'in son Yahûdileri bağrına basan Küçük Asyalılar üzerinde haki-miyet sağladıkları şeklindeki tahminimizi doğrulamaktadır. Hadisât

44 Bkz. Hennigue, R. *Meçhul Topraklar*, T. II, M., 1961, s. 76.

45 Needham, J. *Science and Civilization of China*. III. Cambridge, 1959, s. 681-682.

46 VIII. Yüzyıl yazarı İbn el-Esir'in kaydettiği bu belge, ed-Dımeşki'de muhafaza edilmiştir. (*Cosmographie de Dimaschqui*. Copenhagen, 1874, s. 380); belgenin el-Mesudi'nin beyanıyla karşılaştırılma denemesi D.A. Xvolson tarafından yapılmıştır. (*Sbornik statey po yevreyskoy istorii i literature*. Kn. I. Vıp. I. SPb., 1866, s. 152). Tahkik için bkz. Berlin İ. Age., s. 77-78.

47 Hazarlar'ın Musevîliği benimsemeleriyle ilgili literatür oldukça geniş. Bu konudaki son çalışmalar için bkz. Artamonov, *Xazar*, s. 262-283; Koestler, *Thirteenth*, p. 58-82. Bizim bundan sonraki sayfalarda açıklayacağımız görüşler ise öncekilerden farklıdır; ancak şahsi kanaatimize göre, konuyu tam olarak aydınlatmak için yeterli değildir.

mantığına göre, VIII. asrın son yıllarında Grekler, hilafetin Emevîler'den çevresi Sâsânî İranını ihya etmek isteyen Pers danışmanlarca kuşatılan Abbasiler'e geçmesini müteakip, Araplar'dan yana tavır takınan Yahûdiler'e besledikleri antipati sebebiyle onlardan kurtulmayı düşünüyorlardı.

Ne var ki Bağdat halifeleri, Yahûdileri ancak ikinci sınıf tebaa olarak görebilirlerdi ve görmek istiyorlardı. Elleriindeki Hristiyan esirleri köle olarak satıp kurtulmak onlar için idealdi. Perspektif olmamakla birlikte bunları satın almak da Yahûdiler'in çıkarına idi. Arap ve Pers passionerliği Yahûdilerinkinden yüksek olduğu için, halifenin tebaası üzerinde hakimiyet kurmak, onların ulaşamayacağı bir hedefti. Bu yüzden onlar da yeni bir ülke aramaya başladılar.. ve onu da Hazarya'da buldular.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİH ZİKZAKI

Sürgün Prensler

Kimeranın Doğuşu (809-838)

Kimeranın Gelişmesi (839-398)

Kimeranın Hamlesi (899-944)

Kimeranın Can Çekişmesi (945-966)

V. SÜRGÜN PRENSLER

26. Hazarlar'da Misafirlik

Mazdak'ın ölümünden ve Kafkaslar'a kaçıştan sonra, Mazdakîler'le asla kader arkadaşı olmayan Pers Yahûdileri, 200 yıl Hazarlar'la komşuluk ederek, vadilerle kaplı Dağıstan'da, Terek'le Sulak arasında yaşadılar. Bu iki halk, birbirinin örf ve âdetlerine müdahale etmeden, dostluk ve barış içinde yaşamaktaydılar. Araplar Kafkaslar'a saldırınca, Yahûdiler ve Hazarlar, bu saldırıyı birlikte püskürttüler ve aynı kaderi paylaştılar. Hezimet anında erkekleri birlikte öldü; kadın ve çocukları birlikte köle olarak satıldı. Zafer müyesser olduğunda ise, yeni bir savaşa birlikte hazırlandılar.

Kuvvetler dengesinin eşit olmadığı bu savaşta, direnç ve mertliğini muhafaza eden iki küçük halkın hakkını vermek lazım. Etnosların, yani komşuların birbirlerini ıslah etmeden, dolayısıyla birbirine karışmadan yan yana yaşadığı bir dönemde, önemli bir etnik temas rolü oynayan unsur, simbiozdur. Burada, farklı sebeplere mebni olmakla birlikte, her iki etnos da homeostaz durumundaydı. Kendi etnogeneze devrini tamamlayarak hayatta kalmış olan Hazarlar, bu aşamaya tabii yoldan; Yahûdiler ise, passionerlerinin büyük kısmı Persler tarafından öldürüldüğü ve etno-sistem direnci zayıfladığı için suni seçimle ulaşmışlardı. Ancak, bu bile, istilacılara karşı direnebilmesi için fazlasıyla yetmişti.

Halifelüğün gücü birbirini takip eden isyanlar sebebiyle geçici olarak kırılıp, Hazarlar'ın ise Türk hakanlarının kumandasında önce Azerbaycan, arkasından Ermenistan'da Araplar'a karşı askerî operasyonlar düzenlediği dönemde (721-722), hayatta kalan âteşgide Persler ve Mûsa şeriatına tabi Yahûdiler da onlara yardım ettiler. Türkçe

Bulan (mus) adını taşıyan Yahûdi kumandan, bu savaşlarda fevkalade başarılar sergilemiş ve bunun sonucu olarak da bağımsızlığını ilan ederek, kendi halkı için Yahûdi âyinlerini yeniden ihya etmiştir.¹

“Hazarlar'ın Yahûdiliğe” geçmesi diye bir olay yoktu ve Orta Çağ'da evrensel dinlerin -İslamiyet ve Hristiyanlık-, bir boyun büyüyüp etnos haline gelmesi halinde dahi âyinlere boy bireylerinden başkasının alınmadığı eski dinlere taban tabana ters düşmesi hasebiyle, böyle bir şeyin olması mümkün de değildi. Ateşperest veya yüksek kast üyesi olabilmek için Pers veya Hintli olarak doğmak gerekirdi; yoksa sonradan gelip bu gruplara katılmak mümkün değildi. Eğer bir yabancıyı kendi ortamına almak veya yabancı bir kabileyi kendine katmak zarureti hasıl olmuşsa, bu durumda kuralın bozulmasını haklı göstermek amacıyla sahte şecereler uydurulur. Mesela süvari ordusunu büyötmeye karar veren Yezdigerd, Ermeni nahrarlarına, aslında onların soylarının Parthlar'a, yani Arşakilere dayandığı iddiasıyla Zerdüşti olmalarını teklif etmiş, fakat onlar Hristiyanlıktan vazgeçmeyi reddettikleri için, bu çaba boşa gitmişti.

Jüdaizm, “Yahova'dan çıkmış” bir halkın kültüdür. Dolayısıyla nadiren bu dine yeni girenler “İsrail'in cüzzamlıları” olarak görül-müştür. Yahûdiler, Hazarlar'la dostane ilişkilerle komşuluk yapıyorlar; savaşlara birlikte gidiyorlar, ama ibadetlerini ayrı icra ediyorlardı. Bunu yaparken de, haklı olarak, komşularla iyi ilişkiler için on-

1 M. İ. Artamonoff'un tesbit ettiği tarihlerde bir tezat göze çarpmaktadır. Hazarlar'ın Bulan kumandasında Kafkas-ötesine hücumu anlatılırken D-r alam yolu “muhtemelen Daryal” ve Ard-vil, yani Ardebil şehri zikredilmektedir. (*Xazar*, s. 269). Artamonoff, birkaç zaferden sonra Hazarlar'ın Araplarca kılıçtan geçirildiği bir sırada yapılan bu akını, Azerbaycan'ın 731 yılında Hazarlarca istilası gibi göstermektedir ki, bu durum Bulan'ın zaferiyle ilgili izaha ters düşmektedir. Daha sonra Araplar, Hazarlar'da “bakır renkli bayraklar” ele geçirdiler (age., s. 215) demektedir, ki böyle bir şeyin Yahûdilerde olması mümkün değil. Ve en nihayet hakanın oğlu Barcil, kesinlikle Yahûdiler'in değil Hazarlar'ın kumandanıydı. Anasının adı da hanşa Parsbit (“pars çehrelî”- bkz. *Eski Türkçe Sözlüğü*, L., 1969) idi. Sanırım, 718 yılı gibi çok daha erken bir tarihi kabul etmek gerekiyor. Çünkü bu tarih, bilinen ve tesbit edilmiş bulunan olaylara da ters düşmez. Keza Bulan'ın takip ettiği yol da doğru olarak tesbit edilmemiş. Dar alam da Daryal değil, Arapça/Farsça “Cihan Kapısı” anlamındadır. Derbent ise “kilitli kapı” (Farsça) demektir. Bu kale 718'de Hazarlar tarafından Araplar'dan kurtarılmıştı.

ları kendine benzetmek veya aksine riyakârlık ederek desteklerini sağlamak gerekmez görüşünden hareket ediyorlardı. Gençlerin hiçbir yerde ve hiçbir zaman okuma imkanı bulamadığı çarvacı kabilelerde kaçınılmaz bir olay olması hasebiyle, karmaşık Talmud yazılarının büyük bir kısmını unutmuş olmalarına rağmen, Yahûdiler'in-Mazdakiler'in torunları, çevreleri Dağıstan kabileleriye kuşatılan bir ortamda eriyip gitmediler. Gerçi bu kabilelerin onları aralarına almak gibi bir niyetleri yoktu, ama zaten onlar da buna teşne değillerdi. Bulan'ın başarısı ise, başka bir konudaydı: O, putperestleri kendi topraklarından uzak tutmuş; diğer Yahûdi prens ve âli prensleri unutulmuş dini yeniden ihya etmeye inandırmış; bir çadır kurmuş, gemi yapmış, kandil, sunak masası ve kutsal kap kacaklar koymuş,² elhasıl kendi halkı için Yahûdi âyinlerini yeniden ihya etmişti. X. Yüzyıl Yahûdi yazarı Yahuda b. Barzilai bu olayı şöyle değerlendirmişti: “Hazarlar proselit oldular ve proselit hükümdarlar edindiler.”³ Ancak, S. Szyszman (Şişman okunur) İncilde geçen “ger” kelimesinin, diğer bir halkla bütünleşen ve kendisini kabul eden kabilenin üyelik hakkını edinen yabancı anlamına geldiğini kaydetmektedir.⁴ Bu kelime, “proselit” anlamını daha sonraları kesbetmiştir. Olayların genel seyrine baktığımızda, eski anlamın bugünküne nisbetle daha tercihe şayan olduğunu görüyoruz. Çünkü Bulan, Rabbinizmi değil, Karaizm benimsemişti.⁵

Hazarya'da yaşayan Yahûdiler'e Hazarlar denilmesi okuyucuyu şaşırtmasın. Bu sadece, bir süb-etnos gurbette başka bir etnosun adını aldığı zaman genelleştirilen etnonimler için geçerli bir alışkanlıktır. Tıpkı Rusya'daki bir Breton'un kendini Fransız, Fransa'daki Carrel'in de kendini Rus diye tanıtmaması gibi. Yabancılar için Hazarlar, Hazarya'da yaşayan ve Hazar Hakanlığı iktidarına itaat eden insanlardı. Ama bizzat ülke sakinleri ve keza onun tarihî kaderi söz konusu olduğunda, süb-etnos boyutundaki farklar kendini gösteriyordu. Bu farklar, bazen pek de önemli anlamlar ifade etmiyorlardı, ama bazı hadiseler sırasında önemli rol oynuyorlardı. VIII. Yüzyılın ikinci yarısında, Rabbin Yahûdiler Bizans'dan buraya gelmeye başladıklarında, Hazarya'da da böyle olmuştu.

2 Artamonov, *Xazar*, s. 269.

3 *Jeschurun*. Vol. XI. No. 1911. Berlin, 1924, s. 113.

4 Szyszman, S. *Où la conversion du roi Khazar Bulan a-t-elle eu lieu? Hommage à André Dupon*– Sommer. Paris, 1971, p. 327.

5 Szyszman, S. *Le roi Bulan et la problème de la conversion des Khazars// Ephémérides Téologique Lorianiennes*. T. 33. Bruges, 1957, p. 68-76.

Mazdaki gelenekleriyle olan bağları koparması hasebiyle, Bulan'ın yaptığı reform da böyle bir anlam ifade ediyordu. Yahüdi cemaatinin hür fikirli üyelerinin yine hür fikirli Pers grubuyla olan fikrî bağları, buharlaşıp gitmişti. Hayat, başka problemleri ortaya sürdüğünde, kimera çöker. Yahüdiler, Persli Mazdakiler için hayatî ehemmiyet arzeden karmaşık dünya görüşlerini pörsümüş kabuk gibi kaldırıp atmışlardı. Akabinde Mazdakiler, daha doğrusu Hürremiler, ikonaklas-muscu Hristiyanlarla bütünleşmeyi deneyeceklerdi.⁶ Çünkü Araplar ve İranlı Müslümanlarla 815-837 yılları arasında vukû bulan kanlı çarpışmalar sırasında Hazarlı Yahüdiler, vaktiyle aynı görüşü paylaştıkları sabık silah arkadaşlarına yardım etmeyeceklerdi.

Dolayısıyla etnik içi bağlar, görüş farklılıklarından zarar görmezler. Aksine Bizanslı Yahüdiler'in Hazarya'ya göçü, orada kendileriyle aynı inancı paylaşan ve evlerini kurmalarına yardım eden insanlarla karşılaştıkları için kolay olmuştur. Ve Rabbini Yahüdiler VII-VIII. Yüzyıllarda şehirlerde yaşadıkları için, onlar da İtil, Semender, Samkerts, Belencer şehirlerine yerleşmişler ve Hazarlar'ın pek beceremedikleri ticaretle uğraşmışlardır.

Hazar Yahüdileri, Bizans'dan gelenlere hüsn-ü kabul göstermişler, ancak berikiler bu misafirperverliğe hakaretvârî bir nefretle karşılık vermişlerdi. İki cemaatin tek bir topluluk halinde kaynaşması söz konusu bile olamazdı. Almanlar Byron'da Rus çalışma arkadaşlarına nasıl muamele etmişlerse, Rabbini de Karaîler'e aynı şekilde davranıyorlardı. Her iki cemaat de birbiriyle akraba olduklarını duymamış değildi. Hayır, bütünlüğü bozmamışlardı; ama süper-etnos boyutunda. Kendilerini tek bir etnos gibi görmediklerinden, kalarına estiği gibi davranmışlardı.

Bir de, muhacir Yahüdilere düşen tarihî rol, yerli Yahüdiler'inkinden çok çok daha büyüktü. Şu var ki, Hazarya'yı küçük bir hanlıktan Erken Orta Çağ'ın gözde devletlerinden biri haline getirenler onlar olmuştur. Bunun Hazarlar'a mutluluk getirip getirmediği, başka bir konu. Ancak, bir etnik kimera yüzeye gelerek, IX. Yüzyıl başlarında fonksiyonunu icra etmeye başlamıştı. Ve onun doğuşuna, aşağıda anlatılacak olan olaylar tekaddüm etmişti.

6 Hürremiler'in lideri Babek, 830'da Bizans İmparatoru Theophilos'la ittifak akdetmişti. (Bkz. Müller, *İstoriya islama*, II/199). Ancak Mazdakiler'in Ortodoks ikonaklas-muscularla birleşme denemesi, istenmesine rağmen başarısızlıkla sonuçlandı.

27. Vakayinamelerde Her Şey Yoktur

Olaylara sebebiyet veren bir dizi hadise, beklenilmeyen savaşlarla birlikte başlamıştı. Hazarlar, Kırım Yarımadası'nı Bizans'dan koparmıştı. Kerç'den Sulak (Suroj)a kadar uzanan Güney sahilinin doğu kesimini teşkil eden bozkır Kırım'ı Hazarlar'a aitti. Bazen Yayla'daki Kırım Gotya'sı başkenti Theodoro (Mangup)la birlikte ve bazen de ülkenin tamamı, Bizans'ın kendisine itaat edilmesi talebine karşı çıkıyordu.

Bizans'ın Kırım'daki ana dayanak üssü Korsun (Sivastopol civarındaki Khersones) idi. Kendilerini Konstantinopolis yönetiminden bağımsız gören, ama imparatorluktan da asla kopmayan sakinleri gibi, zengin ve dikbaşlılığıyla ün yapmış bir şehirdi. Ortodoksluk, Hazarya'ya kadar hiçbir direnişle karşılaşmadan yayılmıştı.⁷ Her şey yolunda gibi görünüyor ve ilişkileri gerdirmek için bir bahane çıkmayacağı sanılıyordu. Fakat birden... “Novgorod'un savaşçı ve güçlü Rus knâzı Bravlin.. kalabalık ordusuyla Korsun'dan Kerç'e kadar uzanan bölgeyi yakıp yıktıktan sonra, büyük bir güçle Suroj'a geldi.. demir kapıyı kırıp, elinde kılıçla şehre girdi, Aziz Sophia'ya daldı.. ve türbede ne varsa yağmaladı..”⁸ Metnin devamında bir mucizeden ve knâzın⁹ Hristiyanlığı kabul etmesinden bahsedilmektedir. Ayrıca tarihen daha önemli başka konular da anlatılmaktadır ki, bunlar üzerinde durulacaktır.

Verilen metinde yaklaşık hiçbir şey açık değil. Burada zikredilen Ruslar kimdi? Bu tuhaf Branlin adı da nedir? Çünkü onun “branliv” (savaşçı) sıfatı gibi anlaşılması gerginlik ve şaşkınlık vermektedir. Bu Bravlin nereden ve hangi “Novgorod”dan gelmiştir? Çünkü bildiğimiz Novgorod, IX. Yüzyıl başlarında henüz yoktu.¹⁰ Bu sefer ne

7 Orta Çağ Kırımıyla ilgili literatür oldukça fazla. Gerekli bibliyografya için bkz. Artamonov, *Xazar*.

8 Suroj piskoposu St. Stephonos'un yattığı yer. Gumilevskiy, F. *Istoriya russkoy tserkvi*. M., 1888, s. 21'e istinaden; krş. Vasilyevskiy, V.G. *Trudi*. 4 cilt. Pb.; Pr., L., 1908-1930. T. III, s. 95-96. Bundan sonra: Vasilyevskiy, *Trudi*; Vernadsky, *The Origins*, p. 180-182.

9 Bu knâzın Bravlin şeklindeki adı bazan “branliv” şeklinde okunmaktadır ki “savaşçı” anlamındadır. (Vernadsky, *The Origins*, s. 182).

10 Artamonov, *Xazar*, s. 336.

zaman düzenlenmişti: 755¹¹ de mi, yoksa 790¹² mı? Hazar meselesine böyle bir müdahaleye hangi sebepler yol açmıştı? Sonuçları hayli önemli olan bu âni saldırının başlatıcısı kimdi? Bir tek şey açık: Bu sefer, Hazarlar'a karşı düzenlenmişti, ama bunun yanında Kırım Hristiyanları, Büyük Bozkır'da Horezm'e [Harezm'e]¹³ kadar uzanan Hristiyan piskoposluğunun çökmesinden zarar görmüşlerdi. Ki gerçekten bu çöküş, X-XI. Yüzyıllara kadar devam etmiştir. Ancak bu gözlemlerden biri, Bravlin'in seferine duyulan ilgiyi haklı çıkarmaktadır.

Bir yığın heyecan verici soruyu muallakta bıraktığı için, bu eserin yazarına sitem etme hakkımız yok. Çünkü karşımızda bir vakayiname değil, biyografi var. Olaylar, tarihçiler kadar vakanüvisleri de ilgilendirir, ama kerametler sadece menâkıbnâme yazarları tarafından işlenir. Dolayısıyla menâkıbnâme yazarı, normal kuralla uyarak dünyevî meselelere aldırış etmez; vakanüvis ise, göreceğimiz gibi, bilmek ve susmamak zorunda olduğu her şeyi yazmaz. Bu yüzden, Hazarya'daki büyük değişimin başlangıcını aydınlatmaya yardımcı olan olayları sade bir şekilde zikrettiği için, biz bu menâkıbnâme yazarına minnettarız.¹⁴ Olayların yorumu ve kaynakların tenkidine gelince; biz, G.V. Vernadsky'nin iktibas edilen metinle ilgili vaktiyle yaptığı bir çalışmayı tekrarlayacak değiliz.

G.V. Vernadsky, Surojlu Aziz Stephanos'un biri Yunanca ve kısa; diğeri, V.G. Vasilyeff tarafından XVI.Yüzyıla doğru getirilen, fakat Rusya'da henüz XV. Yüzyıl başlarında bilinen, Rusça ve uzun iki versiyonunun bulunduğunu kaydetmektedir. Vernadsky, bu versiyonu inceledikten sonra orada geçen “Novgorod”un İskitler'in kurduğu Neapol (Simferopol) olduğunu ve Ruslar'ın Kırım'a Don ve Donets bölgesinden geldiklerini belirtmektedir. Ruslar, Suroj'a gelmeden önce Khersones'den Kerç'e kadar bütün Kırım sahillerini yağmalarlar ve

11 Gumilevskiy, F. *İstoriya russkoy tserkvi*, s. 23.

12 Vernadsky, *The Origins*, s. 180-183. Konuyla ilgili yeni literatür gözden geçirilmiş olduğu için, bu tarih tercihe şayandır.

13 İmparator Konstantinos, Karadeniz civarı bozkırları için şöyle der: “Burada, şehir harabeleri arasında Hristiyanlık izleri ve delikli taşlara hakedilmiş haç işaretleri var.” (Gumilevskiy, *İstoriya russkoy tserkvi*, s. 22).

14 Klüçevskiy, V. O. *Drevnéruskiye jitiya svyatix kak istoričeskiy istočnik*. M., 1871. Bundan sonra: Klüçevskiy, *Drevnéruskiye*.

özellikle de kiliselere zarar verirler. Fakat kumandanları Suroj'da vafat olmayı kabul eder ve aldığı savaş ganimetlerini geri verir.

Seferin sebepleri açıklanmıyor. Belki de bu saldırı, 787'de Hazarlar'ın ele geçirdiği Gotya (Got bölgesi) yüzünden onlarla çekişmekte olan Bizanslı diplomatların bir tezgahtıydı. Vakia, Kırım'ın Hazarlar'a ait şehirleri tarumar edilmişti, fakat Yunanlılar'a ait bulunan Korsun (Khersones) da yağmalanmıştı. Ancak, Yunanlılar bu işten yine de kârlydılar. Çünkü 790'da Gotya tekrar Bizans'ın eline geçecektir.¹⁵

Ruslar'ın ana yurduyla ilgili olarak, M.İ. Artamonoff da benzeri sonuca varmıştır¹⁶ ve üstelik bu sonuç, Vernadsky'ninkinden ayrı olduğundan, oldukça önemlidir. Binaenaleyh bunlar, Hunlar'ın sabık müttefiki Gotlar'la kavgalı olan Rossomonlar'ın torunlarıydı.¹⁷ Ayrıca, Arap ve Yunanlı yazarlarca, Slavyanlar'ın civarında yaşayan, fakat dil ve örf cihetinden onlardan ayrılan bir halk olarak çeşitli defalar zikredilmektedirler. Ruslar ve Slavyanlar, ancak X. Yüzyılda Vladimir Svyatoy zamanında kaynaşmışlardır. O zamana kadar Ruslar, Germanya'da çok iyi bilinen müstakil bir halk idi. Alman kronikçileri onlara *Rug*, Olga'ya da *Regine rugorum* diyorlardı. Kaynaşma süreci IX. Yüzyılda¹⁸ başlamış; fakat bu, uzun ve çetin bir kaynaşma olmuştu.¹⁹

15 Vernadsky, *The Origins*, s. 182-183.

16 Artamonov, *Xazar*, s. 366.

17 Jordanes, s. 91, 279.

18 Novoseltsyev, A. P. *Vostočniye istočniki o vostočnix slavyanax i Rusi VI-IX vv// Drevnèrusskoye gosudartstvo i yego mejdunarodnoye znaçeniye. M., 1965, s. 355-419. Bundan sonra: Novoselstyev, Vostočniye istočniki.*

19 A. G. Kuzmin de Rug ve Rus etnonomlerinin özdeşleştirilmesi sonucuna bizimle aynı dönemde varmıştır. Kuzmin, henüz 307'de Roma İmparatorluğu federasyonuna bağlı halklardan biri olarak gösterilen Ruglar'ın geniş bir alana yayıldıklarını kaydeden kesin konsepsiyonla uyuşan birçok bölük pörçük bilgiyi bir araya toplamıştır. Ruglar'ın ana yurdu, Pribaltık'ın güney kesimleri idi. Oradan Gotlar tarafından itildikten sonra Doğu Avrupa'da Adriyatik'den Dinyeper ve Ilmen Gölü'n'e kadar saçıldılar. İşte, böylesine geniş bir alana yayılmış olmaları, onların birbirine benzemeyen adlarla anılmalarına yol açmıştır: Rug (Rog), Rus [Rusi], Roz, Rutsi, Ruyan, Ruten. Bir de, aradan birkaç yüz yıl geçtikten sonra etnik köken eski Ruglar'ın torunları tarafından unutulmuş olabilir.

Politik faaliyetlerin sonuçlarını kestirmek, daima zordur. Bizanslı diplomatların Hazarlar'ı zayıflatmak amacıyla Ruslar'ı onların üzerine salmak ve onların birbirleriyle boğuşmaları sayesinde Kırım'ın Got bölgesini imparatorluğa katmak niyetinde olmalarını yargılamak belki hakkânî değildir. Fakat burada hadisât mantığı devreye girmiş; Ruslar Karadeniz'e ayak basmış ve gerçekleştirdikleri akınlar, 200 yıl boyunca Küçük Asya sahillerini yakıp kavurmuştur. Siyasî bir entrika için çok pahalı bir bedel!

Evet, aynı entrika, amaçlananın aksine bir sonuç vermiştir. Ruslar'ın yağmasından Hristiyan kiliseleri de zarar görmüş; Ortodokslar'ın Hazarya'daki etkisi zayıflamış ve ortaya çıkan siyasî boşluk hemen Jüdaizm tarafından doldurulmuştu. Böylece Yunanlılar, bedavadan bir müttefik kazanacağı derken, Arap ve Bolgarlar'a ilaveten iki güçlü ve acımasız düşman kazanmışlardı. Fakat bunun için diplomatları suçlamanın gerektiğini sanmam. 786-790 yıllarında Bizans'da, İmparatoriçe İrina ile oğlu VI. Konstantinos arasında şiddetli çatışmalar olmuştu. İrina, 797'de oğlunun gözlerine mil çektirmiş, fakat kronist-rahipler onu dindar bir imparatoriçe gibi övüp göklere çıkarmışlardı. Görüldüğü gibi, siyasî bir yanlış, kroniklerde suskunlukla geçitirilmekte; ama ne yazık ki, aynı hatayla ilgili kayıt, Aziz Stephanos'un biyografisinde yerini almakta ve bu da bize, siyasî kuvvetler dengesinin nasıl birden tersine döndüğünü ve ancak XI. Yüzyılda düzelen tarih zikzakını tesbit etmemize imkan sağlamaktadır. Eğer Kırım'daki olayların seyrinin yeniden tesbiti yapılmısaydı, bu tarih “Nestor Kroniği”ne girmez, bütün Avrasya tarihi de muğlak kalırdı. Halbuki bu dönemde orada da son derece önemli olaylar vukû bulmuştu.

28. Rahdâniler

VIII. Yüzyıl ortalarında, Avrasya kıtasının her yerinde vukû bulan olaylar, dünyayı kimsenin önceden tahmin edemeyeceği şekilde değiştirmişti. Manevî sarsıntı geçiren Frank devleti Charles Martel

A. G. Kuzmin, Ruglar'ı ne o zamana kadar sanıldığı gibi German, ne de Slavyan olarak değil, Gotlar'ın düşmanı “Kuzeyli Illiryalılar” olarak görmektedir. Bkz. Kuzmin, A. G. *Padeniye Peruna. Stanovleniye xristianstva na Rusi*. M., 1988, s. 133-139. Bundan sonra: Kuzmin, *Padeniye*.

tarafından çelik bir kafes içine alınmış, oğlu Pépin le Bref ise, 751'de Merovingien hanedanının “uyuşuk kırallarını” tahttan mahrum etmişti.

Aynı yıl Araplar, Talas Vadisi'nde Çinliler'le karşılaşmış ve onları hezimete uğratmışlardı. Diğer iki Çin ordusu da, -biri Mançurya'da, diğeri Yünnan'da- yerli kabilelerin gönüllü milislerince kılıçtan geçirilmiş ve Çin'in, T'ang hanedanının başından beri peşinde koştuğu, Asya üzerinde hakimiyet kurma hülyası, suya düşmüştü.

Bu olaydan altı yıl önce, yani 745'de, İkinci Türk Hakanlığı yıkılmış ve Türk bahadırları ya savaşlarda ölmüş, ya da kazaklık günlerinde orada burada kılıçtan geçirilmişlerdi. Onların yerini ise, kesinlikle saldırgan olmayan, buna karşılık Çin'in değil, İran'ın kültürel tesirlerine açık bulunan Uygur Hakanlığı almıştı.

Ancak, en büyük sıçrama Bağdat'da Abbasiler'in iktidara gelişi ve halifeliğin yıkılmaya başlamasıydı. Çünkü bu olay, tacirler tarafından iyi bilinen Doğu-Batı yolunu yeniden açmıştı. Farsçada “rah” yol, “dân” da bilmek fiilinin köküdür ki, “rahdâni” de yol bilen, rehber anlamına gelir. İşte, Çin'le Avrupa arasındaki kervan ticaretini tekellerine almış olan Yahûdi tacirlere bu ad verilmişti.

Ticaret, görülmemiş derecede kârlıydı. Çünkü ticareti yapılan şeyler, sıradan tüketim ihtiyaçları değil, lüks mallardı. Günümüz tabiriyle belirtmek gerekirse, bu, bir tür döviz alış verişi ve uyuşturucu ticaretiydi. Fakat bu yüksek gelirin, yüksek maliyeti de vardı. Transport, koruyucu maaşları; güzergah boyunca su kaynakları ve göllerin başında kurulmuş rabatlar, yol göstermek için dikilmiş işaretler, yolcuların geceleme veya bilhassa sıcak günlerde dinlenmek için yapılmış kervansaraylar için etek dolusu paralar ödeniyordu.

Kızıldeniz'den Çin'e kadar yaklaşık 200 günlük²⁰ yol vardı. Eğer yol Hazar'ın kuzey sahilinden geçiyorsa, bu mesafe daha da fazlaydı. Ancak, Abbasî halifeliğindeki isyanlar dahilî meseleler olduğu ve Hazarlar da bozkır güzergahında güvenliği titizlikle sağladıkları için, sözü edilen kuzey yolu kullanılıyordu. Bu yüzden uzun yolların kavşak noktasında yer alan İtil, oldukça önem kazanmıştı. Volga'da istirahat ise, sadece yararlı değil, aynı zamanda tatlıydı da.

20 Eski dönemde bir günlük yol, at sırtında altı saatte alınan mesafeyi gösterir (çev.).

VIII. Yüzyıl Yahudî rehberlere Farsça “rahdâniler” denilmesine gelince; bu, söz konusu ticaret şirketinin 690'da Halife Abdülmelek'den kaçan Babilli, yani İranlı cemaat tarafından kurulduğunu gösterir. Daha sonra Bizans'dan gelen Yahûdiler de onlara katılmıştır. Ancak, Soğdiyana ve halifelik, Çin ve Türgiş Hakanlığı arasında sürekli savaşların olduğu dönemlerde bu ticaret sekteye uğramıştı. Söz konusu savaşlar bitip, Çin de An Lu-shan isyanından (756-763) sonra harabeye dönüp, ipek ucuzlayınca, rahdâniler geri döndüler ve sadece ipeğin altınla değiştirildiği doğu güzergahının değil, kürk-gümüş sikkelerle satıldığı İran-Kama arasındaki kuzey yolunun da hakimi oldular. Tabii Hazarya da kısa sürede bu yolların kesişme noktası haline geldi.

Eski dönemlerde Çin'den Avrupa'ya uzanan kervan yolu, güneye sarkarak Hoten, Pamir ve İran'daki Vahan üzerinden geçip, daha sonra batıya yöneliyordu. Bu yol, hem zor, hem de elverişsizdi. Bu yüzden Hyung-nu (Hun)ların mağlubiyetinden sonra, bu yol Takla-Makan çölünün kuzeyine, yani Karaşar, Kuça, Kaşgar ve Fergana Vadisi'ne kaydırılmıştı.

Daha uygun başka bir güzergah, Yedisu'daki Turfan üzerinden geçiyordu. Bu yol, VI-VII. Yüzlülarda Büyük Türk Hakanlığı döneminde kullanılmıştı. Fakat Türkler Kuzey Kafkasya'yı fethedince, ipeğin İran şahına etek dolusu gümrük ödenmeden doğrudan Avrupa'ya naklinin mümkün olduğu ortaya çıkmıştı. Ancak, bu yolu kullanabilmek için savunma kaleleri kurmak, kuyular açmak ve yol işaretleri koymak gerekiyordu, ama bu da zor işti. Dolayısıyla ticarete Horezmliler de katılınca kadar, kuzey yolu kullanılamayacaktı. Araplar'ın Orta Asya'yı fetihlerinden sonra bu yolu açmak için imkan doğmuş, Doğu İran'daki daimi isyanlar Gurgenc'den Volga'ya yani Üstyurt'dan Hazarya'ya giden yolun canlanmasına yol açmıştı.

Hazarlar, uzun süredir Volga'nın aşağı akımlarında, deltada ve su-basar bölgelerde kendi hallerinde yaşamaktaydılar. Hayvancılık kadar, nar üretimi ve balıkçılıkla da uğraşıyorlardı. Yeşil çayırıklar ve gür fundalıklar arasında akan gözalıcı mavi çaylar, Volga ve onun Aktübe'deki doğu kolunun meydana getirdiği yarımada üzerine kurulan başkent İtil'i de besliyordu.²¹ Hazarlar, zengin ekonomik kay-

21 Gumilëv, L. N. *Xazaraskoye pogrebeniye i mesto, gide stoyal İtil'//Soob-weniç Gos. ~mıta'a. T. XX. L., 1962, s. 56-58.*

naklara sahip olduklarından, kurak bozkıra, yaklaşık Buzaçi Yarımadası'na kadar uzanan komşu vadilerdeki halklar üzerinde hakimiyet sağlamışlardı.²²

Diğer yandan Hazarlar, dışarıdan kimsenin kendilerini tehdit edeceğini zannetmiyorlardı ve hatta zafer kazanmaya alışmış olan Mervan dahi onların ülkesinin kolay lokma olmadığını anlamıştı. VIII. Yüzyılda Volga'nın zengin balık çeşitleri dışarıya satılan ürünlerden değildi. Çünkü tabii ekonomi, belirli alışkanlıklar meydana getirmişti. Hurma veya zeytine alışmış olanlar “ringa ve çiroz” a ihtiyaç duymazdı. Dolayısıyla Hazarlar da Araplar'a veya Yunanlılar'a minnet etmeden kendi lezzetli balıklarıyla besleniyorlardı. Mervan'ın seferlerini anlatan yazarların, onun elde ettiği en büyük ganimetin 20 bin “Sakâlibe” ailesi, yani köle edinilebilecek insanlar olduğunu kaydetmeleri şaşırtıcı değildir.

“Sakâlibe” kelimesinin anlamı konusunda uzun tartışmalar yapılmıştır. İlk başlarda, Arapçada “slaviya” – () kelimesi²³ olmasına rağmen, onları Slavyan olarak kabul ettiler.²⁴ Bu esirlerin Burtaşlar'ın²⁵ topraklarında ele geçirildiği anlaşıncı, “Sakâlibe”nin Türk-Fin karışımı melezler olduğu görüşü ortaya atıldı.²⁶ Bununla birlikte Orta Çağ coğrafyacıları “Sakâlibe”ye başka bir anlam yüklemişlerdir. El-Kûfi, Doğu Avrupa'nın bütün “kafir” halklarına bu adı vermektedir. Al-Horezmî ise, 836-847'de “Germanya da bir Sakâlibe ülkesidir” diye yazıyordu. Mesudî de “Namçin” (Almanlar'ı) ve “Türkler'i” (Macarlar'ı) Sakâlibeye dahil ediyordu.²⁷ Slavyanlar'ın da alıp götürülen köleler arasında olduğu düşünülebilir, ama Mesudî'nin onlara “valinane” (Volınlılar) dediği göz önünde bulundurulacak olursa, “Slavyan” ve “Sakâlibe” kelimelerinin de aynı şey olmadığı anlaşılır. Bir de bunca Orta Çağ coğrafyacısının ittifaken ileri sürdükleri görüşlerine saygı duyulması gerektiği söylenir!

22 Gumilëv, L. N. *İstoki ritma koçevoy kulturi*//Narodı Azii i Afriki. 1966. ! 4, s. 85-94.

23 Garkavi, *Skazaniya*, s. 41-43, 162; Kovalevskiy, *K kritike*, s. 159.

24 Şahmatov, *Drevneyşiye*, s. 34-37; Tretyakov, P. N. *Vostočnoslavyanskiye plemena*. M., 1953, s. 252. Bundan sonra: Tretyakov, *Vostočnoslavyanskiye*.

25 Artamonov, *Xazar*, s. 220.

26 Zeki Velidi Togan, A. *Ibn Fadlan's Reisebericht*//Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes. Bd. XXIV. Leipzig, 1939, s. 365-369.

27 Novoseltsyev, *Vostočniye istočniki*, s. 368-370.

“Sakâlîbe” kelimesi sadece Doğu Avrupa'da değil, Emevî halifelerinin sarayında kölelerden oluşan hassa ordusuna aynı ismin verildiği İspanya'da da iyi biliniyordu. Bu hassa ordusunda Slavyanlar'dan başka Almanlar, Fransızlar, Türkler, Madyarlar, Peçenekler.. elhasıl Avrupa pazarlarından satın alınan bütün köleler vardı. Sanırım “zenciler” (Doğu Afrika'dan getirilen siyah köleler) ve “memlükler” (Mısır'da Türkmen, Kıpçak, Çerkes ve hatta Rus köleler) gibi bu kelime de bir etnonim anlamı görmek gerekiyor.

A.P. Novoséltsyeff, başka bir versiyonu teklif ediyor: Nasıl Bağdat'daki “Türk” hassa ordusu sadece Türkler'den oluşmamışsa ve nasıl Mısır'daki “Çerkes” hassa birliklerinde Kıpçaklar ve Gürcüler de yer almışsa, “Slavyan” hassa birliklerini de teorik kabul etmek gerekir.²⁸ Halbuki örnekler tersini söylüyor. Abbasiler, Sünnî olduklarından, Mağripli İsmaililer'i ve Deylemlî Şiiler'i hizmete almayı reddetmişler; akibette Berberiler Mısır ve Suriye'yi, Deylemliler ise Bağdat ve Batı İran'ı işgal etmişlerdi. Mısır'da bahrî Kıpçaklar ve burcî Kafkashılar birbirlerinden ayrı duruyorlar ve bunların sultanları, hepsine de memlük denilmesine rağmen, bir sıra takip ediyorlardı.

X. Yüzyılda Don Nehri'nin “Slavyan Nehri” diye zikredilmesi de doğru değildir. Çünkü o sıralar Don'un yukarı akımlarında, kesinlikle Slavyan olmayan, fakat bilahere Hopör Kazaklarıyla kaynaşan “Çikler” yaşıyorlardı.²⁹ Don tegrelerinde yaşayanlarla Slavyanlar'ın yaşadığı Dinyeper arasında ise, kendilerini XVII. Yüzyılda Ruslar'dan ayıran Savirler berhayat idiler. Bu yüzden Kafkas-ötesi Hristiyanlarının-Sanariler'in 853'de “sahib es-sahalibe”ye meyletmeleri³⁰, belki de herhangi bir güçlü kabile federasyonu kumandanına bağlanmaktan ibaretti.

Hâlâ “Slavyan” kelimesiyle “köle” kelimesini sinonim olarak görmenin bir anlamı var mı? Hayır, her halukârda Artamonoff haklıydı.³¹

VIII-IX. Yüzyıllarda Hazarya'nın belli başlı ihraç ürünü balıktı. Bu yüzden İran ve Bizans'dan gelen tacirler, yani Yahûdiler buraya yığılmışlardı.

28 Age., s. 369.

29 Şennikov, A. A. *Çervleniy yar. L.*, 1987. Bundan sonra: Şennikov, *Çervleniy*.

30 Novoseltsyev, *Vostochniye istoçniki*, s. 371.

31 Artamonov, *Xazar*, s. 230.

Bizzat Yahûdiler'in "canlı mal" konusunda uzman olmadıkları düşünülebilir. Doğrudur ve hatta Gardizi, henüz IX. Yüzyıl başlarında, bu işi batıya, yani Pannonya'ya geçinceye kadar Macarlar'ın yaptığını kaydetmektedir. "Macarlar, ateşperesttiler; Guzlar'a, Slavyanlar'a ve Ruslar'a gidip, oralardan savaş esiri toplayarak, Rum'a getirir ve satarlardı."³² Macar-Hazar savaşından sonra bu pis iş Ruslar'a kaldı. Fakat İbni Rusta'nın kaydına göre, X. Yüzyılda esirleri Hazar ve Bolgarlar'a satıyorlardı³³ ve ayrıca artık köle ticaretinin kurbanları gerçekten Slavyanlar'dı.³⁴ Daha da acısı, Doğu Avrupa'da yakalanan bu kölelerin dışarıdan gelenlerce değil, yerli halk tarafından götürülmesidir. Kaydetmek gerekir ki, burada yaşayan ahalinin büyük kısmını, tıpkı akraları Hazarlar gibi sabık passionerliğini tüketmiş, ancak sonunculardan farklı olarak, Slavyan veya Türkler'in taşıyabileceği genç ve ergin passionerlik ithaline muvaffak olamamış eski, daha doğrusu (Slavyanlaşmadan önceki) yaşlı etnoslar oluşturuyordu. Ne var ki, Hazarlar'ı Arap fethinden kurtaran bu yiğit Türkler, hayatî önemi haiz bir hata yapmışlardı.

Açına hanedanından gelen Türk hakanları, bozkırlılara has dinî hoşgörü ve sükûnetle, devletlerinin, diplomatik ve ekonomik görevlerin ifasında kullanılabilecek işçi ve entellektüel tebaayı taşıyabileceğini sanıyorlardı. Zengin Yahûdiler, Hazar hakan ve beylerine lüks hediyeler sunuyorlar; Yahûdi dilberleri de hakanın haremını dolduruyorlardı. Böylece Yahûdi-Hazar kimerası teşekkül etti.

Rahdâni Yahûdiler için tek can sıkıcı şey, ihtimal, Bulan'ın Hazar-ya'nın siyasî hayatını hegemonya altına alma girişiminin Araplara has cesareti yüzünden başarısızlıkla sonuçlanıp, askerî iktidarın Türk-o Hazar beylerin elinde kalmasıydı. Onlarla geçinmek ise, her zaman kolay olmuyordu.

Kimeranın teşekkülü, VIII. Yüzyılın ikinci yarısını almıştı. Bu süre zarfında Hazarlar, Kafkas-ötesi'nde Araplar'a karşı askerî operasyonlar düzenlemişler ve Semender ve Belencer'in tahrip edilmesinin acısını Azerbaycan'ı yerle bir ederek çıkarmışlardı. Bu savaşlara Bu-

32 Novoseltyev, *Vostochnye istoçniki*, s. 389.

33 Age., s. 397.

34 V. T. Paşuto bu dönemi biraz farklı yorumluyor (*Vneşnaya politika Drevney Rusi*. M., 1968, s. 91) Bundan sonra: Paşuto, *Vneşnaya*; Slav-yan şehri Kiyef'in Askold Rusları tarafından fethedildiğini kaydeden Novoseltsyeff'in mezkur eseriyle (s. 415) krş.

lan'ın silah arkadaşları gibi eski ve Rahdânîler gibi yeni Yahûdiler'in iştirak edip etmedikleri konusunda herhangi bir bilgi yok.

29. Seviyesizlik

Hazar Yahûdileri, askerî sahadaki başarısızlıklarının getirdiği zararı aşkla telafi ettiler. VIII. Yüzyıl sonlarında, Terek'le Volga arasında, Yahûdi-Hazar evliliklerinden bir yığın melez çocuk dünyaya geldi. Ne var ki, bunların kaderi, ebeveynlerinin kaderinden farklıydı. Sebebini de anlatacağım.

Bütün Avrasya kabileleri, çocuğu baba boyunun bir üyesi sayarlardı. Meşrû olarak dünyaya gelen çocuk, kabile mülkünden pay alır; himaye, karşılıklı yardım ve kabile âyinlerine katılma hakkı elde ederdi. Kabile, etnos ve kültürün bir unsuru olduğundan, kabile üyeliği etnik mensubiyeti de belirlerdi. Annenin soyu ise hesaba alınmazdı.

Yahûdiler'e gelince; onlarda da etnik mensubiyet bir cemaate mensubiyete tetabuk ederdi. Bir cemaatin üyesi, dolayısıyla Yahûdi olma hakkı, Yahûdi asıllı olmakla belirlenirdi. M.Ö. II. Yüzyılda bu kural, Yahûdi toplumu bünyesine İdumea kabileleri ve Galileliler'in alınmasını sağlamış (bkz. § 20), ancak aynı kural, Orta Çağ'da, özellikle Hristiyan ve İslam dini mensuplarının Müsevî kadınlarıyla evlenmesinin yasaklandığı Avrupa ve Avrasya'daki Yahûdi halklarının tecrit edilmesine yol açmıştır. Hazarya'da böyle bir ayırım yoktu.

Hazar erkeklerle Yahûdi kadından olan erkek çocuğa, babasının bütün haklarını ve annesinin imkanlarını kullanma hakkı sağlanmıştı. Ona Rabbinizmin ilkelerini öğretiyorlar; cemaat üyeleri kariyer yapmasına veya ticarete katılmasına yardımcı oluyorlar; baba tarafı da düşmanlara karşı koruyor ve bir felaket anında başına gelen belalardan kurtarıyorlardı. Yahûdi baba ve Hazarlı kadından olan oğulun durumu ise tamamen farklıydı. Babasının kabile mülkündeki miras hakkını devralamaz, Yahudî haham mekteplerinde Talmud'u öğrenemez; kendi anne babasının dışında kimseden destek göremezdi ki, bu da zaten kabile gelenekleri ve Müsevîlik kanunlarıyla sınırlanmıştı. Bu zavallıların hayatta yerleri yoktu. Bu yüzden onlar da Hazarya'nın uç kesimine –Kırım'a– sığınarak, kendilerinden Talmud

okumalarını istemeyen, onun yerine Pentateuch'u okumanın şefkati, fakat babanın kanunlarının icaplarına karşı itaati öğrettiğini telkin eden Karaizmi benimsediler. Onların torunları Kırım'ın küçük Karaim etnosunu oluşturdu. Bunların antropolojik özellikleri, Türk ve Yakın Doğu tipini andırmaktadır.³⁵ Bunlar, İtil'in zenginliğinde "kariyer ve şansı" yakalayan amzâdelerine değil, yarlı halk Hazar, Bolgar, Got ve Alanlar'a sempati duyuyorlardı.

Rahdâniler'le Hazar Karaimleri arasında, sadece günlük yaşantıda değil, teoloji konusunda da fark vardı. Tevrat öğretileri, her ne kadar diğer dinlere mensup insanlar arasında yaygın değilse de, yasaklanmış da değildi. Hristiyan ve Müslüman teologiasının bir kısmını teşkil ediyordu; dolayısıyla Müsevîler dinî münazaralara rahatça katılabiliyorlar ve kanunları ihlal etmeden kendi görüşlerini dile getirebiliyorlardı.

Ancak, II. Yüzyılda passioner itkinin harekete geçirdiği Yahûdilerce ortaya konulan Talmudi düalizm böyle değildi. Talmud, sadece rabbîniler ve teologlar tarafından incelenabiliyor; sıradan Yahûdiler ise, günlük hayatın, vatandaşlık ve cınai sorumluluk haklarının meşrulaştırılmasını savunan Schulchan Aruch'un külliyyatının özeti ni okuyorlardı.³⁶

Madzakiler'in torunları olan Yahûdiler'le, onların misafirleri olan Talmudiler arasındaki fark barizdir. Birinciler, boş bozkıra yerleşmiş, landşaftın nimetleriyle yaşamış ve komşuları Hazarlar'la simbioz halinde bir arada bulunmuşlardı. Başka bir deyişle, onlar bir Avrasya etnosu, dolayısıyla bâkiye halk haline dönüşmüşlerdi. XX. Yüzyıla kadar da böyle yaşadılar ve kimse de Karaimler'in konfessional özellikleriyle ilgilenmedi. Çünkü bu onların iç meselesiydi.

Bununla birlikte, Karaimler, Avrasya süper-etnosundan kopmuşlardı. Kendi kabiledaşları ve daha önce aynı inancı paylaştıkları kişilerce dışlanmışlardı. Ama bunun böyle olacağını, ne Bulan, ne de halefleri tahmin dahi edemezlerdi. Onlar bir süre samimiyetle kabiledaşlarına yardım ettiklerini zannetmişler; ayrıca Bizans'dan gelenler

35 Alekseyev, V. P. V *poiskax predkov*. M., 1972, s. 184-285. Bundan sonra: Alekseyev, V *poiskax*. L.N. Gumilëv'un yorum denemesiyle krş. : *Ob antropologii dlia neantropologov//Priroda*. 1973. ! 1, s. 112.

36 Schulchan Aruch, oder vier judischen Gesetzbücher, übersetzt von Heinrich Georg F Lowe. Habburg, 1837-1841.

böyle bir kanaat uyandırmış ve gerçeği gizlemişlerdi. Hakikat ortaya çıktıktan sonra ise yapacak bir şey kalmamış ve olaylar, banal bir hatadan sonra oluşan “etnik proseslerin sosyo-kültürel olaylarla karışımı” şeklindeki tabii kanuna uygun olarak gelişmeye başlamıştı. Bu hatanın bedeli, her zaman ağırdı.

Mazdak'ın VI. Yüzyıldaki Yahûdi hemrahlarıyla VIII. Yüzyıl Karaimleri'nin benzerliği, fikrî bir uyuşum olarak kabul edilemez. Burada psikolojik bir yakınlık görmek daha doğrudur, ama bu dahi yeterlidir. Yahûdi cemaatinin 690 katliamından kurtulmayı başaran Sura ve Pumbeditha akademileri başkanları, Arap halifeleriyle ortak bir platformda buluşabilmişler; ama onların rakipleri olanlar, Şiiler'e iltihak etmişlerdi. 748'deki Ebû Müslim isyanı sırasında, İsfahanlı Yahûdi terzi Ebû İsa, Talmud dogmatiklerine karşı isyan eden on bin Müsevinin başına geçti. Kendini Mesih'in habercisi ilan ederek, Jesus Christ ve Muhammed'in “gerçek peygamberler” olduğunu kabul etti. İsyân 755'de bastırılmıştı, ama Anan ben David adlı başka birisi 767'de bu ateşi yeniden yakacak ve isyan VIII. Yüzyılın sonuna kadar devam edecekti.

O günler, dinî şiarlarla harekete geçen halk kitlelerinin isyan dönemi idi. 755'de Sumbad Mag önderliğinde Persler isyan etmiş; 767'de Horasan ahalisi isyan bayrağını açmış; 778-779'da Gurgan'da Hariciler'in kızıl bayrağı dalgalanmış; 776-783'de ise Mâverâünnehir'deki “ak urbalılar” isyanı Arap iktidarını sarsmıştı. Bu kirli tabloya bir de iki asır boyunca din değişimine karşı protesto mahiyetinde ortaya çıkan Karaizm eklenmiş ve güçlenmişti.

Esasen Talmudizm ve Kabbala, gerek Elohim'e tapınan İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine ve gerekse Yahova'nın ateşli ruhuna tapınmayı öneren Mûsa'nın öğretilerine öyle az benziyordu ki, prosesleri inceleyen kişinin bunlar arasındaki bariz farkı mutlaka anlaması gerekiyordu. Zohar (Parıltı) kitabında, Ahd-i Atik'in özel tanrısının yerini sıfatları olmayan ve on sefirot (tanrının yaratıcı gücü) sayesinde varolan dünyayla bağlantılı Ensof (Sonsuz) almaktadır.³⁷ Bu görüş, Hristiyanlık ve İslamdan ziyade Ahd-i Atik doktrininden daha uzaktır. Karaimler bunu anladıklarından Talmudizmi reddetmişler ve başlarına çok işler açan Hristiyanlık ve İslamiyet'e sıcak bakmışlardır.

37 Gerts, G. *İstoriya yevreyev*. T. 8, Odessa, 1907, s. 62.

XX. Yüzyılda diğerk doktrinler, VIII. Yüzyılda Anan ben David'in ortaya koyduğı Karaizm'i "sade" bularak, diğerk klasik görüşleri bir kenara atmışlar ve ona yönelmişlerdi.³⁸ Eski Essenes [İsiyîm]lerin görüşleri, Kumran Yazıtları'nın yazarlarının fikirleri de Karaizmle yeterince uyuştuğuna göre, herhalde onlar da teolojik boyutta haklıydılar. Fakat bizi başka bir şey ilgilendiriyor: Eski, daha kötüsü yaşlanmış görüşler, neden VIII. Yüzyılda yeniden hayat bulmuşlardı? Bir başka deyişle, söz konusu dalgalanmanın tabii sebepleri ne idi?

Essenesler, biri 67-70 ve diğeri 132-135 yılları arasında iki Yahûdi savaşına katılıp, savaş meydanlarında kaybettikleri passioner muharipler ve köle edilen doğurgan kadınlarından mahrum kalmak suretiyle büyük kayıplar vermişlerdi. Sadece Parthya'ya sığınmayı başaranlar hayatta kalabilmiş, bunlar orada Jüdaizmin gnostik akımının temelini atmışlar; Arabistan'a kaçanlar ise Yesrib [Medine] vadi-sine yerleşmişlerdi. Peygamber Muhammed, bu sonuncuları yenererek, Arabistan'dan göçetmeye zorlamıştı. Ancak burada, Yahûdilerin de önce İslam ümmetine, arkasından Arabo-Müslüman halka hareketlilik kazandıran passioner itki bölgesinde bulunduklarını belirtelim. Bu itkinin Arap Yahûdilere de dokunması gerekiyordu ve dokunmuştu da; fakat aldıkları darbe onları ülkeyi terketmeye, bu yüzden etnogenezi sürecinden çekilmeye mecbur bırakmıştı.

Ancak, Arap baskısı zayıflayınca, söz sırası Yahûdi passionerlere gelmiş; daha doğrusu onlar, vaktiyle söylenmiş ve unutulmuş olanı tekrarlamışlardı. Çünkü bir slogan, ancak eylem bahanesi yaratıp, "ne olması" gerektiği hedefini ne kadar gösterirse, passionerler için o kadar kıymetliydi.

Mevcut durumda Müslüman veya Hristiyan "olmak", ne dünyevî dinlerin sentezini teklif eden teolojik doktrin, ne de gerçek kuvvetler dengesi açısından bir anlam ifade ediyordu. Çünkü Anan ben David'den ikinci bir Muhammed olmazdı. Putperest Hazarlar'la tartışmaya değmezdi. Çünkü Bulan, Hazarya'yı ikinci Galile yapmayı denemiş, fakat başaramamıştı. Yeni doktrinin gerçek düşmanları, daha önce teşekkül etmiş bulunan Talmudî Jüdaizmdi. Yakın Doğu Müsevî cemaatleri arasında nasıl kanlı iç çatışmaların vukû bulduğunu, P. K. Kokovtsoff'un iktibasen yayınladığı fragman metinlerden bütün

38 Naphtali Wieder. *The Judean Scrolls and Karaism*. London, 1962; *Revue de l'histoire des religions*. T. 168. No. 451, p. 62-74.

yönleriyle öğrenmek mümkün. Açık olan bir şey varsa, o da Yahûdiler'i gerek İslam ve gerekse Hristiyan dünyasında Karaimler'in mağlup ettikleri; onların ise sadece Kırım'ın Bizans yönetiminde bulunan bölgesinde Hazar-Yahûdi kırması olarak bakiye halinde sağ kaldıklarıdır. Bizzat Hazarya'ya ne olduğuna gelince, bu öylesine karmaşık bir mesele ki, daha sonraki bölümlerde ele alınacaktır.

Başlangıç olsun diye, Sabrizeli adını almış bulunan Bulan'ın, diaspora Yahûdilerinin yıkılan kırıllıklarının bir hatırası olarak sakladıkları saygın “sürgün prens” ünvanını almak için hak iddia edemediğini kaydedelim. Yahûdi gelenek devleti, dağınık vaziyetteyken olması mümkün bulunmayan bir monarşizme sahipti. Bu yüzden Yahûdiler arz-ı mev'uda kavuşuncağa kadar, başlarında bulunan lider, “prens” ünvanı taşıyacaktı. Fakat zavallı Bulan ve kabilesi, Mazdaki Yahûdiler'in torunları İsraililer tarafından afaroz edilmişlerdi. Gerçi bizzat onlar da 300 yıl sonra bunu unutmuşlardı, fakat Yahûdi doktrinleri her şeyi gayet iyi hatırlıyordu. Bu yüzden “sürgün prens” ünvanı, bu titülü alan ve daha sonraki torunlarına bırakan başka bir kişiye tevcih edilmişti.

30. Gök Gürültüsü

Aradan geçen bu on yıl zarfında, Patrik Nikephoros, Constantinopolis'de tahta geçmiş (802); Halife Harun er-Reşid, en iyi vezirleri ve en sadık dostları Bermekiler'i katletti (803); Hazar Hakanlığı'nda Obadya adlı nüfuzlu bir kişi, iktidarda ipleri eline alarak, baba tarafından Açına hanedanına mensup hakani kuklaya çevirmiş ve Rabbinist Jüdaizmi Hazarya'nın resmî dini yapmıştı.

Sadece dinî bir devrim değil, aynı zamanda bir devlet darbesinin de yaşandığı bu durum, halktan ve tarihten gerçekleri saklamak gibi tamamı hayali bir amacı yansıtan birçok efsanenin gün ışığına çıkmasına yol açmıştı.³⁹ Hatta bu Obadya'nın kim olduğu dahi bilinmemektedir. Görüldüğü kadarıyla Mazdak'ın silah arkadaşlarının torunlarından ve Bulan gibi kültürsüz ve kahraman Karaim savaşçıları olan yerli Yahûdiler'den değildi. Onun hakkında şu satırları okuyoruz: “Adil ve hakkani bir insandı. Hükümdarlığa taze bir kan ge-

39 Hazarlar'ın “din değiştirmesi”yle ilgili versiyonların tenkitli etüdü için bkz. Artamonov, *Xazar*, s. 268-273.

tirmiş, meclisleri (sinogogları) ve doktrin evlerini (okulları) güçlendirmiş, pekçok altın ve gümüş vermek suretiyle İsraili hahamîm (hakim)lerin çoğunu bir araya toplamış; bunlar da ona Mişna'nın 24 kitabını (kutsal kitaplar), Talmud'u ve Hazzanlarca makbul bütün duaları açıklamışlardı. O, Tanrıdan korkar; kanunlara ve yasaklara uyardı.”⁴⁰ Bu satırlardan bir tek şey anlaşılmaktadır ki, o da Obadya'nın Karaim ve Hazar olmadığıdır.⁴¹

Hayır, bu anlatılanlar Obadya'nın kültürlü bir kişi olduğunu ve Yahüdi diasporasıyla ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. “İsrail hahamîm (hakim)leri”ni sırf İtil'e gelmeye razı etmek için Hazar altın ve gümüşlerini gözünü kırpmadan sarfetmişti. Bu olayı siyasî darbe için para ve organizasyon gerektiği şeklindeki genel kurala uyarlayacak olursak, Obadya'nın hangi çevrelerle bağlantılı olduğunu görürüz. Bu iktidar değişikliğinden kârlı çıkanlar ne Hazarlar olmuştu, ne de Hazarlı Yahûdiler. Aksine bir bütün halinde Yahûdiler ve Yahüdi cemaati kazançlı çıkmıştı. Eğer böyle ise, demek ki Yahûdiler, legitimizma kuralına uyarak bu darbeyi gerçekleştirmişlerdi. Açına boyundan gelen meşrû hakan Yahüdi olmuş, yani annesinin dinine geçmiş ve cemaate kabul edilmişti. Bütün devlet görevleri Yahûdiler arasında taksim edilmiş; üstelik Obadya'nın kendisi de “bek” (pex) ünvanı almıştır ki, bunun Arapçadaki karşılık “melik”^{*} yani hükümdar anlamındadır. Demek ki, o günden itibaren gözetim altında tutulan ve yılda bir defa halka görünmesine müsaade edilen göstermelik hakana nisbetle Obadya, devletin başına geçmişti. Bu darbenin Hazar halkı için ne anlama geldiğini ise, İtil Yahüdi cemaatinin başkanı olan Melik Yosif [Yusuf] şu şekilde açıklıyordu: “O günden itibaren, atalarımız Şehina'nın⁴² (tanrının nezaretinin) ko-

40 Kokovtsov, P. K. *Yevreysko-xazaraskaya perezpiska v X. v. L.*, 1932, s. 80, 97.

41 M. İ. Artamonoff'un Abodya'nın Yahüdi dinini yayan Hazar beylerinden biri olduğu şeklindeki teklifi, yine yazarın kendisinin ortaya koyduğu belgelerin tamamına ters düşmektedir. (*Xazar*, s. 280 vd.)

* Yazar, eserinin bundan sonraki kısmında Türk hakanı söz konusu olduğunda “hakan” veya “han”; Yahüdi yönetici söz konusu olduğunda ise “melik” veya “bek” kelimesini kullanmıştır. Okuyucunun bu ayırma dikkat etmesi gerekir. (çev.)

42 Bu kelimenin felsefî izahı, ta İskenderiyeli Pilon'a kadar uzanır.. Talmud'da Şehina, tanrı ile özdeşleştirilmektedir. Koyu elbiseler giyer, yeryüzünde gezinir, Kudüs Tapınağı ve milletler arasına dağılmış olan çocuklarının kederinden göz yaş döker. Yosif “Şehina”nın felsefî anlamından ziyade mitolojik anlamını göz önünde bulundurmıştır.

ruması altına girdiklerinden, o bize bütün düşmanlarımızı boyun eğdirdi ve çevremizde yaşayan bütün halk ve kabileleri devirdi. Öyle ki, şu günlerde (takriben 960'larda, -L.N.) karşımıza dikilecek kimse kalmadı. Onların hepsi- Edom meliki (kafirler) ve İsmaili meliki (Müslümanlar) bize hizmet eder ve vergi öderler.”⁴³ Evet, işler yolundaydı.

Şimdi, bu darbenin anlamını kavrayabilmek için tarihî seyrin anlatımına birazcık ara verelim. Obadya'nın darbesi kesinlikle sıradan bir olay değil, aksine istisnâî bir hadisedir. Ne Türk-Hazar, ne de Yahûdi genel etnogeneze kuralına girer. Türko-Hazarlar, bünyesine Ugor, Hionit, Ting-ling, Kumanlar'ı alan ve muayyen bir davranış stereotipi ve dünya görüşü, yani kültürü geliştiren Hunno-Siyenpi bozkır süper-etnosunun atâlet safhasının son aşamasındaydılar. Yahûdiler ise daha gençtiler. Etnik yapının kırılma ve parçalanma safhasını baştan geçirmişlerdi. Bizanslılar'ın ve Slavyano-Ruslar'ın sabık akrabası olarak Yahûdiler, tabii değil, antropogen landşafta-Ch'ang-an'dan Toulouse'a kadar uzanan şehirler ve kervan yolu- sahip olmak hasebiyle onlardan farklıydılar. Kaçınılmaz etnos-landşaft bağımlılık kuralı kısmen bozulmuş ve bu da etnik sestemin katılaşması, daha doğrusu yarı katılaşması için fazlasıyla yetmiştir. Yani etnos, sosyal bir tabakaya dönüşmüştür ki, onsuz Obadya'nın devriminin ve müteakip Jüdeo-Hazarya yükselişinin de bir anlamı olmazdı.

Ancak, katı sistemler otomatikman doğal öz-gelişimin dışında kalırlar. Onların aktivitesi çevreleriyle sürekli temas hesabına gelişir ve hatta bu aktivite tabii etnoslardakinden daha fazladır, fakat bu tür sistemler “yaşlanamaz”lar. Dolayısıyla onların tabii (naturel) etnogeneze arasına girmeleri, bölge etnogenezelelerinin alışılmış seyrini bozar veya daha doğrusu değiştirir, yani tabiatın ve bilimin önceden kestiremeyeceği “zikzaklar” meydana getirir. Ne var ki, bu da meseleyle özel bir önem verilmesini temin eder.

Bir kimera teşekkülünün istisnâî bir olay olduğu ve Yahûdiler'in burada yegane rol oynadığı düşünülmemelidir. Aksine, inorganik temasların süper-etnik boyutta yüzeye geldiği her yerde analojik sonuçlar alınır. Örneğin, M.Ö. III. Yüzyılda Diadoch ve Epigonların torunları Bactria ve Suriye dağlarında yaşarken, Turan'ın kahraman varisleri Parthlar ise, parçalanmış İran'ın hâkim zümresi idiler.

43 Kokovtsov, *Yevreysko*, s. 80, 97.

Makedon hanedanları olan Ptolomeyler ve Seleucidler'le Parth hükümdarları -Arşakiler- üç yüzyıl boyunca kendi tebaalarına yabancı olarak kaldılar. Makedonlara duyulan nefret, daha sonra Romalılar'a da yansdı. Dolayısıyla I-II. Yüzyıllardaki passioner patlamaya kadar Suriye ve Mısır halkı, birer etnik kimera idi. Oldukça dikkat çekici başka örnekler de verilebilirdi, ama gereği yok.. Bizim Aşağı Volga'ya dönmemiz lazım.

VI. KİMERANIN DOĞUŞU (809-838)

31. İktidar

İtil'deki Yahûdi cemaatı, sadece büyük bir servet biriktirmemiş, aynı zamanda Açına hanedanına mensup Türk hakanlarını da bünyesine almıştı. Poligami geleneğini muhafaza eden Türkler, güzel Yahûdi kızlarıyla evlendiler; bunların çocukları ise, Türk prensleri olarak kalmakla birlikte Müsevî cemaatının üyesi oldular. Tora [Tevrat] ve Talmud okudular; annelerinin akrabalarıyla kaynaşp, onların tavsiyelerine binaen zengin gelinlerle izdivaç ettiler. Böylece Hazar asilzadeleri ile kendileriyle ilgilenmeyen devletin işlerine karışmadan Volga deltasının zengin vadilerinde kendi halinde yaşayan halk arasındaki bağlar koptu. Fakat eski kabile aristokrasisi dimdik ayakta ydı ve onunla olan problemler hayli karışıkı. Bu problemlerin çözüümü ise, ancak IX. Yüzyılda bulunabilecekti.

Türk bey ve tarhanlarının, persistent Hazar etnosu nazarında, tıpkı Yahûdi tacirleri gibi hayli yabancı oldukları söylenebilir. Vakıa, Hazarlar Açına hanedanından tek bir fayda sağlamışlardı: Dış düşmanlara karşı himaye ve can güvenliği. Fakat bunlar mutad şeyler haline geldikten bir süre sonra hemen unutuluyordu. Bu yüzden sosyal zaman - halkın aristokrasiyi ve hatta kendini değil, geçmişini sevmesi- Hazar halkı arasında kendine bir yer bulmuştu. Yahûdiler bu antagonizmin dışında oldukları için, kolonilere iltihak ederek yaşıyorlar ve yerli ahaliye çok az temasta bulunuyorlardı.

Ne var ki Türk-Hazar ve Yahûdi-Hazar ilişkileri, birbirine taban tabana zıttı. Türkler, Hazarlar'a passionerlik seviyesi yüksek Hazarlar olarak büyüyen çocuklar hediye etmişlerdi. Yahûdiler ise, aksine, Hazar etnik sistemini zayıflatmamakla birlikte, basitleştirerek Hazar

halkından değerli Yahûdi çocuklar (anne Yahûdi) ve bastardlar (baba Yahûdi) edindiler. Yapılacak doğrudan bir gözlem, burada sıradan bir tesadüfler zinciri olduğunu, bununla birlikte onun 80 yıl boyunca (Bulan'dan itibaren) hiç duyulmamış sonuçlar veren yönlendirilmiş bir proses teşkil ettiğini ortaya koyacaktır. Bu sonuçlar arasında Hazarca konuşan, Hazar ve Türkler'den akrabalar edinen, çevreye adapte olmuş, ama etnos ve kültür cihetinden Hazar olamamış bir popülasyonun ortaya çıkışı gösterilebilir. Dış tesirlerin etkisinde kalarak Hazarya'yla ilgili fikir yürüten yabancı yazarlar, bu insanların Yahûdi dinini benimseyen Hazarlar olduğunu, Yahûdi olmadıklarını, gerçek Hazarlar'ın hiçbir zaman mevcut bulunmadığını düşünürler.¹ Her ne kadar Hazarlar'ın ilişkileri konusunda edille-i müsbite talep kılınmıyorsa da, Orta Çağ Yahûdileri, Hazarlı dindaşlarının “Kudüs'ten kopmuş Kozraim prensliğinde..” yaşayan Simonov'un bir, Manasiyev'in yarım kuşak torunları olduklarını varsayarlar: “Onlar çok kalabalıktır. 25 devletten vergi alırlar. İsmailîler, kendilerini güvenlik altına almak ve onların kahramanlıklarından faydalanmak için onlara haraç öderler.”²

Yapılan bu iktibas, VIII. Yüzyıldaki durumu gözler önüne sermektedir. IX-X. Yüzyıllarda ise ahval daha da belirgindir. IX. Yüzyılın ilk on yılında³ öyle olaylar vukû bulmuştur ki, bunların sonucunda iki süper-etnos terkiibi, bu etnik temas bölgesini vahşi ve acımasız bir kimeraya dönüştürmüştür.

32. Tahakküm

Kimse, Hazarya halkını Yahûdi dinine geçirmek için gayret sarfetmiş değil. Yahudî filozoflar, Yahova'nın Ahidini, artık naz-ı nimetler içinde yüzen ve devlet kademelerini ele geçirmiş bulunan seçkin tabaka için muhafaza ediyorlardı.

1 A. Koestler, Hazarlar'ı Museviliği kabul etmiş bastardlar (mamcher) olarak adlandıran, bununla birlikte bu dinin Hazarya'ya hangi yolla yayıldığını da gösteren XI. Yüzyıl Karaim müellifi Yafet ibni Ali'yi delil göstermektedir. (Koestler, *Thirteenth*, p. 80). Melezleşmenin tabii seyrinde bir takım siyasi özellikler aramanın gereği yok. Bastardlar, yönetimin talimatlarına göre dünyaya gelmezler.

2 Berlin, *İ. İstoriçeskiye sudbı*, s. 84.

3 Artamonov, *Xazar*, s. 280.

Hazar Hakanlığı bünyesinde yer alan ve Türk hanedanıyla yan yana yaşayan bütün etnosların boy aristokrasisini kendine kurban seçen devlet darbesi, iç savaşa yol açmış; Madyarlar isyancıların yanında yer alırken, paralı askerlik yapan Peçenekler de Yahûdiler'e arka çıkmışlardı. Halkla iktidar arasında geçen bu çarpışmalarla ilgili bilgileri Konstantinos Porphyrogennetos'da bulmaktayız: “Onlarda iktidardan kopuş başlayıp da, iç savaş çıkınca, *asıl iktidar* üstünlüğü ele geçirdi. Onlardan (isyancılardan) bir kısmı kılıçtan geçirilirken, diğer bir kısmı kaçarak (bugünkü) Peçenek topraklarına (Dinyeper'in aşağı akımları.–L.G.) Türkler'le (burada Macarlar– L.G.) birlikte yerleştiler ve dostluk anlaşması yaparak, Kabarlar adını aldılar.”⁴

Babilî Talmudun “Yahûdiye kötülük eden Yahûdi değildir. O, bizzat Tanrı'ya kötülük eder ve böylece onun Yüceliğini bozarak, ölme hizmet eder” (Sanhadrin'in varak ve sütun göstermeyen çalışmasından) kavline binaen, bu savaş acımasız bir savaştı.

Erken Orta Çağ için küllî bir savaş, alışılmadık yeni bir şey değildi. Düşmanın direnişini kırdıktan sonra mağluplara vergi yüklemek, gönüllü itaat edenlere ise ordunun yardımcı birimlerinde hizmet imkanı vermek âdettendi. Ancak, cephenin bu tarafında bulunan bütün insanların kılıçtan geçirilmesi de geçmişin derinliklerinde yan kısını bulmuştur. Örneğin Jesus Navin, Kenaan'ı fethettiğinde kadın ve çocukların esir alınmasını yasaklamış, aksine hepsinin kılıçtan geçirilmesini emretmiştir. Hatta düşmana ait ehli hayvanların dahi öldürüldüğü anlatılmaktadır. Obadya, mazinin küllerini yeniden canlandırmıştı.

Başlangıç ve bitiş tarihi tam olarak belirlenemeyen bu savaştan sonra, Hazarya'nın çehresi de değişti. Sistematik bütünlükten, kan ve din cihetinden halka yabancı yönetici sınıfla tebaanın amorf külesinin birbirine düşman hale geldiği bir ülkeye dönüştü. Oluşan durumu feodalizm olarak nitelemek için hiçbir mesnedimiz yok. Peki, herhangi bir kalıba sokabileceğimiz etno-sosyal bir kimera diyebilir miyiz? Hazar yönetiminin temsilcisi olarak ortaya çıkan Obadya, halkın ve devletin kaderinin kendisini ilgilendirdiğini hiçbir zaman söylememiştir.

4 Artamonov, *Xazar*, s. 324'e istinaden. Burada birbirine paralel üç çevirinin karşılaştırmalı anlam analizi yapılmıştır.

Muhtemelen, legitimizma kuralı Yahûdiler'in çok işine yaramıştır. İktidarlarına *asıl iktidar* denildiğine göre, Mazdak'ın durumunda olduğu gibi, bu iktidar meşrû sayılmıştı. Öyle veya böyle, IX. Yüzyılın ilk 20 yılında, Hazarya'daki yeni düzen, putperest hakanlara itaat etmek suretiyle fazla bir toprak kaybına uğramadan tam bir zafer elde etmişti.

Kırım Gotyası -Ortodoks bölge- Hazarya'dan koparak Bizans'la birleşmişti. Ordusu Babek, yani Mazdakiler'in halefleri Hürremiler'in isyanıyla meşgul olduğu için Bağdat halifesinden yardım alamayan Hazar Müslümanları ise, çok büyük zarar görmüşlerdi. Hazar Yahûdileri, sabık müttefiklerini bu felaket anında kaderleriyle başbaşa bıraktılar, ama bu sayede de Bağdat halifesiyle diplomatik temas kura- rak, Hazar Denizi sahillerinde imtiyazlı ticaret hakkı elde ettiler.

Bu acımasız savaşta son sözü, Terek ve Don vadileriyle Volga deltasının özel Hazar halkı söylemeliydi; fakat susmakla yetindi. Persistent etnos atâleti, sadece kendi beylerinin, tarhanlarının ve ilteberlerinin değil, Dinyeper ötesindeki Lebedya'ya kaçan müttefikleri Mad- yarlar'ın da mahvolmasına yol açmıştır.⁵ Kaçaklar, orada diğer pagan ve güçlü hakanlıklarla komşuluk münasebetlerine girerek belli bir can güvenliğine kavuştular. Bu yüzdendir ki Yahûdiler, 834 yılında, hem bozkırlı Madyarlar, hem de Rus Kiyef Hakanlığı'na mensup batılı düşmanlardan korunmak amacıyla Sarkel kalesini kurdular.⁶ Kaledeki garnizon, Peçenekler ve muhtemelen Guzlar'dan oluşmuştu.⁷

Hazarlar'ın pasifliği, onları acımasız katliamlardan kurtarmıştı, ama çocukları ve torunlarını kötü kaderden uzak tutamayacaktı. VI-II. Yüzyılda Açına hakanları, tebaalarının çıkarlarını ilgilendiren iç ve dış politik meselelerin çözümünü ellerine almışlardı. Yahûdi melik- leri ise, böyle bir amaç peşinde değillerdi. Onlar, daha ziyade Hazarya ile değil, Jüdaizmin iç düşmanlarıyla uğraşmakla meşguldüler. Hazar Hristiyanlarının kilise organizasyonunu sekteye uğratmak amacıyla, bu kiliselerin yeniden imarını yasaklamışlar; 854'de ise Hazarlı Müs- lümanlar Kafkas-ötesine göçetmeye mecbur kalmışlardı.⁸

5 Artamonov, *Xazar*, s. 341.

6 Gumilëv, L. N. *Skazaniye o xazarskoy dani*// Russkay literatura 1974. ! 3, s. 166.

7 Artamonov, *Xazar*, s. 328.

8 Age., s. 329.

Vergi ödeyen tebaa sayısının artması, yeni yönetimin işine geliyordu. Dolayısıyla IX. Yüzyılın ikinci yarısında Hazarya'nın batı sınırı Dinyeper'e dayanmıştı. Slavyan kabileleri -Severyan, Vyatic ve Radimiçler- Hazarlar'ın haraçgüzarı olmuşlardı. Tuna ağzına kadar Bug ve Dinyester'in aşağı akımlarında yaşayan Tverliler ve Uliçliler ise, görünüşe göre Madyarlar'la Hazarlar arasında devam eden savaşta Hazar hakanlarının müttefiki idiler. Bunu, vakayinamelere bakarak anlamak da mümkün. Oleg, 884-885 yıllarında Severyan ve Radimiçler'i itaat altına alır; "Uliçliler ve Tverliler'le ise savaşmaya devam eder." Eğer öyle ise, demek ki Kiyef knâzlarının düşmanı olan Hazarlar Uliçliler'in tabii müttefiki idiler. Fakat IX. Yüzyıl vakanüvisinin doğrudan anlattığına göre Polyanlar, Hazar hakanının vergisini ödemiyorlardı.⁹ O sırada Kiyef'in başında Kiy'in torunları Kir ve Askold adlı Rus başbuğları ve asla Yurik'den kaçmayan konunglar bulunuyordu.¹⁰ Bu durumda, diğer birçok ahvalde olduğu gibi, yapılacak tarihî bir tahlil, otantik kaynakların verdikleri bilgilerden daha fazla tercihe şâyandır.

33. Volga Sahilindeki Kimera

Her ne kadar VIII. Yüzyıl Hazaryasına etnik bir kimera diyebiliyorsak da, aynı ülke, IX-X. Yüzyıllarda sosyo-politik bir kimeraya dönüşmüştür. İç çatışmalara katılmayan Hristiyanlar, tenkil hareketlerinden kurtulmuşlardı ve deniz ötesindeki dindaşlarının himayesinden faydalanmaya devam ediyorlardı. Fakat putperest yerlilerin ümit bağlayacakları kimse yoktu. Doğru; yabancı sancakların altında seferlere iştirak etmişlerdi, ama yeni yönetim onların yardımına muhtaç değildi.

Hazar Yahûdileri, paralı askerler tutmuşlardı. Başlangıçta Peçenekler'i Madyarlar'a karşı kullanmışlar; fakat IX. Yüzyılın ikinci yarısında onlarla araları açılınca, bu defa da Guzlar'la anlaşmışlardı. 889'da Guzlar Peçenekler'i sıkıp çıkarmışlar, onlar da Hazar'ı unutmamaya Madyarlar'la savaşmaya devam ettikleri Dinyeper tegrelerine yönelmişlerdi. 915 yılında ise Peçenekler, Rusya sınırlarında belirmişlerdi. Ama bu konudan ileride bahsedilecektir. Guzlar da uzun

⁹ Gumilëv, *Skazaniye*, s. 168.

¹⁰ Brayçevskiy, *Ryzi*, s. 172.

süre Hazar Yahûdileriyle dost kalamadılar. Bu durumda Yahûdiler, yeni bir savaşçı güç aramak zorunda kaldılar. Böyle bir güç Hazar'ın güneydoğu sahilinde bulunmuştu da. Gümrük noktalarında yaşayan Müslümanlar, sadece Müslümanlara karşı savaşmamak şartıyla Hazarya'nın hizmetine girmeyi seve seve kabul ettiler. X. Yüzyılda İtil paralı hassa ordusunda bulunan daimi asker sayısı yedi bin idi.¹¹ Bu rakam, gerek hakanlığın uç kısımlarını itaat ve kontrol altında tutmak ve gerekse küçük çaplı dış savaşları sürdürebilmek için yeterliydi. Yahûdi Hazaryası, IX. Yüzyılda Kafkas-ötesine fetih savaşları düzenlememişti; ama yine de burada anlatılan yönetim sistemi Türkler'inkinden çok daha pahalıya malolmuştu. Ve bütün bunların faturasını, din, kan ve örf-ü adet cihetinden kendilerine yabancı olan gayr-ı meşru bir yönetimin özel mülkü haline dönüşmüş Hazarlar ödemek zorunda kalmışlardı.

Hazar Hakanlığı'nın bütçesinin bilinmediği şeklinde bir itirazda bulunulabilir. Orası öyle; ama Bağdat halifeliğinin bütçesi malumdur. Ki 869'da onun iki yıllık haracına müsavi olan 2 milyon dinar, 70 bin Türk ve Berberî paralı asker¹² maaş ve sair giderleri için harcanmaktaydı. IX. Yüzyılda askerlerin fiyatı böyle idi.¹³ Hazarya ise, halifelikten daha küçük ve daha fakirdi.

Hazar yönetimi, askerlerine daha fazla maaş ödemeyi değişik bir şarta bağlamıştı: Savaşlarda mağlup olmak kesinlikle yasaktı. Askerlik görevini tam yapmayan, yani cepheden kaçan kişinin cezası ölümdü. Sadece paralı asker olmayan Yahûdi kumandanlar ve yardımcıları bu kuralın dışındaydılar. Ama buna karşılık malları, kadın ve çocukları müsadere edilir; hakan da onların gözleri önünde bunları yakınlarına peşkeş çekerti. Durumunu hafifletecek bir şeyleri olmayanlar ise katledilirdi.¹⁴

Savaşçıların, özellikle de düzenli orduların yapılan askerî operasyonlardaki başarısızlıklardan dolayı her zaman sorumlu tutulamaya-

11 Mesudi, age., Minorsky, V. F. *Istoriya Şirvana i Derbenda X-XI vekov*. M., 1963, s. 194'e istinaden. Bundan sonra: Minorsky, *Istoriya Şirvana*.

12 Müller, *Istoriya islama*, II/213.

13 Age., s. 216.

14 Kovalevskiy, A. P. *Kniga Ahmeda ibni Fadlana o yego puteşestvii na Volgu v 921-922 gg.*. Metin, çeviri ve şerh. Xarkov, 1956, s. 147. Bundan sonra: Kovalevskiy, *Kniga*.

cakları aşikâr. Dolayısıyla, onları bir takım imkanlardan mahrum etmek, esasen kendi yanlış yönetiminin kusurunu gizlemeye çalışmaktır. Aksi halde meseleye başka bir mantıkla yaklaşmak, saçma sapan bir mantık ortaya çıkarır. Çünkü askere ödenen para feda edilmemekte, aksine asker kendisine ödenen para karşılığında hayatını efendisi için feda etmektedir. Kısacası ödenen maaşla, efendi, satın aldığı şeyi belli bir ölçüde kullanıyor; ama aslan payı daima kendisinin oluyordu. Yani paralı Müslüman askerlere insan gözüyle değil, kâr getiren ticari bir eşya gözüyle bakılıyordu. Avrasyalı göçebeye göre, Slavyanlar, Bizanslılar, Araplar ve hatta Germanlar dahi savaş atlarına veya av köpeklerine gösterilen böyle bir muameleye maruz değillerdi. Yine de gönüllü olarak hizmet edecekler bulunduğundan, bazen Hazar ordusundaki sipahi sayısı 12 bine kadar çıkıyordu. Hazar yönetiminin savaşçılara ödediği parayı Çin'den İspanya'ya, İran'dan Büyük Perm'e gidip gelen Rahdânîler'den aldığı bilinmektedir. Hatta gümrük vergilerinin yükseltilmesi sebebiyle tacirlerin güzergahlarını değiştirdikleri de oluyordu. O zaman da bu masraflar “Edom ve İsmailîler'den” alınan haraçla kapatılıyor; yani Hazarlar, boyunduruk altına alınmanın bedelini kendileri ödüyorlardı. Sırf bu yüzden transit ticaretiyle uğraşmak, Hazarya'daki Yahûdi cemaati için hayati anlam ifade ediyordu ve aynı amaçla çalışan Müslüman tacirler ve komşu coğrafyadaki insanlar, İtil'de tek taraflı uygulamanın yol açtığı fevkalade haksız muamelelere maruz kalıyorlardı. V.V. Grigoryeff bu konuyla ilgili yaptığı çalışmada şöyle der: “Orta Çağ'ın alışılmışın dışındaki olayı, Hazar halkıydı. Çevresi vahşi ve göçebe kabilelerle çevrili olan bu halk, her türlü imkana sahipti: Sağlam bir yönetim, geniş ve kârlı bir ticaret ve daimi bir ordu. Batı Avrupa ülkeleri başıbozukluk, fanatizm ve koyu cehaletle birbirlerinin gırtlığını sıkarken, Hazar devleti adalet ve müsamahakârlıkla şöhret yapmıştı ve orada burada dinî inançlarından dolayı takibata uğrayanlar her yerden oraya akın ediyorlardı. Avrupa'nın karanlık ufkunda sanki parlak bir meteor parlamış ve varlığına delalet eden herhangi bir iz bırakmadan sönmüş gibiydi.”¹⁵

Esasen, İtil şehri sahip olduğu ölçülerle yolcuları büyülemişti. Aktübe'nin her iki sahili üzerine yerleşen şehir, sol şeritten 8-10 km. kadar içeri girmiş, melik sarayının yer aldığı subasardaki yemyeşil

15 Grigoryev, V. V. *O dvoystvennosti verkhovnoy vlasti u hazarov*// Rossiq i Aziq. SPb., 1876, s. 66.

yarımada üzerine yayılmıştı. Şehrin Yahûdi halkı 4 bin kişi kadardı, ama orada muhtemelen karma evliliklerden doğan ve Müsevîliğe mensup bulunan Hazarlar da vardı. Kalan Hazarlar, Hristiyan, Müslüman veya atalarının dinine bağlı kişilerdi.¹⁶

Havralar, camiler, kiliseler, büyük pazarlar, sudan ucuz koyunlar, enva-i tür balıklar, göz alıcı karpuzlar, satılmak üzere köle pazarına doldurulan çocuklar, Volga üzerinde süzülen gemiler, doğudan batıya giden kervanlar.. bütün bunlar görenleri şaşkına çeviriyor; onları tasvir etmek ise, XIX. Yüzyıl tarihçilerini duygulandırıyor.

Yine de İstahrî ve İbn-i Havkal “Hazarlar, balık tutkalından başka bir şey üretmezler, ondan başka da bir şey satmazlar”¹⁷ diyeceklerdi; ancak, bu gözalıcı ucuz balıkların geliri, böyle bir şehir için çok az sayılırdı. Hazarlı gemiciler, yorucu emeklerine karşılık, pek az kazanıyorlardı.

Hazar Hakanlığı, müsamahakâr olmaya mecburdu; çünkü transit ticaretten gelir sağlamaktaydı. Fakat kim Yahûdi cemaatinin çıkarlarına dokunmaya kalkarsa, Hazar meliki (hakan değil) şiddetli bir tepkiyle karşılık veriyordu. 922-923'de Müslümanlar Dar'ul Babunac şehrinde bir havrayı yıkmışlardı.¹⁸ Hazar meliki buna karşı misilleme olarak hemen İtil'deki bir caminin minaresini yıktırdı ve şöyle diyerek suçu günahı olmayan zavallı müezzinleri öldürttü: “Eğer İslam ülkelerinde yıkılmadık bir tek havra kalmayacağından korkmasam, elbette camiye de yıktırırdım.”¹⁹

Ne var ki Müslüman tacirler, ondan genç Peçenek ve Slavyan köleler alıyorlar, gümrük ödüyorlar, pazardaki meyveler için para sayıyorlar; vahşi ve iyi eğitilmiş süvari ve okçuların temini konusunda aracı olarak hizmet veriyorlardı. Onlarla barış içinde olmak, zafer sağlayacak dahi olsa, girilecek bir savaştan daha kârlıydı.

34. Septisizm

Hazar'ın sahip olduğu düzen çağdaşlarının meftun ederken, bu gürur verici tabloyu çirkinleştiren görüntüler de vardı. Hazarlar, Ni-

16 Zaxoder, *Kaspiyskiy svod.* s. 140-143.

17 Age., s. 141.

18 Bu şehrin yeri tesbit edilememiştir. Age., s. 161.

19 Agy.

san ayında bağ bahçelerine çıkarlar; sonbaharda hakana ve dolayısıyla yakınlarına ödemeleri gereken vergileri kapatmak için ürünlerini İtil'e getirirlerdi. Hatta onlar için Volga'dan “süt kuzusu ve piliç etinden daha lezzetli” güzel balıklar bile tutarlardı. Hazarlar, kumandanlar karşısında diz çökmek zorundaydılar; daha da kötüsü, Yahûdiler ve Hristiyanlar kendi dindaşlarının kılına hanel getirtmezken, zavallı Hazarlı pamuk işçilerinin çocuklarının İslam ülkelerindeki köle pazarlarında satılıyor olmasıydı.²⁰ Görüldüğü kadarıyla, konfessional cemaatlerin sağladıkları bu tür organizasyonlardan mahrum bulunan Hazarya yerlileri, kendileriyle din ve kan bağı olmayan vergi tahsildarlarının tehditleri karşısında bütünüyle savunmasızdılar.

Kendilerini besleyenlere itaat edilmesini sağlayan Horezmli ve Gurgencil savaşıların maaşları da, işte bu insanların cebinden çıkıyordu. Ve bu askerler, kadın ve çocuklarıyla İtil'de misafir olarak yaşıyorlardı.²¹

Nominal olarak, hakani koruyan Müslüman hassa birliklerinden başka, Yahûdi melikinin de kendine ait 4 bin kişilik mevkebi vardı.²² Bunların da karıları ve çocukları vardı; ama onlar, balık avlamazlar, yazın yakıcı sıcak altında tarlalarda çalışmazlardı.

B.N. Zahoder “Hazarya'nın üretici kesimi, Müslüman doğudaki köylülere nisbetle çok daha ağır şartlarda yaşıyorlardı” diye kaydetmektedir. Buna karşılık İslam ülkelerindeki köylüler bazen vergi tahsildarlarına karşı başkaldırmanın bedelini canlarıyla öderlerken, Hazarya'da bir tek isyan bile vukû bulmuyordu! Her halde Hazarlar'ın çok mutlu olmaları değildi bunun sebebi!

Durumlarının sadece ağır değil, aynı zamanda ümitsiz olmasından Hazarlar'ı suçlamak doğru olmaz. Düzenli orduları bulunan yönetime karşı giriştikleri her isyan, acımasızca bastırılmıştı. Deltanın kolları ve maki örtüsü arasında yabancılara karşı gizlenmek kolaydı, ama köylerin ve balıkçı yerleşim birimlerinin yerlerini tek tek bilen kendi insanlarından kaçmaları zordu. Hazarlar'ın işe yarar kumandanları, ya Obadya'yla yapılan savaşlarda ölmüşler, ya da Macarlar'a kaçmışlardı. Don nehrinin sağ cenahındaki Simlyanskaya köyünde bulunan Hazar şatosunun harabeleri, yönetimin kendi tebaasını acı-

²⁰ Age., s. 148.

²¹ Age., s. 156.

madan tenkil edişinin bir hatırası olarak durmaktadır. Bu şato, onu ortaya çıkaran kişinin kanaatine göre, sahibi Hazarya'nın Yahûdileştirilmesine karşı verilen savaşa iştirak ettiği için yerle bir edilmişti.²³ İtil yönetiminin kıyamcılara karşı giriştiği tenkil hareketi, IX. Yüzyılda öylesine köklüydü ki, yabancı bir yönetimle mağlup halk arasındaki kuvvetler dengesi her iki taraf için de âyandı.

Arap seyyahlar dahi, üstünkörü bir bakışla bu durumu kolaylıkla tesbit etmişlerdi. Yahûdi-Hazar evliliklerinden doğan çocuklar ve hatta bizzat Yahûdiler, X. Yüzyılda kendilerini Hazar olarak adlandırmaya başlamışlardı. Bu yüzden Arap coğrafyacılar, aynı devlette bir arada yaşayan “siyah” ve “beyaz” Hazarlar'ı iki ayrı etnos olarak birbirinden ayırmaktaydılar. (Daha yukarıya bkz.) Dolayısıyla “Yahûdi Hazarlar” ve “Türk Hazarlar” şeklinde iki ayrı terim kullanmak gerekiyor. Daha ileri gitmeden, XI. Yüzyılda Türk Hazarlar'ın (yerlilerin) torunlarının kendi etnik adlarını kullanmayı reddettiklerini kaydedelim.²⁴ Bu durumda “Hazar” etnonimini Yahûdiler'in torunları kullanıyorlardı. Ama bu durum, bu etnosun tarih sahnesinden silindiği XI. Yüzyıl sonuna kadar devam etti. Bu konuya ileride değinilecektir.

Hatıralar, genel olarak insanlardan daha fazla yaşarlar. Ne var ki, Hazar paganlarından geriye sadece Volga deltasındaki fakir mezarlıklar kalmıştır. Hristiyan ve Müslüman Hazarlar'dan ise, hiçbir şey kalmamıştır. Tuhaf şey vesselam!

35. Peki, Sanat Nerede?

Aslında, Hunlar'a ait kurganlar birer şaheser²⁵ olarak dururken, Türk²⁶ ve Kıpçak²⁷ “taş şahmeran”ları büyük miktarlarda ortaya çı-

22 Age., s. 144.

23 Plétnéva, S. A. *Xazarı. M.*, 1976, s. 63. Bundan sonra: Plétnéva, *Xazarı.*

24 Gumilëv, L. N. *Otkrıtiye Hazarii*, s. 176-178. Bundan sonra: Gumilëv, *Otkrıtiye.*

25 Rudenko, S. I. *Kultura xunnov i Noinulinskiye kurganı. M., L.*, 1962. Bundan sonra: Rudenko, *Kultura.*

26 Şer Y. A. *Kamenniye izvayaniya Semireçya. M.;L.*, 1966. Bundan sonra: Şer, *Kamenniye.*

27 Fëdorov-Davidov, F. A. *Iskusstvo koçevnikov i Zolotoy Ordı. M.*, 1976.

karılırken, Uygur freskleri Ermitaj ve Berlin müzelerinin galerilerini süslerken ve hatta savaşçı ve esir kabartmalarıyla süslü eski Ugor barelyefleri²⁸ günümüze kadar salimen gelmişken, neden Hazarlar'dan geriye hiçbir şey kalmadı? Hazar kap kakaklarında süsleme bulunmaz;²⁹ Hazar dönemine ait ortaya çıkarılmış kaleler ise özen gösterilmeden yapılmış,³⁰ fakat insan tasviri kesinlikle yok. Bu normal midir, yoksa arkeolojik çalışmaların sıradan bir başarısızlığı mıdır?

Hayır, arkeologlar canla başla çalıştılar. Fakat, her ne kadar Hazarlar bozkırlı ve dağlı komşularından kesinlikle geri değilseler de, IX-X. Yüzyıllarda Hazarya'da dayanıklı maddelerden yapılmış sanat eserleri yoktu ve olamazdı da. Çünkü kültür yâdigarları, ancak sanatçıya emeğinin karşılığını ödeyen taliplilerin bulunması halinde vucuda gelirler. Hazarya'da ise bu parayı, ancak baştaki yönetim ödeyebilirdi, ama o da tasvirî sanata menfi bakan insanların elindeydi.

Mûsa dönemindeki eski Yahûdiler, tasvir sanatına en az komşuları kadar değer veriyorlardı. Hatta tapınmayı düşündükleri altın bir buzağı ve bakır bir yılan heykeli bile yapmışlardı. Mûsa bu konuda onlara oldukça sert çıkmıştı. Çünkü Sina Dağı'nda kendisine “Dökme putlar yapmayacaksınız!” (Çıkış 34, 17) diye emredilmişti. Onun halefleri de aynı şekilde davrandılar ve neticede Yahûdiler, plastik sanatları unuttular. Gerçi sanat zevkini muhafaza etmişlerdi, ama öylesine. Daha sonra mabetleri süsleme gereği ortaya çıkınca, bu eksik bir takım semboller ve geometrik süslemelerin yer aldığı süjesiz şekillerle giderildi. Kısacası eski Yahûdi sanatı, soyut bir prototip olarak kaldı.

Soyut sanat, bizzat Yahûdiler arasında dahi güçlükle tutunabildi. Gerçi arada bir Baal ve Astarte* tasvirleri yapıyorlar ve anlamlı ve gü-

28 Sentmikloş gömüsü arasında bulunan bir vazo. Viena Sanat Tarihi Müzesi.

29 Gumilëv, L. N. *Pamâtniki xazarskoy kulturi v delte Volgi//Soob]eniğ Gos-go ~mîta'a XX ç. L., 1965, s. 49-51.*

30 Bidjiev, X. X., Radlo, A. V. *Raskopki Xumarinskogo goridişça// Arxeologiq Severnogo Kavkaza. ç Krupnovskiye hteniğ v Krasnodare* Tezisy dokladov. M., 1976, s. 12-13.

* Baal: Efendi ya da koca anlamına gelen Baal, Kenaanlıların bereket tanrısıydı. Astarte: Aştoret de denir. Kenaanlılar'da doğurganlık, aşk ve savaş tanrıçası. (çev.)

zel tanrı suretleri önünde tapınmaya niyetleniyorlardı, ama miladın başlarında sanat anlayışları tamamıyla bitmişti. Her tür tablo ve heykel, onları şoka sokuyordu. Bu yüzden ressamları olmamıştı ve onlar da sadece kaligrafiyle uğraşmıştı.

Estetik zevkten mahrum olan Hazarlar ise, soyut sanattan anlamadıkları gibi, yukarıda anlatılan şartlarda soyutçuluğun karmaşık problemleriyle ilgilenmeleri ne mümkündü, ne de böyle bir istekleri vardı. Özel sanatların alıcı bulması da mümkün değildi. Çünkü Hazarlar fakirdiler. Süslenip püslenmek ise, biraz para isterdi. Anıt mezarlar da yapmadılar. Ölülerini, bir süre sonra kumların üzerine örttüğü Baire tepeleri üstüne gömüyorlardı; ibadetlerini ise, tapınaklarda değil, kutsal kayalıklarda yapıyorlardı.³¹ Hristiyanlığı veya İslamı kabul eden Hazarlar'a gelince; onlar da ibadetlerini yaşadıkları halupa [köy evleri]larda ifa ediyorlardı. Doğru; İtil'de taş mescitler de vardı, fakat bunlar yabancılara tahsis edilmişti. Bizanslı mühendis Petrona Kamatir, 834'de Sarkel kalesini kurarken, içine bir de Don Hazarları için kilise bina etmek istemiş, fakat izin verilmemişti. Onun bu amaçla getirdiği taş sütunlar ve sütun başlıkları ise boz-kıra atılmıştı ki, bunlar 1935'de M.İ. Artamonoff tarafından bulunmuştur.

Ama hiç olmazsa büyük yerleşim birimlerinde havralar kurmak zorundaydılar. Elbette kurmuşlardır! Bunların neden günümüze kadar yetip gelmediğini ise, okuyucu, yine birkaç sayfa kıraat edince anlayacaktır.

36. İkili İktidar

Görüldüğü gibi, bizim uyguladığımız geniş bölge tarama metodu, haklı olduğunu ispat etmiştir. Sadece Hazarya konusuyla uğraştıkça, yâdigârların olmayışını izah etmek için her tür hipotez ortaya atılabilir. Fakat senkronik bakış “beyaz nokta”nın sınırlarını belirleyece-

31 “Baş ruhanileri Yahüdi dini inançlarından faydalaniyordu. Bu inançlar da İsha (melik) ve onun mevkebini oluşturan kumandanlar ve erkan-ı devlet için geçerliydi. Sıradan Hazarlar ise Türkler'in (Madyarlar'ın-L.G.) dinine benzer bir dine sahiptiler.”– Hvolson D. A. *İzvestiya o xazarax, burtasax, bolgarax, madyarax, slavyanax ve russax Abu-Ali Ahmeda ben-Omar Ibn-Dasta* (Ibn-Rusta.-L.G.). *SB.*, 1869, s. 17.

ği için, Hazarlar'ın vahşi oldukları ve bir medeniyetlerinin bulunmadığı şeklindeki teklifler -her ne kadar Hazarlar'ın bir medeniyeti bulunmadığı şeklindeki hüküm, meşhur şarkiyatçı V.V. Grigoryeff tarafından pekçok şark kaynağına istinaden ortaya konulmuşsa da - mâkul bir şekilde geçerliliğini kaybedecektir.

V.V. Grigoryeff, yaşadığı dönemdeki mevcut seviyeye göre çalışmıştır. Yani teşekkülün iç mantığını içeren olayları değil, etimolojik ağırlıklı kaynakları incelemiştir. Bizzat Hazarlar'ın, Pers ve Araplar'ın Hazarya'nın sathî gözlemine istinaden yaptıkları açıklamadan daha esaslı görüşleri olabileceği, onun aklına bile gelmemiştir. Doğru; Hazarlar, okuma yazma bilmediklerinden, görüşlerini yazılı kaynaklara geçirememişlerdir. Ne var ki onlar, davranışlarıyla mahut “ikili iktidar”a karşı tavırlarını ortaya koymuşlardır, ama bunu anlayabilmek için kaynakları değil, olaylar tarihini incelemek gerekir.

Mot-a-mot kabul edilen “ikili iktidar” olgusu, tarihin etraflıca araştırılmasıyla, aynı şekilde reddedilmesi gereken tamamıyla birbirini nakzeden iki yorumun ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

B.A. Rıbakoff'a göre Hazarya, “sahip olduğu stratejik avantajı vahşice kullanarak” transit taşımacılık sayesinde geçimini temin eden “yarı göçebe, küçük bir parazit devlet” tir. Yazarımız, Hazarya'yı Kalmık bozkırının merkezine yerleştirmekte ve orada “Hazar şehirlerine ait arkeolojik izler” bulunmadığını ileri sürmektedir.³² Onların bozkırda fiili varlıkları yoktur. Kısacası B. A. Rıbakoff, Hazarlar'ı bozkır kabilelerinden biri olarak görmekte ve onların Orta Çağ dünyasının kültürüne katılma haklarını reddetmektedir.

İkinci görüş ise, tamamen aksine olarak Hazarya'yı, Hazarlar'ın Yahudiliği kabul etmesiyle birlikte kısa süre parlayan bir ışık gibi göstermektedir.³³

Hazar halkını, devlet görünümlü bir sosyuma sahip bir etnos olarak kabul ettiğimiz zaman, her iki görüş de doğru sayılmaz. Bir kere, Hazar Hakanlığı dediğimiz devlette, IX-X. Yüzyıllarda Hazarlar

32 Rıbakov, B. A. *K voprosu o roli Xazarskogo kaganata v istorii Rusi*// *Sovetskaja arxeologiq. T. XX 1953, s. 131*; Keza: *Rus i Xazariya (k istoričeskoj geografi Hazarii)* // *Akademi B.D. Grekovu ko dn[semidesjtiletiq]Sb. statej. M., 1952.*

33 Koestler, *Thirteenth*.

en çok ezilen bir azınlık durumundaydılar. Hazarlar'a kıyasla Alanlar, Burtaslar, Savirler ve Guzlar, hemen hemen hür kabileler; Horezmli paralı askerler, imtiyazlı zümre; Yahûdi cemaat üyeleri ise - aralarında fakirler de bulunmasına rağmen- hakim sınıftı.

En önemlisi, Kanton'dan Granada ve Bağdat'dan Lyon ve Maine'ye kadar bütün büyük şehirler Müslümanlar'a (Araplar'a), Hristiyan Yunanlılara ve Yahûdiler'e aitti, fakat Hazarlar'ın kendilerine ait hiçbir şeyleri yoktu. Kimse onları adam yerine bile koymuyordu ve zaten onlar da kendilerini tepeler ve gür kamışlıklarla kaplı del-tada nisbeten huzurlu sayıyorlardı.

İtil, gerçekten lüks bir şehirdi. Sarayları ağaçtan, keçeden ve kerpiçten yapılmış olmakla birlikte, içleri ipek ve samur kürklerle döşenmişti. Şarap, koyun, mersin balığı, güzel rakkaseler ve hizmetkâr oğlanlarla doluydu. Ama bütün bunlar Hazarlar için değil, Çin'den dağları aşarak Provence'a uzanan çöl boyunca katettikleri uzun yoldan sonra Volga'da dinlenen tacir Rahdânîler içindi. Eskiden beri Açına boyundan gelen ve asla Yahûdi dilberleriyle evlenmeyen güçsüz ve iktidarsız hakan ise, hiçbir şey ifade etmiyordu. Çünkü devletin asıl yöneticisi "peh", daha doğrusu melik idi. O ve vezirleri, Yahûdi asıllıydılar. Çok etnikli devletin efendileri; en kârlı ticari kuruluşların ortaklarıydılar. Bununla birlikte melik, Hazarya'dan çok, barış içinde yan yana yaşayan ve sınırsız zenginliğe erişen bir süper-etnosu temsil ediyordu.

"İkili iktidar", artık Yahûdileşmesine rağmen, hakanın yüzünü yılda ancak bir defa gören halka karşı uydurulmuş koskocaman bir yalandı. Yılın kalan diğer günlerinde ise Yahûdi cemaati başkanı, Hazarlar'ı ve komşu halkları, masraflarını Hazar halkının çekmek zorunda olduğu paralı askerleriyle inim inim inletirdi. Hazarlar bu parayı ödüyorlardı.. ama bir çıkış yolu bulamıyorlardı.

Hazar trajedisi, tarafımızdan tasvir edilmiş, ama açıklığa kavuşturulmamıştır. Samimi dostları olmayan, komşularının nefret ettiği, tebaalarının desteklemediği küçük bir Yahûdi cemaatinin, 150 yıl boyunca uluslararası ticareti tekellerine almasının ve dört bir yana dağılmış Müsevî cemaatlerinin yarısının önderliğini yapmasının sebepleri aydınlığa kavuşturulmamış olarak durmaktadır. Samimi humpâlar ve müttefikler olmadan böyle bir iş başarılamazdı. Demek ki, Hazar Yahûdilerinin bu tür müttefikleri vardı.

“Düşmanımın düşmanı, dostumdur” der eski bir atasözü. O, bizi sevmeye de, bizden bir şey istemese de, düşmanımızla boğuşurken, aynı zamanda bize yardım etmiş olur. IX-XI. Yüzyıllarda, Hristiyanlığa, İslama ve Hinayanik Budizme karşı olanlar, en fazla taraftar toplayan anti-sistem görüşlerin kurucusu peygamber ve filozof Mani'nin taraftarlarıydılar. Ne var ki, Yahûdiler'in kendileri de her tür anti-sistem öğretisine karşıydılar. Onlar, bu dünyada sadece kendilerini, kendi yaptıkları işleri ve kendi yarınlarını seviyorlardı. Kendi halkını yüceltmek için bir gizlilik prensibi geliştirmişlerdi. Bu, onların en öfkeli düşmanları Helen gnostiklerinden ödünç aldıkları bir silahtı. Yalan da onların silahıydı, ama sadece gentile* ve akumalara karşı. Yahûdiler, Maniheizmin bütün pozitif etnik sistemleri için için kemirdiğini biliyorlardı. Bu yüzden onları komşuları olarak görmeyi tercih ediyorlar, ama aralarına karışmalarına göz yummak istemiyorlardı. Ve mademki Rahdâniler, birer metastaz olarak bütün medenî ülkelerle giriyorlardı, her zaman olmasa da Maniheizm de aynı yerlere girmeliydi. Bu sebeple biz, zavallı Hazarya'nın çevresinde yer alan dünyaya şöyle bir kaçamak bakış yapacağız.

* Eski çağların iki halkı Yunanlılar ve Müseviler birbirlerini farklı adlarla tanımlarlar. Yunanlılar'a göre kendilerinden olmayanlar barbar, Müseviler'e göre ise Musevi olmayan gentile (gayr-ı Yahûdi) dir.

VII. KİMERANIN GELİŞMESİ (839-898)

37. Dört Hakanlık

VIII. Yüzyıl sonlarında tarihî inisiyatif Arap halifelerinin elinden çıkmış, fakat onu Bizans veya German imparatorları değil, daha önce adı hiç duyulmamış yeni bir etnos ele geçirmişti. IX. Yüzyıl başlarında, Kuzey Denizi sahillerinde İskandinavya'dan gelen korkunç haydutlar-Vikingler ortaya çıkmıştı. Batı Avrupa'nın içlerinde yeni halklar zuhur etmeye başlamış, Avusturya'da ise, Pirene Yarımadası'nı fethetme girişiminde bulunan Rekonkistler'in ilk ve başarısız denemesi vukû bulmuştu. Hareketlenen bu bölgeleri, kronolojik silsilesine göre belirgin bir çizgiyle birleştirecek, bütünüyle IX. Yüzyıl boyunca ortaya çıkmış yeni bir passioner itki eksenini elde ederiz.

Alman Ludwig'in Makedonyalı Vasileus'e yazdığı mektup (871), o dönemde Doğu Avrupa'da dört hakanlığın¹ mevcut olduğunu göstermektedir: Avar,² Norman³ (yani Rus), Hazar ve Bolgar (Tuna civa-

- 1 Hakan (Türkçe Qayan)— süveren hükümdar. Siyu-Dakota dilindeki (Wakan)ın karşılığı olarak mot-a-mot “büyük” anlamında. Bkz. Karimullin, A.G. *K voprusu o geneticeskom rodsveye otdelnix yazikov indeytsyev Ameriki s türskimi*// *Voprosy geografii SVA*. L., 1976, s. 116> Gumilëv, L. N. *Dakoti i xunni*//*Tam 'e*, s. 123-125.
- 2 Ludwig, Franklar'ın 795'de indirdiği darbeden sonra hayatta kalan gerçek Avar etnosunun bakiyelerini nazarda tutmuştur. Bu Avarlar, IX. Yüzyıl ortalarına kadar kendi hakanlarının yönetimi altında Pannonya'da hayatlarını devam ettirdiler. (Bkz. Veber, *Umum Tarih*, V/432).
- 3 X. Yüzyıl Alman vakanüvisleri, Ruslar'ı Ruglar'la özdeşleştirirler (bkz. § 27). Y. Ç. Skrijnskaya ise Ruglar'ın Gotlar'dan daha önce İskandinavya'dan geldiklerini tahmin etmektedir. (Bkz. Yordan, s. 192, 254). Fakat II. Yüzyılda Ruglar, Ruga Adası (Rugen) adını bıraktıkları Balık Denizi'nde yaşıyorlardı. Onları Göçebe Sarmatlar'a değil, German gru-

rında; çünkü Ludwig, Kama civarındaki Büyük Bulgar'ı tanımamaktadır) hakanlıkları. Bu hakanlıklar, ilk üç imparatorluk (halifelik dahil) gibi passioner itkinin son dokunduğu devletlerdi. Onları, ancak yeni bir etnogenez kıvılcımının indireceği darbe ayakta tutabilirdi. Dolayısıyla, çağları başlatan trajediden bahsetmeden önce, bu etnogenez kıvılcımını kimlerin meydana getirdiğine bir göz atıp, sahip oldukları imkanları ve yaptıkları girişimleri ortaya koymaya çalışalım.

Franklar tarafından yağmalanan ve Slavyanlar tarafından sıkıştırılan Avar Hakanlığı, sembolik bir hale gelmişti. Yine de Alman feodallerinin Orta Tuna civarına yaptıkları saldırıları durduran bir bariyer durumundaydı.

Bolgar Hakanlığı'nın durumu biraz daha iyi idi. Çünkü ilk Bolgar hanları olan Asparuh ve Krum, Slavyan tebaalarıyla olan ilişkilerini germemiş, aksine Grekler'e karşı onlarla sırt sırta vermişlerdi. Bolgarlar, gâh Moravya Slavyanlarını 863'de Almanlar'a karşı desteklemek, gâh âsi feodallere karşı Alman Ludwig'e yardımcı ordular göndermek suretiyle giderek Avrupa politikasına burunlarını sokuyorlardı. Bolgar prensi Boris'in önündeki tek engel putperest oluşuydu ve onu da 864'de Ortodoksulukla değiştirmişti. Tabii bu durum papalığı Bolgarlar'la ve Alman kiralığıyla karşı karşı getirdi, ama Bizans İmparatorluğuyla yapılan ittifak anlaşması da 894'de çoktan bozulmuştu.

Bolgar yönetimi Roma ile temasa geçmeyi denemişti, fakat Slavyan tebaası Almanlar'a Grekler'den daha fazla yabancıydı. Yine de Grekler'le yapılan savaş, zaferlerle fakat Bulgarya için beklenmedik, ezici sonuçlarla devam ediyordu.

Durum, Bulgarya'nın uluslararası ahvalini büsbütün çıkmaza sokacak şekilde karmaşık bir hal almıştı. Çünkü Bulgarya, en iyi müttefiklerinden olmuştu. Artık Avrasya süper-etnosundan kopmuş ve Bizans eksenine de girememişti. Kendi gücüne güvenmekten ve sadece güneyde değil, Hazar diplomasisinin duruma hakim olduğu kuzey sınırlarında da savaşmak zorundaydı.

buna, yani yerleşik halklar arasında göstermektedirler. Ruglar'ın German dilli olduklarını söylemek zor; ama şayet böyle ise, o takdirde bunun İndo-Avrupa toplumunun ortaya çıkışından önceki Germanlara ait eski bir dil olduğunu kabul etmek gerekir. Ancak, onların Slavyan olmadıkları muhakkak.

822-826'da Hazarlar'dan kopan Madyarlar ve yine Hazarlar tarafından Dinyeper'in aşağı mecralarında tutulan Peçenekler, Bolgarlar için önemli bir başağrısı idiler.

Ne var ki Peçenekler ve Hazarlar, uzun süre barış içinde kalamayacaklardı. İranlı coğrafyacılarından İbni Rusta, Gardizi ve anonim "Hudud el-Alem" in müellifi, Hazarlar'ın her yıl İslam ülkelerine satmak maksadıyla köle edinmek için Peçenek topraklarına seferler düzenlediklerini kaydetmektedirler.⁴ 889 civarında Hazarlar, Guzlar'la müttefiken Peçenekler'i mağlup etmişler,⁵ batıya geçerek Karadeniz sahillerine gelen Peçenekler ise Madyarlar'la ölüm kalım savaşına girmek zorunda kalmışlardı.

893'de Hazarlar, Peçenek ve Bolgarlar'a karşı Madyarlar ve Grekler'le müttefik olmuşlardı. Hazarya meliki, Bolgarlar'a karşı savaşması için deniz yoluyla Bizans'a ordu göndermiş; fakat Grek-Hazar ordusu Bolgarlar tarafından mağlup edilmiş ve özellikle Hazar esirlerine kötü davranılarak, mübadeleden önce tamamının burunları kesilmişti.⁶ İmparator VI. Leon da onların bu hareketine misilleme olarak 894'de Arpad ve Kursan'ın kumandasındaki Macarlar'ı Tuna'nın, yani Bolgarya'nın sağ cenahına taşıyan bir filo göndermişti. Macarlar, Kırıl Symeon'u mağlup ederek Preslav'a kadar ilerleyip, her tarafı yağmaladılar, önlerine geleni öldürdüler ve pekçok esir alarak Bizans'a sattılar. Symeon, öfkesini içine atarak barış teklifinde bulundu; fakat 897'de Madyar süvarileri başka bir seferde iken Peçenekler ve Bolgarlar Lebedya'ya saldırıp, geride kalan Macar erkek, kadın, çocuk ve yaşlıları kılıçtan geçirdiler. Seferden dönen Macar erkekleri, kana bulanmış topraklarını terkederek 899'da Macaristan'ı kurdukları Pannonya'ya geçtiler. Orada Moravya kiralığını yıkıp, genç Slavyan kadınlarını hanım olarak aldılar. Böylece Avar bakiyelerini de içine alan yeni bir Macar halkı teşekkül etmiş oldu. Bütün bir X. Yüzyıl boyunca Peçenekler ve Bolgarlar tarafından mağlup edilen, yağmalanan Macaristan, sadece 955'de bağımsızlığını kısmen sınırlayan Lehistan yenilgisinin dışında zaferden zafere koştu. Ama galip Bolgarya'daki durum, tamamen başkaca idi.

4 Artamonov, *Xazar*, s. 354.

5 Konstantinos Porphyrogennetos. "O themax" i "O narodax" //Hteniq v Ob]estve po izuheni [drevnix rukopisej]. M., 1899, s. 15> cit. po% Artamonov M.I. *Istoriq xazar*, s. 349.

6 Artamonov, *Xazar*, s. 347.

Bolgar kralı Symeon (893-927), parlak zaferler elde etmesine rağmen, savaşları kazanamamıştı. Romanos Lekapenos, Bolgar kralına karşı Sırp ve Hırvatlar'ı ayaklandırmıştı. Slavyanlar nazarında Symeon bir yabancı, göçebe dünyasının temsilcisi durumundaydı ve bu yüzden onlar Bolgarlar'a karşı harekete geçmişlerdi. Ama Symeon, Peçenekler nazarında da bozkır kültür ve geleneğini unutmuş bir Slavyan'dı. Bizans, Khersones üzerinden Peçenekler'le ticari münasebetlerini sürdürdüğü için, onlar Konstantinopolis'in müttefikiydiler.. Bulgarya ise tecrit edilmiş bir haldeydi.

Tisza üzerindeki Madyarlar düşmandılar. Dinyester ve Tuna'nın aşağı mecralarında yaşayan Slavyan kabileleri Tverliler ve Ulicler de Bolgarlar'ın müttefiki değillerdi. Elde edilen zaferler için ödenen bedel çok ağırdı: En seçme Bolgar bahadırları savaşlarda telef olmuşlardı. Tuna civarındaki Slavyanlar'a gelince.. onlar da elbette barış içinde, öfke ve kötülükten arındırılmış iyi bir yaşantı hayallemeye başlamışlardı.

Etnogenezin atâlet safhasını yaşayan passioner Slavyanlar, komşularını yağmalamak istemiyorlar, sadece kendi görüşlerini kabul ettirmeyi düşünüyorlardı. Yeni bir dünya kurma hülyası, daima gerçeğe karşı çıkmaktır. Orta Çağda böyle bir muhalefetin dayanak noktası gnostik öğretilerdi. Henüz IV. Yüzyılda Trakya ve Makedonya manastırlarının çoğunda euchitae veya massalianlar-gnostikler yaşamakta ve ders vermekteydiler. Onların eski Slavyan dualizmiyle meczettikleri öğretileri Bogomilizmi doğurmuştu. Bogomilizm, uzun bir gelişim safhası geçirmiş, Pavlikanizm [paulicianism] ve Maniheizmin tesirlerine maruz kalmıştı. Kısacası Bogomil trajedisi, X. Yüzyılda başlamıştı.⁷

Macaristanla Bulgarya arasındaki farka gelince; Macaristan, X. Yüzyılda Büyük Bozkır'ın Avrupa'nın göbeğinde kalan kırıntısıdır. Bu yüzden Macarlar, çevrelerinin düşmanlarla çevrili olduğunun doğru hesabını yaparak tutunmayı başarmışlardır. Bulgarya ise X. Yüzyılda monolit değil, aksine etnogenezin farklı safhalarında bulunan farklı süper-etnosların karışımıdır. Bu yüzden Asparuh'un silah

⁷ Bazılarının zannettiği gibi XI. Yüzyılda değil. Çünkü Kral Peter, Patriarch Theodosius'un tavsiyesine binaen Bogomilleri hapsedmiştir. Kaynak: Presviter Kozma. *Bèséda na novoyavlennuyu eres Bogumila* (bkz. *İs-toriya makedonskogo naroda Skopye*, 1975, s. 37-38).

arkadaşları olan fatihlerin torunları, Symeon'un bayrağı altında muzaffer savaflara atılırken, Bogomiller'in görüşlerinin cazibesine kapılan Slavyanlar, söyleyeceklerini söylediler ve bu da ileride üzerinde duracağımız bir felaketin başlangıcı oldu.

Etnik sistemlerin anti-sistemlerle dünya çapında girdiği mücadelenin içine çekilen Bulgarya, sadece dış görünüş itibariyle Yakın Doğu'nun âşına doktrinlerini andıran kendi orijinal dünya görüşünü ortaya koymuştu.

Maniheistler, Tanrı ile İblis arasında ezeli bir çatışmanın olduğunu ileri sürüyorlar; maddî âlemi yaratan kötü İblise Şeytan adını veriyorlardı. Bu görüş, sadece Maniheistlerin çevresini kuşatan ortama değil, aynı zamanda kendilerine, ailelere, torunlarına, elhasıl samimi olarak onlara bağlanan herkese karşı nihilistik davranışlar sergilenmesine yol açtı. Böyle bir öğretinin peşinden gidenlerin sayısı fazla olamazdı. Böylece Bogomilizm Bulgarya'da, daha önce Makedonya'ya yerleşen (Dragovitsa nehri civarındaki cemaat) Maniheizm prototipinden oldukça farklı düalist bir görüş olarak, müstakil bir din halinde yerleşti.

Bogomiller, Işıkla Karanlık arasındaki ezeli çatışma tezinin aksine, Tanrı tarafından yaratılmış meleklerin başı olan Satanael'in gururlanarak isyan ettiği, henüz yeryüzü (toprak) olmadığı için de suya atıldığı görüşünü ileri sürüyorlardı. Satanel toprağı ve insanları yarattı, fakat can verecek gücü yoktu. Bu yüzden itaatkâr olacağı vadiyle Tanrı'ya müracaat etti. Tanrı insanlara ruhu üfledi ve böylece Satanael, Kabil'i yarattı. Tanrı da buna cevaben, ruhsuz varlıklar olan melekleri kontrol altında tutmak maksadıyla ruhsuz Jesus'u ağzından geçirip çıkardı. Jesus, Meryem'in bir kulağından girip diğerrinden çıktı ve hayali görünümünü muhafaza ederek insan suretine büründü. Melekler Satanael'i yakalayarak, içinde gücün (muhtemelen mistik gücün) gizlendiğı "el"- "tek" takısını çekip aldılar ve cehenneme ittiler. Artık o, Satanael değil, Satana idi. Jesus da, annesinin Satanael'in yarattığı dünyaya ait maddî rahmini terkederek Babasının rahmine döndü. Bu görüşten çıkarılan sonuç, beklenmedik, fakat basit bir sonuçtu: "Bizanslıları gebert!"

Bütün Bolgarlar, Bogomilist olmadılar; ama olanlar da XI. Yüzyılda Bulgarya'nın bağımsızlığını kaybetmesine yol açacak meş'um felaketin gelip çatması için yeterliydi.

Üçüncü hakanlık olan Hazar Hakanlığı hakkında yazılması gerekenler, detaylı şekilde yazılmıştır. Onlara ilave edilecek tek şey, onun IX. Yüzyılda en aktif ve en başarılı bir hakanlık olduğudur. Hazar Hakanlığı, Bizans'ın ikonaklasmuscu imparatorlarını ustaca kullanarak, onların eliyle 834'de Don üzerindeki Sarkel kalesini kurmuştu. Hazarya'daki Jüdaizm hakkındaki ilk Latin notu, 866 yılına aittir. Demek ki, artık Yahûdi melikler hakanların geniş sırtının arkasına gizlenmeye son vermişlerdi. *Hatta hakanlar dahi ancak anneleri veya nineleri Yahûdi olduğu için tahtlarında oturabilmişler ve sünnet olarak İtil Yahûdi cemaati bünyesine katılmışlardır.* IX. Yüzyıl Hazar Hakanlığı'nın sınırları -ki oldukça geniş bir alanı içine alıyordu- net olarak bütününü çizilebilmektedir.

Herhangi bir iz bırakmayan Rus Hakanlığı hakkındaki bilgiler ise daha az. Bu yüzden onunla ilgili malumatı, komşu halkların yazarlarının, özellikle de coğrafyacıların eserlerinde aramak gerekiyor. Bu tür bilgiler var, ama hayli bölük pörçük. 839'da "Rusya hakanı"nın elçileri, Ingelheim'da Ludwig Dindar'ın sarayına kabul edilmişlerdi. Direkt yol, düşmanlarca, muhtemelen Madyarlar ve belki de Madyarlar'ın düşmanları Uliçliler ve Tverliler tarafından kapatılmış olduğundan, Konstantinopolis'den buraya uzun bir güzergah katederek gelmişlerdi. Bu elçilerin, o sırada Frank imparatoruyla savaş halinde bulunan İsveçliler olduğu sanılmıştı. Elçilerin daha sonraki akibeti hakkında bilgi yok. Rus Hakanlığı'nın, coğrafyacıların malumu ülkeler tarafından tecrit edildiğini kabul etmek gerekiyor. Hazar Hakanlığı tarafından Müslüman Doğu'dan, Bolgarlarca Bizans'dan ve Avarlarca Germany'a'dan tecrit edilmişti. İşte, IX. Yüzyıl Rusları hakkındaki bilgilerin neden böyle eksik ve bölük pörçük oluşunun sebebi. Ve işte yine, IX. Yüzyıl Alman müelliflerinin unutulmuş Rossomonlar'ı İsveçlilerle karıştırdıklarının izahı. Rossomonlar ve İsveçler, birincilerin ataları henüz I-II. Yüzyılda anayurtlarını terketmiş olsalar bile, İskandinavyalı imişler.

IX. Yüzyılda Slavyanlar'la Ruslar arasındaki münasebetler, âşikâr bir şekilde hasmâne idi. Arap ve Pers coğrafyacılar da bu konuda malumatlar vermektedirler. Bu bilgiler A.P. Novoséltsyeff tarafından mükemmelen derlenmiştir.⁸ Bizim de makbul gördüğümüz bu çalışmaya belli ölçüde istinat edeceğiz. İbni Rusta, Mukaddesî, "Hu-

8 Bkz. Novoseltsyev, *Vostochnye istočniki// Drevnerusskoe gosudartstvo i ego me'dunarodnoe znahenie*, s. 355-419.

dud el-Alem”in müellifi, Gardizî ve Mervezi’nin verdikleri bölük pörçük bilgilere göre Ruslar, “Slavyanlar’a saldırıyor, gemilerle onların ülkesine gidiyor, karaya çıkıyor, onları esir alarak Hazaran ve Bulkar’a getirip, orada satıyorlardı.”⁹ Bu saldırgan tarafa karşılık ise, 1126 yılında yazılan Mu’cam at-Tavarih’in müellifi Slavyanlar hakkında şöyle diyor: “... ve Slavyan, yerleşmek amacıyla Rus’a geldi. Rus ona yerin dar olduğunu (iki kişiye yetmeyeceğini) bildirdi. Kimarlar (?!-L.G.) ve Hazarlar da aynı cevabı verdiler. Aralarında tartışma ve savaş başladı. Slavyan kaçtı ve bugün Slavya denilen topraklara geldi. Sonra o dedi: “Buraya yerleşir, öcümü kolayca alırım”. ”¹⁰ Bu yüzden başlangıçta Rus ve Hazarlar’ın münasebetleri IX. Yüzyılda dostâne idi. Pers yazarının verdiği bilgi ise şöyle: “Rus ve Hazar, aynı anadan babadan idiler. Daha sonra Rus çoğaldı ve hoşuna giden bu topraklar kendine yetmez hale geldiği için Hazar’a mektup yazdı ve yerleşmek için ülkesinin bir kısmını istedi.”¹¹ Ve Kırım’a, Iskit Neapol’ü denilen Simferopol civarına yerleşti.

Doğu Avrupa’nın eski ahalisinin, Kama Bolgarlar’ın yan tarafında, onlarla Slavyanlar (daha doğrusu “Sakâlibe”) arasındaki İtil (Volga)¹² nehri sahillerinde yaşayan “barbar halk”¹³ Ruslar olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Ayrıca “Kuyaba” yani Kiyef de Ruslar’ın şehri değildi ve muhtemelen, Mesudi’ye göre başlarında Dira yani Dir adlı bir kiral bulunan Volınlı Slavyan Dulebler’e aitti.¹⁴ A.P. Novoseltsyeff bu noktadan hareketle “adalar”ın¹⁵ veya daha doğru bir tabirle Ruslar’ın topraklarının, “Doğu Avrupa’nın kuzey kesiminde bir yerlerde” yer aldığı hükmüne varmaktadır. Ne var ki, IX. Yüzyıl sonlarında Kiyef, önce Askold, daha sonra Oleg döneminde olmak üzere

9 Age., s. 397-401.

10 Age., s. 391.

11 Age., s. 401.

12 Volga’ya “Nehr es-sakâlibe” adını veren Biruni’ye göre. A. P. Novoseltsyeff “saklabiyye” kelimesini Slavyanlar olarak çevirdiği için (bkz. age., s. 370) bu özdeşleştirmeye itirazda bulunmaktadır, ama Volga’nın orta akımlarında IX-XI. Yüzyıllarda Slavyanlar yoktu. Ancak “slavyane” etnonimi “slaviya” olarak yazıldığı için onun çevirisi de doğru kabul edilebilir. (bkz. § Rahdâniler).

13 İbni Havkal’ın tabiri. Bkz. Novoseltsiyev, *Vostočniye istoçniki*, s. 404.

14 Artamonov, *Xazar*, s. 367-369.

15 “Adalar” kelimesiyle belli sınırlarla çevrili, izole bölgeler anlaşılmalıdır.

Ruslar tarafından ele geçirilmişti.¹⁶ Bu dönem, üç gruba ayrılan Rusya'ya daha fazla yer ayıran diğer kaynaklarca vuzuha kavuşturulmuştur. Birincisi, 860'da Konstantinopolis'e saldıran ve 882'de Oleg tarafından itaat altına alınan Askold'un yönettiği Kiyef merkezi. İkincisi, Ilmen Slavyanlarının bölgesi Slaviya. Burası, toponim kitaplarına Eski Russa (Staraya Russa) olarak geçmiştir. Üçüncüsü ise Arsa'dır. (Kesinlik kazanmamış, ihtilaflı bir konu). A.P. Novosélsyeff'e göre o günkü Rostov ile Beloozero [Akgöl] arasında idi.¹⁷

IX. Yüzyılda Ruslar ve Slavyanlar, çok az biliniyorlardı. X-XI. Yüzyılda ise Slavyanlar, bütün Avrupalı ve Bizanslı coğrafyacıların mâlumuydu. Tarih kitabı okuyan bir okuyucuya bu Ruslar'ın kim olduklarını izah etmek gerekiyor. Piskopos Adalbert, 959'da Olga'dan Ruglar'ın kraliçesi diye bahsetmektedir.¹⁸ İngiliz prensi Edward (989-1017) ise, Yaroslav Mudrıy'le ilgili olarak “o, bizim Rusiya dediğimiz Rug topraklarının kralıdır” demektedir.¹⁹ Ancak, bu Ruglar'ın kim oldukları ve ayrıca II-V. Yüzyıllarda Gotlar'la savaşım savaşımadıkları bilinmiyor.²⁰ Keza, IV. Yüzyılda Hunlar'ın ve muhtemelen Antlar'ın müttefikleri olan Rossomonlar'la ilişkileri de açıklığa kavuşturulmamıştır.

Aradan binbeşyüz yıl geçti.. ama hâlâ Ruslar, Slavyanlar'ın düşmanı, Hazarlar'ın vassalı, Varegler'in dostu ve bu iki halkın drujinaları olarak görünüyor. Bir kere İskandinavyalı Varegler'le yerli Ruslar'ın özdeşleştirilmesinin hiçbir mesnedi yok. Aksine X. Yüzyılda galip Ruslar, Slavyanlar, Kiyefliler ve Novgorodlular arasında yoğun bir melezleşme yaşıyor ve üstelik de Slavyan dil ve an'aneleri diğerlerini bastırıyor. Eski Rusya Devleti, Ruslar'dan sadece “Polyanlar, bugün artık Rus'dur” sözünde belirtilen etnonimini miras almış Slavyan devletiydi ve başında da Rurik hanedanı vardı. Her ne kadar karşılıklı asimilasyon süreci kolay geçmemiş ve Slyavyano-Ruslar'ın

16 Görüldüğü kadarıyla Kiyef'in Ruslar tarafından fetih tarihi olarak 852 yılını kabul etmek gerekiyor. Çünkü o yıl “Ruska toprakları adıyla anılmaya başladı.” (P.L. H.ç. S. 17).

17 Novoseltyev, age., s. 417-419.

18 Şuşarin, V. P. *Drevnerusskoye gosudartstvo v zapadno- iostočnoyevropeyskix srednevekovix pamâtnikax*// *Drevnerusskoe gosudarstvo i ego me'dunarodnoe znahenie*, s. 422. Bundan sonra: Şuşarin, *Drevnérukskoye*.

19 Age., s. 429.

20 Yordan, s. 192-193.

komşuları kurnaz Hazarlar ve vahşi Varegler olduğu için çalkantılarıyla dolu bir yüzyıldan fazla vakit almışsa da, paylaşılan ortak hayat, her iki halkı tek bir etnos haline getirmişti.

Henüz X. Yüzyılda çağdaş yazarlar, Ruslar'ı ve Slavyanlar'ı, bir kural olarak, birlikte yaşayan iki ayrı halk olarak göstermektedirler. Demek ki, burada da birbirlerinden oldukça önemli farklarla ayrılan Türk ve Hazarlar'da olduğu gibi bir durum söz konusuydu. Türkler, Hazarlar'a passionerlik getirmişlerdi. Rossomonlar ve Slavyanlar da gerek savaşlar sırasında ve gerekse etnik temaslar esnasında aynı şekilde passionerdiler. Çünkü her ikisi de aynı passioner itki bölgesinde şekillenmişlerdi. Bu yüzdendir ki Türkler ve Hazarlar dost kalmış; Polyanlar ve Rossomonlar ise tek bir etnos halinde kaynaşmışlardır.

İşte size, “zaman ilişkisi” veya “hadisât mantığı”. Rossomonlar'ı da bünyesine alan Ant veya Polyan kabile federasyonu, II. Yüzyıldaki passioner itki sonucunda Doğu Slavyan etnosu olarak ortaya çıkmış; Bizanslılar'la aynı anda ve onlarla birlikte eşeddi düşmanları Avarlar'a karşı zaferle sonuçlanan akmatik safhaya girmişler, bu olaydan sonra da Slavyanlar Karadeniz sahillerine kadar saçılmışlardır. Polyanlar, Bizanslılar'dan farklı olarak, bir safhadan diğerine geçiş krizini başarıyla atlatmışlar, ama daha sonra neredeyse yokolmalarına yol açan bir darbe almışlardır.

Yaklaşık 800-809 yıllarında Slavyanlar, Elbe sahillerinden doğuya doğru ikinci bir göç hadisesi yaşadılar.²¹ A.A. Şahmatoff, Slavyanlar'ın Carlos Magnus Franklar'ından kaçtıklarını ileri sürmektedir.²² Carlos ve baronlarının başarıları, vakanüvisler ve müteakip tarihçiler tarafından abartılmıştır. Franklar'ın gerek Ebro, gerek Tisza (Theiss) ve gerekse Elbe'nin sağ tegresinde tutunamadıklarını göreceğiz. Dolayısıyla Slavyanlar'ın kışın çok soğuk (ısı derecesi sıfırın altında) ve yazları çok sıcak olan tamamen değişik bir iklime sahip bu ülkeye göçlerinin altında başka sebepler aramak gerekir.

Etnos ve özellikle de süper-etnos bütünlüğünü ayakta tutan, passioner gerginlik seviyesidir. Bu seviye düşerse, etnos parçalanır; ama

21 Eski Slavyan halklarının adlarının sonu “ne” ile biterdi: Polyane (Polyanlar), Drevlyane (Drevlyanlar), Severyane (Severyanlar), Slovene (Slovenler) gibi. Daha sonra bu ek “içi” ile yer değiştirmiştir: Kiriviçi (Kiriviçler), Radimiçi (Radimiçler) gibi. Sadece Tvertı (Tverliler) bu kuralın dışındadır.

bu parçalanma, daha çok bölgesel alâmetlerde kendini gösterir. Bu durumda enerjinin bir kısmı göçlere harcanarak tüketilir. XVII. Yüzyılda Anglo-Amerikanlar'da ve diğer benzeri olaylarda böyle olmuştur.

Yvatic ve Radimiçler'in yaşadıkları toprakları değiştirmelerinin etnik tarih boyutundaki sebebi de budur.

Doğu Slavyanları, VIII. Yüzyılda henüz yüksek passioner gerginlik seviyesindeydiler. Kaynakların yetersizliği, kronolojik interpolasyona sığınmaya mecbur bırakıyor; ama bu metot, iyi sonuçlar verir. Antlar'ın, IV. Yüzyılda Rossomon ve Hunlar'la birlikte Gotlar'ı mağlup eden ataları, IX. Yüzyıl başlarına doğru kendi hakanlıklarını, yani Kiyef merkezindeki bağımsız devletlerini kurmuşlardı ve hükümdarlarının adı da Dir idi. Eğer Slavyanlar'ın bu kolunun yükselişini, Büyük Halk Göçleri'ne yol açan ve Bizans'ın Küçük Asya'sındaki konfessional cemaatlerin ortaya çıkışına zemin hazırlayan passioner itkiyle kıyasladığımızı göz önünde bulundurursak, bu, bizi VIII. Yüzyıldaki kırılgan safhasına ve X. Yüzyıldaki atâlet safhasına götürecektir. Gerçekten de öyleydi.

Yüksek passionerlik seviyesi Slavyanlar'a, Doğulu Baltlar (Yatvaglar, Goladlar) ve Fin-Ogurlar'a (Merya, Muroma, Ves) karşı bir avantaj sağlamış ve Slavyan kabilelerinin X. Yüzyıl sonlarına kadar mevcudiyetini sürdüren vahid Eski Rus halkı halinde kaynaşmasına yol açmıştır. Ne var ki Slavyanlar ve Hazarlar, VIII. Yüzyılda henüz birbirleriyle çatışmamışlardı ve birbirleri için tehlike arzetmiyorlardı.

Güya Novgorod'dan Gostomisl adlı birinin ortalığı yatıştırması için davet ettiği "Vareg-Rusi" kumandanı Rurik'le ilgili efsane, günümüzde neredeyse gerçekmiş gibi algılanmaktadır. Vakayinamelerdeki "Vsta grad na grad" (vsta grat nagrati) ifadesinden takriben 850'lerde Ladoga'dan sürgün edilen Varegler'in anlaşılması lazım geldiği ileri sürülmektedir.²³ Yurik'in kendisi de, Frizler, İskandinavlılar, Almanlar ve Slavyanlar'la sınırdaş olan bir prensliğin yönetici-

22 Şahmatov, A. A. "Povest vremennix let" i yeye istočniki // Trudy otde-la drevnerusskoj literatur (TODRL). T. 2. L., 1940, s. 29; cit. po% PL. H. 22, s. 108> Artamonov, M. I. Voprosi rasseleniya vostočnix slavyan i "Sovetskaya arxeologiya" // Problemy vseoblej istorii% Istoriografiiheskijsbornik. L., 1967, s. 29-30.

23 Lebedyev, F. S. *Epoxa vikingov v Severnoy Yevrope*. L., 1985. Bundan sonra: Lebedyev, *Epoxa vikingov*.

si Rerik Yutlandskiy ile özdeşleştirilmektedir.²⁴ Bu rivayete göre, Rurik 870-873 yıllarında Novgorod'dan Charles le Chauve ve Alman kralı Ludwig'le görüşmelerde bulunduğu batıya döner.²⁵ Herhâlde görüşmeler başarılı geçmemiş olmalı ki, Rurik 875-879'da tekrar Novgorod'a döner ve ölünceye kadar şehri idare eder. Sadece sonuncu rivayetin doğru olduğu kesin.

Gönül isterdi ki, bu varsayım doğru olsun. Çocukluğumuzda aklımıza yer eden görüşlere veda etmek üzücü. Ama eğer bu varsayım doğru olsaydı, o takdirde Rurik ve hanedanını İsveçli ve Alman değil, Gotlar'ın düşmanı ve muhtemelen Büyük Halk Göçleri'nden önceki etnogeneiz halkasının temsilcisi eski Ruglar'ın torunları olduğunu varsayan Orta Çağ yazarlarının tanımları kabul edilirdi (ki III. Yüzyılda bu halk çoktan relik-persistent hale gelmişti). Belki de ileride yapılacak araştırmalar, bizim şu anda teyit ve reddedemediğimiz bu varsayımı doğrulayacaktır.

38. Rus Hakanlığı

VIII-IX. Yüzyıl arefesinde Hazarlar, merkezi Kırım'da bulunan Rus topraklarının sınırında durmuşlardı. Ruslar, o sıralar Karadeniz sahillerine deniz seferleri düzenlemek suretiyle dikkat çekici faaliyetlerde bulunuyorlardı. 790'da muhkem Suroj (Sulak) şehrine hücum etmişler, arkasından güney sahillerine yönelmişler ve 840'da Paphlagonia (Küçük Asya)daki zengin ticaret merkezi Amastris'i zaptedip, yağmalamışlar; fakat 842'de yapılan anlaşmaya binaen aldıkları ganimetlerin bir kısmını ve esirleri iade etmişlerdi. "Evksin (Karadeniz) sahillerine gelenler oraları yakıp yıktılar ve Rossların (buradaki "Ross" kelimesi Kuzey Taur'da yaşayan kaba ve vahşi İskitleri gösterir) filosu kıyıları tahrip etti. Ve o, aynı başkenti korkudan titretti."²⁶ 852'de Ruslar, Slavyan şehri Kiyef'i zaptettiler.

18 Temmuz 860'da Ruslar, 360 gemiyle Konstantinopolis'i kuşatma altına aldılarsa da, 25 Temmuzda muhasarayı kaldırıp ülkelerine

24 Lovmyanskiy, G. *Rerik Yutlandskiy i Rurik Novgorodskiy*// Skandinskij sbornik. İz. Tallin, 1963. Cit. po% Lebedev G S. Ukaz. sch., s. 214.

25 Lebedyev, *Epoxa vikingov*, s. 214.

26 Skilitsa; *Istoriya Vizantii*, II/228'e istaneden.

döndüler. Ruslar'ın Bizans'a karşı düzenlediği saldırılarda bundan daha başarılı olanı olmamıştı ve daha sonrakilerin hepsi (Grekler'in farkına bile varmadıkları 907 seferi hariç) mağlubiyetle sonuçlanmıştı.²⁷ Bilahere vakanüvisin Oleg'e attığı ticari anlaşmanın da tam o zaman yapıldığı şeklinde bir ihtimal akla gelmektedir.

Daha sonraki olaylar, Ruslar'ın aleyhine gelişti. Özellikle 860'dan sonra, o sırada ancak Hazar hakanının paralı askerleri olan Peçenekler'le yapılan savaş, son derece başarısız geçti. Kiyef'de “açlık ve göz yaşı vardı”²⁸ ve o sırada patrik Photios'un gönderdiği Ortodoks misyonerler, Kiyefliler'in bir kısmını Hristiyanlığa çektiler.²⁹ Bizans'la dostluk ve ittifak anlamına geliyordu bu, fakat hem güçlenen paganlığın muhalefeti ve hem de Jüdaizmin saldırganlığı yüzünden külli bir din değiştirme vukû bulmamıştır.

Ne var ki, Kiyef Hristiyan kolonisi varlığını sürdürecekti. Yüzyirmi yıl boyunca büyüyüp güçlenecek ve 988'de gerekli bir zamanda son sözünü söyleyecekti.

IX. Yüzyılda Rus devletinin dostu az, düşmanı çoktu. En tehlikeli düşmanların mutlaka komşular arasından çıkacağı düşünülmemelidir. Küçük kavgalar, kan davaları ve yağma amaçlı karşılıklı akınlar, elbette muayyen kişilere pekçok zararlar verirler; ama bir kural olarak, iki taraf da birbirlerini menfur kişiler olarak gördüklerinden, imha savaşlarına yol açmazlar. Dolayısıyla sadece başka bir süper-etnosa mensup yabancılar, doğrudan eylem hedefi olarak görülürler. Nitekim XIX. Yüzyılda Amerikalılar, tıpkı vahşi kurtlar için yaptıkları gibi, Kızılderili kafa derisi getirenlere ödül vermişler veya negroları yük hayvanı gibi kullanmışlardı. Halbuki X. Yüzyıldaki süper-etnik farklılıklar dahi, XIX. Yüzyıldaki hümanistlerin yaptıkları gibi, bu insanların ölümüne sebep olmamıştı. Dolayısıyla ancak arkasına cafcıflı konfessional fetvaların desteğini alan süper-etnos bütünlükler arasındaki savaşlar acımasız geçiyordu. Müslümanlar, Grekler'e karşı “cihad” ilan ederek, fethettikleri şehirlerdeki erkekleri kılıçtan geçirmişler, kadın ve çocukları ise esir pazarlarında satmışlardı. Saksonyalı ve Danimarkalı şöalyeler, Lutiç ve Bodriçler'in kellerini kes-

27 Bkz. *İstoriya Vizantii*. II/230 ve dn. 19.

28 *Tüm Rus Vakayinameler Külliyyatı* (Bundan sonra:TRVK). T. IX. M.; L., 1965, s. 9.

29 Golubinskiy ,Y. Y. *İstoriya russkoy tserkvi*. M., 1901. T. I. İlk Dönem. İlk Yarımlı cilt, s. 51-52.

mişler; Anglosaksonlar da Keltler'le bu şekilde hesaplaşmışlardı. Ama fatihler de, savaş bahtının kendilerinden yüz çevirmesi halinde merhamet bekleyemezlerdi.

Başlangıçta Rusya kısmen şanslıydı. Batı Avrupa süper-etnosunun aktivitesinin iyice arttığı IX. Yüzyılın son çeyreğinde, Bolgarlar Grekler'i, Avarlar Almanlar'ı ve Bodriçler Datçanlar'ı destekliyorlardı. Norveçli Vikingler, Batıya yönelmişlerdi. Çünkü "Varegler'den Grekler'e" ve yine "Varegler'den Hazarlar'a" giden yollar, dar Lovat ve Mologa nehirleri üzerinden geçiyordu. Dönüş sırasında teknele- rin kürekle çekilmesi gereken su yolları o sıralar Norveç'ten tamamen kopuk durumdaydı. Yerli ahaliyle savaşmak için gerekli şartlar son derece elverişsizdi.

Siyasî güçlerin taksimi sırasında Hazar Yahûdileri kazançlı çıkmışlardı. Madyarlar'la dostane ilişkiler geliştirerek, onların savaş enerjisini Batı Avrupa halklarına karşı yönlendirmişlerdi. Bu sırada Batı Arupa'da son Carolingienler, bir kural olarak emperyal rejimlerden hoşnut olmayan kendi köylü ve feodallerinin güvenliği konusunda herkesden daha az endişeliydiler. Hazar yönetimi, Tverliler ve Uliçliler'le ittifak sağlamayı başarmış ve İtalya'dan İspanya'ya uzanan ticaret yolunu Yahûdi tacirler için önemli hale getirmişti. Ve en nihayet 913'de Hazarlar, Guzlar'ın yardımıyla Yayık ve Emba sahillerinde yaşayan, İtil-Çin kervan yolunun kavşak noktasını kontrol altında tutan Peçenekler'i darmadağın etmişlerdi.

Hazar yönetimi için halledilmesi gereken son bir pürüz kalmıştı: Kiyef merkezli Rus Hakanlığı. Ruslar'la savaş kaçınılmazdı, ama ezi- ci bir zaferin İtil ticaret şirketlerine sağlayacağı çıkarlar da sayılama- yacak kadar çoktu. Tabii bu tür faaliyetlere iştirak etmeyen mihnet- keş Hazarlar'ın söz konusu çıkarlarla bir ilgisi olamazdı. Baştaki yö- neticiler, Gürgan'dan getirdikleri paralı askerler sayesinde onları ita- at altında tutuyorlar ve ağır vergiler ödemeye zorluyorlardı. Böylece daima en verimli toprakları kendilerine ayırıyor, gelirlerine gelir ka- tıyor ve kendilerini, itaat altına alınan halklardan büsbütün koparı- yorlardı.

Bu ahtapot tacirlerle Rusya arasındaki ilişkilerin toz pembe bir seyir takip etmesinin mümkün olmadığı düşünülebilir. Savaş emare- leri, Hazar yönetimi Sarkel kalesini batılı düşmanlarına karşı silah- landırmaya başladığı IX. Yüzyılda kendini göstermişti. Bundan son-

raki olayların 860'a kadar olan kısmı, kaynaklara çok az yansımıştır. Muhtemelen “üstünlük ibresi gâh onlardan, gâh bizden yana eğiliyordu”, fakat olayların detayları hakkında bilgi sahibi değiliz. Yapabileceğimiz tek şey, kuvvetler dengesini ve olayların gelişim yönünü takribi olarak tesbit etmeye çalışmaktan ibarettir. Fazlası elimizden gelmez. Dolayısıyla, 860'dan sonrası için önümüzde, analiz ve yorumlara müsait çok renkli olaylar kanaviçesi vardır.

39. Hazarya'nın Yeni Dostları

Obadya ve Hanuka ortak yönetimi, uluslararası ilişkiler ve etkiler konusunda tehlikeli bir geleneği devralmışlardı. Açına hanedanından gelen Türk hakanları ve onların Karaî müttefiki Bulan, çetrefil ekonomik problemleri kavrayamamışlardı. Onlar sadece ülke ve halklarını güneyden saldıran Müslümanlara, doğudan, Ural-ötesinden hücum eden Peçenekler'e karşı savunmuşlardı. VIII. Yüzyılda Hazarya'nın tabii müttefiki, bir yandan Araplar'la, diğer yandan Hazarlar'dan kaçan Asparuh'un Bolgarlarıyla çarpışan Bizans idi. Bu yüzden Ortodoksluğun Alanlar ve Hazarlar arasında yayılması, herhangi bir engelle karşılaşmıyordu. VIII. Yüzyıl ortalarında, yedi piskoposluk kürsüsünü kendisine bağlayan Hazar-Horezm (Dorosky) metropolitanlığı kurulmuştu.³⁰ Kültürel temaslar, siyasî ittifakların sonucu idi.³¹

Türko-Hazarlar, Uzak Doğu ve Uzak Batıyla ilişki kurmamışlardı. 745'de Çin sınırları boyunca Türk Hakanlığı ile T'ang İmparatorluğu arasında kıran kırana bir savaş vukû bulmuştu. Arkasından, 756-763 yılları arasında çıkan An Lu-shan isyanı, Çin'i kana boyamış, onu müteakiben de Tibet ve Uyguristan savaşa girmişlerdi. O sıralar Uzak Doğu'da cazip olan hiçbir şey yoktu.

Frank Merovingien Devleti ile Langobard Kırallığı'nın içten içe çürüyüp bittiği, İngiltere'de Angleler'in ve Sakslar'ın Keltler'i kılıç-

30 Tolstov, S. P. *Po sledam drevnéhorezmiyskoy tsivilizatsii*. M., 1948, s. 229. Bundan sonra: Tolstov, *Po sledam*.

31 Yakut, Hazarlar'ın Hristiyan ve Müslüman, kısmen de putperest olduklarını, çok az miktarda da Yahûdi bulunduğunu kaydetmektedir. (Bkz. Artamonov, *Xazar*, s. 280). Dimeşki ise, Hazar savaşçılarının Müslüman, şehirlilerin Yahûdi olduğunu (agy) belirtmektedir, ancak muhtemelen o, sadece başkent ahalisini nazar-ı itibare almıştır.

tan geçirdiği Batıda da durum daha iyi değildi. Fakat 800 yılına doğru durum değişecekti. Çünkü Carlos Magnus, [Büyük Karl] Saks ve Langobardlar'ı itaat altına aldıktan sonra, imparatorluk tacını başına giymişti. Carlos yönetiminin son yılları Obadya'nın devlet darbesini gerçekleştirdiği günlere tesadüf ettiği için, yeni ortaya çıkan bu iki imparatorluk dostane ilişkiler kurmuşlardı ve Carlos bunun nişanesi olarak ülkesindeki Yahûdiler'in kendi an'anelerine göre yaşayabilecekleri konusunda özel bir ferman çıkarmıştı.³² Daha sonraki günlerde de Yahûdiler, X. Yüzyılda yıkılışlarına kadar Carolingienler'le ittifaklarını sürdürecektlerdi.

O sıralar en aktif olanlar, güney halkları idi. Arap fatihlerin torunlarının passionerlik seviyesinin yükselmesi, Abbasi Halifeliği'ni içten patlatmış, fakat halifeliğin bâkiyeleri, komşuları için devasa boyutlu merkezi bir sosyo-politik sistemden daha fazla tehlikeli hale gelmişti. Afrikalı Berberiler ve Tavarıklar*, Orta Asyalı Türkler, Pamir ve Hindukuş dağlıları için İslam, artık zulmün ve yağmacılığın sembolü değildi. Çünkü farklı Şii görüşlerini, Sünni Bağdat'a karşı verilen savaşta bir alem olarak kullanma imkanı doğmuştu.

Halifelikten kopan Afrikalılar Sicilya'yı ele geçirmiş, Langobardlar'ı püskürttükleri İtalya'yı işgal etmişler ve II. Ludwig'in Frank ordularını kılıçtan geçirmişlerdi. Hatta 840'da Tibr ağzına kadar gelen Afrika filosu, az kalsın Roma'yı bile ele geçirecekti. Aynı yıl Müslümanlaşmış olan Persler -Sâmâniler- İsficab'ı (bugünkü Çimkent civarındaki Sayram) fethetmişlerdi. Bağdat halifeleri ise, bütün güç ve maddî imkanlarını kendisiyle aynı dinden olan karındaş tebaalarının isyanlarını bastırmaya ve Bizans'la sürdürdüğü ebedî çarpışmalara harcıyordu.

Yer kabuğundaki tektonik çatlamların, yarıklar vasıtasıyla yeraltı magmalarına yol açması gibi, iki süper-etnosun ve iki dev kültürün sınırında da, neredeyse unutulmuş ve toprağa gömülmüş hareketler ortaya çıkmıştı: Azerbaycan'da Hürremiler ve Küçük Asya'da Pavlikianlar. Bunlar ve benzerleri arasında, ne organize ilişkiler, ne de politik işbirliği eğilimleri vardı. Biri, sadece Mazdakiler'in kalıntısıydı; diğeri ise, Marcionit, yani gnostiklerin bazı disiplinlerini ih-

³² Veber, *Umum Tarih*, V/342.

* Metinde "tüarek". Bu kelime Batı dillerine böyle geçmiş olmakla birlikte, doğrusu "tarık"ın çoğulu olan "Tavarık"tır. Anlamı da karanlıkta birden ortaya çıkan demektir. (çev.)

ya etmeye girişmişti. Fakat her ikisi de, ideolojik prensipler ve nihai amaçları itibariyle, Maniheistlerin eski öğretilerine dayanıyorlardı: Dünyayı siyah ve beyaz olarak ikiye ayırmak ve kanlı infazlar yoluyla kendilerinin temsil ettiğini zannettikleri nûrânî kaynağın zafere erişmesini sağlamak.

Peki, bu hareketler Hazar yönetimini ne ilgilendirirdi? Hürremîler, 494-529 yılları arasında Hazar Yahûdilerinin müttefikleri olan Mazdakîler'in torunlarıydılar. Halbuki Araplar, 690'da Yahudiler'e dinî takibat başlatmış; Grekler ise, henüz 723'de Yahudiler'i dinlerinden dönmeye zorlamışlardı. Eh, artık geçmişin hesabını sorma vakti gelmişti. Ama, ne var ki Obadya ve Hanuka, Bağdat'la ticarî münasebetlerin geliştirilmesini ve Sarkel'in kuruluşu sırasında Türko-Hazarlar'ın hiçbir zaman reddetmedikleri sabık dostları Bizans'ın gönderdiği tarihî geleneklere sadık mühendislerin yardımını tercih etmişlerdi. Artık, değer yargıları da değişmiş; çıkar, sadakat ve şecatin yerini almıştı. Yahûdiler'in en çok işine gelen şey ise, Grekler'in, Hazarlar'ın düşmanı Bolgar ve Araplar'a karşı savaşıyor olmasıydı. Theophilos, 837'de Samosat şehrini istirdat etmiş, fakat Halife Mutasım, Dazimon [Dazmana]da Bizans ordusunu kılıçtan geçirmiş ve 838'de imparatorluğun Konstantinopolis'den sonra en büyük şehri olan Amorion'u (Anadolunun merkezinde) zaptetmişti. İşte bu savaşların mezbûhane bir şekilde devam ettiği günlerde, Hürremîler Grekler'in, Pavlikianlar da Araplar'ın müttefikleri idiler.³³ Bolgar hanı

33 Pavlikianlar'ın dinî görüşleri üzerinde durulacak olursa, bunların Maniheistlerden farklı olduğu, eski gnostiklerle benzerlik arzettiği ve Mazdakizm ve Jüdaizmle çok yakın ilişkiler içinde bulundukları görülür. Ne var ki Pavlikian ilahiyatçıların yaydıkları teolojik görüşlerin incelikleri, tek dertleri Bizans'a karşı savaşmak olan halk kitlelerine yabancı ve anlaşılmasız şeylerdi. Kendini Ortodoks olarak takdim etmek için tanrının yarattıklarıyla değil, ezeli kötülük kaynağı gibi herkesin anlayacağı malzemeleri kullanmak yeterliydi. Bu tez Pavlikianlar'ı Maniheist ve Catharlar'la akraba yapıyordu, ama doktrinlerin Marcion'un kaybolmuş tezinden alınmış olması, ideolojilerine silinmez bir damga vurmuştu.

İncili reddetmemelerine rağmen Pavlikianlar'ı da Maniheistler gibi Hristiyan saymak mümkün değil. Pavlikianlar, üzerinde Christ asılı durduğu için haçı alçakların sembolü olarak görüyorlar, ikona ve ayinleri kabul etmiyorlar, vaftizin sırlarına inanmıyorlar, şaraplı ekmek yemeyi ve diğer maddi tapınma objelerini "şer" olarak tanımlıyorlardı. İlk Pavlikianlar, esir edilmiş genç erkek ve kızların Araplar'a satışını doğru bulan kilise, iktidar, papaz ruhani dairesinde oturanlar ve sıra-

Persian,* Makedonya'ya girerek Bizanslılar'a bir sırt darbesi indirmiş; Bolgarlar'a asla düşmanlık beslemeyen, ama Grekler'in dostu olan Hazarlar ise, olaylara seyirci kalmışlardı. Halbuki Açına hakanları, dostlarını hiçbir zaman zor günlerinde terketmezlerdi.

40. Bizans'a Geline

Orada, 843'de ikonaklasms trajedisine yol açan passioner kırılma sona ermişti. Bu olay, Bizans'a çok pahalıya malolmuş; Bolgar hanı Krum, 813'de Konstantinopolis surlarına dayanmış; İspanyol Arabo-Berber korsanlar, 826'da Grit'i ele geçirmiş ve orayı bilahere Ege Denizi'ndeki diğer adalara yapacağı saldırılar için üs olarak kullanmaya başlamışlardı. Atlas Berberîleri, 827'de Sicilya'yı işgal etmişler, arkasından Güney İtalya'yı fethetmişlerdi. Bolgarlar, Makedonya'yı yakıp yıkmışlardı. İmparator ise Konstantinopolis'de ikonaları parçalamak, rahipleri takibat altına almakla meşguldü. Fakat hepsi geçecek ve 843'de ihtiraslar sönmeye başlayacaktı.

Passioner gerginliğin düşüşü, Bizans'ın işine yaradı. 843'deki Konstantinopolis konsili sayesinde monden iktidarla kilise arasındaki buzların erimesi, sistemin devasa imkanlarının normal yönüne tevcih edilmesine imkan sağlamıştı. 860'da Aziz Kyrill, bir Ortodoks grubu Hazarlar'a gönderdikten başka, 864'de de kardeşi Methodius'la birlikte Moravya Ortodokslarıyla birleştiler. 864-865'de Bolgar hanı Boris vaftiz oldu ve en nihayet Pavlikianlar'la başlayan savaş 872'de Bizanslılar'ın zaferiyle sonuçlandı. Ama bütün bunlar ve hatta vatanın kurtuluşu için para ödemek gerekiyordu ve ödenecek meblağ da bir hayli yüksekti.

IX. Yüzyıl ortalarına kadar Bizans, Hristiyan kültürünün genel merkezi olarak kabul edilmişti. Gerçi bu kabul, Doğu ve Batının di-

dan halka karşı fiilen mücadele etmişlerdi. Bununla birlikte Pavlikianlar arasında pekçok papa, rahip, aynı şekilde profesyonel asker ve düzenli birliklere de rastlanıyordu. Bu sekterleri vahşetten uzak tutmak, ruhanî yöneticilerin de gücünü aşıyordu. Bütün bu cinayetler konusunda, teolojik konularda olduğu kadar, aynı zamanda bir filolog olan ve Ahd-i Atik'le Ahd-i Cedit arasındaki temel farkları kategorik olarak ortaya koyan Marcion'u suçlamaya değmez. Anti-sistemlerin ideolojik temelinde başka konsepsiyonlar da bulunabilir.

* Diğer kaynaklarda Presian. (çev.)

ğer Hristiyan devletleri üzerinde siyasî hakimiyet anlamında değildi, ama onların kendine ait olduğu ve tehlike halinde diğer dinlere, yani Müslümanlara karşı yardım etmek mecburiyetinde bulundukları şeklinde bir izlenim yaratmıştı. Vakıa bu mecburiyet her zaman da yerine getirilmeyecekti, fakat köle ticareti ve yağmayla uğraşan Afrikalı Berberi savaşçıların işgal ettiği Güney İtalya'dakiler için bir anlam ifade ediyordu.

Hatta şiddet dolu ikonaklasmos yıllarında dahi Roma papaları, ikonataparlığı savunanları elden geldiğince desteklemek suretiyle Bizans kilisesinin işlerine burunlarını sokmuşlardı. Carolingienler'in Konstantinopolis'e karşı Roma tahtına hediye ettiği fiili bağımsızlık, süper-etnik birliğin yaşamasına engel teşkil etmemişti. Grekler, Roma ve Paris'de kendi evlerinde imiş gibi hareket ediyorlar, Franklar da Thessalonike [Selanik] ve Efes'de aynı şekilde davranıyorlardı. Gerek orada ve gerekse burada tek inanç sistemi, Ortodoksluk geçerliydi.

Fakat 858'de, Papa I. Nicolai'yı tanımayan Photios, Konstantinopolis patriği seçilmişti. Çıkan tartışmaları 863'de Photios'un Doğuda hüsn-ü kabul görmeyen aforuzu takip etti. 867'de ise Konstantinopolis konsili, papaya doğu kiliselerinin işlerine gayr-ı kanunî olarak müdahale ettiği belirtilerek bir anathema verdi. Böylece kiliseler arasındaki parçalanma vukû buldu.

Photios ve Nicolai'ın taviz vermez tavırlarının veya filioque tartışmasının, yahut papanın İlliria ve Sicilya'daki yargı yetkisi konusundaki uyarısının bu parçalanmanın sebepleri olduğunu düşünmemeliyiz. Bütün bunlar, hızla yoluna konulmuş küçük meselelerdi. Makedonyalı gâsıp I. Vasilius, Photios'u azletmiş; dikbaşlı papa I. Nicolai da 867'de ölmüştü. Teoloji tartışması bir kenara atılmış ve zamanla unutulup gitmişti. Hatta Bizans kilisesinin 900 yılı civarında papalık tahtıyla yaptığı barış bile bir şey değiştirmemişti.

Esasen kiliselerin ayrılması, kendi başına önemli değildi; ama bu olay, IX. Yüzyılda etnogenez patlaması yaşanan Batının, Ortodoks Doğudan kopuşunun sembolü haline gelmişti. Artık Franklar ve Latinler, Grekler nazarında yabancı idiler. Çünkü onlar, yeni ve orijinal bir gelişim yoluna girmişlerdi. Bu bir yüzyıllık sürede Kuzey Denizi ve Biscay Körfezi sahillerinde ortaya çıkan etnoslar, daha önce olmayan sosyal yaşantı, tabiat ve tarihin algılanması konusunda ye-

ni kalıplar keşfetmişler ve onları, öncekilerden daha iyi olduğu için değil, kendilerine ait şeyler olması hasebiyle tercih etmişlerdi. Hristiyan kültürünün genel atâleti, bu üzücü gelişmeyi ısrarla görmek istemeyen çağdaşların ruhî ufkunu hayli genişletmişti.

Böylece Bizans, Roma'nın mirasını bazı aksaklıklarla idare eden bir imparatorluktan, devlet vazifelerini kendi hemşehrileri arasında taksim eden Ermeniler'in imparator yapıldığı küçük bir Anadolu kırallığına dönüşmüştü. Ve Ermeniler, Müslümanlara karşı dinlerini ve hürriyetlerini kahramanca savunmayı alışkanlık haline getirirken, sonuncuların dostu olan Yahûdiler de Bizans'a düşman kesilmişlerdi.

Şimdi gözlemimizi genelleştirebiliriz. Yahûdi Hazarya, bütün emperyal rejimlerle dost idi: Muahhar T'ang, Carolingienler, onların Germany'a'daki halefleri Saksonyalı Ottonlar, Abbasiler. Buna karşılık bütün Orta Çağ halklarına da düşmandılar: Ermeniler, Gürcüler, fethedilmiş kabilelerin çıkarlarını temsil ettikleri için Şiiler, Peçenekler, Turfan Uygurları ve Slavyanlar, yani Kiyef Hakanlığı.

Bu bir tesadüf değildir. Burada, etniksel mozaikliğin tabii şekillenme sürecinin tarihî seyrine karşı çıkan despot rejimler arasında karşılıklı bir sosyal yakınlaşma söz konusudur. Ve bu iki prensip arasındaki savaş, VIII-X. Yüzyılların antagonist zıtlaşma çağına götürmüştü.

Bu oyuna yeni bir partner katılmıştı: İskandinav Vikingler'inden angaje edilmiş Vareglar.

41. Rahdâniler ve Normanlar

Vikingler, menşe itibariyle İskandinav veya Pribalt olmakla birlikte, kendi halklarının temsilcileri değildiler. Passioner itki, etnik farklılaşmaya yol açmıştı. Greenland veya Normandiya, yeşil Erin Adası yahut Akdeniz'in mavi sahilleri için anayurdunu terkeden gençler, bazen yokolup giden, ama bazen de muhteşem zaferler kazanan müstakil etnik konsorsiyumlar teşkil etmişlerdi. Bunlar bütün Avrupa ülkelerine yayıldıklarına göre, Yahûdi-Hazarlar'la karşılaşmaları da mukarrerdi. Ve bu buluşmanın karakteri, onun gerçekleşmesine imkan sağlayan tarihî zemin tarafından belirlenecekti. Tari-

hin bu safhasını aydınlatan kaynaklar yok; dolayısıyla, hiç olmazsa olayların gelişim yönünü yakalayabilmek için yine kuvvetler dengesine bir göz atmamız gerekiyor.

Abbasi halifelığının bütünlüğünün bozuluşu, İspanya Arapları ve Kuzey Afrika Berberleri gibi batılı Müslümanların fetih gücünü düşürmemişti. Hatırlayalım: İspanya Arapları Grit'i ele geçirmiş ve onu Ege Denizi'ndeki korsanlık faaliyetleri için üs haline getirmişlerdi. 842'de Sicilya'da faaliyet gösteren Tunus Berberleri, Messina'yı zaptetmiş, 878'de de Syracuse'ya ele geçirmişlerdi. 902'de Grekler Sicilya'daki bütün cepheleri elden çıkarırken, 904'de bu defa Araplar imparatorluğun ikinci büyük şehri Selanik'i yağmalayıp, Kalabria'da ana karaya kadar girmişlerdi. Grekler adamakıllı sıkışmışlardı.

Daha önce belirtildiği gibi, henüz IX. Yüzyılda kiliselerin fiilen ayrılmasından sonra Bizans, kendisine önce rakip, arkasından düşman olan bütün komşuları tarafından tecrit edilmiş bir doğu hükümdarlığı olmuştu. Bir yandan Bolgarya ile sürekli savaşmakla, diğer yandan Güney İtalya'yı Arap saldırılarına karşı elde tutmak için başarısız girişimlerde bulunmakla meşgul olan Bizans, Hazar meliklerinin, Kırım'ın güney sahillerinde güçlükle tutunan Ortodoksluğun Kuzey Kafkasya ve Dağıstan'daki itibarını kaybetmesine yol açan güçlenmesini fiilen engelleyebilecek durumda değildi.

Carlos Magnus'un Batıda süper-etniksel Hristiyan Alman İmparatorluğu'nu kurma girişimi, benzeri bir Grek İmparatorluğu Doğuda mevcut olması hasebiyle, gayr-ı perspektif bir şey değildi. Ama IX. Yüzyılda büyüyen passionerlik, bu devâsâ binayı tıpkı mukavva bir ev gibi yıkıvermişti. 888'e gelindiğinde "bölgesel devrimler"³⁴ meydana gelmiş, yani A. Thierry'nin "milletler" dediği etnoslar ortaya çıkmıştı: Bretonlar, Akvitanyalılar, Provence'lılar, Fransızlar, Burgundlar, İtalyanlar, Almanlar. Üstelik sonuncusu Saks, Francone, Bavaryalı, Suèves (Alemanlar) ve Tüvingler gibi süb-etnik "kabileler"den teşekkül etmişti. Bunların hepsi, güçlerini birbirleriyle boğuşmak için harcamış olduklarından, Arap ve Normanlar'ın saldırılarına karşı çok kötü bir savunma yapmışlardır. Hazarlar için ise hiç tehlikeli değildiler.

Aksine Provence'a çok büyük miktarda paralarla gelen Hazar Yahûdileri, Fransa için tehlikeliydiler. Bu tacirler, kıralların ve devlet

³⁴ Thierry, A. Külliyyat, M., 1937, s. 247.

erkanının himayesini satın almışlar, rahiplerin ve halkın takibatına karşı korunma sağlamışlardı. İki taraf arasındaki zıtlasma büyümüş-tü. Yahûdiler, Fransızlar'a nisbetle daha eski bir kültürün temsilcileri-ydiler. Bu yüzden Kitab-ı Mukaddes konusunda yapılan tartışma-larda Hristiyanlar'ı altettiler. Propagandaları başarılı olmuştu. 847'de genç bir Alman rahip Jüdaizm'i kabul ederek, Yahûdi bir kadınla ev-lendi ve İspanya'ya gidip, orada Araplar'ı Hristiyanları takibat altına almaya teşvik etti. Galyalı piskoposlar, Yahûdiler'in Hristiyan kölele-ri satın alıp, onları Yahûdi âyinlerini icraya zorladıklarından, Hristi-yan çocukları çalıp Müslümanlara sattıklarından, düşmanlarına bes-ledikleri kinle Müslümanlara ve Normanlar'a yardım ettiklerinden, muhasara altındaki şehirlerin kapılarını açtıklarından ve "Hristiyan etlerine" domuz eti demelerinden, bunun da Hristiyanları öfkeden küplere bindirdiğinden şikayet etmeye başladılar.³⁵

Bu şikayetlerin doğru olup olmadığını söylemek zor; ama bizim için önemli olan başka bir şey: Rhône Vadisi'nde yerlilerle Yahûdiler arasındaki husûmet ve çekişmeler, Volga'da Yahûdi sızmasının yol açtığı olaylardan dolayı Fransızlar'ı korkutuyordu. Provence, kolay-lıkla bir Hazarya yapılabildi. Üstelik komşu ülkelerin askerî safla-rını dolduran Berberî gönüllülerin gücü Horezmliler'inkinden daha az değildi. Ancak bunun için bol paradan başka zaman da gereki-ydi. Halbuki Yahûdiler'in zamanı yoktu. Niçin? Şimdi bunu görece-ğiz.

800 yılından başlayarak bütün Batı Avrupa sahilleri, İskandinav-yalı Vikingler'in saldırılarına maruz kalmıştı. Dahası, nehir yoluyla gelen Normanlar ana karanın içlerine sızıyorlardı. Ganimet boldu. Fakat görüldüğü kadarıyla Vikingler, altın, gümüş, çuha, keten, ke-za ziynet eşyaları ve değerli silahların dışında esir de alıp, onları kö-le olarak satıyorlardı.³⁶ Kime? Her halde ana vatanlarını terkederek denize kaçmalarına sebep olan müreffeh köylü Heudingler'e değil. İzlanda'ya mı? Orada da köleler sahiplerinden kaçıyorlar veya "İz-landa toplumunda köle sahibi olmak bir meziyet sayılmadığı" için hürriyetlerine kavuşuyorlardı.³⁷ O halde esir alma riskine girmek, ancak onları kolaylıkla ve iyi bir fiyatla satma imkanı olduğunda an-lamlıydı.

35 Veber, *Umum Tarih*, V/487-488.

36 *İstoriya Norvegii*. M., 1980, s. 101.

37 Steblin-Kamenskiy, M.I. *Kultura İslandii*. L., 1967, s. 19.

Burada ikinci bir soru karşımıza çıkıyor: Normanlar, kendileri için bir kurtarıcı vazifesi gören denizi bırakarak, keşif ve istihbarat çalışması yapmadan askeri operasyonlara nasıl girebiliyorlardı? Rhein, Weser, Elbe, Sein, Loir, Garonne'a çıkmışlar; Köln, Agen, Bonn, Trir, Borms, Tours, Orleans, Angers, Troyes, Châlons, Dijon'u yağmalamışlardı. Hadi İngiltere şehirlerini de saymayalım.

Hepsi tek tek sayılmayan bu kurban şehirlerin çokluğu da gösteriyor ki, Vikingler az su çeken gemileriyle taşıyabileceklerinden daha fazla ganimet almışlardı ve nehirde yüzebilecek gemilere ihtiyaçları vardı. Bu tür gemileri de Danimarka'da bulmuşlardı. Bu gemiler uzun yola göre yapılmamış, küçük nehirlerde yüzmeye uygun olarak dizayn edilmişti.³⁸ Eğer böyle ise, demek ki Normanlar'ın yağmalanmış mallar için mübayaacıları vardı ve muhtemelen Vikingler'e Germany ve Fransa'da rehberlik eden, keşiflerde bulunan kişiler ortaya çıkmıştı. Yani bu insanlar o ülkeleri biliyorlardı; ora vatandaşları değildiler; ileride büyük kârlarla satabilecekleri esirleri alabilecek kadar zengindiler ve Kuzey Denizi sahillerinden Kordoba halifelerinin bol para vererek köle satın aldıkları İspanya'ya kadar bu Hristiyan köleleri taşıyabilecek kudretteydiler. Acaba bunlar, şu bizim bildiğimiz Rahdâniler miydi? Böyle bir şey mümkün müydü?

Olayları karşılaştıralım. 768-772 yıllarında Yahûdiler, Narbonne'da büyük toprak ağaları olarak karşımıza çıkıyorlar. Ama tarlalarda ve nar bahçelerinde çalışanlar, kalelerde yaşayan Hristiyanlardı.³⁹ Nitekim yetmiş yıl sonra, Batı Avrupa'nın Carlos Magnus tarafından nihai olarak birleştirilmesini müteakiben bu manzarayı Lyon'da da görüyoruz(849). Anlaşılan, Mukaddes Roma İmparatorluğunun en zengin şehirlerinde, Yahûdiler, kendi düzenini dikte eden hakim sınıfı teşkil ediyorlardı. Nitekim Lyon'da Yahûdiler'in isteğine binaen, pazarların kurulduğu gün cumartesiden pazar gününe alınmış, piskoposlar ve özellikle de meşhur piskopos Agobardus bunu şiddetle protesto etmişlerdi.⁴⁰

İspanya'da Yahûdi tacirler, 864-874 yıllarında Endülüs kızlarının pazarlamasıyla uğraşmışlar ve bu amaçla Fas'dan Mısır'a kadar uzun

38 Kogan, M. A. *Smelye morexodı srednévekovya-normannı*. L., 1967, s. 13.

39 Tümenyev, *Yevrei*, s. 249 (Papa Stephanes III'ün mektubu).

40 Age., s. 276 (Agobardus. *De insolentia Judaeorum*, p. 5).

41 Age., s. 268-269 ve 271-272.

yollar katetmişlerdir.⁴¹ Mısır'da, Ahmed ibni Tolun zamanında İspanyol kızları çok revaçtaydı ve haremeleri doldurmak için sürekli satın alınıyorlardı. Hristiyanlar'ın bu duruma her yerde ellerinden geldiğince karşı çıkuklarını kabul etmek gerekir. Dolayısıyla Carolingien imparatorlarının sağladığı idari destekten memnun olmayan Yahûdiler, kâfir Normanlar'ı kullanmaya başladılar. IX. Yüzyıl başlarında Güney Fransa sahillerine gemiler yanaşmıştı. Yerli halk bunları Yahûdi gemileri zannetmiş.. ve tabii hepsi de Norman korsanların kurbanı olmuştu.⁴² Burada tesadüfi bir hatanın olduğunu farzetmek mümkün değil. Yerli ahali gemileri armalarından tanıyabilirdi. Muhtemelen Yahûdiler ganimetten alacakları pay karşılığında kendi gemilerini Normanlar'a ikraz etmişlerdi. Yahûdi adının İngiltere'de geçmeye başlaması, Vikingler'in başarılarından hemen sonra, yani 833 yılından itibaren.⁴³ 848'de Normanlar, Vikingler'den çekinmeyen Yahûdi gümrük memurlarının ihaneti⁴⁴ sayesinde Bordeaux'yu yağmalamış ve yakmışlardır. Böyle bir şey, ancak iki taraf arasında zımnî bir ilişki varsa mümkün olabilirdi. “Povesti vremennix let” (Kısâs-ı Vakâyi)de* bunun nasıl olduğu açıklanmaktadır. İki yağmacı -Rahdâdiler ve Vikingler- ileride fethi tamamlanacak bölgelerinin taksimi konusunda aralarında anlaşmışlardı.⁴⁵ Rus hakanlığı da bu yırtıcıların kurbanı olmak zorundaydı. Gerçekten de daha sonraki yüzyılın tamamında Kiyef, Slavyano-Ruslar'ın katlanmak zorunda oldukları kanlı savaşılar arena olacaktı. Bunu daha sonra anlatacağız.

42 Age., s. 272.

43 Age., s. 143.

44 Veber, *Umum Tarih*, V/489.

* “Povesti Vremennix let” (Kısâs-ı Vakâyi). Nestor'un meşhur vakayiname olan bu eser, Prof. Dr. A. N. Kurat'ın “Rusya Tarihi” adlı kitabında “Başlangıç Vakayiname” şeklinde tercüme edilmişse de, böyle bir tanımlama Türkçe yönünden doğru olamaz. “Nestor Kroniği” adıyla da tanınan bu eser, yazar tarafından yukarıda verilen şekliyle kullanıldığı için “Kısâs-ı Vakaâyi” şeklinde tercüme edilmesi uygun görülmüştür. Bundan sonra, “Nestor Kroniği” ibaresi de eşanlamlı olarak kullanılacaktır. (çev.)

45 “Deniz ötesinden gelen Varegler” Çud, Merya ve Kriviçlerden, Hazarlar ise Polyanlar, Severyanlar ve Vyatiçler'den haraç alıyorlar (veya almaya soyunmuşlar)dı.. (P.L. H. ç. s. 18).

Burada ortaya konulan hüküm, ilk bakışta paradoksal görünebilir. Bizler, Yahûdi ve Normanlar'ı birbirine rakip olarak görmeye alışmışızdır. Çünkü gerçekten de onlar birbirlerine hiç benzemezler. Fakat politik ve özellikle de benzeri psikolojik unsurlar üzerine kurulmuş elementer açgözlülük ve sempatinin dikte ettiği çatışmalar, yerlerini hesaplaşmaya, hatta en şeni ahlaksızlıklara bırakırlar. Bu gibi ahvalde samimiyet, sadece gereksiz değil, aynı zamanda nâhoş bir şeydir. Dolayısıyla Rahdânîler, yetenekli ortağının elinde oyuncak olmayacakları güvenini verdikten sonra Vikingler'i rahatlıkla kullandılar. Dahası, Yahûdiler dünya ticaretini tekeline alma oyununu kaybedince, İngiltere'ye saldıran Normanlar, Yahûdiler'i beraberlerinde alıp götürdüler⁴⁶ ve bunlar 1100'den itibaren İngiliz kırıallarının ve vassallarının kredi operasyonlarını yönlendirdiler.⁴⁷ Bu alışılmış ittifak, ancak İngiltere'de I. Edward ve Fransa'da Philippe Auguste tarafından bozuldu ise de, tarihin bu safhası bizim konumuzun kronolojik çerçevesi dışına taşar.

42. Gayr-ı Mütanakız Rivayetlerin Peşinde

“Nestor Kroniği”ndeki versiyonları takip ederken, kesinlik kazanmamış tenakuzlara, daha hafif bir ifadeyle, “Varegler'in davet edilmesi”nden Olga'nın Drevliyanlar üzerinde hak iddia edişiyile ilgili hikayelere kadar, kesinlik arzetmeyen, mutabık kalınmayan rivayetlere rastlıyoruz.

Galiba vakanüvis, herkesce mâlum yalan olay cetvelini sunmaktadır. İmasına göre, Hazarlar ve Varegler, kesinlikle müttefik değil, birbirinin azılı düşmanıydılar. Bizim elde ettiğimiz bilgiler aksini gösterdiği için, vakanüvise inanmamayı tercih ediyorum. Eserini 1100-1113 yıllarında yazan Nestor, Büyük Knâz II. Svyatopolk'un taraftarıdır. O da Alman ve Danimarkalı feodallerin dostu, Yunan metropolünün ve onun hamisi Vladimir Monomah'ın azılı düşmanı ve son Hazar Yahûdileri'ni kılıçtan geçiren Çernigov knâzı Oleg Syatoslaviç'in hasmıdır. Bundan başka anlattığı olaylar da kendisinden 200 yıldan daha uzun süre olmuş hadiselerdir. Çağdaş bir tarihçi, özel bir araştırma ve hazırlık yapmadan, sırf zevk, tarz ve şahsî iliş-

46 Tümenyev, Yevrei, s. 243.

47 Age., s. 280.

kilerine dayanarak II. Yekatarina'nın iktidarda bulunduğu günlerin tarihini yazabilir mi? Kaynakların zibil gibi bol olmasına rağmen dahi bu zor bir iştir. Halbuki Nestor, tıpkı M.N. Pokrovskiy gibi, tarihi “geçmişe yönelik bir politika” olarak anlamış, kendi manastırının ve uğruna hakikatleri çarpıttığı knâzının çıkarlarını savunmuştur.

D.S. Lihaçyeff “Kısâs-ı Vakâyi”yi, tarihî bilgilerin bazen yazarın kendi hayal mahsulü olarak anlatıldığı, örneğin Varegler'in davet edilmesi, bazen kimileri ancak romanlarda rastladığımız saçmalıklar kabilinden tahriflerin yer aldığı başarılı bir edebiyat ürünü olarak nitелеmekte; A.A. Şahmatoff'un mütalaalarını ise kılı kırk yarararak değerlendirmektedir. Bu da bize her iki çalışmanın, detaylarda değilse bile konumuz için zaruri ve yeterli olan bir yaklaşımla, eski Rus tarihiyle ilgili olayların tesbitinde aynı silsileyi ve bağları kullandıklarını belirtme imkanı vermektedir. Dolayısıyla bundan sonrasında vakayinamelerin rivayetlerine değil, tarihî tenkit süzgecinden geçirilerek çıkarılan sonuçlara dayanayacağız.

Batı Avrupa'da Rahdâniler'le Vikingler arasındaki ittifakın mevcudiyetini tesbit ettikten sonra, Doğu Avrupa'daki durumuna da aynı zaviyeden bakabiliriz. Benzerlikler, ilk bakışta paradoksal olabilir; ama biz, olayları gözden geçirip, bir sonuç çıkaracağız.

Varegler'in Slavyan topraklarına çıkıp geliş tarihi karanlıktır. Bu yüzdendir ki, bu olayların tafsilatı XII. Yüzyıl vakanüvisleri tarafından gölgelenmeye çalışılmıştır.⁴⁸ Genel kabûle göre, 862'de (yanlış kronoloji) Vareg konungu Rurik, Novgorod'a gelir ve Vadim Hrabriy adlı birinin önderliğindeki anti-Vareg direnişi bastırdıktan sonra Kuzey Slavyanlarına vergi koyar. Fakat Rus topraklarına girmekten vazgeçer.

IX. Yüzyılda Rus toprakları, henüz IV. Yüzyılda iki halkın -Rosomonlar ve Slavyanlar- Hunlar'ın yanında Gotlar'la savaştığı Güney Podneprov⁴⁹ olarak adlandırılıyordu. Bu iki halkın IX. Yüzyıla kadar olan tarihi belli değildir. Tek bilinen, Kiyef hakanlığının Macar, Bolgar ve Hazar hakanlıkları gibi güçlü ve bağımsız bir devlet olduğudur. 860'da Ruslar, Konstantinopolis'e (Nestor'un tesbit ettiği 866

48 *İstoriya SSSR*. T. I. M., 1966, s. 482.

49 Şahmataov, *Razışkaniye*, s. 338.

yılı doğru değildir)⁵⁰ başarılı bir sefer düzenleyerek, Bizans'ı kendileri için uygun bir anlaşma imzalamaya zorlarlar ve kısmen Ortodoksluğu kabul ederler.

Ruslar, 864'de Bolgarlar, 865'de Poloçanlar, 867'de Peçenekler (?!-L.G.) ve 869'da Kriviçler'le savaşır. Fakat dış politikanın en hareketli olduğu bir dönemde Hazarlar'la herhangi bir çatışma yoktu. Aziz Kyrill'in 860'da Hazarya'daki misyonu barış ortamında gerçekleşti. Bu olay, Hazar yönetiminin barışseverliğini değil, Ruslar'ın Madyarlar'la birlikte kurduğu ittifak olan Kiyef'in gücünü ve Hazar'daki durumun çetrefilliğini gösterir. 860-880 yıllarında Askold ve Dir'in Kiyef yönetimi, Hazar saldırganlığından çekinmeyecek kadar güçlüydü. Diğer yandan Kiyefliler, İsveçliler'le herhangi bir çatışmaya girmekten çekinmeden kuzeye doğru yayılmalarını sürdürdüler.

859 civarında İsveç toprakları üzerinde birkaç kiral vardı: Biörn Priholmni ve onun rakipleri Emund ve Olof. Emund'un oğlu Erik, 854'de doğuya bir sefer düzenler ve Kurlar'ı, Estler'i ve Finler'i vergiye bağlar. Bu isimlerden anlaşıldığı gibi, onu sadece Baltık Denizi sahilleri ilgilendiriyordu. Kriviçler, Meryalar (Çeremisler) ve Vesler (Vepsler) ise Doğu Avrupa'nın Zalesski kesişim noktasında yaşıyorlardı. Eğer İsveç kırıllarından herhangi biri bu kadar geniş toprakları hakimiyet altına almış olsaydı, bu elbette sagalarda zikredilirdi. 849-852 yılları arasında İsveç'de dini faaliyetlerde bulunan ve 865'de ölünceye kadar İsveçler'le ilişkilerin sürdürülmesini destekleyen Katolik misyoner St. Ansgar dahi böyle birinden bahsetmez.⁵¹

İsveçler, Doğu Avrupa'yı hakimiyet altına almak istemiş olsalar bile, bunu zaten başaramazlardı. Bütün İskandinavlar gibi onlar da kayıklarla gidiyorlardı ve dolayısıyla ancak nehir sahillerinin uzana-bildiği yerlere ulaşabilirlerdi. Atları olmadığı için sahilden fazla uzaklara gidemezlerdi. Atları yemleriyle birlikte hafif kayıklarla nakletmek ise imkansızdı. Ayrıca düzenlenecek bir akın, ancak sonbaharda yapılabilirdi. Çünkü bu mevsimde yerli halk ormanlarda saklanamazdı. Bu tür saldırılar için yolların olması ve yerli halktan rehberler bulundurulması şarttı. IX. Yüzyılda ise ormanlarda yol olmadığı gibi, hizmetlerinin karşılığını ödemek İsveçler için basit bir şey olmakla birlikte, yeterli miktarda hain de yoktu.

⁵⁰ P.L. T. 22, s. 247.

⁵¹ Hennig, *Meçhul Topraklar*, II/165-173.

Kabul etmek gerekir ki, eski İsveçliler'in kuzey ormanlarında geniş bir imparatorluk kurma hayalleri, büyük ölçüde fizikî coğrafyayla bağlantılı aşılmaz engellere takılmaktaydı. Fakat İskandinavlar IX. Yüzyılda Rus ve Slavyanlar'ın topraklarını ele geçirdikleri için, muhtemelen ilave bir faktör daha vardı ki, bunu arayıp bulmak gerekiyor.

Her ne kadar İsveç kırılları ve Bizans basileusları Kiyef Hakanlığını ortadan kaldırmakla ilgilenmemişlerse de, böyle bir amaç peşinde koşan ve planını gerçekleştirecek imkanlara da sahip olan üçüncü bir komşu vardı. Elbette bu, 834 yıllarında Don sınırlarına kadar sokulan Hazar Hakanlığı idi. Orada kurulan Sarkel kalesi, batıya yapılacak saldırılar için üs olarak kullanılmak zorundaydı, ama nedense yarım yüzyıl bu konuda herhangi bir faaliyet olmadı. Hazar Yahûdileri, politiko-ekonomik sistemleri içine sadece Severyanlar'ı alabilmişlerdi. Nitekim IX. Yüzyılda şark sikkelerinin Dinyeper sahillerine kadar ulaşması da bunu göstermektedir.⁵²

Bu durumda, etnoslarla samimi ilişkiler kurma özelliğine sahip olmayan “kimera”, 882'de Kiyef'i işgal eden “başiboş bombalar”ı- İskandinavlı Varegler'i kullandı.

Rurik'in “Rusya” halklarına (Rossomonlar) mensup bir vareg (meslek-paralı asker) olduğunu hatırlayalım. Ülkesindeki insanlarla geçinemeyince “Gostomisl” (veya “Gostomislilar” grubundan) bir teklif alarak, gelip Novgorod'a yerleşti. İlk vakayinemelere- “Nestor Kroniği”ne göre, küçük ve az nüfuslu bir bölge kontrolü altındaydı: Ladoga, Beloozero ve İzborsk. Polotsk ve Smolensk, 864-869 yılları arasında Ruslar'a, yani Rurik'in düşmanları Askold ve Dir'in bulunduğu Kiyef'e aitti. Rurik, ordusunun saflarını, ancak deniz ötesinden Vareg denilen insanlarla doldurabilirdi. İşte onlar da, Rurik'in oğlu için -ki adı İgor Staryı vakayinamesinde zikredilmektedir- Kiyef'i ele geçirdiler.

Burada yeni bir belirsizlik kendini gösteriyor: Kurnaz işgalci, sadece şehrin iki yöneticisini öldürürken halk kitlelerinden herhangi

52 Şevçenko, Yu. Yu. *Na rubeje dvux etniçeskix substratov Vostočnoy Yevropy VIII-X vv.//~tnografiq narodov Vostohnoj Evropy*. L., 1977, s. 46-47; Gumilëv, L. N. *Drevnaya Rus i yeye sosedi v sisteme mejdunarodnoy trgovli i naturalnogo obmena// Izv. VGO. T. 119, Vyp. 3. 1987, s. 223-234.*

bir direnişle karşılaşmıyor. Muhtemelen Varegler'in çok güçlü destekleri vardı ve Slavyano-Ruslar da 864'de Rurik'i Novgorod'dan kovmayı deneyen Vadim Hrabriy'in tecrübesini yenileme riskini göze alamamışlardı.

Mesudî'nin verdiği kısa bir bilgi, bu boşluğu doldurmaktadır: “Ruslar ve Slavyanlar, Hazar meliklerinin hizmetçi takımını teşkil ediyorlardı.”⁵³ Az sonra bunun nasıl olduğunu da göreceğiz.

Kiyef'deki iktidar değişikliği, siyasi değişiklikleri de beraberinde getirdi. Oleg, 883'de Drevlyanlar'ı, 884'de Severyanlar'ı ve 885'de Radimiçler'i itaat altına aldı. Üstelik bu sonuncular, o tarihe kadar Hazarlar'a vergi ödüyorlardı. Bunun Hazarlar'la bir savaşa sebep olmaması mümkün değildi.. ve vakayinamelerde 80 yıllık bir boşluk gözüküyor! Ne zararı var!

Esasen Vareg konungları, Slavyano-Ruslar'ın dostları değildiler ve başlangıçta müttefik, sonra düşman ve en sonunda da Yahûdi Rahdânîler'in vassalları idiler. Savaşçılıklarıyla gururlanan Varegler, sürekli hezimetlere dūçar kaldılar; fakat telef olanlar, Hazar ve Pont'a (Karadeniz'e) düzenlenen seferlere gönderilen tebaaları Slavyanlardı. Vareg kumandanlar, telef olan Slavyan savaşçılar için üzülmüyorlardı.

Kabiliyetsiz yöneticilerin sürekli başarısızlıkları yüzünden Rus toprakları çok zarar gördü. İşte kurnaz vakanüvis Nestor'un gizledikleri bunlardı.⁵⁴

Peki, Slavyano-Rosslar, bu utanç verici duruma nasıl düştüler? Eğer tarihte bu sorumuzun cevabını bulamıyorsak, biz de etnolojiye döneriz.

Bizans ve Rusya, yaşça akran idiler. Bizans'da VIII. Yüzyılda kırıлма dönemi başlamış, atâlet safhası ise, IX. Yüzyılın ortalarında kendini göstermişti. Görüldüğü kadarıyla Rusya'daki kırıлма, daha geç başlamış ve IX. Yüzyıl sonuna kadar devam etmişti. Kırıлма safhasında, etnik alanda parçalanmalar zuhur eder. İşte, Varegler'in kendilerine taraftarlar – “Gostomisllar” veya 250 yıl sonra Büyük Knâz

⁵³ Artamonov, *Xazar*, s. 383.

⁵⁴ Zaferleri Oleg'e maledip, Askold ve Dir'i gölgede bırakmak isteyen vakanüvislerin bariz bir eğilimi. (Saxarov, A. N. *Diplomatiya Drevney Rusi.* s. 78).

II. Svyatopolk ve vakanüvis Nestor'un da aralarına katıldığı ilk “batı taraftarları” bulmalarının sebebi budur. Ve tabii olarak, sadece Nestor'un rivayetleri yüzlerce yıl sonrasına ulaştığı için, yeni dönem tarihçileri de hiç tenkide tabi tutmadan onu esas aldılar.

Fakat Hazarya'nın Yahûdi cemaati, bilahere Karaî (Yahûdi ve Hazarlar'ın çocukları) olan Bastardların yaptıklarını dahi beceremeyen kapalı bir sistem olduğu için, etnik entropi kanunlarına göre soysuzlaşmak ve zayıflamak zorundaydı. Ama bu cemaat büsbütün güçlendi! Bunun ilmi bir izahı olmalıdır.

Anlaşılmıştır ki, eğer herhangi bir popülasyona ait bireyler kendi morfolojik yapılarını basitleştirirlerse, biyokimyasal önerjileri (hayvanlarda bu enerji daha fazladır), yani yaşam savaşında şanslarını artıran atomlarının biyojenik göçü birden hızlanır.⁵⁵

Bu kuralı popülasyon boyutunda bir organizmaya uyguladığımız zaman görürüz ki, bünyenin bozulması ve basitleşmesi sırasında, çevresini genişletmek için çırpınan bir serbest enerji ortaya çıkar. Örnek olarak da, M.Ö. II-I. Yüzyıldaki Han saldırganlığı, XIX. Yüzyıl Avrupa ülkelerinin diğer ülkeleri müstemleke amacıyla ele geçirmeleri ve bizim ilgilendiğimiz zaman diliminde Yahûdi Hazaryası ile Kiyef Rusya'sı arasındaki iktidar savaşları gösterilebilir. Bu çatışmaların sonuçlarını, IX. Yüzyılda önceden kestirmek mümkün değildi.

“Nestor Kroniği”ne göre Oleg, 907'de “karadan ve denizden” Konstantinopolis'e en cesurane saldırısını gerçekleştirir. Rus ordusu, güya âni saldırılarla kuşatma altına aldığı Grekler'i asıp keserek, Konstantinopolis varoşlarını hâk ile yeksân kılar. Daha sonra Oleg, tekneleri tekerlekler üzerine yerleştirir, yelkenleri açar ve rüzgarın yardımıyla şehir surlarına ulaşır. Korkuya kapılan Grekler, külliyatlı miktarda haraç verirler ve Ruslar'ı hoşnut edecek bir anlaşma yaparlar. O zaman Oleg, kalkanını Konstantinopolis'in ana kapısına asar.⁵⁶

Vakayinamede her şey çok güzel tasvir edilmiş, ama işin kötüsü Grekler'in böyle bir seferden haberleri yok. Herhalde farkına bile varmamışlar.

XVIII. Yüzyıl Rus tarihçileri, Nestor'un bu rivayetini hiçbir tenkide tabi tutmadan aldılar ve böylece bu hikaye, bütün tutarsızlığı-

⁵⁵ Vernadsky, V. I. Age., § 207, s. 285.

⁵⁶ FL. H. ç. S. 25.

na rağmen, lise okuma kitaplarına girdi. A.A. Şahmatoff, A.Y. Presnyakoff, S.P. Obnorskiy, S.V. Bahruşin, D.S. Lihaçyeff ve daha birçokları, bu olaya şüpheyile bakmışlardır. 907 anlaşması da, tarihen sabit 911 anlaşmasını hayli anımsatmaktadır.⁵⁷ Ancak tartışması günümüzde hâlâ sürmektedir. Gerçi her ne kadar Nestor'un anlattıkları hayal mahsulü ise de, detaylar sarıhtir, fakat meselenin hukukî yönünden, yani anlaşma metninden söz edilmektedir. 907 anlaşmasının, 911'de imzalanan anlaşmanın mukaddemesi olduğu şeklinde bir görüş ortaya atıldı. Bu konuda B.D. Grékoff, M.V. Levçenko, V.T. Paşuto, üçüncü bir versiyonun 907 anlaşmasının üniversal anlamını koruduğu yolunda mutabakata vardılar. G. Ostrogorskiy ve A.A. Vasilyeff ise, Oleg'i Vareg kumandanı kabul ettiklerinden, vakayiname versiyonunu esas aldılar. Hayli çetrefil münakaşada en mantıklı tek-lifi, konunun Oleg'in seferinin gerçekliği ve anlaşma metninin inandırıcılığı şeklinde ikiye ayrılmasını öneren A.N. Saharoff yaptı.⁵⁸ Meselenin ikinci yönü, bizim ilgi alanımız dışında; ama ikincisi, bu satırların yazarının da mutabık bulunduğu söz konusu çalışmaların çoğunun kararı olarak sayılabilir. Öyle görünüyor ki Nestor, Askold'un inandırıcılığı tartışmasız kabul edilen 860 yılı seferini Oleg'e maletmiştir.⁵⁹ Peki, X. Yüzyıl başlarında ne olmuştu? Görelim ve düşünelim.

Bizim kabul ettiğimiz metoda göre, panoramaya 907, daha doğrusu 904-910 arasındaki Hazarya'yla bağlantılı bütün bölgenin tarihiyle birlikte bakmak gerekir. Bu yolla, işe yaramayan versiyonların büyük bir kısmını atma imkanı sağlayan kronolojik kesit ortaya çıkacaktır.

Soruyu şöyle soralım: Kim Bizans'dan yana idi, kim ona karşıydı? Bizans'ın çevresi üç süper-etnos tarafından kuşatılmıştı: Müslümanlar, Romano-Germanlar ve Avrasya göçebeleri. Fakat bunların hiçbirinde de yeknesaklık yoktu. Müslümanlar, Bizans'a düşman olan ve Hazarya'dan kürk satın alan Sünniler, onlara düşman Deylemlî Şiiler ve anti-sistemin en göze çarpan bir örneği olarak hepsine düşman Karmatiler şeklinde bölünmüşlerdi. Batıda ise, kendilerine para temin eden Yahüdi cemaatine sırtını dayamış bulunan Carolingien im-

⁵⁷ Versiyonun mütalaası için bkz. Saxarov, A.N. *Diplomatiya Drevney Rusi.* s. 84-89.

⁵⁸ Age., s. 89.

⁵⁹ Age., s. 48-56.

paratorlarına karşı feodal ihtilaller oluyordu. Carolingienler, ancak Yahûdiler'e imtiyazlar, hem de oldukça cömert imtiyazlar vererek tutunabilirlerdi.

Bozkırlarda Peçenekler, Macarlar'ı Avrupa'ya itmişler; onlar da orada Moravya, İtalya ve Germany'a saldırmışlardı.

Böylece Bizans'ın düşmanları-Sünnî Araplar, Romalı papalar, Batılı imparatorlar ve elbette ki Hazar Yahûdileri; dostları ise- Deylemli Şiiler, Fransız feodaller (gerçi pek faydaları yoktu) ve Konstantinos Porphyrogennetos'un kaydettiği Peçenekler'di. Ruslar ise tercih de serbest bırakılmıştı.. ve onlar da bu seçimi 904'de yaptılar ki, bunun üzerinde durulacaktır.

43. 907'deki Rus-Grek Savaşı

Acaba, böyle bir savaş olmuş muydu? Vakanüvis, güya Konstantinopolis'i başarılı bir şekilde kuşattığı ve Grekler'i aşağılayıcı bir ticari anlaşmayı imzalamaya mecbur bıraktığı için Kiyefliler'den "Veçşi" adını ve "Pagan insanların ve cahillerin hakani" övgüsünü alan Oleg'i göklere çıkarmakta pintilik etmiyor.⁶⁰

Vakanüvisin knâza karşı tavrı da riyakârca: Bir yandan bir fatih olarak övgüye layık bulunuyor, diğer yandan cahil bir putperest olmasından dolayı methediliyor ki, Kiyef-Mağara Manastırı rahibine göre bu iyi bir şey değildir. Ona neden Grekler'i tarumar ettiği yakıştırmasını yaptıkları da açık değil. Çünkü Grekler, Oleg'in kahramanlıklarını farketmemişler bile. 907 yılı olaylarıyla ilgili bilvasıta bilgilerin izleri V.D. Nikolayeff'i Pseudo-Symeon'un yıllığının⁶¹ (X. Yüzyıl) analizine kadar götürmüş ve sürprizler de orada başlamıştır.

1904'de Trablus Arslanı namıyla şöhret yapan Arap denizcisi, Konstantinopolis'e saldırma teşebbüsünde bulunmuş, fakat Bizans amirali İmerius'un filosu tarafından kovalanmıştı. Yine o sıralarda Bizans, diğer bir filo kumandanı İohannes Radin tarafından mağlup

60 S. M. Solovyeff de Oleg'in "başarıları"na şüpheyle bakmaktadır. Ona göre Oleg'in askerleri savunmasız Slavyan kabilelerini yağmalamakla yetinmişlerdir.

61 Nikolayev, V. D. *Svidetelstvo xriniki Psevdo-Simeona o rusi-dromitax i poxod Olega na Konstantinopol v 907// Vizantijskij vremennik*. T. 42. M., 1981, s. 147-153.

edilen Ross-Dromiler'in⁶² saldırısını da püskürtmüştü. Ross-Dromiler'in bir kısmı Ross büyücünün tabiat üstü güçleri sayesinde kurtulmuşlar, kalanları ise Opsiki themasındaki⁶³ Trikefal burnunda Rum ateşiyle yakılarak öldürülmüşlerdir.

V.D. Nikolayeff'in makalelerinde ictibas ettiği tenkitli metinler üzerine Pseudo-Symeon kroniği ateşli tartışmalara yol açmıştı. Neticede Oleg Veçşi'nin zafer dolu seferini anlatan Nestor versiyonunu savunanlar tartışmayı kaybettiler. Artık özetle şu görüŖe yer verecek olan V.D. Nikolayeff'in hükmünü en şaşırtıcı şey olarak kabul etmek gerekiyor: "... muhtemelen "Ross-Dromiler" Oleg'in ordusu değil, Dinyeper ağzında ve Karadeniz sahillerinde yaşıyan Slavyan-Vareg gönüllüleridir.. Bu gönüllü ordu.. "kutsal gölün kumandanı"nın önderliğinde Bizans topraklarına bir yağma seferi tertiplemiştir." Ross-Dromiler'in seferinin Trablus Arslanı'nın seferiyle aynı ana rastlaması bir tesadüf değildir. Dromiler, imparatorluk filosunun başkentte bulunmamasından faydalanmışlardır. Khersonesli devriyeler tarafından farkedilmemek için gece yüzerek gelen Dromiler, Bolgar sahilleri boyunca ilerlediler. Çünkü Bolgarlar, Grekler'den nefret ediyorlardı. Daha sonra başkent civarını yağmaladılar, fakat Bizans filosu tarafından darmadağın edildiler. Ve bu olay, Oleg'in seferinden üç yıl önce, yani 904'de vukû buldu. İmdi: Eğer böylesi küçük bir olay dahi Bizans tarihinde yerini alıyorsa, tabii ki "Çargrad kapısına asılan kalkan" da Nestor'un vicdanında yerini alacaktır.

Burada karşımıza iki mesele çıkıyor; ama ikincisi, birincisinin cevabı durumunda. Bir kere Nestor, 860'da Ruslar'ın, Oleg'in 907'de güya yaptığına çok benzer bir şekilde paralı askerlerle Konstantinopolis'i fethetmelerine ramak kaldığını bilemezdi. Her yazarın sınırsız bir fantazi gücü yoktur. Sanırım burada Askold için vakayiname-lerde anlatılan bir seferin sevgili Oleg'in yeterince övülebilmesi maksadıyla sadece tarihinin değiştirilmesi söz konusu. Ne de olsa bu vakayiname Oleg'den iki yüz yıl sonra (110-113) yazılmıştır ve o zamanın bütün okuyucularının geçmişin kronolojisiyle bu kadar yakından ilgilenmeleri beklenemezdi.

62 Drom (Grekçe)– koşu. Bu haydutlar düzenli ordular karşısında öyle hızlı kaçıyorlardı ki, sonun da böyle bir lakapla anılmaya başlandılar. (Age., s. 151)

63 Makedonya hanedanı zamanında Bizans askeri bölgesi.

Eğer böyle ise, o takdirde ortada bir zafer değil, hezimet olduğunu, ancak bunun 907'de değil, 904'de vukû bulduğunu gösteren kaynak kritikleri haklıdır. Bizanslılar kendi tarihlerinin olaylarını yazmışlar ve susmamışlardır. Bu versiyonu⁶⁴ hatırdı tutarak, Trablus Arslanı ve müttefiklerinin hezimetinin ne gibi sonuçlar getirmesi gerektiğine bakalım.

904'de Rum ateşinden kurtulanlar kadar, kabiledaşlarının da öldüğünü gören Ross-Dromilerin nasıl bir öfkeye kapıldıklarını tahmin etmek zor değil. Çargrad'la hesaplaşma hülyası, etno-psikolojik bir dominant haline gelmişti. İşte böyle bir dönemde, aslında hiç olmayan ve olması da mümkün gözükmeyen bir efsanenin, Grekler'le hesaplaşma hikayesinin ortaya atıldığı da tahayyül edilebilir. Muhtemelen milli bir sūje olarak doğmuş ve belki de erken vakayinamelelerin yazımında ilave bir hikaye olarak kullanılmıştır.

Fakat bir de işin gerçek tarafı var. Araplar'ın yardımıyla Grekler'den intikam alma meselesi imkansız hale gelmişti. Hristiyan düşmanı başka bir müttefik aramak, yani Macarlar'la Hazarlar arasında bir seçim yapmak gerekiyordu. Tuna vadisini henüz işgal etmiş olan Macarlar, gözlerini Batı Avrupa'ya, Germany, İtalya, Fransa ve hatta İspanya'ya çevirmişlerdi. Dolayısıyla onlardan fayda gelmezdi. Halbuki Hazar Yahūdileri bütün benlikleriyle Grekler'den nefret ediyorlardı. Çünkü devletlerinin sınırı Kırım'a dayanmıştı ve bütün denizlerde ticarî çıkarları vardı.

Sabık paralı putperest savaşçılar olan Ross-Dromiler⁶⁵ ve onların Kiyef ve Novgorod'daki hempâları, tabii olarak İtil kiralılığıyla müttefik olabileceklerini ümit ediyorlardı. Onun gücünden faydalanmaya karar vermişlerdi.. ama kullanılanlar kendileri olacaktı.

Evet; gayr-ı samimi dostlar edinmek tehlikeli olabilir; ama bir ke-re yola çıkılmıştı ve olaylar zinciri, etnik tarihte sık sık olduğu gibi, sürükleyici atâlet tükenip bir yenisi yerini alıncağa kadar aralıksız yarım asır devam edecekti.

Başka bir hakkani geleneksel versiyon olsa bile, Oleg'in başarısının ve elde edilen ganimet bolluğunun abartılmasının o dönem yazarları için geçerli olduğunu, Oleg'in Grek otokrasisine karşı Hazar

⁶⁴ *Vizantijskiy vremennik*. T. 42, s. 152.

⁶⁵ *Age.*, s. 150.

melikiyle ittifak yaptığı görüşünün geçerliliğini koruduğunu kabul etmek gerekiyor.

Böyle bir çatışma, her iki partnerin de çıkarınaydı, ama neyin hesabına? Gördüğümüz gibi “Dromi”ler, cesaret ve manevra kabiliyetlerine rağmen, eğitilmiş düzenli bir orduyla boy ölçüşemezlerdi. Gürgen ve Tabaristan'dan toplanan Hazar paralı askerleri dayanıklı, ama pahalıydılar. Ayrıca onlar Müslümanlar'a karşı savaşmayı reddediyorlardı ve Yahûdiler ise zaman zaman İslam ordularıyla çarpışıyorlardı. Ama savaş kabiliyeti olan başka bir ordu daha vardı: Slavyan “savaşçılar” ve onların Finnogur komşuları. Bunlar kolayca harekete geçirilebilirdi. Grekler'le Deylemliler'e karşı basit haydutlar değil, düzenli bir ordu cepheye sürülebilirdi.

Slavyanlar'ın savaşçı oldukları herkesce malumdu. “Rus ülkeleri halkları.. savaşçıdır. Çevrelerindeki bütün kafirlerle savaşıyor ve galip geliyorlardı. Başlarındaki kırkala Rus hakanı diyorlardı. Aralarında Morovyalı bir grup da vardı” diye yazmaktadır IX. Yüzyıl Pers anonimi.⁶⁶ Sonuncularla kastedilen, askerliği iş edinmiş gönüllülerden oluşan profesyonel savaşçılardır. İşte Rahdâniler ve Normanlar, Slavyan gençlerini vergilerini kanlarıyla ödemeye zorlayarak bu Slavyan ordusunu kullanmaya karar vermişlerdi.⁶⁷ Slavyanlar'ın Hazar ve Pont'a düzenlenen seferlere ihtiyaçları yoktu. Fakat Hazarya meliki ve Kiyef konungu, kendi aşgözlülükleri için bu insanları ölümüne göndermenin bir yolunu bulmuşlardı. Yabancıların iktidarı altında yaşamak böyle zordur işte!

66 Novoseltsyev, *Vostochnye istochniki*, s..399.

67 Froyanov, N.Ya. *Kiyevskaya Rus*. L., 1980, s. 185-190. Bundan sonra: Froyanov, *Kiyevskaya*.

VIII. KİMERANIN HAMLESİ (899-944)

44. IX-X. Yüzyıllara Girerken

Hazarya çevresindeki dünya değişmişti. Bu değişiklikler Hazarlar'ı ilgilendirmiyordu, ama tacir Rahdâniler için durum ağırlaşmaya başlamıştı. İpeğin ana satıcısı Çin, Huang Ch'ao'nun köylü isyanlarından ve isyanın T'ang hanedanının kurtarıcısı son Hun Türkleri Sha-t'olar tarafından bastırılmasından sonra harabeye dönmüştü. Çinli köylüler, yabancı tacirlere bilhassa kinliydiler ve hatta 879'da yabancılara ait Huang-chou kolonisi yerle bir edilmişti. Aynı şey, 881'de Ch'ang-an'da da tekrarlanmıştı. O yıl Çin'de bulunan Yahûdi tacirler öldürülmüş; malları yağmalanmış; kervan yolu bakımsız kalmış; Huang-ho'daki kervansaraylar kaderine terkedilmiş ve yarım asır boyunca 9 büyük fezeyan meydana gelmişti.

İpek ihracatının durması, şaşırtıcı değildir; halbuki bu, Rahdâniler'in ana gelir kaynağı idi.

Batıda durum Arap saçına dönmüştü. Yahûdiler'i destekleyen Carolingienler, tebaalarının güvenini kaybetmişti. Önce Eudes de Paris'yi kiral seçen Fransızlar itaatten çıkmışlar; kiralın vakitsiz ölümünden sonra Fransız feodalleri imparatorlukla savaşmaya devam etmişler ve son zaferi kazanarak Hugues Capet'i 987'de kiral seçmişlerdi. Artık Yahûdiler için Fransa'da zor günler başlamıştı.

Yahûdiler açısından Germany'a da daha iyi bir ortam meydana gelmişti. Carolingienler'in yerini alan Sakson kırıalları, Yahûdi tacirlere kol kanat germiş ve onlara Arelats kırıallığından İspanya'daki Toulouse palatinasına kadar uzanan şeritte ticaret imkanı sağlamışlardı.

Bu arada İspanya'daki Müslüman halifelerin ipek ve kürke değil, köleye ihtiyaçları vardı. Onlara genç gulâmlar ve cariyeler temin etmek gerekiyordu, ama anne babalar, tabii olarak çocuklarını vermiyorlardı.

Bağdat, zor bir dönemden geçiyordu. Çevre bölgeler, siyahî zenci kölelerin ve Karmatî bedevîlerin isyanlarıyla yakılıp yıkılmıştı. Orada da ordu saflarını doldurmak için gulâmlar satın alınmıştı. 866'da Bağdat'da iktidar halifelerden Türk hassa birliklerinin eline geçince, kumandanlar ordu saflarının tamamını kendi hemşehrileri olan gulâmlar satın alarak doldurmuşlardı. Köle temini, Rahdânîler'in hayati problemiydi, fakat bu iş de savaşımlara bağlıydı. Savaş ise, riskli ve pahalı işti.

Elbette Rahdânîler'e mesleklerini değiştirmeleri ve mesela karpuz ve koyun ticaretiyle uğraşmaları tavsiye edilebilirdi, ama bunun için gelişmelerin karşı çıkılmaz kanununun değiştirilmesi gerekiyordu. Ataları katı yapılı yayılma sistemini, sırf bütün çabaların, kahramanlıkların, başarıların ve en nihayet bir yüzyıl uğrunda emek sarfederek sağladıkları lüks hayat şartlarının heba edilmesi için kurmamışlardı. Bu yüzden katı sistem, en kötü şartlara en iyi şekilde adaptasyonu sağlayacak kadar güçlüdür. Çevre değişirken sistemlerin yeniden yapılanması zordur.

Aksine kopuk sistem, elastikidir; ama güçlerin bütünüyle dış politik problemlerin halli için koordine edilmesine imkan tanımaz. Dolayısıyla katı sistemler istikrarlı şartlarda başarılı olurken, kopuk sistemler, yaşam ortamı ve etnik çevrenin sürekli değişimi halinde dahi varlıklarını sürdürürler.

Yahûdi Hazarya'sı bir katı sistem örneğidir. Hazarya'yı çevreleyen Avrasya etnosları ise, kopuk sistemlerdir. IX-X. Yüzyıllarda coğrafi şartların değişmesi (siklonların güzergâhını kuzeydeki Avrasya ormanlık bölgesine çevirmesinin sonucu) etno-ekonomik sistemler için ya faydalı, ya zararlı olabilirdi, ama nötr olamazdı. Ve hakanlığın kimerik bütünlüğü içindeki Yahûdi ve Hazarlar'ın çıkarları birbirine zıt olduğuna göre, bu iklim değişiklikleri Doğu Avrupa ve Büyük Bozkır'ın tarihine yansıtacaktı.

45. Tabiatın Öfkesi

Bozkırlar nemlenip, Volga-Oka arasındaki bataklık kuruyuncağa kadar, Hazar Denizi sessiz sakin bir haldeydi. Mutlak -36 m. seviyesini koruyordu ve böylece Volga'nın aşağı akımlarındaki geniş verimli araziler, çiftçiler tarafından iskan olunmuştu. X. Yüzyıl başlarına doğru, Volga sakin bir nehir olmaktan çıkıp, yağmur sularını toplayan ve Valdai'dan Ural'a kadar uzanan geniş arazileri sulayan coşkun bir taşkına dönünce, Hazar'ın su seviyesi -29 m.ye kadar yükseldi.¹

Hazar Denizi'nin güney kesimlerinde yaşayanlar için bunun önemli bir anlamı yoktu. Orada sahiller dik, çevre dağlarla çevriliydi. Yükselen deniz, ancak yakındaki kaleleri su altına alabilirdi.. ama onlar zaten boştu. Fakat meyilli kuzey sahilleri için deniz seviyesinin yükselmesi çok şey ifade ediyordu. Tarlalar, bağlar ve nar bahçeleri, payandaya kadar yükselen Volga suları altında kalmıştı. Su basmış topraklardan faydalanmak mümkün olmadığı için, insanlar Baire tepelerine yerleşerek suların çekilmesini beklemeye başladılar. Aksine su seviyesi büsbütün yükseldi ve böylece insanlar tekrar bozkıra çekilmek zorunda kaldılar.

Fakat sığınmak için gelen Hazarlar'a kurtuluş yoktu. Yağmur almayan bozkır, yarı çöl haline gelmişti ve üstelik orası da göçebelerin dahi yaşayamadıkları son çöl parçasıydı. X. Yüzyılda Karluklar, Orta Asya vahalarına yerleşmek için Balhaş sahillerini terketmişler; Peçenekler, Aral sahillerinden Karadeniz kıyılarına göçetmişler; Guzlar ise, Ural ve Emba taraflarına yönelmişlerdi. Sadece o sıralar çam ormanlarıyla kaplı Batı Altay etekleri ve Batı Sibirya'nın güney şeridinde² yaşayan Kuman (Poloves)lar, kuraklıktan zarar görmemişlerdi. Onları, doğudan ve batıdan Barabin bozkırını kuşatan bol sulu nehirler kurtarmıştı.

Büyük Bozkır'ın batı uçlarında, Dinyeper, Donets ve Don sahillerinde hayat daha kolaydı. Çünkü atmosferdeki meridional akımlar,

1 Gumilëv, L. N. *Otkrıtıye Hazarii*; keza: *Geteroxronnost uvlajneniya Yevrazii v sredniye veka// Vestn. IGU*. 1966. ! 18, s. 81-90; keza: *Istoki ritma kočevoy kultury sredinnoy Azii (Opit istoriko-geograficheskogo sinteza) // Narodı Azii i Afriki*. 1966. ! 4, s. 85-94.

2 Pribanov, L. N. *Izmeneniye yujnoy granitsı areala sosni v Kazaxstane// Vestnik S-x. nauki (Alma-Ata)*. 1965. ! 6, s. 78-86.

bu bölgelerin rutubet oranını normal seviyesinde tutuyorlardı. Bu yüzden Podneprov'a yerleşen Peçenekler, orada yeniden sığır ve at beslemeye, savaşçı insan gücü yönünden kuvvetlenmeye başladılar ve böylece bağımsızlıklarını korumaya muvaffak oldular.

Doğu bazkırları hiç de misafirperver olmadığı için kuzeybatıya yönelen Hazarlar, IX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, beraberlerinde Terek narı fidanlarını da getirerek Aşağı Don taraçalarına yerleştiler. Don'un dört subasar taraçası, bozkırın su kavşaklarına kadar uyumlu bir şekilde sokulmaktaydı. Fakat daha henüz ikinci taraçada azonal işaretler kendini göstermekteydi. İğne yapraklı ormanlar, gür söğüt ağaçları vs. Bu bitki örtüsü, Alan, Hazar ve Kazaklar'ın hayat şartlarını da yönlendirmekteydi. Bu satırların yazarı, 1965'de Don'un orta akımlarında X-XII. Yüzyıla ait seramik parçalarına rastlanılan küçük bir köy bulmuştu. Bu seramik parçaları, Don vadilerinde yaşayan insanların yabancı etnik unsurların etkilerine karşı koyabilen kendi kültür miraslarına sahip olduklarını göstermekteydi.

Hazarlar'ın bu kolunun, diğerlerine kıyasla şanslı olduğu söylenebilir. 860'da Kyrill vasıtasıyla Hristiyan olmuşlar; bu sayede Hristiyan toplumu bünyesine girmişler ve akabinde de Kırmırlı Gotlar, Alanlar ve Grekler'le musahebe tesis etmişlerdi. Diğerleri ise, Hazar yönetiminin, istemiş olsa dahi, bir türlü indiremediği vergi yükünün altında ezilmeye devam etmişlerdi.

Fakat kuraklık ve susuzluk, Hazar Yahüdileri'ni etkilemiyordu. Çünkü onlar şehirlerde, kışın sıcak, yazın serin tutan lüks ahşap evlerde yaşıyorlardı. Gıda maddelerini de pazardan alıyorlardı. İtil üzerinden gelen kervancılar, istenilen fiyatları itiraz etmeden ödüyorlar; böylece Yahüdiler de Çin ve Provence'da uğradıkları zararı bu şekilde telafi etmiş oluyorlardı. Dolayısıyla tabii olaylar, Yahüdi cemaatleri arasındaki sosyal ilişkileri etkilememiş ve faaliyetlerini, arasına karıştıkları Hazar toplumu içinde sürdürmüşlerdi. Göçebelerin kıtlık sebebiyle zayıflamaları, ancak Yahüdiler'in işine yarardı. Et ucuz alınabilirdi; ama zayıf düşman da tehlikesiz sayılırdı. Binaenaleyh Hazar yönetiminin faaliyeti, X. Yüzyılda düşeceği yerde, arttı. Artık acımasız savaşlar başlamalıydı.. ve gerçekten de bu savaşlar, güney ve batıyı yakıp kavuracaktı.

Ama kuzeyi değil! Atlantik siklonlarının ormanlık bölgeye çevrilen akımları, bol miktarda kar, yazın ve sonbaharda da yağmur taşı-

yordu ve bunlar ormanların açık alanlarını, yani ilkel tarıma en elverişli yerleri bataklığa çevirmişlerdi. Volga-Oka nehirleri arasında yaşayan halkların ekonomisi bozulmuş, dolayısıyla yabancı bir işgale karşı direnme güçleri zayıflamıştı. Eğer Hazar Yahûdileri IX. Yüzyılın ortalarında Doğu Avrupa'nın taksimi konusunda Normanlar'la anlaşabilmiş olsalardı, X. Yüzyıl başlarında aşağı yukarı bölgenin tamamını ele geçirirlerdi. Hazarlar'ın bünyesinde şu halklar bulunuyordu: Burtaslar (Kuzey Volga), Bolgarlar³ (Aşağı Kama), Suvazlar (Yukarı Volga'daki Çuvaşlar)⁴ Arisular (Mordva Erziya), Çeremisler (Volga-ötesindeki Mariler), Vyatiçler (Oka boyunda), Severyanlar (Desna boyunda) ve “diğer Slavyan kabilelerini tek ad altında toplayan” Slavyanlar.⁵

IX-X. Yüzyıllar, Hazar-Yahûdi gücü için zirveye tırmanış; önlerinde kölelik veya ölümden başka seçim bulunmayan Doğu Avrupa yerlileri için ise felaket yılları mı idi?

46. Hazar Denizi Çevresinde

Ticaret yolları, Yahûdi Hazaryası'nın damarlarıydı; ama Hazar Denizi son derece rahatsızdı. Volga deltasının kolları, ağızlarda sularını çekmişti ve büyük gemilerin seyri için uygun değildi. Doğu sahilleriyse, susuz kalmış ve ıssızlaşmıştı. Bu yüzden yönetim özel bir filo yerine, Hazar'ın kenarını dolaşan kervan yollarını kullanmayı tercih etmekteydi.

En uygun yol, Bağdat'dan başlayarak Kafkaslar üzerinden Derbent'i aşan tacirlerin doğrudan Hazarya'ya, oradan da Bulgar ve Büyük Perm'e ulaştıkları güzergâhtı. İkinci yol, Merv, Buhara ve Horezm [Harezmi] üzerinden Amuderya sahillerine, oradan Türk yurduna açılan Üstyurt yaylasıyla Emba, Yayık, Sakmar nehirlerini geçip, müteakiben Volga'nın sol sahiline ve Bulgar'a ulaşıyordu. Bu yolun tek kusuru, Guz, Peçenek ve Başkurdlar'ın topraklarından geçmesiydi. Çünkü sonuncular, acımasız kellekeser olarak görülüyordu; birinciler ise, İbni Fadlan'ın seyahati sırasında halifenin elçileri-

3 Bolgar elteberinin oğlu Hazarlar'da rehin olarak tutuluyordu; “kızımı ise Hazar hakanı haremine istemişti.” (Kovalevskiy, *Kniga*, s. 141).

4 Kovalevskiy, *Kniga*, s. 139, dn. 599.

5 Artamonov, *Xazar*, s. 385.

ni kesmek istemiş veya cırlıçıplak soyarak geriye döndürmek yahut elçileri Hazarlar'da esir bulunan kendi adamlarına karşılık teslim etmek istemişler, neyse ki sonradan İbni Fadlan'ın gitmesine müsaade etmişlerdi.⁶

Orta Asya Müslüman ülkelerinden geçen diğer bir yol, Aşağı Emba ve Yayık'ın aşağı akımları üzerinden doğruca Volga, İtil'e ulaşıyordu. Bu yolda, yontulmuş taşlardan bina edilmiş kervansaraylar ve her biri 25 km. mesafede (bir kervanın günlük normal katedeceği yol) açılmış, üzeri taşlarla çevrili kuyular bulunuyordu. Bununla birlikte, bütün avantajlara ve sunulan imkanlara rağmen, doğu yolu batıdaki Kafkas yolundan daha uzun ve daha zordu. Bu yüzden ancak başka bir çare bulunmadığı zaman kullanılıyordu.

Diğeri yandan deniz dahi boş değildi ve Bağdat'a gönderilmek üzere develerle getirilen malların İtil'den Gürgen'a taşıyan Rus gemileri seyrediyordu. Bu güzergâhın da, tacirlerin bu yolla güvenlik içinde seyretmesi ve kendi kasasına düzenli bağ ödemesiyle yakından ilgilenen Hazar Hakanlığı'nın kontrolünde olduğu düşünülebilir.

Emîrlere halifeye itaat etmeyi bir yana bırakıp, toplanan vergileri kendi ceplerine attıkları sürece, hilafetin kargaşa içinde bulunması dahi bu operasyonları engellemedi. 866'da Bağdat'ı ele geçiren Türk paralı askerleri, halifeyi değiştirerek kendi çıkarlarına uygun başka birini getirmişlerdi. Bu olay, atalarının kurduğu devletteki Arap hakimiyetinin sonu idi.⁷

Değişiklikler Kafkaslar'a da sıçramıştı. 859'da Şeyban kabilelerinin Arap yöneticilerinin kontrolü elde tuttuğu Gence yeniden kurulmuş; 869'da da Derbent yönetimi Süleym kabilelerine mensup Haşimi Araplar'ın eline geçmişti. Samimi Sünnîler olan bu iki şehir yöneticileri, Bağdat'la ve Azerbaycan genel valiliğini ellerinde tutan Sacidiler'le ilişkilerini kesmemişlerdi.⁸ Dolayısıyla Hazar hakanlarının huzursuz olması için bir sebep yoktu.

Ancak, Hazar Denizi'nin güney sahilinde yaşayan İranlı Şiiler, tamamen başka türlü hareket etmişler ve 867'de Alevi sancağı altında isyan eden Tabaristan dağlıları halifelikten kopmuşlardı.

6 Kovalevskiy, *Kniga*, s. 129.

7 Müller, *Istoriya islama*, II/223.

8 Minorsky, *Istoriya Şirvana*, s. 40.

Kuzeyden denizle, güneyden Elburs sıradağlarıyla korunan Güney Hazar civarı bölgeleri, Seleucidler ve hatta Sâsânîler döneminde fiilen bağımsızlığını koruyan eski halkların sığınakları durumundaydı. Tıpkı Avusturya, Baskonya ve Kilikya dağlarının Araplar'dan nefret ettikleri gibi, Müslüman fetihleri de Elburs dağlarının hayatında bir değişiklik yapmamıştı. Ancak, 842'de bölgede müessir olan İslam tesiri ortadan kalkmış ve esasen Arap karşıtı olan Şii propagandası, Deylem ve Tabaristan'da uygun bir zemin bulmuştu. Bu dağlılar, gönüllü olarak, Aleviler için değil, Abbasîler'e karşı çarpışmaya gidiyorlardı. Bağdat halifeliği zayıfladıkça, Araplar ve Persler gibi gücünü harcamamış olan ve Sünnî iktidarın tek savaşçı gücü bozkırlı Türkler'den fazlasıyla nefret eden Deylem bâkiyeleri daha tehlikeli oluyorlardı.

Hazar hakanına paralı askerler gönderen şehir, Hazar'ın güneydoğu sahilindeki "kurtlar ülkesi" Gûrgan idi.⁹ Bu fakir toprakların savaşçı sakinleri "kurtlar" lakabını fazlasıyla haketmişti ve kılıçlarını bedelini ödeyen herkese kiralamışlardı. Gûrgan, resmi olarak, katıksız Sünnîler olan Pers aristokrat ailesi Tahirîler'in torunlarının yönettikleri Horasan genel valiliğine bağlıydı.

872'de Tabaristan Şii âsilerinin kumandanı Hasan, Gûrgan'a girerek, şehri fethetmiş, müteakiben zengin Kazvin ve Rey (Tahran) şehirlerini ele geçirmişti. Tabii Hazar Yahûdileri artık İtil'e gelmez olan cesur paralı askerlerden ve işlek kervan yolundan mahrum kalmışlardı. Şiiler'le savaşmak, Hazar Yahûdileri için kaçınılmaz bir zaruret olmuştu.

Müslümanlarla savaşmak için kafir savaşçılar, yani İskandinav Varegleri gerekliydi. Hazar meliki, Varegler'e Doğu Avrupa'yı taksim etme ve Rus Hakanlığı ile Askold'un ortadan kaldırılmasına destek verme vaadinde bulunarak Helgu (Oleg) drujinasını davet etmişti.

Oleg, 882'de Smolensk ve Kiyef'i ele geçirmiş, 885'de ise o güne kadar Hazarlar'a vergi ödeyen Severyan ve Radimiçler'i hakimiyet altına almıştı ki, bu da onun sonunu hazırlayacaktı.

9 Gûrgan : Farsça "gûrg" –kurt kelimesinden gelmektedir. Eski Hirkan-ya'dır ve Arapça adı ise Cürcan'dır.

47. Sahte Müttefikler

Ne Varegler, ne de Rahdâniler, hakimiyet alanının taksimi anlaşmasını yaparken, ona uymak niyetinde idiler. Varegler, sulu vadilerin sınırlarının ötesinin fethini gerçekleştirememişlerdi. Bu yüzden zararlarını zengin Kiyef'i ele geçirmek suretiyle telafi ettiler. Fakat Kiyef bir kapan durumundaydı. Çünkü Yahûdiler, müttefik bozkırlı süvarilerle Varegler'i sökü� atmışlardı.

Kiyef'i tamamıyla fethetmek, Hazar Yahûdilerine de müyesser olmamıştı. "Cambridge Anonimi"nde Hazar Yahûdi cemaatinin düşmanları olarak şu halklar gösterilmektedir: Asiya (Aslar–Osetinler), Bâb el-Ebvâb (Derbent), Zibuh (Zihler–Çerkesler), Türkler (Macarlar), Luz-niya (Ladojanlar, yani Oleg'in Vareg drujinaları).¹⁰ Bunlar Yahûdi Hazarya'sıyla girdikleri savaşı kısa sürede kaybetmiş, fakat bozkır tarafını Madyarlar koruduğu için Kiyef'de tutunmayı başarmışlardı. Ancak, kısa bir süre sonra, Madyarlar zor durumda kalacaklardı. Çünkü Yahûdiler, hem onlara, hem de Varegler'e karşı Slav-yan kabilelerinden Tverliler ve Uliçler'i ayaklandıracaklardı.¹¹ 895'de ise Bolgarlar ve Peçenekler, Madyarlar'a saldırıp, kadın ve çocuklarını kılıçtan geçirince, onlar da Lebedya'yı terkederek Pannonya'ya geçtiler. Boşalttıkları toprakları ise Peçenekler işgal ettiler.¹² Bizanslılar, bu savaşa iştirak edemediler. Çünkü Bizans kuvvetleri, Balkan Yarımadası'nda zaferden zafere koşan Bolgar hanı Symeon'un ordularıyla uğraşmaktaydı. Bu durum karşısında tecrit edilen Kiyef Knâzlığı Varegleri, Hristiyanlar'la yapılan savaşlarda Rusları ve Slav-yanları, Müslümanlarla yapılan savaşlarda Şiileri kullanan, putpe-restlerin işini de Müslüman Sünnî paralı askerlerin eliyle hallettiren Hazar Yahûdileri'nin vassalı oldular. Yaklaşık 900 yılında Rahdâni tacirler teşkilatı, Doğu Avrupa'da hakimiyeti ele geçirdi. Ama daha önce değil.¹³

Müverrih Nestor'un suskunluğu, Oleg'in müteakip yıllarda zafer kazanmadığını, Rus filosunun da Hazar'da Hazar melikinin düşmanlarına karşı henüz X. Yüzyıl başlarında faaliyette bulunduğunu gös-

10 Kokovtsov, *Yevreysko*, s. 123.

11 *PL. H. 2*, s. 21.

12 Grousset, R. *L'empire des Steppes*. Paris, 1960, p. 238. Bundan sonra: Grousset, *L'Empire*.

13 Gumilëv, *Skazaniye*, agk. s. 171-173.

termektedir. Muhtemelen Kiyef Vargleri, Hazar melikine vergilerini “canlarıyla” ödemeye başlamışlar ve kendilerine itaat etmiş bulunan Slavyan-Ruslar'ı Rahdânilerin ticaret yolları uğrunda ölmeye göndermişlerdi.

Orta Asya'da Hazar melikleri için uygun olan durum, hakimiyetin, şehirlerin ve aynı zamanda uluslararası ticaretin hâmisî kültür-lü Sâ mânîler'in eline geçmesiyle birlikte çetrefil bir hal almıştı.

900'de İsmail Sâ mânî, Güney Hazar civarındaki Alevîlerin Şii devletini yıkmıştı. Fakat yabancılara hiçbir zaman boyun eğmeyen Gilan, Deylem ve Mazanderan'ın yerli ahalisi dağ kalelerine çekilip bekindikleri için, Tabaristan'daki Sâ mânî hakimiyeti anlamını kaybetmişti. O sıralar henüz “ne Sâ mânîler, ne de Hazarlar filolara sahip olmadıklarından”, güneyi Elburs dağları, kuzeyi ise Hazar Denizi'yle çevrelenmiş bulunan Deylemîler tutunmayı başarmışlardı.¹⁴ Fakat 909'da Abeskun Adaları'nı talan eden Rus tekneleri denizde dolaşmaya başlamıştı. Bir sonraki yıl Ruslar, Mazanderan'a saldırdılar, fakat bozgun yiyerek geri çekilmek zorunda kaldılar. 913'de çok büyük bir filo -500 gemi- Hazar meliki Benyamin'in müsaadesiyle Hazar Denizi'nde ilerleyerek, Gilan, Tabaristan ve Şirvan sahillerini yağmaladı. Ruslar'ın sırf melik Benyamin tarafından dağlı haydutlarla¹⁵ hesaplaşmak için davet edildiğinin düşünülmesi tabiidir. Ruslar, Gilan ve Deylemîler'e karşı çok kötü bir savaş çıkardılar, ama bilahere halife tarafından tayin edilen ve dolayısıyla Hazarlar'ın dostu olan Sünnî Sâ cidîler'in hakim olduğu Şirvan ve Bakü'ye saldırdılar. Fakat İskandinav kumandanlarının teşvikiyle buralarda hayli vahşet sergilediler.

Pekçok ganimetle İtil'e dönen Ruslar, Hazar melikin hissesini gönderdikten sonra istirahatâna çekildiler. O sırada Hazar melikin hassa ordusunu teşkil eden Müslümanlar, melikten öldürülen Müslümanların, esir edilen kadın ve çocukların intikamının Ruslar'dan alınmasına müsaade etmesini istediler. Melik istenilen izni verdi ve böylece üç gün süren intikam savaşı Ruslar'ın hezimetîyle sonuçlandı. Ölenlerin sayısı 30 bin kişi idi. Esir almadılar. Sağ kurtulan Ruslar, kuzeyde Volga'ya doğru kaçıştılar, fakat oralarda da Burtaslar ve

14 Mesudî; Minorsky, *İstoriya Şirvana*, s.198-201'e istinaden.

15 Onlara “acem” yani “gayr-ı müslim” denilmekteydi. Bkz. Minorsky, *İstoriya Şirvana*, s.199.

Bulgarlar tarafından kılıçtan geçirildiler. Aşikârdır ki, Varegler'in yersiz bir girişimi, Hazar Müslümanlarının misillemeye bulunmalarına yol açmış ve üstelik Deylem'in düşmanlarının tarumar edilmesi Şiiler'in durumunu kolaylaştırmıştı. Çünkü Şiiler, 913'de Sâmânîler'in hakimiyetinden çıkmış ve onları Gilan ve Tabaristan'dan söküp atmışlardı.¹⁶

Deylemîler, X. Yüzyılın ilk yarısının tamamını zaferlerle kapattılar. Bir kısmı güneye yönelerek Fars, Kirman, Huzistan ve en sonunda 945'de 110 yıl boyu halifeleri baskı altında tuttukları Bağdat'ı ele geçirdi. Diğer bir kısmı, 914'de Azerbaycan'ı hakimiyet altına alarak, Derbent'e kadar ilerledi.¹⁷ Hazar ticareti, Hazarya'nın dostu olmayan, daha doğrusu Hazar tacirlerinin düşmanları olanların kontrolüne geçmişti.

Zarar büyüktü, ama kapatılabilirdi. Çünkü Doğu Hazar kervan yolu açıktı. 913'de Hazarlar, Guzlar'la müttefiken Volga ile Yayık arasında göçebe halde yaşayan doğulu Peçenekler'i kılıçtan geçirmişlerdi.¹⁸ Bu kayıplarını Kafkas-ötesi'nde edindikleri müttefikleri Sâcidîler'le kısmen telafi etmişlerdi; fakat güçlü ve dikbaşlı Deylemîler'in İran ve Azerbaycan'daki hakimiyeti, Yahûdiler'e hayatı zehir ediyordu.

En kötüsü de, onlara karşı güvenilir Gürgenli Sünnî paralı askerleri göndermenin imkansızlığı idi. Çünkü emîrul mü'minin, Deylemli emîrlere vasıtasıyla Deylemîler'in Müslüman kılıcıyla katledilmesi yolunda fetva göndermiş, fakat onlar bu emri yerine tevdi etmemişlerdi. Dolayısıyla Yahûdi cemaatinin ticari çıkarlarını korumak amacıyla cepheye yine Ruslar'ın sürülmesi gerekiyordu; ancak, 913 ihanetinden sonra artık Ruslar Hazar'a yeni bir sefer düzenlenmesi konusunda isteksizdiler.

Bir kısmı henüz VIII. Yüzyılda Hristiyanlığı kabul etmiş olmakla birlikte, elbette bizzat Hazarlar da cepheye sürülebilirdi; ama yönetim böyle bir karar vermemişti ve konu üzerinde düşünmesi gerekirdi ki, haksız da değildi. Çünkü bu ticaretten Hazarlar'ın cebine metelik girmedigine göre, bir hiç uğruna kendilerini ateşe atmazlardı. Ve bu durum, olayların başka türlü gelişmesine yol açacaktı.

¹⁶ Petruşevskiy, *İslam v İrane*, s. 249.

¹⁷ Minorsky, *İstoriya Şirvana*, s. 194.

¹⁸ Grousset, *L'Empire*, s. 238.

48. Yenilenen Hazarya'nın Düşmanları

Mâlumdur ki, savaş daima zor ve nâhoş bir şeydir; ama ondan daha kötüler de vardır: Köle olmak, mukaddesatın ayak altına alınması, mal mülkün müsaderesi ve onur kırıcı hakarete maruz kalmak.

Bütün bunlar, Yahûdi Hazaryası'nın tesir sahası içinde girdikten sonra Doğu Avrupa halklarının behre-i nasibesi olmuştu. Ne var ki, aralarındaki etnik farklılıklar, bir araya gelmelerini imkansızlaştırıyordu. Bu yüzden İtil yönetimi, kabileler arası hesaplaşmaları unutmamış olan yaşlıları devreye sokarak, bu halkları birbirine karşı kolaylıkla kullanmıştı. Henüz IX. Yüzyılda Melik Benyamin, Aslar (Osetinler), “Türkler” (Madyarlar), “Painiller” (Peçenekler) ve “Makedonlar”a (Bizanslılar'a) karşı savaşmış; Alanlar'ın yardımıyla düşman koalisyonuna karşı zafer kazanmıştı. Daha sonra Melik Aaron, X. Yüzyıl başlarında, bu defa Türkler'in (Guzlar'ın) yardımıyla Alanlar'ı mağlup etmişti. Bu olayın tarihini 932 olarak gösteren M.İ. Artamonoff, Hristiyanlığa karşı başlatılan takibatı da aynı olaya bağlamakta ve Melik Aaron'un Alanlar'ı irtida etmeye mecbur bıraktığını kaydetmektedir.

922'de Kama Bolgarları'nın hakanı Almuş, İslamı kabul etmiş ve Müslüman paralı askerlere kendi dindaşlarına karşı savaşmayı yasaklamak zorunda olan Bağdat halifesinin yardımını hesaba katarak devletini Hazarya'dan ayırmıştı. Ayrıca “kendisi aleyhine faaliyette bulunan Yahûdiler”e karşı kaleler kurmak için halifeden maddî yardım da istemişti.

Halife, infaz edilen vezirin el konulan mallarının satılarak, parasının elçi İbni Fadlan'la gönderilmesini emir buyurmuş, ancak sözü edilen malları satın alan kişi parayı elçiye “yetiştirememişti”.¹⁹ Bu durumda Bulgar şehrindeki kale tamamlanamadığı gibi, zaten X. Yüzyılda Horezm [Harezmi]liler de, maneviyatı değil, dünya işlerini temsil eden zayıf Bağdat halifelerinin buyruklarına artık kulak asmıyorlardı.

Din değişimi, Büyük Bulgar'ı güçlendireceği yerde zayıflatmıştı. Üç Bulgar kabilesinden Suvazlar (Çuvaşlar'ın ataları), İslam'ı kabul etmekten vazgeçerek Volga-ötesi ormanlarına bekindiler. Parçalanan Bulgar devleti, Yahûdi Hazaryası'yla başedemezdi.²⁰

¹⁹ Kovalevskiy, *Kniga*, s. 133.

²⁰ Age., s. 139.

Aynı durum Guzlar için de söz konusuydu. 921'de Guz beylerinden biri İslamı kabul etmiş; fakat kabiledaşları, ya yeni dinden irtida etmesini, ya da iktidarı bırakmasını teklif etmişlerdi.²¹ Guzlar, tekrar eski tanrılarına dönmüşlerdi.

Böylece, Müslümanlar'ın yardımıyla Yahûdiler'den kurtulma denemesi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İşgalci Varegler tarafından çok kötü duruma düşürülen Rus ve Slavyanlar, -ki vakanüvis Nestor ısrarla bu durumu gizlemeye çalışmaktadır,- bundan gerekli dersi almışlardı. Ne yazık ki onlarla ilgili kopuk bilgileri tamamlama imkânımız yok.

Arap dirhemini kullanan Hazarlar'ın kendi paraları yoktu. Bu paraların bir miktarı, elbette Hazar melikinin tebaasının elinde kalmıştı. Kûfi yazılı sikkelerin 883-900 yılları arasında tedavül alanı, Rus topraklarının doğu sınırlarına kadar ulaşmıştı. Yani Hazarya tesir sahası içinde bulunan Severyanlar, bu sikkeleri kullanmaktaydılar.²² 900 yılından sonra Rus topraklarındaki gömütlerde de bu dirhemlere rastlanmıştır ki, bu da Ruslar'ın Hazar ekonomik sistemi içine girdiklerini gösterir. Zaferler daima vakayinamelerde yansıtıldığı hasebiyle, bu dirhemlerin savaş ganimeti olmadığını söyleyebiliriz. 909-910 yıllarında Slavyan-Ruslar'ın yabancı çıkarları için döktükleri kanın, 914'de Drevlyan'ın düşününün, 920'de Peçenekler'le yapılan savaşın, cezası bir türlü ödetilmeyen Melik Benyamin'in 913'deki ihanetinin ve çağdaşların farkedemediği, torunlarınınsa unuttuğu daha birçok olayın kan bedeliydi bu dirhemler. Oleg Veşçi'nin övülmesi için hiçbir sebep yoktur.

Kendiliğinden anlaşılacağı gibi, Vareg yönetimi, Podneprov'un Slavyan ahalisi arasında tutunamazdı. Mâlumâtı olmadığı için Solovyeff'in dikkatinden kaçan bu husus, artık bilimin ilgi alanına girmiştir. Solovyeff, Oleg'i kahraman bir savaşçı olarak değil, kurnaz bir politikacı ve savunmasız Slavyanlar'dan vergi toplayan bir kişi olarak görmektedir.²³ Gerçekten de öyleydi.

²¹ Age., s. 127.

²² Şirinskiy, S. S. *Obyektivnyy zakonomernosti i subyektivnyy faktor v stanovlenii Drevnéruſsskogo gosudarstva //Leninskie idei v izuhenii pervob ytnogo objestva, rabovladienie i feodalizma. M., 1970, s. 203-206.*

²³ Solovvey, S. M. *İstoriya Rossii s drevneyşix vremen.*

920'den 941'e kadar hiçbir millî tarih olayını zikretmeyen vakayinamelere inanılacak olursa, Ruslar'ın vatanları uğrunda ölenlerin intikamını alacak kabiliyetten yoksun, yağmalanan malları İtil'e taşıyan vergi memurlarına direnme iradesinden mahrum burjuvalar ve korkaklar olduğunu kabul etmemiz gerekir. Ama bu vakayinamelelere değil, Hazar Yahûdileri'nin bütün vakitlerini halk hareketlerini bastırmakla geçirmek zorunda kaldıklarını ve Ruslar'ın direnişinin hiç de az olmadığını gösteren içtimaî haberlere inanmak gerekiyor. Bundan başka, uluslararası durum da değişmiş; bu değişiklik sadece Hazarlar'ın değil, komşularının ve Yahûdiler'in kaderini de hayli etkilemiştir. Elbette bu değişiklik, yeri geldiğinde Hazarya'nın dış politikası üzerindeki fonksiyonunu icra etmiştir.

Küçük gruplar ve Müslüman sultanlar, Hazar Yahûdileri için bir tehlike arzetmiyorlardı; ama Yahûdiler, Makedonya hanedanının işbaşına geldiği Bizans'ın çığ gibi büyüyen gücüyle hesaplaşmak zorundaydılar. Bütün Ortodoks Hristiyanlar, Bizans'ın potansiyel müttefikleriydiler ve bunların sayısı Kyrill ve Methodius'un gayretleri sayesinde giderek artıyordu. 867'de Rusya'da ilk vaftiz hareketi vukû bulmuştu.²⁴ Ayrıca, Vareg fethinin Rusya'nın Hristiyan oluşunu durdurduğu görüşünü ileri sürmenin yanlış olduğunu sanmam. Pe-ki, bunun kime faydası vardı? Sadece Hazar Yahûdileri'ne!

Herhalde Grekler bu duruma sevinemezlerdi. Kaldı ki, Hazar ticareti Bağdat'ı besliyor; Hazar diplomasisi de Bolgarlar'ı Konstantinopolis üzerine kışkırtıyordu. Diğer yandan Bizans Yahûdileri de, kendilerini sevmeyen ve hatta üzen bir ülkeden yana tavır takınmazlardı. Bu yüzdendir ki “Yahûdiler, İslam ülkelerinden ve Bizans İmparatorluğu'ndan akın akın ona (Hazar melikine) iltihak ediyorlardı.” Mesudî'ye göre “bunun sebebi, bugün (943 yılı) başta bulunan Armanus (Romanos) adlı imparatorun ülkesindeki Yahûdiler'i zorla Hristiyan yapmaya çalışması ve onları sevmemesidir.. Yahûdiler'in büyük kısmı Rum'dan Hazar ülkesine kaçtı.”²⁵

Bütünıyla anlaşılmıştır ki, Hristiyanlar'la Yahûdiler arasındaki ilişkiler iyice gerginleşmişti ve... kan akacaktı.

²⁴ *Istoriya Vizantii*. II/229.

²⁵ Minorsky, *Istoriya Şirvana*, s. 193'den iktibasen.

49. Başkumandan Pesah'ın Yiğitliği

Ermeni-Yahûdi çekişmesinin²⁶ yol açtığı Bizans-Hazar savaşının Rusya'da farkedilmemesi mümkün değildi.²⁷ Kiyef, uzaktaki Bizans'la müttefik olmak suretiyle Hazarya'yla olan külfetli ittifaktan kurtulma ümidine kapılmak zorundaydı. Bu yüzden Romanos Lakapenos'un ajanları, Kiyef knâzını 939'da başlayan Bizans-Hazar savaşına²⁸ katılmaya teşvik ediyorlardı.²⁹

Savaşı, “birçok sünnetsizi deviren” yani pekçok Hristiyanı öldüren Hazar Meliki Yosif çıkardı. Ne yazık ki kaynak, bu infazların nerede gerçekleştiği konusunda suskun. Ancak, görüldüğü kadarıyla sefer hakkında bir ima bile bulunmayan Hazarya'da yaşayan Hristiyanlar, bu infazlardan zarar görmüşlerdi. Muhtemelen Bizans'daki Yahûdiler'e yapılan takibata bir misilleme idi bu infazlar. Bununla birlikte, Hazar Hristiyanlarının da Bizans imparatorunun böyle bir davranışa yönelmesinde katkıları bulunduğunu kaydetmemek mümkün değil.

Arkasından Ruslar devreye girdiler. Her ne kadar “Nestor Kroniği”sine göre o dönemde Igor Stariy iktidarda ise de, kaynaklarda bu Ruslar'ın kumandanı olarak H-l-gu (Helgu, yani Oleg) gösterilmektedir. Eğer Helgu özel bir ad ise, bu takdirde Oleg Veşçi'nin adaşı idi. Ancak bu, daha ziyade bir İskandinav kumandanının ünvanıdır, yani bizzat Igor kastedilmektedir. Çünkü Helgu'ya “Rossiya Çarı” adı verilmiştir.³⁰

939'da (veya 940'ın başlarında) Helgu, âni bir gece baskısıyla S-m-k-ray'ı (Kerç boğazı sahilindeki Samkerts) ele geçirdi. “Çünkü Hoşmonay'ın kölesi olan kumandan orada değildi.” Galiba Rus saldırısı Hazar meliki için beklenilmedik bir şeydi.

26 Vasileios, Makedonya'dan göç etmiş bir Ermeni idi. Makedonya hanedanı dönemi, Ermeniler'in sarayı ve devlet dairelerini ele geçirdikleri bir dönemdi.

27 O sırada Rusya, kelimenin dar anlamıyla Kiyef, Çernigov ve Pereyaslav'dan ibaretti.

28 Cambridge anonimi, XII. Yüzyıl Yahûdi yazarına istinaden bu savaş hakkında detaylı bilgi vermektedir. Bir takım amorf bilgilere rağmen, olayların doğruluğu tarihî analizlerle de teyit edilmektedir. (Bkz. Gu-milëv, *Skazaniye*, s. 168).

29 Kokovtsov, *Yevreysko*, s. 117.

30 FL. H. ՀՀ, s. 254.

Aynı sıralarda, Voyvodo Sveneld kumandasındaki diğer bir Rus kıtası, Dinyester ve Bug'un aşağı akımlarında yaşayan Uliç kabilesini itaat altına aldı. Uliçler, henüz 885'de Kiyef knâzına karşı savaşmışlar³¹ ve tabii olarak Hazarlar'la müttefik olmuşlardı. O zamanlar Kiyef'e karşı bağımsızlıklarını korumuşlardı. Nihayet, Rus ordusu 940'da sona eren üç yıllık bir kuşatmadan sonra Uliçler'in kalesi-Pereşecen şehrini ele geçirerek, Voyvoda Sveneld'e verilmek üzere vergi koydular.

Bundan da anlaşılıyor ki, savaş önceden planlanmış ve hedefler tesbit edilmiş olduğu için, geniş bir bölgede vukû bulmuştu. Kesinlikle tesadüfî bir sınır çatışması veya Vareg drujinalarının sıradan bir yağma hareketine benzemiyordu.

Hazar meliki, darbeye bir darbeyle karşılık verdi. Başkumandan "Kudretli Pesah", Samkerts'i kurtararak, Ruslar'ı Azak Denizi sahillerinden attığı gibi, Kırım'a da girip "erkek ve kadınlarını kılıçtan geçirdiği" üç şehri zaptetti. Fakat Kırım Hristiyan ahalisinden sağ kalanları kurtaran Khersones surları tarafından durduruldu.

Pesah, daha sonra Helgu'ya gitti, yani Kiyef'e girdi. Ülkeyi yerle bir ederek, İtil Yahûdi cemaatinin ticari çıkarlarını geliştirmek amacıyla Helgu'yu -arzusunun hilafına- sabık müttefiki Bizans'a karşı savaşmaya zorladı.

Rus vakayinamelerinde, bilahere Bizans'a karşı düzenlenen seferin dışında, bütün bu olaylar suskunlukla geçirilmektedir. Sebebi mâlum: Ülkesinin hezimetini yazmanın verdiği eziklik. Halbuki bir sürü yeni belge, bu yenilgiyi teyit etmektedir.

940 yılı civarında Dinyeper'in sol sahili, Kiyef Knâzlığı'ndan koptu. (Severyan ve Radimiçler'i bilahere yeniden itaat altına almak gerekecekti).³² Ruslar, fatihlere en iyi silahlarını-kılıçlarını³³ verdiler ve muhtemelen sahil şerindeki kabilelerden, yani Drevlyanlar'dan toplanan bir vergi de ödediler. (Daha ileriye bkz.) Uliçler'in ve Tverliler'in fethedilen toprakları -Dinyester ve Tuna'nın aşağı akımları- da

31 Şahmatov, *Raziskaniya*, s. 102-103.

32 Zaytsyev, A. K. *Çernigovskoye knâjestova // Drevnerusskie knq'est - va X-Xçç vv. M., 1975, s. 67-68. Bundan sonra: Zaytsyev, Çernigovskoye.*

33 Gumilëv, *Skazaniye*, s. 170.

Peçenekler'in eline geçti.³⁴ Kriviçler bağımsızlıklarını kazanarak, kendi müstakil Polotsk knâzlıklarını kurdular. Hazar Hakanlığı'nın gayr-ı eşit şartlarla müttefiki olan Vareg Rusyası bâkiyeleri ise, ruus vergisini bahadırlarının kanlarıyla ödemek zorunda kalan bir vassal haline geldiler.

Ruslar'ın Grekler'le savaşmak için kesinlikle bir sebepleri yoktu. Nestor, bu savaş için uygun bir motif bulamadığından, çıplak tesbitlerle yetinmiştir. Halbuki Yahûdi anonimi, söz konusu trajedinin sebeplerini ortaya koymuştu. O, hiç kibirlenmeden, “Kudretli Pesah”ın, dört ay boyu “denizde Kustantin'e karşı savaşan” Rus knâzi Helgu'ya (Grekler Igor adını dahi bilmiyorlardı) yaptığı baskıdan söz etmektedir. “Helgu'nun savaşçıları Konstantinopolis önlerinde Rum ateşiyle yakılarak terk-i dünya eylediler. Helgu kaçmayı başardı, ama utancından ülkesine dönemeyerek deniz yoluyla İran'a gitti ve orada maiyetiyle birlikte dünya hayatıyla vedalaştı. Bunun üzerine Ruslar, Hazar hakimiyeti altına girdiler.”³⁵

941'de vukû bulan bu savaşın Rus bahadırlarını dūçar bıraktığı korkunç sonuçları, her ne kadar vakanüvis olayların fazla detayına inmek istememişe de, “Nestor Kroniği”nde anlatılmıştır. Dört bin gemi Küçük Asya'nın kuzey sahillerini kuşatma altına alarak çıkarma yaptı ve o zamana göre dahi alışılmadık tarzda vahşet sergilediler. Çarmıha germeler, ok yağmuruna tutmalar, kafaya mih çakmalar ve Ruslar'ın birçoğu henüz 867'de Hristiyan olmasına rağmen kilise ve manastırları ateşe vermeler vs.³⁶ Bütün bunlar, bu savaşın, X. Yüzyıldaki diğer savaşlardan tamamen farklı bir karakter arzettiğini göstermektedir. Görüldüğü kadarıyla Rus askerlerinin başında sadece İskandinavlar değil, aynı zamanda kabiliyetli ve etkili âmirler vardı.

Grekler toparlanarak, çıkarmayı püskürtmüşler ve Rus gemilerini Rum ateşiyle yakmışlardı. Ruslar'ın kimisi yanmış, kimisi boğulmuştu. Yahûdiler ise, her iki düşmanlarından da kurtulmuşlardı.

“Kısâs-ı Vakâyi”ye göre Bizans'a 944'de yeni bir sefer düzenlenmiştir. A.A. Şahmatoff, bunun uydurma bir sefer olduğunu kaydet-

34 Berlin, *İstoriçeskiye sudbi*, s.120.

35 Kokovtsov, *Yevreytso*, s. 20.

36 F.L. H. ç, s. 33, 230.

mektedir, ama haklı değil gibi görünüyor.³⁷ Çünkü 943-944'de Hazar Yahûdileri, sağ kalan Rus savaşçıları Deylemli Şiiler'in yerleştiği Arran'a (Azerbaycan) gönderdiler.

Ruslar, bir çıkarma hareketiyle Arran hâkimi Marzuban ibn Muhammed'in ordusunu kılıçtan geçirerek, Kura sahilindeki Berdaa şehrini ele geçirdiler. Marzuban kaleyi kuşattı ve çıkan çatışmalar sırasında her iki taraf da ağır kayıplar verdi. Aslında çıkan dizanteri salgını, Deylemîler'in ok ve kılıçlarından daha tehlikeliydi ve Rus kampına da sıçramıştı. Daha sonraki çatışmalardan birinde Rus kumandan öldürülünce, Ruslar da sahile çekilerek tekrar Hazarya'ya doğru yelken açtılar.³⁸

Ancak, onların daha sonra nereye gittikleri konusu açık değil. Onlardan hiçbiri Rusya'ya dönmemiş. Çünkü öyle olsaydı, vakanüvis böylesi önemli bir seferi görmezlikten gelemezdi. Nitekim, uğrılan hezimet Ruslar'a bir hâlel getirmemekle birlikte, Rus filusunun Küçük Asya'da aldığı mağlubiyeti zemmetmişti.

Acaba bütün Rus tekneleri Hazar Denizi'nde batmış olabilir mi? Kura mansabından Volga deltasına kadar olan yol, kısa bir mesafe sayılmaz. Ayrıca deniz de fırtınalı olduğuna göre.. her şey mümkün. Belki de açıklardan değil, sahile yakın seyretmişlerdi. Toplu bir kaza olması halinde dahi mutlaka birkaç kişi kurtulup, salimen karaya çıkmayı başarırdı. X. Yüzyılda Rusya'nın Derbent'le olan ilişkileri kesilmiş değildi. Demek ki, kurtulanlar varsa, onlar da köle pazarında satılmıştır. Ama öyle olsa, vatanlarına bir haber uçurabilirlerdi. Hayır, 20 bin tecrübeli denizcinin bir gemi kazasında toptan ölmüş olması varsayımı,³⁹ çok az inandırıcı olduğu için reddedilebilir.

Hazarya'da zafer kazanamayan askerleri ölüm cezasına çarptıran bir kanunun yürürlükte bulunduğunu hatırlayalım. Ruslar olduğu

37 Bkz. "Povest vremennix let" i yeye istoçniki, s. 72. D. S. Lihaçyeff, Rusya'nın çıkarına olarak imzalanın 945 anlaşmasına istinaden bu görüşe itirazda bulunuyor. Ancak, onun kesin tesbitine göre de İgor, 944 baharında öldürülmüş (Bkz. *FL. H. 22, s. 288, 295*) ve dolayısıyla anlaşma sert diplomatik müzakerelerden sonra Olga'nın yönetimi sırasında imzalanmıştı.

38 Ruslar'ın Hazar'daki seferleri konusundaki varsayımla ilgili değerlendirmeye için bkz.. Artamonov, *Xazar*, s. 374-380. Bu varsayımla ilgili tenkit için ise bkz. Gumilëv, *Skazaniye*.

39 Artamonov, M.İ. *Voyevoda Svepeld // Kul ;tura Drevnej Rusi*, M., 1966, s. 33; Froyanov, İ.Ya. *Kiyevskaya Rus*, s.189.

gibi bu cezaya çarptırıldılar. 913'deki durum da buna benzediği ve sonucu malum olduğu cihetle, bir müttefik ordusunun ortadan kayboluşu konusunda başka sebepler aramak için kafa yormaya gerek yok. Burada mesele daha da basitti. Hasta ve sıhhsiz insanları kılıçtan geçirmek çok kolaydı ve ayrıca iş patırtı gürültü çıkarmadan tamamlanmıştı.

Eski ve çağdaş burjuvaların kendilerine has, alışılmış davranış kalıplarından başka bir davranış sergileyememeleri ve diğer süper-etnoslarla her karşılaşmalarının kendilerine pahalıya malolması şaşırtıcıdır. Tıpkı Slavyan “savaşçıların” hayatının Vareg kumandanları nezdinde bir anlam ifade etmediği gibi, yabancının kabiliyeti de burjuva için bir değer ifade etmez. Hazar'daki savaş trajedisi, sessiz sedasız kapanmıştı.

Hazar trajedisiyle aynı anda Karadeniz'de de ikinci bir trajedi yaşandı. 944 yılında Igor Staryı, Rum ateşinden hiç ders almamış gibi, Vareg, Rus, seyyar Slavyanlar ve onlara katılan Peçenekler'den müteşekkil büyük bir kara ordusunu ve ayrıca bir filoyu Bizans üzerine gönderdi. Eğer bu bir rövanş denemesi kabul edilseydi, ülke çapında bir organizasyon yapıldı. Nitekim ahşap tekneler açık denizde Rum ateşiyle donatılmış gemiler karşısında zayıf kalmış; Slavyan piyade birlikleri lojistik destek almadan savaşa girmişti. Peçenekler'in dostluğuna ise güvenilemezdi. Böyle bir operasyona ancak Hazarlar'ın baskısıyla karar verilmiş olabilirdi. Neyse ki her şey mutlu bir sonla bitmişti.

Muhteşem sefer sadece askerî bir gösteriden ibaret kaldı. Grekler, 944 sonunda imzalanan makul bir barış anlaşması teklif ettiler.⁴⁰ Böylece Igor da çeşitli kabilelerden oluşan ordusunu ülkesine geri götürdü. Fakat burada başka bir şey, tarihler önemlidir. Ordunun Kiyef'den Tuna'ya hareketi, ancak düşmanın ekili alanlarından faydalanabileceği sonbaharda mümkün olabilirdi. Sonbahar da genel olarak Eylül'den itibaren başlar⁴¹ ve bilindiği gibi Igor, bu sıralarda Drevlyanlar'dan vergi toplamakla meşguldür. Demek ki seferi idare eden Igor değil, onun voyvodalarından biri ve büyük bir ihtimalle birlikleri Bolgarya'dan büyük miktarda ganimet toplayan Sveneld'dir. Igor'un savaşçıları ise yanlışlarını Drevlyanlar'ın yağmalanması yo-

40 FL. H. 22, s. 289.

41 Age., s. 295.

luyla düzeltmeye karar verirler.⁴² Bu çatışmanın trajik sonucu mâ-lumdur.

Jüdeo-Hazar tacir devletinin müttefiki, Bağdat Halifeliği idi. İtil yöneticileri, dünyanın önemli merkezlerinden Bağdat ve Kurtuba'ya yaptıkları köle ticareti sayesinde zengin olmuşlardı. Aynı devletin düşmanı ise, Batı İran'ı işgal etmiş bulunan Deylemlî Büveyhîler'di. Büveyhî ordusu, Bağdat surlarına dayanmış ve bir yıl sonra, 945'de de şehri ele geçirmişti.

Her ne kadar Grekler'e karşı verilen mukaddes savaşta [cihadda] Bağdat'ın Müslüman yöneticilerinin rolü Hamdanî hanedanı, yani Musul emîrlerinin kadar önemli ve halife ünvanı da Endülüs emîri III. Abdurrahman'inkinden daha yüksek değilse de, Bizans, bu ezeli rakibinin zayıflamasından memnun olmalıydı. Endülüs korsanlarının gemileri, Arabo-Berberî haydutların filoları için üs olarak kullandıkları Grit'e kadar bütün Akdeniz'i kontrol altında tutuyorlardı. Bu yüzden, her iki cephe de birden savaşacak gücü olmayan Bizanslılar, alelacele barış anlaşması imzalamışlardı.

Jüdeo-Hazar meliki için, her ikisi de kendisinden kürk, bal ve köle satın alması hasebiyle, hangi Müslüman yöneticinin halife ünvanı taşıdığı farketmiyordu. Ancak, 944'de Dinyeper'den Yukarı Volga'ya kadar geniş bir bölgeyi ele geçirmiş bulunan Melik Yosif, savaşçı tebaaları tarafından tehdit edilemezdi. Bu yüzden o, vergi toplama ve ticaret yollarının emniyetini temin etme vazifesini Knâz İgor'a havale ederek, Rus drujinalarını seferlere gönderiyordu. Rus nüfusun azalması Kiyef knâzını zayıflatmış ve onu Dinyeper'in sağ tegresindeki Slavyanlar'dan vergi toplayan uysal bir vassal durumuna sokmuştu. İgor, bu işi becerebilmek için drujinaya ihtiyaç duyuyordu ve onu da Slavyanlar'la doldurmayı uygun görmüştü. Bu durum, olayların seyrini Melik Yosif'in dahi tahmin edemeyeceği ters bir istikamete çevirmişti.

Şimdi Melik Yosif'le müttefik olmanın Rusya'ya neye malolduğunun hesabını çıkarmayı deneyelim. 913'de Hazar Denizi'nde her birinde yüz savaşçı bulunan 500 teknesi vardı. Mesudi'nin beyanına göre toplam 50 bin savaş demektir bu.⁴³ Onlardan hiçbirini geri dönmemişti.

42 Drujina İgor'a şöyle dedi: "Sveneld'in birlikleri silah zoruyla ganimet yığdılar, biz ise yerimizde sayıyoruz" (P.L. H. 2, s. 39).

43 Barthold, *Külliyat*, T. II, Ç. I. M., 1963, s. 829.

V.V. Mavrodin, bu rakamı şüpheyle karşılıyor.⁴⁴ Vakayiname verilerine göre, Rus teknelerinde topu topu 40 bin kişi vardı ve bunun da en çok 20 bini Rus idi.⁴⁵ Yani 943'de ne kadarsa, o kadar. Ancak, Ruslar'ın iki yıl önce Karadeniz'deki büyük kayıpları hesaba katılacak olursa, onların 913'de 943'dekinden daha fazla askere sahip oldukları anlaşılır. Dolayısıyla Mesudî'nin şehadeti tercihe şâyândır. Muhtemelen Rus askerlerin sayısı, 35 ila 50 bin arasında idi.⁴⁶

Eğer öyle ise, bu durumda A.A. Şahmatoff'un, Nestor'un Bizans üzerine yapılan ikinci Igor seferiyle ilgili açıklamalarının Arran felaketi tarihiyle örtüşüp örtüşmediğiyle ilgili şüphesi; Kiyefliler'in zayıflaması ve Igor'un Oleg zamanında ancak ihanet yoluyla ele geçirilip fiilen bağımsızlığına kavuşan Drevlyan topraklarında öldüğü; Kiyef'de bir Yahûdi mahallesinin kuruluşu gibi birçok husus aydınlığa kavuşacaktır. Bu sonuncu husus, ispat edilmeyi gerektirecek kadar önemli bir konu.

Endülüslü vezir Hasday ibni Şafrut'un Hazar Meliki Yosif'e gönderdiği mektup, takriben 954-961 yılları arasında şu yolla ulaşmıştı: "Tungr (Macar)ların ülkesinde yaşayan İsraililer'e, oradan Rusya'ya, oradan da Bulgar'a.⁴⁷ Bulgar'dan sonra ise mektup doğrudan yollandığı adrese ulaşır. Anlaşıyor ki, Yahûdiler sadece Tıza ve Kama'da değil, Dinyeper civarında da yaşıyorlardı. Vareg konunglarının kendilerine kucak açan Kiyefliler'e bir hediye siydi bu.

Neticede Ruslar, Melik Yosif'le yaptıkları ittifakın bedeli olarak üç yıl zarfında iki ağır hezimet almışlar ve pek çok cesur savaşçı kaybetmişlerdir. Galip gediklerinde de bu zafer onlara birşey kazandırmamıştır. Çünkü Küçük Asya'da veya Kafkas-ötesi'nde tutunmak mümkün ve hatta gerekli de değildi. Her iki savaş da, istisnai olarak İtil tüccar cemaatinin çıkarları için yapılmıştı. Görünen o ki, Slavya-no-Ruslar da Türko-Hazarlar'ın acı âkibetine uğrayacaklardı.

44 Mavrodin, V. V. *Oçerki po istorii feodalnoy Rusi*. L., 1949, s. 47. Bundan sonra: Mavrodin, *Oçerki*.

45 Artamonov, *Xazar*, s. 371.

46 Ribakov, B. A. *Voyennoye delo //Istoriq kul'tury Drevnej Rusi*. M., L., 1948, s. 400.

47 Artamonov, *Xazar*, s. 8.

50. Kim Suçlu?

Denilebilir ki, Horezmli paralı askerler ve Rus savaşçılar vasıtasıyla Yahûdi toplumunun tacir üst tabakasının çıkarlarına yapılan saldırı, adları tarihe geçmeyen göstermelik Hazar hakanları zamanında Benyamin, Aaron ve Yosif gibi meliklerin öfkeli iradesinin bir meyvesi idi. Gerçekten de az kan dökülmemiş; Karadeniz ve Hazar Denizi sahillerinde yaşayan insanlar, pisi pisine ölmüşlerdi. Yabancıların işine aralaşan Rus savaşçılar, bir kenara ayrılmış ve her gün Hazarlar tarafından katledilmiş; Alanlar, Hristiyan azizlerini kaybetmişler; Slavyanlar, sırf Peçenekler kendilerini rahat bıraksın diye bir hiç uğruna vergi ödemişler ve Guzlar, çadırlarını yabancıların âni saldırısından korumak için gözlerini kırpmamışlardır. Bu belirsizlik durumu, İtil'in tacir üst tabakası ve onlara hizmet eden paralı askerler dışında bütün halklar için bir ızdıraptı. Fakat sonuncular, hayatta kalmanın bedelini kanlarıyla ödeyeceklerdi.

Eğer Hazarya Yahûdi cemaatinin oluşturduğu durumu yargılamayı deneyecek olursak, hemen şöyle bir soru karşımıza çıkıyor: Başka ne beklenirdi? Yahûdiler, İran'da Mazdakiler'e yakınlıkları sebebiyle maruz kaldıkları takibat yüzünden Hazarya'ya düşmüşler; Bizans'da ise Grek ve Ermeniler'le ticarî rekabet uğruna Araplar'la hemrâh olmuşlardı. Gerek Grekler ve gerekse Ermeniler, ticarette Yahûdiler'den daha az kabiliyetli değildiler ve üstelik yönetimin desteği de arkalarındaydı. Yahûdiler de bu rekabete dayanabilmek için yabancı bir yönetimin, Araplar'ın desteğinden faydalanıyorlardı. Ancak halifeler, onlardan askerî operasyonlar sırasında da yardım istiyorlardı. Örneğin şehirlerin fethi esnasında hayatta kalan bütün Hristiyanların köle olarak satılması ve Hristiyan din adamlarının aşağılanması şartıyla kalelerin teslimi gibi. Elbette ölenlerin akrabaları ve dindaşları, bu durumdan memnun değillerdi.

Hazarlı pagan müttefikler, Müslüman şehirlerinde de aynı şeyi yapmışlardı. Tek farkı, Hazarlı Yahûdiler'in ticaretle ilgisi bulunmayan Deylemlî Şiileri, yani dağlıları kurban seçmeleriydi. Ancak, 945'de Deylemiler'in kumandanı Bağdat'a girmiş ve “emîr el-umerâ” ünvanıyla halife adına ülkeyi yönetmeye başlamıştı. Bunun anlamı, Hazar Yahûdileri'nin Hazar Denizi için girdikleri savaşı kaybetmeleriydi. Artık yapacakları tek şey, Orta Asya ve henüz fethedilmiş Doğu Avrupa'daki müttefiklerini devreye sokmaktır.

Yahûdî cemaati, ihtiyaç duyduğu askerî gücü Orta Asya'dan alıyor ve onların ücretlerini de Doğu Avrupa'dan toplanan vergilerle ödüyordu. Başka türlü olabilir miydi? İktidarı elinden çıkarmakla birlikte biriktirdiği serveti, transit ticaret üzerindeki kontrolü kaybedecek, dolayısıyla yaşamını sürdürmek için sahip olduğu bütün imkanlardan mahrum kalacaktı. Şehirliler ve tacirler, çiftçilik ve hayvancılığa dönemezlerdi. Çünkü bu işleri becerebilmek için gerekli kabiliyet ve yetilere sahip değillerdi. İktidarı kaybetmek demek, serveti, arkasından da yaşamlarını kaybetmek demektir. Bu yüzden tutunmak ve galip gelmek zorundaydılar.

Ancak zaferler ve devletin genişlemesi, her zaman medenî yükseliş ve tutunma imkanını beraberinde getirmez. Güçlü bir etnosun fethi, her zaman getirebileceği nimetlerden daha külfetli olur. Hazar ya hegemonyasından ilk kurtulan Kama Bulgarları, bunu ispat etmişlerdi. Bolgarlar'dan sonra, ortaya çıkan kargaşa anlarında Guzlar ve Peçenekler de bağımsızlıklarına kavuşmuşlar ve bunların tamamı Jüdeo-Hazarlar'ın düşmanı haline gelmişlerdi.

Pesah'ın kazandığı zaferler, Hazar melikine Podneprov'un Rus ahalisine ruus vergisi koyma imkanı sağlamıştı. Çünkü Vareg konungları, daha az organize olmuş olan, dolayısıyla daha az tehlikeli sayılan Slavyanlar'dan toplanan huzur vergisini ödemeye hazır dılar. Halbuki bundan sonraki olaylar da bu vergi yüzünden çıkacaktı.

Eğer insanlığın etik normlarını tarihî prosese uygulayacak olursak, Rus topraklarına düşen felaketten Varegler'i sorumlu görürüz. Fakat bunun sebebi, ancak savaşta kendine inanan kişiye ihanet etmek hile sayılayacağı için, Kiyef'i hile yoluyla ele geçirmiş olmaları değildir. Vergi ödemeyi kabullenerek bağımsızlıklarını korumayan fethedilmiş Slavyan kabilelerini soyup soğana çevirdikleri ve hatta o sıralar Rus denilen Polyan kabilelerinin başına geçen konungların Grek, Peçenek, Deylemî ve Hazar Yahûdileri'ne karşı açtıkları bütün savaşları kaybettikleri için de onları suçlayamayız. Aksine onların iğrenç yönü, Ruslar'da inisiyatifi ele geçirdikten sonra ülkeyi bütünüyle harabeye çevirmeleri ve Hazar meliklerinin vassalı haline getirmeleridir. Daha da kötüsü, Hazar Yahûdileri'ne vergi olarak kendi kılıçlarını veren, yani aslında kendi ordusunu silahsız bırakan bu gâsıpların, yiğit savaşçılarını Rum ateşiyle veya hafif eğri kılıçlarla mücehhez düşmanların üzerine sürmeleridir. Bu, bir yöneticinin yap-

makla yükümlü olduğu vazifeleri konusunda öylesi bir sorumsuzluk, öylesi bir densizliktir ki, kendisini hiçbir şey haklı çıkaramaz.

Ne var ki, az nüfuslu Vareg drujinaları, yerli ahaliden herhangi bir grubun desteğini almadan yabancı bir ülkede tutunamazlardı. Kendi ülkelerini ve kabiledaşlarının hayatını bir takım aşağılık çıkarlar uğruna kurban eden Vareg yanlısı “Gostomıslar”,⁴⁸ bu konuda diğerlerinden daha fazla suçludurlar. Varegler'e karşı sadece Novgorod'da direniş vardı. Bu konuyla ilgili bilgiyi de, ancak daha sonraları yazılan Nikonovski vakayinamesinde bulabiliyoruz.⁴⁹ Bu kaynağa güvenebiliriz. Eğer Vareg konunglarının kahramanlıkları hakkında anlatılan hikayelere duyulan kuşkunun yol açtığı kaçınılmaz şaşkınlık olmasaydı, “Batılı” Nestor'un Rusya'nın ortaya çıkışıyla ilgili “Norman teorisine” kimse dönüp bakmayacak ve Rus Hakanlığı tarihinin eski, serbest ve meşhur dönemi suskunlukla geçitirilecekti. Fakat böyle insanlar Eski Rusya'da vardı ve muhtemelen sayıları az da değildi.

Ne var ki, yüzlerce yıl önce tarihte olmuş olaylara karşı yapılan bu heyecanlı bakışın objektif bir tahlile ihtiyacı vardır. Varegler'in dostları, isteseler de istemeseler de, Rus topraklarının o sıralar Hazarya Yahûdileri'nin kontrolünde bulunan dünya pazarında yer almasına yardımcı olmuşlardır. Rusya, dünya pazarına kürk, kalay ve köle satıyor; fakat bunları ödemesi gereken vergi karşılığı olarak verdiği için hiçbir şey almıyordu.

İşte, Drevliyanlar'dan vergi toplayan, drujinalarından bir kısmını terhis etmek zorunda kalan Knâz İgor Stariy'ın daha sonra neden Drevliyanlar tarafından öldürüldüğünün izahı.⁵⁰ Drujina fazlasıyla

48 Daha sonraki vakayinamelerde bu kelime “Stareyşına Gostomisl” yani yabancıya sempati duyan anlamında bir özel isim şeklinde kişiselleştirilmiştir. (sm. PML. H. ՀՀ, s. 214).

49 “..Rurik ve hempaları Novgorodluları tahkir edip, bize sanki kölesiymiş gibi davrandılar ve pekçok kötülüklerde bulundular... O yıl Rurik, Vadim Hrabriy ve diğer birçok Novgorodlu ileri gelenleri öldürdü.”

50 Nestor'un verdiği kuru bilgiye göre “Drevliyanlar İgor'u ve drujinasını öldürdüler.” Lev Diakon, esir edilen İgor'un “iki ağaca bağlanarak iki parçaya ayrıldığı” kaydetmektedir. (Lev Diakon, *İstoriya v desyati knigax*. Per. M. M. Kopilenko. Kn. IV. Gl. 10. SPb., 1820, s. 66. Bundan sonra: Diakon, *İstoriya*.)İgor'un ölüm tarihi konusunda ise vakanüvis hataya düşmektedir. 945 yılı yerine 944 olmalıdır. (PML. H. ՀՀ, s. 295).

vergi toplamak ve Pesah ikinci bir saldırıda bulunmasın diye de ondan bir miktarını Hazary'a göndermek zorundaydı. İgor, Hazarlar'dan çok korkuyordu ve bu yüzden istenilen meblağı en az masrafla toplamaya karar vermişti. İktisat yapmak için güvenlik birimlerinin sayısını azaltınca, sadece kendi hayatını kaybetmemiş, taraftarlarının ölümüne de yol açmıştır. Ama onun için üzülmeye değmez. Çünkü onun hatası sayesinde Ruslar bağımsızlık ve itibarlarını tekrar kazanmışlardır.

Şimdi, esasen kendiliğinden anlaşılan hükmümüzü ortaya koyalım.

Hayatî çıkarlarını gözardı ettiği, bazen galip gelip, fatihlerle hesaplaştığı ve bazen de savaşlarda öldüğü için eski etnosları suçlamak anlamsızdır. Ama bir davanın peşinde koşayım derken, uyuşukluk ve aptallığı yüzünden davayı kaybeden ve kendisine inananları da zor durumda bıakanlar, yargılanabilir ve hatta yargılanmalıdırlar. Sadece yöneticilerini değil, düşmanlarını da değiştiren eski Ruslar ve Slavyanlar, bunu anlamışlardı.

IX. KİMERANIN CAN ÇEKİŞMESİ (945-966)

51. Kiyef'de Darbe

Hazar yönetimi, Kara Bolgarlar gibi kalabalık, Alanlar gibi kültürlü, Peçenekler gibi cesur ve Guzlar gibi başına buyruk halkları hakiyet altında tuttuğu sürece onları idare etmişti. Kumandanları satın almak, bir halkın yiğit insanlarını kiralamak, etkili kadınları ayartmak veya hainleri kandırmak her zaman mümkündü. Psikolojinin yaratıcı unsurları, eğitimle değişebilen gelenekler tarafından itildiği için, etno-psikolojik tepkinin hesaplanabilmesi de önemliydi.

Ne var ki eski Slavyano-Ruslar, X. Yüzyılda, yukarıda adları sayılan halklardan farklı olarak passioner etnoslardı. Vareg gâsıplar sebebiyle meydana gelen kırılma, yani akmatik safhadan atâlet safhasına geçiş, pekçok kurban almış, pekçok utanç verici durumlara yol açmış, ama ülkedeki passioner genefondu bütünüyle yok edememişti.

Karadeniz'de Rum ateşinden, Hazar Denizi'nde epidemiden ölen savaşçıların teknolojik gelişmelerle bozulmamış, Avrupaî metotlarla eğitilmemiş yetimleri, mümbit topraklarda ve sağlam ortamda yetiştirmişlerdi. Onlar, ilk göz ağırları kılıçları ellerinden alınmış babalarının kimler tarafından ölüme gönderildiğini biliyorlardı. Sincap ve zerdeva kürklerinin nereye gittiğini, analarının ve kızkardeşlerinin neden donarak öldüğünü gözleriyle görmüşlerdi. Her zaman hazır-ı nazır ordusu bulunan Hazar melikleri sayesinde halka karşı kendini koruma altına alan knâzların oturduğu Kiyef'den yükselen kalabalık feryatları dinliyorlardı.

İşte, Knâz Svyatoslav'ın çağdaşları, bu ortamda büyümüşlerdi..

Otantik kaynağa -vakayinameye- göre Knâz Svyatoslav, 942'de dünyaya geldi. Meşrû babası Igor, 879'da “faal bir devlet adamı” idi; fakat 942'de 66 yaşını aşmıştı ve hanımı Olga da 49-50 yaşlarındaydı. Svyatoslav, onların ilk çocuğuydu ve gerçekten Olga'nın oğluydu. Igor Rurikoviç'e gelince, otantik kaynağın yazarının kanaatine göre, 969 sonlarına doğru iyice büyümüş olan Olga, 76 yaşındaki bir ihtiyara göre çok daha enerjik ve etkiliydi.¹

Gariptir, fakat Olga oğluyla birlikte Kiyef'de değil, Svyatoslav'ın “beslemeleri” yani şakirtleri olan Asmud adında biri ve babasının voyvodası Sveneld'in bulunduğu Vişgorod'da yaşamıştır.

Sveneld, kendi družinasını Drevliyan ve Uliçliler'den toplanan vergiyle besliyordu. Igor, bu družinanın kendisi için çok lüks olduğunu düşünüyordu. Çünkü o, hem Hazarlar'a haraç ödemek, hem de kendi družinasını beslemek zorundaydı. 941 ve 943'de, düzenlenen seferlere katılmak suretiyle Kiyef knâzı, Hazar melikinden hürriyetini satın almıştı. Fakat 944'de “Družina tarafından ikaz edilen Igor” (Sveneld ve družinasına ait olan tebaadan vergi toplamak için) eski Rus topraklarına bir sefer düzenler; Sveneld vergilerde onun da hakkı olduğunu kabul etmekle birlikte Igor družinasıyla Sveneldinkiler ve Drevliyanlılar, yani Sveneld'in haraçgözarları arasında çatışma çıkar ve Igor, bu çatışmada Sveneld'in oğlu Mstislav Lütıy tarafından öldürülür.”²

Şahmatoff'un versiyonu, Nestor'un Igor'u çevresi hoppa akıllarca sarılmış bir tamahkâr olarak gösteren anlamsız rivayetlerden birini bertaraf etmektedir. Peki bir insan, yağmalanmış bir ülkede kalırken askerini nasıl terhis edebilir?! Igor ve danışmanlarının Drevliyanlılar'ın güçsüz olduklarına inanıp inanmadıkları ve Vişgorod'da düzenlenen bir komploya kurban gidip gitmedikleri de başka bir konu. Yine de bir konu muğlak kalıyor: Niçin Kiyef družinası, bir knâz

1 Nestor gerçeği çarpıtmıştır. 946'da Knâz Mal, o sırada 54 yaşında bulunan Olga'nın dest-i izdivacını talep eder. Tuhaftır, ama bu olay bir hanedan evliliği olarak değil, didaktik bir hikaye şeklinde tasvir edilmiştir. 955'de Konstantinos Porphyrogennetos tarafından kabul edildiğinde, Nestor'un anlattığına göre, Olga son derece “güzel yüzlü” bir kadındır ve vasilus ona âşık olur.. 62 yaşındaki yaşlı bir kadına mı? İki şeyden biri yanlış: Ya Olga'nın yaşı, ya da kalanların hepsi. (Bkz. Gumilëv, *Skazaniye*).

2 Şahmatov, *Raziskaniya*, s. 365.

olarak değilse bile, silah arkadaşlarından birisi olarak öldürülen birinin intikamını hain Mstislav Lütıy'den almadılar? Ayrıca Kiyef'in gücü onların gücünden iki misli fazlayken Vısgorod'da nasıl böyle bir karar alınır? En son olarak, komplo neden başarılı olur ve Mstislav Lütıy'den ancak 975'de kendi maiyetinden Oleg Svyatoslaviç tarafından öldürülerek intikam alınır?

Her iki versiyonda da bir şeyler eksik. Bize göre Hazar meliki Yosif'in etkisi gözden kaçırılmış.

Kiyef knâzı, Pesah'ın seferinden sonra Hazar melikinin vassalı olmuştu ve onun desteğine güveniyordu. Bu yüzden, hayatlarına mal mülklerinden daha çok değer vereceklerini zannettiği tebaalarıyla yaptığı anlaşmaları hiçe saymaya başlamıştı. Bu, Yahüdi'nin yabancı duyguları hesaba almayan tipik bir davranış problemidir. Sveneld ve drujinası kırgındılar ve vergi paylarından mahrum kalmayı, knâzın ölümüne sebebiyet verecek aşağılayıcı bir davranış olarak telakki etmişlerdi. Fakat Igor ve çevresindeki Varegler iki ağır yenilgiden sonra popülaritelerini kaybettiklerinden, Drevliyanlı geniş halk kitleleri komploculara destek vermiş, böylece darbe başarılı olmuştur. Çünkü knâzlık drujinası tecrit edilmişti.

Kronolojideki muğlaklık bu kadarla bitmiyor. Olga'nın vaftiz oluş ve Konstantinopolis'e geliş tarihi konusunda da şüpheler var. B. A. Ribakoff, kaybolan İoakimova vakainamesine dayanan V. N. Tatişçeff ve Bizans kaynaklarını yeniden gözden geçirerek, daha önce reddedilen 957 yılını esas kabul eden G. G. Litavrin'in³ görüşlerini desteklemektense, "Nestor Kroniği"nin versiyonunu reddetmektedir.⁴ Y.Y. Golubinskiy, daha da öteye giderek, Olga'nın Çargrad'a rahibi Grigoriy ile birlikte vaftizli olarak geldiğini ve henüz Kiyef'de iken Hristiyan olduğunu ileri sürmektedir.⁵

X. Yüzyılda din değişimi, dış politikada, yani Rusya Hazar ilişkilerinde kavşak noktasına işaret etmesi cihetiyle bu tarih bizim için önemli değildir, ama diğer yandan bütün yazarlar Olga'nın 955'e ka-

3 Litavrin, G. G. *O datirovke posolstva Olgi v Konstantinopol* // *Istoriq SSR*. 1981. ! 5, s. 180-183.

4 Ribakov, B. A. *Yazıçestvo drevney Rusi*. M., 1987, s. 385-391. Bundan sonra: Ribakov, *Yazıçestvo*.

5 Golubinskiy, Y. Y. *İstoriya russkoy tserkvi*, s. 77; Ribakov, *Yazıçestvo*, s. 385-391'e istinaden.

dar vaftiz olduğunu elinden geldiğince gizlediğini, ondan sonra ise İakov Mnih'in şahadetine göre Tanrı'nın hoşuna gidecek işler yaptığını kaydetmektedirler.⁶ Hazarya ile savaşmak da bu sonuncular arasındadır. Fakat Grandüşes Olga, Rus askerlerinin iyi bir ödeme karşılığında Bizans ordusunda hizmet etmelerine izin verirken yine de dikkatlidir. Bu dahi knâzlıklar arasında yakınlaşma sağlandıktan⁷ sonraki darbeyi müteakiben mümkün olur. Çünkü bu yakınlaşmadan sonra küçük yaşlı Svyatoslav knâz, annesi Pskovlu Olga naibe olurken, Mstislav Lütıy'ın babası Voyvoda Sveneld de yönetimin başına geçer. Yeni yönetimin nasıl bir şey olduğu kendiliğinden anlaşıyor. Eski neslin İskandinav, genç neslin ise Slavyan adları taşıdığını bu arada kaydetmiş olalım. Kısacası, fiili iktidar bazen Slavyanlar'ın, bazen de Slavlaşmış Rosslar'ın eline geçmiştir.

Sadece bir konu açık değil, daha doğrusu kesin bir hükme bağlanmamış: Svyatoslav, Igor Starıy'ın oğlu muydu? Vakayinamelerin bundan şüphesi yok,⁸ ama bizim var.⁹ Fakat etnolojik boyutta bu o kadar da önemli değildir. Olga ve Sveneld, Slavyano-Rus geleneğini ihya etmiş ve onu Vareg zorbalığından önceki mihverine oturtmuşlardır ki, bunun sonuçları Rus ülkesi için son derece verimli, Hazarya Yahûdi cemaati içinse bir o kadar ağır olmuştur.

Ama ben, Drevlyan knâzı Mal ile Lütıy Sveneldiç'in birbiriyle özdeşleştirilmesi konusunda A.A. Şahmatoff'un izinden gitmeye bir türlü karar veremiyorum. Olmaz öyle şey!

Igor'un öldürülmesinden sonra Drevlyan'ın ikinci kez fethine Sveneld kumandanlık etmiş. Sanmam ki, kendi oğluna karşı kılıç çekmiş olsun! Henüz 15 yaşında bile bulunmayan Oleg Svyatoslaviç, Lütıy Sveneldiç'i 975 yılında öldürür.¹⁰ Demek ki bunu onun çevre-

6 B. A. Rıbakoff (age., s. 391) vakayiname tarihlerine güvenilemeyeceğini kaydetmekle birlikte bu şahadeti kabul etmektedir.

7 Şahmatov, *Razıskaniya*, s. 109.

8 A. A. Şahmatoff tarafından yeniden tertiplenen 1039 Kiyef düsturları metinleri ve 1050 Novgorod düstur metinleri (Şahmatov, *Razıskaniya*, s. 543, 613).

9 Şahıslara daha fazla önem atfetmek amacıyla hayali şecereler uydurulması çok sık rastlanan bir olaydır. Örneğin Rus çarı I.Pavel'in gerçek soyadı Gotorp'dur.

10 Svyatoslav'ın doğum tarihi 942'dir; Oleg, Yaropolk'un küçük kardeşidir. Demek ki 961'den önce doğmuş olamaz, büyük bir ihtimalle daha sonra dünyaya gelmiştir.

sinde bulunanlar yapmıştır. Bunun cezasını da yine Yaropolk'un baş danışmanı Sveneld verir. Sonuncusu Oleg'i öldürmesi konusunda Sveneld'i kıskırtır. Çünkü küçük bir çocuğun, yaşlı drujinaların işlediği bir suçtan ötürü sorumlu tutulamayacağı aşîkâr. Bu olaydan sonra Sveneld adına vakayinamelerde bir daha rastlanmıyor.

En önemlisi, Maluşa'nın oğlu ve Dobrinya'nın yeğeni Vladimir'in sırtını Varegler'e dayayarak, onların yardımıyla Rogvolod ve Yaropolk'u öldürüp, Kiyef'i almasıdır. Ancak Vladimir burada Varegler'e kişi başına 2 grivna* ödemek ve onları Kiyef'de görmek istemeyen şehir ahalisinin muhalefetiyle uğraşmak zorunda kalır. Ve Vladimir, Varegler'i hiçbir karşılık almadan Konstantinopolis'e göndermek zorundaydı.

Vladimir zamanında yönetimin başı Dobrinya idi. Babasının (Lütty'nin) intikamını almak için dedesi Sveneld'e karşı bir sefer düzenlediğini düşünmek saçmadır; ama X. Yüzyıl etik anlayışına göre mümkündür. Drevlyan knâzı Mal'ın çocuklarının, düşmanları Vareg gruplarıyla birlikte kuşattıkları zalimlere, yani Sveneld ve oğluna karşı harekete geçtiklerini bildiren vakayiname versiyonu daha mantıklı. Ama düşmanımızın düşmanı, her zaman dostumuz değildir. Varegler'e duyulan ihtiyaç ortadan kalkar kalkmaz, onlardan kurtulan Slavyan unsur, hem Norman, hem de Rossomonlar'a hakim olmuş ve sonuncusundan “Polyanlara da bugün Rus deniyor” sözünde olduğu gibi sadece aynı adı muhafaza etmiştir. 988'deki din değişimi kuzeyin deniz-ötesi geleneklerine son vermiş ve Rusya, etnogenезin kültürel değerlerin yeşermesi için optimal şartların bulunduğu atâlet safhasına geçmiştir.

52. Yüz Yüze

Vareg yönetiminden kurtulan Rusya, hiçbir zorlukla karşılaşmadan hızlı bir şekilde yeniden yapılandı.

946'da Drevlyan'ı zapteden Sveneld, üçte ikisi Kiyef'e, kalamı Olga'ya ait bulunan Vişgorod şehrine gönderilmek üzere “ağır bir vergi” koyar.¹¹

* 500 gr. gümüş ağırlığında bir sikke. (çev.)

11 PŁ. H. 2, s. 43.

947'de ise Olga kuzeye yönelir ve Msta ile Luga'ya mezarlık ver-gisi koyar. Ancak Dinyeper nehrinin sol sahili Kiyef'e bağımlı de-ğil-dir¹² ve muhtemelen Hazar yönetiminin müttelikidir.¹³

Hazar meliki Yosif'in, Kiyef yönetiminin Vareg konungundan Rus knâzının eline geçmesinden hoşnut olması mümkün değil, ama ne-dense Pesah'ı tekrar göndermez. Çünkü aradan geçen beş yıl zarfın-da, İtil Yahûdi cemaatının dış durumu oldukça karmaşık bir hal al-mıştı. Sadece Büveyhiler'in zaferinden sonra Bağdat'la olan ticari münasebetler kopmamış, aynı şekilde Çin ticareti de hızını kaybet-mişti. 946'da Kidan [Kıtan/Ch'i-tan]lar Çin'in başkenti ve kervan ti-caretinin ana damarı K'ai-feng'i ele geçirmiş, daha sonra onu hem Kidanlar'ın, hem de Çinliler'in düşmanı olan Sha-t'o Türkleri'ne kaptırmışlardı.¹⁴ Bu kargaşa, ticarete oldukça önemli bir sekte vur-muştu. Fransa'da da son Carolingienler'le Île de France gersogları arasında kıran kırana bir iç savaş çıkmıştı. Daha önce işaret edildiği gibi, Carolingienler para karşılığında Fransa Yahûdileri'ni himaye al-tına almışlardı. Dolayısıyla onların hezimete uğraması ve batı impa-ratorluğunun kaçınılmaz çöküşü, Yahûdiler için hiç de hayra alâmet değildi.

Bütün bu durumları değerlendiren Hazar meliki Yosif, Rusya'ya yapacağı seferden vazgeçmenin kendi hayrına olacağını anlamış, fa-kat aradaki gerginlik onun aleyhine işlemeye başlamıştı. Konstanti-nopolis'e giden Olga, 9 Eylül 957'de Hristiyanlığı kabul etmişti ki, bunun anlamı Hazarya'nın tabii düşmanı Bizans'la sıkı bir ittifak sağlanması demektir. Batı İmparatoru I. Otton adına 961'de Kiyef'e gelen piskopos Adalbert'in Olga'yı Katolikliğe, dolayısıyla German-ya safına çekme denemesi ise başarısızlıkla sonuçlanmıştı.¹⁵ İşte o günden itibaren Melik Yosif, Rusya'yla barış yapma ümidini kaybet-mişti ve bu da tabii idi. Savaş, görüldüğü kadarıyla Olga'nın vafitiz olmasından hemen sonra başlamıştı.

Hazarya ile Rusya arasındaki savaşın X. Yüzyılın 50'lerinde baş-ladığı, Melik Yosif'in 960'da Endülüs Emevî halifesi III. Abdurrah-man'ın veziri Hasday ibni Şafrut'a gönderdiği mektuptan da anlaşıl-

12 Bu, Vladimir'in kumandanlarından Volçiy Hvost'un 984'de Radimiç-ler'i yeniden itaat altına almasından anlaşılmaktadır.

13 Şevçenko, *Na rubeje*, s. 51-54.

14 Gumilëv, *Muhayyel*, s. 92-95.

15 Grekov, B. D. *Kiyevskaya Rus*. M., 1949, s. 458-459.

maktadır: “Nehir ağzında yaşıyorum ve gemilerle gelen Ruslar'ın onlara (Müslümanların topraklarına) geçmelerine müsaade etmiyorum. Keza ben, onların kara yoluyla gelen bütün düşmanlarını da ülkelerine girmeye koymuyorum. Onlarla (Müslümanların düşmanlarıyla.-L.G.) canla başla savaşıyorum. Eğer ben onları (rahat.-L.G.) bıraksam, Bağdat'a kadar bütün İsmailîler'in ülkesini ortadan kaldırırlardı.”¹⁶

Elbette bu bir mübalağa. Çünkü Büveyhîler, İran, Bağdat ve Azerbaycan'da oldukça muhkemdiler. Muhtemelen Yosif, Endülüs halifesini yanına çekmek istiyor ve onu, o sıralarda Grekler'in Ruslar'ın desteğiyle Arabo-Endülüs korsanlarının üssü Grit'i fethetmeye uğraştıkları Akdeniz'de anti-Bizans bir blok oluşturmaya teşvik etmeye çalışıyordu. Fakat 960'da Nikephoros Phokas zafer elde etmiş ve böylece Melik Yosif'in Batı Müslümanlarının desteğini sağlama ümitleri suya düşmüştü.

Yine de Bizans, yeni bir çehre kazanmış bulunan Rusya'ya fiili yardımda bulunamıyordu. Çünkü Grek kuvvetleri, Kilikya ve Suriye'ye yapılan saldırılarla meşguldü. Nikephoros Phokas, 965-966'da Mopsuestia [Mamistra, Misis] ve Tarsos'u ele geçirmiş, Kıprısı'ı fethetmiş ve “Tanrının ulu şehri” Antiokheia [Antakya] surlarına dayanmıştı.

Bu zaferler, Bizans'a çok pahalıya maloldu. Konstantinopolis, 965-969 yılları arasında öyle bir kıtlık yaşadı ki, ekmeğin fiyatı 8 misli yükseldi. Tabii iktidarın popülaritesi de sıfıra indi.

Ancak, Bizans'la müttefik olmak Rusya'ya Peçenekler'in desteğini sağlamıştı ki, Hazarya'yla yapılan savaşta bu destek oldukça önemliydi. Bozkırın Batı uçlarına gelen Peçenekler, Grekler, Bolgarlar ve Ruslar arasında oldukça sıkışık bir durumdaydılar. Bu saç ayağında eriyip gitmemek için Rus ve Bizanslılar'la ittifak aktederek, Kiyef ve Khersones arasında selamet içinde ticaret yapma hakkı elde ettiler ve Ruslar'ı ağır kılıçlar yerine eğri hafif kılıçlarla donattılar. Bu ittifak 968'e, yani sıradaki Rus-Bizans savaşına kadar devam etti.¹⁷ Fakat Hazarlar'la girilen ölüm kalım savaşı sırasında Peçenekler, Kiyef knâzının yanında yer almışlardı.

¹⁶ Kokovtsov, *Yevreysko*, s. 83-84.

¹⁷ *Istoriya Vizantii*. II/231-233; *PL. H. 22*, s. 312.

O sıralarda Hazar melikinin müttefikleri, X. Yüzyılda Kuzey Kafkasya bozkırını işgal etmiş bulunan Yaseler [Osetinler] ve Kasoglar [Çerkesler] idi. Ancak onların Yahûdi yönetimine teslimiyetleri şüpheli olduğu gibi, herhangi bir faaliyetleri de yoktu. Takriben Hazar-ya'yla olan ittifakına sadık kalanlar, Yahûdiler'in haraçgüzarı Vyatic-ler'di. Bolgarlar ise, Hazarlar'a yardım etmeyi reddetmiş ve Hazar melikinin düşmanı Guzlar'la dostane ilişkiler kurmuşlardı. Sonuncusu, ancak Orta Asyalı Müslümanlardan medet bekleyebilirdi.

53. Açık Yüreklilik ve Faydası

Göründüğü kadarıyla doğuda Yahûdi Hazaryası'nın müttefiki, aktif dış ticaret ve parlak kültürü sayesinde dikkati çeken Tacik Sâmânî devleti idi. Ama onun da durumu karışık. Abbasiler'in Orta Asya ve İran'daki 150 yıllık hakimiyetinden sonra Arap, Pers, Soğdian ve kısmen Parthlar'ın torunları, yeni şartlara ayak uydurabilmiş ve X. Yüzyılda monolit bir Tacik etnosu halinde kaynaşmışlardı. Tacikler'in başında yerli Sâmânî hanedanı vardı ve onun geliştirdiği kültür, elmas gibi parlıyordu ve diğerlerine kıyasla bir yüzüğün kışını andırıyordu.

Burada, kısa bakış açısıyla bu zengin çağı anlatmak mümkün değil; ama malumdur ki, kristaller magmaların soğuması sırasında meydana gelirler. Tek başına yüz yıl boyunca İsmail Sâmânî'nin tahtını taşıyan asil dehkan, muhteşem bağlar, iğne atsan yere düşmeyecek pazarlar ve gözalcı Sünnî camileri kurmayı başarmıştı. Savaşçıların torunları, neşeli ve kültürlü burjuva sınıfı haline gelmişti.

Sâmâniler, kısa süre sonra devletlerini korumak amacıyla Türk köleler (gulamlar) satın almaya ve onlardan bir ordu teşkil etmeye başladılar. Bunlar hukuken köle olarak kalsalar bile, kariyer yapabilirlerdi (bazen eyalet valilerinin baş celladı da oluyorlardı). Halbuki fiilen köle olanlar, daha güçlü azad dehkan ve tacirlerin hizmetinde idiler. Esasen hepsinin elinde kılıç vardı ve tümü de profesyonel savaşçı idi.

Sınır ötesinde de Müslüman olmuş Türkler vardı. 960'da Karluklar Müslüman olmuş; savaşçı Çiğiller ve cesur Yağmalar onları takip etmişti. Sâmâniler'in kendi başına buyrukluğundan çekinen güçlü

Sünnî camiası, bu insanlara sempatiyle bakıyordu. Şiiler ise, Müslüman din adamlarına diğer kabilelerden daha fazla düşman idiler. 999'lara doğru Sâ mânîler, paralı Türk askerlerine, din adamlarına ve şehirli Buharalılara teslim olmuş gibiydi ve bu durumda Hazar Yahûdileri'ne yardım edemezlerdi.

Aral Gölü'ne fazla uzak mesafede olmayan Horezm Vadisi ise başka bir durumdaydı. Sarı sahra ortasındaki yeşil bir adayı andıran Horezm'in en eski ahalisi Horezmliler veya Hvalisler, Soğdıyan şehirlerinin şeklini değiştiren Arap katliamından kurtulmayı başarmışlardı. Horezmşah, henüz 712'de Araplar'a teslim olmuş, vergi ödemeyi ve asker vermeyi kabul etmiş; böylece yaşlı ve yorgun halkını kurtarmıştı.¹⁸

X. Yüzyılda Horezm Vadisi'nde iki devlet vardı: Eskiden beri Kyat'da yaşayanları Horezmşah, Gurgenc sakinlerini ise Türk emîri yönetiyordu. Bunlar 996'da birleşmişler ve Horezm, Türk dilli, yerleşik düzende yaşayan müstakil etnik bir grup olmuştu.

Bunun için gerekli geleneği Horezmliler'in torunları muhafaza etmişler, passionerliği ise çoğunluğunu Türkmenler'in teşkil ettiği Türkler taşımıştı. X. Yüzyılı müteakiben istisnâî şekilde uygun şartlar sayesinde bu simbioz, sistematik bir bütünlüğe, yani Müslüman süper-etnosu bünyesinde yer alan bir etnosa dönüşmüştü.

Aral civarında yaşayan göçebelerin bu passionerliği nereden aldıkları konusu üzerinde düşünülebilir. Sarmatlar'ın bu torunları, sözü edilen passionerliği Horezmliler, Soğdıyanlar ve Parthlar'la aynı anda harcamalıydılar. Doğrudur; öyleydi de. Ama VI-VII. Yüzyılda, Batı Türk Hakanlığı döneminde, Orhon sahillerinden, popülasyon bölgesinin uç kısımlarına kendi alâmetlerini taşıyan etnik bir dreif geçmişti.¹⁹ Hulasa-i kelim, bozkırlı bahadırlar batıya sefere gider-

18 Horezmliler, Parthlar'ın yakın akrabalarıdır. Dolayısıyla onların etnogenezi başlangıç tarihi, M.Ö. IV-III. Yüzyıllardır. Ancak bunun, ne kadar sürdüğü tahmin edilemeyen bir de inkübasyon dönemi vardır. Demek ki Horezmliler, X. Yüzyıla kadar etnogenezin bütün safhalarını baştan geçirmişlerdi ve bu yüzden kendileriyle bir arada yaşamaya can atan passioner Türkleri hiç zorluk çıkarmadan aralarına almalarına imkan sağlayan homeostaz aşamasında idiler. Tabii bu da onların barış esasına dayalı olarak tamamıyla assimile olmalarına yol açmıştır.

19 N.İ. Vaviloff, recessif mutasyonların yavaş yavaş tür ve ırk alanlarının sınırlarına itildiklerini isbat etmiştir. (Akad. V.İ. Vernadsky'e mektup; Çeboksarov N. N., Çeboksarova İ.A.'nın *Narodı, rası, kulturu*, adlı eserinin 147-148. sayfalarına istinaden).

ken bölgedeki dilberlere genefonlarını ekmişler, onlardan doğanların torunları ise atalarının passionerliğini tevarüs etmişlerdi.

Çağdaşları Horezmliler'i şu şekilde anlatmaktalar: “Onlar Guzlar'la cesurane çarpşıyorlardı; savletlerinden yanlarına yaklaşılmazdı.” (Istahri); “Misafirperver insanlardır; yiyip içmeyi severler; cesurdurlar ve savaşta zorludurlar.” (Makdisi); “Ora insanları (Kyatlılar) mücahit ve savaşçılardır”, “onun (Gurgenc'in) ahalisi, savaşçılığıyla ve ok atıcılıktaki maharetiyle meşhurdur.” (Hudûd el-Alem); “Her yıl sonbaharda soğukların başlamasıyla birlikte Horezm şahı Guzlar'a karşı sefere çıkardı.” (Biruni)²⁰

Guzlar X. Yüzyılda Hazar kiralığına düşman kesilince, Melik Yosif haklı olarak Horezm'den yardım alacağı ümidine kapılmıştı. X. Yüzyılın ilk yarısında Gurgenc ve Kyat'ın sahip olduğu ekonomik şartlar, Hazarlar'la göçebe Guzlar'ı dolaşarak Üstyurt ve Mangışlak üzerinden yürütülen ticarete göre ayarlanmıştı.²¹ Gurgenc tahtında Melik Yosif veya başka bir Yahûdi oturuyor olsaydı, hiç şüphesiz o da Hazarlı Yahûdi cemaatini desteklerdi. Çünkü bu, sadece onun değil, ülkesinin de çıkarına idi. Fakat Gurgenc'de Türkler hakimdi ve onlar da dinî inançlar sebebiyle Hazarya'dan kopan Bulgar'la pek de kötü sayılmayan şartlarda bir ittifak anlaşması sağlamıştı. Guzlar ise, Horezmlilerle savaşmış olmakla birlikte, gümrük vergisi almak suretiyle tacirlerin topraklarından geçmesine müsaade ediyorlardı. Bu ticaret Horezm'e fazla bir şey kazandırmadığı için, Türk yöneticinin vicdanı rahattı.

“Çıkar” kavramı, farklı etnoslarda değişik zamanlarda farklı anlamlar ifade etmiştir. Para, Gurgenc emîri için çok şey ifade ediyordu, ama her şey demek değildi. Mesela molla ve ulemanın müzahe-retini, atlı okçuların şevkini, komşu göçbelerin sempatisini ve hatta hatunlarının sevgisini parayla satın alamazdı. Asya'da her şey satılmaz. Aksine birçok şey, duyulan bir sempatiden dolayı hediye olarak verilir. Dolayısıyla emîr de, eğer tahtının bir mezara dönmesini istemiyorsa, bu kurala uymak zorundadır. X. Yüzyılda Horezmlilerin tek düşüncesi din'ul İslam uğruna sürekli cihat etmek olduğundan, başlarında bulunan yönetici de davranış kalıplarını onlara göre uyarlamak zorundaydı. Öyle de yapmıştı.

²⁰ Tolstov, *Po sledam*. s. 244.

²¹ Age., s. 242.

Makdisî şöyle der: “Hazar şehirlerini bazan Cürcan hâkimi ele geçirirdi.”; bir başka yerde ise, “Duydum ki, el-Me'mun Cürcan'dan onlara (Hazarlar'a) hücum etmiş; onları yenmiş ve İslama döndürmüş. Daha sonra duydum ki, Rum'dan Rus denilen bir kavim onlara hücum etmiş ve ülkelerini ele geçirmiş” demektedir.²² İbni Mis-kaveyh ve İbn'ül Esîr ise 965 yılında Hazarya hakanına bir Türk kavminin saldırdığını kaydetmektedir. Horezm, Hazarlar'ın İslamı kabul etmesi şartıyla yardım verir ve sonra “Hazarlar da, hakan da Müslüman olur.”²³ Bu bilgiyi daha önce bildiklerimizle karşılaştıralım.

Mesudî'nin kaydına göre, 943'de Horezmliler ve Yahûdiler müttefik idiler. 965'de ise Hazar Devleti yıkıldı. Dolayısıyla bu iki tarih arasındaki fasılalarda Horezm politikasında değişiklikler olmuştur. Mantıklı düşünüldüğünde, kabul etmek gerekir ki Melik Yosif'in şansı, Olga'nın 957'de Konstantinopolis'e yaptığı ziyaretle birlikte dönmüştür. Demek ki, bu yıllarda (957-864) Horezmliler, Hazarlar'ı Guzlar ve Ruslar'dan korumak bahanesiyle, Volga deltasının putpe-rest ahalisini İslama kazandılar. Berikiler ise, başlarında bulunan yöneticilerden hiçbir iyilik görmedikleri için bu teklifi seve seve kabul ettiler ve böylece Svyatoslav'a İtil yolu açıldı. Savaş hazırlıkları ise, zaten tamamdı.²⁴

54. Beşinci Trajedi

964 yılı, Svyatoslav'ı, Oka'da, Vyatiçler'in ülkesinde gafil avlamıştı. Ruslar'ın Hazar Yahûdileri'yle girdikleri savaş bütün şiddetiyle devam ediyordu; fakat Kiyef knâzı, Hazar süvarilerince kontrol altında tutulan Don bozkırı üzerinden bir saldırıya karar vermemişti.²⁵ X. Yüzyılda Ruslar'ın gücü gemilerdeydi; ama Volga da oldukça genişti. Ruslar, Vyatiçler'le fazla hırlaşmadan, ormandan ağaç keserek ge-

²² Age., s. 252-253.

²³ Agy.

²⁴ S. P. Tolstoff, Mesudî'nin aksine, Ruslar'ın Hazarya'yı Horezmliler'in oraya gelişlerinden önce zaptettiğini ileri sürmekte ve bunu Ruslar'ın Vladimir'in Bulgar'a 985'de yaptığı seferde münhezim oluşuna bağlamayı denemektedir. (Bkz. Tolstov, *Po sledam*, s. 255). Bu, mesnetsiz bir görüştür.

²⁵ Bu, A. A. Şahmatoff'un şüphesine karşı bir cevaptır. (Bkz. Şahmatov, *Raziskaniya*, s. 118-119).

milerini yaptılar ve 965 ilkbaharında onları Oka ve Volga'ya indirip İtil'e doğru yol alarak²⁶ Don ile Dinyeper arasında bulunan Hazar ordusunun arkasında bittiler.²⁷

Sefer mükemmelen planlanmıştı. Ruslar, uygun bir âni gözleyerek kıyıya çıktılar, yağma yapmadan gerekli işeyi temin edip tekrar gemilerine döndüler ve Bolgar, Burtas ve Hazarlar'ın âni bir saldırısına maruz kalmadan Volga boyunca ilerlediler. Sonrasında ne olduğu konusunda ancak tahminde bulunulabilir. Sarısu mansabına doğru Volga iki kola ayrılır. Batıda olanı yine Volga, doğudaki ise Aktübe'dir. Bu ikisi arasında yeşil bir ada uzanır. Yahûdi Hazaryasının kalbi İtil de buradadır.²⁸ Volga'nın sağ sahili vadilerle kaplıdır ve Peçenekler'in oraya gelmiş olması muhtemeldir. Sol sahili Aktübe'dir ki, aralarında Guzlar'ın dolaştıkları kum tepeleri vardır. Eğer Rus gemilerinin bir kısmı Volga ve Aktübe boyunca ilerleyerek İtil'in aşağı kısmına inselerdi, Hazarya başkenti müdafiler için kurtuluş ümidi olmayan bir kapana dönuşürdü.

Ruslar'ın Volga'nın aşağısına doğru ilerleyişi, nehrin tabii akışına göre olduğu için yavaş seyrediyordu. Bu durumda yerli sekene (Hazarlar) balta girmemiş gür delta makileri arasına kaçabilir ve Ruslar isteseler de burada onları bulamazlardı. Ama Yahûdiler ve Türkler'in torunları, eski cesaretlerini izhar ettiler. Ruslar'a karşı direnişi Melik Yosif değil, adı bilinmeyen bir hakan yönetmiştir. Vakanüvis şöyle yazmaktadır: “Kozarlar'la savaşan Svyatoslav, onların şehrini aldı”²⁹ Mağluplardan sağ kalan kimsenin olduğunu sanmam. Ama Yahûdi melikin ve maiyetinin nereye kaçtıkları ise bilinmiyor.

Bu zafer, hem savaşın hem de Hazarya'nın kaderini belirlemişti. Karmaşık sistemin merkezi ortadan kalkmış ve sistem çökmüştü.

26 Artamonov, *Xazar*, s. 426-429.

27 S. P. Tolstoff (age., s. 256) Ruslar'ın Yukarı Don mansabı civarında (yani İtil'in yukarı kısmında) Guzlar'la karşılaşarak Volga boyunca yukarıya yöneldiklerini ileri sürmektedir. Ancak Volga'da akıntı şiddetli olduğu için, sadece halatçıların yardımıyla ilerleyebilirler. Savaş şartlarında böyle bir şey son derece tehlikelidir. Dolayısıyla Ruslar'ın kendilerini Oka ve Volga'nın tabii akımına bıraktıklarını, böylece düşmanla karşılaşmaya hazır olabildiklerini varsaymak gerekir.

28 Gumilëv, *Otkrıtiye*, s. 26.

29 Orada şöyle denilmektedir: “Onların şehrini ve Bela Veja'yı aldı”. Yani buradaki şehir kelimesi Bela Veja'yı göstermez. Bkz. *Xazar*, s. 427

Kalabalık Hazarlar, başlarını Rus kılıçları altına yatırmadılar. Buna mecbur değillerdi. Onlar, Ruslar'ın Volga deltasında yapacak bir şeyleri olmadığını biliyorlardı ve Ruslar kendilerini zalim bir iktidardan kurtardıkları için sevinmeliydiler. Bu yüzden Svyatoslav bundan sonraki ilerleyişini Türk-Hazar hakanına tabii göçebelerin sürekli kullandıkları düz yol boyunca devam ettirerek “kara topraklar” üzerinden Orta Terek, yani Semender'e, oradan Kuban bozkırıyla Don'a ve Sarkel'in fethinden sonra ise hiçbir engelle karşılaşmadan Kiyef'e döndü.

Rus birliklerinin Volga'dan Terek'e veya İtil'den Semender'e geçerek deniz yoluyla³⁰ gitmiş olmaları kesinlikle inandırıcı değildir. Her şeyden önce nehir gemileri, deltanın sığ yerlerine takılıp kalırlar ve ayrıca, Hazar Denizi'nin dalgalı sularına göre yapılmış değildirler. En son olarak da su yoluyla Terek'in şimdiki Grebenskaya istasyonunun bulunduğu noktasına³¹ kadar ilerlemek mümkün değildir. Malum ki Ruslar'ın daha önce Gilan ve Azerbaycan'a düzenledikleri seferler, kendilerine rehber ve gerekli gemileri sağlayan Jüdeo-Hazar yönetiminin desteği ile gerçekleşmişti. 965-66'da ise her iki destek de yoktu.

Dolayısıyla Rus birliklerinin ilerledikleri güzergah boyunca insanları öldürmedikleri, aksine mesken ve bahçeleri tahrip ettikleri konusunda gerçekçi bir izahat arayan klasik rivayeti kabul etmek gerekiyor.

Yarı çöl üzerinden geçen uzun yol boyunca aç kalan Rus askerleri, Semender civarındaki bakımlı bağları ve nar bahçelerini yağmalamışlardır; ama bölge sakinleri Terek sahilindeki gür ormanda kolaylıkla saklanabilmişlerdir. Sarkel sakinleri ise, ortada uğruna savaşacakları bir amaç ve kimse olmadığı için önceden kaçışmışlardı. İtil Yahüdi cemaatinin mahvoluşu, Hazarlar'a ve komşu halklara hürriyetlerini kazandırmıştı.

Hazar'ın kuzey sahilinde Derbent, doğu kesiminde ise Horezm emîri güçlenmişlerdi, ama onlar hürriyetin tadını alan bozkır halk-

30 Artamonov, *Xazar*, s. 427; Paşuto, V.T. *Vneşnaya politika Drevney Rusi*. M., 1968, s. 93.

31 Semender'in şimdiki Grebenskaya ve Şelkovskaya istasyonları arasındaki yeri tesbit edilmiş (Bkz. Gumilëv, *Hazariya i Terek* // *Vest. LGU*. 1964. ! 24, s. 78-88. On 'e% Gde 'e togda Semender*##Istoriq SSR. 1969. ! 3, s. 242-243) fakat V.T. Paşuto bunu farkedememiştir.

larını hakimiyet altında tutamazlardı. Büyük Bozkır'ın tamamında, 250 yıl sürecek bir etnik parçalanma dönemi başlamıştı. Bu sürecin arkasından, kimse göçebe yaşantısına müdahalede bulunmadığı için, orijinal Orta Çağ bozkır kültür farklılıkları şekillenecekti.

Hazar Hakanlığı'nın yıkılması ile sadece bir devlet değil, aynı zamanda uluslararası siyasî, iktisadî, dinî ve hatta etniksel ilişkilerin önemli bir sistem unsuru da ortadan kalkmıştı. Saldırgan Jüdaizmin yardımına güvenen bütün taraflar, çok önemli bir desteği kaybetmişlerdi. Sonuçta Fransa'da Carolingien hanedanının pozisyonu bozulmuş ve yerini millî prens ve feodallere terketmek zorunda kalmıştı. Çin'de göçebe karşıtı bazı askerî isyanlar, yeni doğan Sung hanedanının milli politikasına karşı saldırgan tavır takınarak büyümüşlerdi; Bağdat halifesi zayıflamış, Afrika'nın küçük emirlikleri ve Arabistan şöyle dursun, Mısır üzerindeki kontrolünü dahi kaybetmiş; başıbozukluk, Sâmanî Emîrliği'ni kemirmişti. Kısacası Hazarya'nın yıkılışı, müttefikleri için kötü olmuştu.

Tuhaftır ama, hamisini kaybetmiş bir ülkeyi ele geçirmeyi deneyenler de kazanamadılar. Horezmliler, 977'den 985'e kadar Volga'da tutundular, fakat Bolgarlar'la samimî bir ittifak kuramadıkları için Povolje'yi kâfir Guzlar'a bırakarak çekip gittiler. Sonuncular ise, XII. Yüzyılda dahi Volga deltasında, Tabol çayı üzerindeki Saksin³² ahalisinin büyük bir kısmını teşkil ediyorlardı.³³

965'de hayatta kalmayı başaran Hazar Yahûdileri, sabık devletlerinin çeşitli yerlerine dağıldılar. Bir kısmı Dağıstan'a yerleşti (Dağlı Yahûdiler), diğerleri ise Kırım'a geçtiler (Karaimler). Ana cemaatle bağları kesilen bu küçük etnoslar, kalabalık komşuları arasında bakiye (relikt) haline geldiler. Jüdeo-Hazar kimerasının yıkılışı, hem onlara, hem de Hazarlar'a huzur getirmişti. Ama onların dışında savaş ve zafer ümidini kaybetmeyen ve Batı Avrupa'ya sığınan Yahûdiler de kalmıştı.

32 Bolşakov, O. G., Mongait, A.A. *Puteşestviye Abu Hamida al-Garnati v Vostochnuyu i Tsentralnuyu Yevropu (1131-1153)*. M., 1971, s. 27-30.

Bundan sonra: Bolşakov, Mongait, *Puteşestviye*.

33 Gumilëv, *Skazaniye*, s. 171.

55. Kimeranın Yıkılışı

Böylece Yahûdi ve Hazarlar'ın yolları ebediyen ayrılmıştı. Hazarlar'ın Don Vadisi'ndeki torunlarına “Brodnik” denilmeye başlandı. Fakat Brodniklerin torunları bilahere bu etnonimi değiştirerek Kazaklar diye anılmaya başladılar.* Çernigov knâzlığıyla olan sıkı ilişkileri sayesinde Rus dilini alan Brodnikler, henüz IX. Yüzyılda Hristiyan olmuş ve süb-etnos olarak Rus etnosu bünyesinde yer almışlardır.

Hazarlar'ın, devletlerini kaybetmelerine sebep olan Yahûdiler'i sevmeleri için hiçbir sebepleri yoktu. İtil'in ekonomik refahı onlara hiçbir fayda sağlamamıştı. Üstelik hakim zümrenin kültürü de onlara yabancı, bir o kadar da ters idi.

Yahûdiler'in İran kolu, Hazarlar'a Mazdakî görüşlerini getirmişlerdi. Aklın almadığı, yani her tür spontan olay, tabiat ve bizzat insanın hisleri kötülükle izah edilmişti. Aklın kabul ettiği şeyler ise -akıl da yanılabilir olmakla birlikte- iyilik olarak açıklanmıştı. Bizans koluna gelince, o da haricez-memleket hakları, yani ana yurt landşaftıyla doğrudan temasların bulunmamasının verdiği hakları getirmiş; böylece her ikisi de ancak hin-i hacette hesap verdiği etnik çevreleri için çekilmez unsurlar olmuşlardı. Tabii sonuçta hem tabiat, hem de insanlar onlara karşı isyan etmişlerdi.

Hazarya'nın hakim zümresinin -hakim etnosunun da diyebilirsiniz- kaderini, kendilerini Don ötesine atabilenler veya Dağıstan sıradağlarının tepeleri arasına, Terek ötesine gizlenebilenler hariç ülkenin yerlileri paylaştılar. Kendilerini besleyen toprakları Hazar Denizi'nin dalgaları altında kaldığı için Volga Hazarları en zor duruma düşen kesim olmuştu. Eğer Hazar seviyesi III. Yüzyılda -36 m. seviyesinde ise, XIII. Yüzyılda -19 m.ye ulaşmıştı ki, bu, suların 17 metre yükselmesi anlamına geliyordu. Kafkas ve İran'ın dik yamaçlı sahilleri için bu yükselme fazla bir anlam ifade etmiyordu, ama Hazarya'ya bitişen kuzeyin düz sahilleri için söz konusu transgresyon bir felaket olmuş ve bölge, Atlantid'in Netherlands'ına dönmüştü. Çiçekli bağlar, yeşil meralar.. hepsi sular altında kalmış; sadece daha

* Okuyucu, Brodnik kelimesiyle ilgili olarak, Selenge Yayınları arasında çıkan “Muhayyel Hükümdarlığın İzinde” adlı eserin 366. sayfasında geniş bilgi bulabilir. (çev.)

önce Hazar mezarlarının bulunduğu sıra tepelerin kuru tümsekleri kendini kurtarabilmişti.

Hazarlar, sadece etnik bütünlüklerini kaybetmemişler, ayrıca vazgeçemeyecekleri hatıralardan veya ilmi bir tabirle söylersek, etnik geleneklerinden de mahrum kalmışlardı. Hazarlar'ın torunları, Hazar olduklarını unuttular; Hazarlı Yahûdiler'in torunları ise, sadece atalarının yaşayıp etkili oldukları bir ülkeyi unutmuş oldular. Sonrası malum: Yahûdileri için Volga'nın aşağı akımları bir vatan değil, toparlanma sahası idi. Dolayısıyla trajik başarısızlığın hatırlanması, onlar için pratik bir anlam ifade etmiyordu. Bu yüzdendir ki Hazarya, yazılı, arkeolojik ve etnoğrafik yani âyin ve inançlarla ilgili tarihsiz kaynakların ülkesi olmuştur. Yine de, XX. Yüzyıla kadar olan bütün tarihler ayıklama ve tenkide tabi tutulmasına rağmen, Hazarya tarihi, klasik metotlara uygun olarak yazılamaz.

56. Kimera Neden Rusya'da Ortaya Çıkmadı?

Sanırım, Hazarya'da kurulan etnik kimeranın aynısının IX-X. Yüzyıllarda Rusya'da da ortaya çıkması için bütün şartlar mevcuttu. Yabancılar, yani Varegler, Kiyef topraklarında 60 yıldan fazla bir süre -882'den 944'e kadar- hükümlerlik kılınmışlar ve ondan sonra da hi savaşçı sınıf olarak bir takım imtiyazlardan faydalanmışlardır. Vakanüvislerce zikredilmemiş olsa bile, bu dönemde pekçok bastardin ortaya çıktığı şüphesiz. Malumdur ki, vakanüvisler, okuyucularına herkesin bildiği şeyleri değil, kendlerine göre şâyân-ı zikir olan hadiseleri kaydederler. Çünkü habercilik, istatistikî kayıt demek değildir. Dolayısıyla rivayet kaynaklarının melezeleşme konusunda doğrudan bilgiler vermemesi, araştırmacıyı şaşırtmamalıdır. Ama başka bir şey şaşırtıcıdır: Varg ve Slavyanlar'ın torunları, sanki hiç olmamışlar gibi, iz bırakmadan nereye gittiler? Halbuki Norveçliler'in torunları Kuzey İngiltere ve Normandiya'da hâlâ yaşamaktadırlar. Buna karşılık İrlanda ve Sicilya'da mevcut olmadıkları gibi Podneprov'da da yoklar. Yoksa burada herhangi bir kural mı var?

Mademki kaynaklar bu sorumuza cevap vermiyorlar, biz de teorilere ve geniş analogi metotlarına müracaat ederiz. Rusya'da oluşan durumu, biri VII, diğeri IX. Yüzyılda olmak üzere iki defa kendini gösteren durumla kıyaslayalım.

VI-VII. Yüzyılda Hazarlılar, Türk bahadırlarıyla kaynaştılar; onlar da başlarına Açına boyundan bir prensi hakan olarak seçtiler. Bu “sosyal bünyenin”, yani şekillenen siyasî bütünlüğün ortaya çıkardığı bir etnik “kseniya” idi. Türko-Hazar melezleri askerî kumandanların yerini alarak, önceki vatanları Çinliler tarafından ortadan kaldırıldığından, yeni vatan için canlarını feda ettiler. Bir başka deyişle onlar, Hazar etnogenezine yabancı bir beden olarak değil, bir komponent olarak katıldılar.

Bu yüzdendir ki, hakan ailelerinin göçebe âdetlerini muhafaza etmesi, karma etnos içindeki karşılıklı sosyal ilişkiler için bir engel teşkil etmedi. Şunun şurasında, şayet hakan yazları Volga'dan Terek ve Don'a gitmek istiyorsa, bırak gitsin! Bunun kimseye bir zararı yok.

Diğer bir konu, kendi cemaatini Hazarya'da hakim zümre haline getiren Obadya ve torunlarının rejimiydi. Onlar, tebaaları için değil, kendileri için çalışıyorlardı. Hazarlar bu cemaat içine karışmadıkları, Yahûdiler de kitleler seviyesine inmeye tenezzül buyurmadıklarından, bir asimilasyon söz konusu olamazdı. İki farklı süper-etnosa mensup bu iki etnos, aynı çevrede birbirlerini aşağılayarak yaşıyorlardı. İşte kimera budur.

Kiyef'deki Varegler, ne Türkler'e, ne de Yahûdiler'e benziyorlardı. Bir kere işgalciydiler. Ahaliyi adı birer “soyguncu” gibi haraca kesiyorlardı. Vahşi idiler. Kafalarına estiği gibi hareket ediyorlardı. Tebaalarını Hazar ve Pontus'a anlamsız seferlere gönderiyorlardı. Başka bir süper-etnosa mensuptular; farklı bir dinleri ve kendilerine has bir kültürleri vardı. Bütün bunlar, Hazarya Yahûdileriyle benzerlikleri olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan, profesyonel Varegler [kiralık askerler] polietnik bir yapıya sahiptiler. Askerî kıtaları sadece İskandinavlar'dan değil, Pribaltlı Polab Slavyanları, Latışlar ve Finler'den oluşmuştu. Bu durumda İskandinavlar kendi etnosların temsilcisi değil, “başiboş bomba”, yani passioner patlamaların vatanlarından koparıp attığı insanlardı. Yani eski geleneklerle olan bağlarını koparmışlar; çocukları ise, teşkil ettikleri yeni gelenekleri annelerinden miras almıştı. Dolayısıyla Varegler'in çocukları değilse bile, torunları, tıpkı Hazarya'daki Türk çocuklarında olduğu gibi, Slavyano-Rosslar'ın neslidir. Buna da bilhassa Vareg babaların ya hezimetle sonuçlanan savaşlar-

da ölmüş olmaları, ya da torunlarına sadece genetik nesil, yani yükseliş safhasının passionerliğini bıkararak -ki hiç de az şey değildi,- Kiyef'i Konstantinopolis'e tercih etmiş olmaları sebebiyet vermiştir.

Eğer IX. Yüzyıl'da Kiyef'e "Varegler" değil de, XII. Yüzyılda Pomeranya ve Brandenburg'da olduğu gibi, İsveçli, Norveçli, Danimarkalı ve German bireyler gelmiş olsalardı, onların Hazar Yahûdileri'ne benzerlikleri yüzde yüz olurdu. Yahûdi Rahdânîler, passionerliğin yüksek aşamasında suni olarak muhafaza edilmiş bir süper-etnosun temsilcileriydiler. Oraya buraya dağılmış olmak, onları engelliyordu. Çünkü onları antropogen landşaft, yani şehirler besliyordu. Bu "sunilik", yani aşırı katı sistem sayesinde yüksek derecede passioner ısınmalar olmamıştır, ama sistem de her an kırılabilir bir düzeye gelmiştir. Bu yüzden 965'de aldığı ilk güçlü darbe ile parçalanmıştır. İskandinav etnosları ise, süper-etnosun teşkiline iştirak etmelerine imkan sağlayan passionerlik safhasına ancak XII. Yüzyılda ulaşabilmişlerdi, ama o zaman da artık Büyük Kiyef Knâzlığı için bir tehlike teşkil etmiyorlardı.

Görüldüğü gibi Varegler, olmayan "asaletleri" sebebiyle değil, tıpkı İrlanda'da tutunmayı başaramadıkları gibi, burada da beceremediklerinden, Kiyef'de bir kimera teşkil etmemişlerdir. Sadece hallaç pamuğu gibi atılmış Normandiya'da ve kanı kurumuş Nortumberland kolonisinde Normanlar ve Vikingler -ama Varegler değil,- yerli halklarla asgari düzeyde temaslar kurarak, boş, harabe haline gelmiş veya kimsenin işine yaramayan topraklara saçılmışlardır. Bu yüzden onlar Norveçli olmaya son vermişler, aksine Fransız ve İngilizler'in alt-etnoslarını teşkil etmişlerdir.

IX. Yüzyıl Rusyasında bir kırılma, akmatik safhadan atâlet safhasına geçiş yaşanmıştır. Bu ağır dönemde Varegler de açık yaradaki bakteriler gibi Rusya'ya sökün etmişlerdir. Fakat "akyuvarlar" -yerli passionerler- kendisinden geriye iz olarak sadece asker-knâzlar hanedanı Rurikoviçler adının kaldığı bu enfeksiyonu iyi etmişlerdir. Bunlar, Slavyano-Ross etnosunca bünye içinde eritilen melezlerdi. Bu etnik düzelme sürecinin Olga'nın siyasî darbesi ile değil, bir kültür hareketi, yani eski Got-Rossomon geleneğinin Bizansla yeniden temasa geçmesi- Rusya'nın Vladimir Svyatoslaviç tarafından Hristiyanlaştırılmasıyla son bulduğunu varsaymak gerekir. Ancak, yukarıdan beri anlatılanlardan daha az önemli olmayan bir başka fenomen daha vardı.

IX. Yüzyılda Batı Avrupa'yı sarmalayan passioner yükseliş, orada güçlü ve yırtıcı bir süper-etnosun şekillenmesine yol açmıştı ki, onunla yüz yüze gelmek kaçınılmazdı. Bu karşılaşma dostâne veya hasmâne olabilirdi, ama her halükârda önü alınamaz sonuçları beraberinde getirecekti. Bundan sonraki bölümlerde de bu mesele üzerinde durulacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NOOSFERİN COĞRAFYASI

X-XII. YÜZYILLAR

(Kiyef Hakanlığı ve Büyük Knâzlığa Dönüşümü)

Tereddüt Çağı (966-985)

Ölüm Kalım Savaşı

Eşyanın Kanunu (986-1036)

Bozkır Sınırında (1036-1061)

Çağlara Veda (1062-1115)

Farklı Dinler, Farklı İnançlar

Altın Sonbahar

X. TEREDDÜT ÇAĞI (966-985)

57. Slavyan Batı Taraftarlığının Doğuşu

Büyük Halk Göçleri çağında şekillenmiş bulunan Slavyan etnik bütünlüğü, IX. Yüzyıla kadar hemen hemen hiçbir engelle karşılaşmadan gelişmişti. Germanlar Batıya gitmiş; Bizans, farklı mezheplerin yol açtığı din savaşlarının ateşiyle yanıp kavrulmuştu. Arap hali-feliği ise uzaktaydı. Sadece Avarlar biraz can sıkıyordu; fakat onların başarıları da Slavyan Samo devleti tarafından iki paralık edilmişti. Slavyanlar'a en büyük fırtınayı getirenler Macarlar oldu, fakat onlar da Avarlar gibi, Slavyan topraklarını Batı Avrupa'dan ayıran bir bar-yer vazifesi gördüler.

X. Yüzyıl ortalarına kadar Batı Avrupa, doğulu komşuları için herhangi bir tehlike arzetmiyordu; fakat birleşik Sakson hanedanı Germanyaya, güçlü ve gelişen bir devlet haline gelmişti. German saldırı-ganlığı sadece askerî alanda değildi. Misyoner rahipler de en az şövalyeler kadar aktif idiler ve her ikisinin de gösterdiği hedef, Do-ğu Avrupa idi. Elbe ve Pomorye civarındaki kafir Slavyanlar, Ger-manlar'a karşı şiddetli bir direniş gösterdikleri gibi, sık sık huruc ha-reketleri de gerçekleştirmişler, ancak Vistul'daki doğulu komşuları Ba-tı kültürünün tesir sahası içine girmişler ve 965'den sonra Katolik olmuşlardı. Bunun anlamı “German Milletinin Mukaddes Roma İm-paratorluğu”¹ imparatoruna vassal olmak demektir. Slavyan Batı ta-raftarlığı böyle başlamıştı.

İyi birer şiir nümunesi olmakla birlikte, Katolik misyonerlerin gücü ve görüşleri karşısında ne Slavyan, ne de İskandinav miteoloji-

1 Carlos Magnus'un 800'de kurduğu imparatorluğun resmi adı: Sancta Imperia Romana Hermanorum idi.

si tutunabilirdi. IX. Yüzyılda Danimarka ve Güney İsveç, Hristiyanlığı kabul etmiş; müteakiben X. Yüzyılda İskandinavya'da pagan reaksiyonu bitmiş ve en sonunda da XI. Yüzyılda Norveç'de Büyük Knud zamanında Hristiyanlık şahika dönemini yaşamış ve böylece parçalanma safhasında bulunan Orta Çağ "Hristiyan Dünyası" süper-etnosu toparlanmıştı.

İsveç ve Norveç, kendi ülkelerinde tutunmayı başaran savaşçı paganizmin kaynakları haline geldikleri için, Hristiyanlık İskandinavya'da hayli yavaş ve zor bir gelişme kaydetmiştir. Vargler, kaybettikleri topraklarını gurbette telafi etmenin peşindeydiler.

Slavyanlar'a karşı verilen mücadelede Batının rakibi, etnogenezin atâlet safhasında bulunan Bizans idi. Zengin ve eğitimli Bizans, Konstantinopolis'de vaftiz olmuş Macar kumandanları ve Rus Grand düşesi Olga'nın muhayyilesinin esiri olmuştu. Konstantinos Porphyrogenetos, bu vaftiz olayını Doğu ile Batı inançlarının dengelenmesi olarak görür ve bu amaçla 959'da Almanya kralı I. Otton'a müracaat ederek, başpiskopos ve rahipler gönderilmesini talep kılar. Almanlar, Polanyalıydılar ve ne de olsa kendilerini Ruglar'ın kraliçesi (Helena regina rugorum) bizzat davet etmişti. 961'de maiyetiyle birlikte Kiyef'e gelen başpiskopos Adalbert, "962'de hiçbir şey elde edemedi geri döner ve hatta dönüş sırasında refakatindekilerden bazıları öldürülürken, kendisi dahi canını zar zor kurtarır."² Eski Rusya'da Adalbert'in canını sıkan ne idi? Onun canını sıkan şey, Ruslar'ın Katolikliği kabul etmeden Ortodoksluğu benimsemiş olmalarıydı. Her nedense Rusya'da batıcılığa karşı bir muhalefet zuhur etmişti. Bu konu üzerinde biraz durmayı deneyelim.

X. Yüzyıla ilgili bilgiler bölük pörçük olduğu için, 961 yılına kadar olan senkronik kesintideki tarihi-kültürel olayları aydınlatma imkanımız yok. Ama eğer mevcut bilgileri bütünüyle önümüze yığarsak, o zaman aradığımız cevabı bulabiliriz.

IX. Yüzyılda Carolingien imparatorları, takip ettikleri katı politikayı sürdürebilmek için Yahûdi Rahdâniler'den para almışlar, buna mukabil de onları himaye etmeyi üstlenmişlerdi. 828'de Ludwig Dindar, Yahûdi tacirlere, onların gemilerini kendi özel memurlarına

2 Priselkov, M. D. *Očerki po tserkovno-političeskoj istorii Kiyevskoy Rusi X-XII vv.* СПб., 1913, s. 12-13.

karşı koruyan bir tevkî vermişti.³ Bu gemiler, çoğunluğu Hristiyan olmak üzere Slavyan köleler taşıyorlardı. Lyon başpiskoposu Agobardus, Yahûdi tacirlerin İspanya'ya (Müslümanlara) Hristiyan köleleri sattıkları ve üstelik yöneticilerin de bu olaya seyirci kaldıkları konusunda boş yere serzenişte bulunuyordu.⁴ Bundan başka kilisenin hümanist yardımlarıyla hürriyetlerini elde etmesinler diye Yahûdiler'in elinde bulunan kölelerin vaftiz edilmeleri de yasaklanmıştı. Bunun sebebi malum: Yahûdiler gelirlerinin 10/1'ni, Hristiyanlar ise 11/1'ni saraya vergi olarak ödüyorlardı. Slavyanlar'a ne olduğu Almanlar'ın umurunda mıydı?!

Frank devletinde Hristiyanlığın zafer kazanmasından hemen sonra, kölelik ortadan kalkmış ve “servus” kelimesi ancak kendi toprağını bile satılabilen kale sakini anlamı ifade etmeye başlamıştı. Dolaşısıyla IX-X. Yüzyıllarda Slavyan toprakları, tıpkı XVII-XIX. Yüzyıllarda Afrika'da olduğu gibi, Yahûdiler için köle kaynağı haline gelmişti. Carolingien hanedanı feodallerle girdiği savaşta gücünü kaybederken, Yahûdiler'e verilen haklar da bir artış meydana geldi. 906 yılında Passau'daki Bavar-Slavyan gümrüğünde, Yahûdi köle tacirleri, Hristiyan tacirlerle eşit haklara sahip oldular. Slavyan delikanlıları ve genç kızları buradan Verden, Lyon ve Narbonne yoluyla İspanya'daki Araplar'a gönderiliyorlardı.⁵ Bu zavallıların bir çoğu vaftiz olmuştu ve onları ancak başpiskoposlar satın alabilirlerdi ve örneğin Adalbert, sadece tek bir Yahûdinin elinde bulunan köleleri satın alacak kadar dahi parasının bulunmadığından yakınıyordu.⁶

I. Otton'un sürdürdüğü bu iktisadî politika⁷ sonucunda, Katolikliğin yayıldığı Slavyan ülkeleri hızlı bir şekilde genel Batı Avrupa ekonomik sisteminin içine girdiler. Yahûdiler Polonya'da tuz, buğday, kürk ve Macar şarabı ticaretini tekellerine almış olduklarından Kırıl Meşko (960-992), hükümdarlığında Latin dinini henüz sağlamlaştıramamıştı.⁸ Safdil Polaklar, yabancılara misafir olarak kolla-

3 Şipper, I. *Vozniknoveniye kapitalizma u yevreyev Zapadnoy Yevropı* (do kotsa XII veka). *SEB.*, 1910, s. 22. Bundan sonra: Şipper, *Vozniknoveniye kapitalizma*.

4 Agobardus. *De insolentia Judaeorum* (Cit. po. Wipper I. Ukaz. soh. s. 22).

5 Şipper, *Vozniknoveniye kapitalizma*, s. 26.

6 Agy.

7 *Arxiv Marksa i -ngel;sa. T.*, s. 65.

8 Şipper, *Vozniknoveniye kapitalizma*, s. 26.

rını açmışlardı. Çünkü Hazar sisteminin belasıyla henüz yüz yüze gelmemişlerdi ve Hazarlar'ın misafirperverliklerinin cezasını nasıl ödediklerini idrak etmiş değillerdi. Ama olup bitenlerin mahiyetini kavramış bulunan Kiyefliler, Hazar tecrübesinin yenilenmesini istemiyorlardı ve bu yüzden dikkatlerini Konstantinopolis'e çevirmişlerdi.

Grekler, Yahûdiler'den daha kötü tacir değillerdi, ama onlar başka bir yol takip ediyorlardı. Slavyan gençleri onlara da lazımdı, fakat köle olarak değil, satın alınmaktan ziyade ücretle kiralanmaya daha yatkın savaşçılar olarak gerekliydi. Ayrıca onların X. Yüzyılda Yahûdi tacirlerin aracılığına da her yerde ihtiyaçları yoktu; çünkü zaten Doğu Bizans'la doğrudan sınırdaş olmuşlardı. Bizans'ın X. Yüzyıldaki batı sınırları ise Venedik'e kadar uzanıyordu. Konstantinopolis konsili, 922'de bir takım ticarî imtiyazlar elde etmiş bulunan Venedikli tacirlere baskı yaparak, sadece Yahûdi gemilerinin kabul edilmesini değil, aynı şekilde Yahûdi mallarının ithalini ve bunların kendi mallarıymış gibi deklare edilmesini de yasakladı.⁹ Greklerle Yahûdiler'in Akdeniz'de ekonomik hakimiyeti ele geçirme konusunda birbirleriyle girdikleri bir asırlık mücadelenin finali idi bu. Yahûdiler'e sadece Batı Avrupa ve Fatımî hakimiyetindeki Mısır kalmıştı. Çünkü Afrika ile İspanya'da Berberî ve Tavarıklar'ın, Ön Asya'da ise Selçuklu Türkleri'nin güçlenmeleri Yahûdi tacirlerine davetiye çıkarmıştı. Bozkırlı savaşçılar, lüks peşinde değillerdi ve bu yüzden, anlamadıkları finans operasyonlarına sıcak bakmıyorlardı. Bizans'ın siyasî faaliyetlerinin kendilerine kadar ulaşmayacağını zanneden Doğulu Slavyanlar, sadece bu tür faaliyetlere katılıyorlardı. Bu yüzden ki Bizans kültürü cazip gelmiş ve kendine bir yol bulmuştu.

Ancak, Bizans Ortodoksluğuna karşı en güçlü direnişi Batı değil, Kuzey gösteriyordu. Slavyan-Rosslar değil ama, Normanlar bu yeni dünya görüşüne karşı verilen mücadelenin başını çekiyorlar ve Olga muhaliflerini de saflarına katıyorlardı. Bu prensip sahibi paganların başında veliaht prens ve aynı zamanda Hazar fâtihî Svyatoslav vardı. Olga'nın yapabileceği ne kalmıştı?

En iyisi iktidarı tamamıyla oğluna terkedip, bir kenara çekilmekti.¹⁰ Fakat nedense aksi olmuş, oğul uzak ülkelere sefere gitmiş, an-

⁹ Age., s. 27.

¹⁰ M. D. Priselskoff (age., s. 14) onun da böyle yaptığını var sayıyor, ama olayların detaylı bir tahlili aksini göstermektedir.

ne ise iktidarın başında kalarak, babalarını hemen hemen hiç görme-yen torunlarını büyötmekle meşgul olmuştu.

İşte dikkat çekici olan da budur. Knâz ve kafir drujinası seferler-de olduğu sırada, putperest halk vergisini ödüyor, Kiyef Hristiyan cemaati ise ülkeyi çekip çeviriyordu. Siyasî güçler arasında bir den-ge olduğu için de taraflar barış içinde yan yana yaşıyorlardı. İşte, 889'da, yani kuzey siklonlarının yol açtığı kuraklığın Aral civarını ve Sır-Derya'nın aşağı akımlarını çöle çevirdiğı bir sırada Karadeniz çevresindeki bozkırlarda gözük-en Peçenek kalıntılarının kilit rolü oynadığı olaylar, böylesi gergin bir dönemde vukû bulacaktı.¹¹

Peçenekler'in tamamı değil, ancak en passioner olanları batıya göç etmişlerdi. Diğerleri Çelkar Gölü sahillerinde kalmışlardı ve ko-yun yetiştirmekle uğraşıyorlardı. Bunlar, Hazar yöneticilerinin yaka-layıp köle ettikleri ve İslam ülkelerine sattıkları "zavallı Peçenek-ler"di.¹² Dolayısıyla batıya, Dinyeper ve Tuna boylarına gelen Peçe-nekler, komşularının kendilerine saygılı davranmaya mecbur edecek kadar güçlüydüler.

58. Hazarya'nın Taksimi

Svyatoslav'ın elde ettiğı muhteşem zafer, Kiyef ve Rus toprakları-nı kurtarmıştı, ancak fâtişlerin durumu kesinlikle iç açıcı değildi. Dinyeper'in bütün sol sahili, Kiyef yönetimine düşmandı. Seversk bölgesi, VIII. Yüzyıldan itibaren Hazarlar'a bağlıydı. 965'de Seversk bölgesini yandan çevirmek için İtil'e yürüyen Svyatoslav'ın yo-lu, Vyatiçler'den daha az tehlikeli gayr-ı dost bir ülkeden geçmekteydi. Olga'nın Bizans'a yönelme konusunda uygulamaya başladığı siya-sî değişiklikten itibaren Çernigov adı Rus vakayinamelerinde zikre-dilmez olmuştur ki, bu da onun Kiyef Hakanlığı tarafından kaybe-dildiğini gösterir. Birkaç yıl sonra Severyanlar da sol sahilde yaşayan Peçenekler'in Kiyef üzerine yürümesine göz yumacaklardı.¹³ Kısaca-sı, zengin ve güçlü Seversk bölgesi, Kiyef'e bağımlı değildi.

11 Gumilëv, *İstoki ritma*, s. 85-94.

12 Peçenekler hakkında detaylı bilgi için bkz. Artamonov, *Xazar*, s. 350-352.

13 Şevçenko, *Na rubeje*, s. 51.

Radimiçler kopmuş, Vyatiçler bağımsızlıklarını muhafaza etmekteydi ve Polotsk knâzı Rogvolod, fiilen adavet sergilemekteydi.¹⁴ Kiyefe sadık kalanlar sadece Novgorod, Smolensk,¹⁵ Drevlyan bölgesi ve itaat altına alınmış bulunan Tverliler ve Uliçler'di. Fakat bu sonuncuların Bug ve Dinyester boyunca uzanan toprakları, bozkırın sulak kesimlerine saçılmış bulunan göçebe Peçenekler tarafından münavebeli olarak kullanılıyordu.

Batı sınırları, daha az belirlenmişti ve sadece X. Yüzyıl sonları ile XI. Yüzyıl başlarında Kiyef knâzları Batı Bug hattına gelebilmişlerdi.¹⁶

Sabık Polyan bölgesi Lehler'e geçmişti ve şekillenmekte olan Polonya'nın nüvesini teşkil ediyordu. Leh ve Ruslar'ın Doğu Slavyanlarının iki kolu olarak birleşmesi, X. Yüzyıl ortalarında vukû bulabilecek siyasî bir çatışmayı engellemiştir.

Svyatoslav'ın Hazarya Yahûdi cemaatine indirdiği darbe sertti, fakat tamamıyla mahvedici değildi. Svyatoslav, Sarkel yoluyla Aşağı Volga'dan dönerken, Kuban ve Kırım'a yönelmişti. Çünkü burada Hazar kaleleri kalmıştı ve bunlar Bizans'la yapılan ticareti kontrol altında tutuyorlardı ki, bu sayede 966-986 yılları arasında merkezi Tmutarakan olan küçük bir devlet tutunmayı başarmıştı.

Arap müelliflerinin elde ettikleri bilgilere göre, Kuzey Kafkasya'daki savaş henüz 968-969 yılında devam etmekteydi. İbni Havkal, Hazarya'dan kaçanlarla Gûrgan'da karşılaştığını, onların kendisine İtil ve Semender'deki tahribatlardan bahsettiklerini ve Ruslar'ın bundan sonra "Rum ve Andalus"a gittiklerini kaydetmektedir.¹⁷ Rum'a, yani Bizans'a gelenler muhtemelen Bulgarya ve Trakya'da bulunan Svyatoslav ordusuna katılmışlardır, ama peki diğer Ruslar neden İspanya'ya gittiler?

Ruslar'dan herhangi bir grubun Kiyef yönetiminden memnun olmadığını ve bu yüzden bildikleri bir yolla İspanya'ya gittiğini iddia

14 Alekseyev, L. V. *Polotskaya zemlya* // *Drevnerusskie knq'estva* X-XIII w., s. 218.

15 Syedov, V. V. *Smolenskaya zemlya* // *Drevnerusskie knq'estva* X-XIII w., s. 249.

16 Tolochko, P. P. *Kiyevskaya zemlya* // *Drevnerusskie knq'estva* X-XIII w., s. 10.

17 Paşuto, *Vneşnaya*, s. 95.

etmek tehlikelidir. Ruslar, henüz 844'de Endülüs'e bir çıkarma yapmış, Sevilla civarını yağmalamış ve Araplar'ın hafızasında kötü bir izlenim bırakmışlardı. Bu yüzdendir ki 971 Temmuzunda İbn el-İdari şu satırları yazacaktı: “El-Mecus el-Urdman mel'unları harekete geçerek el-Andalus'un batı sahillerine geldiler.”¹⁸ Ruslar bu defa bir akın tertipleme riskini göze almayarak, 968'de Galiçya'ya çıkarma yapıp, Santiago'yu yağmaladıktan başka başpiskoposu da öldürmüşler ve ancak 971'de Kont Gonzalo Sançis tarafından geri atılmışlardı.¹⁹ O tarihten itibaren de bir daha sesi solukları çıkmamıştı. Rusya, pekçok cesur savaşçısını kaybetmiş; ama zayıflamamış, aksine güçlenmişti. Dolayısıyla potansiyel âsiler, bütün orduların sevmedikleri tiplerdi.

Kiyef Devleti, her ne kadar monolit olmaktan uzaksa da, fazla mozaik bir yapıya sahip de değildi. Ancak, 967'de²⁰ Svyatoslav'ın fazla büyük olmayan ordusu, Macar ve Peçenekler'in güçlü süvarileriyle Bolgarlar'ı yenerken, güya Bolgarya'dan çağırılan diğer bir ordu da Kuzey Kafkasya'nın fethini tamamlıyordu.

İmdi bir soru: Eğer Svyatoslav Tuna boylarında savaşıyorsa, Aşağı Volga ve Terek'de Rusya düşmanlarını mağlup eden kimdi? Bunlar, 967-968 yılları arasında Rusya'nın dostu olan bozkırlı Türkler'in ta kendileriydi. İbni Havkal, Rus-Hazar savaşı sırasında Peçenekler'in Ruslar'ın müttefikleri ve “en keskin” kılıçları olduğunu kaydeder.²¹ Bizans'ın Peçenekler'i bütün düşmanlarına karşı kullandığını Konstantinos Porphyrogenetos'dan öğrendiğimiz veçhile, muhtemelen “Hazar Hakanlığı'na karşı verilen savaş” onların yardımıyla tamamlanmıştı. Bu mantıklı; çünkü Peçenekler ganimetlerle geçimlerini sürdürüyorlar, Grekler ise Yahüdi rakiplerinden kurtulmuş oluyorlardı. Dolayısıyla Slavyan-Rosslar'ın Hazarya'ya iki sefer düzenlediği ve Semender'in nar bahçelerini tekrar talan ettikleri şeklinde bir görüş ileri sürmenin hiçbir edille-i müsbitesi yoktur.²²

18 Age., s. 140.

19 Müller, *İstoriya islama*, IV/109; Veber, *Umum Tarih*, VI/500.

20 6475 (967) yılı Vakayinamesi. (Bkz. Ribakov, B.A. *Kiyevskaya Rus i russkiye knâjestva*. M., 1982, s. 378; metin tenkidi ve tarihlerin yorumu için bkz. age., s. 380).

21 Minorsky, V. F. *Kuda yezdili drevniye rusi? //Vostohnye istohniki po istorii narodov Vostohnoj Evropy# pod red. A.S. Tveretinovoj*. M., 1964, s. 26.

22 Moşin, V. *Rus i Hazariya pri Svyatoslave//Seminarium Kondakowianum*. T. VI. Praha, p. 193-195; Paşuto, *Vneşnaya*, s. 95 (A.P. Novo-

Elbette bu savaşın bütün detayları yeterli bir vuzuhiyet ile anlatılmış değil.

Bununla birlikte malumdur ki, Hazarya'daki Yahûdi iktidarı yıkılmış, Hazar putperestleri İslamı kabul etmiş ve Ruslar, gerek Povolje'de ve gerekse Hazar Denizi sahillerinde bir karış toprak dahi elde edememişlerdir. Buna karşılık Hazar'ın batı sahilinde Derbent emîri güçlenmiş, doğuda ise Volga mansabına kadar uzanan Horezm emîrliği büyümüştür. Volga civarındaki Jüdaizme gelince, yerini İslama bırakarak sessiz sedasız ortadan kaybolmuştur.

59. Şeytanlar veya Tanrılar

I-IV. Yüzyıllarda Yakın Doğu ve Doğu Avrupa etnogenezlerinin eş zamanlılığı, yeni doğmuş etnosların manevî hayatlarındaki olaylarda bazı paralelliklere yol açmıştır. III. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun doğu kesiminde iki din birbiriyle çekişiyordu: Hristiyanlık ve Mitraizm. Her iki din de Olympus tanrılarının ilk Helenistik kültüründen uzaktı. Mitraizm, Julian Otstupnik'in ölümüyle birlikte dünya görüşü olma pozisyonunu kaybetmiş, ama Arius Hristiyanlığı zafere ulaşmıştı ki, daha sonraki hikayenin çıkış noktası da bu olacaktır.

Doğu Avrupa tarihi, dikkat çekecek kadar kötü bilinmektedir, ama orada da analojik bir durum gözlenmektedir. III. Yüzyılın tamamını Illiryalı Mitraist imparatorlarla savaşarak geçiren Gotlar, 360'da o sıralar Roma İmparatorluğu'nda geçerli olan Ariusçu Hristiyanlığı kabul etmişlerdi. Görüldüğü kadarıyla Ariusçu görüş, Doğu Avrupa'da X. Yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Çünkü ilk vakayinamelerin metninde din sembolü, aynı esaslı değil, uygun Ariuscu bir dogma içeriyordu. Bu dahi bâkiye durumundaydı, fakat onun mevcudiyeti bile, IV. Yüzyıldan itibaren Podneprov'da Hristiyanların yaşadığına delalet etmektedir.

Nikea dinî görüşleri sahil Gotları (Tetraksitler), Alanlar, Dağıstan dağlıları ve batılı Hazarlar arasında yayılmıştı. X. Yüzyıla doğru

seltsviy tarafından yazılan paragraf); Kalinine, T.M. *Svedeniya Ibn-Hakalya o poxodax Rusi vremeni Svyatoslava*//Drevneyshiye gosudartstva na terriorii SSSR: Materialı i issledovaniya. 1975. M., 1976, s. 92-98. Teklif edilen görüşün tenkiti konusunda bkz. Saxarov, A. N. *Diplomatiya Svyatoslava*, s. 45-48.

Hristiyanlık, Batı Avrupa halkları için yeni bir din değil, aksine alışılmış dünya görüş kalıplarından biriydi. Ancak, Trako-İlliryahılar'la yan yana yaşayan Slavyanlar arasında, hem Helenizm veya İskandinav politeizmi ve hem de Hristiyanlıktan uzak olan eski Mitraist dünya görüşünün bir varyantı hakimdi.

Slavyanların paganist kültünün detaylarına girme ihtiyacının duyulmaması, bizi konudan uzaklaştıracak, ama Slavyanlar'ın iki grup tanrılarının bulunduğunu kaydetmiş olalım. Bir grup tanrı, tabiatın timsalinden doğmuştu; diğerleri ise ataların ruhlarıydı. Birinciler lutufkâr, ikinciler çirkin ve kötülük doluydu. Onlara “rusalki” [su perileri] diyorlardı, fakat bilahere bu kelime Türkçe “ubur” veya upır sözcüğü tarafından itilmişti. Şu var ki, bu katagorideki tanrılar, sanki birbirine denk imişler gibi, aralarında kavga etmezlerdi.²³ Ama diğerleri kavga ederlerdi. Mitraizmin doğu varyantı Bhon dinine mensup Tibetliler'in tanrılarıyla benzerlik arzettiği ilk bakışta belli olan Belbog (Ak Tanrı) ve Çernobog (Kara Tanrı) gibi. Bog Beliy Svet (Ak Işık Tanrısı) ve Dlinniye Ruki (Uzun Elli) Şeytan, kişiselleştirilmiş kozmosun iki rakibiydi.²⁴ Bu mitraist dünya modelini, eski bir dünya görüşünün ilk kalıbı olarak kabul etmek için hiçbir mesnet yoktur. Mitraizm de Hristiyanlık, İslam ve Budizm gibi proselit bir dindi ve tebliğ yoluyla Slavyanlar'a ulaşabilirdi. Nitekim XII. Yüzyıl panteonunun yanı sıra, o dönemde ne rol üstlendikleri hemen hemen hafızalardan silinmekle birlikte, Rod, Rojanits ve Şor kültlerinin bulunması da bunu göstermektedir.²⁵

Böylece, I. Yüzyıldaki passioner itkidenden sonraki dünya görüşlerinin gelişimi aynı çizgiyi takip etmiş, ancak farklı sonuçlara yol açmıştı. Roma'da Hristiyanlık Mitraizmin hakkından gelmişti, ama Mitraizm Slavyanlar'da şahika dönemini yaşıyordu. Gerçi Hristiyanlık bölgenin uçlarına kadar sokulmuştu, ancak IX. Yüzyıldaki sert kırılma döneminde, her ne kadar ilk anlarda karşısına Perkunas ve-

23 Ribakov, B. A. *Kiyevskaya Rus//Istoriq SSSR s drevnejwix vremen do naxix dne. T. 2, s. 502-503.* Bundan sonra: Ribakov, *Kiyevskaya*.

24 Gumilëv, L. N., Kuznetsov, B. İ. *Bon//Doklady VGO. Vyp. 15., L., 1970, s. 72-90* Gumilëv, L.N. *Istoriya otrkrtiya iskusstvovm//Staroburqtskaq 'ivopis, M., 1975, s. 19-24.*

25 Komaroviç, V. L. *Kult Roda i Zemli v knäjeskoy srede XI-XIII vv//TODRL. T. X 2. M.>L., 1960, s. 94-104.*

ya Perun gibi yeni bir düşman çıktığı için, hemen değilse de, Doğu Avrupa'da yeniden yayılmaya başlamıştı.²⁶

Eski Hristiyanlar, İsevî tebliğin zuhuruyla birlikte kötü ve sinsi Şeytanlara dönüşen putperest tanrılarıyla ilişki içinde bulunmaya alışmışlardı. Örneğin, Helenler'in Apocalypse'deki en çok saygı gösterdikleri Apolyon “dipsiz derinliklerin meleştiği” olarak tarif edilir ki, Yahûdi Avaddon'uyla aynıdır. (Apocalypse IX, 11). Dolayısıyla Perun'la karşı karşıya gelen Hristiyanlar, hemen ona kozmosta bir yer ayırdılar. IV. Yüzyıl sonunda Mısır'da Serapis, Hellas'da Zeus of Olympus nasıl ortadan kaldırılmışsa, aynı şekilde onların bir de kurban isteyen ve özellikle insanları tercih eden kuzeyli benzeri Perun da aynı akibete uğrayacaktı.

Bu arada unutmamak gerekir ki, putperestlerin tanrıları, dünyanın üzerinde bulunan varlıklar olarak görülmemiştir. Yani onlar, Hristiyanların Trinite'si, Müslümanların Allah'ı ve hatta eski Persler'in Ormuzd'u gibi değildir. Aksine, canlı organizmalar olarak kabul edilmiş, fakat insanlardan daha güçlü addedilmiştir. Çünkü diğer organizmalar gibi aynı yapıya sahip oldukları ve yeryüzünde yaşadıkları düşünülüyordu. Kısacası insanlar nasıl karıncalara nisbetle daha mükemmel ve büyükseler, onlar da insanlara karşı daha mükemmel ve büyüktüler. Bu görüş, henüz II. Yüzyıl sonlarında Hristiyanlık tarafından kabul görmüş ve üstelik bu tip varlıklar arasına bir de Şeytan ilave edilmiştir.

Tanrı ve Şeytan arasındaki ilişkilerin gerek Eski Ahit ve gerekse Yeni Ahit'de birbirine karşı düşmanca olduğunu farketmek zor değildi.²⁷ Ancak, Ahd-i Atik'in görüşü, geç antikitezim döneminin burjuva görüşüne yakın olduğu için, M.Ö. 165'de âsiliğinden dolayı gökte itibarını kaybeden Şeytanı bir melek gibi gösteren “Enoch'un

26 Aniçkov, Y. V. *Yazıçestvo i drevnaya Rus*. SPb., 1913, s. 319; Ribakov, B. A. *Yazıçestvo drevnix slavyan*. M., 1981, s. 19-20.

27 “Bir gün ilahi varlıklar [Tanrı oğulları] Rab'bin huzuruna çıkmak için geldiklerinde, Şeytan da onlarla geldi..” (Eyüp I, 6) ve âyetin devamında bir sohbet yer almakta, bunu Eyüp'e yapılan bir sınama takip etmektedir. Jesus Christ ise benzeri bir durumda “çek git, Şeytan!” der. (Mf. 4, 10). Ve İblis çeker gider! Nereye mi? Muhtemelen XX. Yüzyıl fizikçilerin vakkum dedikleri “dışarıdaki karanlığa” (Mf. 8, 12). Orada ise J.Christ'in sözüne göre “kıralın oğulları” intifada edecekler (ay.) Hangisi? Sanırım Yahûdi Hasmoney hükümdarlığı, yani geleneklerin yaşatıcıları.

Sırları Kitabı” adlı düzmece bir bölümün ilave edilmesine temel teşkil etmişti. Şeriatın gözetilmemesi meselesinin -ki Yahûdiler nazarında günah-ı azimdi- kınandığı bu bölüm, tenkit edilmeden kesinlikle bir Hristiyan görüşü olarak kabul edilmemişti.

Slavyanlar'ın gök gürültüsü ve şimşek tanrısı Perun, Baltık civarında Perkunas denilmesine rağmen, VI. Yüzyılda biliniyordu,²⁸ fakat tıpkı Germanlar'ın demircilik ve zanaat tanrısı Donner (Thor) gibi, başlangıçta sessiz sedasız duruyordu. Germanlar'ın savaş işlerini Wotan (İskandinavya'da Odin) ve oğlu Tiyu idare ediyordu.²⁹ Ancak bunlar, Perun'a benzemiyorlardı.

Fakat passioner itki İskandinavya üzerinden geçip de, genetik dreif Baltık Denizi'nin güney sahillerine şöhret tutkusu ve zaptedilmezlik rüzgarlarını alıp gelince, eski tanrı tipi değişti. IX. Yüzyılda Perun sert, sana susamış ve savaş tutkunu bir tanrıya dönüştü. Ruga (Rugen) adasındaki batılı benzeri Svyatovit, Danimarkalı ve Alman esirlerin kendisine kurban edilmesini istedi. Doğulu Perun da aynı şekilde davranmaya başladı. Hatta esir kurbanların kanları yetmeyince, kendisine tapanların kanını dahi istedi.³⁰

Mitraizm mistisizmine ve Hristiyan âyinlerine alışmış bulunan Güney Slavyanları için bu huylar fevkalade şeylerdi, ama kuzeyli knâzlar ve Varegler, tanrılarının İblis olarak isimlendirildiği başkentte itibarlarını kaybetmişlerdi.³¹ IV. Yüzyılda Roma İmparatorluğu'yla yapılan çekişme, en az aynı sertlikle Rusya'da yenilenmiş ve aynı sonuçla bitmişti: Hristiyanlığın zaferi.

Svyatoslav'ın hürriyete kavuşturduğu Rusya'da bir birlik söz konusu değildi. Kanlı veya kansız bir savaş, hem sınırlarda, hem şehirlerde ve hatta masa başlarında bile devam ediyordu. Sonuncusunu mahalli bir olay olarak kabul edebiliriz, ama bu bile az değil. Gerek Latin baş papazları ve gerekse Grek rahipler hem Kiyefli Slavyano-

28 FL. H. 22, s. 324-325.

29 Veber, *Umum Tarih*, IV/136-137.

30 FL. H. 22, s. 58-59.

31 Hatırlamat gerekir ki, “putperestlik” (mot-a-mot kabile kültürleri) asla bir bütünlük arzetmez. Bu kültürler, kendi aralarında dahi, monoteist dünya dinlerinden daha az değil, belki daha çok farklılıklar arzederler. Dolayısıyla “Hangi tanrıya inanıyorsun?” şeklindeki eski soru sorulduktan sonra, arkasından “Nasıl inanıyorsun?” yani ortodokşça mı yaksas rafizece mi diye ikinci bir soru sorulması yerindeydi.

Rossların, hem de Perun'un kurbanlarının ruhlarına nüfuz etmeye başlamışlardı. Bu harekete bir de o güne kadar gündemde olmayan Müslüman din adamları katılmışlardı. Gerçi her ne kadar kederli ve açgözlü Şeytanın ruhu Languedoc'un güneşli tepelerinde, Lombardia'nın çiçekli tarlalarında, Sahara ve Arabistan'ın sahralarında, İran ve Pamir'in birbirine ulanıp giden dağlarında geziniyor ve doğuda “sonsuz ışık” denilen Ordos'a dahi uğruyorsa da, henüz anti-sistem temsilcisi akla bile getirilmiyordu.³² Çünkü Şeytan, X. Yüzyılda henüz Rusya ve Sibirya'da arz-ı endam etmemişti. Svyatoslav İgoreviç'in ilk avantajı bu idi.

Ne var ki bu knâz, muhteşem bir zafer kazandıktan sonra kendi halkına olumlu programlar sunamadı. Aksine programları burada rakip dinlerin temsilcileri sunuyorlardı. Laf aramızda, yaptıkları propaganda esasen bayağı güç işti.

Bir kere din seçiminde, diğer konularda olduğu gibi maddî bir kazanç yoktu. Bu bir vicdanî meseleydi, ama etnos boyutunda vicdan, etnik kabil-i telifiyetin göstergesidir. Dostlar arasından sempatik olanları seçerler, fakat meselelerden bahsederken samimi davranmazlar.

Dolayısıyla Kiyef'le Konstantinopolis arasındaki ticarî faaliyetin yanı sıra, her iki devletin siyasî ittifakının sağlayacağı güvenlik, konfessional tahammülsüzlük ve hele hele dinî takibat için bir bahane değildi. Slavyano-Rossların gösterdiği hoşgörü, her halkın (etnosun) kendi tanrısına tapınmasını ve başka kültlere müdahale etmemesini savunan genoteizm konsepsiyonu döneminde geniş bir alana yayılmıştı. Putperestleri, ancak proselit dinlerin yayılma faaliyeti şoka sokabilirdi. Olga, vaftiz olduğunu gizlemek zorunda kalmıştı, ama yine de Kiyef'de Hristiyan olanların sayısı artıyordu. Özellikle de Hazarya'ya karşı kazanılan zaferden sonra.

Atıl olanların değil, Kiyefli passionerlerin Hristiyan oldukları söylenebilir. Çünkü onlar, Svyatoslav'ın ordu saflarını gönüllü olarak doldurmuşlardı ve o güne kadar da Ortodoks din adamları ordu da açıktan açığa âyinler düzenliyorlardı. Bizans Grekleri henüz müttefikleri olduğu için özellikle knâzlar bu durumdan memnun değildiler. Grek-Rus ittifakının kurbanı, 300 yıldır Bizans'ın rakibi olan zayıflamış Bolgarya olmak zorundaydı.

32 Gumilëv, L. N. *Staroburyatskaya jivopis*. M., 1975, s. 40-43.

60. Kuvvetler Dengesi

Svyatoslav'ın Hazar civarındaki bölgelerde tutunabilmek için İslam'ı kabul etmesinin daha uygun olabileceği şeklinde görüşler ileri sürülmüştür. Bunun doğru olduğunu sanmam. İnsan, ancak güçlü bir müttefike sırtını verebilir. X. Yüzyılın 60'larında ise Bağdat halifesi, eyaletlerin kendisinden kopmasından, İran, Afrika ve hatta bizzat Karmatiler'in istilası altına düşen Arabistan'da insanları çevresine toplayan Şii hareketinin yayılmasından sonra ülke sınırları dahilinde otoritesini kaybetmişti. Doğuda dostlar bulma ümidi yoktu. Batıda da yoktu. Macarlar, 955'de Lehistan'da Almanlar karşısında ağır bir yenilgiye uğramışlardı. Bulgary'a, bir türlü hakkından gelinemeyen Bogomil anti-sistemi tarafından içten içe kemirildiği için, hükümdar Symeon'un ölümünden sonra zayıflamıştı. Alman hükümdarı ve German imparatoru Otton'la kurulan dostluk, Batılı Slavyanlara örnek olacak hiçbir çıkar sağlamamış; İsveç yönetimi, İsveçliler ellerinden geldiğince karşı çıktıkları için Katolikliği kabul edişinin bedelini oluk oluk kan akıtarak ödemişti.

Ama yine de, dört bir yanı düşmanla çevrili Rusya'nın iyi bir müttefike çok ihtiyacı vardı. Rahdâniler'e karşı kazanılan zafer, nihai bir zafer değildi ve sadece Rusya'nın durumunu başarılı bir şekilde değiştirdiği için, Rus ordusunun da savaşkan ve kabiliyetli olduğunu ispat etmişti. Yahûdi-Rahdâniler'in bir rövanş şansı kalmıştı ve Kiyef'de kimse bunun farkında değildi. Ruslar parayla dostlar satın alamayacaklarına göre, yapacakları tek şey, karşılıklı ilişkilerde samimi davranacak, bu münasebetlere ilgi duyacak taraflar aramaktı. Bu yüzden Grandüşes Olga, Rus yiğitlerini Grekler'e göndermiş; bu savaşçılar orada Grekler'le sırt sırta vererek Arabo-Berberî korsanların Ege Denizi'ndeki hakimiyetine son verip, Grit'i Bizans'a istirdat etmişlerdi.

960'larda en güçlü devlet Bizans idi. Nüfusu 20-24 milyon arasındaydı.³³ Bunlar uzun yılların birikimi olan gelenekler tarafından or-

33 Litavrin, G. G. *Vizantiyskoye obşçestvo i gosudarstvo v X-XI vv. M.*, 1977, s. 160-161. Bir kıyaslama yapılması düşüncesiyle 1000 yılındaki demografik bilgileri aktarıyorum. (Bkz. Uralnis, B. Ç. *Rost naseleniya v Yevrope. M.*, 1941): Fransa, 9 milyon; İtalya, 5 milyon; Sicilya, 2 milyon; Kiyef Rusyası, 5,36 milyon (970'de nüfus bunun yarısından daha azdı); Polaklar, Litvalar ve Estler, 1,6 milyon; Don'dan Karpata kadar uzanan bozkır, 0,48 milyon; İngiltere 1086'da 1,7 milyon.

ganize edilmişti ve daima tek bir merkez–Konstantinopolis synodu tarafından yönetiliyordu. Ne var ki, düşmanlarının çokluğu Bizans'ı inisiyatif ele almaktan mahrum bırakmıştı. Sürekli kendini savunmak veya kaybettiklerini tekrar kazanmak zorundaydı. Doğuda Küçük Asya, Kuzey Mezopotamya, Suriye, Grit ve Kıbrıs'ı istirdat etmiş; kuzeyde Bolgar saldırısını durdurmuş; batıda Sicilya'yı kaybetmişse de, uyarılarına kulak asmadığı German imparatoru I. Otton'la çarpışarak Güney İtalya'yı geri almıştı. Elbette böylesi gergin bir ortamda Karadeniz civarında aktif bir politika yürütecek gücü kalmamıştı. Orada da ordular değil, diplomasi ve kısmen de etnik temaslar devreye girmişti.

Khersones, zengin ve hürriyetsever bir şehirdi. Ahalisi, Batı Avrupa bozkırına gidişine kadar Peçenekler'le dostane ilişkiler kurmuştu. Onlar Peçenekler'e erguvanlar, tatlılar, nadir çuhalar, biber, pars derileri ve diğer lüks eşyalar veriyorlar; buna karşılık Peçenekler de hediye ile satın alınabilecek çeşitli hizmetler sunuyorlardı. “Romaioiler'in imparatoru Peçenekler'le müttefik olduğu dönemde, ne Rosslar, ne de Türkler [Macarlar- L.G] Romaioiler'le savaşı göze alabilecek durumdaydılar. Hatta onlar, aradaki barışın muhafazası için artık bol miktarda paralar istiyecek halde dahi değildiler... Çünkü şayet onlar [Grekler- L.G] Romaioiler'le savaşa girecek olursa, gönderilen hediyeler ve elçiler sayesinde imparatorla dostane ilişkileri bulunan Peçenekler'in Ross ve Türkler'in topraklarına kolayca saldırmasından, kadın ve çocuklarını köle etmesinden, ülkelerini yakıp yıkmasından korkuyorlardı.” “Peçenekler'le dostluk bağları ve barış içinde kalmak için didinip duran”³⁴ Bolgarlar için de geçerliydi bu. Ama Yayık boylarında yaşayan Guzlar “Peçenekler'le savaşacak güçteydiler.”³⁵

Peçenekler de esasen komşularıyla, özellikle Rosslar'la savaşmaktan kaçınıyorlardı. Çünkü ellerindeki sığır sürülerini buralara satıyorlardı.³⁶ Ancak, Grekler'le dostluğu muhafaza etme gayreti, onları, Normanlar'ın dostu putperest Rosslar'la değil, Ortodokslarla temasa geçmeye zorlamıştı. Beraberinde acımasız savaşları da getiren bir kaç yıllık barış sırasında, kuvvetler dengesi bu merkezdeydi. Ne var ki bu savaşların sebebi, kuzeyde değil, Karadeniz'in güney sahilindeydi.

34 Konstantinos Porphyrogennetos, “O femax” i “O narodax”, s. 67-68.

35 Age., s. 75.

36 Age., s. 66.

Nikephoros II Phokas, bir darbe gerçekleştirerek iktidara gelmişti. Kendisine synod ve Konstantinopolis halkı arasından ikinci bir koca arayan dul imparatoriçe, güzel Theophano da ona destek vermişti. Fakat imparator, bir süre sonra, imparatorluk sınırlarını devlete etek dolusu paralara malolan masraflarla muhafaza etmeye kalkışınca itibarını yitirmişti. Aç gözlü askerlere muntazam maaşlar ödeyen Nikephoros, diğer masrafları kısmaya başlamış, hırslı üst düzey memurların işine son vermiş, itaatkâr köylüleri yüceltmiş, fakir ruhanileri zengin manastırlar ve episkopların hesabından korumaya başlamıştı. Başkentte ekmek fiyatları 8 misli artmıştı. Halkın hoşnutsuzluğu çığ gibi büyümüş ve bu da Bizans İmparatorluğu'nda hiç eksik olmayan ikbalperestler için en uygun vaktin geldiğini müjdelemişti.

Sırtını orduya, daha doğrusu ordunun en iyi kesimi olan zırhlı süvarilere dayayan rejim, sarsılmaz gibi görünüyordu. Bir orduya ancak başka bir ordu karşı çıkabilirdi ve “Khersones garnizonu kumandanının kurnaz ve küstah oğlu Kalokiros” bu görevi üstlenmişti.³⁷

61. Tek Kişinin Yapabilecekleri

Grandüşes Olga'nın Kiyef-Konstantinopolis arasında kurduğu dostluk, iki taraf için de faydalıydı. Henüz 949'da 600 Rus savaşçısı Grit'e çıkarma yaparken, 962'ye gelindiğinde bu defa Ruslar, Yunan ordusu saflarında Suriye'de Araplar'a karşı savaşmışlardı. Kendi ülkesi ordusunda hizmet veren Kalokiros da onlarla burada dost olmuş, silah arkadaşlarından Rusçayı dahi öğrenmişti.³⁸

Khersones halkı, uzun zamandır hürriyetin tadını almış ve hatta bunun için başlarındaki yöneticilerle bıkıp usanmadan didişip durmuştu. Konstantinopolis yönetimiyle hırlaşmak, günlük meşgaleleri, belki de davranış kalıpları haline gelmişti. Ama onlar, metropoller ve Konstantinopolis olmadan idame-i hayat eyleyemezlerdi. Çünkü Konstantinopolis'e bağlı Kırım limanından başkente buğday, kurutulmuş balık, bal, bal mumu ve diğer kolonial mallar getiriyor-

37 Lev Diakonov, IV. Kitap, s. 61-63; Çertkov, A. *Opisaniye voyni velikogo knyazy Svyatoslava Igoreviça protiv bolgar i grekov*. M., 1843' e atfen.

38 Çertkov, *Opisaniye voyni..* s. 155.

lardı. Her iki şehir sakinleri birbirine alışmış, ufak tefek sürtüşmele-
re önem vermemişlerdi. Bu yüzden Nikeporos Phokas Rus dilini bi-
len becerikli bir diplomata ihtiyaç duyunca, tam yetkili patrik sıfı-
tıyla onu Kiyef'e göndermişti.

Bu ihtiyaç, 966'da Nikephoros Phokas, 927 anlaşmasına binaen Bizans'a vergi yükleyen ve buna karşılık Macarlar'ın Tuna üzerinden geçerek imparatorluk şehirlerini yağmalamasını engelleme taahhü-
dünde bulunan Bolgarlar'a vergi ödemeye son verme kararı aldığı-
nda ortaya çıkmıştı. Çünkü Bolgar hanı Petro, anlaşmayı bozarak Ma-
carlar'la barış akdetmiş ve verdiği sözden dönmeyeceğini bildirmiş-
ti. Bu mesajı çok iyi algılayan Nikephoros, Kalokiros'u 15 kentinari
altınla Kiyef'e göndermişti. Kalokiros'un vazifesi bu altınlar sayesin-
de Ruslar'ı Bolgarya'ya saldırmaya ve onu barışı kabul etmeye mec-
bur bırakmaya ikna etmektir. Bu teklif, Kiyef'e en uygun bir zaman-
da götürülmüştü. Svyatoslav, putperest silah arkadaşlarıyla Vyatıçler
üzerine tertiplemediği seferden henüz dönmüştü. İşte yine postalları
giyme imkanı doğmuştu. Olga yönetiminin ağız kulaklarındaydı.

Knâz Svyatoslav da memnundu. Çünkü Kiyef yönetiminde, ken-
disine kesinlikle sempati beslemeyen Hristiyanlar vardı. Seferler sı-
rasında kendini çok daha iyi hissediyordu. Bu yüzden 968 ilkbaha-
rında Rus gemileri Tuna ağzına gelmiş ve Ruslar bir saldırı bekleme-
yen Bolgarlar'ı kılıçtan geçirmişlerdi. Rus ordusu, çok kalabalık de-
ğildi. Yaklaşık 8-10 bin kişiydi,³⁹ ama Peçenek süvarileri onlara yar-
dına gelmişlerdi. Ruslar, yine aynı yılın Ağustos ayında Bolgarlar'ı
Dorostol civarında mağlup etmiş; hükümdar Petro ölmüş ve Svyat-
oslav da Philippolis'e [Filibe] kadar uzanan Bolgar topraklarını iş-
gal etmişti. Elbette bu başarısından dolayı Rusya'yla ticaret yapan
Grekler'den koca bir aferin almıştı. Yine 968 Temmuzunda Rus ge-
mileri Konstantinopolis limanlarına demir atmıştı.

Fakat 968/69 kışında her şey değişiverdi. Kalokiros, o sıralar Vra-
na sahilindeki⁴⁰ Pereyaslavets veya Küçük Preslava'da bulunan
Svyatoslav'la kendisinin Bizans tahtına oturtulması konusunda an-
laşmıştı. Şans da onlardan yanaydı. Nikephoros Phokas'ı sevmiyor-

39 Age., s. 169-170; P.L. H. 22, s. 50.

40 Bolgarya'da iki Preslava vardı. Biri Tuna sahilindeki Megalopolis, ikini-
cisi Trajan tarafından kurulan ve kızkardeşi Martsiana'nın şerefine
Martsianopolis denilen küçük olanıydı.

lardı; Ruslar ise cesurdu ve düzenli ordunun önemli bir kısmı uzakta, Suriye'deydi ve Araplar'la savaşmakla meşguldü. Ne de olsa geçmişte, 705'de Bolgarlar, Blakhernai Sarayı'nın tahtına kesik burunlu II. Justinianos'u daha kötü şartlarda oturtmayı başarmışlardı! Neden riske girmeye değmesindi ki?⁴¹

Svyatoslav'a gelince, o da zaten en iyi ihtimalle Hristiyan düşmanlarının kendisini herhangi bir yere gönderecekleri Kiyef'e geri dönmeyi anlamsız buluyordu. Bulgarya, Rus topraklarına, yani Ulicler'in bölgesine bitişikti. Karadeniz'e kıyısı bulunan ve Rusya'ya komşu olan Doğu Bulgarya, putperest knäza annesinin ve danışmanlarının tesirinden uzak kalamayacağı bir toprak vermişti.

Şimdi adım adım yaklaşan trajediye iştirak edenleri tek tek mercek altına yatıralım. Svyatoslav, bu çatışmada kesinlikle eşkiya bir Viking'i değil, aksine akıllı başında, ne yaptığını bilen bir politikacıyı, başkentte kendine uygun bir yer arayan kararlı bir tipi temsil ediyordu. Aradan 730 yıl geçtikten sonra I. Petro, aynı şeyi daha büyük başarıyla, fakat daha çok ter ve kan dökerek yapacaktı.

Bölgenin ekonomik ihtiyaçları itinayla karşılanıyordu. Trakya'dan kumaşlar, altın takılar, meyve ve şarap geliyor; Çekya'dan gümüş, Macaristan'dan at, Rusya'dan kürk, bal ve köle taşınyordu. Kısacası orduyu beslemek için lazım olan her şey. Belki Bizanslılar'la çatışmaya girmek Rus knäzinin planları arasında yoktu. Ne de olsa Grek topraklarına kast etmemiş, sadece Bizans'ın düşmanı Bulgarya'nın bir kısım toprağını işgal etmişti. Elbette Nikephoros Phokas'ın Rus işgalcileri hoş karşılamayacağını önceden tahmin etmek gerekirdi. Ancak, Svyatoslav da bu konuda Kalokiros'a güveniyordu. Eğer o tahta oturursa, herhalde Kiyefli knäza olan minnet borcunu öderdi. Kalokiros'a gelince, vicdanı rahattı. Çünkü Bizans, onun sayesinde VII. Yüzyılda Bolgarlar'a kaptırdığı topraklarını istirdat etmişti ve şimdi de Phokas'ın zulmünden kurtulup, Rusya'yla dost olacaktı. Bu planın başarıya ulaşması halinde zarar görecekteler, imparator, Bolgar prensleri Boris ve Roman Petroviç ile Kiyef'deki Ortodoks gruplardı.

Nikephoros Phokas da uyumuyordu. Hazırlanan komployu öğrenmiş ve hemen gerekli tedbirleri almıştı. 968 sonbaharında Kons-

41 Kedren ve Zonara , “Bu savaşların müsebbibi Kalokiros...” diye yazmaktadırlar. Çertkoff'un adı geçen eserine istinaden.

tantinopolis surlarına ok atma makinaları yerleştirilmiş, liman girişi zincirlerle kapatılmıştı. Yunanlı diplomatlar Bolgarya'ya Bolgar prensleriyle müteveffa imparator Roman Vasileus ve Konstantinos'un oğullarını evlendirerek sıhrî bir ittifak teşkil etme teklifini götürmüşlerdi. Ayrıca Macarlar ve nehrin sağ sahilindeki Peçenekler Svyatoslav'ın ordusunda bulunduklarına göre, Grek ajanları da nehrin sol sahilindeki Peçenekler'i Kiyef'e bir akın düzenlemeye ikna edeceklerdi. Aslında bütün bunların ne Grekler'e, ne Ruslar'a, ne de Bolgarlar'a gereği vardı, fakat olaylar Kalorikos'un dalaveresi yüzünden kaçınılmaz hale gelmişti.

62. Yuvarlanan Çığ Topu

969 ilkbaharında sol sahildeki Peçenekler, Kiyef'i kuşatma altına aldılar. Bu, Olga ve Kiyefliler için kesinlikle beklenmedik bir şeydi. Çünkü barışı bozmak için herhangi bir şey yapmış değillerdi. Kiyef, oldukça ümitsiz bir durumdaydı ve Voyvoda Pretiç'in düşesin imdadına yetişmek için sol sahile getirdiği ordu da düşmanı defetmeye yetecek sayıda değildi. Fakat Peçenek kumandanlar Pretiç'le müzakerelere başlayınca, savaşın bir yanlışlık sonucu başlatıldığı ortaya çıktı. Grandüşesin yanında yer alan Ortodokslar da Bizans'la bir savaşa girmeyi düşünmüyorlardı. “Böylece Peçenekler şehri terkettiler” fakat yine de atlarını Libed çayından öteye sürmüyorlardı. Bunun üzerine Olga, akıllıca bir karar vererek, Bolgarya'daki oğlunu çağırdı. Hemen atlanan Svyatoslav, Kiyef'e geldi. Böylece Peçenekler bozkıra döndüler ve “barış sağlandı.”

Ne var ki Svyatoslav'ı Kiyef'de güler yüzle karşılamamışlardı. Nestor, onun geçimsiz karakterli olduğunu ileri sürmektedir, ama durumun ne kadar trajik bir hal aldığını göz önünde bulundurmak gerekiyor. 11 Temmuzda Olga hayata gözlerini yummuş ve Hristiyan âdetlerine göre defnedilmişti. Ne var ki, insanlar mezarı başında “göz yaşı dökmüş olsalar” bile, bugün onun nerede yattığı bile bilinmemektedir.

Bir başka deyişle, Olga gizliden Hristiyan olmuştu ve Kiyef'de de hem Hristiyan, hem de putperestlerin sayısı bir hayli yüksekti.

Svyatoslav'ın annesinin ölümünden sonra ne yaptığı konusunda vakayiname bir açıklamada bulunmuyor, daha doğrusu susmayı ter-

cih ediyor. Ancak daha sonraki olaylar, onun Kiyef'i sadece terketmediğini, aksine terketmeye mecbur bırakıldığını ve doğruca Tuna boyunu işgal altında tutan ordusuna döndüğünü göstermektedir. Ordunun başında kendine sadık kumandanlar vardı. Sfenkel, İkmor, Sveneld vs.. Dikkat edilirse bunlar, ne Slavyan, ne de Hristiyan adlarıdır. Aksine hepsi de Rossomon isimleridir. Bu da Rusya'nın hangi etnik unsurlarının putperest bir knâzı desteklediğini gösterir.

Knâzlık tahtlarına Olga'nın torunları iclas edilmişti. Kiyef tahtına Yaropolk; Drevlyan bölgesine Oleg; Novgorod'a Drevlyan'ın zaptı sırasında esir edilen anahtarcı Maluşa'nın oğlu Vladimir. Çünkü Novgorodlular'ın geçimsiz karakterleri yüzünden kimse oraya gitmek istememişti. Ancak bizzat Svyatoslav için kendi ülkesinde bir yer bulanamamıştı. Fakat bu, bir zan değildir. Eğer Svyatoslav 969 Temmuzunda Grekler'le savaşılmaya hazırlanmasaydı, tahtını kaybetmeyecekti. Şayet ayakları altında sağlam bir toprak olduğunu hissetmiş olsaydı, ordusunu Bolgarya'dan geri çekerd. Fakat o bunların hiçbirini yapmamış ve.. pek çok zarar görmüştü.

İmparatoriçe Theofano, yakışıklı İoanes Tzimisces'e aşık olmuştu. 10 Aralık 11 Aralık'a bağlayan gece imparatoriçenin yardımını alan suikastçılar saraya girerek, Nikephoros Phokas'ı vahşice katlettiler. Tzimisces imparator olur olmaz, kendi uğruna hayatını tehlikeye atan Theophano'yu ve Phokas'ın katline katılan bütün katilleri suçladı. Kendine ait geniş arazileri çiftçilere ve cüzzamlılara dağıttı; bayramlar ihdas ederek halkı rahatlatı ve Phokas taraftarlarının tamamını görevlerinden uzaklaştırdı. Kalokiros ve Svyatoslav'ın en önemli kozu böylece ortadan kaldırılmıştı.

Svyatoslav, müttefik Macar ve Bolgarlar'dan oluşan birlikleri Trakya'ya sevketti.⁴² Tzimisces'in baş kumandanı Bardas Skeleros, bu birlikleri Arkadiopolis'de [Lüleburgaz] mağlup edince, Macarlar yurtlarına, Bolgarlarsa Ruslar'a döndüler. Yine de Svyatoslav, 970/71 kışında Makedonya'ya bir ordu sevketti. Muhtemelen maksadı, Kalokiros taraftarları için bir köprübaşı ele geçirmekti. Ama amacı gerçekleşmediği gibi, daha da kötüsü, Grek ajanları tarafından tahrik edilen Bolgarlar Ruslar'a karşı isyan ettiler. Svyatoslav'ın, Pereyaslavets'e geri dönmekten başka çaresi kalmadı. Burada ordunun başına Sfenkel, Kalokiros ve Prens Boris'i bırakarak, kendisi Aşağı Tuna'da-

42 Çertkov, *Opisaniye voyını..* s. 217-220.

ki Dorostol şehrine kapandı. Burası Bolgarya'nın Uliç topraklarına sınırdaş olduğu nokta üzerindeydi.

Svyatoslav'ın yeni planı tamamıyla gerçekçiydi. Bütün Bolgarya'yı ele geçirme ve Kalokiros'u tahta iclas etme ümidini kaybettikten sonra, Kiyefliler'in kontrolü altında bulunmayacağı Rusya sınırına yakın Tuna ağzına yerleşip, kendini sağlama almaya karar vermişti. Bolgarya, Grek saldırısını püskürtüp bağımsız bir hükümdarlık olarak yeniden kurulsa bile, Tuna mansabı putperest Rusya'yı kalırdı. Bu düşüncelerle yola çıkan Svyatoslav, eskiden olduğu gibi yine ses tonunu yükseltip, haraç isteyerek Tzimisce's'le muhabereye başladı. Fakat İoanes Tzimisce's, başarılı bir diplomattı ve zamanında iyi bir baş kumandandı. Bütün bir kış Rus knâzını oyalayarak geçirdikten sonra, 971 ilkbaharında Svyatoslav'a karşı beklenmedik bir sefer başlattı. Ateş makinalarıyla donatılmış 300 Grek gemisi Tuna üzerinde ilerlerken, 15 bin kişilik piyade ve 13 bin kişilik süvari ordusu da karadan yola çıkıp, Ruslar'ın Balkanlar'da iyi koruyamadıkları bölgelerden geçerek Pereyaslavets'i kuşatma altına aldı. Üçüncü günü kalle saldırısı durdu. Pek kalabalık olmayan bir grup Rus, Sfenkel kumandasında bir huruc hareketi gerçekleştirerek, ana kuvvetlerle birleşti. Kalokiros da onlarla birlikte gitmişti. Prens Boris ise Grekler'e teslim oldu. Tzimisce's de paskalyayı fethedilen şehirde kutladı.

Bu olaydan sonra bütün Bolgarya, bir avuç süvariyle Dorostol'a beklenen Svyatoslav'a karşı isyan bayrağı açtı. Grekler, Ruslar'ı karadan ve Tuna'dan kuşattılar, fakat Ruslar öylesine çılginca savaştılar ki, Tzimisce's'i mağlubiyetten ancak bir süvari alayının hücumu kurtardı. Sonunda hastalık ve ağır kayıplar sebebiyle Svyatoslav, Rus gemilerinin blokaj altındaki Tuna'dan serbestçe çıkıp gitmesi ve aç askerlerine yiyecek verilmesi şartıyla barış anlaşması imzalamaya mecbur kaldı. Böylece 971 Ağustosunda Ruslar Bolgarya'yı terketttiler.

63. Olayların Yorumu

Duygusalılık, bilimde hatalara yol açar.

Genel kabul görmüş bir iddiaya göre Tzimisce's, Ruslar'ın Dorostol'dan çıkıp gitmesine izin verdikten sonra, onları takip edip, kılıçtan geçirmeleri konusunda Peçenekler'le anlaşmış. Bu görüş, tipik

bir önyargıdır. Ateş makinalarıyla mücehhez 300 gemiyle, yaralı Ruslar'la dolu ahşap tekneleri Tuna mansabından çıkıp Dinyeper limanına giderken yolda yakma imkanı varken, neden kılıçlarını kirala-
yan göçebelere etek dolusu altın ödenmesine ihtiyaç duyulsun ki? Çok ucuz ve radikal bir görüş!

Diğer yandan Peçenekler, sırf Rus birliklerini kılıçtan geçirece-
ğim diye, 971 sonbaharından 972 ilk baharına kadar sürüleri otlat-
mayı, saman tedarik etmeyi ve diğer işlerini becermeyi nasıl bir ya-
na bırakabilirlerdi? Ayrıca, şayet Ruslar Kiyef'e at sırtında Bug vadi-
si, yani Tverliler'in toprakları üzerinden geçerek gelmişlerse, demek
ki beklentilerin hepsi boş şeylerdi.

En nihayet, Kedren ve Zonaras, Tzimisces'in bir yandan alelacele
barış yapmaya can atarken, bir yandan da artık Bizans'ın bir eyaleti
haline gelen Bolgarya'yı rahat bırakmaları, İstros'a (Tuna) gitmeme-
leri ve "Ruslar'ın ata yurtlarına kendi toprakları üzerinden dönmele-
rine izin vermeleri" vadinde bulunurlarsa, Peçenekler'e Bizans'la
müttefik olmayı teklif ettiğini ileri sürüyorlar. Yine onlara göre Pe-
çenekler, "Romalılarla anlaşma akdettikleri için Ruslar'a kızgın ol-
duklarından" sonuncu şart hariç hepsini kabul etmişler.⁴³ Hayır! Pe-
çenekler, ödenecek birkaç kuruş için kılıçlarını başkalarına kiralaya-
cak kadar aç gözlü vahşi insanlar değildir! Aşıkâr ki, onların da he-
nüz bilmediğimiz, belki de daha sonraları öğreneceğimiz siyasî bir
amaçları vardı. Dolayısıyla Tzimisces'i Svyatoslav'a ihanet etmek gi-
bi asılsız bir suçlamadan kurtarıırken, seleflerimizin dikkatinden ka-
çan gerçekleri ve bu gerçeklerin incelenmemesi yüzünden farkedil-
meyen bağlantıları gözden geçirelim.

Bir kere Peçenekler, Ruslar'a nazaran zayıftılar. Geniş bir alanı
kontrol altında tutan federasyonları, gerçekte Bizans'ın düzenli or-
duları ve Kiyef knâzlarının drujinalarına karşı savunmasızdı. Bozkır-
da göçebe halde yaşarken, Ruslar'ın Karadeniz boylarındaki arazile-
riyle ilgili hak taleplerine ses çıkarmıyorlar, Grekler'le olan ticareti
sekteye uğratmıyorlardı.⁴⁴ Bundan başka, İbni Havkal'ın 969'da kay-
dettiğine göre Peçenekler, Ruslar'ın keskin kılıçları ve müttefikleriyle

43 Age., s. 112-113.

44 Belyayev, I. *O severnom berege Černogo morya i prilejaščix k nemu ste-
pax do vodvoreniya v etom kraye mongolov// Zapiski Odesskogo o-va
istorii i drevnostej*. 1853. T. 3, s. 10-11.

diler. Peçenekler'in Grekler'le müttefik oldukları konusuna ise Konstantinos Porphyrogennetos değinmektedir. Dolayısıyla Peçenekler'in Ruslar'a değil de, Svyatoslav'a karşı katı davranmalarının sebebini yakındaki büyük merkez Kiyef'de aramak gerekir.

Kiyefliler'in Svyatoslav'a karşı tutumlarının iki yönlü olduğunun altı daha önce çizilmişti. Bir yandan o, bir prens, bir kahraman, diğer yandan ise.. İşte size vakayinamelerden birkaç satır: “Yabancıları sever, kendi insanlarını öldürürdü” (Uvarovskaya vakayinamesi); “Yabancıları tutar, kendi insanlarını katlederdi” (Yermolinskaya vakayinamesi); “Yabancılar için canını verir, kendi halkı ise huzuruna girmekten korkardı” (Lwowskaya vakayinamesi); ve en nihayet Kiyefliler tarafından terkedilen Svyatoslav'a bir sitem: “Sen, ey prens! Yabancı topraklarda gezinir, yabancılarla haşır neşir olursun; kendi ülkeni ise yüzüstü bırakırsın”.⁴⁵ İşte Svyatoslav'ın gerçek düşmanlarının nerede olduğunun açıklaması. Yoksa daha sonraki nesillerin bu saygıdeğer prens hakkında düşünmek istedikleri gibi, onun düşmanları Konstantinopolis'de değildi.⁴⁶

Şunu da kaydetmek gerekir ki, Grandüşes Olga'ya son derece saygılı olan birçok Kiyeflinin, onun oğluna karşı olumsuz bir tavır sergilesi için haklı sebepleri vardı. Onlar, onu çok iyi tanıyorlardı.

64. Karanlıktan Çıkış

Dorostol surları önünde yapılan çarpışmaların son günlerinde, büyük cengaver İkmor öldükten ve zafer ümidi söndükten sonra, Ruslar bir gece yarısı mehtap altında Tuna sahiline çıktılar. Önce ölülerini toplayıp, kenevir kabukları üzerinde yaktilar. Ceset yakma merasimi bittikten sonra, erkek ve kadın esirlerin birçoğunu öldürdüler. Fakat burada en orijinal olan şey, iri göğüslü cüçük ve horozları Tuna suyuna sokarak boğmalarıdır.⁴⁷ Böylece öfkeli tanrıya kurban takdim merasimini tamamlamış oldular.

Daha korkunç olaylar Bolgarya'dan döndükten sonra Beloberejye'de (Berezan Adaları) vukû buldu. Knâz ve putperest erkan-ı harb,

45 P.L. H. 22, s. 319.

46 Paşuto, *Vineşnaya*, s. 08.

47 Lev Diakon. IX. kt.; Çertkov, *Opisaniye voyını*, s. 85.

tek tanrıya inanmalarından dolayı diğer tanrıların Hristiyanlara öfkeli olduğunu ve bu yüzden mağlup olduklarını ileri sürerek aynı safta kendileriyle birlikte savaşan Rus Hristiyanları suçladılar. Svyatoslav, savaş sırasında yaralanan ve bu yüzden cellata değil, tabibe ihtiyacı olan arkadaşlarını bırakmakla suçladığı kardeşi Uleb ve emrindekileri de ölümüne işkence ederek cezalandırdı. Rus ordusunda bulunan ve Ortodoks Ruslar'a vaaz veren din adamları, özellikle çok işkence gördüler.

971'e kadar Svyatoslav, dinî hoşgörölü, sahib-i himmet biriydi. Fakat ne olduysa, yenilgiden sonra, o âlicenap karakterli prens gitti, yerine tamamen başka biri geldi oturdu. Belki de daha önce tatmadığı yenilginin getirdiği psikolojik etkiyle, hatalarının verdiği bir üzüntü buna yol açmıştı. Entellüktüel görüşleri de değişti ve Kiyef'e ferman göndererek kiliselerin yakılmasını emrettiği gibi, bir de bütün Rus Hristiyanları dinlerinden döndükleri için öldüreceği vaadinde bulundu.⁴⁸

Bu olayla birlikte Svyatoslav, kendisine komplo düzenlendiği kuşkusuna kapıldı. Sağ salan Hristiyanlar ve Voyvoda Sveneld, Kiyef bozkırına kaçtılar. Peçenekler de geçip gitmelerine göz yumdular. Fakat 972 ilkbaharında Svyatoslav, kendisine sadık putperest askerlerini alıp nehir yoluyla çekip giderken, Peçenekler sığ bir yerde saldıracak bütün Rus birliklerini kılıçtan geçirdiler.

Burada "Nestor Vakayinamesi"nde yar alan versiyondan daha tercihe şâyân versiyonları öneriyoruz. Çünkü Nestor, Bug bozkır yolu açık olmasına rağmen, Kiyefliler'in Beloberejye'de açlıktan kıvranan Svyatoslav ordusuna neden yardım etmediklerine açıklık getirmiyor. Svyatoslav'ın ne zaman hangi sığ noktadan geçeceğini birileri Peçenekler'e haber vermiş olmalıydı. Yoksa bütün güçleriyle o noktada toplanamazlardı. Bunlar, böyle bir bilgiye sahip olmayan Pereyaslavetsliler yani Preslava Bolgarları olamazdı. Çünkü zaten onların ülkeleri Grekler tarafından işgal edilmişti. Bu durumda Svyatoslav'ın çılgın askerleriyle şehre çıkıp gelmesini istemeyen Kiyefliler bu işe burunlarını sokmuşlardı ve onların Peçenekler'le ilişki kurmaları kolaydı. Zaten Voyvoda Pretiç, Peçenek kumandanlarıyla, belki biz-

48 Tatişçev, V. N.'nin *İstoriya Rossiyskaya* adlı eserindeki *Episkop Ioakim Vakayinamesi*. Kt. I. Ç. I. M., 1768, s. 36; Çertkov, *Opisaniye voynı*, s. 105.

zat Küre yahut onun dostlarından biriyle silah mübadelesi yapıyordu.

Daha sonra Nestor, Ruslar'ın Beloberejye'de "kelle başına yarım grivna"ya at eti satın aldıklarını kaydediyor. Peçenekler'den başka onlara at etini kim satabilir? Eğer böyle ise, bu durumda Svyatoslav'ın Küre'yle yaptığı savaş hemen değil, Nestor'un susmayı tercih ettiği başka bir olaydan sonra vukû bulmuştur. Kısacası, Nestor'un versiyonu, daha sonraki çatışmaları da izah eden İoakimova versiyonu olmadan bu tezatların üstesinden gelecek gibi görünmüyor. Svyatoslav drujinası da ve eski Slavyan putperest inancının sonu da onun ölümüne bağlıdır. Belki tuhaftır, ama putperestler bütün ülkede vardı ve Kiyef'in önemli bir kesimi de putperest idi. Peki, madem öyleydi de neden bu şekilde bir davranış sergilendi? Çünkü Svyatoslav'ın çevresinde eski inançlarına bağlı, en passioner gayretli kesim kalmıştı. Onların ölümü, Knâz Yaropolk'un çevresini saran Kiyef Hristiyanlarının elde tuttuğu inisiyatifin de yokolması demektir. Slavyan putpurestliği birkaç kez daha kaybolan konumunu yeniden kazanmayı denediyse de, fayda etmedi. Bu putperest inançları, örneğin maslenitsa pidesi, falcılık, karanlık yerlerden korkmak vs. gibi ilkel şekliyle XX. Yüzyıla kadar muhafaza edildi; fakat bunlar, etnogenez için bir anlam ifade etmemektedir.

Şimdi de Svyatoslav'ın Kiyefliler'i mağlup etmesi halinde neler olabileceğini düşünelim. Muhtemelen Kiyef, zengin ve kültürlü bir şehirden, Branniy Bor (şimdiki Brandenburg) gibi haydut şovalyelerin kaldığı bir şatoya veya Ruga Adası'nda olduğu gibi Svyatovit kültüne bağlı korsanların üssü haline gelir; Ruslar da komşularıyla sürekli savaşarak passioner enerjisini harcayan Lutiçler, Bodriçler ve Pomoryenler'in âkibetine uğrarlardı. Bu Slavyanlar için sadece Almanlar ve Datçalılar değil, bütün komşular düşman mesabesindeydi. Oysa ki insan, dostları olmadan yaşayamaz.

Elbette dostları da seçmek gerekirdi, fakat o zaman Svyatoslav'ın Ortodokslardan veya Müslümanlardan birini seçmekten başka alternatifi yoktu. Çünkü Kiyefliler Katolikliği kesinlikle reddetmiş; Perun'a bağlanan ümitler ise mağlubiyete yol açmıştı. Buna karşılık İslam dünyası da 970-72 yılları arasında ciddi bir kriz geçirmekteydi. Bağdat halifesi 969'da Fatimîlerce ele geçirilen Mısır'ı kaybetmiş, arkasından Bizans tarafından istirdat edilen Suriye ve Kuzey Mezopo-

tamya elinden kayıp gitmişti. Artık bizzat halife yardıma muhtaçtı ve müttefiklerinden de bir fayda görmüyordu.

Bununla birlikte, Rusya'nın ihtiyacı olan şey, birlikti. Passioner gerginliğin kırılma safhası, başka hallerde olduğundan daha fazla insanın telefine yol açan yabancı işgalciye bağlıydı. Ama Rusya, yeneden yapılanmasını sağlayacak güce fazlasıyla sahipti. Sadece bunu nasıl yapacağını kararlaştırması gerekiyordu. Halbuki, çoğu kez olduğu gibi, Rusya'da birlik düşüncesi yoktu.

65. İmparatorluğun Kuruluşu

Çıkamaz bir sokağa girince yapılacak en akıllıca şey, yol ağzına geri dönüp, başka bir yola sapmaktır. Burada çıkamaz sokak, galiba Bizans'la çatışmaya girmektir. Çünkü bunun sonucu olarak ülke, Ortodoksluk, İsveç ve Danimarka'dan doğuya gelen muzaffer katolisizm tarafından itilen savaşçı putperestlik olarak ikiye ayrılmıştı. Dolayısıyla Rusya'da ne barış, ne amaç birliği, ne de manevî bir idealin mevcudiyeti söz konusuydu.

977'den 980'e kadar Ladoga'dan Kiyef'e uzanan Rus toprakları, huzur ve sükûn nedir bilmemişti. Bu istikrarsızlığın sebebi, sadece knâzların kişilikleri de değildi. Knâzlar, neticede arkalarında kabiliyetli kişilerin, asker ve politikacıların durduğu genç insanlardı. Yaropolk'a sadakat yemini edenler, Bizans'la barış, Peçenekler'le ittifak taraftarıydılar ve Ortodoksluğun yayılmasından yanaydılar. Kiyefliler de bu partiyi destekliyorlardı; Polotsk ve Turov'lu Yatvaglar'la savaşmaktan bıkip usanmış bulunan sınır boyu sâkinleri de onlara meyletmişlerdi.

Svyatoslav'ın oğlu genç Vladimir'i amaçları için faydalı gören Novgorodlular'la Maluşa'nın oğlunu uygun gören Drevliyanlılar ise, onlara karşı çıkıyorlardı. Novgorod'da para çoktu, yani Varegler'i kiralayabilirlerdi. Daha da kötüsü, Varegler'le birlikte Rusya'ya Perun (Perkunas) gibi çok öfkeli tanrılar gelmiş ve zafer vaadiyle insan kurban edilmesini istemişlerdi. Öfkeli tanrılar, 980 yılında Rodnya kalesinde bir ihanet tertipleyerek vaatlerini yerine getirmişlerdi. Knâz Yaropolk, Vladimir'le müzekereler sırasında hançerlenmiş; sonuncusu böylece Kiyef knâzı olmuştu. Fakat hainlik, büyüleyici bir

iştir. Vladimir, Varegler'e ihanet edip, onlara hizmetleri karşılığında bir şey ödemediği gibi, hepsini Grek ordusuna gönderdi. Tabii onlardan önce gizlice bir mesaj göndererek, bu gelenlerin bölüklere dağıtılması gereken haydutlar olduğunu, aksi takdirde fitne çıkaracaklarını bildirdi.

Vladimir'in Varegler'e yaptığı tam bir hainlikti, fakat ancak ondan sonra Kiyefliler onu knâz olarak tanımayı kabul ettiler ve Slavyan kabilelerinin fethedilmesine can-u gönülden destek (kaçıncı defa!) sağladılar. Çervenliler 981'de, Vyatiçler 981-82'de, Yatvaglar 983'de, Radimiçler 984'de tek tek itaat altına alındılar. 985'de ise Kama Bolgarları ve Hazarlar'la büyük savaş başladı.⁴⁹

Guz (Türk) süvari birliklerinin desteğine rağmen Kama Bolgarları'yla yapılan savaş başarılı değildi. "Zaferden" sonra ordunun başında bulunan Vladimir'in dayısı Dobrinya tuhaf bir karar aldı: Çizme giyen Bolgarlar vergi vermeyecekler; çizme yapımcıları arayın! Bolgarlar'la ebedi barış anlaşması yapılmış, yani Vladimir yönetimi Kama Bolgarları'nın bağımsızlığını tanımıştı.

Neyseki Hazarlar'la yapılan savaş zaferle sonuçlanmıştı. İakov Mnih (1074 yılındaki vakanüvisler arasında adı geçer) şöyle yazmıştı: "Kozarlar'a karşı zafer kazanıldı ve onlara vergi yüklendi".⁵⁰ Eserini 988-89'da tamamlayan Mukaddesî de bu olaylarla ilgili bilgi vermektedir. O yıl Volga Hazaryası, Horezmşah Me'mun'un orduları tarafından işgal edilmişti. Ancak Ruslar'la herhangi bir çatışma olmadığına göre, Vladimir'in kurbanlarının Yahûdi-Hazar devletinin kalmışları olduğunu var saymak gerekir. Bu olaydan sonra Tmutarakan 988'de bir Rus şehri haline gelir ve Knâz Mstislav Vladimiroviç tarafından ikametgah olarak kullanılır.⁵¹ Mstislav knâzlık tahtına oturduğu sırada altı yaşından daha küçüktü, ama bunun bir önemi yoktu. Çünkü o dönemde knâzlık sadece göstermelik bir makamdı ve asıl yöneticiler daima perde gerisindeydi, ama onların adları tarihe geçmemiştir.

Teklif edilen versiyon, M. İ. Artamonoff'un kabul ettiğinden farklıdır. Çünkü bu versiyon, daha sonraki dönemde Rusya'nın Derbent'le olan ilişkisini ve Şirvan'a düzenlenen Rus deniz akınlarını ay-

49 Artamonov, *Xazar*, s. 434-435.

50 Age., s. 435.

51 *PL. H. 2*, s. 83.

dınlatmaktadır. Ki şayet Ruslar Kuzey Kafkaslar'a hakim olmasalardı, mevcudiyetlerini sürdüremezlerdi. Çünkü Volga'nın aşağı kısımları, önce Horezmliler'in, arkasından da Guzlar'ın hakimiyetine girmiştir. Görüldüğü kadarıyla Rus ordusu, Tmutarakan'ı üs edinerek Kuban boyunca Hazar'a ve Terek'e saldırılar düzenliyordu.

Eğer Yukarı Kuban halkı -Kasoglar (Çerkesler)- kendini, Mstislav ile Prens Rededya (Redede)⁵² arasındaki çatışmanın ve "İgor Alayı Destanı"nda zikredilen meşhur vuruşmanın yeterince dışında tutabilseydi, o takdirde Terek Hazarları da sessiz kalabilirlerdi. Semender, Svyatoslav savaşçıları tarafından tarumar edilmiş ve "bağlarda ve nar bahçelerinde fakirlere yiyecek bir şey bırakılmamış.. ne nar, ne de üzüm kalmıştı".⁵³ Bu tahribat, Hazarlar'ı Ruslar'a karşı katı davranmaya sevk etmek zorundaydı ve muhtemelen de öyle olmuştu. Ancak, X. Yüzyılın sonlarında Rusya'da durum bütünüyle değiştiği için, artık onların Terek Hazarları'yla uzlaşması mümkün değildi. Rusya, Hristiyan olduktan sonra, Semender civarındaki Ortodoks Hazarlar'la düşmanlığa son vermişti. X. Yüzyılda dinî farklılıklar, etnik farklılıktan çok daha önemliydi. Çünkü bir dine mensubiyet, şu veya bu süper-etnosa mensubiyeti belirliyordu. Süper-etnosun kendi içinde ise her zaman anlaşma mümkündü.

İşte size o zamanlar din seçiminin neden bu kadar büyük önem taşıdığının izahı. Ancak, bu seçimin sadece siyasî veya ekonomik hesaplara binaen yapıldığını düşünmek yanlış olurdu. Hayır, birey kendini bir başkasının dinini benimseme konusunda frenleyebileceği için, insanları düşmanın dinini kabul etmeye zorlamak mümkün değildi. Bir başka deyişle, yeni bir dinin benimsenmesindeki ana rolü, prenslerin veya kırılların bilinçli kararlarının üzerinde bulunan cemile (kompliman) prensibi oynuyordu. Bu seçim, bireysel boyutta serbestçe oluşur. Popülasyon (etniksel) boyutunda ise, psikolojik etkenler, gelenekler, yakın geçmişteki tarihî olayların hatıraları ve sistemlerin passioner gerginlik seviyesi tarafından belirlenir. En sonuncusu, etnogenez safhasına veya etnik yaşa bağlıdır.

52 Lopatinskiy, A. G. *Mstislav Tmutarakanskiy i Rededya po skazaniyam çerkesov*//Izvestiq Bakinskogo gos. universiteta. ! 1. 2-j poltom. Bakı, 1921, s. 23-26.

53 Karaulov, N. A. *Svedeniya arabskix geografov IX-X vv. po R.X. o Kavkaze, Armenii i Azerbaydjane*//Sbornik materialov dlq opisaniq mestnostej i plenen Kavkaza. Vyp. 38. Tiflis, 1908, s. 114; Artamonov, *Xazar*, s. 445.

Mademki öyledir, o halde Rusya'nın 986-989'da Hristiyanlığı kabul etmesinin izahı “yakın geçmişteki” olayların zikredilmesiyle yapılamaz. Ama belki, dünyanın dört büyük dini Ortodoksluk, Katoliklik, Yahûdilik ve İslamın karakteristik özelliklerinin geniş çaplı bir karşılaştırılmasıyla mesele halledilebilir. Bu dört dine, putperest dünya görüşü bazında yenilenmiş Balto-İskandinavya Perun kültü de beşincisi olarak ilave edilebilir. X. Yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrasya'daki savaflara, toprak, servet veya siyasî hakimiyet sağlama amacı değil, aksine Slavyan ve Türkler'in dinî inançları yol açmıştır. Ve bu savaşlar, Doğu Avrupa ile Büyük Bozkır halklarının sonraki beşyüz yıl boyunca kaderlerini belirlemiştir.

Teolojik ve filosofik tartışmalar, fizikî coğrafyanın değil, kültür tarihinin sahasına girdiği için, bunların rolü ve öneminin izahı, V.İ. Vernadsky'nin 3. biyokimya prensibine bağlı farklı bir metodun uygulanmasıyla yapılabilir: “Akıl, enerji şekli oluşturmaz; aksine sorumluluğunu üstleneceği etki meydana getirir.”⁵⁴ Bu bir paradokstur, ama onun doğruluğu Rusya'nın Hristiyan oluşu gerçeğiyle ilişkisi bulunan teolojik problemlerin analizinden anlaşılabacaktır.

54 Vernadsky, V. İ. *Himiçeskoye stroyeniye...* s. 272.

XI. DİNLER SAVAŞI

66. Seçim Hakkı

Tek başına bir insanın din değiştirmesi, çok büyük bir psişik kırılmadır; ama kültür ve hayat gelenekleri istikrar kazanmış bir halkın (etnos) bütünüyle din değiştirmesi söz konusu olduğunda, bu kırılma kat kat daha büyüktür. Yine de putperest kültürün dünya dinleriyle değiştirilmesi, sürecin detayları farklı olmakla birlikte, her yerde vukû bulmuştur. Rusya'da Hristiyanlaşma süreci, özellikle uzun sürmüştür. Çünkü Hristiyanlık propagandası, Slavyanlar'ın orman, su, ev perileri ile ölü ruhlarını rahat bırakmayan vampirlerle ilgili bölgesel inançları kadar, dünya kültüründe kendine bir yer edinen komşu rakip dinî doktrinlerin de muhalefetiyle karşılaşmıştır. Bu husûmet sadece dinî tartışmalarda, öğreti ve faaliyet rekabetinde kendini göstermiyor, doğrudan silahlı çatışmalara da dönüşüyordu. Çünkü insan ruhu, bedenle sıkı sıkıya kenetlenmiştir.

Dolayısıyla olayları klasik maksimal detaylarıyla anlatma meto-
dundan uzaklaşıp, önce okuyucuya prosesin gerçek çehresini (birinci yaklaşım) bir bütün halinde sunmak, sonra Ortodokslara karşı verilen mücadeleyi ana hatlarıyla anlatmak ve ancak ondan sonra putperest Rusya'nın Ortodoksluğun en büyük hamisi haline dönüşmesine yol açan çatışmayı tasvir etmek şarttır. Bu dramada Kiyefliler'in 988'de vaftiz oluşları, perdenin en hararetli sahnesidir. Ancak, başlangıç ve sonuç kısmı da, bilimsel bir araştırmanın amacı olan olayın anlaşılması için oldukça önemlidir. Bu yüzden uzaktan başlayarak, hiç bir şeyi gözden kaçırmamak ve hataya düşmemek için, “basamakları tek tek tırmanmak suretiyle” hedefe ulaşalım.

Miladî birinci bin yılda Hristiyanlık, Atlantik'den Pasifik Okyanusu'na kadar bütün ülkelere yayılmıştı. Fakat çeşitli ülkelerde gerçek-

leşen din değişimleri, tıpkı ikinci benzetmesinde (Luka 8, 5-15) anlatıldığı gibi aynı şekilde gelişmedi. Luka'daki bu anlatıma göre, yol kenarına düşen daneler, ayak altında çiğnenip kuşlara yem oldu; kayalık yere düşenler, filizlenince susuzluktan kuruyup gitti; dikenler arasına düşenler ise, filizlerle birlikte büyüyen dikenlerce boğuldu.

Bu benzetmede, farklı insanlar, yani kişisel seviyeler göz önünde bulundurulmuştur. Popülasyon düzeyinde ise, oldukça yerinde bir tesbit yapılmıştır. Çocukluk, erginlik ve yaşlılık aşamalarını geçiren fert yerine, passioner “aşırı hararet”le birlikte akmatik safhada yaşlanma, atâlet safhasında kırılma ve arkasından homeostaz safhasına geçme gibi etnogenez aşamaları geçiren bir etnosu koysak bile, prensip olarak manzarada bir değişiklik olmaz. Sadece coğrafi unsurların dinamizmi, iklim şartlarındaki değişimler ve passioner gerginliğin sönüşüyle sonuçlanan etnogenez patlamaları göz önünde bulundurulmalıdır. Mecaî anlamda ifade edecek olursak, patlama anında, yol, yönünü değiştirmekte; dikenler kurumakta; kayalar üzerinde ise hümüs tabakası oluşmakta ve tohumun yeşermesi için gerekli şartlar başka şekiller almaktadır.

Bu yüzdendir ki inançlar kendi içinde bölünmüşlerdir. Üstelik bu bölünme bazan tamamıyla münferitleşmeye (İslam gibi), bazan dogmatiklerin (rafizilerin) disiplini bozmalarına, bazan da kiliselerin parçalanmasına yol açmıştır. Bu olayın sebeplerini dinlerde değil, insanlarda, onların karakterlerinde ve tanınmayacak şekilde değişen nesillerin birbirini takip edişinde aramak gerekir. Ne var ki bunların hepsi kendi halinde nötr tabii değişimlerdir, yani iyi veya kötü değildirler. İyilik ve kötülük, insanın bilinçlenmesinden ve bu bilinçle çevresini saran tabii ortama karşı davranışlarında vahşileşmesinden sonra zaman içinde gelişen olaylardır. Bu tezimizi netleştirelim.

İnançlar, eşit değerli değildir. Kurtuluşa götüren yolların bile kimi düz, kimi dar, kimi eğri ve dolambaçlıdır. Bu, sadece dogmaların muhtevasına değil, aynı zamanda toplumun ahlakî yapısına da bağlıdır. Sonuncusu ise, sistemin passionerlik düzeyi, yani etnogenez safhasıyla bağlantılıdır. Ruhun huzura erişî, tövbeyle, daha doğrusu işlenen fiilleri ve onların motivasyonlarını akl-ı selim ile tefekkür etmekle olur. Bu ise ancak yüksek kaynama noktasında mümkündür. Küllerin soğuduğu yerde, orijinal yaratıcılık için passioner enerji olmaz.

Sadece davranış dürtülerinin yönü de kurtuluşa götürmez. Her yerde bazan tabiat gücüne, bazan ateizme şahit oluyoruz. Bunlar, dinden daha az güçlü değiller. Buna sıfır nirengi noktası denir. Put-perestler, coğrafi çevreyi Yaratan'ın eseri olarak kabul etmeseler bile, tabiat ve kültüre insanca davranırlar.

Dolayısıyla dünyanın güzelliğinden ve ondaki farklı hayat şekillerinden nefret edenler, bunları “tıksinti” olarak adlandırırlar. Mani-heistler'in Işık, gnostiklerin Pleroma, Kabbalistlerin En-Sof (Ezeli ve Ebedi Hiçlik), bazı skolastiklerin, Orta Çağda lucifer fonksiyonunu icra eden fotonları çalan ve şimdilerde teorik fizikte vakkum denilen “Tanrısal karanlık” şeklinde adlandırmaları bu türdendir. Boşluğun arkasından gidenlere acınmaz. Onlara yardım da edilmez. Çünkü onlarla barış içinde yaşamak mümkün değildir.. Orta Çağda insanlar böyle düşünüyorlardı ve bu tür değerlendirmeler için sebepleri vardı. Çünkü anti-sistem temsilcileriyle çatışmışlar ve onlardan ne beklediklerini anlamışlardı.

IX-X. Yüzyılda insanların büyük bir yaratıcı Tanrı ve âsi bir Şeytan görüşünden hareketle düalist inancı kabul etmişlerdi. Tartışma, hangisinin hayırlı olduğu noktasındaydı: Meşekkatlerle dolu bir hayat mı, intihar mı?

Orta Çağ insanları, korkak değillerdi. Zafer sarhoşluğundan uzak kalmak veya aşağılanmak yahut kendi görüş ve prensipleri uğruna canını feda etmek, ölümü göze almak, onlar için olağan şeylerdendi. Ne de olsa isteyerek savaşa gidiyorlar ve bu yüzden de galip geliyorlardı. Dolayısıyla hayatın çirkinliğinden uzaklaşmak, onlar için perspektif bir şeydi. Kaybettiklerini, duydukları mutlulukla tekrar kazanabiliyorlardı. Onları bir tarıkata veya Maniheist cemaati arasına karışmaya itekleyen imperatif bir dürtü yoktu. Fakat madem ki bütün etnosların tamamı değil, sadece o coğrafyada yaşayan, o sosyo-ekonomik kalıplar içinde bulunan ve aynı pota içinde erimekten başka hiçbir rol oynamayan belli sayıda insanlar bu cemaate katılıyorsa, o takdirde faaliyet vektöründe artıdan eksiye geçişin insanın hür iradesinin bir sonucu olduğunu kabul etmek gerekir. Eğer böyle ise, kendi tercihini yapanlar, bu amellerin ahlakî ve hukukî sorumluluğunu da yüklenirler. Yani sıradan bir başka inançlı kişiler olurlar, yoksa canı değil. İnsanlar, bunu anlamakla birlikte, yine de kendilerine acınmayacağını bile bile, toplu din değişimini tercih ediyorlardı.

Ancak, şu da enteresandır: Monizm, IX. Yüzyılda hemen her yerde ciddi bir kriz geçirmesine rağmen, halkların geniş bir kesimini etkileyen rafizî hareketler, sadece yeni şekillenmiş veya bâkiye haline gelmiş bulunan süper-etnosların sınırlarında ortaya çıkıyordu. Jeolojik bir örnek vermek gerekirse, bunlar, döşeme taşları arasında geniş çatlaklar oluşturarak yerleştikten sonra, kendi arasında gruplara ayrılmış etnosların kültürleri ayrı ayrı yönlerde gelişmiştir. Bu “çatlakların”, aralarındaki ayrılıklara rağmen, Hristiyan ülkelerinde Pavlikanizm, Bogomilizm, Albigoizm; İslam ülkelerinde ise Karma-tilik ve İsmailizm gibi akımlarla doldurulması ise, bu zaman zarfı içinde ortaya çıkan genel çizgilerdi. Adları verilen bu dinî öğretilerin Doğudaki benzerleri de Uygur Maniheizmi¹ ve Tankut Budizmi² idi. Fakat Rusya'yla doğrudan bir ilgileri olmadığı için, biz onlar üzerinde duracak değiliz.

Bu fenomen, katıksız bir düalist dünya görüşleri olduğu için, kuzey halklarına - Slavyan ve Moğollar- dokunmamıştı. Onlara göre Ak Tanrı ile Kara Tanrı arasında bir savaş vardı ve sonuncusunun, kendilerinin hayat felsefesi haline getirdikleri kanlı savaşlarla değil, aksine tıpkı eski Mitraizmde olduğu gibi, olabildiğince ihanet ve yalanla uğraştığını biliyorlardı.³

İhtimal onlar, eski Hristiyanlığa diğerlerinden daha yakındılar. Gerçekten de Hristiyanlığı Polyaklar Roma'dan, Ruslar Konstantinopolis'den; komşuları Moğollar (Keraitler, Naymanlar, Öngütler vd.) ise Nesturî başpiskoposunun ikametgahının bulunduğu Bağdat'dan kolayca almışlardı.⁴

67. Çift Kutupluluk

Göründüğü kadarıyla İslam dini - katı monizm- her tür düalist etik yorumlarını metafizik yorumlardan daha fazla reddediyordu. Ancak burada da bir çıkış yolu vardı ve o da çok önemli görünen bir detayı da içine alan isyandı.

1 Gumilëv, *Eski Türkler*, s. 381-386, 427-428.

2 Gumilëv, *Staroburyatskaya jivopis*, s. 40-43.

3 Gumilëv, L. N; Kuznetsov, B. I. *Bon*.

4 Gumilëv, *Muhayyel*, s. 106.

Kur'an'a göre İblis, ateşten yaratılmış bir melekti, fakat Allah Adem'i halkedince bütün meleklerle ona secde etmelerini buyurdu. İblis “Ben ondan daha üstünüm. Beni ateşten, onu ise balçıktan yarattın” diyerek reddetti (Kur'an. M., 1963, 7, 11).

Böylece İblis, Allah'a itaat edenler arasından çıkıp, farklı şekillerle bürünebilen ve insanları doğru yoldan saptıran görünmez bir varlık oldu. Ancak onu, tabiatın sayısız kirli perileri ve günahkârların ruhlarıyla karıştırmamak gerekir. İfrit, gülyabani, albastı vb.leri, tamamıyla yeryüzüne ait varlıklar olarak kabul edilirler. Halbuki İblis, Allah'a karşı gelerek Adem ve Havva'yı ayartıp, fiilen Allah'a âsi kıldı. İşte burada karşımıza bir soru çıkıyor: Madem ki Allah kâdir-i mutlak, o halde neden İblisin bu işlerine katlandı? * Dahası, kıyamet gününe kadar, kafirler üstün gelip, Deccal ortaya çıktığında her şey daha kötü olacak. Bu bir anti-Christ apokalipstir. Deccal, imanın canına okuyacak, Allah'a küfredecek ve Şeytanı methedecektir. Fakat onun da sonu gökten incek olan Peygamber İsa'nın, yani İsa Mesih'in elinden olacak. Kırk yıl sonra da kıyamet kopacak. Dünya yokolunca, hiçliğe dönüşen Şeytana de yar kalmayacak.. Görüldüğü kadarıyla monizm perdesi altında dünyanın çift kutupluluğu prensipi yatmaktadır.

Genel görüşe göre, İslam dogması, diğer tek Tanrıci dinlerin tesiriyle şekillendiği için “orijinal olmaktan uzaktır”.⁵ Ancak, kesin gibi ileri sürülen bu görüşün primitif bir şekilde benimsenmesi, genel kabul gören bir şeye saygısızlığa ve aynı zamanda gerçekten uzaklaşmaya götürür. R.R. Mevlutov, Allah'ın “Yahûdiler'in Yahova'sına ve teslisin Müslümanlar tarafından reddedilmesine rağmen Hristiyanların Rab-baba'sına çok benzediğini” yazmaktadır.⁶ Buradaki genel benzerlik nedir?

Benzerlikleri aramak için, ateşten yaratılan İblisin Adem ile Havva'nın cennetten kovulmasındaki rolünü hatırlamak gerekir. Tekvin Kitabı'nda elinde “ateş saçan kılıçla” Aden girişini koruyan Keruvdan söz ediliyor (Tekvin 3, 24). Bu melek, Yahova'nın emrini yerine

* Yazarın İslamiyet hakkındaki bu ve buna benzer bazı tutarsız görüşleri, ya bu dini iyi incelememesinden, ya da Hristiyan inancının etkisinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla bir Hristiyanın İslamla ilgili bu tür görüşlerini önemsememek gerekir. (çev.)

5 Bkz. K'ur'an. Ek, s. 654.

6 Mevlutov, R. R. *İslam*. M., 1974, s. 29.

getirir. Sonra yine aynı Yahova, Sina Dağı'nda yanan bir ateşin arkasından Mûsa ile konuşur (Çıkış 3, 2-5) ve Yahûdiler'e ateşten bir sütun içinde Mısır'dan çıkıp gidişleri sırasında rehberlik eder. (Çıkış 13, 21) Daha sonra Sina'da ateş içinde yere iner (Çıkış 19, 18). Bu durumda Mısırlılar'ın Yahûdiler'i katletmeleri, erkek çocukları öldürüp, kızları sağ bırakmaları, Filistin halkını çoluk çocuklarıyla birlikte kılıçtan geçirmeleri Allah'dan çok İblis kıyafetinde gerçekleştiği için Mısır halkı suçlu değildi. Muhammed, bütün öğretileri yerinden sarsan biriydi ve İblise ateşten yaratılmış bir Şeytan sıfatı vermişti. Ne var ki VII. Yüzyılın ilmî seviyesi, ateşten yaratılmış Şeytanın Yahova olduğunu farketmeye müsait değildi. Ve bu Şeytan, kesinlikle teslisteki Rab-baba benzeri bir Allah olamazdı.

Ahd-i Atik dini -Yahova'yı Yahûdi halkının tanrısı olarak kabul etme,- önce gelişmiş, daha sonra milat arefesinde gerilemiş, arkasından da Yahûdiler tamamen ayrı bir felsefe olan Talmudizmi meydana getirmişlerdi. Fakat Pentateuche ve Zebur'un diğer bölümlerinden Ahd-i Atik'in kimlere hasredildiği gayet iyi anlaşılmaktadır. Gerçekten de Jesus Christ, Ferisiler'le bu kitaplar üzerinde Galile tapınağında tartışmıştı. Çünkü "Yahûdiler, öldürmek amacıyla onu arıyorlardı" (Yohanna 7, 1).

Bu nefretin sebebi iptidai idi: Yohanna'da şöyle anlatılır: "İsa, 'İbrahim'in çocukları olsaydınız, İbrahim'in yaptıklarını yapardınız' dedi. Ama şimdi beni -Tanrıdan işittiği gerçeği sizlere bildiren- öldürmek istiyorsunuz. Siz babanızın yaptıklarını yapıyorsunuz. 'Biz zinadan doğmadık. Bir tek Babamız var, o da Tanrı'dır dediler'." (Yohanna 8, 39, 41). Böylece bütün Yahûdiler kendilerini "Tanrı'nın oğulları" sayarak, onu başka ulusların değil, sadece kendilerinin Tanrısı olarak görmeye başladılar. Cevap İsa'dan geldi: "İsa 'Tanrı Babanız olsaydı, beni severdiniz' dedi. 'Çünkü ben Tanrı'dan çıkıp geldim. Kendiliğimden gelmedim, beni O gönderdi. Söylediklerimi neden anlamıyorsunuz? Benim sözümü dinlemeye dayanamıyorsunuz da ondan. Siz babanız İblisensiniz ve babanızın arzularını yerine getirmek istiyorsunuz. O başlangıçtan beri katildi. Gerçeğe bağlı kalmadı. Çünkü onda gerçek yoktur. Yalan söylemesi tabiidir'". (Yohanna 8, 42-44)

Iddia, oldukça net bir şekilde formüle edilmişti: İsa, Yahûdiler'in Yahova'sını, çölde görevli olarak dolaştığı dönemde yanından kov-

duğu İblis olarak niteliyordu. Bu, sıfırların ve Ferisilerin de teyit ettiği şekilde Mûsa ile konuşan (Yohanna 9, 29) ateşten yaratılmış Şeytandan başkası değildi. Dolayısıyla bir Hristiyan Ahd-i Atik'le Ahd-i Cedit, Şeytanla Tanrı arasında bir seçim yapamazdı. Yahova'yı tanrı olarak kabul etmekle Hristiyanlıktan çıkmıyordu, ama teslis formülünün İznik konsilinde tanınmasından sonra mesele halloldu. Çünkü Yahova tek idi.

X. Yüzyılda her iki doğu dini - birçok inanç ve ayin şekillerinde birbirine benzerlik arzeden Hristiyanlık ve İslam- Şeytanın Tanrı'nın düşmanı olduğu konusunda görüş birliği halindeydiler. Her ikisi de düalistti. Hristiyanlar ve Müslümanlar, aynı Tanrı'ya dua ediyorlardı; fakat tapınma şekilleri farklıydı;⁷ Yahûdilerse başka bir tanrıya tapınıyorlardı. Sonuncusu, sadece iş ilişkilerini ön plana çıkararak dinî müzakereleri Yahûdililiğin dışında tutmuştu. Laf aramızda bu, her iki tarafın da işine gelmişti.

...

Her neyse biz şimdi karmaşık konuyu ve tezatları bir yana bırakıp, Svyatoslav'ın ölümünden sonra eski Rus etnosunun kaderini ve kültürel gelişim çizgisini belirleyen Kiyef'e dönelim.

68. Din Seçimi

“Nestor Kroniği”nde, 986 yılında Knâz Vladimir'in din seçimiyle ilgili didaktik bir hikaye yer almaktadır. Bu hikayenin konusunun nereden alındığı belli. Çünkü benzeri bir hikaye “Melik Yosif'in Mektubu”nda da yer almaktadır ve o da bir yerlerden alınmıştır. Ancak bu demek değildir ki, vakayiname haberinde herhangi bir tarihi unsur yoktur.⁸ Peki ne vardı?

Vladimir, Kiyef'in altın tahtını kaba güçle elde etmiş; ancak devletin sınırlarını genişletirken, hem komşuları, hem de kendi teba-

7 Papa VII. Grigorius Kuzey Afrika'daki Hammadi hanedanından en-Nasır'a 1076'da gönderdiği mektupta şöyle yazıyordu: Birbirinden farklı da olsa, siz ve biz aynı Tanrı'ya inanıyoruz (*İstoriya diplomatii*. M., 1959, s. 150). Papa, Katolikliğin ve İslam'ın dogmatik benzerliklerini biliyordu, fakat insanlar dogmalara değil, Tanrı'ya tapıyorlardı ve bu, X-XI. Yüzyılın tek geçerli sistemiydi.

8 Cochin Augustin. *Les sociétés des pensées et la démocratie*.

ası arasında bir sürü düşman edinmişti. İktidarı elde tutabilmek için güç ve popülerite gerekiyordu. Birincisi vardı, ikincisi ise yeterli değildi. Özellikle, şahsî çıkarları unutmamanın sempatiyle karşılandığı dinlerde, aranan samimiyet yoktu. Parayla satın alınan dostların tehlikeli olduğu düşünülür. Çünkü onlar, biraz daha fazla ödeyen biri çıktığı zaman sizi satıverirler.

Vladimir'in zeki danışmanları bunu anlamışlardı. Özellikle, biri Svyatoslav'ın Tuna, diğeri Dobrinya'nın Kama'ya yaptığı iki başarısız Bolgarya seferinden sonra sarpa saran dış politik durumu gözden geçirmişlerdi. Müttefikler meselesi, fevkalade önemli hale gelmişti. Bu problem de, siyasi programlarda rol oynayan şu veya bu yabancı dinin kabulü vasıtasıyla çözülecekti. Ancak, daimi sadakat meselesi işi bozuyordu ki, o olmadan da güven, dolayısıyla müttefikler olmayacaktı. Binaenaleyh hem tebaa, hem yöneticiler ve hem de en güçlü komşulardan biri nezdinde makbul bir program seçmek gerekiyordu.

Öfkeli Baltık tanrıları - ki henüz resmî devlet dini olmamakla birlikte Ortodoksluk 864'den itibaren⁹ onların arasında kendine bir yer bulmuştu, - Kiyefliler'in hoşuna gitmemişti. Bu yüzden çeşitli yerlerden gelen misyonerler, yine Kiyef'de gezinmeye başlamışlardı. Güneyden Grekler, doğudan Bolgarlar ve batıdan Almanlar. Knâz ise bunların hepsine kulak kabartıyordu. Çünkü yapacağı yanlış bir seçim, hayatına ve tahtına malolabilirdi. Adımını dikkatli atmalıydı.

Vladimir, şarap içilmesini yasakladığı için İslamı reddetmişti. Knâz, şahsen alkol bağımlısı değildi; ama sarhoş olacak kadar değilse bile, çakırkeyf olacak şekilde mutlaka içkinin bulunduğu sohbet meclislerini çok seviyordu. Bu geleneğin reddi, kaçınılmaz derecede ihtiyaç duyduğu dostlukların da kaybedileceği şeklinde yorumlandı.

Daha önceki yakın temaslar iyi sonuç vermediği için, Vladimir Katoliklerle kesinlikle bir arada olmak istemiyordu. Muhtemelen başpiskopos Adalbert'in daha önce Olga'ya gelişi ve onun Latin dini-ne geçmeyi reddetmiş olması da bu tutumda bir rol oynamıştır. Belki bilahere İtalya'da vukû bulan ve bütün Avrupa'da müessir olan olayların da bir rolü olmuştur.

IX. Yüzyılda Sicilya ve Güney İtalya, Bizans'ın bir kısmını teşkil ediyordu. Fakat Berberiler, halifeliğin batı kesiminde inisiyatifi

9 Veya 867'den itibaren. Bkz. Golubinskiy, age., T. I, s. 51-52.

Araplar'ın elinden alır almaz, bütün Akdeniz'de saldırıya geçmişlerdi. Sicilya, daha önce binbeşyüz yıl boyunca Helenler'le Pönler arasında olduğu gibi şimdi de ikiyüz yıldır kanlı savaşlara ev sahipliği yapıyordu. Ama şimdi rakip tarafların kuvvetleri birbirine denkti ve üstelik 983'de Verona'da toplanan imparatorluk melisinde tebaalarıyla Grek ve Sarasinler'e karşı savaş başlatma konusunda anlaşılan Alman kralı II. Otton'un önderliğindeki üçüncü bir güç–Roma bu mücadelede karışmıştı.

Bu olay, henüz X. Yüzyıl sonlarında “Hristiyan Dünyası”nda Batılı Katoliklerin, Grek rafizileri de Müslümanlar gibi kendilerine “yabancı” gördüklerini göstermektedir. Bu, birbirine yabancılaşmanın sadece başlangıcıydı. Nitekim bir asır sonra şovalyeler “Tanrı böyle istiyor” diyerek Doğuya sefere çıkacaklardı ve şimdi de burada feodaller “II. Otton böyle istiyor” diyerek anlaşmışlardı. Ama temelde bir fark yoktu.

Kiyefli diplomatlar, Grek ve Latin taraflarla birlikte hareket etmenin mümkün olmadığını çok iyi anlamışlardı. Bu yüzden de bu sıkıcı ve gereksiz didişmeye katılmayı reddetmişler ve bu durum vakayinamelerde Grek dinine karşı herhangi bir methiyenin yer almasını önlemiştir. Bununla birlikte, aynı vakayinamelerde Hazar Yahûdileriyle yapılan kısa bir diyalog yer almıştır. Metni aynen veriyorum:

“... Hazar Yahûdileri gelip dediler: “Duyduk ki, Bolgarlar ve Hristiyanlar size gelmişler. Her biri kendi dinini öğretmek niyetindeymiş. Hristiyanlar, bizim çarmıha gerdiğimiz kişiye inanıyorlar. Biz ise Avraam'ın [İbrahim'in], İshak'ın ve Yakub'un tek Tanrısına inanıyoruz.” Validimir sordu: “Sizin şeriatınızda ne var?” Onlar cevap verdiler: “Sünnet olmak, domuz ve tavşan eti yememek, cumartesi gününü mübarek gün kabul etmek.” O yine sordu: “Sizin ülkeniz nerededir?” Onlar cevap verdiler: “Kudüs'de.” O tekrar sordu: “Onun orada olduğu kesin mi?” Ve cevap verdiler: “Tanrı bizim atalarımıza öfkeleni ve günahlarımızdan ötürü bizi çeşitli ülkelere dağıttı. Topraklarımızı ise Hristiyanlara verdi.” Bunun üzerine Vladimir dedi: “Farklı bir dinden bahsediyorsunuz, ama kendiniz Tanrı tarafından tardedilmiş ve dört bir yana dağıtılmışsınız. Eğer Tanrı sizi ve şeriatınızı sevseydi, başkalarının ülkelerine dağıtılmazdınız. Bizim başımıza da aynı şey gelsin mi istiyorsunuz?””¹⁰

10 Metin, D. S. Lihaçev'in çevirisinden alınmıştır. (FŁL. H. 22, s. 258).

Metin, XII. Yüzyılda kaleme alınmış. Halbuki Filistin, X. Yüzyılda Araplar'ın kontrolündeydi ve Haçlılar, Kudüs'e 1099-1187 yılları arasında hakim olmuşlardı. Fakat mesele bu değil. Metin, Hazar Yahûdileri'nin, tıpkı İtil'de yaptıkları gibi, Kiyef Hakanlığı'nı ele geçirme denemelerini tesbit etmektedir. Ruslar, o sıralar Hazar teklifine hemen karşı çıkmışlar; fakat kurnaz Slavyan, din konusunda Türk'den daha basiretli davranmış ve deniz ötesindeki tehlikesiz Grekler'le ittifakı tercih etmişti.¹¹

Müslüman ve Yahûdi heyetlerinin, Bolgarlar ve Hazarlar'la yapılan savaştan önce, yani 985 başlarından evvel geldikleri belli, ama Rus ordusunun 987'de Phokas Bardas'ın Küçük Asya'daki isyanının bastırılmasına katıldığı düşünülecek olursa, Bolgarlar üzerine düzenlenen başarılı seferle Kuzey Kafkasya'nın fethi konusunda tertiplenen başarısız seferin 985 sonucuyla 986 yıllarında vukû bulduğu sonucu ortaya çıkar. Bu savaşlardan sonra Jüdeo-Hazarlar, Rusya'nın bünyesinde yer almaktadırlar. Tabii yeni din değiştirmiş knâzlar nezdinde yönetici olarak değil, sadece Tmutarakan Knâzlığı'nın uç şehirlerinden birinde sıradan vatandaşlar olarak. Onların kaderlerini elinde tutan kişi ise Vladimir'in yedinci oğlu Mstislav olacaktır.

69. Vicdanın Sesi

Yunan dininin tercih edilmesi meselesi, Nestor'un vakayiname-sinde kısmen önyargılı, kısmen hayali, fakat her halükârda sathî olarak ele alınmıştır. X-XI. Yüzyıllarda İslam, gerçekten şarap içmeyen,

11 Din seçimi konusuyla ilgili bu metnin güvenilirliği defalarca gözden geçirilmiştir (Bkz. Golubinskiy, Y. Y. *Istoriya Ruskoy Tserkvi*), ama tabii XIX. Yüzyıl metin anlayışıyla. Eski tarih yazımcılığında diyalog, genelleştirilmiş malzemeyi edebî bir parça gibi kullanma eğilimi vardı. Bu noktadan hareketle vakanüvisin, X. Yüzyıldaki kuvvetler dengesi değerlendirmesini tamamıyla kendi inisiyatifine yaptığı kuşkusuz. Yabancı dinlerden herhangi birinin seçimi konusu, XIII. Yüzyıl Arap müelliflerinden Muhammed al-Avfi'nin "Cevam-i el-hikayât ve lavam-ı er-rivayât" adlı eserinde de işlenmiştir. Yazar Bulamir [Vladimir] in elçisinin Horezm'e Müslüman olmak için ne yapılması gerektiği konusunu araştırmak amacıyla geldiğinden bahsetmektedir. (Bkz. *Zapiski Vostochnogo otdeleniya Russkogo arxeologičeskogo obščestva*. T. IX. SPb., 1896, s. 262-267).

ama onun yerine kırmızı ve arakı tercih eden Türkler arasında geniş ölçüde yayılmıştı. Acaba Vladimir, yasaklanan içkiler arasında bal¹² ve birayı istisna tutup, mutlaka Konstantinopolis'den getirildiğinden Rusya'da pahalı olan nar şarabını şahsi kullanımı için mi ayırmıştı? Ayrıca onun Alman papazıyla içki meclisi tertiplemeyi reddetmesi de kesinlikle tatminkâr bir şekilde açıklanmamış. Görüldüğü kadarıyla vakayinamelerde birçok husus detaylı anlatılmamaktadır ki, bu konu üzerinde düşünmeye değer.

Ruslar'ın, Yahûdiliği reddetmekle birlikte, X-XII. Yüzyıllarda merakla Ahd-i Atik'i okumaları, zaman zaman iktibas etmeleri ve görüldüğü kadarıyla Filistinli Yahûdiler'in eski diniyle Talmud Yahûdiliği'ni özdeşleştirmeyişleri şaşırtıcıdır. XX. Yüzyılda bu iki ayrı dinî inanç, mütehasıs tarihçilerin malumudur; ancak, bin yıl önce bu konuları, sadece kültürlü insanların birbirine karıştırmadıklarını kabul etmek gerekir. Her halükârda, X. Yüzyılda istisnâ olarak sıhrî yollarla yayılan Müseviliğin kabul görmediği bir sır değil. Bahtsız Hazarya örneği hafızalarda oldukça yeniydi, ama Müslümanlık ve Katolikliğin reddediliş sebepleri üstünkörü geçirilecek bir konu değildir.

IX ve X. Yüzyıllarda, her yerde, anti-sistem dediğimiz görüşler kültür dünyasına yayıldı. Bunun tek istisnası, sadece Rusya, Sibirya halkları ve kısmen Bizans idi. “Anti-sistem” kavramını netliğe kavuşturup, bu olgunun anlamından varmak istediğimiz hükümle ilgili argümanlar çıkarmaya çalışalım.

Çevremizi sardığı kadar bedenlerimizi de içine alan tabiatı nirenği noktası olarak seçtiğimize göre, onunla olan ilişkilerimiz de ya dinî öğretilerde belirtilen şekilde olur, ya da onunla taban tabana zıtlık arzeden filosofemler şeklinde çift yönlü olabilir:

1. İnsan, kendini tabiatın bir parçası, biosenozun en üst halkası olarak kabul eder. Bu noktada diğer hayvanlardan, kendi hemcinslerinden farklı değildir. O da karnını doyurmak veya kendini korumak için öldürür, çocuk yapma hakkını kullanır ve öldüğü zaman da kendi bedenini diğer bitki ve kurtlara yem olarak bırakır.

2. İnsan, içinde zararlı bir alan gördüğü tabiatı kendisine düşman sayar. Bu durumda biosferi ve “ruhun” yani bilincin kendisinden

12 Balın sulandırılarak güneş altında ekşitilmesiyle yapılan bir içki türü kastedilmektedir. (çev.)

mutlaka kurtulması gereken kendi bedenini de bu yadırgadığı çevrenin içine sokmak zorundadır. Bunun farklı yolları var ise de, prensipte daima tekdir: Dünyayı kötülüğün kaynağı olarak görmek.

Yazılı tarihin bulunduğu her yerde biosfere karşı bu iki tavır söz konusudur. Birinci görüş, miladın başlarında, Hristiyanlık, İslamiyet, Jüdaizm, Hinduizm (Vedantizm), Konfüçyanizm, Daosizm ve Türk, Slavyan ve Finnogurlar'ın paganist sistemlerinde vardı. İkinci görüş, etnoslar arasında değil, onların kavşak noktalarında ortaya çıkmış ve etnik temas bölgelerine yayılmıştır. Bu görüşün nüvesi Antakyalı gnostikler tarafından ortaya atılmış, bilahere İran'da Maniheizm, Mazdakizm, İsmailizm; Fransa'da Catharizm, Bolgarya'da Bogomilizm ve Küçük Asya'da Pavlikanizm olarak varlığını sürdürmüştür. Bu görüşün mantığı büyüleyiciydi; çünkü "bilme" meselesi, hatta denilebilir ki gizlilik üzerindeki sis tabakasını aralıyordu. Fakat insanlar, içgüdüsel olarak cazibeyi reddettiler. Bu konuda Çin'deki ve Fransa'daki insanlarla, Arap halifeliğindeki veya Güney Sibirya'daki insanlar arasında bir fark yoktu. Bu süreleyici öğretiyi benimseyen halklar veya cemaatler, onun saliklerini, arkasından şöhretini, kültürünü ve bağımsızlığını süratle kaybettiler. Ne var ki dünyayı negatif algılama görüşü, başka bir yerde yeni bir güçle ortaya çıkarak, tekrar "ışık dinini" yaymaya başladılar ve yine arkasında cesetler, yanıp yıkılan şeylerin küllerini bıraktılar. Onlara göre sonuç idealdi, yani zararlı olanların ölümünden sonra organizmalar ortadan kalkıyordu. Fakat sayıları bir hayli ve değişik şekilleri bulunan bu anti-sistem taraftarları, kendi tuhaf davaları için gerekli olan enerjiyi nereden alıyorlardı? Görüldüğü kadarıyla, onlar da pozitif sistem taraftarları gibi oldukça passioner olan kişilerdi. Ama neyin hesabına?

Pozitif etnik sistemler, itkiler (mutasyonlar) veya genetik dreif vasıtasıyla ortaya çıkar ve kendi bölgesinin tabiatına karşı çaba sarfederek varlığını sürdürürler. Anti-sistemler ise, etnoslar oluşturmaz; zengin tabiata zarar vermez ve tıpkı kanser virüsünün organizmaya girip yayıldığı gibi etnosların vücuduna yerleşmezler. Bunların passionerliği daima yüksektir, ancak bunu passioner gerginliğin sebep olduğu şiddetli çekişmelerle harcayarak, sonunda etnosların veya süper-etnosların sınırlarında zuhur ederler. Farklı etnosferler, yani onun en iyi imkanlara sahip olan kısımları, anti-sistemler tarafından kültür ve tabiatın yokedilmesi için kullanılırlar. Bunların gelenekleri,

üstattan şakirdine aktarılarak aile dışına intikal ettirilir. Yani insanı diğer memelilerden türeten kalıtım belirtisinin yeri, burada yazılı metin olmadan anlamsız sayılan öğrenim konusunu teşkil eder. Çocukluk günlerimizde edindiğimiz “canlı” geleneklerle “suni”, yani kitaplar vasıtasıyla edindiğimiz gelenekler arasındaki fark ise, organizmalarla eşya arasındaki fark gibidir. Biri ölürken, onu takip eden nesillerce yeniden yapılandırılır; diğeri ise, yeniden yapılanma ümidi olmaksızın yavaş yavaş hayatiyetini kaybeder. Eşya, sadece insana tabi olabilir; yazılı gelenek ise, yeniden yapılır, yani yeni bir etnos oluşur. İşte size, hümanizmin, yani ölü bir kültür mirasının incelenip, özümsemesinin neden “Rönesans” diye adlandırılışının sebebi.

Ne var ki, anti-sistem bir eşya değildir. Passionerliği, kendisini bünyesine kabul eden etnosun bünyesinden tıpkı bir vampir gibi emerek alır. Bu, onun için bir meşakket teşkil etmez; çünkü onun amacı, kurmak, yani bir sistemi sağlamlaştırmak değil, aksine canlı organizmayı önce âtıla dönüştürmek, arkasından o âtılı -şeklini bozarak- amorf hale getirmektir. Sonuncusu ise, anti-sistemlerin nihai amacı olan yokoluşun ellerine kolayca teslim olur.

Dolayısıyla anti-sistemler, yerleştikleri bünyeyi, yani ele geçirilen etnosları değiştirerek uzun süre varlıklarını sürdürürler. Bazan iki üç etnik davranış kalıplarının birbirinin üzerine yığıldığı yerlerde yeniden ortaya çıkarlar. Bu durumda dinî sembolü ve inanç dogmasını değiştirmek zorunda kalırsa, bu onun için bir felaket değildir. Yoketmeye çalışma prensibi varlığını sürdürür ki, esas olan da budur.¹³

13 İnsanlar, fantastik ve büyülu bir dünyaya girdikten sonra, o dünyanın sahibi olurlar veya daha doğrusu bu inançlarında samimidirler. Elde ettikleri hürriyetin tadını çıkarmak ve çevrelerine hakim olmak adına, Templierler'in yaptığı gibi haça tükürmek veya İsmaililer'in yaptığı gibi Hacer el-Esved'i birkaç parçaya bölmek yahut yine onların yaptığı gibi bilge bir veziri öldürmek, kendilerine bağrını açan bir ülkeyi kana bulamak gibi eylemler, kesinlikle yapmaktan utanmadıkları şeylerdir. Doğru; onlar bu yola baş koyarken kesinlikle hür iradeye sahip değillerdi. Aksine, şu veya bu pozitif sistemde iken sahip olduklarını da kaybetmişlerdi. Orada geçerli olan kanun ve gelenekler, yükledikleri vazifeler oranında kendilerine bazı haklar garanti ediyordu. Burada ise hiçbir hakları yoktu. Katı disiplin, onların başına görünmez bir şef, yahut bir şeyh, yahut bir üstad dikmiş, ancak bunlar şakirtlerine çevrelerinden olabildiğince nefret etme fikrinden başka bir şey aşılammışlardı. Bu duygu ise onlara öylesine bir mutluluk veriyor, benliklerini öylesine tesir altına alıyordu ki, kendi hayatlarını bir gaye uğruna kurban etmek hiç de zor gelmiyordu.

Birbirine düşman görüşlere sahip sistemlerin taraftarları arasındaki çatışmaların, bir iz bırakmadan geçip gitmesi elbette mümkün değil. Bunlar, farklı özelliklere sahip virüsler veya reaksiyon sırasında birbirini nötrazile eden asit ve alkaliler gibi birbirlerini sindirirler. Daha geniş kitlelere sahip olan, mevcudiyetini sürdürür ve bilahere ondan da geriye bazı izler kalır. Eğer sistem başarılı olursa, etnogenez normal seyrini sürdürür; ama eğer anti-sistem galip gelirse, etnos çözülmeye, zayıflamaya başlar ve komşularına yem olur. Fakat bu tür reaksiyonların süreci uzundur. Hatta çetin çatışmalar, birkaç asır sürebilir. Bu yüzden anti-sistemi, ancak tarihin geniş yelpazesinde gözlemleyebiliriz.

IX. Yüzyıl sonlarında Bizans, kendi anti-sistemi Pavlikanizmle hesaplaşmış ve yeni anti-sistem Bogomilizmle henüz çatışmaya girmemişti. Makedonya'da, Sırbistan sınırında ve Batı Bulgaristan'da bazı küçük Maniheizm cemaatları, gizlice faaliyet gösteriyorlardı. Henüz bunların vakti gelmediği için, pek tehlikeli görünmüyorlardı.

Bu yüzden Arabo-Müslüman ve Romano-German süper-etnoslarında, anti-sistemler varolmuş ve faaliyetlerini sürdürmüş; üstelik bunların üstadları, molla ve rahip-teolog kılıfına bürünmüştür. Knâz Vladimir'in inceleme yapmak için gönderdiği elçileri, Batı ve Yakın Doğu'nun devasa kültürlerindeki çekişmeleri farkedemezlerdi. Şimdi kendimizi bu elçilerin yerine koyarak, Rusya'nın Ortodoksluğa geçişinin anlamını, uyandırdığı hissi ve o günkü çağdaşların faaliyetlerine bir göz attıktan sonra, gözlemlenen olgunun açığa çıkardığı belgeler ışığında "empirik bir genelleştirme" yapmamız gerekiyor.

70. Kutbun Parçalanışı

Doğu ve Batı Hristiyan kiliseleri, etnografik farklılıklara ve siyasi görüş ayrılıklarına rağmen, IX. Yüzyıla kadar kendilerini tek bir "beden" veya bilimsel bir dille söylersek, tek bir sistem olarak görüyorlardı. Sonra birden aralarına bir kara kedi giriverdi ve bu kara kedi, ancak üç asır sonra ortadan kayboldu. Bu parçalanmanın sebebi, Papa I. Nicolai'nin Patrik Photios'la yaptığı tartışma olamaz. Prelatlar ve episkopların makûl konularda bile birbirleriyle çekişmeleri, çok daha ciddi boyutlardaydı. Fakat bu çekişme, Bizans'ta etnogenezin atâ-

let safhasının, dinî yönden ise ortodoksianın yeniden yapılanması; Batıda da passioner itkinin davranış ve hatta düşünce kalıplarını değiştirerek, yeni bir dünya görüşünün temelini ortaya atılmasıyla aynı zamana rastlıyordu. Grekler, irade-i cüz'iyeyi savunan Müslüman Mûtezilîlerle aynı kulvarda yürürken, Franklar, Kuzey Afrika'da Şia adı altında yayılan İsmailîlerden Doğu bilgeliğini ödünç almışlardı. Fransızlar ve İtalyanlar, bu öğretileri, İspanya'da gümrük görevlisi bir Yahûdi üstattan öğrenmişlerdi; fakat tabii ki Yahudi üstadın kendi yorumlarıyla. Avrupalılar, Doğu filosofemalarını kendi tenkit güçleri ölçüsünde almışlardı; ancak, anti-kritik yapacak kadar kabiliyetleri yoktu ve IX. Yüzyılda henüz yeni yeni teşekkül eden bilimsel gelenekler gerekiyordu. Bu da, biri skolastik, diğeri eretik olmak üzere iki varyant halinde gelişmişti. Birincisi, IX. Yüzyılda; ikincisi ise, XI. Yüzyılda bir disiplin olarak formüle edilmişti. Dünya görüşlerinin bu şekildeki terkibi ve ortodoksiadan kopuş, Batı Hristiyan ülkelerine büyük zararlar verecekti. Ancak, passioner yükseliş esnasında gerçekleşen etnik temaslarda bir takım hasarların önü alınamaz. İnce teolojik meselelerin öğrenilmesi ne kadar güçleşirse, onun peşinden giden insanlar da o kadar artıyordu. Enerjik üstad-rahip J. Scott Eriugena, Yunan dilini öğrenerek Dionycius Areopagitos'u, Origenes'i ve Maksimus İspovednik'in kitaplarını çevirdi. Böylece Hint "Karık" felsefesinden pekçok bilgiler edinerek, günümüze kadar bazı Avrupa okullarında idealizm prensipleri olarak okutulan kendi kozmolojik sistemini kurdu.¹⁴ Eriugena'nın baş eseri olan "Tabiatın Taksimi Üzerine" adlı çalışması, olayın detaylarını gözden kaçırmamak amacıyla kısaca üzerinde duracağımız bir tez içerir:

Tabiat, dört hayat grubuna ayrılan kainattır: Yaratıcı, fakat yaratılmayan; yaratılan ve yaratan; yaratılan, ama yaratmayan; yaratılmayan ve yaratmayan. Birincisi Tanrı'dır. Hakkında hiç bir şey bilmediğimiz, esasen Kendisi de Kendinin kim olduğunu bilmeyen Tanrı. Başlangıcı ve sonu olmayan bir Tanrı, faaliyette bulunamaz, yani hareket edemez, ama bir şeye dayanmaz da; herkesle olmayı isteme iradesi kendisini engeller. Dünyadaki eşyaya nisbetle O, "zihayat" değildir; akla nisbetle illiyet ve fiil değildir; kendine nisbetle ise "ilahî bir karanlık"tır. Çünkü bir zerre [monad] gibi, kendi kendine eşittir. Ve bu sürekli zihayat olmayan şey, daimi faaliyet gerektiren sayısız fiili yaratamaz. (Peki bu durum bir tür panteizm değil midir?).

¹⁴ Arsenyev, *Ot Karla Velikogo do Reformatsii*. T. I, s. 25-41.

Bu muazzam gayr-ı mevcut, zihayat olmak istiyor ve sahip olduğu irade sayesinde Teslisi yaratıyor. Objede Hiç haline dönüşen Oğul, bu tesliste pekçok şekle bürünen ilk örnektir. Muhtemelen bu “şekiller”, objelere dönüşen ve “yaratılan ve yaratan” insan ruhu gibi tezahür eden platonik fikirler, yani üfürüklerdir (émanations). Bunlar, Tanrı'nın bilince eriştiği kısmî ideallerdir. Ama mademki Tanrı zihayat değildir, o halde adem-i mevcudiyetin gelişimi olan ruhlar, Tanrı tarafından da kavranılamaz (Yaşa Eriugena!).

İnsanın ilk bedeni, iki kutba bölünemeyen ruhi bir şekildi. Fakat Adem'in işlediği günah yüzünden “bozuldu”. Bir canlı şekline dönüşen ruh, meleklerin mertebesine ve hatta daha yükseğine yüceltilebilirdi. Fakat çevresindeki hissi âlemin insanları, üçüncü, yani “yaratılan, ama yaratmayan”lar kategorisine mensuptular. Böylece insan, ayartıcı yılan yüzünden hayvan mertebesine indirilen başka bir varlık olarak biosferden ayrıldı. “... Tanrı, Adem ve Havva'ya değil, sadece yılanı lanet eder. Demek ki Yaratan, yarattığına lanet etmiyor. Çünkü o sadece iyi olanı yaratır.. Kendisinden sudur etmeyen kötülüğe lanet ediyor. Fakat bir de kendi amacı doğrultusunda hareket eden irade-i cüz'iyeye meselesi var”. Burada Johannes Scott Eriugena, Origenes'in görüşlerini tekrarlamakta ise de, insanın seviyesinin düşürülmesi meselesi Hint felsefesinde de vardır.

Tabiatın “yaratmayan ve yaratılmayan” dördüncü kategorisine gelince, bu, hayat kaynağına, yani “ilahî karanlığa” dönüştür. Bu konuda beden, dört unsura ayrışır. Ruha dönüşerek canlanır. Daha sonra bütün insan tabiatı, Eriugena'nın saygı duyduğu Tanrı'yla bütünleşir. Bir başka deyişle, “ilahî karanlık” ölenlerin ruhlarını sever. Kısacası, sıradan insan için en kötü dönem, Orta Çağlardır.

Eriugena'nın kendisi de, dünyayı gayr-ı ihtiyarî - bir yaratma eylemiyle değil, émanation yoluyla- yaratan ve onun varlığı konusunda dahli bulunmayan bir “gayr-ı zihayat”a dua etmenin gerekmediğini anlamış ve bu yüzden bilgiye inanılmasını teklif etmiştir. “Gerçek felsefe, gerçek dindir”. Öyle olsun, ama o dönemde felsefe denen bilimsel bilgi de sürekli değişmektedir. Yani Eriugena'ya göre, yukarıda teklif edilen prensipler de dahil olmak üzere dogmalar bile değişmek zorundadır. Peki, bu durumda şu bizim gerçekçi hüküm kriterleri nerede kaldı? Bir deneme miydi?

En son olarak, Eriugena'nın konsepsiyonunda, İncil'de İsa'nın bir düşmanı ve ayartıcı olarak gösterilmesine rağmen Şeytana yer veril-

memiş. Eriugena, monizmi İsa'nın çölde Şeytanın kendisini ayartmaya çalışmasıyla ilgili doğrudan söylediği sözlerle birleştirmeye çalışan II-III. Yüzyıl yazarlarını taklit etmektedir.

Geç antik dönemde, Şeytanın yaratılışı meselesi defalarca tartışılmıştır. II. Yüzyılda İrinei de Lyon, Şeytana kesin bir yer ayırarak onu kilise dogmatikasına dahil etmiştir. İrinei de açıkça Şeytanın diğer melekler gibi yaratıldığını, tabiaten kendince iyi olduğunu, hür iradeye sahip bulunduğunu ve iyilikle kötülüğü eşit olarak yaratabildiğini, ancak kendi iradesiyle kötülüğü seçtiği için sadece şer yarattığını kabul eder. Yine ona göre Şeytan, kendi gururu, kibiri ve haşmetini göz önünde bulundurarak, biraz da haset ateşiyle “kötülüğü seçmiş”tir. Origenes'in fikrine göre, Şeytan, bu özelliklerinden dolayı gökyüzünden yeryüzüne kovulmuş ve kendi türünün aşağılık meleştiğine haline dönüştürülmüştür. Adem ve Havva'nın çocukları olduğunu görünce haset ateşiyle yanıp kavrulmuş; Kabil'i kardeşi ve Tanrı'nın sevdiği kulunu öldürmeye kışkırtmış ve o günden bugüne süregelen ölümün baş mimarı haline gelmiştir. Şeytanın gökyüzünden kovulması konusunda yukarıda sayılan sebeplere ilaveten, ölümlü yaratıklara tebelles olmuş birçok meleştiğinin kovulmasına yol açan şehvet de etkili olmuştur. Aşağılık meleklerin onunla birlikte yaşamaları dolayısıyla, “ilahî güçlere sahip olmaya layık bulunmayan” cinler, İblisin yardımcıları ve yol arkadaşları olmuşlardır. Bunlar, dünyayı kolağan ederler ve insanların başına pekçok kötülüğün gelmesine sebep olurlar. İrinei'nin sözüne göre Şeytanın gökyüzünden kovulmuşu, insanın yaratılışıyla, her ne kadar bedeni “normal insan bedeninden daha az fizikî ise de” bedenli aşağılık bir melek haline dönüştürülerek keffaretini ödediği dönem arasında gerçekleşmiştir.¹⁵

İrinei de Lyon'un versiyonunun İncil'e değil, M.Ö. 165'de yazılan “Enoch'un Düşleri Kitabı”na ait olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Bu, Makkavei döneminde ciddi değişikliklere maruz kalan Ahd-i Atik geleneğine dönüştür. Kumran metinlerinde, Bilge Tanrı'nın Adalet ve Haksızlık melekleri veya “erkeğin (insanın) kalbinde” kendi aralarında boğuşup duran aydınlık ve karanlığı yarattığı hususu işlenmiştir. İsrail'in tanrısı, eninde sonunda nihai zafere ulaşacak olan Adalet'in oğullarına yardım edecektir.¹⁶

15 Lozinskiy, S. G. *Rokovaya kniga srednevekovyay*// Sprenger Ya . İnstitoris. Molot ved'm. M., 1932, s. 4-5.

16 Amusin, İ. D. *Rukopisi Mertvogo morya*. M., 1960, s. 170-172.

Bu görüş, iyilik ve kötülüğün aynı şekilde Yahova'dan geldiğini ileri süren Incil monoteizmiyle uyusmaktadır. Örneğin 45. İsa'nın yazarı şöyle haykırıyordu: “Aydınlığı yaratan, karanlığı icat eden, barışı yapan ve kötülüğü yaratan –ben, bunları yapan Yahova'yım” (45. 7 ve 44. 6-7)¹⁷ D. İ. Amusin'e göre, Kumran metinlerini yazarların Pers Zervani felsefesindeki -Zrvan öğretisi- Ormuzd ve Erimen'i doğuran “sonsuz zaman” görüşünün etkisi altında kalmışlardır. Ama eğer böyle ise, “Enoch'un Düşleri Kitabı”, oldukça katı cezalandırmalara maruz kalan düalizm ve Şeytana arka çıkma fikrine karşı bir protesto niteliğindedir.

İrinei ve Eriugena'nın Enoch versiyonunu neden benimsedikleri anlaşılmaktadır. Onların döneminde kiliselerin en baş düşmanı gnostisizm idi. Marcion'a karşı argümanlar arayan Hristiyan polemistleri, daha sonra başlarına bela olan eski idealara sarıldılar. Origenes, her ne kadar Şeytan kendisine tapılmasını kesinlikle istemiyorsa da, muhtemelen kıyamet gününden sonra onu tapılacak bir tanrı olarak kabul etme görüşünü öne çıkarmayı uygun bulmuştu. Kilise ise Origenes'in versiyonunu kabul etmemekle birlikte, İrinei'nin, daha doğrusu Enoch'un yorumunu reddetmemişti. Bu yüzden ki satanizm yolu açık kalmıştır.

İrinei, Şeytanı, eskilerin dünyaya ait, fakat insanlardan daha mükemmel bir varlık olarak kabul ettikleri İblislerden birinden sonra sonra gelen varlık kabul etse de, konuyu Şeytan ve İblislerin tabiatı şeklinde birleştirmeye çalışmıştır.

“II. Yüzyıl teologlarından Tatian'ın kanaatine göre, Şeytan ve İblislerin bedeni, hava veya ateşten teşekkül etmektedir. Daha önce “yarı bedenli” olan Şeytan ve yardımcılarının yiyeceği ihtiyaçları vardı. Origenes, onların ölü karanlığı “kıtılıktan çıkmış gibi yuttuklarını” ileri sürmektedir. Onlar, aklı ve fiziki yönden, üstün yeteneklilerden, sıradan ölümlülerden daha zengindirler ve Tatian'a göre onların ölümlerin ruhları olduğu görüşü yanlıştır. Yıldızların konumuna ve hareketlerine bakarak geleceği daha önceden görürler ve kadınlara severek aktardıkları önemli bilgiler elde ederler.”¹⁸ Bu görüş, Hristiyanların tanrı diyerek İblislere tapan imparatorları öldürdükle-

¹⁷ Age., s. 174.

¹⁸ Lozinskiy, S. G. *Rokovaya kniga srednevekovyay*// Şprenger Ya . i İnstitoris. Molot ved'm. M., 1932, s. 4-5.

ri II-III. Yüzyılda hayli yaygındı. Yine o dönemde ölenlerin ruhları (empuzlar), Roma kanunlarında takibat altına alınan büyücülerin icra-i sanat objeleri idi. Fakat Hristiyanlığı kabul eden Germanlar nazarında cüceler, periler ve gnomlar, kesinlikle düşman değil, “küçük halklardı.” Bu yüzden ölenlerin insanlar (vampirler) tarafından rahatsız edilen ruhları, yenilmez korkular telkin ediyorlardı, fakat Şeytanın gerçek varlığının kötülük kaynağı olduğu muhakkaktı. İşte bu noktada büyük üstat, birden korku alâmetlerinin, insanın bilmek istemediği tanrıya lazım olduğunu ileri sürüyor ve bizzat tanrının ışığın metbuu değil, doğrudan “ilahî karanlık” olduğunu iddia ediyordu.

Eriugena'nın başrahiplik ettiği Malmesberi'deki papazların, onun Karanlığa dua ettiğini duymamış olmaları mümkün müdür? Onlar kendi başrahiplerinin mukaddesata küfretmesine tahammül edemezlerdi ve nihayet 890'da kendi mürekkep hokkasını kafasına vurarak öldürdüler. Ama ondan sonra da sakil sorular ortadan kalkmadı.

Eriugena'nın görüşlerinin kaderi de dikkat çekicidir. Fırtınalı X. Yüzyılda Tanrıyla ilgili konular tartışılmıyordu, ama XI. Yüzyıl sonlarından itibaren onun görüşlerine yeniden ilgi uyandığında görüldü ki, Batı kiliselerindeki birçok yalan öğretinin ve bütün mezheplerin ortaya çıkışında onun günahı vardı. XIII. Yüzyılda ise Eriugena'nın “Tabiatın Taksimi Üzerine” adlı eseri Sence'deki zâdegânlar konsilinde mahkum edilmiş ve karar, 1125'de Papa III. Honorius tarafından da tastiklenmişti. O tarihten itibaren de Eriugena'nın görüşleri, “teologlar tarafından değil, aksine Descartes, Spinoza, Kant, Fichte ve Hegel gibi idealist filozoflarca” benimsenmiş ve geliştirilmiştir.¹⁹ Ancak bu mevzu, bizim kronolojik dönemimizin ve konumuzun genel çerçevesi dışına taşar. Bizim için en önemli olan husus, Eriugena'nın eklektik görüşlerinin ortaya çıkışına neyin tesir ettiği, yani organik dünya görüşlerinin yerini nasıl hayallere bıraktığını anlamaktır.

Öncelikle belirtelim ki, Eriugena'nın öğretileri sadece Hristiyanlık ve dinî konuları kapsamıyordu. “İlahî karanlık”, şahsî bir görüş değil, aksine gnostiklerin Prelomasına benzeyen bir unsurdur. Ancak, genel hatlarıyla Hint ateist felsefî görüşüyle benzerlik arzetme-

¹⁹ Arsenyev, *Ot Karla Velikogo...*, s. 41.

si, Eriugena'nın Araplar'ın tesirinde kaldığını gösteriyor. İslam ortodoksiası [ehl-i sünnet] ateizme ve hatta mistisizme karşı olduğuna göre, demek ki yazarımız, hemen her yerde Şia maskesiyle dolaşan Afrikalı Karmatiler'in tesirindeydi.

Eriugena, Karmatiler'in görüşleriyle, bu görüşleri benimseme-
mekle birlikte, onlara kendi yorumlarını katarak Hristiyanlara ver-
mekten mutlu olan Endülüs ve Provence Yahûdileri vasıtasıyla tanış-
mış olabilir. “Yaratılan ve yaratan”, yani “ilahî karanlık” tarafından
kusulan insanlar şeklindeki tasvir de buna delalet etmektedir. Bu Ya-
hûdiler, Şii imamlara, dâilere ve insanlığın “hayırhah”larına çok ben-
zemektedirler. Çevrelerindeki insanlar, zaten teolojik konulardan bi-
haber oldukları için, herhangi bir şekilde zarar görmeleri de söz ko-
nusu değildi. Kısacası Eriugena'nın öğretilerinde, IX. Yüzyılda Do-
ğuda fırtınalı bir şekilde gelişen anti-sisteme benzer bir şeyi Batıda
kurma denemesini görmek mümkün. Yani Erigenizm, İsmailizm'in
bir metastazıdır.

Ne var ki, her iki bölgenin etnik yapısı farklıydı.

Doğunun her yerinde süper-etnik boyutta temaslar gözleniyordu.
Halbuki Batıda tüm etnik mozaikler yerine tek bir süper-etnos vardı
ve dünya görüşlerinin tabii muhalefeti, ancak onun sınırları dahililin-
de barınabilirdi. Dolayısıyla Eriugena'nın öğretileri, takdir-i ilahi ve
irade-i cüz'iyeye sorumluluğu konusunda nihai sözü söylemediği için
her halûkârda bir tepki varsa da, genel olarak büyük bir tepki toplama-
mamıştı. Sabık tek tanrıclardan St. Augustin'in torunları, daha doğ-
rusu fikir babaları olan atalarını Maniheizt cemaat içine iten kuşağın
insanları da bu tartışmanın içindeydiler. Bunlar, mistik ekstasizm-
den uzak, fakat kendi nokta-i nazarlarından bütün karşı görüşleri
ortaya koyup, her bir meseleye cevap veren fantastik spekülasyonla-
ra sıkı sıkıya bağlı insanlardı. Onların tezleri, son derece basitti ve
kısaca düalizme dayanıyordu.

Bu sivri akıllıların faaliyet alanları, Grek, Arap, Yahudî ve yerli ra-
fizîlerin kol kola gezdikleri İtalya ve Güney Fransa idi. Bir de Rhein
Nehri civarındaki fiilen hem feodallardan ve hem de kırıllardan ba-
ğımsız German şehirleriydi. Rhein'den ta Flandre'ye kadar uzanan
nehirler, berrak sularla birlikte, en azından Orta Çağ'ın sakil sorula-
rına cevap veren bulanık fikirlerini de taşıyorlardı. Düalistler, insan-
ların günahlarından dolayı sorumlu olacakları konusunda herhangi

bir karşı tavır takinmamışlardı.²⁰ Bununla birlikte, çoğu kez insanın irade-i cüz'iyyesinin olmadığını ileri sürüyor ve onları merhametli Yaratıcı ve kötü tanrılar arasında taksim ediyorlardı. İnsanlar, sadece iradeye karşı çıkmak suretiyle kötülük yapabilirler. Bu yüzden günahlarından dolayı sorumlu tutulmazlar, belki sadece “eve” geri dönüşleri tehir edilebilir. Bu “geri dönüş”le onlar, Eriugena'nın kozmolojisine katılıyorlardı; ancak, arada yine de bir fark vardı. Eriugena, başlangıçta kötülüğün olmadığını ileri sürerek, bu yüzden Tanrıyı “ilahî karanlık” olarak adlandırıyordu. Fakat bu durumda da onun kime, yani Tanrıya mı, yoksa Şeytana mı tapındığı açık değil. Onun nokta-i nazarından papazlar ikincisinde karar kılmakta daha mantıklıydılar. Çünkü (yaratılmayan ve yaratan) “ilahî karanlık”, kendi emanationunu, yani (yaratılmış ve yaratan) ideaları ve (yaratılan ve yaratmayan) dünyayı dolduran görünmez eşyayı değil, aksine ölülerin (yaratılmayan ve yaratmayan) huzursuz ruhlarını, yani sadece “latif” varlıkları, insanları korkutan vampirleri ve onlara kötülük açısından ikinci derecede bulunan yaratıkları tekrar kendine çağırırmaktaydı.

Bu ikilemi günümüz insanının anlayacağı bir dille izah etmek gerekirse, denilebilir ki, ortaya atılan sistemde Şeytanın rolünü, mad delerle çarpışma anında aşırı aktif olan -ki bu aktivite olmadan varlığını sürdüremez- vakkum üstlenmiştir. Ancak o dönemin insanları, canlı varlıkları kişileştirmeye ihtiyaç duyduklarından, bunları iyilik ve kötülüğün önderi, yani Şeytan ve İblisin ordusu -Velzevul, Astarot, Astarte, Moloh ve Hasmod'un total cinleri- olarak adlandırmışlar ve böylece onlar da varsayımın işçileri şeklinde algılanmışlardı. Bunlar bu sıfatlarıyla ikinci engizisyonun kurulmasına teorik temel teşkil ederek, Rönesans çağına kadar hayatlarını sürdürmüşlerdi.

Bu felsefî yöneliş, her ne kadar kendisine karşı aşikâr bir muhalefet var olmuşsa da, yavaş yavaş durumunu güçlendirip, realizm ve nominalizmin yanı sıra skolastisizmde belli bir şekil almıştır. St. Augustin'in izinden gidenler, açıkça kanunlar dairesinde hareket etmelerine rağmen, sadece dinî takibata maruz kalmaktan kurtulmamışlar -bunun tek istisnası rahip Gotshalk'ın Köln başpiskoposu Raban Maur tarafından yargılanmasıdır,- aksine X. Yüzyıldan itibaren iktidarlara destek vererek faydalı da olmuşlardır. Çünkü eretiklere dinî

20 Age., s. 80-102.

takibat uygulanmasını yönlendiren bizzat St. Augustin idi.²¹ Onun Maniheist tahammülsüzlüğü, tarihen 1000 yıl öncesine takaddüm eder. Sadece J. Calvin ondan bütünüyle faydalanmayı başarmıştır, ama bunun kendi şakirtlerinin hayrına olduğunu söyleyemez.

71. Karar

İslam dünyasındaki karmaşık dinî semboller halitası ve siyasi program ile Katolik dünyasındaki dogma çekişmeleri, Rus din arayıcılarını hoşnut kılmış mıydı? Onlar bunu bilemezlerdi! Kiyefli tacirler ve askerler, her zaman için Konstantinopolis'de ayak sürüyorlar, Grit ve Küçük Asya'da savaşıyorlar, Mısır ve Suriyeliler'le ticaret yapıyorlardı. Yani iktisadî yapıları ve siyasi durumları bilmek, onlar için hayatî ehemmiyet arz ediyordu. Bunun yanında onlar, Bağdat ve Kahire'deki halifelerin birbirleriyle kıyasıya bir mezhep savaşına girdiklerini görüyorlar, ama hem Bağdat'da, hem de Kahire'de Slav köleler satın alındığı için Sünnilikle İsmaililik arasında ne fark olduğunu kavrayamıyorlardı.

Ruslar'ın German rahiplerinin dinî propaganda yaptıkları Polonya ile sürekli ilişkileri vardı. Bundan başka Ruslar, Grekler'in Slav dilinde ilahiler yazdıklarını, Papa XIII. İoannes'in ise 967'de "Rus veya Slav diliyle" ibadet edilmesini yasakladığını da biliyorlardı.²² Bu yasaklamada Rusçaya karşı bir tavır sergilendiğini söylemek zor, ancak, yasaklamanın Svyatoslav'ın Hazarya'ya yaptığı seferden ve İtil'in düşüşünden bir yıl sonra açıklanması, ister istemez dikkat çekiyor. Muhtemelen Rahdâniler, papa nezdinde bir destek sağlamışlardı.

Fakat bu dahi kesin bir karar vermek için yeterli değildi. Yabancı bir dini kabul ederken misyonerlere, yani molla veya rahiplere inanmak gerekir. Ama İsmailî dâiler, mollaların rolünü üstlenebilir ve yabancı bir ülkede çok zararlı bir anti-sistemin temellerini atabilirlerdi. Nitekim Berberiler arasında aynı şeyi yapmışlar ve onları Mısır'ın zaptı, Suriye'nin istilasında kullanmışlar, sonra birlikleri Tu-

21 Osokin, N. N. *Pervaya inkvizitsiy i zavoyevaniye Langedoka frantsuzami*. Kazan, 1872, II/158-159.

22 *Monumenta Germaniae historica*. Scriptorum. T. VI, s. 619; Kuzmin, A. G. *Varyagi i Rus na Baltiyskom more//Voprosy istorii*. 1970. ! 10, s. 45.

nus'a doğru yola çıkarıp, onlardan kurtulmuşlardı. Bu olaylar X. Yüzyılın 70'li yıllarında Rusya'da yeni bir din arayışının başladığı aynı dönemde vukû bulmuştu. Ruslar'ın Berberiler gibi bu tür yalancılara kanmadıklarını, hatta çok da öfkeli olduklarını varsaymak gerekir. Çünkü halife Ubeydullah bir Yahüdi idi, fakat kendisini Peygamberin kızının torunlarından biriymiş gibi gösteriyordu. Ancak, burada bir konuya parmak basmak gerekiyor: Eğer Berberiler, olayların gerçek yönüne itibar etmemişler ve başlarındaki Mehdi'nin aslı kimliğini araştırmamışlarsa, bunun sebebi, kumandanların ve kitlelerin Araplar'a karşı nefret duygusunda ortak hisleri paylaşıyor olmalarıdır. Ruslar, kesinlikle halifeler arasındaki didişmelerle ilgilenmiyorlardı, ama yalancıları ve fırsat düşkünlerini de istemiyorlardı.

Bu arada Batıda da gizli öğretiler açığa vurulmakla kalmamış, işi inada bindirmişlerdi. En önde gelen Protestan tarihçilerinden birine göre eretizm, X. Yüzyıla kadar insanların gözünden uzakta gizli gizli gelişmekteydi. Fakat X. Yüzyılda başını kumlar arasından çıkarmış ve sahip olduğu enerji ve gücü açıkça izhar etme cesaretini kendisinde bulmuştu.²³ Madekonya ve Dalmaçya'da yerleşen Slavyan Maniheiztlerinden iyi bir teşkilatlanmayı öğrenen eretizm, İtalya'dan, gnostiklerin rafizîlere katoliklerin kalbine giden yolu açtığı Fransa ve Flandre'ye geçmişti.²⁴

Elbette bunun altında Maniheizmin neden Rus elçilerine cazip görünmediğinin sebepleri aranabilir. Ancak, normal şartlarda akıllı başında bir insanın, korktuğu Şeytan veya Kara Tanrı'nın sıradan zavalı bir melek, hem de yaptığı bir yaramazlıktan ötürü et yemesi, gür ormanlar, engin denizler, berrak nehirlerin vahşi av hayvanları ve güzel kadınlarla dolu olmasına rağmen evlenmesi yasaklanan bir melek; bütün bunların ise, Şeytan tarafından ölümlü insanlar için yaratılan iğrenç şeyler olduğunu tasavvur edebilmesi mümkün değildi. Halbuki Avrupa Maniheizmle beslenmiş; eretikleri Katoliklerden ayırmak gayr-ı mümkün hale gelmişti. Üstelik önemsiz ahlakî meselelerin hükmü konusunda dahi artık kilise söz sahibi olmaktan çıkmıştı.

Yunanistan ve İtalya'da bulunan Ruslar, Ortodoksların selamete erdiği, kötülerin, yani ahlaksız görüşleri aşıl原因ların ölümle ceza-

23 Flathe. *Geschichte der Vorläufer der Reformation*. Bd. I, s. 270; Arsenyev, *Ot Karla Velikogo...*, s. 71.

24 Arsenyev, *Ot Karla Velikogo...*, s. 72.

landırıldığı; Avrupa manastır okullarında insanların iradelerinin kendi ellerinde olmadığı şeklindeki görüşün bir kenara itildiği, çünkü bazı bahıtlı insanların cennette diğelerine bir şey bırakmadan, hatta huri ve gulamları aralarında bölüşerek, bütün naz-ı nimetleri kendilerine ayırdıkları tarzındaki görüşleri anlayamazlardı. Evet, Katolik kilisesi, her ne kadar tekzip etmiyorsa da, resmen St. Augustin'in tezine ters düşüyordu, ama ilahiyatçı magisterler onun izinden gitmeyi tercih ediyorlardı. Çünkü Augustin'in öğretileri, insanları işledikleri günahlardan dolayı sorumlu tutmuyor ve günahkârların -ölümünden sonra dahi- kaderlerini papaların ihtiyar ve insiyatifine terk ediyordu. Elbette papalar, bu durumdan son derece mutluydular: ama Rus insanı, buna karşı çıkıyordu.

Ruslar, her iki ahvalde de Kur'an ve İncil'i didik didik etmiş teologlarla tartışamazlardı; ancak onlar, bu insanların çevrelerindeki leri aydınlatmayı değil, onlardan faydalanmayı düşündüklerini hissediyorlardı. Anti-sistemin özelliğı budur. Mantıkî olan şeyleri reddedemez, ama her doğru olanı kabul etmemek gibi bir halet-i ruhiyesi de vardır.

Rusiçiler de böyle yapmışlar ve Grek Ortodoksiasını seçmişlerdi. Bizans, Rusya'dan sadece dostluk ve Karadeniz sahillerine yapılan anlamsız saldırıların durdurulmasını istiyordu. Ve ayrıca, akıl almaz yollara ve kurnazlıklara başvurarak din propagandası yapıyordu.

Bizanslılar, henüz IX. Yüzyılda dünyayı yaşanmaya değmez bir yer olarak algılama hastalığından -Pavlikanizmden- kurtulmuşlar ve herhangi bir din savaşına girmeden, Slavyan anti-sistemi Bogomilizmi de Bolgarya'nın sınırları içine lokalize etmişlerdi. Alışılmadık eretiklerin ortaya çıkmasından huzursuz olan Bolgar hanı Peter, başpiskopos Theophylaktos'a (933-956) danıştıktan sonra Bogomiller'in çoğunu hapse atmıştı.²⁵ Gerçi bu işte oldukça katı davranılmıştı, ama kitleleri kan deryasına sürükleyecek bir tehlikenin de önü alınmıştı.

Doğru kilisesi ise hiçbir izaman St. Augustin'in kader konusundaki görüşlerini benimsemiyor, aksine salıklerini kendi hür iradeleriyle işledikleri fiillerden dolayı sorumlu tutuyordu. Bu görüş, putpe-restler için anlaşılabilir ve kabul edilebilir bir şeydi. Talmud düaliz-

25 *İstoriya makedonskogo naroda*. Skopje, 1975, s. 38.

mi, elbette Ahd-i Atik'e pek olumlu yaklaşmıyordu ve bu yüzden gnostiko-maniheist doktrinlerle aynı kulvarda yürüyebiliyordu.

Şeytanı, Tanrı'nın buyruğunu yerine getiren bir hizmetkârı olarak gören Katolikliğe nisbetle kötülüğün mahiyeti ve sebebiyle ilgili görüş, amorf, dolayısıyla da elastikti. Şeytana tapınma kesinlikle tavsiye edilmiyordu, yani elementer olarak kötülüğe karşı çıkmaya alışmış bulunan yeni salıkların psikolojik yapısına asla müdahalede bulunulmuyordu.

Yukarıdan beri anlatılardan Rus elçilerinin Vladimir'e neden Grek Ortodoksluğunu tavsiye ettikleri anlaşılmıştır. X. Yüzyılda knâzın kendi družinasından ziyade dostluklara bağlı olduğu düşünülürse, elçilerin kararının knâz tarafından, fazla can-ı gönülden olmasa bile, kabul edilip, uygulandığı kabul edilmelidir.

XII. EŞYANIN GÜCÜ (986-1036)

72. Knâzların ve Halkın Vaftiz Oluşu

Rusya'nın Jüdeo-Hazar boyunduruğundan kurtulmasından sonra Kiyef'de iki partinin ortaya çıktığını hatırlayalım. Bunlardan birisi, Olga ve torunu Yaropolk'un başını çektiği Ortodoks partisi, diğeri ise Svyatoslav'ın önderliğindeki neo-putperestlik idi. Volga ve Tuna boylarında başarılı savaşlar yapıldığı sürece, bu iki parti birbiriyle gayet iyi anlaşıyordu. Fakat Bolgarya yenilgisi, taraflar arasında çatışmalara, knâzların ölümüne ve iç savaşa yol açtı. Sonuçta ise Vladimir, halk tarafından tutulmayan putperest partisinin önderi olarak ortaya çıktı.

Perun kültü, Rusya'da sadece Baltık paganlığına meyyal birkaç Kiyefli knâz arasında rağbetteydi. Perun'un benzeri gümüş başlı ve altın kulaklı bir put, Pomorye'nin Baltık sahilindeki Batı Slavyanları Vagrlar ve Obodritler'de vardı. Orada da Perun'a horoz kurban ediyorlar, ayrıca ekmek kırıntıları ve et sunuyorlar;¹ Alman ve Danimarkalı esirleri onun önünde hançerle öldürüyorlardı. Vladimir, kendi tuhaf neofitleriyle birlikte daha da ileri giderek, vatandaşlarını Perun'a kurban sunmaya başlamıştı.

Gerçekten de knâzın Hristiyanlığa geçmesi, bütün Kiyefliler için büyük anlam taşıyordu. Çünkü böylece her bir Kiyefli, kendisine yönelen ölüm tehlikesinden kurtulmuştu. Vladimir, bir adım daha atarak, hayır hasenat işlerine girişti ki, bu da hem kilise, hem de halkı ziyadesiyle memnun etti. Atılan bu adımın anlamı öylesine büyüktü ki, bu sayede knâzın şahsî sıfatları ortadan kalkmış ve günahlarından dolayı ahirette bir yönetici olarak değil, aksine sıradan bir

1 Kuzmin, A.G. *Voprosı istorii*. 1970. No. 10, s. 53.

insan sıfatıyla hesap vereceği hatırlatılmıştı. 987’de vaftiz olduktan sonra² kendi savaşçı drujinalarıyla barışan Vladimir, onların yardımıyla II. Basileios’u ölümden kurtarmış, 988’de Dinyeper’de Kiyefliler’i, 989’da ise Volhov’da Novgorodluları vaftiz etmişti. Bu arada yere yıkılan Perun ise adeta şöyle bağıırıyordu: “Lanet olsun! Bana ha! Ne insafsız ellere kaldım?! ”³

Vladimir’in vaftiz olma konusu oldukça karışıktır. Çünkü vakayiname müellifleri, hakikatin değil, kendi parti çıkarlarının peşindeydiler. Korsun [Khersones] Efsanesi böyle ortaya çıkmıştır. Buna göre Vladimir, Bizanslı Prenses Anna’nın elinden tutarak, onu kardeşine hediye etmiş, ancak onun karşılığında Korsun’u tac olarak almak suretiyle Ortodoksluğa geçmiştir. A. A. Şahmatoff, temel kronikleri tarayarak empirik bir genelleştirme yapmak ve vakayinamelerin acımasız bir şekilde tarihî tenkide tabi tutulduğu monoğraflardan faydalanmak suretiyle bu rivayetin doğru olmadığını tesbit etmiştir.⁴

İkinci husus, etnik psikolojiyle alakalı olması hasebiyle, daha az önemli değildir. Vladimir, şahsî davranışları yüzünden, aziz olmak bir yana, saygıdeğer kişiler arasına bile giremezdi. Çünkü esire prenses Rogneda’ya alenen tecavüz etmiş; Vareg katillerin saklandıkları çadıra görüşme bahanesiyle çağırttığı kendi kardeşi Yaropolk’u haince öldürmüştü; Kiyef’de Perun’a insan kurban edilmesi merasimi düzenlemiş; şehvani isteklerini tatmin etmek için dağ şatolarında yüzlerce Slavyan ve yabancı savaş esiresi bakire kızı tutmuş; taharri bölükleri ise kargaşa dönemlerinde Kiyef’den kopan Slavyan kabilelerine saldırmıştır. Vakayinamelerde bu olaylarla ilgili tasvirler oldukça vecizdir. Muhtemelen vakanüvisler de bunları yazmayı hoş karşılamıyorlardı. Peki öyle ise, neden sadece kilise değil, halk dahi şarkılarda knâzın adını zikrediyordu? Yeterli sebepler olmadan, baştaki bir yöneticiye ölümüne sevgi beslemek, olacak iş değildir. Zaten şehir surlarının ötesindeki Slavyanlar’ın Hristiyanlaşması çok yavaş seyreliyordu.

Perun’un heykelinin yıkılması, Novgorodlu Slovenler’in hoşuna gitmemişti. Çünkü Perun, yabancı bir tanrıydı; ama Novgorodlular

2 Presnyakov, *Lektsii*, s. 103.

3 Novgorodskaya četvertaya letopis v leto 6497 (989g) ; cit. po PVL, H. 2, s. 34. O. Papov, vaftiz tarihi konusunda Nestor’la aynı görüştedir. Bkz. *Vvedeniye hristianstva na Rusi*, s. 107, dn. 52.

4 Şahmatov, *Razıskaniya*, s. 133-161; PVL, H. 2, s. 56.

da, daha sonraki olayların tasvir ve tahlili sırasında göreceğimiz gibi, Hristiyanlığı kabul etmeye hazır değillerdi. Diğer şehirlere, hatta büyüklerine gelince, oralarda da yeni dinin benimsenmesi hayli yavaş seyreliyordu. Kiyef'e yakın olan Çernigov, ancak 992'de vaftiz olmuş⁵; Vareg-Grek yolu üzerinde yerleşen Smolensk, 1013'de Hristiyanlığı kabul etmişti.⁶ Gerek Kiyef knâzının tebaalığına giren (Kri-
viçler, Radimiçler) ve gerekse bağımsızlığını muhafaza eden diğer Slavyan kabileleri (Vyatiçler) ise, hâlâ ilkel dünya görüşlerini koruyorlardı.

Ancak, yavaş yavaş da olsa, giderek zafere yaklaşan Hristiyanlığa karşı eski kültlerin sergilediği muhalefet, pek de korkunç değildi. Eski inançlar sağlamdır, ama pasiftir. Onlar, ancak yokolmaktan kurtulmak amacıyla müdafaada bulunabilirler. Dolayısıyla, etnosların kabaran passionerlikleri sırasında oluşan ideolojik sistem, daima saldırgandır ve komşuları için tehlikelidir. Bu açıdan bakıldığında, Perun'a karşı kazanılan zafer, Rusya'da Hristiyanlığın kaderini belirleyecek bir zaman kırılmasıydı. Bununla birlikte, Hristiyanlığın pagan kültlerine karşı tartışmasız üstünlük sağladığı dönem, ancak XII. Yüzyılda müyesser olmuştur. Bizim de o konuda söyleyecek birkaç çift sözümüz var. Şu anda kabul edebileceğimiz tek şey, Kiyef ve Kiyefliler'in Slavyan ve Balt kabilelerine karşı kazandığı zaferin, ancak Olga'nın politik çizgisinin devam ettirilmesi ve güçlü Bizans'la ittifak sağlanması sayesinde gerçekleşmiştir.

Göründüğü kadarıyla bir çağ değişimi olmuştu, ama kısa bir epizod gibiydi. Artık çoktan Hristiyan olan Vladimir, 989'da babasının siyasî çizgisine dönerek, Khersones (Korsun) üzerine bir sefer düzenledi. Karadan ve denizden kuşatılan şehir, ancak yeraltından borularla gelen suyun kesilmesinden sonra teslim oldu.⁷ Vladimir'e su borularının nereden geçtiğini bildiren kişi, bazı kaynaklara göre Anastos adlı bir vatandaş, kimi kaynaklara göre ise kaleden attığı bir okla mesaj gönderen Jedbern adlı bir Vareg idi. Laf aramızda, şehir, kısa süre sonra Ruslar tarafından terkedilecek ve Bizans'ın eline geçecekti. Neden? Yoksa hükümdara gönderilen gelinin başlık bedeli miydi?

5 RERSL. T. IX, s. 15> krş. Şevkenko, *Na rubeje*, s. 52.

6 Vinogradov, I.P. *İstoričeskij očerk goroda Vyazmı s drevneyşix vremen do XVII v. M.*, 1890, s. 6, dn.4.

7 Şahmatov, *Razıskaniya*, s. 140-141.

Hayır, mesele oldukça ciddiydi. Bizans, 990'dan itibaren müdafadan hücumla geçmiş, Gürcistan'ı ve Ermenistan'ın bir kısmını itaat altına almış ve Bolgar hanı Samuel'e karşı yürütülen savaşı yenilemişti. Vladimir'in Korsun'a gerçekleştirdiği saldırı ise, Bizans'ın müttefiki Peçenekler'in Rusya'ya karşı cevabi bir saldırı düzenlemesine yol açmıştı. 989'dan 997'ye kadar devam eden savaş neticesinde Rusya, Karadeniz civarındaki bozkırları kaybetmiş, orman-stepeler ise ancak toprak tabyalar ve çitler vasıtasıyla korunabilmişti. Kısacası Korsun macerası, Rusya'ya pahalıya malolmuştu.

Geçmişin siyasî çizgisine dönüş, sanırım yeni dinin kabûlüne karşı duyulan bir tür tabii tepkiydi; fakat burada Bizans ile Eski Rusya'nın kaderleri arasında bir benzerlik ortaya çıkmıştı: Konstantinos ve Vladimir'in başlattığı süreç, geriye döndürülmeyecek gibi görünüyordu ve yel hızıyla ilerliyordu. Şehirler, ebedî bir hayat ümidi dağıtan yeni devlet dini Hristiyanlığı kabul etmek için birbirleriyle yarışıyorlardı. Yeni dinin yanı sıra, okuma yazmanın yayılması ve kaba sanatının gelişmesiyle birlikte, kültür selinin tesiri altına giren insanlar çoğalmıştı. Eğer herhangi bir kumandan irtada ederse, putperest Peçenekler'le savaşıyor, deniz ötesi imparatorlarıyla çekişiyordu. Ruhunu kurtaramayan insanlara karşı bu onun göreviydi. Hristiyanlık, Rusya'da paganizmin canına okumuştur ve zaferden zafere koşuyordu.

Karmaşık din değişim sürecinin belirleyici unsuru, büyüklük ve önem açısından Avrupa'da Konstantinopolis ve Kurtuba'dan sonra üçüncü sırada yer alan Kiyef şehriydi. 1117'de Kiyef'te bulunan Polonyalı tarihçi Titmar, bu şehrin anlamlı ve veciz tasvirini şu sözlerle yapmıştı: "Bu devletin başkenti olan büyük şehirde, 400'den fazla kilise, 8 pazar ve alışılmışın dışında çok insan vardı. Öyle ki sanki bütün civar bölgelerden kaçıp gelmişler gibi, her taraf kaçak köle kaynıyordu. Danların (Datçanların-L.G.) çoğu çevik insanlardı. Kiyef, nefret ettiği Peçenekler'e karşı başarılı bir direniş göstermiş, diğerlerini ise itaat altına almıştı."⁸

Güçlü Kiyef'in ihtişamı, ona diğer Rus şehirleri karşısında bir öncelik sağlıyordu. Esaretten kaçmak için, boylu poslu, yiğit görünümü ve bir organizmanın passionerlik dediğimiz alâmetlerine sahip biyokimyasal enerji yüklü olmak gerekiyordu. Birkaç yüzyıl sonra Av-

8 SSSR Tarihi. M., 1966, s. 518.

rupa'da Paris'in yapacağı gibi Kiyef de bir sünger misali bütün büyük ülkelerin passionerliğini bünyesine çekmişti. Hristiyanlık, Vladimir'e kadar uzun bir süre Kiyefliler'in etnik dominantı olduğu için, şehirde kargaşa çıkmamış veya "brownian passioner hareketler" görülmemişti. Kiyef'e gelen ve orada yaşamak isteyen her Slav-yan veya Vareg, bunu yapabilir ve şehirde yaşayabilirdi. Ancak bunun için Hristiyanlığı kabul etmek, ataları Oleg'in 882'de şehri ele geçirmesinden önce burada yaşayan ve 972'de canlarını Svyatoslav'ın zulmünden kurtarmayı başaran yerli Hristiyanlarla da aynı şekilde iyi münasebetler tesis etmek zorundaydı. Vladimir, bu gelenler arasından en sadık ve en cesur savaşçılardan başka, barışsever tacirleri ve mihnetkeş çiftçileri kendine ayırıyordu..

Validimir'in danışmanları bunu anlamışlar, fakat kendi iradeleri dışında gelişen bu sürece engel olmamışlardı. Çünkü dış politika ip-leri ellerindeydi ve buradan bir çıkış yolu bulabiliyorlardı. Rusya, Konstantinopolis patriği ile müttefik olmak yerine, Okhrida'daki Bolgar patriği ile ilişki kurmuştu. 976'da Batı Bulgarya, Komes Nikolaos'un oğulları David, Mois, Aaron ve Samuel gibi kometopolilerin kumanda ettiği anti-Grek isyancıların eline geçtiği için, oradan kitaplar, ikonlar ve din âlimleri getirmek mümkündü. Bolgarlar'la Ruslar arasındaki ilişkilere, M. D. Priselkoff yukarıda adı belirtilen eserinde değinmiştir. Muhtemelen eski Rus literatüründeki düalist motifler de bu temasların sonucudur. Ama bunlar, bizim konumuz dışında kalmaktadır.

Vladimir, XI. Yüzyıl başlarında "Boleslav Lyadski, Stefan Ugorski ve Andrich Çemski",⁹ yani dinlerini Roma'dan alan yeni Hristiyanlarla dostane ilişkiler kurdu. Elbette o zamanlar henüz kiliseler birbirinden ayrılmamıştı, ama Roma ile Bizans arasındaki münasebetler iyice gerilmişti. Vladimir'in başlattığı diplomatik girişim, Svyatoslav ve Olga'nın başlattıkları geleneklerle ilişkileri kesme çarelerini aramaya yönelikti. Bu şartlar karşısında üçüncü bir yol ise, Batıyla temasa geçmekti. Çünkü Müslüman Doğu, Rusya'yla sürekli savaş halindeydi. 997'de Vladimir, Kama Bolgarları üzerine bir sefer tertiplemek¹⁰ zorunda kalmış, bu yüzden güney sınırlarındaki ordusunun

9 "Nestor Kroniği"nde bu metnin 997 yılına ait olduğu kaydedilmektedir. Buradan bazı genç vakanüvislerin varolduğu anlaşılmaktadır. Ancak, XI. Yüzyılda bu tür bariz bulanıklıklara rastlanmamaktadır.

10 Nikonovskaya letopis v leto 6505 ; bkz. FL, H. 22, s. 350.

bir kısmını geri çekmiş ve tabii o sıralar İslamî tebşir hareketleriyle muhatap olan Peçenekler bu fırsattan hemen faydalanmışlardı.¹¹

73. Kaybedilen Dava

Bazen bir tek hata, bir yığın olmadık sonuçları da beraberinde getirir. 989'da Korsun'a düzenlenen yağma seferi yüzünden Bizans'la başlayan münakaşa, bir yandan Peçenekler'le Ruslar arasında şiddetli bir savaşa yol açarken, bir yandan da Bulgarya ile münasebetlerin gelişmesine imkan hazırlamıştı ki, yukarıda belirttiğimiz gibi, bu sayede genç Rus kilisesi oradan kitaplar, ikonlar, rahipler ve bazı dinî konularla ilgili açıklayıcı bilgiler edinmişti. Bu tür rahip teologlar, X. Yüzyılda sadece Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'da değil, aynı zamanda Almanya ve İtalya'da da mevcuttu. Çünkü Roma kilisesi, beklenen krize tutulmuştu. Bulgarya'da ise hangi sokağa dalınsa, bir değil, birkaç rahip teologa rastlanabilirdi. Maniheizm ve Marcionizm propagandası, onların yakınında bulunanlara dokunamazdı. Çünkü Maniheistlerle tartışmak için onların doktrinlerini bilmek gerekiyordu. Halbuki o, kendisini çok güzel kamufle edebilmişti. Her din adamı ise, çok ustaca hazırlanmış dokümantasyonun tashih edilmesi gereken noktalarını tesbit edecek kadar zeki değildi. Dolayısıyla Bulgarya ile kurulan ilişkiler, Rusya için hayli tehlikeler içeriyordu.

Diğer yandan, Kırıl Samuel, Greky'a ve Trakya'yı acımasız bir şekilde yakıp yıkmış; ilk başarısızlıktan sonra toparlanan İmparator Basileios'ın adı ise, gaddarlığından dolayı, Bolgar kasabına çıkmıştı. 1001'de Bolgarlar'a karşı planlı saldırılar gerçekleştirmiş ve ele geçirilen Bolgar esirlerinin gözlerine mil çektirmişti. Bolgar ruhanîlerinin Vidin'in kuşatılması sırasında Samuel'e değil de, Basileios'a yardım etmeleri enteresandır. Neticede Bolgarlar ağır bir hezimete uğramış, Kırıl Samuel de 6 Eylül 1014'de sinir krizinden ölmüştür. Oğlu Gabriel Radomir ise, suikastçıların elinde can verecek, halefi 1018'de katledilecek ve ondan sonra da Bulgarya kayıtsız şartsız teslim olacaktı.

Bir müttefikin mahvoluşu, Rusya'nın durumunu etkileyemezdi. Kiyefliler, Bizans'la olan ittifakın, yani Olga geleneğinin Batıda dost-

11 Kunik, A., Rozen, V. *İzvestiya al-Bekri i drugix avtorov o Rusi i slavyanak*. T. I. SPb., 1878, s. 58-60.

lar aranması konusunda oldukça perspektif olduğunu anlamışlardı. Sadece başkentte yönetimden dolayı yaşanan sükût-u hayalin boyutları büyümüştü.

Putperest bir ülkenin Hristiyan yönetiminin yardımı sebebiyle yaşadığı idari problemler, daha da karmaşıktı. Rostov-Suzdal topraklarında, Perun rahiplerinden farklı olarak halk arasındaki popülaritelerini kullanan volhovlar, ajitasyona başlamışlardı. Novgorod'da Rogneda'nın oğlu Knâz Yaroslav Vladimiroviç, Vareg silah arkadaşlarını işledikleri cinayetten dolayı tahrik olmuş bulunan Novgorodlular'ın öfkelerinden korumak amacıyla kendi vatandaşlarıyla tartışmaya girmiş ve neticede kan akmıştı.¹²

Ne var ki Knâz Yaroslav dahi bu nazik durum karşısında babasıyla olan bağlarını koparacak; daha önce toplanan vergilerden Kiyef'e gönderdiği 2/3'lik kısmı alıkoyacaktı. Bunun bir savaş sebebi sayılabacağı muhakkaktı ve nitekim Vladimir, 1015'de ordu toplayarak Novgorod üzerine yürüyecekti.

Vladimir'in büyük oğlu Svyatopolk,¹³ Svyatoslav tarafından esir alınmış bir Grek rahibinin oğluydu. Babası tarafından sevilmeyen Svyatopolk, Polonyalı episkop Reinbern Koloberejskiy'le¹⁴ dost olmak suretiyle bu eksikliği gidermenin yollarını aramıştı. Reinbern ise Polonya'dan buraya bilahere Svyatopolk'un karısı olan nişanlısı ve aynı zamanda Kral I. Boleslav'ın kızkardeşiyle birlikte gelmişti. Gerçi henüz kiliseler birbirlerinden ayrılmamıştı, ama yine de Vladimir oğlunu göz hapsine aldirmiş, episkopu ise bilahere ruhunu teslim edeceği hapishaneye atmıştı.¹⁵

Vladimir'in en sevdiği oğlu, sınır şehri Murom'da bulunan genç Gleb'in büyük kardeşi Boris'di. 1015'de Peçenekler'e karşı toplanan ordunun kumandanlığını da yaşlı knâz bu oğluna vermişti. Vladi-

12 Bu olaylar ve akabinde vukû bulan gelişmeler Eski Rusya tarihini yazan pekçok müellif tarafından etraflıca anlatıldığı için, aynı şeyleri burada tekrarlamamanın bir anlamı yok. Olayların bizi ilgilendiren yanı, dinler savaşıyla ilgili olan kısımları ve geniş açılı bir genelleştirme sırasında göze çarpan yönleridir.

13 En doğrusu, Vladimir'in ilk oğlunun Vişeslav olduğudur. Fakat tarihi kaynaklarda onunla ilgili herhangi bir kayıt yoktur.

14 Prisellkov, *Oçerki po tserkovno-politiçeskoj istorii Kiyevskoy Rusi X-XII vv.*, s. 55-56.

15 *PL*, H. 2, s. 364.

mir'in tam 12 oğlu vardı, fakat kalanları, biraz sonra üzerinde duracağımız Mstislav Tmutarakanskiy hariç, bizi ilgilendirmiyor.¹⁶

Burada adları sayılan üç prens Rusya'da üç karmaşık yol izleyen kişilerdir. Bunlardan Yaroslav, paganist; Svyatopolk, Batı yanlısı ve Boris de Bolgar taraftarıydı. Muhtemelen Yaropolk'a vergi ödeyen kesimden Grek yanlısı olanlar da vardı ve bunların kumandanı Varajko, Peçenekler'e sığınmıştı. Prens tehlikeli bir kişi olduğu için, bu insanlar seslerini çıkarmıyordu. Fakat 15 Temmuz 1015'de Vladimir âniden ölünce, onun demir yumruğu altında ezilmiş olanların tamamı harekete geçmişti.

Göründüğü kadarıyla huzur içinde geçen çeyrek asır zarfında (çünkü bu süre içinde Peçenekler'le olan savaş daha ziyade sınır bölgelerinde vukû bulduğundan, iç kısımları etkilemiyordu), şehirler öylesine güçlenmişti ki, bunların başlarında bulunan yönetici-knazlar, ister istemez bu şehirlerde yaşayan ahaliye bağımlı hale gelmişler ve dolayısıyla tebaalarının isteklerini yerine getirmek zorunda kalmışlardı. Fakat Knâz Vladimir yönetimi, Kiyefliler arasında popüleritesini kaybetmişti. Bu iki tesbit, olayların bundan sonraki seyirinin detaylarını gözler önüne serecektir.

M. D. Prisélkoff, Kiyef knâzının Çargrad [İstanbul]dan sıklıkla sıyrarak, Bolgar kralı Samuel'in kontrolünde bulunan Bulgarya met-

16 Vladimir'in oğullarının listesi, bütün vakayinamelerde aynı olmadığı gibi, (Bkz. *РМ*, H. *Ц*, s. 325) üstelik, bizim konumuzla fazla ilgisi olmamakla beraber, bunların nesep meselesi de halledilmiş değildir. Bu yüzden sadece 988 yılına ait resmi kaynaklardaki kayıtlarla yetineceğiz: Rogneda'dan olanlar: İzyaslav- Polotsk knâzlarının boy beyi; Mstislav (1036'de hapisanede öldü), Yaroslav Mudrıy (öl. 1054) ve Vsevolod (aşağıda üzerinde durulacak). Yaropolk'un dul hanımı Grek rahibeden olanlar: Svyatopolk Okayannıy, iki babanın oğlu (öl.1019); Çek asıllı hanımından olanlar: Vişeslav ve bir diğer Çek hanımdan da Svyatoslav Drevlianski (öl. 1015) ve Mstislav. Bolgar hanımından olanlar: Boris ve Gleb. Aynı listeye şunlar da dahildir: Yaroslav tarafından Pskov'da 1036'da ele geçirilen ve 1059'a kadar hapisanede kalan bahtsız Sudislav; pek güvenilir olmayan kaynaklara göre Volın'da yaşıyan Pozvizd (*РМ*, H. *Ц*, s. 343) Vsevolod ise, Rusya tarihinde X. Yüzyılın 90'larında ilk muhaceret eden ve İsviçreye kaçıp, 995'de orada ölen knâzdır. Vladimir'in bunlardan başka Rogneda'dan olma iki de kızı vardı: Predslava ve Mariya Dobrogneva (Polşa kralı Kazimir'in hanımı). Fakat bunların tamamından olan bir yığın torundan sadece İzyaslava Polotskiy ve Yaroslav Mudrıy'in çocukları hayatta kalabilmişlerdir.

ropolü Okhrida'ya meylettiğini tesbit etmiştir. Ortodoks olan Samuel, Bolgar papazlarının dahi şüphesini celbediyordu, ama bu durum, Vladimir Krasnoye Solnişko'yu hiç ilgilendirmiyordu. Mihail Psellin'in (aşağıya bkz.) de belirttiği gibi o, sadece Grekler'e karşı menfi tavır takınmayı âdet edinmişti; ancak, aradaki Peçenek engeli onun Konstantinopolis'e karşı saldırıya geçmesine mani oluyordu. Knâz Yaropolk'a ve dostlarının hatıralarına gerçekten sadık olan Voyvoda Varajko, Vladimir'in savunma hattını Karadeniz sahillerinden orman-step bölgesine çekmeyi ve böylece Rusya'nın Bulgarya ile doğrudan temas sağlamasını başarmıştı. Peçenekler, bir darbe indirmek-tense Bulgarya'yı tecrit etmeyi tercih etmişler, bu durumda Vladimir, ordusunu, başlarındaki yönetimin eklektik politikasına razılık göstermeyen kendi tebaasının hoşnutsuzluğunu yatıştırmaya tevcih etmek zorunda kalmıştı.

Göründüğü kadarıyla Vladimir, artık gözü arkada kalmadan ölebilirdi. Askerî birliklerin kumandasını ve Kiyef'in altın tahtını sevgili oğlu Boris'e bırakmış; nefret ettiği üvey oğlu Svyatopolk'u¹⁷ ise hapse atmış, belki de cellada teslim etmişti. Fakat her şey umduğunun tersine gelişecekti. Onun ölümünden hemen sonra Svyatopolk'u hapisneden çıkararak tahta oturttular; Boris'in ordusu ise, kumandanlarını bırakarak o tarafa bu tarafa dağıldı.¹⁸ Bunun üzerine Svyatopolk, Boris ve kardeşi Gleb'in arkasından katillerini gönderdi. Drevliyanlar'a sığınan üçüncü kardeş Svyatoslav, kaçmayı denediyse de yakalanıp öldürüldü. Ne var ki, hiçbir suçu günahı olmayan bu genç prenslerin başına gelenler, kimsenin kılını bile kıpırdatmayacaktı.

Diğer yandan Yaroslav, Novgorod'da şehir halkının Varegler'le olan didişmesine bir hal çaresi bulmasını rica etmek maksadıyla saraya gelen halk temsilcilerini öldürmekle kendi alnına bir leke çalmıştı. Ancak, Novgorodlular Kiyefliler'le savaşmayı istiyorlardı. Bu yüzden knâzın hainliğini sineye çekerek üç bin kişilik bir ordu topladıkları gibi, ayrıca bin tane de paralı Vereg kiralayıp, kardeş katili Svyatopolk'dan intikam almak amacıyla Kiyef'e doğru yola çıktılar. Gördüğünüz gibi, savaşmak için her zaman bir bahane bulunurmuş.

17 Vladimir, Yaropolk'u öldürdükten sonra, henüz hamile olan hanımını nikahına almıştı. Bu yüzden Svyatopolk'a iki babalı çocuk deniliyordu. Fakat Vladimir onu hiç sevmezdi.

18 Priselkov, Priselkov, *Oçerki po tserkovno-političeskoj istorii Kiyevskoy Rusi X-XII vv.*, s. 59.

Böylece Vladimir'in siyasî planları, ölümüyle birlikte bozulmuş ve sevgili oğullarının katledilmelerine yol açmıştı. Bilindiği gibi siyaset, belli çıkar hesaplarına bağlı bölgesel bir meseledir; fakat din, hem bireylerin, hem de bir ulusun tamamının vicdanının oluşmasına etki eder. Dolayısıyla, tıpkı daha önce Konstantinos ve halefi Arius'un hamisi Konstantios zamanında Roma'da olduğu gibi, büyük knâzın hatalarına rağmen Rusya'nın hristiyanlaşmasının getirdiği atâlet aşılabacak gibi değildi.

74. İç Savaşların İtiki ve Sembolleri

Yaroslav'ın Svyatopolk'la girdiği savaşın detayları üzerinde defalarca durulmuş olması hasebiyle, biz, bu savaşın daha önce kimse-nin hakkında kafa yormadığı psikolojik yönüyle ilgileneceğiz. İç savaş uzmanı Farinata delli Uberti'nin görüşlerini hatırlayalım. Ona göre iç savaşa katılan her birey, kendi hemşehrisini öldürmeye veya kendini kurban etmeye gider. Halbuki yabancılarla yapılan savaşta, bilinçli olarak ve iradesini kullanarak değil, kendisinin ve başkalarının duygularına göre karar verir. Merovingienlerle Carolingienler arasındaki savaşları inceleyen A.Thierry, Charles le Chauve ile Lot-hair'in düşünmeden kıralların iradelerine boyun eğmedikleri, aksine o zamanın âdetlerine göre kendilerine çok pahalıya malolacağını bile bile kendi şahsi görüş ve düşüncelerini empoze ettikleri sonucuna varmıştır. Prensiplerin kişilerle bütünleşmesi, eğer yeterince passioner dürtüye sahipse, uğrunda hayatı feda etmeye değer bir sembole dönüşür. Asker, ancak bu birleşim sayesinde savaşçı ruhuna sahip olur. Yoksa, herkesin keyfi nasıl istiyorsa öyle davranması söz konusu olursa, o takdirde herkes bir şeyler ister. Mesela Novgorodlu, sobasının kenarına kıvrılıp, çatlayıncağa kadar tıkmaya ve şarabını içmeye bayılır. Ama eğer Novgorodlu evini bırakır da sefere giderse, artık hayatının kendisi için bir değeri yoktur. Çünkü artık onun için en önemli şey savaştır.

Elbette Yaroslav veya Svyatopolk'un kendileri birer savaşçı değildiler. Ama Boris ve Gleb'in arkasından da kimse gitmemiştir. Demek ki, Svyatopolk ve Yaroslav, insanları passionerlik potasında kaynatan bir programın sembolleri haline gelmişlerdi. Halbuki Svyatopolk'un Batı hayranı olduğunu biz zaten biliyoruz. Yaroslav'ın askerleri ara-

sında pekçok putperestin, İskandinav ve Slavyan'ın bulunduğunu tahmin edebiliyoruz. Fakat onlar Kiyef'in artık apaçık bir şekilde Hristiyan olduğuna kendilerini inandırmak zorundaydılar. Bu durumda başkentin sosyal görüşü, Kiyef'in altın tahtının kaderini belirleyecek ve ona ancak halktan ve boyarlardan yana olanların oturabileceğini ortaya koyacaktı. Bu tesbitten sonra olayların analizine geçebiliriz.

Svyatopolk, Vladimir'in yerine geçer geçmez siyasî çizgiyi 180° değiştirdi. Peçenekler'le sadece barış yapmakla kalmadı, ayrıca onlarla müttefik de oldu. Ama bu barışçı davranışta geç kalınmıştı. Çünkü Peçenekler arasında Müslüman mübeşşirler uzun zamandır geziniyorlardı ve onlarla dost olmak Kiyefliler için Bizans'la barış yapmak anlamına gelmiyordu. Yine de Peçenekler, Svyatopolk'a bir bölük asker -ki Svyatopolk ona büyük ümitler bağlamıştı- gönderdiler. Ne var ki Peçenekler, Lyubeç civarındaki savaş sırasında Svyatopolk ordusu ile aralarında bulunan göl sebebiyle yardım veremeyince, Novgorodlular galip geldiler ve Svyatopolk da Polonya'ya kaçıp I. Boleslav'a sığındı.

Kiyef'e giren Novgorodlular "kiliseleri yaktılar".¹⁹ Evet, evet, tacirlerin dükkanlarını veya evlerini değil, gerçekten kiliseleri yaktılar. Bu olay, Yaroslav'ın pozisyonunu değil (çünkü onun o sıralar bir pozisyonu olduğunu da sanmam), Novgorod ordusunun nasıl bir hallet-i ruhiyeye sahip olduğunu gösterir. Kiyefliler'e böyle kabul edilemez bir tavırla yaklaşmak mümkün değildi, fakat 1017'deki Peçenek saldırısı onların dikkatini şehrin müdafaa edilmesi gerektiği noktasına çekmişti. Peçenekler yenilmişlerdi, ama bir sonraki 1018 yılında Yaroslav Bug'da Polonya kralı Boleslav tarafından mağlup edildiğinde Kiyefliler ona yardım etmemişler, knâz da "dört kişiyle" Novgorod'a kaçmak zorunda kalmıştı.²⁰

Boleslav ve Svyatopolk, Kiyef'e girmişlerdi, ama Kiyefliler şehirde Polonyalıları görmek istemiyorlardı. Polonyalı askerler, görevli bulundukları sıralarda ve uykudayken ev sahipleri tarafından öldürülüyorlardı. Bu durum karşısında Boleslav, askerleriyle birlikte çekip gitmesinin kendi çıkarına olacağına karar verince, Svyatopolk da Peçenekler'le dostluğunu yineledi.

¹⁹ FL, H. 22, s. 96.

²⁰ Age., s. 97.

Bu destanda Svyatopolk sempatik gözüküyor. Demek ki I. Boleslav Hrabriy'le olan münasebeti aksi şekilde olmak zorunda. Boleslav, VI. Yüzyıl sonunda Avarlar tarafından bozulan eski Slavyan birliğinin son şovalyesiydi. 1002'den itibaren Batı Slavyanlarını birleştirerek, Slavyan devletini Alman İmparatorluğu'na karşı koyacak bir güç haline getirmeyi deniyordu. Almanlar'ı Elbe Nehri'nin ötesine atmış, hatta onların destek noktası olan Meisen kalesini (Elbe üzerinde, bugünkü Dresden) fethetmiş, III. Boleslav Rijiy'i Prag'dan kovmuş ve Çekoslovakya'yı Polonya ile birleştirmişti.

Göründüğü kadarıyla bir zafer elde edilmişti, ama Çekler ve hatta putperest Lutiçler, Polonyalılara karşı İmparator II. Henrich'e yardım teklifinde bulunmuşlardı. 1005'de Alman, Çek ve Lutiç kuvvetlerinden teşekkül eden müşterek ordu, Polonyalıları geri atmış ve Boleslav, yapılan Poznani anlaşmasına binaen fethettiği topraklardan geri çekilmişti. 1007'de savaş yeniden başlamıştı; fakat bu defa savaşı başlatan taraf, Almanlar'ı teşvik eden Çekler ve Lutiçlerdi. Polonyalılar galip gelmiş ve 1012'ye doğru Elbe'ye kadar ilerlemişlerdi. Almanlar barış istemiş, II. Henrich esir düşmüştü.²¹

Savaşın 1015-1018 yılları arasında cereyan eden üçüncü safhası da başarıyla sona ermiş, fakat Polonyalılar hiçbir şey elde edememişlerdi. Ne Lutiçler, ne Rusiçiler ve ne de Çekler, Polonya ile birleşmek istiyorlardı. Tıpkı Lothair'in 840'da, etnogenezin tabii kanununu bir yana bırakarak imparatorluğu koruma fikrini bir yana attığı gibi, 1032'de Boleslav oğlu Meçislav da Almanlar karşısında ağır bir hezimetle uğrayınca imparatorluğun tımarı haline gelmişti. Polonya birkaç parçaya bölünmüş ve artık komşuları için tehlike olmaktan çıkmıştı. Samimi dostlar olmadan, ne insan varolabilir, ne de etnos.

Ne var ki 1018'de kimse olayların bu şekilde gelişeceğini tahmin edemezdi. Svyatopolk Okayanniy ise Kiyef'de şahika dönemini yaşıyordu.

Yaroslav panik halindeydi. Her şeyi bırakıp İsveç'e kaçmak istiyordu, ama posadnik* Konstantin Dobrniç, Yaroslav'ın teknesini yaktırıp, Kiyef üzerine yeni bir sefer düzenledi. 1019'da Alta açıklarında vukû bulan savaşta Novgorodlular, Svyatopolk'un son müttefiki Peçenekler'i mağlup ettiler. Svyatopolk, Polonya'ya kaçmaya ça-

21 Veber, *Umum Tarih*, VI/132-151.

* Posadnik : Orta Çağ Rusyasında site devlet yöneticisi (çev.).

lırırken yolda öldü. Vakayinamelere bakacak olursak, psikolojik rahatsızlığa sebep olan vicdan azabının yüküne dayanamayarak ölmüştür. Böylece Yaroslav, Kiyef'in altın tahtına oturdu, fakat bu defa kiliseler yıkılmadı.

Her ne kadar putperest güçlerin reaksiyonlarıyla bir zafer elde edilmişse de, kardeşin kardeşi öldürdüğü savaş sona ermiş, ama bu durum Hristiyanlığın güçlenmesine yol açmıştı. Süreç mekanizması basittir. Putperestlerin ağır bastığı Novgorod'da, Hristiyanlığa karşı olan passionerler, insiyatifi elde tutuyorlardı. Aynı passioner grup Kiyef'e saldırmış, fakat Bug'da Polonyalı şövalyelerin kılıçları, Alta'da ise Peçenekler'in oklarıyla ortadan kalkmıştı. Hayatta kalmayı başaranlar da kendileri için şehirde yaşamalarını garanti eden bir anlaşma sağlamayı başarmışlardı. Onlar bu anlaşmadan memnundular ve savaş sırasında aldıkları yaraları tedavi ettirmek için evlerine dönmüşlerdi. Bunların çocukları ise, İskandinavya'nın hristiyanlaşmasından sonra Slavyan paganizmi izole edildiği için, Hristiyan kültürünün hakim olduğu şartlarda yetiştirileceklerdi.

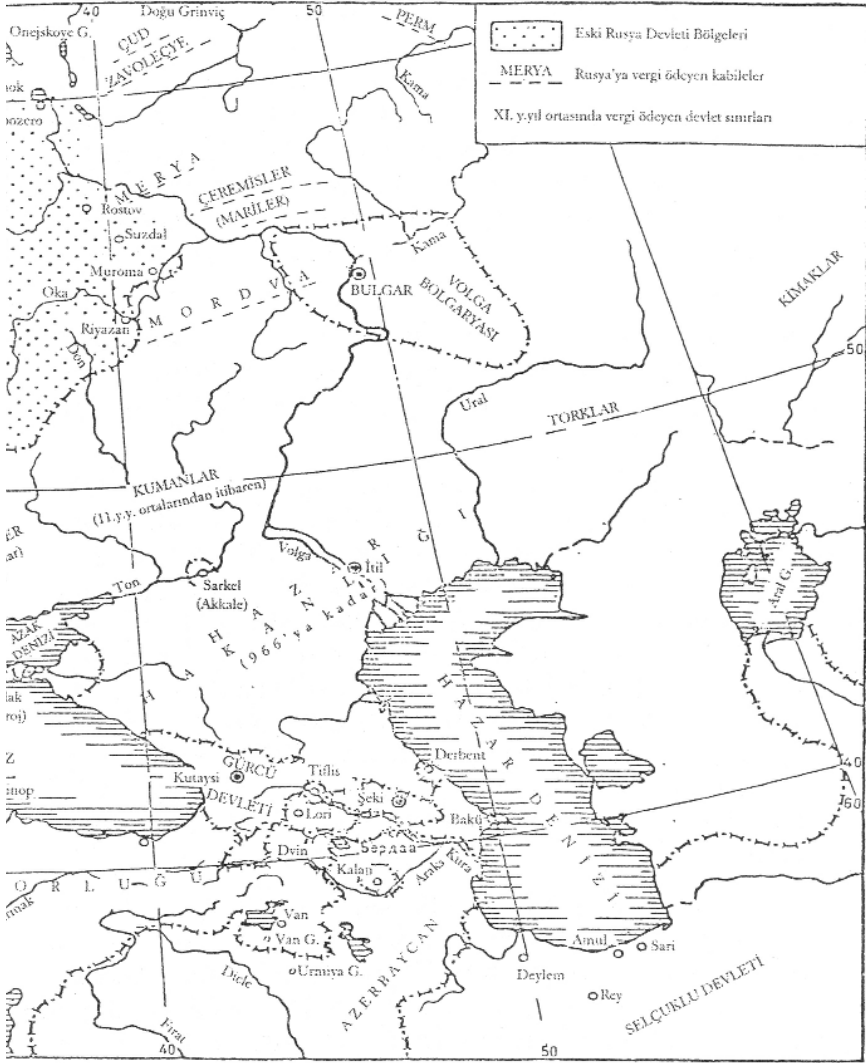
Böyle bir sonucun çıkacağından önceden bilindiğini düşünmek, elbette mümkün değil. Hatta Knâz Yaroslav dahi mütehevvir Novgorod'un severek Kiyef kültürünün tesiri altına gireceğini düşünmemişti. Fakat o, gerekli tedbirleri almış, esasen kendini tahta geçiren ve aynı zamanda amcazâdesi olan posadnik Konstantin Dobriniç'i harcamıştı. "... Büyük Knâz Yaroslav ona öfkelenerek, Rostov'a sürgün gönderdi ve üçüncü yazda onu Murom'daki Otsa (Oka) Nehri sahilinde öldürttü."²² Böylece, Novgorodlu muhalifler önderlerinden mahrum kalınca, "kuzeybatı" meselesi Kiyef hegemonyasının, dolayısıyla Ortodoks kilisesinin lehine halledilmiş oldu.

Fakat güneydoğu sınırındaki problem halledilmiş değildi. Çünkü orada Jüdeo-Hazar bâkiyeleri ve İslamı kabul etmiş bulunan müttefik Peçeneklerle, yani başka bir süper-etnosla ilişki içinde bulunan fiilen bağımsız Tmutarakan Knâzlığı vardı. Bu tehlike, Kiyef'in bozkır tarafı açık olduğu için, kuzey ve batı meselesinden daha az tehditkâr değildi. Biz burada iç savaşı anlatmakla uğraşırken, bozkırda neler olup bittiğine bir göz atalım.

22 Sofiyskiy pervaya letopis; *FL*, H. 22, s. 368.

X-XI. y.y.da Rusya ve komşuları

75. Kullanılan Şans

Şahsiyetin tarihteki rolü konusu, daha önce işlendi. Bu konuda daha fazla bilgiçlik taslamanın gereği yok, ama ulaşılan sonuçlardan faydalanmak lazım. Knâz Mstislav'ın karakteri, farklı şartlarda halkların kaderleri için hiçbir anlam ifade edemezdi; fakat karmaşık durumlarda bu knâzın bazı özellikleri, hadisât zincirinin belli yönlerde gelişmesinde rol oynamış; ne var ki bu zincir, bir tesadüf eseri tez zamanda kopmuştur.

Vakanüvisler, Mstislav'ı şu şekilde tarif ediyorlar: Şişman, kızıl çehreli, iri gözlü; savaşta cesur; askerini sever, ondan hediye ve lüksü esirgemezdi. Yani tam anlamıyla akıllı ve çevresindekilerin gıpta ettiği bir kişiydi.

Başka türlü olabilir miydi? Çocuk yaşta Tmutarakan'a getirilmiş, orada kendi akranları, yani şehrin sürekli değişen tacir sakinleri arasında büyümüştü. Çocukluk günlerindeki oyun arkadaşları, eğlence günlerdeki delikanlı dostları, az sayıdaki Slavyanlar değil, aksine kendilerini öylesine Hazarlı diye adlandıran ve çoğu Hazar Yahüdileri'nden teşekkül eden yerlilerdi. Asıl Hazarlar, Tmutarakan Knâzlığı sınırları ötesinde, Volga, Terek ve Don'un aşağı kesimlerinde yaşıyorlardı. Bunlara *brodnik* deniliyordu ve yaygın olarak kullanılan Slavyanca konuşmalarına ve Ortodoks olmalarına rağmen, ne Rus, ne de Yahüdi sayılıyorlardı.²³ Tmutarakan Knâzlığı, komşu bozkır halkları arasında bir adacık durumundaydı. Komşularıyla arasındaki sınır, küçük bir savaş neticesinde belirlenmişti.

Pek de önemli olmayan bazı eksik bilgilere göre Mstislav, Rus-Yahüdi karışımı bir toplum arasında, kader onun Hristiyan olması için bir vesile yaratıncağa kadar, yaklaşık kırk yıl kendi halinde, misafirperver, cesur ve emin birisi olarak hayat sürdü. Yahüdi dostlarının baş düşmanı, Kafkas sıradağları eteklerinde yaşayan Kasog, yani Çerkes kabilesiydi. Muhtemelen onlara karşı sürüleri muhafaza etmek ve muhasaraya dayanmak amacıyla tabyalar kurulmuştu.²⁴ Fakat Hazar Yahüdileri, aktif faaliyet konusunda, kendilerine samimi bir dost olan ve bahadırılık şöhreti arayan Rus knâzına meyyaldiler.

23 Gumilëv, L.N. *Otkrıtiye Xazarii*, s. 176. Bundan sonra : Gumilëv, *Otkrıtiye*.

24 Bidjiyev, X.X., Radlo, A.V. *Raskopki Xumarinskogo goroditşa*, s. 12-13.

Mstislav, 1022'de Çerkes prensi Rededya'yı bir düellodo öldürmüş, fakat mağlup tarafın geride bıraktıklarına merhametli davranmış; Rededya'nın oğlunu kendi kızıyla evlendirerek, Rus ve Hazar Yahûdileri'nden teşekkül eden küçük ordusunun saflarını genişleten Kasoglar'ın dostluğunu sağlamıştı. Böylece Azak Denizi sahillerinde Hazar Devleti'ni andıran küçük bir devlet teşekkül etmişti. İkisi arasındaki tek, fakat oldukça önemli fark ise, devletin başında dindar bir Hristiyanın bulunmasıydı.

Mstislav, Rededya'yı yendikten sonra Tmutarakan'da Bogoroditsa Kilisesi'ni yeniden inşa ettiği gibi, ölümünden kısa bir süre önce de Çernigov'da bir havra kurmuş ve oğlu da vaftiz edilmişti. Kısacası, Jüdeo-Hazarlar'la komşu olmak, Ruslar'ın Yahûdiler'le kaynaşmasına yol açmamış; her iki etnos dostane ilişkiler içinde, fakat birbirinden ayrı olarak yaşamıştır. Ne var ki, 1023'de Tmutarakan Knâzlığı'nın kaderini belirleyecek o meş'um vakit gelip çatmıştı.

Rusya'da Vladimir'in ölümünden sonra 1015'de Svyatopolk Oka'yannıy ve Yaroslav Mudrıy arasında başlayan şiddetli iç savaş, Rusya'yı zayıflatmıştı. Yaroslav, Svyatopolk'a galip geldikten sonra, kendisinden kopan bölgeleri yeniden zaptetmek zorundaydı. Yaroslav'ın yeğeni olan Polotks knâzı Bryaçislav, 1021'de Novgorod'u ele geçirerek yağmalamış, Yaroslav ordusuyla çıkıp gelerek, esirleri kurtarmış, fakat savaş sona ermemişti. Suzdal civarında Volohlar [Ulahlar] isyan etmişti. "İsyân büyüktü" ve ancak 1024'de bastırılabilmişti. Vya-tiçler kopmuş ve sadece Vladimir Monomah tarafından itaat altına alınabilmişti. Severyanlar ise savaşçı Sabırlar'ın Ruslaşmış torunlarıydılar. Bu durumda Mstislav'ın harekete geçme zamanı gelmişti.

1023'de "Mstislav, Hazarlar ve Kasoglar'la birlikte Yaroslav'ın üzerine yürüdü". Vakayinamenin tesbit tarzına göre inisiyatif daima knâzın elindedir ve danışmanların etkisi ile efkâr-ı umûmiyenin bas-kısının hiçbir önemi yoktur. Halbuki anlatılan olayların ışığı altında, Hazarlar'ın ve Kasoglar'ın Rusya üzerine yürüdüğünü, Mstislav Vladimiroviç'in beraberinde getirdiği bir miktar Rus'un kendi ülkesinin ele geçirilmesine iştirak ettiğini varsaymak daha doğrudur.

O dönemde Yaroslav, Novgorod'da idi. Mstislav ise, "Rusya" ile "Seversk" topraklarının sınırında bulunan Çernigov şehrini 1024'de işgal etmiş;²⁵ fakat Kiyefliler, knâzı beraberinde bulunan Yahûdi

25 *Drevnerusskiye knyajestva X-XIII vv.*, s. 9 ve 63-64.

mevkebiyle birlikte şehre almayı reddetmişlerdi.²⁶ Yaroslav da Novgorod'dan paralı Vareg drujinasıyla dönmüştü. Fırtınalı bir sonbahar gecesi İskandinavlar Listven şehrinde bozkırlılarla karşılaşmış ve şimşek parıltıları altında birbirlerini öldürmüşlerdi.²⁷

Mstislav, ön cepheye Severyanlar'ı yerleştirmiş, kendi drujinasını ise yedeğe almıştı. Savaşçılar yorulunca, Mstislav'ın süvarileri Vargeler'in üzerine atılarak onları sürmüş, kaçanları doğramış, Yaroslav ise Novgorod'a kaçmıştı.

Sanırım böyle bir zaferden sonra Kiyef ve bütün Rus toprakları Mstislav'ın eline geçmeliydi, fakat aksi bir şey oldu ve Mstislav barış istedi. Neden?

Vakanüvis, güya savaşın vukû bulduğu gecenin sabahında Mstislav'ın ağzından çıktığı ileri sürülen bir söz nakletmektedir: “Buna kim sevinmez? İşte Severyanlar, yerde yatıyor, işte Vargeler; benim drujinam ise sapa sağlam ayakta”. İnsanı çileden çıkartan bu yüzsüzlük, Severyanlar'a, kurtarılmadıklarını, aksine kullanıldıklarını göstermişti. Mütteliklere karşı bu tür davranış, X-XI. Yüzyılda oldukça yaygındı. Örneğin İtil melikleri Horezmli paralı askerleri Rus ve Macarlar'ın, Ruslar'ı ise Deylemiler ve Grekler'in üzerine salmışlar, ölenlere de zerrece acımamışlardı. Hayatta kalmayı başaran Severyanlar, kendilerini tezvil edilmiş sayamazlardı, ama onların fiili desteği olmadan da Mstislav Kiyef'i ele geçirmeyi düşünemezdi.

Bu davranış, belki de zayıf karakterli knâzın sıradan bir patavatsızlığıydı, fakat acaba Hazar Yahûdileri'nin bu işte bir dahli yok muydu? Belki vardı, ama eğer öyle ise, o takdirde bu patavatsızlık yabancı bir ortamda büyümenin, dolayısıyla ister istemez yabancı dünya görüşlerini benimsemenin bir sonucuydu. Ama vakayinameye tesadüfi bir kayd-ı ihtiraz dahi konulmaya gerek duyulmuyordu. Halbuki bu yabancı dünya görüşleri, zamanı gelince siyasî bir program olarak yeterince güçlü bir şekilde etkisini gösterecekti.

Kısacası, galip Mstislav, mağlup Yaroslav'dan onun ağabeyi olduğu gerekçesiyle barış talebinde bulunmuştur.²⁸ Kendisini “küçük

²⁶ FL, H. 22, s. 99.

²⁷ FL, H. 22, s. 371.

²⁸ Vakayiname metinlerinin birbiriyle uyuşmadığı konusuna D.S. Lihaçyeff dikkat çekmiştir. Onun altını çizdiği güçlükler, bizim vakayiname metinlerinin birbirini nakzettığı şeklindeki açıklamamızı varestede tutmamaktadır.

kardeş” olarak tanımlamanın anlamı ise, otonomi haklarına saygı demektir. Gerçekten de öyleydi.

Fakat Mstislav’ın muzaffer drujinası nereye gidecekti? Kasoglar (Çerkesler) onu terk ederek Tmutarakan’a dönmüşler ve Osetinler’in (Yaslar) yardımıyla şehri ele geçirmişlerdi.²⁹ Ancak, Yaroslav, 1029’da Yaslar’a karşı ordu sevk ederek Tmutarakan’ı istirdat etmiştir.³⁰ Mstislav, 1036’da ölünceye kadar, büyük knâza sadakatini muhafaza etmiş; ondan sonra ise Çernigov ve Seversk toprakları Rusya’yla birleşmiştir. Peki, bu süre zarfında şu bizim Yahûdi-Hazarlar ne yaptılar?

76. Ümitsizlik

Hayır; Rusya’da ikinci bir Hazarya kurma teşebbüsünün başarısızlığa uğraması, tesadüfî bir şanssızlıktan kaynaklanmıyordu. Yahûdi-Hazarlar, cesur ve safdil knâzla olan şahsî ilişkilerin halk arasında saygınlık ve itibar kazanmalarını sağlayamamış olmasını, Kiyefliler’in saygıdeğer Pesah’ın seferinin kötü anılarını hâlâ unutmamış olmalarına bağlıyorlardı. Halbuki Mstislav, Çernigov’da bulunduğu sırada bir havra yapılmasına önayak olmakla, gençlik yıllarındaki Yahûdi dostlarına karşı vefa borcunu ödemişti.

Eğer metropolit Illarion’un “Şeriat ve Mağfîret Üzerine Vaaz” adlı XI. Yüzyıla ait belgesi günümüze kadar muhafaza edilmemiş olsaydı, yukarıda anlatılan olaylar zincirine ancak bir hayal mahsulü gözle bakılabilirdi. Bu küçük eser, sadece bir millete gönderilen Yahûdi “şeriatı”na karşı, Hristiyanlığın Rusya da dahil olmak üzere bütün ülkelerde telkin ettiği mağfîret üzerinde duruyordu. Yazar, bu eserinde bir hususun altını çiziyordu: “Jüdea susuyor”.

Sanırım bu eserin yazılmasına mevcut durum sebep olmuştur. Başlarında Rus knâzının bulunduğu Yahûdi ordusu Çernigov’da dururken, Kiyefliler’in huzurlu olabileceklerini sanmam. Savaş olması, her zaman barış anlamına gelmez. Doğrudan bir Yahûdi aleyhtarı ajitasyon, kabiliyetli Hristiyan yazarına yöneltilmiş bir suçlama-

29 Lopatinskiy, *Mstislav Tmutarakanskiy i Rededya do skazaniyam çerkesov*, s.23-26.

30 Mavrodin, V.V. *Obrazovaniye Drevnerusskogo gosudarstva*. L., 1945, s. 361.

ya yol açabilirdi. Bu yüzden “Şeriat ve Mağfired Üzerine Vaaz”, ancak 1037’den sonra, yani Knâz Mstislav’ın ölümünü müteakiben ortaya çıkarılmıştır.

O zamanlar bu konu henüz fazla aktüel değildi, fakat yazara göre önemli ve tehlikeliydi. Çünkü Mstislav’ın silah arkadaşları ve mevkebi arasında bulunan Yahûdiler, Tmutarakan’ı kendilerine vatan edinmenin peşindeydiler. Bu durumda, o sıralar Kiyefli sade bir din adamı olan Illarion’un vaazı, üzerine düşen rolü oynayacaktı. Gerçekten de bu vaaz, Kiyefliler’e vatanseverlik duygusu ve toplumsal şuuru şekillendiren bir dominant vermişti. Bu, korkunç bir güç demektir. Yahûdiliğin müdafileri, kiralık Vareglerin kılıçları karşısında değil, aksine seçimini Bizans Ortodoksluğu lehine yapan ve onu daha sonraki Rus kuşakları için kültür dominantı haline getiren Kiyefliler’in ve vaftizli Slavyanlar’ın toplumsal bilinçleri karşısında başarısız olmuşlardır. Bu kültürde Yahûdi görüşü için yer yoktu. Bir Yahûdi kolonisinin 1113’e kadar Kiyef’de varlığını sürdürdüğü ve hatta bir havraya sahip olduğu doğrudur, ama bu, Hazar Yahûdileri’ne değil, Germanya’dan kovulan Batılı Yahûdiler’e aitti.

Daha önce Rus-Yahûdi münasebetlerinin bozulmasına, Jüdaizmin Kiyef Rusyası’nda propaganda yapma teşebbüsünün yol açtığı belirtilmişti.³¹ Bunun doğru olduğunu sanmam, hatta aksine “Yahûdiler, var güçleriyle proselitizme karşı çıktılar ve.. Yahûdiliğin tesiri, onların bu konuda doğrudan faaliyette bulunmaları yüzünden her yerde görülmeye başlandı”.³² Yahûdiliğin tek yayılma yolu, Hazarya’da olduğu gibi, sıhrî bağlarla kaynaşmak suretiyle mümkün olabilmektedir.

Yabancı dinlere tahammülü olan putperestler, bu tür evliliklere havada razıydılar, fakat Ortodoks ruhaniler başka dinlere mensup olanlarla evliliği şiddetle takbih ediyorlardı. Ne var ki Yahûdiler, daha önce İspanya ve Languedoc’da denenmiş kestirme bir yol bulmuşlardı: Septisizm ve indifferentizm yoluyla yayılmak ve böylece etno-kültürel unsuru ortadan kaldırmak. Bu, “Babil kıyameti” prensibiydi. Efsaneye göre Babil’de “diller birbirine karışmış”, buna rağmen herkes Aramice konuşmaya devam etmiş, fakat kelimeleri başka manalarda anlamıştı. Farklar sadece nüanslardaydı; ancak, kimse diğerini anlamıyordu ve böylece etnoslar doğmuştu.

31 Malinevskiy, İ. *Yevrei v Yujnoy Rusi i Kiyev v X-XII vv*//Trudy Kievskoj Duxovnoj Akademii. T. 44, s. 436-439.

32 Berlin, *İstoriçeskiye sudbi*, s. 153.

Ne var ki Kiyef Rusyası'nda Yahûdi propagandistleri, Ortodoks ruhanilerin geliştirdiği güçlü bir muhalefetle karşılaşmışlardı. Onların Hristiyan inançlarına karşı ellerinde bulundurdıkları kozlar, kendileriyle bu konularda daha önce münakaşa ve münazara etmiş bulunan Bizanslılar'ca gayet iyi biliniyordu. XI. Yüzyılda ise Rus ruhanileri Grek dilini ve Bizans teolojisini biliyorlar; kesinlikle akılsız ve tembel olmayan köylüler de bu teolojiyi anlıyorlardı.

Illarion, "Vaaz"ında Yahûdileri küstahlıkla suçluyordu. O, İsa'nın sadece "İsrail evinin mahvolmuş kuzuları"na gelmediğini, onların kanunlarını bozmaya çalışmadığını, fakat bütün insanlara gönderildiğini yazıyordu. Ve yazısında ayrıca Yahûdiler'in İsa'yı yalancılıkla, günahkâr bir kadının çocuğu ve Velzevul'un mucizevi gücüyle yaratılmış olmakla suçladıklarını ve... sanki bütün kötülüklerin kaynağı imiş gibi ona çarmıhta iken işkence ettiklerini de kaydediyordu.³³

Hazar'ın güney sahillerinde vukû bulan şiddetli savaşıardan sonra biraz dinlenmek ve destek sağlamak amacıyla Volga'ya dönen Rus müttefiklere Hazar meliklerin neler yaptıklarını hatırlayalım. Slavyanlar, bu nankörlüğü tabii bir uyumsuzluk, dolayısıyla bir tür küstahlık olarak algılamışlardı. Onların etnik davranış kalıpları, ne Yahûdilerinkiyle, ne de Normanlaryki ile uyuyordu.

Yukarıda anlatılan görüşlerini geliştiren Illarion, Yahûdiler'in geçmişte kendi peygamberlerini nasıl öldürdüklerini anlatarak, İsa'nın ölümünün bir tesadûf olarak algılanmaması gerektiğini, bunun gerçeği söyleyenlerle bir tür hesaplaşma olduğunu, çünkü Yahûdiler'in "karanlıkların tanrısına taptıkları" için "aydınlığı sevmedikleri"ni vurguluyordu. Aynı yazar sözlerine devamla, peygamberleri taşılayarak öldüren bu insanların Romalılar tarafından "kökünün kazınması"nın boşuna olmadığını belirtiyor, fikrini izah etmek için de sık sık İbrahim, İshak, Yakub devrinden Mûsa ve Yahûdi kırallar dönemine dönüyordu. Birinci gruptakilere oldukça müsbet yaklaşıyor, ama ikinciler için hayli septik bir görüş sergiliyordu.. Görüldüğü kadarıyla Kiyefliler onun ne demek istediğini anlamışlardı, yoksa bu "Vaaz" yazılmaya değmezdi.

Yine de Yahûdilğin başarı şansı vardı. Çünkü Hristiyanlık, Rus topraklarında henüz muhkem halde değildi. Üstelik parçalanmış ma-

33 Rozov, N.N. *Sinodalnyy spisok soçineniy İlardiona-ruskogo pisatelya XI v.//Slavia. No. 32. Praga, 1963, s. 159-160.*

halli kùltlerin yerine XX. Yüzyıla kadar varlığını sürdüren düalist inançlar yerleşmişti. Fakat knâzından sıradan insanına kadar, din ve dinsizlik arasında bir seçim yapma hakkına sahip olan Ruslar, Grek dinini seçmişlerdi. Sanırım Slavyanlar'ın ve Finnogurlar'ın Hristiyanlığa meyletmelerinde, Yahûdilik propagandası bir katalizör rolü oynamıştır. Ancak bu, pozitif dünya görüşünü negatif olanın, yani yüksek inanç ilkelerinden yoksun bulunan bir görüşün karşısına koyan metropolit Illarion'un davranışının anlamını kesinlikle küçültmez. Onun hizmeti, Hristiyanlığa kazandırdığı Vladimir Svyatoy ve Yaroslav Mudrıy'in hizmetlerinden daha az değildir. Fakat bizi ilgilendiren husus başka: Atâlet safhasındaki statik etnogenez süreci. *Eğer bir etnos, yaşlılığın getirdiği hastalıktan nekahet dönemine geçip, kendine yabancı olan kùltürü bir kenara atar ve kimeraya dönüşmeye karşı çıkabilirse, o takdirde kendi toprakları üzerinde anti-sistemlerin şekillenmesini engeller.* Illarion'un mensup olduğu halkın iradesi de böyleydi. Onun ateşli satırları, Orta Çağ Fransasında bir Lotairingen çobanın "La Belle France!" şeklindeki tek cümlesinin oynadığı rolün aynısını Eski Rusya için oynamıştı. Gerçekten de bu sıradan slogan yüzünden İngiltere Yüzyıl Savaşı'nı kaybetmiştir.

Halkın tek yönlü görüşü, bazı knâzların sempati veya antipatisinden daha anlamlıdır. Çünkü bu görüş, sadece Yahûdiliği reddetmekle kalmamış, aynı zamanda putperest Hazarya'da bariz bir rol oynayan evlilik yoluyla kaynaşmaya da karşı çıkmıştır. Bu yüzdendir ki Batı Avrupalı Yahûdiler'in Rusya'da tutunma denemesi başarısızlıkla sonuçlanmış, Hazar Yahûdileri'nin denemesi ise Rus knâzlarının hakimiyeti altında bulunan Tmutarakan'la sınırlı kalmıştır. Fakat Yahûdiler, orada da bir çıkış yolu bulmayı deneyeceklerdi. Beklemeyi biliyorlardı. Gerçekten de, Ruslar'ın Poloves dedikleri Asyalı Kumanlar, olaylara müdahale edeceklerdi. Onların ortaya çıkışı, Peçenekler için bir felaket, Guzlar için bir trajedi sebebi olmuştur. Rus-Yahûdi çatışmasında ise oldukça önemli rol oynamıştır.

XIII. BOZKIR SINIRINDA (1036-1061)

77. Peçenekler'in Yenilenişi

Peçenekler, İrtiş ile Aral arasındaki K'ang-chü bozkırında yaşayan eski "K'ang" halkının bir koludur.¹ M.Ö. II. Yüzyılda vukü bulan Hun-Çin savaşı anlatılırken onların atalarından da bahsedilir.² Dolayısıyla XI. Yüzyılda Peçenekler'in etnogenezi son safhasında, büyük bir ihtimalle de homeostaz aşamasındaydı.

Tabii şartlar, esasen iklim şartları, Kanglılar'a karşı hiç de merhametli değildi. Aşırı çorak bir bölgeye yerleşmişlerdi ve bu yüzden III ve X. Yüzyıllardaki kuraklıklar, ekonomilerine ağır bir darbe indirmişti.³ Ve bu kuraklık yüzünden Kanglıların bir kısmı başka ülkelere göç edeceklerdi. Mesela 889'da "Paçınak" (Peçenek) adında bir kol, kuraklıklar henüz başlar başlamaz, zor günler geçirdikleri Karadeniz civarına gelmişti. Bozkır yeniden yeşerip, koyunlar yağlanıp da atlar güçlenince, Peçenekler, içinde bulundukları tabii çevreyi benimsediler. Çünkü etnos, homeostaz safhasında çevresini saran biyosenozdan ayrılmaz. Böylece Peçenekler, komşularıyla kültür mübadelesine başladılar. Zira X. Yüzyıldaki açlık sırasında bozkırlıların kültürle uğraşacak halleri yoktu. Ancak, XI. Yüzyılda açlık tehlikesi ortadan kalkınca, hayatın anlamı ve komşu seçimi üzerinde kafa yormayı düşünebilirlerdi.

Ruslar gibi Peçenekler'in de seçim yapacakları konular sınırlıydı ve bunlar Ortodoksların, Latinlerin ve Müslümanların sundukları

1 Grjımaylo, *Zapadnaya*, T.II. s. 119.

2 Gumilëv, *Hunlar*, s. 131, 170-173.

3 Gumilëv, *Geteroxronnost*, s. 62-71; keza *Geteroxronnost uvlajleniye Yev-razii*, s. 81-90; keza: *Rol klimatiçeskix*, s. 53-66.

seçeneklerdi. Eğer bunlardan hiçbiri tercih edilmezse, o takdirde eski geleneklere bağlı kalmak mümkündü.

X. Yüzyılda “bütün putperestler arasında en katı ve inatçı olan” insanlar, Peçenekler'di. Yarım yılda topu topu 30 kadar Peçeneği Hristiyanlaştırmış olan Katolik misyoner Bruno da onları bu şekilde tavsif etmektedir.⁴ Fakat XI. Yüzyılda, tam olarak 1010'dan sonra ise aşağıda anlatılanlar vukû buldu: “... Hicrî 400'den sonra aralarına Müslüman bir esir düşmüştü. İlahiyatçı biriydi. Onlara İslam dinini anlattı ve neticede onlar Müslümanlığı kabul ettiler. Niyetleri samimi olduğu için, İslam dini aralarında yayılmaya başladı. Kalanları İslamı kabul etmediler ve Müslüman olanları ayıpladılar. Bu da aralarında kavga çıkmasına yol açtı. Müslümanların sayısı 12 bin, putperestlerinki ise iki misli kalabalık olmasına rağmen, Allah da zaferi Müslümanlara müyesser kıldı. Ve onlar (Müslümanlar) öbürlerini öldürdüler. Sağ kalanlar İslamı kabul ettiler. Şimdi hepsi Müslüman. Başlarında imamları, müftüleri ve kurrâları var”.⁵

Bizanslılar, bu durumu konfessional bir gelişme olarak değerlendirmek yerine, Guzlar'ı defalarca mağlup eden başkumandan Kegen ile Peçenek ittifakının önderi Tirah arasındaki sıradan bir düşmanlığın sonucu olarak görürler. Mağlup olan Kegen, taraftarlarıyla birlikte Bizans'a kaçır ve orada Hristiyan olur.⁶ XII. Yüzyıl müelliflerinden Garnati, Peçenekler'in büyük kısmının Müslüman olduğunu kaydeder.⁷

Bu olayların tarihleri, kaynaklarda mevcut değil; ama biz, savaş tarihlerini bozkır bölgesinin nemlenme sürecindeki değişikliklerle kıyaslayarak aradığımız kesin bilgileri yakalayabiliriz. Kısa bir maddeme analizi yapalım.

Kuru bozkırlar için yüksek rutubet bir nimettir. Çünkü sığırlar ve atlar için gerekli gıdayı sağlayan bitki örtüsünün yayılması buna bağlıdır. Aynı zamanda bu, savaş gücünün de hızlı bir şekilde artması anlamına gelir. Göçebeler, yurtlarını ve sürülerini korumak için komşularına saldırırlar ki, bunlar vakayinamelerde yer alır. Buna

4 *Pamâtniki istorii Kiyevskogo gosudarstva IX-XII vv. M.*, 1936, 76-77.

5 Kunik, A., Rozen, V. *İzvestiya al-bekri i drugix avtorov o Rusi i slavyanax*, T. I, s. 58-60.

6 Vasilevskiy, V. G. *Vizantiya i peçenegi // Trudy. T. 2. Sbb.*, 1908, s. 11.

7 Bolşakov, O. G., Mongayt, A. L. *Putesestviye Abu Hamida al-Garnati v Vostochnuyu i Tsentralnuyu Yevropu (1131-1153). M.*, 1971.

karşılık, rutubetli memleketlerde sürekli yağmurlar, çiftçilik açısından fakirlik demektir. Çünkü ekinler olgunlaşmaz ve toprakta çürür gider.

Dolayısıyla, eğer 45-50° kuzey paralelleri arasındaki şeritte kalan topraklar yüksek rutubetin etkisi altında kalırsa, bu, Karadeniz civarında bozkırları için optimal, Batı Avrupa'da ise pessimal şartlar oluşturur.

X. Yüzyılda Atlantik alçak siklonları Volga ve Oka arasından geçerek, Hazar su seviyesinin 3 m. yükselmesine yol açmıştı. Yani yağmurlar, Avrupa'da sadece Kuzey İskoçya ve Güney İskandinavya'yı sulamış; İngiltere, Fransa, İtalya ve Germanya ise gün ışıkları altında yanıp kavrularak, tahıl ve üzüm yönünden sıkıntı yaşamıştı. Ama XI. Yüzyılın başlarında siklonların daha güneye yönelmeye başlaması, o dönem vakanüvisleri tarafından hemen farkedilmişti.

“Açlık, 1027 yılında ülkeyi ıssızlaştırmış ve insan türü ciddi bir tehditle karşı karşıya gelmişti. Hava şartları öylesine kötüleşmişti ki, ne ekin ekmek, ne de su taşkınları sebebiyle ürün devşirmek için bir dakika fırsat oluyordu. Sanki bütün felaketler sükun etmiş, insanları günahlarından dolayı cezalandırmak isteyen Tanrı'nın emrini yerine getirmek için birbirleriyle yarışmaya başlamışlardı. Bütün yeryüzüne o kadar çok yağmur düştü ki, neticede üç yıl boyunca ekmek için bir karış uygun toprak bulunamadı. En münbit topraklarda bile buğday rekoltesi en fazla bire altıydı. Bu intikam kırıbacı Doğuda şaklayarak Yunanistan'ı, arkasından İtalya'yı boşalttı. Daha sonra bütün Galler'i ve en nihayet de İngiltere'yi ıssızlaştırdı. Kırba-cın darbeleri ayırım yapmıyordu. Güçlü toprak ağaları da orta halliler ve fakirlerle birlikte açlığın tadına baktılar. Herkes sasarıp soldu. Baronların tecavüz ve zorbalıkları bile bu kıtlık karşısında sona erdi. Eğer herhangi biri bir parça ekmek satmak isteseydi, en yüksek fiyatı talep eder ve hiç zorlanmadan istediği her şeyi alırdı. Hemen her yerde bir ölçek ekmek altmış altına satılıyordu. Bazan ölçeğin altıda biri bile 15 altına gidiyordu. Bütün sürüler ve kanatlı hayvanlar yendikten, tüm stoklar tükendikten sonra, açlık öyle bastırdı ki, guruldayan mideleri bastırmak için leş ve hatta iğrenç şeyler bile yenmeye başlandı. Hatta bazen açlıktan ölmek için yeraltından ağaç köklerini çıkarıyorlar, nehir kenarlarından ot topluyorlardı. Fakat

hepsi nafileydi ve Tanrı'nın gazabını yine ancak Tanrı bastırabilirdi.”⁸

Fransızlar, Anglosaksonlar ve İtalyanlar için “felaket” olan şey, Kumanlar, Torklar, “Kara Kalpaklar” ve Peçenekler için bir “nimet” olmuştu. Yaz yağmurları onların savaş gücünü öylesine artırdı ki, bütün göçebelerin ve özellikle de Peçenekler'in 1027'den itibaren politikaları 180 derece değişti.

Peçenekler, 1036'da durup dururken Rusya'ya saldırıp Kiyefi kuşatma altına aldılar. Halbuki onbeş yıldır sulh ve sükun içinde yaşıyorlardı. Bu yüzden saldırıları beklenmedik bir şeydi. Yine de Kiyef, Yaroslav'ın Novgorod'dan Varegler ve Slovenlerle gelişine kadar dayandı. Savaş, bugün St. Sophie tapınağının bulunduğu yerde vukû buldu ve bütün gün devam etti. Peçenekler mağlup olmuş ve Rus sınırlarından ebediyen uzaklaşmışlardı. Bu yüzden aynı yıl Bizans'a düzenlenen üç saldırı da başarılıydı.

Din değişikliği, siyasette de değişikliklere yol açmış; Doğu Avrupa'da inanılmaz emekler verilerek kurulan politik denge altüst olmuştu. Kometopuli'lerin (1001-1019) fetih darbeleri yüzünden boşalan Bulgarya, Selçuklular'ın da doğudan Bizans üzerine yürüdüğü şeklindeki haberlerden cesaret alan Peçenekler'le Konstantinopolis arasında bariyer vazifesi göremez olmuştu. Sadece bu halk kıpırdanışı dahi, Peçenekler'in 1046'da Bizans'ın kuzey sınırlarına başlattıkları intihar saldırılarını izah etmeye yeterlidir. Sabık enerjik imparatorlar - Nikephoros Phokas, İohannes Çimiskes ve Basileios Bolgaraboysa- bu istila hareketlerine karşı Svyatoslav'a nisbetle daha kolay hesaplaşırlardı, fakat zaman o zaman değildi ve Konstantin Monomah, birkaç ağır yenilgiden sonra 1051'de gönüllü Peçenek birliğini Konstantinopolis surları önünde görecekti.

Bu olaydan sonraki kırk yıl boyunca Balkan Yarımadası'nda yaşayan Peçenekler, Bizanslılar'ın sırtında bir hançer durumundaydılar. Hatta imparatorluğun kaderi birkaç kez uçurumun kenarına geldi gitti. Konstantinopolis'in Boğazın her iki sahiline bakan yamaçlarında ölüm kol geziyordu. Çünkü bir tarafta Selçuklular, diğer tarafta Peçenekler dolaşıyorlardı. 1091'de Peçenek ordusunu Leburn açıklarında darmadağın eden Tugorkan ve Bonyak adlı Kıpçak hanları,

8 Bkz. Baskin M. “Molot vedm” kak klassičeskiy obrazčik srednevekovogo mirosozertsaniya// Şnrenger Ya i İnstitoris. Molot vedm., s. 61-62.

Bizans'ı idam sehпасından kurtardılar. Arkasından Guзlar ve Kumanlar, Peçenek topraklarını aralarında taksim ettiler. Bu iki halk, kesinlikle Peçenekler'e benzemiyorlardı, yani onlarla olan münasebetleri yabancılarla kurdukları ilişkileri andırıyordu. İslamın Bizans ve Katolik Rusya'ya karşı sürdürdüğü tehdit, tam üç asır devam etmiştir.

78. Hakanlıkların Sonu

Nedir bu “Çağların sonu” denilen şey? Çağdaşlarımız onu bekliyorlar, ama o birkaç gün içinde değil, onlarca yıl zarfında geçip gittiği için bir türlü farkedemiyorlar. Mesela Katolikler, kıyametin kopacağını zannederek 1000 yıl beklediler, ama kıyamet kopmadığı için bu konu unutuldu gitti.⁹ Ne var ki başka bir şey oldu ve Hristiyan dünyası kilisesi 1000 yıldan sonra ikiye bölündü; büyük halk göçlerinin son bakiyeleri haritadan silindiler ve daha sonra üzerinde durulacağı gibi İslam dünyası ile “Hristiyan âlemi” arasında kıyasıya bir savaş başladı. Yakın sapma, çağdaşlarımızın basiretini bağlamış olsa bile, ritim değişimi bizim gözümüzden kaçmış değil.

Dikkatimizi en çok çeken husus, tüm boyutları tarafımızdan tesbit edilen süper-etnosların aynı anda var olup, birbirlerini karşılıklı etkiledikleri dönemdir. Bunların en tehlikeleri, II-IV. Yüzyıllarda Doğu Avrupa teşekkül eden Rus-Slavyan ve Bizans süper-etnoslarıydı. Her ikisi de, atalarının diktığı kültür ağaçlarının meyvelerini topluyorlardı ve etnogenezin üçüncü safhasındaydılar. VI-VII. Yüzyıllarda ortaya çıkan Arap dilli İslam dünyası, Hindistan'daki Rajput ve Çin'deki Sung hanedanları daha genç etnoslardı. Bunlar, çok yoğun bir gelişim dönemi geçirmişler ve üçüncü safhanın bir özelliği olarak savunma enerjilerinin önemli bir kısmını harcayıp tüketmişlerdi.

9 Kategorik adlandırmanın nadiren gerçekleştiğini belirtmek gerekir. Roma İmparatoru Philippe Arab başkentini "ebedi şehir" olarak ilan etmiş, ancak aradan 200 yıl geçtikten sonra Roma, Gotlar ve Vandallar tarafından yıkılmış, böylece Doğu (Bizans) Gesperia İmparatorluğu'ndan farklı olarak Batı Roma İmparatorluğu mevcudiyetini noktalamıştı. Yahüdiler Mehdi'nin beş yüz yıl sonra geleceğini belirterek Peygamber Muhammed'i Mesih olarak kabul etmeyi reddettiler. Müslümanlar ise beklediler, fakat bir şey olmayınca, Yahüdileri İslama davet ettiler.

Erken Carolingien İmparatorluğu'nun demir boyunduruğunu parçalayan ve IX. Yüzyılda Orta Çağ milliyetleri ve feodal müesseseler gibi kendisine uygun düşen hayat kalıplarını geliştiren Batı Avrupa süper-etnosu ise yükseliş safhasındaydı. İkiyüz yıl boyunca o kadar fazla enerji yığmıştı ki, artık savunma hattından çıkıp önüne gelen yere saldırebiliyordu. XI. Yüzyıl İspanyasında, daha sonraki torunları Afrika'dan vahşi Tavarıkları çağırmak zorunda kalan Araplar'ın gücü parçalanmıştı. Aynı sıralarda İngiltere'de Büyük Halk Göçleri'nin bâkiyelerinden Anglosakson Kırallığı ortadan kaldırılmıştı. Almanya'da ise Slav Lutiç ve Bodriçler'e karşı saldırılar başlamıştı. İtalya'ya gelince, burada Fransız Normanları Müslümanları Sicilya'dan kovarken, Bizanslılar da Opulya'dan geri atmışlardı. Ancak, passioner gerginlik büyümeye devam edecek ve Haçlı Seferleri gündeme gelecekti.

XI. Yüzyılda, Doğu Avrupa'da dört hakanlığın hepsi de ortadan kalkmıştı. Hazarlar'ın âkibetini görmüştük. Avar Hakanlığı'nın varisleri Macarlar'ın kaderi biraz farklıydı. Çünkü onu hezimetler değil, zaferler mahvetmişti. Madyarlar, Avrupa içlerine düzenledikleri seferlerden sonra pekçok kadın savaş esiri edinmişlerdi: İspanyollar, Fransızlar, Almanlar, İtalyanlar, Slavyanlar ve Grekler... Tabii bunlar zamanla binlerce çocuk doğurdular. Malumdur ki çocuklar küçük yaşta anneleri tarafından terbiye edilir, daha sonra askerî eğitim alarak birer savaşçı olurlar. Burada da böyle olmuştu ve üstelik gerek ordu ve gerekse sokak dili Macarcaydı. Ancak, bu dili kullananlar, passioner yükseliş safhasında bulunan farklı etnos mensuplarıydı. Bu yeni Macarlar, vaktiyle annelerini ve ninelerini üzen yaşlı göçebe ve putperest Macarları sevemezlerdi. Bunların sayıları kazanılan her zafer ve seferden sonra artıyordu. 1000 yılında ise artık onların gününü gelmişti. Kırall Stephanos, monarşist bir devrime müsaade etmiş, yani yaşlı Madyar beylerinin yetkilerini alarak, eski dini yasaklamış ve Katolikliği benimsemişti. Ona arka çıkanlar, savaş esirleri ve kadın esirelerin çocuklarıydı. Böylece Macar Hakanlığı XI. Yüzyılda, halkı ana dilini Macarcayla değiştiren Avrupalılardan müteşekkil bir kırallığa dönüştü.

Bolgarya'da olanlar daha da kötüydü. 1001-1019 yılları arasında Bizans'la yapılan savaşlar, onu can çekişme noktasına getirmişti. Ne var ki Bolgar Hakanlığı, tamamıyla ortadan kaldırılmasına rağmen, 1185'de yeniden doğacak, fakat bu, yerli kültür gelenekleriyle beze-li Ulah-Slavyan kırallığı olacaktı.

Rusya'nın Olga ve Vladimir döneminden itibaren Bizans'a yönelişi, bazı olumlu sonuçlar vermiş; fakat bunlar, Yaroslav Mudriy devrinde yeniden gözden geçirilmişti. Bunun sebebi, daha ziyade bizzat Bizans İmparatorluğu'nda yaşanan bir takım iç değişikliklerdi; ancak, Katolik Avrupa ile olan ilişkiler de gelişmiş; Rusya içindeki etnik prosesler, yönetimi yeni çözüm yolları aramaya itelemişti. Bütün bunların halitası, sadece Ruslar için bazı siyasî değişimlere yol açmamış, aynı zamanda onların çevresinde bulunan Poloves (Kıpçak), Tork (Türk), Hazar ve Hazar Yahûdileri için de bir takım değişiklikleri beraberinde getirmişti. Ne var ki bu halkların söz konusu değişikliklere gösterdikleri tepkiler, bütün Doğu Avrupa tarihini kökünden değiştirecekti. Meseleyi iyi kavrayabilmek için, bu kırılma dönemindeki söz konusu olaylarla şu veya bu şekilde bağlantısı olan bütün ülkeleri tek tek gözden geçirmemiz gerekiyor.

Basileios'un (1025) ölümünden sonra yerine geçen kardeşi ve aynı zamanda aptallar aptalı VIII. Konstantinos, onun çevresindeki en işe yarar adamları bir yığın pohpohcularla değiştirdiği gibi, ordu için halkı vergi yüküyle inim inim inletmeyi tavsiye edenleri çevresine toplamıştı. Halbuki ordunun başka bir güce dayanarak zafer kazanması bir mucizediydi.

Tahtın varisi, Konstantinos'un sırf yakışıklı oluşlarına imrenip, aptallık ve kabiliyetsizliklerine aldırmandan üçüncü defa kocaya varan 50 yaşlarındaki kızı Zoe idi. Birinci kocası Romanos III Argiros, banyoda boğulmuş; ikinci koca Mikhail IV kahrından ölmüş; üçüncü koca Mikhail V Kalaphatos ise, gözlerine mil çekilerek saf dışı bırakılmıştı. Sadece dördüncü koca Konstantinos IX. Monomach, bu cadaloz imparatoriçeden (1050) fazla yaşayacak ve umumi bir kıtlık ve salgın hastalık sırasında (1055) terk-i dünya eyleyecekti. İktidar, Zoe'nin rahibe kızkardeşi Theodora'ya kalmıştı ve bu kadın da onu, 1056'da ölümünden önce, 1057'de asi erkan-ı harb tarafından alaşağı edilen “pinpirik” Mikhail Stratiotik'e bırakacaktı. Fakat kumandan Isaakios Komnenos rahipliğe merak salınca, taht Konstantinos Dukas'a kaldı. Dukas, politikada atalarının yolunu takip ederek, tehlike teşkil etmesinler diye halkı kırıp geçirmiş, en kabiliyetli komutanları ortadan kaldırmış ve çevresine topladığı dalkavukların pohpohlamaları yüzünden havalara girmişti.

Bizans'ın gücü düşmüştü, ama son yüzelli yıl boyunca biriken atalet seviyesi öylesine yüksekti ki, felaket 1081'e kadar atlatılacak

ve tehlike olmaktan çıkacaktı. Etnogenezin atâlet safhasında rejenerasyon mümkündür. Bizans'da buna öncülük edenlerse, enerjilerini başkentin eğlence köşelerinde harcamayan taşralılardı. Sürekli savaş, lüksün ön plana çıkmasından daha az zararlıydı.

Yukarıda kısaca adları verilen silik şahsiyetli kişilerin tahta geçmeleri, Bizans'ın henüz bu safhanın başlangıcındaki komşuları, özellikle de Ruslar nezdinde saygınlığını kaybetmeye başlamasının sebebini izah etmektedir. Yaroslav Mudrıy, 1043'de başka dostlar aramaya karar vermiş ve Germanya kralı III. Henrich ve Kutsal Roma İmparatorluğu imparatoruna (1039-1056) yaklaşmış; kızının dest-i ızdivacını III. Henrich'e teklif etmeyi cazip bulmuştu.¹⁰

Onun bu davranışı, Rus devletinin itibarını açıkça ayaklar altına serdiği için hoşnutsuzluk yaratmıştı. Bu yetmiyormuş gibi, Yaroslav, “akıllı” olduğunu unutarak, pazardaki bir ağız dalaşı sırasında bir Rus taciri öldürüldü diye tutup Bizans'a savaş açmıştı. Orduyu, oğlu Vladimir kumanda ediyordu. Fakat Rus filosu Rum ateşiyle yakılıp da kurtulan gemiler perişan vaziyette karaya sığınınca, orada bekleyen Bizans ordusunca teslim olmaya zorlanmış ve sefer bir hezimetle sonuçlanmıştı. Esirlerin gözlerine mil çekilmiş ve kötürüm vaziyette geri dönmüşlerdi. Demek ki Bizans, henüz Rusya için oldukça dışlı bir rakipti.

Yaroslav, Avrupa'da müttefikler aramaya devam etti ve 1043'de kızkardeşini Polonya kralı Boleslav'a vererek 800 Rus esirini kurtarmayı başardı. Arkasından kızlarından Anastasya'yı Macar kralı I. Andre'ye, Elizabet'i Norveç kralı III Gardrad'a, Anna'yı Fransa kralı I. Henrich'e verirken, oğlu Izyaslav'a Polonya kraliçesinin kızını, Svyatoslav'a Alman kontesini gelin olarak aldı ve sadece Vsevolod'u Konstantin Monomach'ın kızıyla evlendirdi. Bu sıhriyet diplomasisinde Katolik Avrupa tarafı bariz bir şekilde üstünlük kazanmıştı.

Rusya'nın Bizans'la olan kilise bağlarını koparması, Yaroslav'ın daha önce üzerinde durduğumuz “Şeriat ve Mağfîret Üzerine Vaaz” adlı eserin yazarı aziz Illarion'u Kiyef başpiskoposu olarak tayin ettiği 1051'de gerçekleşti. Aynı yıl rahip Antoniy, bilahere Rus hristiyanlığının başkalesi haline gelecek olan Kiyef Peçora Manastır'ını kurdu. Yine o günlerde Gerek başpiskoposluğu da Ayasofya kilisesini kendine üs olarak seçiyordu.

10 Paşuto, *Vneşnaya politika*, s. 123.

Knâzlık politikasının bu şekilde değişmesi, yönetimin sıradan bir aptallık gösterisi olamazdı. Yönetimin Rus askerlerini Konstantinopolis'e karşı ümitsiz bir sefere göndermesine bakılırsa, Rusya'da şiddetli bir Bizans düşmanlığı vardı. Bu olayların şahitlerinden olan Bizanslı devlet memuru ve yazar Mikhail Psellus, Rusların 1943'de gerçekleştirdikleri saldırıyı eski bir düşmanlığa bağlamaktadır. “Bu barbar kabile, -diye yazar Psellus,- her zaman Romaio devletine nefretle bakar ve kötülük düşünür; dolayısıyla bizimle savaşmak için sürekli bahane arar dururdu”.¹¹

Psellus halt etmiş! Çünkü Rus varang (Vareg) taburu Suriye ve İtalya'da 988'den 1081'e kadar Hristiyanlık ve Bizans uğruna savaşmıştır. Rusya'da güçlü bir Grek hayranlığı vardı, fakat bu hayranlık söz konusu kırılma döneminde tam bir antipatiye dönüştü. Dolayısıyla, 1043 yılı civarında Ruslar'ın Batıya doğru yönelişlerini, geçmişte arada bir olan olaylardan saymak gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi, Ruslar arasında ilk Batı yanlısı olan kişi Svyatopolk Oka-yannıy idi. Ne var ki onu sadece Polonyalılar ve onlarla kol kola yürüyen Yahûdiler destekliyorlardı. Fakat 1018'de Svyatopolk'un ikinci tac giyme merasimi sırasında, onu Kiyef'de tahta çıkaran Rus savaşçıları, şehirde yaşayan Yahûdiler'e saldırarak, evlerini yakıp yıktılar.¹² Kiyefliler, büyük knâza karşı tavırlarını tamamiyle değiştirmişler ve göreve atanan Polaklar'ı öldürmüşlerdi. Bu durum karşısında Svyatopolk, Peçenekler'e sığınmak zorunda kaldı. Çünkü askerler ve Kiyefliler artık onu desteklemiyorlardı.

Buradan anlıyoruz ki, bütün Kiyefliler Grekler'den nefret etmiyorlardı ve Katolikleri baş tacı etmemişlerdi. Dolayısıyla burada, gelecekte Pereyaslavlı knâzı olacak olan Vsevolod Yaroslaviç'i başlarına kumandan olarak seçen Grek yanlısı bir partiye karşılaşıyoruz.

Peki, bu Grek düşmanı partiyi kuran kimdi? Bu parti öylesine güçlüydü ki, bir kavga sırasında ölen bir adamı yüzünden savaşı göze alabiliyordu. Halbuki bu tür hadiseler âdi vakalardandı ve kan bedeliyle kapanabilirdi. Grekler'in, savaşın çok pahalıya malolacağını göz önünde tutarak, kan bedeli ödemeyi teklif ettiklerini varsaymak

11 Mikhail Psellus. Xronografiq# Perevod, vstupitel;naq stat;q i primehaniq Q.N. L[barskogo. M., 1978, s. 95.

12 Bu bilgi Dluğış vakayinamesinde vardır. Bkz. Berlin, *İstoriçeskiye sud-bı*, s. 159.

XI. Y. Yılı Başlarında Bizans İmparatorluğu

gerekir. A. A. Şahmatoff¹³ ve D. S. Lihaçyeff,¹⁴ saldırıyı başlatma inisiyatifinin Ruslar'da değil, onları bir felaketin kollarına atan düşmanları Varegler'de olduğunu kaydediyorlar.

Ümitsiz ve anlamsız bir savaşı başlatan Varegler arasında, Ingvar Puteşestvennik (seyyah) adlı birisi vardı. Hezimetten sonra fırtınalar tarafından sahile atılan Ruslar'ı yüzüstü bırakarak, daha kolay yağma yapacağını umduğu "Serklend"¹⁵ yani Kafkasya'daki Serir'e yöneldi. Yaklaşık 3000 Varang, Rion Nehri üzerinden ilerlediler; fakat Gürcüler, yani Liparit ve Kiral Bagrat IV tarafından mağlup edildiler.¹⁶ Ingvar'ın orada mı, yoksa başka bir yerde mi öldüğü tesbit edilememiştir. Ama önemli olan bu değil, aksine Kiyef knazlarının Vareglerin yenilmez olduğuna inanmaya son verip, Grekler'le savaşmaktan kaçınmış olmalarıdır.

Ancak, Ruslar arasında Grekleri de, Almanları da sevmeyen insanlar vardı ve bunların sayısı hiç de az değildi. Fakat insanlar dost-

¹³ Şahmatov, *Raziskaniya*, s. 226-228.

¹⁴ Bkz. *FL. h. çz.*, s. 378-379.

¹⁵ Melnikova Y. A. *Ekspeditsiya Ingvara Puteşestvennika na vostok i poxod russkix na Vizantiyu v 1043 g.*// *Skandinavskij sbornik*. T. 21. 1976, s. 74-88.

¹⁶ Papaskivi Z. V. "Varangi" gruzinskoy "Letopisi Kartli" i nekotoryye voprosi rusko-gruzinskix kontaktov v XI v.// *Istoriq SSSR*. 1981, ! 3, s. 164-172.

ları olmadan yaşayamayacakları için, onlar da sadece Nesturiler değil, Hristiyanların da yaşadığı doğuya yöneldiler. Örneğin 1048 yılında Merv'de Orta Asya Katoliklerinin bağlı bulundukları başpiskoposluk merkezi vardı.¹⁷ İşte bu parti, bilahere Çernigov knâzı olacak olan Svyatoslav Yaroslaviç'i kendisine önder seçmişti.

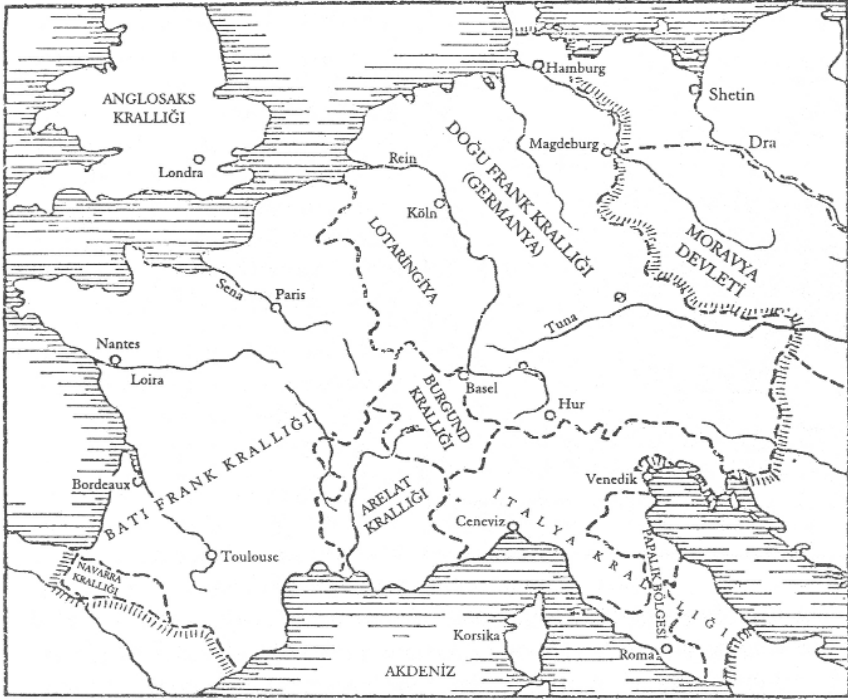
Kiliselerin 1054 yılında ikiye ayrılması, Batı yanlısı Rusları Katolik ülkelerden izole etmişti. Çünkü Latinliği kabul etmek, Kiyef'de dinsizlikle aynı anlamda yorumlanıyordu. Fakat paraya ihtiyacı olan Yaroslav, oğlu Izyaslav ve torunu II.

Svyatopolk, Kiyef knâzlarının Katolik Avrupa'yla bağlantılarını sağlayan Alman Yahûdi kolonilerini koruma altına alacaklardı. Yahûdiler, knâzlığın kasasına düşen paraları, “onların bütün zanaatları Hristiyanların elinden almalarına ve Svyatopolk döneminde tam bir özgürlük ve hakimiyet sahibi oldukları için pekçok tacir ve zanaatkârın son nefesini vermesine” üzülen yerli halktan sağlıyorlardı.¹⁸ Aynı kaynak Yahûdiler'in “pekçok şeyi kendi kanunlarına uydurduklarını”¹⁹ belirtiyorsa da, bu bilginin nasıl yorumlanacağı açık değil. Bu, belki de bir bütündür; ama dinî tartışmaların yapıldığı ve Katoliklerin aşağılandığı vakıası, “Christ'e inandığı için neredeyse kendisini öldürmek isteyen” Yahûdiler'le bazı meclislerde mutat tartışmalara giren Theodisius Peçerski adlı bir başka yazar tarafından da teyit edilmektedir. Onun görüşlerinin saçma olduğunu daha sonra göreceğiz, ancak Izyaslav'ın desteklenmesinde oynadığı rol ve halkın duyduğu saygı Theodisius'u dikenli taç giymekten kurtarmıştır.

17 Bartold V. V. *O xristianstve v Turkestane v domongolskiy period*. SPB., 1893, s. 11.

18 Tatişçev V. N. *Istoriya Rossiyskaya*. II/29. Krş. Kuzmin A. G. *Statya 1113 g. v "Istoriya Rossiyskoy" V. N. Tatişeva// Vestn. MGU. Istoriq*, 1972, ! 4, s. 79-89.

19 Tatişçev, *Istoriya Rossiyskaya*, II/129.

XI. y. yılda Avrupa

Halkın, tabanını farklı alt-etniklerin oluşturduğu birkaç gruba bölünmesi, dikkat çekicidir; çünkü Katolikliğin Rusya'da şahika dönemini yaşaması, sadece Vladimir Monomah zamanında gerçekleşmiştir. Hristiyanlık, her ne kadar siyasi birlik dinî birliğin peşinden gelirse de, Doğu Avrupa halklarını birleştirmiştir. Bu konu üzerinde aşağıda bilgi verilecektir.

79. Önemli Değişiklikler

Lehler'i, Yatvagları, Çudlar'ı ve Peçenekler'i mağlup eden, kanunlar koyarak, yeniliklere öncülük eden, Rus kiliselerini Bizans tahakkümünden kurtaran Yaroslav Mudriy 1054'de öldüğünde, geride kargaşa içinde bir ülke bırakmıştı. Hatta Rusya sınırlarında ve iç böl-

gelerde, sonu nasıl biteceği asla tahmin edilemeyen olaylar gelişmişti.

Kiyef hakimiyetini tanıyan toprakların genişliğine rağmen, Yaroslav'ın küçük Polotsk Knâzlığı'nı mağlup edememesi, beklenmeyen bir şeydi. Aksine sürekli başını ağrıtırıp duran Vitebsk ve Usvyat kalelerini Vladimir'in torunu Bryaçislav'a bırakmıştı. Sadece Yaroslav'ın oğulları -İzyaslav ve kardeşleri,- 1066'da Polotsklu Vseslav Bryaçislaviç'i Némiga Nehri kenarında mağlub edecek, yakalayıp, Kiyef'de hapsedeceklerdi. Ancak, Vseslav 15 Eylül 1068'de Kiyefli asiler tarafından kurtarılacak, yedi ay boyunca Kiyef'de knâzlık edecek, fakat gücünün zirvesine erişen Polonya kralı II. Boleslav'ın bas-kıları karşısında Polotsk'a dönecek, ana vatanının bağımsızlığını elde etmek için birkaç başarısız girişimde bulunacaktı.

Daha önce Svyatoslav'ın müttefiki, fakat şimdi düşmanları olan Guzlar'ın veya Torklar'ın 1049'da Güney Rusya sınırlarında belir-meleri hiç beklenmeyen bir olaydı. Torklar'la yapılan savaşlar 1060'a kadar sürdü ve ancak o tarihte Rus knâzlarının teşkil ettikleri müt-tefik ordular tarafından mağlup edilerek Tuna'ya itildiler. Torklar, 1064'de Tuna'yı geçip Franklar'a sığınmak istediler, fakat salgın has-talık ve ezeli düşmanları Peçenekler'in adaveti yüzünden, tekrar Ki-yef'e dönüp, knâzdan penah talebinde bulundular. Böylece Rus-ya'nın güney sınırları boyunca Dinyeper'in sağ sahiline yerleşen Torklar, peşlerinden takip eden üçüncü göçebe halk Polovesler'e karşı Volın knâzının sadık müttefikleri oldular. Bu konu üzerinde daha detaylı durmak gerekiyor, ama biz şimdilik tekrar Rusya'daki iç ahvale dönelim.

Polyanlar'ın torunları olan Slavyan-Rus süb-etnosuna sırtını ve-ren Olga, Vladimir ve Yaroslav yönetimi, Karpatlar'dan Yukarı Vol-ga'ya, Ladoga'dan Karadeniz'e kadar uzanan bölgelerdeki tüm halk-ları itaat altına alarak büyük bir coğrafi birlik meydana getirmişti. Yaroslav Mudriy'in ölümünden sonra Kiyef'i yönetenler, artık bu bir-liği muhafaza edecek durumda değildiler ve her ne kadar iktidar Ru-rik ailesine bir takım imtiyazlar sağlamışsa da, federasyon uygula-masına geçmek zorundaydılar. Veliht prensler, yaşlarına göre şehir-leri aralarında bölüştüler. İzyaslav, Kiyef ve Novgorod'u; Svyatoslav, Çernigov ve Seversk bölgesini; Vsevolod, Pereyaslavl ve Rostov-Suz-dal topraklarının bir kısmını; Vyaçeslav, Smolensk'i ve İgor, Vladi-

mir-Volın'ı aldılar. "Yaroslav Yasası" denilen kanuna göre taht, ekber kardeşten bir küçüğüne, fakat bütün kardeşlerin vefatı halinde ekber yeğene kalıyordu.²⁰

Nedir bu: Passioner gerginlik sisteminin yükselişi mi, yoksa düşüşü mü? Bakalım.

Passionerlik seviyesinin düştüğü yerde, etnosun kendine özgü şekillenışı ve orijinal kültür yapılanma süreci başlar. Passionerlik seviyesinin düştüğü, fakat atıl sistemlerin güçlü olduğu yerde, komşulardan alınan sistemler devreye girer; buna karşılık ataletin söndüğü yerde, yoğun tarım ekonomisi için ihtiyaç duyulan sistemleri yeterince karşılayabilecek mutad sosyal kurumlar muhafaza edilir. Dolayısıyla Doğu Avrupa, Bizans kültür kolonisi "şehir ekonomisi"ne ve tedricî surette siyasî hayatta inisiyatifi ele geçiren "köy ekonomisi"ne bölünmüştü. İşte, Yaroslav'ın problemi de bu tezatla mücadele etmektir.

Neyseki Rusya'da passionerlerin sayısı bir hayli yüksek olduğundan, bunlar Kiyef Knâzlığı'nın sınırlarını aşıp, yurtların coğrafi taksimini engelleyecek şekilde uzak şehirlere yayılmışlardı. Üç büyük şehir -Kiyef, Çernigov ve Pereyaslavl,- birbirlerine çok yakın bölgelerde kurulmuşlardı; fakat civar şehirler metropollerden ayrılmayı istemediklerinden knâzlığın emirlerini itirazsız kabul ediyorlardı. Bu üç şehirdeki üç knâz da Kiyef partileriyle ilişki içindeydiler. İz-yaslav, German; Vsevolod, Grek ve Svyatoslav, Rus yanlısıydılar. Vyacheslav ve İgor adlı küçük kardeşlere gelince, onlar siyasî tarih sahnesinden vakitsiz ayrılan silik şahsiyetlerdi.

Yukarıda işaret edildiği gibi, yönetici kesim daima çevresini saran insanların iradelerine bağlıdır. Yöneticiler, çevrelerindeki insanların kendi çıkarlarını hesaba katmadan sadıkane hizmetleri ve sahip oldukları kabiliyete göre başarılı olurlar. Ülüş knâzlarında ise bu tür insanlar, diğer bütün taç sahiplerine nisbetle daha fazlaydı. Knâz gibi, drujınayı besleyen de şehirdi. Bir drujınada yüzlerce, knâz ordusunda ise on binlerce savaşçı vardı. Dolayısıyla güç, knâzlara kendi davranış kalıplarını dikte edebilen şehirlilerin elindeydi. Kısacası knâzların politikası, çevresindeki insanları besleyenlerin çıkarlarına

20 Solovyev, S. M. *Vzaimootnoşeniya mejdu knyazami Rurikova doma*. M., 1847; Presnâkov A. Y., *Knyajoye pravo v drevney Rusi: Očerki po istorii X-XIII stoletiy*. Spb., 1909; Gumilev L.N. *Udelno-lestviçnaya sisteme u turok v VI-VIII vekax // Sovetskay 'tnografiq*. 1959. ! 3, s. 11-25.

bağlıydı. Knâzlar, mevcudiyetlerini sürdürmenin tek yolu bu olduğu için, kendilerine gösterilen yolun dışına çıkamazlardı. Dolayısıyla, şu veya bu knâzın passifliği, kendisinin şahsi kabiliyetine bağlıydı...

80. Kıpçaklar'ın Zuhuru

“Hiçbir şeyin asla sonu yoktur”– “başlangıç” ve “son” daima bir-biriyle iç içe olduğu için, çağdaşlarımızın her türlü tarihi olaylarla ilgili görüşleri böyle. Ancak, çok geniş bir açıdan bakıldığında, bunları birbirinden ayırtetmek mümkündür. Dolayısıyla, Selçuklular'ın İran ve Küçük Asya'da, Polovesler'in Karadeniz civarında ortaya çıkışları, XI. Yüzyıl tarihçilerince kuvvetler dengesinin sıradaki varyantları olarak kabul edilmiştir. Fakat bu halkların kadim tarihleri hakkında bilgi sahibi olan ve daha sonraki kaderlerini bilen bir etnolog, onların yerlerini bulabilir, komşuları ve torunları için ne ifade ettiklerini, genel kültüroenez ve bölgesel etnogeneze süreçleri kanavicesi üzerinde gösterebilir.

Türk halkları, XI. Yüzyılda “yaşlı” etnoslardı. M.Ö. III. Yüzyılda Hunlar ve Sarmatlar'la birlikte ortaya çıkıp, etnogenezin tüm safhalarını aşarak homeostaz bâkiyelere dönüşmüşlerdi. Yokolmaya mahkum gibi görünüyordular, ama tamamen aksi oldu. Pers tarihçisi Ravendî, 1192-1196 yılları arasında hüküm süren Selçuklu sultanı Keyhüsrev'i anlatırken şöyle der: “Allah'a şükür ki, Arap, Acem, Bizans ve Rus topraklarında söz (hakimiyet anlamında– L.G.) Türklerindir. Bunların kılıçları karşısında duyulan korku (komşu halkların) yüreklerinde yaşar.”²¹

Gerçekten de öyleydi. Sabık Gazneliler Devleti'nde memurluk yapmış bulunan İbni Hassül, henüz XI. Yüzyılda Deylemîler aleyhinde kaleme aldığı eserinde Türkler'den şu sözlerle bahsetmektedir: “Türkler arslanlara benzerler. Yiğit, fedakâr ve tahammüllüdürler. İkiyüzlülükten nefret eder, entrikayı sevmeyiz; pohpohlanmaktan hoşlanmazlar. Yağmalamaya, güç gösterisine bayılırlar; gururludurlar; lüks peşinde koşmazlar, ama ev işlerinden hoşlanmazlar (her zaman da değil– L. G.) ve emretmeyi severler”.²²

21 Bosworth K. E. *Naşestviya varvarov: Poyavleniye turok v musulmanskom mire* // *Musulmanskiy mir* 950-1150. M., 1981, s. 33.

22 Age., s. 24.

Bütün bunlar, göçebelerin yerleşik komşularının bıçtikleri yüksek değerlerdir. Ancak, bu sayılan sıfatlar arasında yüksek passionerlikle bağlantısı bulunan şu özellikler yoktu: İkbâlperestlik, ölümüne vatanseverlik, inisiyatif, görev aşkı, egoistlikten uzak duruş, yaratıcılık ve dünyayı yeni baştan kurma şevki. Bütün bu sıfatlar geçmişte, Hunlar'da ve Türkler'in atalarında kalmıştı. Torunları ise, elastikiydiler. Devletlerde tercih ediliyorlardı; nefret edilen süb-passioner özelliklerinden uzaktılar. Türkler'in sınırsız passionerlikleri, Arap, Pers, Gürcü ve Grekler'in arayıp da bulamadıkları bir şeydi.

Ne var ki Türk halkları, asla birbirleriyle geçinemezlerdi. Bozkıra has kan davaları bahadırların hayatlarına maloluyor, ama zafer getirmiyordu. Çünkü ölenlerin yerlerini yeni yetişen yigitler dolduruyordu. *Passioner etnoslar galip gelebilir ve başarılı olabilirler; ama aradan yıllar geçtikçe, onlardan geriye hiçbir şey kalmaz.*

Düşük passionerlik, asla savaş ve fetihlere izin vermez. Mutlak seviye değil, aksine seviyeler arasındaki farklılıkların sınırı önemlidir. Örneğin, her ne kadar hayatı pahasına zafer peşinde koşmak Türkler için karakteristik bir şey ise de, onların tembelleşen torunları için Mâverâünnehir dehkanının passionerliği, aile kurmaya, bağıyla bostanıyla uğraşmaya can atmaya asla yeterli değildi ve hatta bunun sözü bile edilemezdi. İran ve Irak'daki durum bundan da kötüydü. Oralarda atalarının bıraktığı servetle yaşamaya alışmış, ama sadece kendi ülkesini korumaya değil, şahsî ihtirasları peşinden koşmaya bile mecali olmayan kalabalık bir süb-passioner kesim yaşamaktaydı. Sadece Deylemiler Türklerinkine denk bir savaş kabiliyetini muhafaza etmişlerdi, fakat onların sayısı da çok azdı. Bu yüzdendir ki zengin Sâ mâ nî Emirliği 999'da Türk kabilelerinden Yağma ve Çiğiller'e savaş ganimeti olurken, Hotan ve Kaşgar, Müslümanlığı kabul eden Karluklar tarafından işgal edilmiş; Horezm, Kanglılar'ın (Peçenekler'in) hakimiyeti altına girmiştir. Araplar ve Persler ise, kendi ülkelerinde (!) hiçbir hakkı bulunmayan tebaa haline gelmişlerdi.

Ne var ki, Büyük Bozkır'ın batı uçlarında tamamen başka bir durum yüzeye gelmişti. Çünkü XI. Yüzyılda Ruslar, etnogenezin atâlet safhasındaydılar, yani X. Yüzyılda bütünüyle kuruyan bozkırdan Don, Dinyeper, Bug ve Tuna sahillerine saçılan passioner Türk göçebeleriydiler.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Altaylarla Hazar arasındaki bozkır, Guzlar (Torklar), Kanglılar (Peçenekler) ve Kuman (Poloves, Kıpçak)ların sürekli birbirleriyle savaştıkları bir alandı. X. Yüzyıla kadar bu üç halkın kuvvetleri birbirine denkti ve her biri kendi toprağına sahipti. Ancak, X. Yüzyılda kuraklık bozkır şeridini yakıp kavurunca, Aral sahillerinde yaşayan Guzlar ve Kanglılar, Altay eteklerinde ve bol sulu İrtiş sahillerinde yaşayan Kumanlar'dan daha fazla zarar gördüler. Dağlardan fıskırıp akan çaylar ve İrtiş Nehri, onlara sığır sürülerini ve ylkılarını, yani göçebe bir toplumun temel savaş gücünü muhafaza etme imkanı sağlamıştı. Fakat XI. Yüzyılda bozkır bitki örtüsü yeniden güneye ve güneybatıya doğru yayılınca, Kumanlar da bu şeridi takip ederek, yollarına çıkan, ama kuraklık yüzünden zayıf düşmüş bulunan Guz ve Peçenekler'i rahatlıkla altettiler. Güneyde yollarını hemen hemen Betpak-Dala Çölü kesmişti, ama batıda, tıpkı Baraba'da olduğu gibi Don ve Dinyeper'in suladığı münbit bozkır önlerinde uzanıyordu. 1055'de ise fatih Polovesler, Rusya sınırlarına kadar sokulmuşlardı.²³

Polovesler, Torklar her iki tarafın da baş düşmanı olduğu için, başlangıçta Vsevolod Yarosleviç'le ittifak akdettiler. Fakat Torklar'ı mağlup ettikten sonra müttefikler birbirlerine düştüler ve 1061'de Poloves hanı İskal, Vsevolod'u mağlup etti. Her iki tarafın da bu savaş bir sınır didişmesi olarak gördüğünü, ancak bozkırdaki yolların tehlikesiz hale geldiğini kabul etmek gerekir. Neticede Tmutarakan'ın Rusya'yla olan münasebetleri bozulacak ve bu da birçok önemli olaya yol açacaktı.

23 Bütün Polovesler batıya göçetmediler. Ana grupları Sibirya ve Kazakistan'da kaldı. Bunlar Zaysan ve Tengiz göleri sahillerine kadar saçılmışlardı. Fakat her zaman olduğu gibi, Guz ve Peçenekler'i mağlup ettikten sonra Ruslar'la çarpışan en aktif kesim göçetmişti.

XIV. KAYBOLAN YILLAR (1061-1115)

81. Mavi Denizlerde

Orta Çağ Tmutarakan'ında yaşamak, kesinlikle sıkıcı değildi. Karadeniz'de süzülen gemiler, simli kumaşlar, tatlı şaraplar, keskin kılıçlar taşıyorlar, dönüşte ise İskit buğdayı ve deri yüklüyorlardı. Azak Denizi tarafından ağzına kadar gümüşü renkli balıklarla dolu tekneler rıhtımlara yanaşıyorlardı. Doğu tarafında ise, sığır ve koyun sürüleri yetişiyordu ve iğne yapraklı ormanlarda bazen dikkatli kurtlar da dolaşıyordu. Ama hepsinin üzerinde bulutsuz, masmavi bir gökyüzü uzanıyordu.

Burada insanlar da farklı farklıydılar. “Hazar” denilenler, uzun etekli elbiseler giyiyorlar, örülü uzun saçlarına altın halkalar takıyorlar; mutad dinî âyinlerini icra etmek için sakın sakın sinagoglara gidiyorlar ve ecellerinin gelmesini bekliyorlardı. Meydanlarda Kuban'dan gelen Kasoglar [Çerkesler] heybetli atlar üzerinde geziniyorlar; bozkırlı Yaslar [Alanlar] ise koyunlarını satmak için pazara götürüyorlardı. Az sayıdaki Ruslar, uç kısımları kınalı sakallarıyla bu kalabalık arasında dikkat çekiyorlardı. Bunlar şehrin sahipleriydiler ve henüz Mstislav döneminde inşa edilen Tanrıevi Kilisesi, şehir evleri arasında kaşlı bir yüzük gibi dikkati çekiyordu.

Bu şehrin sakinleri, birbirlerine yabancı sayılmazlardı; ama karışıp kaynaşmaya da istekli değillerdi. Bununla birlikte M. İ. Artamonoff'a göre, XI. Yüzyılda Tmutarakan'da iki siyasi parti birbiriyle kaynaşmıştı. Bunlardan biri, yerli savaşıclardan teşekkül ediyordu ve şehir ve civarının siyasî bağımsızlığını savunuyordu. M. İ. Artamonoff'un yanlışlıkla “Rus” dediği diğer grup ise, Bizans ve Rusya ile ticari ilişkilerin geliştirilmesinden yanaydılar. Bu grubun ana kesimini, Müseviliğe bağlı Hazarlar oluşturunuyordu.¹

1 Artamonov, *Xazar*, s. 442.

Rusya'da üç knâz hüküm sürüyordu ve bunlardan biriyle iyi ilişkiler içinde olmak, diğerleriyle alakayı kesmek anlamına geliyordu. Knâzlar arasındaki çekişmeler, henüz 1060 yılında başlamıştı. Kiyef Peçora Manastırı rahibi Nikon, -ki adı tarihte çok iyi bilinen Rus vakanüvislerinin ilkidir,- Knâz İzyaslav'ın gazabından uzak durmak için Tmutarakan knâzı Gleb Svyatoslaviç'e kaçmış² ve orada büyük knâzın takibatından kurtulmuştu.

Burada Nikon adıyla, ilk Rus metropoliti ve aynı zamanda Rus millî kiliselerinin müdafii İllarion'un kastedilmiş olması ihtimali de önemlidir.³ Eğer bu doğruysa, o takdirde Batı yanlılarıyla Rusçular arasındaki çekişme 1060 yılında başlamıştır; fakat değilse, o zaman en yakın tarih 1073 olacaktır.

Peki, Tmutarakan'da Gleb Svyatoslaviç'i destekleyen grup hangisiydi? Bozkırlıların, Yas ve Kasoglar'ın dostluk zamanında Polovesler'e karşı tarafsız oldukları biliniyor. Demek ki, Svyatoslaviç'e karşı olanlar Yahûdi grubuydu. Acaba bu grup neyin peşindeydi?

1064'de izgoy Knâz Rostislav Vladimiroviç, Novgorod'dan Tmutarakan'a kaçmıştı. Kısacası kaçmıştı, ama kimden kaçtığı açık değildi. Fakat Tmutarakan'a yerleşir yerleşmez, ilk işi Gleb'i kovmak oldu. Ancak, kendi savaşıları olmadığı için, yanında sadece iki yol arkadaşı⁴ vardı. Bu durumda şehirde onu destekleyen güçlü bir grubun olması gerekirdi ve sadece iki grup olduğuna göre onu destekleyenlerin kimler olduğunu tahmin etmek zor değil. 1065'de ise bir orduyla Tmutarakan'a gelen Svyatoslav, Gleb'i tekrar tahtına iclas etti. Rostislav, bu durumda şehri terketti ve Svyatoslav oradan ayrılır ayrılmaz tekrar dönerek Gleb'i kovdu. Arkasından da Kasoglar'a ve diğer kabilelere vergi koydu. Ama bu defa mücadeleyi yine Yahûdi partisi kazanacaktı. Tabii eğer Yahûdiler'in Karadeniz sahillerinde güçlenmelerini kesinlikle istemeyen Grekler işe karışmasaydı. Kanlı Pesah katliamları henüz unutulmamıştı ve Rostoslov da sadece 1043'de Konstantinopolis'i yakıp yıkmak için giden generalin oğluydu. Durum oldukça gergin görünüyordu, ama...

2 FM. H. 22, s. 85.

3 Priselkov, *Oçerki*, s. 181-184.

4 Bunlardan biri Kiyef voyvodası Porey, diğeri Novgorod voyvodası Ostromir'in oğlu Vişata idi. Bunların Tmutarakan'ın Rus ahalisi arasında yakınları vardı ve dolayısıyla bu durum izgoy knâzı Yahudiler'in değerli bir müttefiki haline getirmekteydi.

1066'da Khersones teması strategosu Rostislav'a misafir gelmiş ve verilen bir davet sırasında onu zehirlemişti. Yedi gün sonra Knâz Rostislav öldü ve onun ölümüyle birlikte Tmutarakan'daki Yahûdi hakimiyeti de son nefesini verdi. Vakayinamede bu strategosun Korsunlular tarafından taşlanarak öldürüldüğü⁵ belirtilmektedir; fakat onun knâzın ölümünden dolayı mı, yoksa başka bir sebepten ötürü mü öldürüldüğü sarîh değildir.

Bu olaydan sonra Tmutarakan Rusları devreye girerek, rahip Nikon'dan Svyatoslav'la aralarını bulmasını ve Gleb'in geri dönmesini sağlamasını istediler. Gleb, geri dönüşünü, esasen Tmutarakan Knâzlığı'na ait olan Korçev-Kerç ve civarını da sınırlarına ilhak ederek kutladı.⁶

Gleb, 1068'de babası tarafından Novgorod'a getirilmiş, yerine de kardeşi Roman tayin edilmişti. Böylece tam 10 yıl, Tmutarakan sakin bir hayat sürmüş ve Yahûdiler oyunu kaybetmişlerdi.

82. Rusya'da

Rusya'da knâzların üçlü yönetimi, ilk sarsıntıya kadar herhangi bir engelle karşılaşmadan yürüyordu. Fakat 1968 Eylülünde Kiyef'e gelen 12 bin kişilik Poloves ordusu, knâz drujinasını geri çekilmek zorunda bıraktı. Eğer Knâz İzyaslav Kiyeflilere Polovesler'e karşı mücadele etmeleri için devlet deposundan silah dağıtılmasını reddetmemiş olsaydı, onlar böylesine tesadüfi bir başarı elde edemezlerdi. Fakat knâzın silah dağıtılmasını reddetmesi, halk arasında isyana yol açtı. Bu durum karşısında İzyaslav Polonya'ya kaçtı; ancak, bilahere Kırıl II. Boleslav'ın yardımıyla geri döndü. Bu süre zarfında Knâz Svyatoslav, üç bin kişilik ordusuyla Polovesler'i Snov Nehri sahilinde mağlub ederek (1 Kasım 1968) Rusya'da düzeni sağlamayı başarmıştı.

İzyaslav'ın 1069'da Polonyalıların desteğiyle geri dönüşü, knâzlar tarafından şiddetle karşılanmış; şehrin kayıtsız şartsız teslim olduğu gün 70 Kiyefli öldürülmüş, bunu tutuklamalar, infazlar ve işkenceler takip etmişti. Kiyefliler de bu davranışlara gizli suikastler,

5 PVL. H. 22, s. 111, 311.

6 Artamonov, *Xazar*, s. 440, dn. 6.

Polak devriyelerine saldırılarla cevap vermiş; Peçora Manastırı başrahibi Antoniy, bir gece Çernigov'a kaçarak, Svyatoslav'a sığınmıştı.⁷ Rus topraklarının hemen tamamında katiller ve askerler Hristiyanlara karşı harekete geçmişlerdi. Halk, onların öldürüleceği ve buna bir tenkil hareketiyle karşılık verileceği şeklindeki kehanetlere inanmıştı. Batı yanlısı grup, sonuçlardan memnun değildi. Çünkü Rus toprakları, dış düşmanlar olmadığı zaman dahi tehdit altındaydı.

Ama şimdi düşmanlar ortaya çıkmıştı. 1071'de Polovesler, Kiyef'in güneybatında yer alan Rostovets ve Neyatin şehirlerine saldırdılar. Fakat Snov'da uğradıkları hezimetten sonra Çernigov bölgesine saldırmaya cesaret edemediler. Buna karşılık Izyaslav'ın iki oğlunu peş peşe gönderdiği Polotsk şehri kaybedilmişti. Bu oğullardan ilki, bilinmeyen bir sebepten ölmüş (1069); ikincisi -Svyatopolkise, Vseslav tarafından kovulmuştu (1071). Büyük knâzın üçüncü oğlunun Vseslav'ı mağlup etme girişimi, ancak Golotiçesk'de sönük bir zafer sağlamıştı. Bu durum karşısında Izyaslav, âsi Polotsk knâzıyla müzakerelere başlamak zorunda kalmış, böylece Tmutarakan'daki diğer hanedan üyeleri yatışmış ve düzeni yeniden sağlamak için bazı tedbirler almaya mecbur kalmışlardı.

1072'de (vakayinamede 1073) Svyatoslav ve Vsevolod, ordularıyla birlikte Kiyef'e girdiler. Izyaslav "bunlarla ordu toplayacağım" diyerek büyük bir hazineyle birlikte Polonya'ya gitti.⁸ Gerçi Polonyalılar bu hazinenin büyük bir kısmını çekip aldılar, fakat yine de Izyaslav'ın Almanya'ya ulaştırmayı başardığı servet, German halkının ağırlıklı olduğu Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başında bulunan IV. Henrich'i ikna etmeye fazlasıyla yeterliydi. IV. Henrich, Izyaslav'a yardım vaadinde bulundu, ancak isyan halindeki Saksonlar'ı basturmakla meşgul olduğu için, sadece Svyatoslav'a bir elçi göndermekle yetindi. Ne var ki sonuncusu Henrich'in elçisine daha büyük bir hazine gösterince, elçi geri dönerek imparatora Izyaslav'ı desteklemeye son vermesi tavsiyesinde bulundu. Zavallı Izyaslav, çarnaçar Papa VII. Gregorius'un kapısını çalmaya, yani Ortodoksluğa ihanet etmeye mecbur kaldı. Papa, 17 Nisan 1075'de yayınladığı fermanla Izyaslav'ın Kiyef'in altın tahtının sahibi olduğunu duyurduktan başka, 20 Nisanda da II. Boleslav'a bir mektup göndererek, el konulan mal var-

7 FL. H. 2, s. 82.

8 FL. H. 2, s. 122, 322.

lığının Knâz Dimitri'ye (İzyaslav'ın vaftiz adı) iadesini istedi. Boleslav, hazineyi iade ettiği gibi, bir de 1076'da ordusunu harekete geçirerek İzyaslav'ın Rusya'ya dönmesini sağladı.

Bütün Rusya'nın en büyük knâzının “yadellerde haneberduş vaziyette dolaştığı”⁹ günlerde, Kiyef'de de Svyatoslav, Peçora Manastırı başrahibi Theodosius'un muhalefetiyle uğraşmaktaydı. Theodosius, hiçbir grubun adamı değildi. Aksine siyasî programlar adına değil, vicdanının sesini dinleyerek hareket ediyordu. Hem çok zengin, hem de Rusya'nın ilk tarik-i dünyasıydı; ama fanatik değildi. Şayet bayram günlerine rastlarsa, çarşamba ve perşembe günleri et yerd. Daha önce Knâz İzyaslav'a sadık olan Theodosius, Katolikliği Save-lius'un (III. Yüzyıl) trinite karşıtı rafızılığı ve Ariizmle bir tutan “Latinizm”e karşı mücadele ediyordu.¹⁰ Knâza karşı beslediği sadakat, Theodosius'u ideolojik çizgisinden ayırmamıştı. Ne var ki onun takip ettiği siyasî çizginin zamanı, ancak XIV. Yüzyılda gelecekti.

Svyatoslav Knâzlığı, yani Rus taraftarı grubun zaferi, Rusya'nın tutumunu haklı çıkarmıştı. Polonya'ya bir anlaşma imzalanmış; Oleg Svyatoslaviç ve Vladimir Vsevolodoviç Monomah kumandasındaki Rus taharri taburu 1076'da Çekler'le yapılan savaşta Polaklar'a yardım etmiş,¹¹ fakat doğrusunu söylemek gerekirse bu yardımın bir faydası olmamıştı. Ne yazık ki Svyatoslav, 27 Aralık 1076'da başarısız bir kist operasyonu sırasında öldü ve yerine geçen Vsevolod, İzyaslav'la anlaşmayı tercih ederek, onun büyük knâzlık makamına geçmesine razı oldu ve kendisi Çernigov Knâzlığı'yla yetinmeyi kabulledi. 1077'de Rus yanlısı parti, Grek ve Batı yanlısı partiye karşı çıkmaya başlamıştı. Hem de tam zamanında!

Daha ileri gitmeden önce, Svyatoslav'ın niçin kaybettiği konusu üzerinde duralım. Bir kere hiç müttefiki kalmamıştı! Hadi Grekler'in Vsevolod'a, Latinler'in İzyaslav'a verdikleri destekler geçiciydi diyelim, ama Svyatoslav'a hiç kimse yardım etmemişti. Sahip olduğu pozisyon, partisinin tecrit edilmesine yol açmış, bu da çocuklarının hezimetine sebep olmuştu. Eğer Vladimir Monomah kendi safına çekmemiş olsaydı, tabii olarak Polovesler, Svyatoslav'ın müttefiki olabilirlerdi. 1076'da Svyatoslav, Polovesleri Polotsk'a çağırmış ve nahiye-

9 Age., s. 132, 335.

10 Bkz.. *Vvedeniye xristianstva na Rusi*, s. 210-211.

11 Solovyev, *Istoriya*, I. kt. T. II, s. 348.

yi terketmelerini istemiş, bu yüzden de yapayalnız kalmıştı. Bu durumda elde ettiği itibar ve mevkiyi kaybetmesi kaçınılmazdı.

Ancak, Grek yanlıları da zor durumdalar. Bizans'ın gücü, parti haline gelmemiş olmakla birlikte, hayli etkin olan iki faal grubun çatışması yüzünden fazla bir yarar sağlamıyordu. Bu gruplardan biri, başkentten yana tavır takınan devlet erkani, diğeri ise eyalet valileri ve sınır muhafızları idi. Birinci gruptakiler zengin idiler ve kendilerini korumak için varanglar kiralamışlardı. İkinci gruptakiler ise, savaşçıydılar; ancak onlar da bir yandan Selçuklular, diğeri yandan kendi kumandanlarıyla mücadele etmek mecburiyetinde kalmışlardı. Fakat savaşçıların, sınırların muhafazasından ziyade, iç çatışmalarla ilgilendiğini kaydetmek gerekir. Her iki grup da sırf rakibini altetmek için düşmanlarının yardımlarını reddetmiyordu. Taraftar satın almak ve paralı askerlerin maaşlarını ödemek için tutumlu Vasilii II'nin topladığı paralar harcanmış; lüks malikaneler ve köylülerin binbir zahmetle işledikleri topraklar, sayısı bizim konumuz dışında olan bir yığın isyanlar sırasında yağmalanmıştı.

Kısacası Bizans, 1064'den (Selçuklular tarafından ele geçirilen Ani kalesinin düşüşünden) 1071'de (Fransız Normanlarınca zaptedilen Güney İtalya'daki son Bizans kalesi Bari'nin elden çıkarılışı ve Malazgirt'de Romanos Diojenos'in Selçuklular tarafından mağlup edilişi)ne kadar, Yakın Doğu'nun en güçlü devletinden yabancı kavimlerin ve başka dinlere mensup olanların istilasına maruz kalan zayıf bir devlete dönüşmüştü. Savaşçı partinin askeri kumandanı Aleksios Komnenos başkenti ele geçirince, askerleri orayı fetih yoluyla ele geçirilmiş bir şehir gibi yağmaladılar. Kadınların ırzına geçip, tapınakları soyup soğana çevirdiler; konsillerin elinde ne varsa yolup aldılar. Bu durumda, kendi kendine yardım etmekten âciz bir ülkeden nasıl yardım istenebilirdi ki?! Vsevolod Yaroslaviç'in aralarında bulunduğu büyük Rus knâzları da böyle düşünüyorlardı. Gerçekten hesaplaşma çok kanlı olacaktı.

83. Svyatoslaviçler

Izyaslav ve Vsevolod, iktidarı ele geçirdikten sonra, Svyatoslav Knâzlığı'nı gayr-ı meşrulukla suçladılar. Yani Svyatoslav'ın çocuklarını izgoy idiler ve her tür yetkiden mahrumdular. Novgorod'da ha-

kim-i mutlak olan Gleb, Svyatopolk İzyaslaviç tarafından tahtından indirilince Zavoloçye'ye kaçmış ve orada öldürülmüştü. Bütünyle silik bir kişi olan David ise canını kurtarmış ve kendisinden bir daha haber alınamamıştı. Fakat Vladimir Monomah'ın dostu, silah arkadaşı ve çocuğunun vaftiz babası olan Oleg Svyatoslaviç, 10 Nisan 1078'de Tmutarakan'daki kardeşi Roman'a kaçmıştı. 1077'de Çernigovlular'ı yeni düzene karşı ayaklandırmaya çalışan Vsevolod'un rakibi ve aynı zamanda izgoy-knâz olan Boris Vyacheslaviç de orada yaşıyordu. (Boris bu ayaklanma sırasında topu topu sekiz gün direnmiş ve daha sonra kaçmak zorunda kalmıştı). Böylece Rusya'da kaybettikleri mevkillerini istirdat ümidinde olan Rus yanlısı partinin elebaşları, Tmutarakan'da toplanmışlardı. Şans da onlardan yanaydı. Çünkü Çernigov arkalarındaydı.

Roman, Polovesler'le anlaşmak suretiyle babasının hatasını tamir etmiş, fakat geç kalmıştı. Çünkü Vsevolod ve İzyaslav, Svyatoslaviçle-rinkinden kat kat fazla kuvvetler toplamışlardı. Üstelik sonuncuların arkaları da sağlam değildi. Zira Tmutarakan'daki Yahûdi cemaati, büyük knâzların, özellikle de batı yanlısı İzyaslav'ın tarafını tutuyordu.

1078 Ağustosunda Oleg ve Boris, kovulan drujinalar ve yardımcı bir Poloves taburuyla Rus topraklarına girerek, Vsevolod knâzını mağlup ettikten sonra Çernigov'u işgal edip, oraya bir garnizon kurdular. Vsevolod, İzyaslav'dan yardım istemek için Kiyef'e koştu. Vladimir Monomah'ın birlikleri hızlı bir yürüyüşle Smolensk'den geldiler. Taze kuvvetler Çernigov'u kuşatıp, surları mancınıklarla dövdülerse de, başarılı olamadılar. Bu arada Boris ve Oleg de Tmutarakan'dan takviye almışlardı. İzyaslav ve Vsevolod, kuşatmayı kaldırarak Oleg ve Boris'i karşılamaya çıktılar. Böylece Çernigov, genç knâzların birbirlerine indirdikleri darbeler sayesinde kurtulmuştu. 1078 Ekiminde büyük knâzlarla izgoy knâzlar, Çernigov yakınlarındaki Nejatina Niva'da karşı karşıya geldiler. Çarpışmalar çok şiddetliydi. Hayatta bir amacı olmadığı için meşhur bir ölüm peşinde koşan genç Boris Vyacheslaviç ile dünyada istediği her şeyi elde etmiş bulunan Büyük Knâz İzyaslav, hayatlarını kaybettiler. İzyaslav'ın ölümü, Vsevolod'a Kiyef tahtına giden yolu açmış, oğlu Vladimir Monomah'a ise Rusya'nın fiili hakimiyetini müyesser kalmıştı.

Vsevolod, son derece kıvrak bir politikacı ve çok iyi eğitim görmüş biriydi. Beş dil bilir; dünya politikasını çok iyi tahlil ederdi. Bir

damla kan akıtmadan Svyatoslaviçler'in hakkında gelmişti. 1079'da Roman Svyatoslaviç, Polovesler ve Tmutarakan birlikleriyle Çernigov üzerine yürüyünce, Vsevolod, Polovesler'le anlaşarak, meseleyi savaşmadan tatlıya bağladı. Roman, geri dönerken Poloves göçebeleri tarafından öldürülmüştü, ama görüldüğü kadarıyla, bu çirkin işin tertipleycisi Vsevolod değildi. Daha sonraki olaylar, Roman'ın ölümünden “Kozar”ların,¹² yani Tmutarakan'daki Yahûdi cemaatinin sorumlu olduğunu göstermektedir.

Bu, tabiidir. Çünkü Yahûdiler, Svyatoslaviçler'den kurtulmayı herkesten daha çok istiyorlardı. Bu yüzden Tmutarakan'da bulunan Oleg Svyatoslaviç'i yakalayıp, sınır ötesine, Konstantinopolis'e göndermişler; Oleg burada, muhtemelen Tmutarakan'ı da ele geçirmiş olan Vsevolod'u hoşnut tutmak isteyen İmparator III. Nikephoros tarafından göz hapsine alınmıştı. Vsevolod, Tmutarakan'a yurt sahibi knâzlardan herhangi birini değil, Ratibor adında sıradan bir vekil gönderdi. Böylece, veliaht knâz Svyatopolk Izyaslaviç Novgorod'da büyük kinâzın sade bir valisi olarak kaldığı için, Grek yanlısı partisi istediği zaferi elde etmişti.

Tmutarakan'daki Yahûdi cemaatinin Rus voyvodası Ratibor'u destekleyen Grek nüfuzundan hoşnut olduğu düşünülemez, ama onlar sabırlıydılar. Çünkü zaman aleyhlerine işliyordu. Konstantinopolis'de bürokratların strategoslara karşı başlattığı mücadele, sınırların savunmasından daha önemli bir mesele haline gelmişti. Nitekim 1078'de İznik hiç direnmeden Selçuklular'a teslim olmuş ve Selçuklular 1079'da da Bosphorus sahilindeki Khrisopolis'i (Üsküdar) ele geçirmişlerdi. Aynı yıllarda Balkanlar'a sokulan Peçenekler, Trakya'yı hallaç pamuğu gibi atmışlar, Bizans'ın İtalya hakimiyeti ise Fransız Normanlarının eline geçmişti.

İşte böylesine zor bir dönemde, Kiyef'le Konstantinopolis ve hatta Tmutarakan arasındaki ilişkileri ciddi ölçüde etkileyen bir kaza meydana geldi. Rus varangları, 1079 ve 1080 arefesinde, durup dururken imparatorluk sınırlarından içeri dalıp, şehir surlarına dayanarak, bizzat imparatorun üzerine ok attılar. Hepsi de sarhoştı. Bizans askerleri bunları yakalayıp, küçük bir kaleye kapattılar. Varanglar kendilerine gelince, af dilediler ve affedildiler. Fakat elebaşlarını çeşitli kalelerdeki garnizonlara gönderdiler, yani sürgün etti-

12 Solovyev S. M. *İstoriya Rossii*, Kt. 1, T. II, s. 353.

ler.¹³ Aynı sıralarda Oleg Svyatoslaviç de başkentten Rodos Adası'na gönderilmişti.

Bu aptalca tarihi olay, görüldüğü kadarıyla Rus-Grek ilişkilerine tesir etmişti. Artık Ruslar, Konstantinopolis'de hizmet etmek için can atmıyor; Greklerse, onların yerine çoğunlukla ana vatanını terkeden ve Fransız Normanları tarafından yakalanmış bulunan Anglo-saksonlar'ı tercih ediyorlardı.¹⁴ Vsevolod'un Karadeniz civarındaki durumu pek sağlam gözüküyordu ve Yahûdiler bu fırsattan yararlanmakta geçikmeyeceklerdi.

Kaydetmek gerekir ki, XI. Yüzyılda Doğu Avrupa'nın en savaşçı askerleri, profesyonel muharıplerden teşekkül eden knâzlık drujinaları idi. Dolayısıyla izgoy-knâzlar dahi, gerekli operasyonları yapmak için lazım miktardaki askere ödeyecek paraları olduğunda aynı drujinaları kiralityorlardı. Nitekim 1081'de iki izgoy-knâz bu imkanı yakalayınca Rusya'dan Tmutarakan'a kaçarak, Ratibor'u kovdular ve knâzlık tahtına oturdular. Bunlardan birisi, zehirlenen knâzın (daha ileriye bkz) oğlu Volodar Rostislaviç, diğeri ise David İgoreviç idi. Görüldüğü kadarıyla bu ikisi, gök kubbe altında kendilerine bir yer bulabilmek için Şeytanla bile işbirliği yapmaya hazırldılar.

Vsevolod, o sıralar Polovesler'le savaşmakla meşgul olduğu için, bu iki knâza karşı herhangi bir tedbir almamıştı. Bundan başka, Grekler'in desteği olmadan güneyde icra-i faaliyette bulunmak zordu. Zaten İmparator Aleksios Komnenos'un bizzat kendisi, Peçenek ve Selçuklular'a karşı yardıma muhtaçtı ve bunu da Poloves hanlarından Tugorkan ve Bonyak'da bulmuş; onların muavenetiyle Bizans'ı kurtarmıştı. Ancak, Polovesler Rusya'yla sınır savaşlarını sürdürdüğü sürece Aleksios ile Vsevolod'un dostluğu da göstermelik olacaktı. Ama bu arada esir Knâz Oleg Svyatoslaviç'in vakti gelmişti.

84. Oleg Svyatoslaviç'in Sergüzeşti

Knâz Oleg, Konstantinopolis ve Rodos Adası'nda dört yıl göz hapsi ve sürgün hayatı yaşadktan sonra, vukû bulan bir devlet dar-

13 Vasilevskiy V. G. *Varyago-russkaya i varyago-angliyskaya drujina v Konstantinopole*//*Trudy*, T. 2, s. 353-354.

14 Kuzey Fransa'da yaşayan Normanlar, tedrici surette Fransız-Normanlar haline geldiler ki, bu durum, passioner yükseliş safhasında geçerli bir süreçtir.

besi ona hürriyetini hediye etti. 1081 Martında İmparator III. Nikephoros Botaneiates, tahttan alaşağı edilmişti. Aleksios Komnenos, birçok reformlar gerçekleştirmiş, fakat 1082'de “Maniheistler”in, yani Hazar Yahûdilerinin eski dostları Bolgar Bogomil ve Pavlikianlarının muhalefetiyle karşılaşmıştı. Bu durumda imparator, 1083 yılında Oleg'i hanımıyla birlikte Tmutarakan'a gönderdi. Oleg, döner dönmez, kardeşinin öldürülmesine iştirak eden ve bizzat kendisine karşı tavrı takınanlardan intikam almaya girişti. Intikam alma duysununun sebepleri mâlumdu, ama Oleg bunu nasıl başaracaktı?

Şimdi şöyle bir tablo düşünelim: Knâz Oleg, hanımıyla birlikte bir Bizans gemisiyle, rakipleri David İgoreviç ve Volodar Rostisla- viç'in hüküm sürdüğü bir şehrin sahiline geliyor. Aynı şehirde halkın en nüfuzlu kesiminin –”Hazarlar”– geri dönen sürgünlerden nefret etmek için haklı sebepleri var. Sürgünden dönen kişinin ne parası var, ne askeri. Ama bu adam, birden tek başına düşmanlarının işini bitiriyor ve her iki knâzı da esir alıyor! Böyle bir devlet darbesini nasıl başarabilirdi?

Demek ki, M. İ. Artamonoff'un “yerliler” dediği güçlü bir grup Oleg'i destekliyordu. Çerkesler, Osetinler ve Polovesler, Oleg'e arka çıkmış, onu kendilerine kumandan kılmış, madrabaz ve hainlerin işlerini bitirmişlerdir. Oleg, “kaynayan buharı” patlatan bir enerji kwantumı idi. Bu patlamanın önceden planlanmış tarihî bir olay olduğunu söylemek için bir mesnedimiz yok. Şiddetli ihtiras, eğer o ihtirasa sahip olanların enerjisi başka bir yöne kaydırılırsa, zayıflayabilir. Bir diğer deyişle, eğer Kafkaslı passionerler, enerjilerini başka bir yönde kullansalardı, bu enerji zayıflayabilirdi. Mesela Polovesler, Bolgarlar'la savaşa girseler veya Çerkesler Osetinler'le savaşımaya başlasalardı, bu enerjileri harcanır giderdi. Ama başka bir şey oldu ve kıvılcım, iki süper-etnosun arasında kalan yerli -Türko-Yafes- ve yanıp kül olmuş vaziyette dışarıdan gelen muhacir bir halka isabet etti. Ne sabık müttetikler, ne de komşular, bu halka acıdılar. Böylece Yahûdi Hazarya tarihi kapanmış oldu.

Peki, başka türlü olabilir miydi? Olabilirdi tabii, ama bu çok zayıf bir ihtimal. Bir kural olarak, süper-etnos düzeyindeki temaslar, annihilasyona sebep olurlar. İstisna olarak, sadece kısa süreli passioner patlamalar meydana gelebilir, fakat bu durumda da eski etnoslar ortadan kalkarak, yeni etnosların bünyesinde eriyip giderler. XI. Yüzyılda Doğu Avrupa'da, passioner gerginliğin düşüşüne paralel

olarak, etno-kültürel kristalizasyon süreçleri yaşandı. Dolayısıyla etnosların yaratıcı kaynaşma şansı az, ama ikisinden birinin mahvolma ihtimali fazlaydı. Böylece etnik tarihin gerçek olduğu teorisine bir destek daha sağlanmış oldu. Ne yazık ki, Knâz Oleg Svyatoslaviç'i sevmeyen vakanüvislerin üşengeçliği, daha sonraki nesilleri bu fevkalade olayların meraklı ve dramatik detaylarından mahrum etmiştir.

Oleg, Tmutarakan'ın bağımsız hükümdarı olduktan sonra, zor şartlar altında geçen hayatı boyunca hiç ihanet etmediği âlicenaplığını yine sergiledi ve düşmanları olan David İgoreviç ile Volodar Rostislaviç'in Rusya'ya gitmelerine izin verdi. David, orada da haydutlukla meşgul oldu. Dinyeper ağzında bulunan ticaret kavşağında ki Oleşye şehrinde Grekler'le aldı sattı yapan tacirlerin mallarını yağmaladı. Tabii onun bu basitliği, Büyük Knâz Vsevolod Yaroslaviç'in gözünden düşmesine yol açtı ve sadece küçük Dorogobuj şehrinde knâzlık etmesine izin verildi.

Vsevolod, Oleg'le savaşacak müttefikten mahrumdu. Halbuki Aleksios Komnenos'un sabık bir müttefiki olan Oleg, önce vaktiyle babasına ait bulunan, bilahere amcası tarafından kaybedilen birçok Rus bölgesinde itibarını artırmıştı. Vsevolod, bütün Rus topraklarına hakim olmasına rağmen, Poloves göçebeleri tarafından korunan Tmutarakan onun hakimiyet alanı dışındaydı. Çünkü Polovesler'le aktedilmiş bulunan barış, 15 yıldır bozulmamıştı.

İmparator Aleksios'un Oleg'e verdiği desteğin Büyük Knâz Vsevolod'u öfkelenndirmemiş olması mümkün değil. Nitekim Vsevolod, Batıya yönelmekle tepkisini ortaya koymuş; kızı Yevpraksiya'yı uçbeyi Henrich'e vermiştir. 1083'de genç prenses Germany'a "mutantan bir elçilik heyeti, lüks giysiler, değerli taşlar ve nadir zenginliklerle yüklü bir deve kervanıyla gelmiştir."¹⁵

Yevpraksiya, 1086'ya kadar manastırda eğitim görür. Evlilik çağına gelince, uçbeyine gelin giderse de, kısa süre sonra dul kalarak tekrar manastıra döner. İmparator IV. Henrich, 1088'de genç dula aşık olur ve onunla evlenir. Artık karşımızda genç bir dul prenses değil, İmparatoriçe Adelheit vardır. Ama bu evlilik, ona mutluluk getirmeyecektir. Çünkü IV. Henrich, Nicolaistlerin satanist mezhebine mensuptur. Bütün satanistlerde olduğu gibi, bu mezhepte de kli-

¹⁵ Paşuto, *Vneşnaya*, s. 125-128.

se âyin ve sırlarına karşı saygısızlık esastır. İmparator, hanımını da bu gizli âyinlere götürür ve orada kadının çıplak vücudu üzerinde kiliseyi tahkir edici âyinler uygulanır.

Yevpraksiya, bir Rus kadınıydı. Görgüsüz Alman kocasına tahammül edemez ve kocasından kaçarak, onun düşmanı Kontes Matild ile Papa II. Urban'a sığınır. 1094'da Konstans konsiline katılır. Bir yıl sonra düzenlen Pyançensa konsilinde kocasının sırrını ifşa ederek, elinde olmadan işlediği günahıtan dolayı affedilmesini ister. Arkasından Macaristan üzerinden 9 Temmuz 1109'da son nefesini vereceği Rusya'ya döner.

Hristiyan bir prensesin, görünüşe göre Hristiyanlığın ve kendi halkının düşmanı olan satanist bir Katolikle evlilik hikayesi, Vsevolod'un uyguladığı politikanın yanlış bir sonucuydu ve tabii olarak pekçok Rus vatandaşını Oleg'in hakim olduğu milliyetçi partiye geçmeye sevketmişti. Başpiskopos II. İohannes Prodrom, kategorik olarak Roma'yla ilişki kurulmasını yasaklamıştı. Etnik mensubiyetin tebellür ettiği cemaat ruhu, görüldüğü kadarıyla politik hesaplardan daha güçlüydü ve onu parçalamıştı.

Halbuki Germany'a da böyle değildi. Bir satanist olduğu ortaya çıkan imparatorun normal olarak bütün Hristiyan tebaaları tarafından terkedilmesi gerekirdi, ama öyle olmadı. IV. Henrich, siyasî düşmanlarıyla yine kendi siyasî taraftarlarının gücüyle savaşmaya devam etti, ama Ruslar için hayli önemli olan vicdan duygusu, bu olaylara karışanlar için herhangi bir anlam ifade etmiyordu.

Görüldüğü kadarıyla Prenses Yevpraksiya'nın romantik trajedisi, gerek uluslararası ilişkiler ve gerekse Doğu Slavyanları'nın etnogenezi için ciddi sonuçlar doğuramazdı. Tarihte buna benzer neler neler olmuştur! Eğer zaman ve mekan fonksiyonu devreye girmeseydi, bu da o unutulmuş olaylardan biri olurdu.

Muhtemeldir ki baht-ı kara prenses rahibe olduktan sonra kötü geçmişi üzerinde fazla durmaya değmezdi, fakat olay Batıda büyük bir skandaldı ve German-Rus ticari ilişkilerinin canlandığı bir sırada, Alman Yahûdi tacirlerinin kendi paralarıyla mahallelerinde kurdukları taş sinagogların kandillerinin pırıl pırıl yandığı Kiyef'e kadar ulaşmaması mümkün değildi. Yahûdiler, elbette Kiyef efkâr-ı umumiyesinde müessirdiler. Batıda Yahûdiler imparatoru, feodaller pa-

payı tutuyorlardı. Yahûdiler, büyük knâzın himayesi sayesinde Rus tacir ve zanaatkârlarla başarılı bir şekilde rekabet edebildikleri için, sonuncuların XI-XII. Yüzyılda henüz Doğuya açılmamış olan feodal-lere sempati beslemeleri normaldi. Eski Rusya'nın daha sonraları Gibellin veya Guelphe'ler adını alacak olan partilerin büyük Avrupa mücadelesinin içine çekilmeleri işte böyle başladı. XIII. Yüzyılda Volin knâzları Gibellin, Seversk knâzları ise Guelphe'ler'in yanında yer almışlardı. Ancak, Rusya'da trajedik olaylara yol açan bu bölünmenin temelinde, görüldüğü kadarıyla, her ne kadar kendisi daha sonraki felaketlerden sorumlu tutulamaz ise de, Yevpraksiya'nın mutsuz evliliğinin sebep olduğu çatışma yatmaktadır.

Öyle veya böyle, Grek yanlısı tavırların ve büyük knâzlara karşı yönelen tehditlerin büyüdüğünü varsayabiliriz. Gerçi bu knâzların ellerinde büyük güçler vardı, ama geniş halk kitlelerinin sempatile-ri geçiciydi.

Büyük Knâz Vsevolod, Rusya'yı 15 yıl (1078-1093) yönetti. Yeğenleri kendilerine kasabalar verilmesi iddiasıyla Kiyef kapısını çaldıklarında, hastaydı ve iyice yaşlanmıştı. Taht tevarüs sistemine göre Kiyef'in altın tahtı, kabiliyetsiz, fakat kurnaz, büyük yeğen Svyatopolk Izyaslaviç'e geçmişti. Vsevolod'un oğlu Vladimir Monomah ise amcazâdesinin gazabına çarpılma korkusuyla Çernigov'da oturuyordu. Kiyefliler, yeni knâzı sevgi ve sevinçle karşılamışlardı, ama olaylar beklenmedik bir şekilde gelişecekti.

85. Meş'um Geçmişin Yankısı

Knaz Vsevolod Yaroslaviç'in tartışmasız en büyük hizmeti, bozkır sınırında sağlam bir barış sağlamış olmasıydı. Polovesler, büyük çapta güce malik olmalarına rağmen, Rusya'ya savaşmak için bir bahane bulamıyorlardı. Barıştan önce vukû bulan olaylar, tesadüfi ve ârizî şeylerdi. Ama Polovosler'in ve Ruslar'ın düşmanları tek ve aynıydı: Torklar ve Peçenekler. Peçenekler'le yapılan savaş, 1091'deki Leburn çarpışmasına kadar Polovesler'in elini kolunu bağlamış; Torklar ise, bu süre zarfında Kiyef knâzının hakimiyetine girmişlerdi.

Bu barış, geçmiş yüzyılların iflah olmaz yarası köle ticaretini hemen hemen ortadan kaldırmıştı. Köleler, artık sadece savaşlarda el-

de ediliyorlardı. Galip taraf, ele geçirdiği savaş esirlerini tacirlere satıyor, onlar da bu esirleri, kârdan verilecek pay karşılığında kervanların güvenliğini sağlayan mahalli yöneticilere pazarlıyorlardı. Bu tacirler, ne Rus olabilirlerdi, ne de Poloves.

Polovesler, Hristiyan köleleri satın almayan Bizanslılarla dost idiler; ama Peçenekler'le akraba olan Selçuklular, Polovesler'e düşmanlardı. Dolayısıyla güney yolu, köle ticaretine kapalıydı. Ruslar, kiliselerin bölünmesinden sonra Katolik kırıllarla olan ilişkilerini düzeltmemişlerdi. Bu yüzden köle satmak isteyenler aracılara, yani Yahûdi Rahdâniler'e müracaat etmek zorundaydılar.¹⁶ Daha sonra ise köle alıcılarının adresi değişti. Endülüs Arapları, Emevîler'in 1031 çökmesinden ve halifeliğin küçük devletlere ayrılmasından sonra kendilerine böyle bir lüks hakkı tanıyamazlardı. Fakat 1085'den sonra Hristiyanların Tuleytula (Toledo)'yı ele geçirmesi üzerine Sevilla emîri Mütamid Tavarıkları yardımı çağırınca, köleye duyulan ihtiyaç da ortadan kalktı. Bu arada Mısır'daki Fatimî halifesi Mustansır (1036-1094), ne kadar "Türk" köle getirilirse satın almaya hazırdı ve parası da vardı. Dolayısıyla XI. Yüzyılda köle talebi artmıştı, fakat bu uzun sürmeyecekti.

XI. Yüzyıl Mısır Fatimîleri ile X. Yüzyıl Endülüs Emevîleri, aynı kökene sahiptiler. Araplar, gerek orada ve gerekse Mısır'da Berberîleri kullanarak başka din ve mezheplere mensup insanların yaşadıkları zengin bir ülke fethetmişlerdi. İspanya'da Sünni Müslümanların tebaaları Hristiyanlar; Mısır'da ise İsmailîler'in tebaaları Sünni Müslümanlardı. Her iki devlet de kendi metropollerinin desteğinden mahrumdu (Endülüs 756'da halifelikten kopmuş; İfrikya 1041'de Fatimîler'e karşı isyan etmişti) ve dolayısıyla asker kiralamak veya köle satın almak zorundaydı. Sonuncusu daha uygundu. İspanya'da pazardan alınan savaşçılara "Sakalibe", Mısır'da ise "Memlük" diyorlardı. Daima aynı etnik kökten savaşçı köle edinmek tehlikeliydi. X. Yüzyılda Bağdat'da Türkler'in yaptıkları gibi iktidarı kolayca ele geçirebilirlerdi. Bu yüzden savaşçılar, Afrika ve Doğu Avrupa'da oldukça değerliydi. Endülüs halifeleri Berberîleri kir alıyor, Mısır halifeleri ise Sudanlı negroları satın alıyorlardı. Kendisi de aslen zenci bir kadının oğlu olan Mustansır zamanında, Kahire'de 50 bin siyah derili

16 Bosworth, *Musulmanskiye*, s. 80-81.

köle savaşçı vardı. Dolayısıyla 1062'de “zencilerle kavga eden ve onları hezimete uğratan” “Türk” köleler de satın alınmalıydı ve alınmıştı da.¹⁷ Kahire'nin Bağdat'la olan münasebetleri hasmâne olduğu sürece, memlûklerin sayısı zorunlu olarak artıyordu. Halktan toplanan paralar bu uğurda harcanıyordu ve işin sonunun nereye varacağı belli değildi.

İşte böyle bir durumda, “eşyanın kanunu” sayesinde tarikat şeyhleri olan Fatımiler, devlet hazinesinden geçimini sağlayan sıradan sultanlar haline gelmişlerdi. Bunlar, can güvenliklerinin ve lükslerinin, köleler ve aracı tacirlerce sağlanacağına samimi olarak inanmışlardı. O sıralarda bazı Hristiyan kırılları, kendi tebalarını iyi bir para karşılığında satmaya hazırıldılar. Savaşlara katılmadıkları için bütün Akdeniz civarında serbestçe dolaşan Yahûdi tacirler ise, tam onların aradıkları adamlardı.

Kendiliğinden anlaşılacak gerekir ki, köle ticaretinin “altın çağı”na yani IX-X. Yüzyıllara geri dönmeyi, kendisinin satılmayacağından emin olanlar istiyorlardı. Bunlar, daha ziyade muhkem ticaret şehirlerinde yaşayan insanlardı. XI. Yüzyılda ise Doğu Avrupa'da bu durumda olan iki şehir vardı: Kiyef ve Khersones (Korsun). Diğer şehir sakinleri, o dönemin geçerli akçalarıyla alınabilirlerdi ve pratikte bunun önüne geçilemezdi. Bu yüzden orada burada köle ticaretine aracılık eden Yahûdi kolonileri ortaya çıkmıştı, fakat bunların durumu da birbirinden farklıydı.

Khersones'de, Hazar Hakanlığı'nın düçar kaldığı tahribattan zarar görmeyen doğulu Yahûdiler yaşıyorlardı. Hristiyan Bizans'da onlara sınırlı bir ticaret hakkı tanınmıştı ve çoğu defa da Hristiyanları köle olarak satmaları yasaklanmıştı. Ancak, kargaşa, darbe ve isyan dönemlerinde Khersones, geçici olarak dışlerini gösteriyordu. Sırf kariyer elde etmek amacıyla vaftiz olmayı kabul eden bir Yahûdi, şehir başpiskoposu olmuştu.¹⁸ İşte bu Yahûdi başpiskopos, halkla ilişkilerini bozmadan, kendi kabiledaşlarına Polovesler'in ucuz fiyata satabilecekleri Rus savaş esirleri ticaretiyle uğraşmaya izin veriyordu. Ne var ki, bu esirlerin temini için savaş olması şarttı.

¹⁷ Müller, *İstoriya islama*, II/342-343.

¹⁸ Bkz. *Kiyev-Peçerskiy paterik/ Pod red. D. I. Abramoviha. Kiev, 1931, s. 106-107.*

Savaş, 1093 Mayıs'ında patlamış; Korsun köle pazarı, elleri bağlı, baldırları çıplak, aç ve sefil Rus esirleriyle dolmuştu. Yahûdiler, bunları başkalarına satmak için ucuz fiyata kapatıyorlar ve tarihî kaynakların şهادetine göre¹⁹ onlara Polovesler'den çok daha kötü davranıyorlardı. Laf aramızda Yahûdiler, eski dönemlerde de öldürmek için Helen ve Hristiyan köleler satın alırlar, bazanda şurada burada esirleri açlık ve susuzluktan öldürürlerdi. Hatta Yahûdi bir yobaz, 1096'da Polovesler tarafından ele geçirilen Kiyef-Peçora Manastırı rahibi Yevstratiy Postnik'i çarınıha germişti. Ama bu olayın yankısı ta Konstantinopolis'e kadar ulaşmıştı. Aleksios Komnenos, kararlı bir adamdı. Derhal bu olayın faillerinin bulunmasını emretti. Neticede Khersones başpiskoposu ve Yahûdi cemaatinin tamamının bu işin içinde olduğu ortaya çıktı. Basileios Aleksios, başpiskoposun “vahşice öldürülmesi”nin sorumlularını, Kırım Yahûdi cemaatinin ise bütünüyle cezalandırılmasını emretti. Rahip Yevstratiy'nin katilini de, tıpkı Jüdea'ya benzer bir şekilde “ağaca” astılar.

Elbette Kırım'daki bütün Yahûdiler cezaya çarptırılmadılar. Aksine sadece köle ticaretiyle uğraşanlar hakettiklerini buldular. Kalanları, Hristiyanlığı kabul etmek istediklerini belirttikten sonra rahat bırakıldılar. Onların bu kararlarında samimi oldukları elbette şüphelidir, ama Khersones'de köle ticareti sona ermişti ve Rus-Poloves savaşının 1097'den itibaren başka bir karakter kazanması tesadüfi değildi. Artık savaşın anlam ve amacı, tamamen başkaydı. Rus-Poloves savaşlarının bu dönemdeki seyrini iyi takip edebilmek için biraz geriye dönüp, Eski Rus tarihinin bazı olaylarını gözden geçirmek gerekiyor.

86. Oleg Svyatoslaviç'in Geri Dönüşü

Geniş ve zengin Kiyef'de durum oldukça gergindi. Bunun sebebi, yoğun etnogeneze süreci, yani nesillerdeki davranış kalıpları değişikliği idi. Vakanüvise göre yaşlı ve hasta knâz Vsevolod, “zeki gençleri seviyordu.. onlar da yaşlı kralı eski drujinalarını istihfafa meylettirmeye başlamışlardı”²⁰ Burada, sakin etnogeneze safhalarında vukû

¹⁹ Age., s. 107.

bulan, ancak kırılma dönemlerinde hayli faydalı olan sıradan bir “babalar ve oğullar” çatışması söz konusudur. Bu gibi hallerde “yaşlı” olan, “kötü” olduğu için değil, aksine genç nesil ispat-ı vücut etmek ve bunun için de kimsenin yardımını almamak istediği için bir kenara atılır. Bu davranış, bazen tüm etno-sistemler için faydalı olabilir, ama bazen de aksi olur. Ne var ki çağdaşlarımız, olayları uzak geçmişte olan hadiselerle koydukları teşhislerle değil, şahsî sempati ve keyfi arzularına göre değerlendirmektedirler. Halbuki burada yaşlı knâzın aczinden faydalanan gençler “yağmalamaya ve insanları satmaya... başlamışlardı.”²¹ Yani atalarının hürriyet uğruna yaptıkları kahramanlıklarla dolu bir çağı karalamışlar ve Podneprov'un huzurlu Slavyan halkını satmışlardı.

Knâz Svyatopolk İzyaslaviç, (vaftiz adı-Mihail Dimitriyeviç) bu gençliğe dayanıyor ve kendi çıkarlarını onların çıkarlarından ayrı tutmuyordu. Tahta oturur oturmaz, barış şartlarını teyit için gelen Poloves elçilerini tutukladı. Bizzat kendisinin başlattığı savaşı, genç danışmanlarının akla hayale gelmeyecek saçma görüşleriyle başarısız bir şekilde yürüterek, kabiliyetli boyarları bir kenara attı. Gelecekte olarak Bizans aleyhtarı bir çizgi takip eden Peçora Manastırı'yla dahi kavga etti ve onların Kiyefliler'den temin ettikleri tuzu ellerinden çekip aldı. Büyük Knâz, bu tuzu pazarda yüksek fiyata satmaya gönderdikten başka, rahiplere de sanki işgalci ve kirli çıkıymışlar gibi davrandı.

Büyük Knâz'ın böylesine egoist, prensipsiz davranışları ve 1093-1094 yıllarında Polovesler'le aptalça ve başarısız bir şekilde sürdürdüğü savaş, elbette Rusya'da hoşnutsuzluğun yayılmasına yol açacak ve Oleg Svyatoslaviç'in artık kendi vakti saatinin geldiği düşüncesine kapılmasına zemin hazırlayacaktı. Çernigovlular'la Kiyefliler arasındaki kadim husûmet, Svyatopolk II'nin politikası ve Rus milliyetçiliğine bağlanan ümit, onu, sonuçları telafi edilemeyecek hatalar işlemeye sevketmişti.

Oleg, 1094'de Tmutarakan'ı ebediyen terketmişti. Rus, yerli ve Poloves taraftarlarını da beraberinde götürmüş, knâzlığını da Tmutarakan'ı Bizans'a ilhak eden Aleksios Komnenos'a kendi eliyle tes-

20 P.L. H. ç, s. 343.

21 Agy.

lim etmişti. Oleg'in arkasında gizli düşmanlar olmadığı için, düzenlediği sefer başarılıydı. Çernigov kalesinde kuşatma altına alınan Monomah, sekiz gün dayanabilmişti. Ama Oleg'in družinalarından ve Polovesler'den başka bizzat Çernigovlular da ona karşıydılar. Monomah'ın yanında kadınlar ve çocuklar da dahil topu topu 100 kişinin kalması da bunu gösteriyor. Oleg, bir âlicenaplık sergileyerek, sabık dostlarından, kendisinin Çernigov'da knâzlık etme hakkı olduğunu tastikleyenlerden tuzağa ve hapse düşmüş ne kadar insan varsa hepsini serbest bıraktı.

Çernigov, “Rurikoviç İmparatorluğu”nun ikinci şehri sayılıyordu. Taht tevarüs sistemine göre, Çernigov knâzı, büyük kardeşin ölümü halinde Kiyef'in altın tahtına oturma hakkına sahipti. Oleg “her ne kadar kendisi büyük knâz değilse de,... Vsevolod'un büyük kardeşi Svyatoslav'dan hemen sonra gelen kişiydi,”²² fakat hukuki durumu zayıftı. Çünkü önünde, Smolensk'de Büyük Knâz Svyatopolk II'nin himayesinde bulunan ve geçmişte onun yardımcılarında olan ağabeyi David vardı. David ve bilahere oğulları, Oleg ve torunlarının daimi düşmanlarıydılar. Ama bu durum, Polovesler'in düşmanı, Batı yanlıların ve Bizans taraftarı kumandanın hasmı Vladimir Vsevolodoviç Monomah'a iktidar yolunu açmıştı. Svyatopolk ve Vladimir Monomah'ın topladıkları ordu, Oleg'in elinde bulunan kuvvetlerden çok fazlaydı; fakat Kiyef'den gelebilecek bir karşı darbeyi bertaraf etmiş bulunan Deşt-i Kıpçak onun arkasındaydı. Bu yüzden Svyatopolk ve Vladimir, Oleg'i ortadan kaldırmak amacıyla, kendilerine asla tebaa olarak lazım olmayan Polovesler ve hatta boyarlarla savaşa tutuştular.

87. Oleg Svyatoslaviç'in Analojisi

Tarih, özellikle şairler tarafından yazılınca, sık sık haksızlık yapılabilir. “İgor Alayı Destanı” yazarı da, Knâz Oleg Gorislaviç'in ana yurdu Çernigov'u istirdat için Polovesler'le ittifak akdettiğini ileri sürmekle gerçekleri tamamıyla saptırmıştır.

Hadi bunu bir yana bırakalım, ama Vladimir Monomah'ın Polovesler'le ittifak ettiği ve onların yardımıyla Minsk'i ele geçirip, taş taş üstünde bırakmadığı konusunda anlattıklarına ne demeli? Dahası da

22 ESRL. T. 8X, s. 343.

var. Güya Monomah Polovesler'le “ondokuz defa barış” akdetmiş ve Poloves paralı askerlerini Oleg'e karşı kullanmış. Bitmedi. Oleg “kılıcını bilelediği” için bir “cinayet” sayılmayacağı gerekçesiyle diğer knâzlar da Polovesler'den yardım istemekte bir beis görmemişler ve saire. Biz, bu “vesaireler”e bir göz atarak, yalnızca gerçekleri bulmayı deneyeceğiz.

XI. Yüzyılın 90'lı yılları başında, doğudan Konstantinopolis'e fakir, tuhaf elbiseler giyinmiş birisi geldi. Kendisini Aleksios Komnenos tarafından gözlerine mil çekilerek Khersones'e sürgüne gönderilen ve orada ölen İmparator Romanos Diogenes'in oğlu Leon olarak tanıtıyordu. Pseudo-Leon kaçmayı başaracak, Vladimir Monomah'ın kızı Mariya ile evlenecek ve tahtını geri alabilmek için Poloves hanlarından İtlar ve Kitan'ı Bizans'a sefer düzenlemeye ikna edecekti. Fakat 1095'de aynı Leon, Hadrianopolis civarında hükümet kuvvetlerine esir düşmüş, gözlerine mil çekilmiş, hayatını zindanda noktalamış; İtlar ve Kitan ise arkadaşlarının kayınpederi Vladimir'e sığınmışlardı. Polovesler misafire dokunulmayacağına inandıkları için İtlar, en seçme askerleriyle Pereyaslav'a girmiş, daha önce Tmutarakan'da naiplik yapmış olan Boyar Ratibor'un avlusundaki ot anbarında gecelemişti. (Kitan ise, şehir dışında, emniyet ve barış garantisi olarak Knâz Vladimir'in oğlunun yanında rehin bırakılmıştı).²³ Polovesler'in kısa bir süre önce Sibiry'a'dan geldiklerini, ihaneti ve misafir öldürmeyi bilmeyen bir halk olduğunu hatırlayalım.

Aksi gibi o günlerde, Slavyat adlı bir boyar, herhangi bir iş için Kiyef'den Vladimir'e gelmişti. Bu adam, hayatında Polovesler'le hiç çekişmemiş olan Ratibor'a bağlı drujinanın yardımıyla, her iki Poloves hanını ve beraberindekileri haince öldürdü. Vladimir bunu yapmak istememiş, fakat Büyük Knâz Svyatopolk'un elçisinin ve Ratibor drujinasının baskılarına boyun eğmişti.

Bu cinayetin neden işlendiği, daha sonraki olaylardan anlaşılıyor. Svyatopolk ve Vladimir, Oleg'den İtlar'ın Çernigov'da misafir olarak kalan ve Polovesler hakkında herhangi bir şüpheye kapılmadığı için kendileriyle birlikte ava katılan oğlunun öldürülmek üzere kendilerine teslim etmesini istemişlerdi. Av sırasında “sığır, at, deve”nin yanı sıra barışın âni bir şekilde bozulabileceğini beklemeyen “birçok insan” ele geçirmişlerdi.

23 PVL. H. 2, s. 148.

Bu hareketin amacı açık. Svyatopolk ve Vladimir, Oleg'i de bu suçta ortak etmek, böylece onunla Polovesler'in arasını açmak istiyorlardı. Çünkü Oleg, Polovesler'in yardımıyla Çernigov'u kurtarmış, kendine gök kubbe altında bir vatan ve yer edinmişti. Oleg, yapılan provokasyona kanmamış ve teklifi reddetmişti. Bu durum karşısında 1096'da Oleg'i başpiskopos, rahip ve vatandaşlar huzurunda mahkemeye çıkmaya çağırdılar. Oleg mahkemeye gitmeyi reddedince, savaş başladı. Bu savaş sırasında Polovesler'in bir kısmı Oleg'in, diğer bir kısmı Vladimir Monomah'ın safında yer aldılar. Neticede Oleg, Çernigov'u kaybederken, Bonyak-han da Kiyef civarını yakıp yıktuktan başka, 1097'de de Peçora Manastırı'nı yerle bir etti.

Ne kadar saçma bir felaket! Amaç ne idi? Barış isteyen Polovesler'le savaşmanın kime ne yararı vardı? Poloves süvarileri için ulaşılmayacak kalelere, bol miktarda çelik silahlara, iyi eğitilmiş drujinalara veya eğitilmemiş olsa bile kalabalık gönüllülere sahip olan Rus knâzlarının gücü, bu savaşın sonuçları konusunda herhangi bir şüpheye mahal vermiyordu. Ama savaş, Ruslar'a gerekli değildi. Polovesler, Kiyef knâzı II. Svyatopolk'un başlattığı provokasyon ve giriştiği ihanet hareketine akınlarla karşılık verdiler. Bu saldırılar sırasında pekçok smerd ve grid* hayatını kaybetti. Oleg bu politikaya karşıydı... ve bedelini de hayatıyla ödeyecekti. Güçlülük ele geçirdiği Çernigov Knâzlığı, büyük knâza sadıkane hizmet eden, fakat ortadan kaldırılan ağabeyi David'a verilmişti. Bu durum karşısında Oleg Murom'a gitmiş, Rostov ve Suzdal'dan aldığı destekle Novgorod'u ele geçirmeyi denemişti. Ama kuvvetler birbirine eşit değildi.

Oleg, iki yıl büyük knâz ve taraftarlarının sayıca üstün kuvvetleriyle boğuşuktan sonra, Kolokşa Nehri hezimetini müteakiben Lyubeç'deki knâzlar toplantısına katılarak Novgorod-Severskiy'nin kendisine verilmesi yönünde karar çıkarılmasına çalıştı.

Fakat hiç beklenmedik bir şekilde onu astılar. Büyük knâz, bu alçakça göze mil çekme fiiline Terebovl knâzı Vasilko'nun katılmasını kabul etmişti. Vladimir Monomah dahi oraya geldi “ve gördüğü dehşet karşısında ağladı.” Fakat Rus kamuoyu, bu olaydan büyük knâzı sorumlu tuttu. Bununla birlikte, 1100'de Uvetiç'i'de toplanan knâzlar “barış anlaşması” sağladıkları için Oleg boşuna ölmüş olmadı.

* Smerd: Orta sınıf köylü; Grid: Drujinadan yüksek kişi. Knâzın yakın adamlarına verilen lâkap (çev.).

Rusya'nın en önemli meselesi, Polovesler'le olan münasebetlerdi. Kiyefli tacir çevreler -köle tacirleri,- tek geçim kaynakları olduğu için, aşırı şekilde savaş taraftarıydılar. Fakat Vladimir Monomah da bizzat sebep olduğu bu savaşa katılmasına rağmen, zafer müyesser olmadı.

1103'de Dolobok'da yapılan knâzlar toplantısında, Vladimir Monomah, birçok avantajların sağlandığı uzatmalı savaşa devam edilmesini isteyen Svyatopolk drujinasının programına ters düşen kendi programını ortaya koydu. Monomah, zafer elde etmek amacıyla nihai bir saldırı düzenlenmesini istiyordu ve istediğini de elde etti. Topyekün saldırı gerçekleştirilmiş ve zafer elde edilmişti!²⁴

Bu savaşın tarihi, Polovesler'in de Doğulu Moğollar ve Aral civarındaki Kazak Aday boyu gibi göçebe oldukları şeklindeki peşin hükmün düzeltilmesi imkanı sağlamaktadır. Çünkü bütün bir yıl boyunca, kar kalınlığının kışları 40 cm.'yi geçtiği Dinyeper civarında göçebe olarak dolaşmak akıl kârı değildir. Zira kışları sürüler yeme ihtiyaç duyarlar; ilkbaharda ise zor geçen kış günlerinden sonra gür bitki örtüsü onları bekler.

İşte size, Monomah'ın ilkbaharın arefesinde Poloves kışlaklarına neden saldırdığının ve onları manevra imkanından mahrum bırakarak nasıl yendiğinin izahı. Daha savaş başlarken zaferin Ruslar'a müyesser olacağı belliydi. Saldırıları karşısında psikolojik olarak tutunamayan Polovesler kaçıyorlar, Rus süvarileri ise hiçbir kayıp vermeden kaçanları kılıçtan geçiriyorlardı. Erkeklerden sonra sıra Poloves kadınlarının, çocukların, sürülerin ve onlara sığınmış bulunan Tork ve Peçenekler'in kaldıkları kışlakların yağmalanmasına gelmişti.

Ne var ki savaş burada bitmeyecekti. Monomah, esir düşen Bel-düz-han'ı katlettirmiş; fakat bu, durumu daha da gerginleştirmekten başka bir fayda sağlamamış; Polovesler teslim olmaktan vazgeçmişlerdi. Bu defa Rus saldırılarına karşı direnişin başına Bonyak-han geçmişti. 1091'de Bizans'ı kurtaran, 1097'de San Nehri sahilinde Macar kralı Koloman'ı mağlup eden ve İtalar'ın ölümünden sonra Kiyef Peçora Manastırı'nı yerle bir eden de o idi ve şimdi ise silahını elden bırakmamıştı.

Bonyak-han, Vladimir'in seferine 1105 ve 1107'de Pereyaslavl'a düzenlediği saldırılarla karşılık verdi. İkinci saldırı, sekiz knâz tara-

24 4 Nisan 1103'deki Suten savaşı (PVL. H. 2, s. 183-185).

findan durdurulmuştu. Fakat bu zafer aranılan huzuru sağlamamış ve Vladimir 1110'da ikinci bir sefere girişmiş; ama ne kadar arasa da Polovesler'i bulamamıştı. Tabii Pereyaslavl Knâzlığı'ndaki birçok köy yağmalanmıştı. Bir sonraki yıl Svyatopolk, Vladimir ve David, tekrar ilkbaharda güneydoğuya yöneldiler. 27 Mart 1111'de Salnitsa Nehri (bugünkü İzum) yakınında vukû bulan savaş, Rus ordusunun üstün galibiyetiyle sonuçlandı.

En son olarak 1116'da Don (yani Donets) Nehri civarına son bir sefer düzenlenmişti. Üç Alan kalesi ve Yaroslav Vladimiroviç'in evlendiği güzel bir prenses ele geçirilmiş; ama Rus saldırısı, bir sonuç getirmemişti.

Yine aynı yıl, Ruslar'la müttefik olan Torklar ve Peçenekler, Don Nehri sahilinde iki gün devam eden savaş sırasında Polovesler tarafından mağlup edilmiş ve Rusya'ya kaçmışlardı. 1117'de, Don'un sol sahilindeki Belaveja [Akhisar] nın Rus sakinleri de onların arkasından geldiler.²⁵ Fakat bizzat Rus topraklarında daha sonra vukû bulan olaylar, Büyük Bozkır'ın fethi meselesini engelleyecek; böylece burası Rus gölü olmaktan çıkıp “meçhul topraklar” haline gelecek ve ancak XVIII. Yüzyılda istirdat edilebilecekti.

Laf aramızda, başka türlü de olamazdı. Rusya'da Monomahlar'ın gücü de, popülaritesi de sınırlıydı. Göçebe Polovesler, Dinyester'den İrtış'a kadar saçılmışlar; Yayık-ötesi şöyle dursun, Don'un öte tarafları dahi Kiyef ordusunun hakimiyet alanından çıkmıştı. Dolayısıyla kararlı, ama ne yazık ki faydasız zaferlerden sonra Oleg Svyatoslaviç'in programı Rusya'nın temel bozkır politikası olmuştur. Oleg, Bozkır içlerine düzenlenecek seferleri anlamsız görmüş, aksine meseleyi barışçı müzakereler ve sıhrî bağlarla halletme yoluna gitmişti. Bununla birlikte Oleg, seferlere katılmayı reddederken, sınırların güvenliğinin sağlanması söz konusu olduğu anlarda daima güçlerini diğer knâzlarla birleştirmiştir.²⁶ Bu politika, onun halefleri olan Severks knâzları tarafından da benimsenmiş ve zafer elde etmelerini sağlamıştır.

Görüldüğü gibi Oleg, yaklaşık altmış yıllık ömründe hiçbir hata işlememiştir. Aksine, eğer Rusya'da arkasından sövülmeyen, lanetler

25 Artamonov, *Xazar*, 450-452.

26 Golubovskiy P. V. *Peçenegi, torki*, s. 110, 111.

yağdırılmayan bir yönetici varolmuşsa, bu elbette son Rus hakanı Oleg idi. “İgor Alayı Destanı”nda onunla ilgili yapılan tasvirler, yakışsız ve haksızdır. Oleg'in ölümünden sonra Rus-Kıpçak ilişkileri yeni bir döneme girmiştir.²⁷ Artık büyük savaş bitmiş, Polovesler Rus knâzları arasındaki iç çatışmalara müdahale etmeye başlamışlardır. Hatta bir yüzyıl sonra bile Ruslar ve Polovesler, ele ele vererek Haçlılar'a, Selçuklular'a ve Moğollar'a karşı birlikte savaşacaklardır.

Svyatopolk ve akıl hocalarının başlattıkları anlamsız savaşlar sırasında hem Ruslar, hem de Polovesler, eşit şekilde zarar gördüler. Svyatopolk'un bizzat Polovesler'in düşmanı olmadığı ve hatta bir Poloves prensesiyle evli olduğu göz önünde bulundurulursa, bu savaşların asıl sorumlusunun büyük knâzın çevresini saran ve onun zaaf ve acizinden faydalanan “genç danışmanlar” olduğu anlaşılabacaktır. Fakat onların yerine Oleg suçlanmış; “Nestor Kroniği”nde suyu bulandıran adam olarak gösterilmiş ve gerçek olaylar yerine didaktik masallar anlatılmıştır. Peki, kimdi bu “danışmanlar”?

88. Hazin Hatime

Olayların dış görünüşü aldatıcıdır. Gerçi tarihî olayların temelinde bazı kişilerin işledikleri fiiller yatarsa da, büyük tarihî hadiselere yön veren bu kişiler doğru takdim edilmeyebilirler. Kişilerin fiilleri, sosyal kalıplara yön veren konsorsiumlar tarafından desteklendikleri oranda anlam kazanır. XI. Yüzyıl sonunda Kiyef'de bu türden üç konsorsiyum vardı: Yaşlı boyarlar, halk kitleleri ve II. Svyatopolk'ın genç mevkebi. Birinci gruptakiler, büyük knâzın takip ettiği siyasete karşıydılar.²⁸ İkinci gruptakiler, knâzı sevmediklerini açıktan açığa belli ediyorlardı. Üçüncü gruptakiler ise, her ne kadar kendilerinin belli bir gücü yoksa da, knâzın himmet-i âlisi sayesinde idame-i hayat ediyorlardı. Fakat Kiyef'de başka bir grup daha vardı. Bu grup, drujınaların maaşını ödemesi ve başka knâzları satın alması için Svyatopolk'a para veren gerçek bir güçtü. Elbette bunlar, Yahûdi kolonisi sakinleriydiler. Ama onlar atılımcı ve cesur Rahdâniler değil, Polonya yoluyla Almanya'dan gelen kurnaz tefecilerdi.²⁹

27 Pletnëva S. A. *Polovetskaya zemlya//Drevnerusskie knq'estva X-XIII vv.* s. 275.

28 P.L. H. *çç*, s. 99-101.

29 T[menev A. I. *Evrei v drevnosti i v srednie veka.*

Bu Yahûdiler, Batı yanlısı knâzların himayesinden faydalanarak, Kiyef'de öyle güçlü hale geldiler ki, sonunda Svyatoslaviç'in oğlu Oleg ve onun Kıpçak dostlarından intikam almaya giriştiler.

Oleg'in Novgorod-Seversk'in işlerine burnunu sokmasından ve Polovesler'in Rusya'daki son Yahûdiler'in düşmanları kılıçtan geçirmesinden sonra Hristiyan kilisesi, yani Konstantinopolis başpiskoposluğuyla bağlantılı olan Kiyef metropolitanlığı ayakta kalmıştı. Svyatopolk'un metropolitle arasının açılması çok kurnazca bir usulden kaynaklanmıştı. Knâz, Peçora Manastırı'nı Rus milli kilisesi olarak korumaya kalkışmış ve manastırın yeniden imarını 1100-1113 yılları arasında faaliyet gösteren tarih divanına bırakmıştı.³⁰

Göründüğü kadarıyla Dinyeper sahillerinde ölü halde bulunan Jüdeo-Hazar kimerası dirilmiş, Rhein ve Rhone sahillerinden getirilmiş taze kan bünyesine zerkedilmişti. Batılı Yahûdiler, İranlı ve Bizanslı Yahûdilerin düştükleri hatalara düşmemişlerdi. Çünkü onlar, iktidarı ele geçirmeye çalışmamış, sadece meşrû veliahtı giriştiği işlerde desteklemişlerdi. Eski devlet erkânı mevkilerini elde tutuyorlardı, ama knâzın teveccühünü ve devlet işlerindeki nüfuzlarını kaybetmişlerdi. Ticaret ve zanaat, yavaş yavaş Yahûdiler'in kontrolüne geçmişti. Çünkü Rus tacir ve zanaatkârları kendi başlarına hareket ederken, Yahûdi cemaatı her bir üyesine yardımda bulunuyordu. Bunun yanında, Haçlılar'ın, Rein civarındaki şehirlerin yönetici feodallerinin dizginleyemediği vahşi katliamları, Yahûdi göç dalgasının Germany'a'dan Rusya'ya doğru akmasına yol açmaktaydı. Kiyef'de ise II. Svyatopolk, güçlendiği oranda siyasî sempati toplayan “genç” zadegânların yardımıyla iktidarı elinde tutuyordu. Ordunun başında, meşhur Yan Vışatiç'in kardeşi Binbaşı Putyat Vışatiç vardı. Yan Vışatiç 1071'de fevkalade bir kahramanlık ve şecaat sergileyerek Rostov-Suzdal topraklarında volhovlar hareketini bastırmıştı. I. Vsevolod zamanında binbaşı, yani ordu kumandanıydı, fakat knâz Germanlar'la kol kola gezmeye başlayınca, onunla arası açıldı. II. Svyatopolk ise onu devlet işlerinden uzaklaştırmış, buna karşılık özel kabiliyetleri olmamakla birlikte parlak bir kariyer kazanmış olan kardeşi Putyat'ı mukarrebîni arasına sokmuştu. Bu arada 1106 yılındaki askerî sefer sırasında onun yanbaşı bulanan silah arkadaşının gerek vakayinamelerde ve gerekse destanlarda zikredilen Kazarin,

30 P.L. H. 22, s. 102.

yani Hazarin³¹ adlı bir voyvoda olduğunu belirtelim. Yahûdi cemaati, sosyal faaliyetler üzerindeki etkisini kaybettiği zamanlar, daima birçok tarihçinin görüş alanı dışında kalmıştır.

Svyatopolk zamanındaki siyasî çizgi, kadroların şahsi seçimine mâtuftu. Knâz, hür irade sahibi, kabiliyetli ve enerjik insanlar olan “passioner”lerden kurtulmaya çalışıyordu. Hatta bu amaç uğruna insanların gözlerine mil çekilmesine bile izin vermişti. Mesela Vasiliy Rostislaviç'e ihanet ettikten, Vladimir Monomah ve Yan Vışatiç'i iktidardan uzaklaştırdıktan sonra dahi aynı gaddarlığı göstermişti. Yönetim mekanizması son derece basit hale gelmişti: Yahûdi tefeciler, Kiyefliler'den topladıkları paraları knâzla bölüşüyorlar; o da bu paralarla asker topluyor ve bundan sonraki gelirlerin toplanabilmesini sağlıyordu. Bu gidişattan memnun olmayanlar başsız kalmışlardı ve yönetim için bir tehlike arzetmiyorlardı. Bu durumda birbirinden kopuk üleş knâzları, takibat altında bulunan silahsız smerd ve vatandaşlar ne yapabilirlerdi? Yeni düzen, halk tarafından tutulmamasına rağmen, hayli muhkem görünüyordu.

Passionerlik, na yazık ki, sönme anında da pek çok kan dökülmesine sebep olurmuş. Passionerlerin baskısından kurtulan süb-passionerler, onların kurdukları sağlam sistemi parçalayıp, o ana kadar bastırılmış içgüdülerine zemin hazırlarlar. Eski Roma'da, R. H.'den sonra ise Konstantinopolis ve Bağdat'da da böyleydi. O sıralar Avrupa'nın en zengin ve kalabalık üçüncü şehri olan Kiyef'de de böyle oldu. Sadece Konstantinopolis ve Kordoba, Kiyef'den daha ihtişamlıydı, fakat her ikisi de çoktan çökmeye başlamıştı.

Kiyef'i dış düşmanlar değil, aksine hızla çoğalan, ama passionerlik seviyesini yükseltmeyen halkını cömertce besleyen tabiat tehdit ediyordu. Dahası, passionerler izgoy-knâzların drujinalarına veya Çargrad'daki varang alaylarına girmişlerdi. Süb-passionerlerse, evlerinde yan gelip yatıyorlar, sessiz ve âsûde bir hayat sürüyorlardı. Çünkü Knâz II. Svyatopolk'un drujinaları, canlarının istediği kişiye kötülük edebiliyorlardı. 1113'de II. Svyatopolk öldü. Meşrû veliaht, Svyatopolk'un mevkebi arasında bazı akıllı başında taraftarları olan, fakat asla siyasî kabiliyeti ve iktidar hırsı bulunmayan Çernigov knâzı David idi. Bu sırada Kiyef'de etnik ayrışma öylesine had safhaya ulaşmıştı ki, kitlelerin içgüdüleri hukuk normlarından ve devlet çı-

31 PVL. H. 22, s. 20.

karlarından daha güçlü hale gelmişti. Vukû bulan olaylar, vakanüvisler tarafından benim yapacağımdan çok daha iyi bir şekilde anlatılmıştır. Bunlarla ilgili çalışmalar ise, V. N. Tatişçeff tarafından yapılmıştır.³²

Büyük knâzın ölümünden sonra Kiyef'de onun dahi takip etmiş olduğu politikaya karşı halk arasında hoşnutsuzluk peyda olmuş ve “Svyatoslaviçleri istemezük!” kabilinden sloganlar atılmaya başlanmıştı.³³ Önce Putyat ve dostlarının evleri yağmalandı; halkın öfkesi daha sonra sulh içinde yaşamayı seven knâzların mekan edindiği Yahûdi kolonisine yöneldi. Havraya toplanan Yahûdiler, Pereyaslav'dan hareket eden Vladimir Monomah'a güvenerek kendilerini kahramanca savundular. Kiyef âyanları ise drujinasıyla birlikte gelen knâzi karşılamak için yola adam çıkarmayı başardılar. Knâz, halkın, boyarların ve başpiskoposun teveccühleri arasında şehre girip, Kiyef'in altın tahtına oturdu.

Halkın desteğini kazanmak isteyen Vladimir, Vıdobiç'de toplanan knâzları toplantıya davet etti. Yahûdiler, büyük knâzın teklifine binaen malları müsadere edilmeden Rusya'dan çıkarılmışlar, fakat geri dönüş hakları ellerinden alınmıştı. Gizlice geri dönen Yahûdiler'e korunma sağlanmadığı gibi, mallarının yağmalanması veya öldürülmesi halinde dahi herhangi bir güvence verilmedi. Bu yüzden Polonya ve Macaristan'da Yahûdiler kıralların sempatisini toplamışlar, fakat nüfuzları dikkat çekecek ölçüde azalmıştı.

V. N. Tatişçeff'in verdiği bilgilerin güvenilirliği konusunda bazı sert tartışmalar olmuştur. S. L. Peştiç, Tatişçeff'in sunduğu metnin “sahte”³⁴ olduğunu ileri sürerken, Y. M. Dobruşkin bu bölgelerin

32 Tatişçeff V. N. *Istoriya Rossiyskaya*. Kn. II, s. 128-130. İpatyev vakayinamesinde Kiyefliler'in Yahûdi evlerini yağmaladıkları kaydedilmektedir. (ESRL. T. 22, M., 1962, v. 275). Bu olayların çağdaş yorumu için bkz.: Grekov B. D. *Kiyevskaya Rus*, s. 496-498; Tixomirov M. N. *Drevnaya Rus*, s. 131-138.

33 Bu detaylar vakayinamelerde yoktur. Her ne kadar bu husus Tatişçeff'in dikkatinden kaçmışsa da, Putyat'ın II. Svyatopolk'un sadık muharrebini olan, ama asla henüz 1104'de Monomah'la barış akteden Oleg'le arası düzelmeyen David Svyatoslaviç'in taraftarı olduğunu belirtmek gerekir.

34 Peştiç S. L. *Ruskaya istoriografiya XVIII v. Ç. I. L.*, 1961, s. 250.

“kullanılabilir” olduğunu³⁵ kaydetmiştir. Karşı tavır alanlar ise İ. İ. Smirnoff,³⁶ B. A. Ribakoff³⁷ ve A. G. Kuzmin'dir.³⁸ Sonuncusu, tartışmayı daha da genişleterek, örneğin Jüdeo-Hazar'ın Slavyanlığı konusundaki görüşlerin eski olduğunun harkesçe bilindiğini dahi görmezlikten gelmeye çalıştı. D. S. Lihaçyeff'in görüşünün ağırlık merkezi, Tatişçeff'in metninin sahte olduğunu varsaymanın mümkün olmadığını, ancak bu metnin çok dikkatli kullanılmasını gerektiği şeklindedir.³⁹

Bu olay, Rusya tarihinde oldukça az yer işgal etmiştir. Çünkü sosyal durum değişmemiş, devlet darbeleri vukû bulmamıştı ve sanat-kârlar Bizans'da yaşatılan ruha benzer bir şevkle örnekler vermeye devam etmekteydiler. Ancak, aynı olay etnik tarih açısından önemli bir yer işgal ediyordu. Çünkü etnik kimerayı doğuran tarih zikzakı düz bir çizgi çizerken, Doğu Avrupa etnoslarının tarihi, tabii seyrine dönmüştü.

89. Netice-i Kelam

Kıtanın yarısı üzerindeki hakimiyetlerini kaybettikten sonra Polovesler'in Tmutarakan'ı ele geçirmiş olmaları, pek de önemli değildi. Yahûdiler, Bizanslılar ve bozkırlılarla (Kumanlar, Aslar, Kasoglar) ilişkilerini düzeltmek için herhangi bir gayret sarfetmemişlerdi. Bazı Rus izgoy-knâzlarıyla olan ilişkileri de çok zayıftı ve Oleg Svyatoslavîç o sıralar Doğu Avrupalı Yahûdiler denilen Tmutarakan Hazarları'nı kılıçtan geçirdiği zaman, 1083 yılı bir katliamla sonuçlanmıştı.

Yahûdiler, yeni bir Hazarya aramak zorundaydılar ve hatta onu bulmuşlardı. Yahûdiler'in en nüfuzlu kolonisi Emevî halifelerinin kanatları altına sığındıkları Endülüs'de idi. Fakat halifelik, 1031'de

35 Dobruşkin Y. M. *O dvux izvestiyax "İstorii Rossijskoj" V. N. Tatişçeva pod 1113 g.//Vspomogatelnye istoricheskie disciplinij. Vp. izz. L., 1965, s. 290.*

36 Smirnov İ. İ. *Oçerki sotsialno-ekonomičeskix otnoşenij Rusi XII-XIII vv. M-L., 1963, s. 252-265.*

37 Ribakov B. A. *V. N. Tatişçev i letopisi XIII v.//İstoriya SSSR, 1970, no. 1.*

38 Kuzmin A. G. *Statya 1113 g. v "İstoriya Rossiyskoj" V. N. Tatişçeva//Vesti. MGU. 1972, ! 5.*

39 Lihaçyev D. S. *Mojno li vključit "İstoriyu Rossiyskuyu" V. N. Tatişçeva v istoriyu russkoj literatury?//Russkag literatura. 1971, ! 1.*

yirmi üç kadar hanedana bölünmüştü. Bu hanedanların kimisi Arap, kimisi Berberi, kimisi de kölelerin oluşturduğu Sakalibeye aitti. Fakat Granada⁴⁰ sultanları istisna tutulacak olursa, bunların hiç biri Yahûdiler'i sevmiyordu. Ama Yahûdiler ümitsizliğe kapılmadan, Kastilya kralı VI. Alphonce'a yardım teklifinde bulundular. Alphonce, Kastilya'yı ele geçirdi ve Müslümanlar şehri terkettikleri için, Yahûdiler'i davet ederek, onlara Hristiyanlarla eşit haklar tanıdı. Hatta kültürlü Yahûdiler'den diplomat olarak da faydalandı. Tabii Yahûdiler, bu görevde her zaman da başarılı değillerdi. Nitekim 1086'da Kastilya'nın Yahûdi elçisi Sevilla sultanı Mûtemid'e öylesine küstahça davrandı ki, sonuncusu dayanamayıp elçiyi infaz ettirdi ve tabii olarak bu durum Kastilya ile Sevilla arasında savaşa sebep oldu. Savaş sebebiyle Afrikalı Al-Moraviler ülkeyi istila ettiler ve Zalak önleminde Hristiyanları ağır bir hezimete uğrattılar.⁴¹

Kastilyalılar Toledo'yu terkettikler, fakat 1108'da Ukles'de yeni bir hezimete daha uğradılar. Hezimetin sebebi, Kastilya ordusunun sol cenahını teşkil eden Yahûdiler'in cenk meydanından kaçmalarıydı. Onların kaçışıyla birlikte Müslümanlar İspanyollar'a öyle şiddetli bir darbe indirdiler ki, veliaht prens dahi hayatını kaybetti. Bu olayın tesiriyle öfkeden küplere binen Toledo başpiskoposu Vernardo, bir katliam düzenlediyse de, Kral Alphonce Yahûdiler'e arka çıktı.⁴² 1134'de Kral II. Aragona Ramiro'nun Aragon'un dört büyük şehrinde⁴³ Hristiyan, Yahûdi ve Müslümanları eşit hukuklu sayması, Yahûdiler'i El-Muvahhidûn denilen fanatik Berberiler'in gazabından korumdu.⁴⁴

İspanya'nın Hristiyan kesimindeki etnik durum, Kortes heyeti tarafından 8 Aralık 1812'de engizisyonun sebepleriyle ilgili olarak hazırlanan raporda etraflıca ele alınmıştır. Aynen veriyorum: "Yahûdiler (İspanya'daki-L.G.) kendi dinlerini rahatça yaşıyorlar, kendilerine özgü haklarını kullanıyorlardı. Kendi mahkemeleri vardı. Katolik bir anneden dünyaya gelmiş olmakla Katolikliğe geçerek kanunların himayesinden faydalanıyorlar ve en önemli mevkilere geliyorlardı. Yahûdi kalarak vergi topluyorlar ve ödül bile alıyorlardı. Buna karşı-

40 Müller, *İstoriya islama*, IV/167.

41 Lozinskiy S. G. *İstoriya inkvizitsii v İspanii*. SPb., 1914, III/9.

42 Age., s. 11.

43 Age., s. 6.

44 Age., s. 21.

lık, X. Alphonce'un kanunlarına göre Hristiyanlar, Yahûdiler'in evlerinde hizmetçi olarak çalışamazlar, onlara misafir gidemezler, birlikte yeyip içemezler; Yahûdiler'in yıkandığı banyoda yıkanamaz ve onların hazırladıkları ilaçları alamazlardı... Bunlar, kanunlar ve örflerle birbirinden ayrılmış iki halk idiler, fakat tek millet sayılıyorlardı. *Yahûdiler'in vaftiz olmaları apaçık bir riyakârlıktı!*"

Ya başka türlü mü olacaktı? Bir dine mensubiyet, bir etnosun, bazı haram ve helaller çerçevesi dahilinde asırlar boyunca teşekkül eden dünya görüşünü yansıtır. Üstelik bu haram ve helaller, hem tabii şeyler olarak algılanır, hem de dört dörtlük olarak hazırlanmışlar gibi, tahkik dahi edilmezler. Bu bir davranış kalıbıdır. Her milletin davranış kalıpları, kendisine özgüdür ve kesinlikle başkalarınınkine benzemez.

Bununla birlikte, her ne kadar etnosların bazı davranış kalıpları birbirine yakın ise de, bu halklar süper-etnos düzeyinde aynı davranışları sergilemezler. Yahûdiler, Berberiler ve İspanyollar, passioner gerginlikleri aynı olan veya yaklaşık aynı boyutta bulunan farklı süper-etnoslara mensuptular. Bu gibi hallerde etnik stereotip kalıbı, genellikle hayatiyetini kaybeder.

İspanyol krallarını kullanma teşebbüsü, bilinçsizce seçilmiştir; fakat yukarıda zikredilen raporda biraz geç olarak belirtildiği gibi, tek yönlü sonuç veren bir deney olarak değerlendirilebilir. Belgede Kastilya'nın etnik bütünlükten kimeraya dönüşümünün uzun tamamlanma sürecinden bahsedildiğine göre, yazarlar, "etnik tarih zikzaki"nın sonuçlarının önlenmesi konusunda nasıl bir tedbir alındığını bilmiyorlardı. Bu süreç, tam ikiyüz yıl sürmüş ve Yahûdiler'in, özellikle de Yahûdi kadınların İspanyol asilzâdeleri üzerinde büyük tesirleri olmuştur.

Bu süreç, "İspanyol Balladları" romanında L. Theichtwanger tarafından itina ile işlenmiştir. İspanya, Hazarya'ya dönüşmüştü. Tek farkı, kralların Hristiyanlıktan vaz geçememeleriydi. Çünkü etnogenezin akmatik safhasını yaşayan halk, böyle bir metomorfoza izin vermezdi. Yine de İspanyollar'ın yarı Yahûdi saydıkları Kral Gaddar Pedro, aristokratları ortadan kaldırmayı denemişti.⁴⁵ Bunun haklı bir eylem olup olmadığını kestirmek zor; ancak, iç savaş sırasında Yahûdi cemaati Kral Pedro'yu desteklemişti. Fakat onun 1369'da

45 Age., s. 17-19.

ölümünden sonra İspanyollar güçlenecek ve 1391'de büyük bir katliam düzenleyeceklerdi.⁴⁶ Yahûdiler, bu katliam sırasında vaftiz olmayı kabul etmek suretiyle kudurmuş Hristiyanlar'dan kurtulmayı başardılar. Yine de kendi geleneklerini ve dinî âyinlerini yaşatmayı sürdürdüler ki, böyle bir şey uzun süre gizli kalamazdı. İşte 1478'de İsabella ve Ferdinand zamanında sistematik yalanla mücadele etmek amacıyla engizisyon, yani tehlikeli hastalıkların ilacı icat edilmiştir. Fakat bu konu, şimdilik bizim meselemiz değildir. O yüzden Kastilya'yı orada bırakıp, ana konumuza dönelim.

90. Vladimir Monomah'ın İki Hizmeti

Halk ayaklanması, sadece kabiliyetli bir kumandan değil, aynı zamanda uzak görüşlü bir politikacı olan Vladimir Monomah'ı Kiyef'in altın tahtına ıclatmıştı. Monomah, silah arkadaşlarının ve zengin yabancıların desteğine güvenmektense, kendi halkıyla barış içinde yaşamının daha iyi ve kolay olduğunu anlamıştı. Dolayısıyla Kiyef devletinin politikası tamamıyla tersine dönmüştü. Polovesler'le yapılan anlamsız ve külfetli savaş sona erdirilmiş; böylece batı Poloves federasyonu (S. A. Pletnèva'nın tabiri), muhtariyet hakkını muhafaza ederek Rus toprakları bünyesine dahil olmuştu. Don-ötesi Polovesleri ise, 1111 yılının rövanşı olarak 1116'da Ruslar'ın müttefiki Tork ve Peçenekler'i mağlup etmişlerdi. Bunlar da daha sonra Suzdal knâzlarının müttefiki olacaklardı.

Böylece Ruslar'la Polovesler arasındaki intikam savaşı bitmiş oldu. Ancak, bundan sonraki dönem, Polovesler'in Rus knâzları arasındaki iç savaşlara burunlarını sokacakları dönem olacaktı.⁴⁷ Aslında Dışt-ı Kıpçak'la Kiyef Rusyası çok merkezli bir devletin topraklarıydı. Güneyden Türkmenler-Selçuklular, batıdan ise bizzat Ruslar'dan kaynaklanan beklenmedik bir tehlikenin geldiği bir sırada, bu ittifak her iki halk için de yararlıydı.

Her feodal rejimin düşmanları vardır. Monomah'ın kurduğu düzen de bu konuda bir istisna değildi. Kùskünler II. Svyatopolk'un çevresinde toplanarak, onun silah arkadaşları olmuşlardı. Bunlar yönetimde rol alamadıkları için programları Polovesler'le savaşıyordu.

⁴⁶ Age., s. 21.

⁴⁷ Pletnèva S. A. *Drevneruskiye knâjestva X-XIII vv.* s. 275.

Para problemlerini ise knâzlar, tıpkı German Francone hanedanı imparatorlarının yaptıkları gibi Yahûdi cemaatlerinden sağlıyorlardı. Şehirlerde taraftar bulamadıkları için, zengin Volin şehrini yöneten Yaroslav Svyatoslaviç'i tabii önderleri ilen ederek, Polonya ve Macaristan gibi Batı ülkelerinden destek arıyorlardı.

Babasının sabık dostları olan danışmanların knâza bu yönde bir tavsiyede bulunduklarını söylemek zor; ama onun yaptıkları da aynen böyle idi. Yine de bu konu bizim için fazla önemli değil. Çünkü olaylar, her şeyi ortaya koymaktadır.

Yaroslav Svyatoslaviç, 1111'de Polovesler'le, 1112-1113 yıllarında Yatvaglar'la kahramanca savaşmış; Monomah'ın torunuyla evlenmiş ve görüldüğü kadarıyla Kiyef'in altın tahtına olan sadakatini pekiştirmişti. Bununla birlikte, Kiyef tahtına nisbeten sadakatini muhafaza eden Alman kralı V. Henrich'in düşmanı Macar kralı Kalman (Koloman) ve Monomah'ın kızıyla evli bulunan ve Macarlarla müttefik olan Polonya kralı III. Boleslav'la da dostluğunu sürdürüyordu. German İmparatorluğu, Slavyan ve Macarlar'ı itaat altına almaya çalışmaktaydı.⁴⁸ Savaş, 1110 yılında başlamış ve Çekler Germany'nın hakimiyetini tanıırken, Macarlar ve Polonyalılar doğuda Alman saldırısını püskürtmüşlerdi. Fakat birden... yaklaşık 1117 yılında Macar kralı Kalman, alenen hamile karısı Yevtimiya Vladimirovna'yı,⁴⁹ Yaroslav Svyatopolçîç de Monomah'ın torunu olan hanımını Rusya'ya gönderdiler.⁵⁰ Bu bir ailevî skandal değil, açıkça meydan okumaydı.

Monomah, hemen harekete geçti. Volin knâzı Vladimir, Rus knâzlarının kalabalık orduları tarafından kuşatılmış, fakat Yaroslav muhasaranın 60'ncı günü amcasının affına mazhar olmuştu. Elbette önemli olan bu değil, halkın davranışydı. Kuşatmanın sürdüğü günlerde Volin boyarları knâzlarını var güçleriyle desteklemiş, fakat tehlike geçip, düşman çekildikten sonra, hem boyarlar, hem de halk knâzı terketmişlerdi. Peki, ne olmuştu?

Volin efkar-ı umumiyesi için bu fesadın sebebinin mâlum olmadığı düşünülebilir, fakat barış sağlandıktan ve olayın mahiyeti anlaşıldıktan sonra Kiyef çatışması 1113'de yeniden başlamıştı. Kiyefli-

48 Veber, *Umum Tarih*, VI/371.

49 Paşuto, *Vneşnaya*, s. 167.

50 Solovyev, *İstoriya Rossii*, Kt. I, Cilt II, s. 391-392.

ler gibi Volınlılar da Katolik Avrupa'ya yönelmeye ihtiyaç duymuyorlardı. Hatta knâzları 1118'de, yani düşmanın başarılı bir şekilde püskürtülmesinden sonra Macaristan'a muhacerete mecbur kalmış; bunun üzerine boyarlar, Monomah'ın yedi yaşındaki oğlu Andrey'i tahta iclas etmişlerdi.

Bu epizod, Rusya'da sık rastlanan sıradan bir iç çekişme değildir. Çünkü Polonya ve Macaristan'la savaş çıkmasına yol açacak kadar ciddi dış yankılar uyandırmıştır. Her iki kiralıkda da Rus ve Alman yanlısı gruplar vardı.⁵¹ Yaroslav ise, babası tarafından kurulmuş bulunan “batı yanlısı” gruba öncülük etmeye çalışıyordu. Daha önce sürgüne gönderildiği için ordusu yoktu. 1121'de bir orduyla Çerven şehrine saldırmış, ancak püskürtülmüştü. 1123'de ise Ugor, Çek ve Lehler'den müteşekkil büyük bir orduyla Vladimir üzerine yürüdü. Galiçya knâzları Volodar ve Vasilko ile bizatîhi Macar kralı II. Stephan da (1115-1131) yolda ona katıldılar.

Volınlılar, ölümüne direnmeye hazırdılar, ama onlara ancak bir tesadüf yardım edebilirdi. Şehri teftiş eden Yaroslav, halkı cezalandırmakla tehdit ederek, teslim olmayı teklif etmiş, fakat ani bir saldırıya uğramıştı. Knâz Andrey'in hizmetinde bulunan iki Leh asker, birden çalılar arasından fırlayarak Yaroslav'ı mızrakla karnından vurup, şehre gizlenmişlerdi. Knâzın ölümünden sonra, Kırıl Stephan'ın muhasaranın uzatılması konusundaki müzakerelerine rağmen, ordu dağıldı. Anlaşılan, Rusya'da potansiyel müttefiklerin olmayışı, sefere devam edilmesini cazip olmaktan çıkarmıştı. Böylece Rusya'nın imparatorluğun bir tımarı ve papanın piskoposluk dairesi haline getirilmesi denemesi sona ermiş oldu.

Tesadüfî bir mızrak darbesinin, tarihî bir teması süper-etnos boyutunda değiştirmeye yeterli olduğu elbette düşünülemez; ancak, nadiren de olsa, bazen tesadüfler, tarihî oluşumun seyrini belirler ve bu zikzakların etkileri uzun süreli olur. Bu tür zikzaklar, karşıt güçler birbirine denk olduğu zamanlar ortaya çıkar ve Tanrı'nın takdir-i ilahîsi neticeyi belirler.

1123 yılı da gerçekten böyle bir dönemdi. Papalarla imparatorlar veya Francone'larla Saksonlar arasında devam eden uzun iç savaş, German İmparatorluğu'nu zayıflatmıştı. 1122 yılındaki Vorms konkordatosu, Alman halkının bütünüyle bitip tükendiğini ve artık Do-

⁵¹ Paşuto, *Vneşnaya*, s. 151, 167-168.

ğuya yapılacak baskının sona erdiğini gösteriyordu. İşte, yolların ayrıldığı bir sırada “Hristiyan Dünyası” ile Doğulu Ortodokslar arasında yenilenen savaş ateşi, Karpatlar’ın batısına sıçramış, bu da Rusya’ya ideolojik ve ekonomik yönden güçlenme, aynı zamanda siyasi birlik yoluna girme imkanı sağlamıştır. Monomah’ın oğlu Mstislav’a “Büyük Mstislav” denmesi de tevekkeli değildir.

Rusya, Vladimir Monomah ve Mstislav zamanında, Bizans’ın tarihî müttefikleri olduğunu ve hatta aynı inancı ve hukuku paylaştığını nihai olarak ortaya koymuştur.⁵² Artık Vladimir Monomah’a sadece “Büyük Knâz” değil, “Çar” denilmeye başlanmıştı. Ne var ki, Katoliklerle Ortodoksları bir safta buluşturmak mümkün olmadığı için, sevimsiz “Latinizm” Rusya’da yayılmakla birlikte, ne Volın knâzı İzyazlav’ın Macar süvarilerinden yardım almasını engelledi, ne de din-sizliğinden dolayı herhangi bir muahezeye yol açtı. Ne de olsa bunlar, etnik bir temas değil, dinî ittifaklardı.

Bu yüzdendir ki Vladimir Monomah, haklı olarak, Eski Rusya’nın hem en büyük kumandanı, hem de en etkin politikacısı kabul edilmektedir. Ama ne yazık ki, yaptıkları hiç mesabesindeydi. Polovesler’le yapılan savaşlar, II. Svyatopolk’un knâzlık yıllarında vukû bulmuş, Monomah döneminde ise aksine barış hakim olmuştu. Esasen nihai bir barış sağlanmış değil, aksine “bozkır ateşi” 1116’ya doğru şiddetini kaybetmiş, 1125’de ateş küllenmeye başlamış, 1132’den sonra ise yeni otlar büyümüş ve Rus-Poloves simbiozunun vakti gelmişti.

Hiç bir zafer şansı olmayan düşmana karşı kazanılan zaferle övünülebilir miydi? Ruslar’ın nüfusu 5-6 milyon, Polovesler’inki sadece 300-400 bin civarındaydı. Ruslar’ın çok muhkem kaleleri ve savaşçılar için kaliteli silahlar üreten maharetli ustaları vardı. Yine Ruslar için herhangi bir risk faktörü de söz konusu değildi. Çünkü Polovesler’in arkasında yer alan müttefikleri yoktu. Monomah’ın hizmeti, zayıf düşmana karşı kazandığı zafer değil, 130 yıl sürecek Rus-Poloves birliğinin temelini atan barışı sağlamasıydı. Hiç de önemsiz bir hizmet değildi bu!

Dolayısıyla aralarında Rus müttefiklerin, daha doğrusu Vatikan ajanlarının da bulunduğu Macar-Çek ve Polonya ordularının 1123’de Vladimir-Volın’ı kuşatma altına almasıyla kendini gösteren

52 Age., s. 186.

küçük ezipod, Polab Slavyanları'nın (Uliçler'in) kaderiyle kıyaslandığında kolayca farkedilecek trajik sonuçlar hakkında bir fikir vermiştir. Germany'a'nın bütün şovalyeleri ve passioner gerginliğin akmatik safhasında bulunan İtalyan tacirleri, Yaroslav Svyatopoç'iç'in bitmez tükenmez rezervi idi. Macarlar, Dinyeper ötesine gitmek için sadece yerli rehber ve yerli halkın aracılığına ihtiyaç duyuyorlardı, ama halkla uyum içinde faaliyet gösteren uzak görüşlü Vladimir Monomah, onları bu imkandan mahrum bırakmıştı. Dolayısıyla Monomah halka Bizans'la ittifak, Polovesler ve düşman Batıyla barış programını arzettiğinde, kamuoyu tarafından hiç düşünülmeden, yani önemsiz bir şeymiş gibi kabul edilmişti.

Macaristan, darbe indirme fırsatını elden kaçırmış; Batı yanlısı eski Ruslar, aralarında bölünmüşler; fakat Ortodoksluk, yüzyıl sonra tekrarlanacak olan işgal denemesinden Rusya'yı kurtarmıştı. Sırf bu yüzden dahi Rusya, Vladimir Monomah'a müteşekkir olmak zorundaydı.

Daha önce zikredildiği gibi, savaş Macar topraklarına kaymış; ancak, üstünlük Bizanslılar'a geçmişti. Kral Kalman'ın oğlu ve Monomah'ın Macar kralının Rusya'da sürgünde bulunan hanımından doğan torunu Boris, 1129'da Bizans'a gelmiş ve İmparator Manuel tarafından veliaht prens olarak Macaristan'a gönderilmişti. Kral II. Stephan onu kardeşliğe kabul etmiş ve veliahtlığını tasdiklemişti, ama devlet erkani bu duruma karşı çıkarak, Kalman tarafından gözlerine mil çekilen Prens Bela'yı kiral adayı olarak ileri sürdüler. Stephan ve Boris, Grek ve Polovesler'e; Bela ise, Alman ve Çekler'e güveniyorlardı.

1131'de Stephan ölünce, savaş alevi her yeri sardı. Polonyalılar ve Ruslar, Boris'in yardımına gelmişler, 1133'da Almanlar tarafından kılıçtan geçirilmişlerdi. Saksonyalı Lothair, 1135'de düşmanlarıyla barış aktetmiş, ancak imparatorun 1137'de ölmesinden sonra, Boris'in sabık düşmanları olan Avusturya şansölyesi ve Bohemya dükü, bu olayı Macaristan sınırlarından içeri dalmak için bahane addetmişler, fakat 1146'da ağır bir hezimete uğramışlardı. Boris, İmparator Manuel'den müzaheret gördüğü Bizans'a kaçmış; onun Macarlar'la sürdürdüğü savaşlara katılmış ve o sıralar Macar sancakları altında savaşan Kumanlar'la girdiği bir çatışma sırasında öldürülmüştü. Sizin anlayacağınız, bu knâz, süper-etnik temasın kurbanı olmuştu.

Bu anlatılanlar göz önünde bulundurulursa, Rus toprakları en şanslı olanıydı. Elbette orada da yer yer iç çatışmalar oluyordu, ama bu, abidevi binaların kurulmasına ve önemli eserlerin te'lifine engel teşkil etmiyordu. 1200 yılına kadar Rus toprakları bolluk bereket doluydu; halk kültürlüydü ve hiçbir tehdide maruz değildi. Savaşçı Komnenos hanedanı imparatorlarından bir servet ve muhteşem bir kültür devralan Bizans ise, Rusya'yla müttefik olduğu için onun sınırlarına göz dikmemişti. Batıda Hansa şovalye ve tacirlerinin gücü hayli gelişmiş, ancak Litvanlar, Letonlar, Kurlar ve Estonyalılar sayesinde Rus knâzlığı Alman ve Danimarkalıların saldırganlıklarından masun kalmıştı. Vladimir Monomah tarafından bozguna uğratılan Polovesler, Rus knâzlarıyla dostluk kurmanın yollarını arıyorlar; kabileler halinde Hristiyanlığa geçiyorlar ve o sıralar birçok rakip sultanlığa bölünmüş olan "İslam Dünyası"nın temsilcisi Selçuklular'ın saldırılarını püskürtüyorlardı. Nitekim Gürcüler, Polovesler'in [Kıpçaklar'ın] yardımlarıyla Selçuklular'a karşı zafer elde etmişlerdi. Kurucu David, Kırılçe Tamara ve Georgios Laşa krallığı da, tıpkı Bizans gibi, Rusya'nın müttefikiydi. Rus toprakları ömür boyu güllük gülistanlık olacak gibi görünüyordu, fakat "Rusya'nın Ölüm Destanı" şeklinde adlandırılan XIII. Yüzyıl eserlerinde bu kelimeler yer almayacaktı. Bu satırların müellifi, "tatlı bir sonbahar"dan bahsettiğinin farkındadır.

Konuya biraz açıklık getirelim. XIII. Yüzyıla doğru ilk etnogenez patlamasının ortaya çıkardığı atâlet gücü, eski Rus müellifinin knâzlıklar arasındaki didişmeleri tasvir eden "İgor Alayı Destanı"nda da belirttiği gibi, köpürme halindeydi. İç savaş dediğimiz şey, elbette debeylerin çatışmalarıdır. Bu tür savaşlar her yerde vardı. Mesela Fransa'da baronlar, Suriye'de emîrler, Hindistan'da Rajputlar, Almanya'da Kutsal Roma İmparatorluğu dukleri, Japonya'da Minamoto ve Tairler, İngiltere'de ise kırıllarla veliahtlar arasında. Bu savaşlar, her yerde, ülke ve halk için değişik anlamlar ifade ediyordu, ama sadece XIII. Yüzyıl Rusyasında trajik bir sona yol açmıştı.

Neden? Yoksa başka bir şeyler mi vardı?

91. Büyük Mstislav'ın Mirası

Vladimir Monomah'ın büyük oğlu Mstislav, babasının sadık ve kabiliyetli yardımcılarındandı. Onun iradesi ve mümtaz yöneticilik

kabiliyetleri, sadece Kiyef Knâzlığını yıkılmaktan kurtarmakla kalmamış, Rusya'nın siyasi birliğini de sağlamıştı. 1127'da Mstislav, Polotsk Knâzlığını Rusya sınırlarına katmış, fakat ele geçirilen Polotsklu prensler Konstantinopolis'e gönderilmişti. Vakanüvisin ondan “Büyük Knâz” diye bahsetmesi tevekkeli değildi ve Ortodoks kilisesi ise koyduğu kanunlardan dolayı onu taltif etmişti. Fakat 1132'de öldükten sonra, etnik tekamül güçleri Kiyef Rusyası'nı parçalanmaya doğru itecekti. İç kavgalar çıkmış, kanlı hesaplaşmalar gerçekleşmiş; etnosun değil, ama devletin siyasi çöküş vakti gelmişti.⁵³

XII. Yüzyıl ülüş knâzları, Büyük Mistislav'ın ölümünden sonra kendi knâzlıklarının süveren hakimleri haline geldiler. Çünkü Kiyef'den bağımsız olmaya can atan tebaaları tarafından destekleniyorlardı. Çernigovlu Olgoviçler -II. Vsevolod ve II. Igor,- sırayla Kiyef'in altın tahtına oturdularsa da Kiyefliler tarafından sevilmediler. Komplocular, İzyaslav Mstislaviç'i tahta geçmeye davet ettiler ve halk, 1146'da ordusuyla Kiyef'e gelen İzyaslav'ın tarafına geçti. Esir düşen Igor, bir yıl sonra Kiyef halkı tarafından parçalandı. Momomah'ın meşrû veliahtı olan Suzdal knâzı Yuriy Dolgorukiyy 1157'de zehirlenince, oğlu Andrey 1169'da Kiyef'e girdi. Ordusu, üç gün boyunca, ancak yabancıların yapabileceği bir vahşetle halkı tepeden turnağa yağmaladı.

Passioner gerginlik değil, aksine etnogenезin atâlet safhası için karakteristik olan dizginlenemez içgüdüler, Kiyef Rusyası'nın çöküş tarihinde bu ve benzeri bir çok olayda görülmektedir. Neyse ki sınırlarında güçlü düşmanlar yoktu. Vladimir Monomah tarafından mağlup edilen Polovesler, Rus topraklarını kendi başlarına değil, birbiriyle çekişen knâzların müttefikleri olarak yağmalıyorlardı.⁵⁴ Batı Slavyanları, Almanlar'ın “doğuya yaptıkları saldırıları” durdurmakla meşguldüler. Volga Bolgarları, sırf savaş esiri ele geçirebilmek amacıyla Suzdal ve Murom şehirleriyle sürekli savaş halindeydiler. Bolgarlar, haremlerini doldurmuşlar; Ruslar ise, bütünüyle zararlı çıkmışlardı. Bu tür evliliklerden doğan melez çocuklar meşrû sayılıyorlardı, ama genefond değişimi iki komşu etnosun birleşmesini sağlayamamıştı. Genetik karışıklığa, ekonomik ve sosyal hayat tarzlarının benzerliğine, coğrafi kaynakların monolitliğine, Slavyan ve Bolgar

53 Ribakov, *Kiyevskaya Rus i ruskiye knyazstva XII-XIII vv.*, s. 472 vd.

54 Gumilëv L. N. *Mif i deystvitelnost'/Problemy rekonstrukcii v 'tnografii.* Novosibirsk, 1984, s. 5-24.

halklarının büyük kısmının birbirlerinin din ve dünya dogmatiklerini oldukça sathi bir şekilde bilmelerine rağmen, Hristiyanlık ve İslamiyet, Ruslar'ı ve Bolgarlar'ı birbirlerinden ayırmıştı.

Tuhaftır ama, göçebe Polovesler gönüllü olarak Hristiyanlığı kabul ederken, putperest Yatvaglar ölümü veya ağır esareti tercih edip, vaftiz olmayı reddediyorlardı. Halbuki Ruslar, şiddetli iç savaşlara ve siyasî birliğin bozulmasına rağmen, etnik bütünlüğü muhafaza ediyorlardı. Anlaşılan, burada etnogenezin dışında kültürojenezi de göz önünde bulundurmamak gerekiyor. Bu iki süreç sırtla karın gibi ise de, birbirlerine karşı idantik değildir.

Her ne kadar siyasî yönden parçalanmış halde ise de, X. Yüzyıla kadar Slavyanlığın kendisini bir süper-etnik bütünlük olarak takdim ettiğini hatırlayalım. Halbuki bu iki etnos, henüz IX. Yüzyılda kırılma safhasını yaşamış, sonra durum değişmeye başlamış ve yavaş yavaş muhkem hale gelmiştir.

V-VI. Yüzyıllardaki büyük konsiller dönemi geleneklerinin muhafaza edildiği, kilise âyinlerinin Grek dilinin genel şekline tesir ettiği doğuda, yani Bizans'da, kültür birliğinin temelini itikat teşkil ediyordu. Dolayısıyla Grek şehirlerinde, dogmatik konularda, ahlak, İncil ve diğer teolojik meselelerde sürekli tartışmalar oluyordu. Manevî uygulamalar cemaatlerin ayrılmaz parçasıydı ve bu yüzden Tarasios, Nikephoros ve Photios gibi bazı iyi eğitimli kişiler başpiskopos olabiliyorlardı.⁵⁵

Dolayısıyla Ortodoksluk propogandası yapan Kyrill ve Methodius, Slavyanlar için kutsal kitaplar getirmişlerdi. Verdikleri vaazlarda, bilim ve eğitime ters düşen bir şey yoktu. Slavyanlar bu durumdan memnundular ve Hristiyanlığı kabul etmek suretiyle “barbarlık”tan çıkıyor, Grekler'le aynı seviyeye geliyorlardı. Hristiyanlıkla ilgili gerekli bilgileri öğrenen kabiliyetli Slavyan gençleri, mesela St. Illarion, başpiskopos olabiliyorlar, kilise ve âyin dilini anlayan kendi cemaatlerini eğitebiliyorlardı. Bu yüzdendir ki Hristiyanlık, Bolgar Kırallığı'nda⁵⁶ ve Kiyef Hakanlığı'nda kök salmış, fakat Bavaria'nın saldırgan komşusu Moravia'da hezimete uğramıştır.

Carolingienler zamanında ise Batı Avrupa'da Hristiyanlığın yayılması tamamen başka surette gerçekleşmiştir. Orada Hristiyanlık

⁵⁵ Florya B. N. *Skazaniya o načale slavyanskoy pismennosti*. M., 1981, s. 35.

⁵⁶ Age., s. 51-52.

inancının, ancak maneviyatla keşfedilmesi gereken gizli bir ilim olduğu görüşü hakimdi. Bu düşünce, VIII. Yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Çünkü 794'da toplanan Frankfurt konsilinde âyin dilinin İbranice, Grekçe ve Latince'den herhangi biriyle icra edilmesi mecburiyetini ortadan kaldırmış, fakat bu karar bir süre sonra unutulup gitmişti. Böylece Batıda günlük hayatta ana dilde dua etme geleneği sadece kişisel dua ve dinî propaganda sırasında kullanılmıştır.⁵⁷

Üç dilden herhangi birinin kullanılması mecburiyeti, gerçekten Hristiyanlığın yükselmesine zemin hazırlamıştır. Çünkü İbraniceyi öğrenmek, sadece Yahûdi kolonisinin bulunduğu Müslüman Cordoba'da mümkündü. Grekçe ise hiçbir yerde öğrenilemezdi. Çünkü Bizans'da rafîzi sayılan put kırıcılar iktidardaydı. Yine de IX. Yüzyılın 30'lu yılları başında Alman ruhanileri Moravia'yı Hristiyanlaştırmayı başardılar. Ancak, 846'dan sonra Knâz Rostislav, kendilerine “Hristiyanlığı öğretmesi için” bir başpiskoposun gönderilmesi ricasıyla Bizans'a müracaat etti.⁵⁸

Kyrill ve Methodius'un daha sonraki faaliyetlerinin tarihi, başlarına gelen trajik sona kadar kesinlikle yazılmış değil. Knâz Rostislav'ın yeğeni Svyatopolk, 879'da Methodius ve öğretilerine ihanet ederek, Almanlar'la birleşmiş ve halkını pagan Macarlar'a kurban etmiştir. Ancak her şeye rağmen “Varegler'den Grekler'e uzanan” ana yol üzerinde yaşayan Ruslar, ticaret ve diplomasideki maharetleriyle, hür vicdanlarını sınırlandıran din propagandalarına dirsek çevirmişler; sadece Olga ve torunu Vladimir, bilinçli olarak Grek itikadını seçmişlerdir.

57 Age., s. 26-27.

58 Age., s. 26.

XV. BAŞKA DİNLER, BAŞKA GÖRÜŞLER

92. Eski Tanrılar ve Yeni Şeytanlar

Putperestlik, çok yönlüdür. Hristiyanlık, Kiyef'de hızlı bir zafer kazanmış, Novgorod'da güçlükle yol almış; Slavyan halkın bariz bir şekilde azınlık teşkil ettiği Rostov ve Murom'da ise çok yavaş seyretilmişti. Kiyef Hakanlığı'nın kuzeydoğu kesimlerinin etnik mozaikliği, politeizm, yani aşırı hoşgörölü dünya görüşüne zemin hazırlamıştı. Başka bir deyişle bu halk, sadece kendi kabile tanrılarına değil, komşularınıninkine de saygı gösteriyor, belki de yardım ediyordu.

Bu tür politeizm, Khaldeliler'in, Aramiler'in ve Yahûdiler'in kendi tanrılarının yanı sıra, sırf yardımlarını sağlamak ve kendi taraflarına çekmek amacıyla komşularının baal, moloh ve astartelerine de tapıkları eski Yakın Doğu'da mevcuttu. İşte genoteizm, yani kendi tanrısına tapınma olayı da o zaman başlamıştır. Sadece bazı peygamberler, birçok düşman edinme pahasına tek tanrıcılığı savunuyorlardı.¹ Benzeri manzarayı Eski Rusya topraklarında da görmek mümkün. Kimliği belirsiz bir XIV. Yüzyıl yazarı, çifte inançlıların “Hristiyan olmadıklarını; ancak, Perun, Hors, Mokoş, Sima, Regla ve Vilo gibi toplam yirmi tanrıya inandıklarını” belirtmekte ve “Onlar, ateşe tapıyorlar ve tapıkları bu tanrıya da Svarojitse diyorlardı” demektedir.² Bu bilgiler, burada bir Olimpüs panteon hiyerarşisi değil, aksine yarı unutulmuş bazı geleneklerin eklektik telifinin söz konusu olduğunu göstermektedir. Perun, XIV. Yüzyılda Christ'le savaşıyor bir tanrıdır.³ Hors, güneş demektir (Farsça Hurşid) ve eski Mitraizmin

1 Turayev B. A. *İstoriya drevnego Voktoka*. T. II. SPb., 1913, s. 92-104.

2 Gumilevskiy F. *İstoriya tserkvi*, s. 45.

3 Perun'un en son hamisi büyük Litov knâzı Olgerd idi; fakat onun oğulları ve yeğenleri vaftiz olmuşlardı. (Age., s. 40-43).

mirasıdır. Vilo, mevtaların ruhlarıdır, ama XI-XII. Yüzyılda tapınılmış olmasına rağmen diğerlerinin ne olduğu bilinmiyor.

Bunlar, “yükseklerde olup biten kavgalardır”, fakat “aşağıya”, bizim dünyamıza inerek maddileştiler. Kiyef, Çernigov ve Novgorod'da St. Sophia Kilisesi'nin altın kubbesi yükselirken, Çud topraklarının uç kısımlarındaki Rostov'da sürülerin ve geniş meraların hamisi Velas'ın putu dikiliyordu. Velas, Mitra kültüne ait bir tanrıydı. Theodor ve Illarion adlı Hristiyan piskoposlar, Meryalar'ın zulmünden dolayı Rostov'dan kaçmışlardı. Theodor, sadece Slavyanlar'a ait Suzdal şehri civarındaki köylerde başarılı olabilmış; kaçan piskoposların halefi Aziz Leontiy, propaganda yaparken yakalanmıştı. Leontiy, uzun bir işkence döneminden sonra 1070 yılı civarında öldürülmüş; onun halefleri Aziz İsa ve mübeşşir Avraamiy ise pekçok Merya'yı hristiyanlaştırarak büyük bir başarı elde etmişlerdi.

Slavyanlar, Hristiyanlığı hayli gönülsüz bir şekilde benimsemişler; hatta Vyatiçler, XII. Yüzyıl başlarında, misyoner Kukşa'yı öldürmüşlerdi. Güneydoğu kesimlerinde tek Hristiyan şehri Kursk idi. Mtsensk, Bryansk ve Kozelsk şehirleri ise putperestliği muhafaza ediyorlardı ve ancak XII. Yüzyıl ortalarına doğru din değiştirmişlerdi.

Hristiyanlığın, sadece inatçı putperestlikle değil, aynı zamanda Büyük Bulgar'dan gelen Müslüman mübeşşirlerle çektiği Murom'da durum daha da çetrefildi. Sadece 1092'ye doğru Murom civarında Spakskiy Manastırı kurulmuş ve daha sonra Çernigov knâzları sülalesi şehirde hakimiyet sürmeye başlamıştır. Ancak, Mordva civarı, Hristiyanlığa karşı adavetini sürdürüyordu.

En nihayet, Biarmiya veya Büyük Perm topraklarında yaşayan Zavolotskaya Çudlar'ın kuzeyindeki Yomal kalıntıları, Norveçliler ve Novgorodlular'a karşı korunmuşlardı. 1318'e kadar putperestlik kendini Hristiyanlığa karşı korumuş; her şey ancak XIV. Yüzyılda değişmiş ve kurban edilen eski köylerin yerinde “Kutsal Rusya” doğmuştur.

XI. Yüzyılda Hristiyanlık, âniden, beklenmedik yeni bir düşman edildi. Büyücülerin öğretisi, XIV. Yüzyıla kadar Kuzeydoğu Rusya'da varlığını sürdüren senkretizmden farklıydı. İlk volhovlar (büyücüler) 1024'de Suzdal'da ortaya çıktılar. O sırada meydana gelen bir kıtlık olayına kadınların sebep olduğunu ileri sürmek sure-

tiyle halkı onlara karşı kıstırtıyorlardı. Volhovlan, bilahere aynı propagandalarla 1077-1078'de Rostov'dan Beloozera'ya (Akgöl) kadar gelerek pekçok kadını öldürdüler. Son icraatlarını 1223'de Novgorod'da olmuş, fakat halk tarafından yakalanarak yakılmışlardı. Halbuki aynı halk, XI. Yüzyılda büyücülerini knâzlara karşı korumuştı.

Büyücülerin inanç prensipleri Boyar Yan tarafından yazılmıştı. Büyücülere göre “Tanrı yıkanırken, bir bezle keselendi ve sonra onu yeryüzüne attı. Daha sonra Şeytan (muhtemelen bu bezden,-L.G.) insanı yarattı, tanrı da ona ruh verdi”⁴ “Sizin tanrılarınız kim?” sorusu karşısında ise büyücüler, ikona üzerindeki çizgileri gösteriyor ve bu tanrıların kendilerine sırları açtıklarını ileri sürüyorlardı.

1253'de Rubruck'un Moğolistan'da rastladığı sahte bir rahibin vücudun (yani maddenin) Şeytan tarafından yaratılmış, ruhun ise o vücut içine tanrı tarafından konulmuş olduğuna inanması şaşırtıcıdır.⁵ Diğer düalist görüşlerden ayrılan bu düalizm, ta Maniheizme, daha doğrusu Bogomilizme kadar dayanır; fakat naturalist kültürle ve hatta atalar kültürle kıyaslanamaz. Hayır, bu, psikolojik açıdan düşünülmüş ve tebellür etmiş bir anti-sistemdir; fakat Şeytanın tanrının hükmüne sadıkane hizmet ettiğini ileri sürerek monizm pozisyonunda kalan engizisyon hakimi Sprenger ve İnstitoris'in icraatlarını dayandırdıkları mantıkla ilgisi yoktur.⁶

93. İkili İnanç

Bizans kültürü, yani Hristiyanlık ve yazılı eğitim, XI. Yüzyıldan sonra savaşıcı putperestliğin, başka bir deyişle Novgorod ve Rostov bölgelerindeki büyücülerin açık muhalefetini kırmıştı; ama bu durum, sadece şehirler ve muhkem manastırlar için geçerliydi. Kendi dini, kültü ve tanrıları olan halk ise, yabancı bir dinî öğreti karşısında boyun bükmeye yanaşmıyordu. Gerçekten de halkın birden fazla tanrısı olduğu ve bunların hiç biri bir diğerine benzemediği için, Hristiyanlığın putperestiğe karşı verdiği ideolojik mücadelenin âki-beti önceden belliydi.

4 Gumilevskiy, *İstoriya tserkvi*, s. 53.

5 *Puteşestviye v vostožnıya strani Plano Karnini i Rubruka*, s. 157.

6 Sprenger Ya. i İnstitoris. *Molot vedm*, s. 159-161.

Hristiyanlık, planlı bir teşkilata sahipti. İktidarın desteğinden faydalanıyordu ve salıklarına, kendi etno-politik sisteminin, yani Vladimir Monomah ve oğlu Mstislav tarafından kurulan monolit devletin bünyesinde yükselen ve itibar peşinde koşan Rus passionerlerini besleyen dünya kültürüne sızma imkanı veriyordu. Ancak, psişik yönden uyumlu, belli bir kültür seviyesine sahip sıradan Slav-yanı ilgilendiren tek şey, fal bakmak, gece felaketlerinden uzak durmak, ormanda sürüsünü rahatsız etmemesi için orman devleriyle uzlaşmak ve ataların ruhlarıyla-ifritler iyi geçinmekti. Dolayısıyla Hristiyanlık, Eski Rusya'da başarılı olmakla birlikte, baştaki yönetim tarafından da benimsenmiş bulunan eski dünya görüşüyle başedemezdi. Nitekim Rus azizleri dahi, dinî prensiplerinden kesinlikle taviz vermemelerine rağmen, İncil'de Şeytan ve cinlerden bahsedildiği için, kötü güçlerin varlığına inanıyorlardı. Putperestliğe, yani halk inançlarına karşı verilen bu mücadelenin sonucu, her ne kadar bütünüle semeresiz değilse de, oldukça sönüktü.

Burjuva kesiminin, Slavyan paganizminin nikbin bir dünya görüşü olduğu yönündeki sıradan iddiası, gerçek olmanın çok ötesindedir. Hatta aptalca bir görüştür! B. A. Ribakoff, “putperestlik” kelimesinin altında keyfi olarak üç farklı kültün yattığını şaşırtıcı bir şekilde ispat etmiştir. Bunlar, canlı insanlara düşman olan atalar, yani vampir ruhlar kültü⁷; muhtemelen Mitraizmin başka bir varyantı olan tabii ruhlar kültü ve IX. Yüzyılda Baltık Denizi havzasında yeniden yapılanan Perun kültüdür. Sonuncusu, Litvanya'daki savaşçı ve göçebe Varegler, Pruslar ve Polab Slavyanları arasında yaygındı.⁸ Bu kült, Rusya'da kendisinden çok daha eski olan Hristiyanlık karşısında tutunamamıştır. Çünkü Gotlar IV. Yüzyılda Hristiyanlığı kabul etmiş, Batıda ise Svyatovit Mabedi XII. Yüzyıl sonunda Almanlar tarafından yıkılmıştı. Dolayısıyla, IX-XI. Yüzyıllar arasında oynadığı rol pek küçümsenecek ölçüde değilse de, Perun kültü, Doğu Avrupa tarihinin bir epizodudur.

Gerçekten iyimser bir din olan ve Çin Seddi'nden Atlantik Okyanusu'na kadar yayılan Mitraizm, yerini Hristiyanlık, İslamiyet ve teist Budizme bırakmıştır. Onun tarihi, şimdilik bizi ilgilendirmeyen başka bir konudur. Henüz çözülmemiş bulunan ve görüşüne göre de dört dörtlük bir şekilde halledilemeyecek olan eski inançlar mesele-

7 Ribakov B. A. *Yazıçevstvo drevnix slavyan*. M., 1981, s. 15-17.

8 Age., s. 19 ve 25.

si, çok daha önemlidir.⁹ Ama bu meseleyi çözmek, kolay iş değildir. Neden mi?

X. Yüzyılda Doğu Avrupa halkı karışıkta, ama Kiyef knâzlarına fetih yoluyla ele geçirilen devasa boyuttaki toprakları birleştirme imkanı verecek kadar da gayr-ı aktif idi. Fin, Ugor, Balt ve hatta Slavyan kabilelerinin karşı koyma kabiliyetinden yoksun oluşu, bunların büyük kısmının birbirine geçmiş eski etnogenez bâkiyeleri olduğunu göstermektedir. Yani mecazi anlamda bunlar, çocuk değil, yaşlı nesillerdi. Hatta en gençleri -örneğin Radimiçler ve Vyatiçler- hiç yoksa 800 yılı geride bırakmıştı ve 1000 yıllık inkübasyon dönemi de cabasıydı. Dolayısıyla, kesinlikle orijinal olmayan dünya görüşleri, bir bütün olarak ele alınabilecek şekilde birbirine benzemeye, esasen mozaikleşmeye başlamıştı.

Hristiyan yazarlar, sayısız dillerin ortaya çıkışını Babil kulesinin yıkılmasına ve dillerin birbiriyle kaynaşmasına hamlederler.¹⁰ Kurulan binanın muhkem olması arzusu, sanki folklorcu ve etnoğrafların “temel atma kurbanları” dedikleri şeyin ortaya çıkmasına yol açmıştır. İnsanlar şatoların ve şehir kalelerinin temellerine canlı canlı gömülüyorlardı.¹¹ Bizim köylülerimiz bile henüz XIX. Yüzyılda bir ev yaparken yahut yeni bir köy kurarken, yer tanrıları şerefine horoz, kuzu veya başka bir hayvan¹² kesiyorlardı.¹³

İnsan bunları okurken, “masum canlıların öldürülmesi”ne son vermek amacıyla canlı kurban edilmesini yasaklan Roma İmparatoru I. Theodosius'u rahmetle anası geliyor. Yine de bizim atalarımız bu konuda Grek ve Romalılar'dan bir adım öndeydiler. Çünkü onlar, “temel atma kurbanı” olarak çocukları seçiyorlardı! “Novgorod hakkında şöyle bir rivayet anlatılır: Slavyansk ıssızlaşıp yeni bir şehir kurma ihtiyacı doğunca, yaşlılar, eski âdetlere binaen güneş doğarken dört bir yana adamlar çıkarıp, karşılarına ilk çıkan canlıyı ya-

9 Vetlovskaya V. Y. *Tvorčestvo Dostoyevskogo v svete literaturnix i folklor-nix paralleley*. “Stroitel'naya jertva”//Mif-folklor-literatura. L., 1978, s. 103.

10 Frezer Dj. *Folklor v Vethom zavete*. M., L., 1931, s. 137-138.

11 Zelenin D. *Totem-derevy v skazaniyax o obryadax yevropeiskix narodov*. M-L., 1937, s. 3.

12 Nikiforovskiy M. *Russkoye yazıçestvo*. SPb., 1875, s. 38.

13 Afanas'yev A. N. *Poetiçeskiye vozzreniya slavyan na prirodu*. T. 2. M., 1868, s. 83.

kalayıp getirmelerini emrettiler. Yola çıkanlar, bir çocuğa rastladılar ve böylece onu daha sonra Detinsi (Çocuk) Kalesi denilen kalenin temeline diri diri gömdüler.”¹⁴ Bu tür tuhaf gelenekler, Germany ve Britanya'da da vardı.¹⁵ Rusya ve Bolgarya'da ise henüz XIX. Yüzyıla kadar vaftiz olmamış çocukları izbe eşikleri altına sakarlardı.¹⁶

Unutulmuş bir dinin yankısı olan bu tuhaf inanç, galip bir ihtimalle eski satanist kültlerden biridir. Sanırım aydınlanma çağında herhangi bir yeri yok gibi görünüyorsa da, siz onu bir optimistin sıradan bir hatası kabul edin.¹⁷

94. “Efsun Ruhları”

Hristiyanlık, Kiyef Rusyası'nda güçlkle tutunabilmiş, fakat Kiyef knâzlarınca fethedilen Slavyan kabilelerinde daha da zor anlar yaşamıştır. Gerçi Vladimir Monomah, Slavyan putperestleri Vyatichler'e karşı askerî bir zafer kazanmıştı, ama manevî, daha doğrusu ideolojik zafer, ancak XIV. Yüzyılda nasip olacaktı. Kelimenin dar anlamıyla bizzat Rusya'da (Kiyef, Çernigov ve Pereyaslavı) ikili inanç uzun süre varlığını sürdürmüştür. Christ âşıklarından birisi şöyle yazıyordu: “Çifte inançla yaşayan; Perun, Hors ve diğer tanrılara inanan bir Hristiyana tahammül edemiyorum.”¹⁸ Gerçi Hristiyan misyonerler ve knâzlar, Perun'a tapanlar (dua edenler) ve Hors'a yakaranların (âteşgideler) defterini dürmüş, kadınları kötü ruhlara kurban eden satanist volhovların işini bitirmişlerdi; ama kadim ölü ruhlarına tapınma kültü, XX. Yüzyıla kadar varlığını sürdürecekti.

Bu ruhlar (ifritler), canlılardan çok şey de istemiyorlardı. İstedikleri, sadece mübarek perşembe günleri bir sofraya hazırlanması, temiz

14 Vetlovskaya V. Y. *Toverçestvo*, s. 104.

15 Veselovskiy A. N. *Iz istorii literaturnogo obşçeniya*. SPb, 1872, s. 305-307.

16 Afanasyev A. N. *Poetiçeskiye*, T. 2, s. 113; M., 1869, s. 237, 799.

17 V. Y. Vetlovskaya'nın adı geçen eserinde N. A. Nekrasov'un “onun temeline kan akıtılınca bina sağlam oluyordu” diye yazarken putperestlik damarının kabardığına, F. M. Dostoyevski'nin ise ona cevaben bütün dünyanın nimetleri verilse dahi bunun masum bir bebeğin kanının akıtılmasına değmeyeceğini belirttiğine işaret edilmektedir.

18 Galkovskiy N. *Borba hristianstva s ostatkami yazıçevstva v Drevney Rusi*//Zapiski Moskovsgkogo arxeologiheskogo instituta. T. X *ııı*. M., 1913, s. 1.

havlular konulmuş sıcak bir hamamın hazır edilmesi idi. Gerçekten de bu insanlar hamamın tabanına kül serpiyorlar, ertesi gün bu kül-ler üzerinde tavuk izine benzer izler görüyorlar ve bundan hazırlanan banyonun mütevaflar tarafından ziyaret edildiği sonucunu çıkararak “ruhlar bize yıkanmaya geldiler” diyorlardı. Azizlerin de ruhların geldiklerine inandıkları düşünülebilir, ama en enteresan tarafı, bu konuda hiçbir şüphelerinin olmamasıdır. Bir hamam ifritler için hazırlanıp, buğulandıktan sonra insanlar oraya ertesi güne kadar uğramıyorlardı. Tabii bütün bu âyin törenleri, kesinlikle zahmet sayılmıyordu.

Ruhların davet edildiği sofranın da mükemmel olması gerekiyordu: Bir güğüm süt, bir tepsi dolusu et, ayran, ekmek ve tuz. Bunların hepsinin evin tavan arasına konulması, en makbulü ise elden geldiğince bu işin gizlice yapılmasıymış. Ruhlar, son derece memnun olurlar ve şöyle derlermiş: “Biz Bolgarlar’a misafir olduk; Kıpçaklar’a konuk olduk; Çudlar’da, Vyaticler’de, Slovenler’de ağırlandık; başka ülkelerde de bulunduk; ama böyle lutufkâr, böyle namuslu, böyle itaatkâr insanlar görmedik.”¹⁹

Hristiyanlar ise iblis ruhlarına saygı duyuyorlar ve takdim ettikleri kurbanları eğitimsiz (cahil veya kusurlu) kişilerden seçiyorlardı. Ama bizi başka bir şey ilgilendiriyor: Putperestlik gibi ortak bir ad altında topladığımız farklı kültürler. Sadece Mengü Mavi Gökyüzüne-Tengri’ye tapan Polovesler, Bolgar Müslümanları ve Finler (Çudlar) değil, aynı zamanda Slavyan kabileleri de -Novgorod Slovenleri ve Vyaticler- Hristiyanlıkla hiçbir şekilde telifi mümkün olmayan özel kültlere sahiptiler. Dolayısıyla katı bir sisteme, yani iktidar tarafından desteklenen bir kilise teşkilatına sahip olan Hristiyanlık, zaferden zafere koşuyordu.

Ne var ki, takriben XIII. Yüzyıla ait bulunan “Sahte Peygamber Üzerine” adlı eserde de belirtildiği gibi, kilise hadimlerinin büyük bir kısmının sadakatsiz oluşu yüzünden bu hareket yavaşlayacaktı.²⁰ Her ne kadar bu kitap derleme ise de,²¹ hoş almayan şeylerin, özellikle de Hristiyanlığın getirdiği yasakların gözetilmemesinin aynıyla teşhisidir. Falcıların el üstünde tutulmaları, sefahat âlemlerinin art-

¹⁹ Age., s. 5-7.

²⁰ Age., s. 56.

²¹ Çünkü “İoannes Zlatoustun İşleri”nde de benzeri şeyler anlatılmaktadır. T. 8, kt. 2, s. 706.

ması, ilk bakışta Rusya'da XIII. Yüzyılda geçerli olan dünya görüşünün bir kriz dönemi yaşadığını, ateizmin de Hristiyanlığa rakip olduğunu göstermektedir.²²

Obskürasyon safhası genellikle yavaş seyrederek. Orada burada, başlangıçta kolayca tedavi edilebilen, sonra sosyal bünyeye derinlemesine yayılan ve sonunda onu felç eden illetlerin belirtileri durumundaki marazi semptomlar ortaya çıkar. Bir devlet sisteminde birkaç kültün, yani davranış kalıplarının mevcudiyeti, özellikle passiyoner gerginliğin düştüğü anlarda asla sosyal sistemlerin güçlenmesine imkan tanımaz. Yine de kök salan Hristiyanlığın kimeraların doğuşuna yol açmaması, Rusya için bir şanstı. Çünkü Hazar Hakanlığı bu yüzden son nefesini vermişti. Peki, acaba Rusya'da neden kimeralar oluşmamıştı?

Etnik temas düzeyinde Hazar ve Kiyef hakanlıkları arasındaki fark, Hazarya'ya yabancı insanların gelmesi, Rusya'ya ise yabancı fikirlerin akın etmesiydi. D. S. Lihaçyeff bu tür etno-kültürel temasa “transpalantasyon”, yani görüşlerin, bilgilerin, kavramların ve disiplinlerin -ama asla insanların değil,- ekilmesi adını vermektedir. Kiyef Sophia'sına gelen ve orada bazı enstitüleri işgal eden kimi Grek üstadları, uzun süredir Hristiyanlığı kabul etmiş bulunan hayli zeki Rus kitleleri arasında kaybolup gittiler. Ruslar'ı eğitmek kolaydı; fakat kabilevi bağlar, her tür faaliyeti daha da kolaylaştırıyordu. Başpiskoposlar ve ruhaniler kadar büyücüler, efsuncular, üfürükçüler, savaşçılar, tacirler ve knâzlar da yerli insanlardı. Hristiyanların ve putperestlerin etnik oluşumu senkronikti ve dolayısıyla bir sosyosfer olayı olan senkretizm, tabii etnogeneze sürecine tesir etmiyordu. Passionerliğin genel düşüşü, önce din savaşlarının şiddetini azaltır, arkasından da karşılıklı tahammül kapısını açar. Nitekim putperestlik ve Hristiyanlık Rusya'da yan yana gelişmiş; ikili inanç denilen, fakat karşılıklı zıtlaşmanın olmayışı sebebiyle asırlarca tutunabilen nevi şahsına münhasır bir ideoloji ortaya çıkmıştır. Sadece ruhlara iblis denmeye başlanmış, ama Slavyanların hayat ve dünya görüşleri hiç değişmemiştir.

Belki de öyle değildi; Grek inanç ve kültürünün benimsenmesi, sistemin kısmen karmaşık hale gelmesine yol açmış, yani ihtiyaç faz-

22 “.. vaftiz olanlar dahi Christ'e inanmıyorlardı” (*Borba hristianstva* , s. 67)

lası enerji dürtüsü rolü oynamıştır. XII. Yüzyılda Almanlar, putpe-restliğin yorulduğu yerde, -Polab Slavyanları'nda- galip gelmiş; muhkem sistemlerin mevcut olduğu yerlerde,- Rusya, Polonya ve Çekoslavakya,- ise Alman saldırısı durdurulmuştu. Böylece “efsun ruhları”, fazla olmamakla birlikte, Slavyan etnogenezi için olumlu bir rol oynamıştır. Dolayısıyla kilise taraftarları, bir noktada satanizmi andıran kanlı kurban sunma âyinlerini benimseyen kültleri ortadan kaldırdıktan sonra rahat etmişlerdi.

Halkın günlük ihtiyaçlarıyla ilgili meselelerde ise yine büyücülere müracaat ediliyor, bazı önemsiz hastalıkların tedavisi gibi kimi konularda da amaca ulaşılıyordu. Ancak o zamanın doktoruna büyücü değil, bazı özel tedavi yöntemlerini bilen kişi anlamında üf-rükçü deniliyordu.

Kilise, büyücü ve falcılara karşı daha sert davranıyordu. Çünkü iblislerin varlığı kesin kabul edildiğinden, onlarla temas kurmak hem bir üstünlük, hem de çift inançlılık olarak algılanıyordu. “Kim herhangi bir iş için büyücüye müracat ederse, katlamalı cezaya çarptırılacak; önce kırk gün keffaret orucu tutacak, günde 300 defa secde edecek, daha sonra iki yıl ekmek ve su ile beslenecektir. Çünkü o, Tanrı'nın inayetini bir yana bırakmakta ve büyüye inanıp, cinlerden medet umarak onlara gitmektedir.”²³ Cezalandırma şekli açık; ama Fransa ve Almanya'da aynı suçu işleyenleri kara kazanların beklediğini hatırlayalım.

Unutulmuş kültürlerin mirası olan günlük inanç ve âdetler, ortodoksizm, skolastisizm, pozitivizm ve bilimsel ateizme rağmen işte böyle varlığını sürdürüyordu. Günümüzün geçmişten tek farkı, sadece büyücülere ekstrasens denilmesidir.

* *
*

Satanizm, formasyon ve medeniyet seviyesine bağlı olmayan sürekli bir olgudur. Bir kadının, Moskova'nın Novadeviçya mezarlığındaki bir yakının mezarını ziyaret etmek için iş yerinden izin istemesi âdettendi. Bir defasında kadının biri, yönetimden izin aldıktan sonra, erkenden kalkmış, bir demet çiçek satın almış, sabahın alaca karanlığında şehri bir baştan bir başa katederek mezarlığa gelmiş.

23 “Pravila svyatix otets” (Bkz. Proxorov G. M., Rozov N. N. *Prečen knig Kirilla Belozerskogo*//TÖRL. XXX ç. L., 1981, s. 376-377).

İzin kağıdını gösterip, mezarı aramaya başlamış, ama yolunu kaybetmiş. Karşısına bir vatandaş çıkmış. Kadın ona yolu sormuş. Adam da izah etmiş, ama yanlış bilgi vermiş. Bu defa kadın “Henüz ortalık alaca karanlık, ben ölülerden korkarım” diyerek kendisini mezara kadar götürmesini rica etmiş. Adam, kadını tam bir nezaketle yol ağzına kadar getirmiş ve birden omuzuna dokunarak sormuş: “Söylesene bana, insanlar bizden neden korkarlar?” – “Ah!..”

Bu bir masal mı, yoksa gerçek mi, pek önemli değil. Okuyucudan ricam, kendisini bir an için bu kadının yerine koyması. O zaman anlayacaktır “satanizmin” ne olduğunu. Elbette bu masalların gerçeklerle ilgisi yok. Aksine etnoğrafya denilen bir bilim dalı var. Biz XX. Yüzyıl insanlarını bir cedde, onları da bir cedde, kısacası bütün insanlığı bir ataya bağlayan bir ilim dalı. Etnoğrağya, hümaniter bir bilimdir. Bu bilim dalı, sadece gerçekte olanları değil, insanın algıladığı ve davranışlarını ona göre ayarladığı şeylerden de bahseder. Yukarıda anlatılan olaya ise, ücret karşılığında çalışan bir sendika üyesi dahi kayıtsız kalır.

95. Yalnızlık

Demek ki, birbiriyle uzlaşmaz iki dünya görüşünün, müsamaha sayesinde normal hayatta trajik sonuçlara yol açmaması, fazla passiyonerlik enerjilerini harcamış yaşlı etnoslar için geçerlidir. Farklı görüş ve zevklerin varlığı, çift inançlı insanların toprağı sürmelerine, kuleler bina etmesine, kılıç ve yelme yapmasına engel teşkil etmemektedir. XII. Yüzyıl Rusyası, zengin, kültürlü, nisbeten kalabalık bir ülkeydi. Knâzların karşısına dikilen siyasî problemler ise öyle basit şeylerdi ki, Konstantinopolis'de sadece ortodoksluk değil, aynı zamanda diplomasi de öğrenen boyar ve başpiskoposların yardımıyla kolayca halledilebiliyordu. İşte böyle bir ülkede ilim gelişebilirdi.

Ama, madem her şey böyle güllük gülistanlıktı da, neden aradan bir asır geçmeden Eski Rusya dünya siyasî haritasından silindi?

Etnosların hakim ideolojilerinin birbirine yakınlığı ve hatta idantıklığı, aynı kültür kanaviçesinden çıkmış olsalar bile onların birbirleriyle kaynaşmalarını gerektirmez. Hristiyan olmak, Bizanslıları Ruslaştırmadığı gibi, bu iki ulusu karşı karşıya bile getirmiştir. Örneğin Karadeniz uğruna yapılan savaşlar, XI. Yüzyılda sona ermiş;

Vladimir Monomah'ın 1116'de Tuna ağzındaki eski Ulic topraklarını istirdat teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Üstelik orada silahlı çatışmaların olup olmadığı veya Voyvoda İvan Voytişiç'in Greklerin kendisinden çok daha güçlü olduğu hükmüne vararak savaşmadan geri çekilip çekilmediğini tesbit etmek de zor.

Kiyef Hakanlığı Rus topraklarını birleştirmekten vazgeçtiğinde, prensliğin başında bulunanlar Avrupa koalisyonlarında yer almaya başladılar. 40'lı yıllarda Kiyef, Bizans'a karşı Macarlar'la ittifak akdederken, Galiç ve Rostov-Suzdal knâzlıkları, Kiyef ve Macarlar'a karşı Bizans'ın yanında yer aldılar. Halbuki 60'lı yıllarda Kiyef Bizans'la ittifak ederken, Galiçyalı Yaroslav Osmomisl, Macarlar'la birlikte meşhur maceraperest Andronikos Komnenos'u destekledi. Elbette bunların hepsi birer diplomasi oyunuydu ve asla kültürel bağların kopması anlamına gelmiyordu. Mesela Athos'da Rus rahipleri yığılırken, Konstantinopolis'de de bir Rus mahallesi oluşmuştu. Ruslar ve Grekler, dostça, ama birbirlerine karışmadan yaşıyorlardı.

Komnenoslar dönemi, Bizans'ın altın çağı olarak kabul edilir. En azından dıştan bakıldığında öyleydi. Sürekli zaferler kazanılıyor, kültür durmadan geliyordu. Haçlı seferleri tarihçilerine göre Konstantinopolis dünya nimetlerinin 3/4'nü tekeline almış, kalan dörtte birlik kısmı ise diğer ülkelere dağılmıştı. Ama etnoloji açısından her şey çok berbat. Üç büyük Komnenos, zafer üstüne zafer kazanmış ve yığılan servet sayesinde ihtişamlı günler yaşamışlardı. Onlar, sınırları korumak için kendi vatandaşlarını değil, paralı Vareg ve Frankları kullanmışlar; süvari birliklerinde ise Peçenek ve Kumanlar'a yer vermişlerdi. Tabii deniz filoları da Ceneviz ve Pizahlılar'a emanetti. İmparator Manuel'in çevresini Fransız şövalye ve hanımefendileri sarmıştı. Hatta imparatoriçe dahi Maria Antiochia adlı bir hanımefendiydi.

Dolayısıyla XII. Yüzyıl sonlarına doğru Rusya'nın Bizans'la olan ilişkileri biraz farklıydı. Ceviz kabuğunu doldurmayacak bir mesele yüzünden hırlaşıyor, imkansız bir konuda da dost oluveriyorlardı. Hissî bir temastan çok spekülâtif ilişkiler söz konusuydu ki, bu da her iki tarafta da passioner gerginliğin düşmesinin tabii bir sonucuydu.

Angeloslar döneminde durum daha da kötüydü. Bu kabiliyetsiz yöneticiler, sadece Bolgaristan'ı değil, saygıdeğer Slavyan Ortodokslarını da harcamışlardı. XIII. Yüzyılda Grek-Rus ortak görüşünden geriye sadece 1204'de yok edilen kültür hatıraları kalmıştı.

Ruslar'ın kendileriyle aynı dinî inançları paylaşan Gürcüler'le kurdukları temaslar, biraz farklıydı. 1185-1186'da Kraliçe Tamara'yı, Andrey'in oğlu Bogolubskiy Yuri'ye vermişlerdi. Fakat Andrey'in oğlu Yuri, biraz kaba olmakla birlikte enerjik, kabiliyetli, cesur ve istidatlı bir kumandandı. Tabii olarak doğululara has bir özelliklikle biraz da alkolikti. Tamara, bu adama tahammül edemedi ve pekçok servetle birlikte Konstantinopolis'e gönderdi. Ama Yuri, paraları çarçabuk erittikten sonra Erzurum yoluyla Gürcistan'a dönerek, isyan bayrağını açtı. Neredeyse Gürcüler'in yarısının onun yanında yer alması şaşırtıcıdır, ama sanırım onlar prensi kendi haklarını savunan bir kişi olarak görmüşlerdi. Fakat Tamara galip geldi. Yenilgiyi kabul eden Gürcü prensler, Yuri'yi teslim ettiler. Yine de Tamara onu serbest bırakarak, Rusya'ya gitmesine müsaade etti. Ne var ki bu defa Suzdal knâzları isyan ederek, Yuri'yi istemediler. Bunun üzerine Yuri de bir Poloves hatunuyla evlenip, 1193'de Arran'a geldi ve atabekin yardımıyla tekrar Gürcistan'a girdiyse de, bir daha kendisinden haber alınamadı. Etnik temas gerçekleşmemiştir.

Aralarında Slavyan Polonyası da bulunan Roman-o-German Katolik ülkeleriyle olan durum daha da çetrefilleşmişti. Çünkü burada, yukarıda belirtilen siyasî ittifaklara rağmen, etnos düzeyinde bir dostluk dahi var olamazdı. Ruslar, Grek, Gürcü, Carel ve İjorlar'ı kendilerinden sayıyorlar; ama İsveçler'i, Almanlar'ı, Fransızlar'ı, İtalyanlar'ı yabancı olarak görüyorlardı. Hem de gerek halk kitlelerini ve gerekse erkan-ı devleti fazla ilgilendirmeyen önemsiz teolojik dogmatik farklılıklara rağmen. Laf aramızda, halet-i ruhiye, Batıda dahi felsefî anlayışı bastırmıştı.

Katolikler, Grek, Bolgar ve Ruslar'ı aynı inanca sahip halklar olarak görmüyorlardı. Nitekim ilk önceleri 858-867 yılları arasında ortaya çıkan bu yadırgama felsefesi, aradan 300 yıl geçtikten sonra Ortodokslar'a karşı dinî savaflara dönüşecekti. Bu savafların ne o tarafa faydası oldu, ne bu tarafa. Kaldı ki, bu savafların mantığı, çağdaş olayları inceleyenlere bile meçhuldü.

Metropolit IV. Yohannes (1080-1089), Papa VII. Gregorius'a (1073-1085) şu satırları göndermişti: "Tanrı yolunda bu engeller ve sapıklıklar nasıl ortaya çıktı; bunlar nasıl düzelir bilmiyorum. Şaşıtm kaldım; hangi kötü ruh... hangi hakikat ve birlik düşmanı, bizim Hristiyan olmadığımızı söyleyerek, sizin kardeşçe sevginizi bütün

Hristiyanlık âlemine yabancılaştırıyor? Ama bizler, her ne kadar siz birçok konuda bize muhalefet etmiş olsanız da, başlangıçta, daima sizleri Hristiyan olarak görüyorduk.”²⁴

Papa ise 1075'de “Rus kralı” İzyaslav'a hangi özel sebeplerden dolayı bu mektuba inanma riskini almadığını izah etmiştir. Gönderdiği mektupta iki elçisinin “mektupta neler olup olmadığını sözlü olarak” izah etmek üzere yola çıktığı kaydedilmektedir. Burada papalık tahtına itaatın ve Bizans başpiskoposluğundan kopmanın söz konusu olma ihtimali yok. Bununla birlikte VII. Gregorius sürgünde ölmüş, İzyaslav ise düşmanı olan kardeşinin ölümünden sonra 1077'de Kiyef'e dönmüştür. Batıya bağlanan ümit boşa çıkmıştı.

Almanlar, Macarlar ve Polonyalılar, Kiyef'in altın tahtına kukla birini oturtsalardı ne olurdu? Mesela Macarlar tarafından ele geçirilen Galiç'de Macar kralı Koloman'ın kısa süreli iktidarı sırasında, Ortodoks piskopos sürgüne gönderilmiş, kliseler Katolik ibadethanelerine çevrilmiş, halk ise Latinliğe zorlanmıştır. Ama Knâz Daniil ve Mstislav Udaloy, zorlu bir saldırı ile Galiç'i istirdat etmiş, şehri siyasî ve dinî hürriyetine kavuşturmuşlardır. Papalıkla temas da başari olamamıştı.

Esasen Katolik propagandası Slavyanlar arasında iki sebepten dolayı başarılı olamamıştı: Latince İncil'i Slavyanlar ve Pruslar anıyamıyorlar; çevirisine ise müsaade edilmiyordu. Dolayısıyla zoraki bir inanma söz konusuydu. Bu zoraki inanmanın sonuçları ise Adam Bremenskiy tarafından 1070'de te'lif edilen “Kilise Tarihi” adlı eserde mükemmelen tasvir edilmiştir: “Eğer putperestlerin imana getirilmesinden ziyade öşür toplamakla ilgilenen açgözlü Saksonlar'ın müdahalesi olmasaydı, Pribaltık Slavyan kabileleri kesinlikle Hristiyanlığı çoktan kabul etmişlerdi. Saksonlar, Slavonya'da Hristiyanlığı yeni kabul etmiş insanları önce açgözlülükleriyle çileden çıkarıyor, sonra isyan ettirinceğe kadar zulmediyorlardı. Şimdi ise sadece para topluyorlar ve kimin neye inandığıyla ilgilenmiyorlar bile.”²⁵

İşte, metropolit IV. Yohannes'in, Batı kiliselerinin haklı eğilimini kahramanca savunan, ama etnogeneze de dahil eşyanın kanununa karşı güçsüz kalan Papa VII. Gregorius'a yazdığı mektubun cevabı. XII. Yüzyılda Roman-o-German Avrupası'nın passioner gerginliği,

²⁴ Galkovskiy N. *Borba hristianstva*, T. I, s. 97.

²⁵ Gumilevskiy, *Istoriya tserkvi*, s. 61.

akmatik safhaya ulaşmıştı. Slavyan ve Grek Avrupası ise birikmiş enerjisini harcamış, atâlet safhasına girmişti. Yaptığı tek şey, birikmiş servet ve gelenekler hesabına yaşamaktı. Ama o birikmiş servet de tükenip, gelenekler unutulunca, Konstantinopolis'in düşüşü ve Ri-ga'nın kuruluş vakti yaklaşıyordu.

Bu düşüş, Slavyan ve Grekler'e nisbetle Ruslar'ı daha çok yıprat-tı. Çünkü Slavyanlar ve Grekler, bu düşüşün bedelini bedenleriyle ödediler. Rurikov hanedanı knâzları ise, rahat rahat kendi hesapla-rıyla uğraşiyor, şiddetli iç kavgalarla ülkelerini ıssızlaştırıyorlardı. Katoliklerle yapılan teolojik tartışmalara gelince, meselenin dini ko-nularda değil, savaşta düğümlendiğini çok iyi anlayan Ruslar, bu tür şeylerle ilgilenmiyorlardı. Ve nihayet XIII. Yüzyılda Ortodokslar'a karşı Haçlı seferi ilan edilince, savaş başladı. (XXII'ye bkz.)

Avrupalılar planlı bir şekilde saldırıya geçmişlerdi. 1204'de Fran-sızlar ve Venedikliler, Konstantinopolis ve Selanik'i ele geçirerek, yağmaladılar; fakat 1205'de Bolgarlar ve Kumanlar tarafından dur-durulldular. Daha sonra Latin İmparatorluğu ve "Deniz ötesi toprak-lar" (Filistin) savunma pozisyonuna girdilerse de, XIII. Yüzyıl so-nunda tasfiye edildiler.

Almanlar ve İsveçler, zengin Novgorod'a yüklenmişlerdi, fakat 1240-1242 yılları arasında onlarla sıkı bir savaşa giren Aleksandr Nevskiy şehri kurtarmayı başardı. Diğer yandan, bu yarım yüzyıl zarfında, Asya'da ortaya çıkan Moğollar, Merkit, Kuman ve Bolgar gibi bozkırlı düşmanlarının defterini dürmüş, ama henüz Rus topr-aklarından içeri dalmamışlardı. Rus topraklarını şöyle bir yoklayan Moğol ordusu, 1241'de çekip gitmişti. Katoliklerin Ortodokslara yüklenmesi ile Moğolistan'daki passioner itkinin aynı zamana rast-laması ise sadece bir tesadüftür.

Sekiz "yarımada"ya, daha doğrusu süveren devlete bölünmüş olan Rusya, giderek unutilan gelenekler üzerine kurulmuş bir sü-per-etnos olmakla birlikte, dostlarını kaybetmiş, düşmanlar tarafın-dan çevrelenmiş bir halde, yapayalnız idi. Bu yetmiyormuş gibi, hal-kın büyük kesimi de, Ortodoksluk, knâzlık yönetimi ve umumi Rus milliyetçiliği üzerine kurulmuş bu düzene karşı idi. Bunlar, inatçı putperestler ve iki yüzlü çifte inançlılardı. Vergilerini ödüyorlardı, ama yönetime karşı en ufak bir sevgileri yoktu. Onların desteği ol-madan knâzlık varlığını sürdüremezdi, fakat sırtını onlara vermek tehlikeli olmaktan da öte bir şeydi. Moğollar ve Almanlar, bunlar

arasında kendilerine yardımcı olacak kişiler bulmuşlardı. İşin kötüsü, bu insanlar, knâzlar tarafından zorla baş eğdirildikleri düşünceyle kendilerini hain olarak görmüyorlardı. Tabii bu durumda, Rus topraklarının XIV. Yüzyılda bölünmesi şaşırtıcı olamazdı. Novgorod Cumhuriyeti tüm haklara sahip olmayan Hansa üyelerinin hakkına düşmüş; Litovlar, Kiyef topraklarını hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmadan yolup almışlar; Zaleski bölgesi ise, tebaalarını koruyan Altın Orda'yla ittifak yapmak suretiyle kendini kurtarabilmişti. Yalnızlık, yokolup gitmenin en doğru yoludur. Bu etnik obskürasyon süreci, müteakip tarih yazımcılığında mübalağa ile anlatılan Moğol akınlarının sonucu olarak değil, Batu-han'ın seferine 33 yıl kala Kiyef'in yıkılmasıyla birlikte başlamıştır.

Acaba bu obskürasyonun sebebi, XIX. Yüzyıl tarihçilerinin neden sonra akıl edebildikleri gibi, Batı ve onun çok fırtınalı bir gelişme kaydeden kültürüyle yakınlaşmanın bir sonucu olabilir miydi? Bu soruya cevap vermek için, çok kısa da olsa, Avrupa'nın XII. Yüzyıldaki düşünce tarzına genel bir bakış yapmak gerekir. XI. Yüzyıldaki büyük parçalanmaya yol açan Doğu ve Batı düşünce yapısı arasındaki fark da ancak bu suretle anlaşılabilir.

96. Şaşkınlık

Batı Hristiyanlığının IX. Yüzyıldaki durumu, doğudakinden daha muhkemdi. Doğuda her tür felsefe, Hristiyanlık olmadan da öğrenilebilirdi. Batıda ise bilgilenme aracı olarak akıl, yani şahsî düşünce ön plana çıkarılıyordu, ama fikir üretmek de öyle kolay iş değildi. Düşünce üretebilseniz bile, bu defa da onu komşunuzun veya çevrenizin düşüncesiyle uzlaştırmak gibi daha güç bir problem karşınıza çıkıyor; her bir uzlaşmazlık ise düşman sayısını artırıyordu. Dahası, teşekkül eden bir düşüncenin, yeterince inandırıcı olmasa bile, her yeni enformasyonla da bağlantılı olması gerekiyordu. Seyyahların anlattıkları hikayeler, dünyanın şekliyle ilgili alışılmış bilgilere; efsaneler, İncil'e ve Hristiyan inancı ise pagan kültüne ters düşüyordu. Bunların hepsi el sallanacak konulardı; fakat büyüyen passionerlik IX. Yüzyılda insanları dünya görüşlerinin izlerini takip etmeye, asla din mübeşşirliğiyle ilgisi olmayan adımları izlemeye iteklemekteydi. Bu bir çılgınlık değil, aksine çağın passioner gerginliğinin bir göstergesiydi.

Orta Çağ tanrı arayıcıları, doğdukları şehirlerden hiç ayrılmadan, hayatın sırrını keşfetmişlerdi. Çünkü Doğu bilgeliği, olduğu gibi Batıya taşınmış ve en sakil ilahiyat sorusuna cevap getirmişti: Tanrı, dünyanın ve hayrın yaratıcısıdır; peki, bu şer ve Şeytan nereden çıktı?

Orta Çağdaki Hristiyanların üzerinde en çok baskı uygulayan karmaşık teolojik meseleler, hem anlaşılmaz şeylerdi, hem de lumsuzdu. Yine de bütün Hristiyanlar ve hatta din dogmalarına inanmayan, hatta ve hatta o konulara kafasını bile yormayanlar, kendilerine bir sınır koymak zorundaydılar.

Dünyada hakim görüş, bir nokta üzerinde temerküz etmişti: Hayrın şerden ayırılması ve şerrin ne olduğunun izahı. Orta Çağ burjuvazisi bu meseleyi kolayca çözmüştü: Tanrı ile Şeytanın birbiriyle zıtlaşması. Yani elementer düalizmle. Ancak, Tanrı'nın her yerde olduğunu ileri süren ilahiyatçı ve monistler, bu görüşe karşı çıkıyorlardı. Ama mademki Tanrı her yerde vardır ve hatta Şeytanda da vardır, o halde ahlâken onun bütün fiillerinin sorumluluğunu da taşır.

İnsanlar, bu düşünceye karşı çıkıyorlardı. Eğer Tanrı hayrın ve şerrin kaynağı ise (diyelim ki öyle), bu durumda ona saygı duymanın bir anlamı yoktu. İtirazda bulunanlar, Ahd-i Cedit'de Christ'in kendisini ayartmaya çalışan Şeytanla uzlaşmayı reddettiğini gösteren âyetleri tercüme ediyorlardı. Monistler ise bu görüşe Şeytanın saf bir melek olarak yaratılmış olduğu, fakat tezlil edildiği için kibirinden ve gururundan dolayı kötülüğü yarattığı teziyle karşılık veriyorlardı. Ama bu faraziye, kendi yarattığı varlığın davranış nüanslarını önceden gözönünde bulundurmak zorunda olan Tanrı'nın alim ve kâdir sıfatıyla uyuşmuyordu. Çünkü Şeytanın kural tanımazlığını yoketme imkanı varken, bunu yapmamıştı. Bu durum karşısında ilahiyatçılar yeni bir görüş ileri sürdüler: Şeytan, kendisine yüklenen bir görevi yerine getirmek ve itmam etmek zorundaydı. Fakat aslında bu görüş Tanrı ile Şeytan'ın uyuşum içinde oldukları anlamına geliyordu. Bu görüş, dine karşı kayıtsız olmayan kişiler için ikna ediciydi, ama samimi dindarlar için kabul edilemez bir şeydi. İşte bu noktada meseleyi çözmek isteyen eretikler ortaya çıktılar.

847 yılında, St. Augustin'in görüşünü geliştiren rahip Gotshalk, alın yazısı konusuyla ilgili bir tezle ileri atıldı. Buna göre bazı insan-

lar cennetlik, bazıları ise fiillerine bakılmaksızın cehennemlik olmaya mahkum edilmişlerdi. Çünkü Tanrı kâdir-i mutlak. Bu görüş, oldukça mantıklı gibi görünüyordu, fakat bu durumda cennetlik olmak için herhangi bir gayret sarfetmek gerekmediği gibi, bazı insanlar da daha yaratılmadan Tanrı tarafından cehennemlik olmaya mahkum edildiklerini düşünerek her türlü menhiyatı işleyebilirlerdi. Dolayısıyla Gotshalk'ın bu iddiası büyük gürültülere yol açmıştı. Köln piskoposu Raban Maur, Gotshalk'ı manastıra kapattı. 849'da konuyla ilgili yeni bir tartışma başladı. Dünyada kötülük diye bir şey olmadığı, aksine “me on” (grekçe), yani adem-i hayatın bir kötülük olduğu,²⁶ dolayısıyla hayır ve şer meselesinin teolojiyle ilgisi bulunmadığı, ayrıca bu konunun hem teorik, hem de pratik ahlak açısından yok sayıldığı görüşünü ileri süren D. Scott Eriugena da söz konusu polemiğe katıldı.

Eriugena'nın bu görüşü 855 yılında Valencia'da toplanan konsilde mahkum edilmişti. Konsil, Eriugena'nın görüşünü “İskoç saçmalığı” şeklinde değerlendirerek, “gerçek iman değil, Şeytanın iddiası” olarak kabul etti.²⁷ Böylece kötülüğün metafizik (Şeytani) ve pratik (günah) şeklindeki iki varyantı aklanmış oldu. Gotshalk, Tanrının takdirini kötülüğün kaynağı olarak görüyor; Eriugena ise, Tanrı kötülük yaratmayacağı için açık kötülüğün iyiliğin yerini aldığını kabul ediyordu.

Teorik hayır ve şer meselesi açmaza girdiği bir sırada, Roma kilisesi iyi işler yapmak suretiyle kurtuluşun mümkün olduğunu ileri süren Pelagius'un görüşüne geri döndü. Bu çözüm şekli, kesinlikle St. Augustin'in bilinçli bir inhırafı değil, daha ziyade tabii etik açısından pratik sonuçlar veren bir sezgi algılaması ve içgüdüsel davranıştı. Pelagius'un görüşü kitlelerin kafasındaki soruları tatmin ediyorsa, Augustin'in görüşü de Ahd-ı Cedit'de defalarca zikredilen şer ve Şeytanın ortaya çıkışı ve tabiatıyla ilgili muammayı çözmüş oluyordu. Ama çeşitli halklara ve tabakalara mensup genç insanların akli, bu bulanıklıktan rahatsızdı.

Bu genç akıllar, filozof ve ilahiyatçılarda zenginliğin veya sosyal yapılanmanın formüllerini aramıyorlar, sadece gelenekler ve o dö-

26 Arsenyev İ. *Ot Karla Velikogo do Reformatsii*, s. 62.

27 Age., s. 64-65.

nemlerin bilgi seviyesiyle hayat tecrübelerini birleştirecek gayr-ı mütenakız dünya görüşlerine ihtiyaç duyuyorlardı.

Bu da, gırtlığına kadar ideolojik çekişmelere bulaşmış geniş halk tabakalarının, kafalarını kurcalayan soruların cevabını almak için üstadlara başvurdukları zaman, nadiren vukû buluyordu. Bir etnos, bazen meseleyi çöküş veya parçalanışa kadar götürmeden, uzun süre takip etmeyeceği bir yol seçtiği zaman, bu tür bir “meş'um süre” genelde onlarca yıl sürebilir. Bu durumda felsefî bilgiler, toplum içinde ilgi görür ve her ne kadar herkes karmaşık teolojik argümantasyonu anlayamazsa da, sonuçlar herkesce müşahade edilir.

Ancak, bu tür yaratıcı dönemler, daima tehlikelidir. Çünkü gerçeğin izleri, bazen insanı yalanlarla örülmüş bir ağın ortasına da atabilir. Böyle dönemlerde, kültür ve ideolojiyle yoğurulmuş komşular, kendi görüşlerini, kesinlikle sağlam temeller üzerine oturtulmuş bir halk arasında değil, kemale ermiş bir bedende gelişmeye bırakırlar. Ideolojik metastazlar, bazen başedilmesi her zaman zor olan anti-sistemlerin hakim olduğu kimeraalar doğururlar. Böyle bir durum, IX. Yüzyılda Carolingien İmparatorluğu'nda ortaya çıkmıştı ve ciddi sonuçları beraberinde getirecek gibi görünüyordu.

97. IX-XII. Yüzyıl Batısının Dogma, Görüş ve Olayları

Resmî kilise teolojisi, görünüşe göre, uzun bir süre mensuplarının muayyen hareketlerine nasıl itirazda bulunacağını dahi bilemeden oldukça sessiz kalmıştı. IX. Yüzyıl sonlarına doğru²⁸ Avrupa toplumu, din adamından normal insanına, en yukarıdakinden en aşağıdakine kadar, tam bir ahlakî çöküntü içindeydi. Papa XII. Yohannes (955-964), şatosunda satın aldığı kadınlardan bir harem kurmuştu; avlanıyor, kadın peşinde koşuyor, içki içiyor ve hatta putpe-rest âdetlerine göre eski tanrılar ve Şeytan şerefine ziyafetler veriyordu.²⁹ Klasik gelenekler henüz bütünüyle unutulmuş değildi, fakat bunların bir yardımı olamazdı. Azizlerin çoğu, okuma yazma bilmeyen insanlardı; prelatlar, akrabalık bağlarına göre tayin ediliyorlardı. Dinî düşünce, cahil teologların seviyesine uygun düşen İncil öğretilerinin baskısı altındaydı. Manevi hayat, hayır sahiplerinin iradeleri

28 N. A. Osokin, tam tarih olarak 891 yılını göstermektedir.

29 Veber, *Umumi Tarih*, 6/79-80.

dışına çıkmayan Klunist rahiplerin ağzından çıkan sözlere göre ayarlanmıştı. Bu çağda tüm enerjik insanlar, kendilerini ya mistisizme, ya da sefahata vermişlerdi.³⁰ Enerjik ve passioner insan sayısı ise, istenildiğinden de fazlaydı. Dolayısıyla bunlar, Müslümanların eline geçmiş olan kutsal mezarı halas kılmak için Filistin'e kanallı edilebilmişti. Ne var ki bu sefer, dinî değil, siyasî bir seferdi.

Burada anlatılan diyalektik tenakuz, “Hristiyan Dünyaı”nın sınırları ötesi için geçerli değildi. Ortodoks Grekler, Müslümanlar–Araplar ve Berberiler, putperestler–Slavyanlar ve Baltlar, vicdan meselesini ya gelenek bazında, ya da ahlakî kurumlarla halletmişlerdi. Onlar, Batı Avrupalılara benzemiyorlardı, benzemek de istemiyorlardı. Dolayısıyla, Avrupa'nın doğu kesiminde tamamıyla başka çatışmalar meydana gelmişti. Maniheist Catharlar da Batıya buradan geldiler.

Catharlar, kötülük tanrısını, yani dünyanın yaratıcısını Ahd-i Atik'in kaypak, gaddar, yalancı ve maddî dünyayı insanlarla alay etmek için yaratan tanrısı Yahova ile özdeşleştiriyorlardı.³¹ Fakat hemen Orta Çağ Hristiyanlarının şu sorusuyla karşı karşıya kalıyorlardı: Peki, insan olan Christ nasıldı? Bu soru için iki cevap hazırlanmıştı. Biri, dine yeni girenler için açık, diğeri ise, muttali olanlar için gizemliydi. Açık olanına göre “Christ, semavî bir yansımaydı ve Meryem'e hülûl etti. Daha sonra ondan, öncekine kıyasla hayli farklı bir madde olarak çıktı... Yeryüzündeki diğeri canlılara benzemez. Her ne kadar yer içerse de, bu, insanların nezdinde, Kurtarıcıyı tesadüfen öldürmenin yollarını arayan Şeytan karşısında şüpheli duruma düşmemek içindir.” Ancak, sadıklar için (cemaat üyelerine bu adı veriyorlardı.–L. G.) başka bir açıklama yapıyorlardı: “Christ, Şeytanın yaratmasıdır. İnsanları kandırmak ve kurtuluşa ermelerini engellemek için dünyaya gelmiştir. Gerçek olanı ise gelmemiştir ve özel bir dünyada, “Kudüs semalarında” yaşamaktadır.”³²

Yeterli bir detay. Hayır; Maniheizmin Provence ve Lombardia'da sadece rafizilik değil, aynı zamanda bir anti-Hristiyanlık olduğu; Hristiyanlıktan, hatta İslam ve teist Budizminden uzak bulunduğu konusunda şüphe edilemez. Ancak, teolojiden kültür tarihine geç-

30 Osokin, *Pervaya inkvizitsiya*, I/170-173.

31 Arsenyev İ. *Ot Karla Velikogo do Reformatsii*, s. 87.

32 Osokin, *Pervaya inkvizitsiya*, I/194-195.

cek olursak, o zaman başka bir sonuç doğar. Tanrı ve Şeytan, Mani-heist konsepsiyonunda muhafaza edilmekle birlikte yerleri değiştirilmiştir. Bu yüzdendir ki, bu yeni propaganda, XII. Yüzyılda fevkalade büyük başarılar elde etmiştir. Bu konsepsiyon ekzotikti, ama detayları alışılmış detaylardı. Tanrı arayıcılar için artının yerine ek-sinin konulması ise, sıradan bir basitlikti. Halbuki değişiklik olarak herhangi bir zıt görüş, herhangi bir nahoş, fakat bir o kadar da alışılmadık bir keyfiyet ortaya konulabilirdi. Bundan başka, Maniheist öğretiler bir çok kola ayrılmıştı. Farklı dünya görüşleri, birbirini tutmayan duyumlar, hep cemaate yeni kazandırılacak kişilerin passio-nerlik derecesine göre ayarlanmıştı. Propagandistlere ateşten kork-mamaları telkin edilmiş, yalan söylemelerine izin verilmişti. Böylece propagandistler, başvurdukları yalanlar sayesinde hem kendilerini kurtarıyorlar, hem de rakiplerine ölümcül darbeler indiriyorlardı.

Catharlar, propagandalarının başarılı olabilmesi için, sık sık kılık değiştiriyorlardı. Bir şehre veya köye bazen hacı, bazen tacir kıyafe-tiyle giriyorlar, ama çoğu kez dokumacı olarak ortaya çıkıyorlardı. Çünkü hem dokumacının iş bulması kolaydı, hem de dikkat çekme-den gerekli ilişkileri sağlayabiliyordu. Bu, kitlesel bir anti-feodal sınıf hareketi değil, aksine, söylendiği gibi Bolgarya'da yaşayan Mani-heist "papalar" hakimiyetinin birleştirdiği teşkilat üyelerinin kamuf-lajıydı.

Albigozm ise, dinî meselelerde kitlelere karşı kurnazlık ve yala-na başvurulmasını serbest bırakmış, fakat kişileri dinî yönden ikna etmek amacıyla acı çekilmesine gerek görmemişti. Catharlar, bazen Katoliklerle kol kola geziyorlar, bazen onlardan ayrılarak izlerini kaybettiriyorlardı.. Çünkü Katolik kurumlarında, gereksiz Katolik-leri samimi Katoliklerden ayırma imkanı sağlayan özel bir bölüm vardı.³³

Düalizm, daha doğrusu natürofobi, eğitim seviyesi hayli yüksek kişilere hitap ettiği sürece, coğrafi çevre için zararlı değildir. Hayatın gayr-ı mütenakız anlamını kavramaya çalışan hayalperestler ve düş-şünürler, okuyucuyu daha samimi bir merhamete davet ediyorlardı. Örneğin 1022'de Orleans Katolik kiliseleri rahipleri -ruhani Kral Robert, Kraliçe Konstantsiya Stephan, Lizoy skolastiği ve Norman asilzâdelerinin özel rahibi Arephaste ve Geribert,- mezkur Arep-

33 Age., s. 23.

hast'ın ihanetine uğramışlardı. Düşünürlerin itimadını kötüye kullanarak, yalandan kendini eretizm yanlısı gibi gösteren bu adam, onları kırkala ihbar etmiş ve mahkemede aleyhlerine şahitlikte bulunmuştur. Bizler, bir hainin kurbanlarına karşı sempati besleriz. Neticede safdil hayalperestler yakılmış, ama bu katı muamele birçok kilise knâzları tarafından kınanmıştı. Luttich piskoposu Vazon, bu olaya karşı duyduğu tepkiyi şu şekilde dile getirmişti: “Tanrı, günahkârın ölmesini değil, tövbe etmesini ve yaşamasını ister. O, günahkârı yargılamak için acele etmez, aksine sabırla bekler. Piskoposlar, Kurtarıcı'yı kendilerine örnek almak zorundadırlar.. Rafızileri öldürmek yerine, onların samimi inananlarla haşır neşir olmalarını önlemek, sonuncuları da onların tesirlerinden uzak tutmak gerekir.”³⁴

Ne var ki bu sonuncular, varlıklarını sürdüremediler. Gnostisizm, pekçok Fransızı, Belçika aristoklarını ve sıradan insanları kendi safına çekti. XI. Yüzyılda kilise mensupların ahlakî çöküntüsü, kesinlikle bir merhamet ürünü olmayan, aksine dini vecibelere karşı kayıtsız ve tembelliğin sembolü haline gelen dinî müsamahârlıkla karışmıştı. Prelatların kültürsüz ve insiyatifsiz insanlardan yardımcı edinme gayreti, pekçok passioner kişinin tarikatlara koşmasına yol açmıştı. Süb-passionerler ise, kilise için ağır bir yükü. Bu işin sonu hayra alamet değildi.

Etnik sistemde komşu kültürlerin tesiriyle bir çatlak meydana geldiğinde, tıpkı açık bir yarayı andıran bu çatlaktan zararlı “bakteriler” içeri süzülür ve tabii iyileşmeyi engeller. Bu, genel bir kuraldır. XI-XII. Yüzyıllarda Avrupa'daki durum da böyle idi.

İspanya'yla başlayalım. 1031'de Yahûdiler'in Batıdaki dayanak noktası Emevî Halifeliği çökmüştü. Onun yerini alan Arap halifeleri (mülûk at-tavâif) ise hiçbir şekilde menkup hanedanının boşluğunu dolduracak çapta insanlar değillerdi. Sadece o sıralar “Yahûdi şehri”³⁵ denilen Granada bundan istisna idi ve Yahûdiler diğer Müslüman hakimlerinden kaçarak Kastilya'ya sığınmışlardı. Yahûdiler, burada hüsn-ü kabûl gördüler. Çünkü Rekonkistler saldırıya geçtikleri için İspanyalılar hem ordu saflarını doldurmak, hem de şehir nüfusunu artırmak mecburiyetindeydiler. Yahûdilere, getto hakları da dahil olmak üzere birçok imtiyazlar verilmişti. Bu oldukça önemli

34 Arsenyev İ. *Ot Karla Velikogo do Reformatsii*, s. 77.

35 Müller, *Istoriya islama*, IV/167.

bir gelişmeydi. Çünkü getto hakkı verilen mahallelerde kiralık kanunları işlemiyordu. Bu gettolarda yaşayan Yahûdiler, kendi şer'î kanunlarına göre yargılanıyorlardı. Yahûdi mahkemelerine göre, Hristiyanlara karşı suç işleyen veya Hristiyan inançlarına ters düşen septik propaganda yapan Müseviler, dokunulmazlık hakkına sahiptiler.

Fransa kralı VII. Ludwig ve Philippe Auguste de Kastilya krallığını taklit ettiler. Bunları Aragon, İngiliz, Sicilya kırıllarıyla, diğer taç sahipleri takip ettiler. Esasen o zamanki toplum, genel olarak “Hristiyanlığa uzak değil, daha ziyade septik ve kayıtsızdı”.³⁶ Başta ki iktidarlara muhalefet gösterenler, sadece azad köylüler, köy ruhanileri ve küçük feodallerdi; fakat onlar da, temsilcileri kırıllardan aldıkları destekle XII. Yüzyılda laftan icraat safhasına geçen eretiklerin kontrolü altındaydılar.

Cathar ve Pataren öğretileri X. Yüzyıldan başlayarak XIII. Yüzyıl boyunca hiçbir engelle karşılaşmadan gelişmişti. Feodallerin sürgünde bulunduğu İtalya'da, Patarenler şehirlerde tutunmayı başarmışlardı. 1163'de Milan'daki Patarenlerin sayısı, hem Katoliklerden fazla, hem de faaliyetleri daha aktifti. Öyle ki propaganda sırasında bir kilise başpiskoposu dahi öldürülmüştü. 1184'de Verona şehri silme Pataren'di. Nitekim sürgüne gönderilen Papa II. Lutschai şehre girememiş, Spoleto şehri ise “Pataren ve Gibellinler'e ölüm!” sloganları atan Katolikler'in eline geçmişti.³⁷ Patarenler, bu tür sloganların atıldığı şehirlerden kaçarak Fransa veya Toulouse'a geldiler. Çünkü Toulouse düklerinin sarayındaki en önemli mevkiler, Catharlar'a arka çıkan Yahûdiler'in elindeydi.³⁸ Unutmamak gerekir ki, XII. Yüzyılda Languedoc ve Provence zadegânları, IX-X. Yüzyılda latifindium satın almış bulunan büyük toprak sahiplerinin, yani vaktiyle Katolikliği kabul eden köle taciri zengin Yahûdi Rahdânîler'in torunlarıydılar. Tacirler'in torunları olan bu zadegânlar, din değiştirirken, kendilerini dokumacı olarak tanıtmış ve oldukça aktif hale gelmişlerdi. 1183'deki Baronne “Annalları”nda Fransa'da faaliyet gösteren “kotereller” hakkında şu satırları buluyoruz: “Onlar tapınakları yakıtılar, azizleri ve saygıdeğer insanları yakalayıp, götürdüler ve işkence ettiler. İşkence ederken “İçin! İçin! Şantözler!” diyerek alay ettiler. Bunu atılan tokatlar ve kalın sopalarla indirilen darbeler takip et-

36 Arsenyev İ. *Ot Karla Velikogo do Reformatsii*, s. 144-145.

37 Osokin, *Pervaya inkvizitsiya*, I/175-178.

38 Şipper, *Vozniknoveniye kapitalizma*, s. 175-178.

ti. Aynı “kotereller” kiliseleri yağmaladılar; altın kaplardan yapılan Efendi'nin bedenini öfkeyle yerlere çaldılar ve bu mukaddes şeyi ayaklarıyla çiğnediler.”³⁹ Esasen bu notlarda rafizilere karşı Haçlı seferleri ilan edilmeden çok daha önce başlamış olan Albigeois savaşlarının kuluçka dönemi anlatılmaktadır. Ve tabii her zaman olduğu gibi, savaşın çıkmasına yol açan suçluların araştırılması bir sonuç vermeyecektir.

Görüldüğü gibi Batı Avrupa, XI-XII. Yüzyıllarda, kültür, din ve siyasi açıdan XIX. Yüzyıldakinden daha az monolitti. Bunda şaşılacak bir şey yok. Çünkü medeniyetlerin gelişimi, Eski Hellas'da yaşananakin Prokrust'a benzer bir tesviye sürecidir. Bu süreç, popülasyon boyutunda 1200 yıla kadar çıkabilir. Demek ki, günümüzden 800 yıl geriye gittiğimizde Orta Çağ Avrupası'nın mozaikliği kolaylıkla görülecektir. Bu, “kendi başına buyruluk ve kanunsuzluklar çağı” idi.⁴⁰

İşte, yukarıda sorulan sorunun cevabı. Batıya dahil olmak için “kime?” sorusuna kesin cevap vermek gerekiyordu. Toulouse Albigoylarına mı? Roma papasına ve o sıralar Welfler (İtalya'da Guelfler) denilen müttefiklerine mi? Yağmalanmış serveti Triphelce şatosuna yığan imparatoru mı? Bir de, seçim ne olursa olsun, Paris, Londra, Toledo ve Barselona gibi eyalet şehirler hesaba dahil değildi.

Temas denilen şey, müteakabil olmak zorundadır. Acaba papaya varıp, bütün bağımsız kiliseler üzerinde hakimiyet kurmaktan vazgeç, para karşılığında yemini kaldırma ve günahları bağışlama hakkından feragat et, zengin toprakların mülkiyetini bırak, denilebilir miydi? Papa yanlıları Grekler'e ve Polab Slavyanları Lutiçler'e karşı acımasızdılar. Ölmek, onlarla temasa geçmekten evlâ idi! Ama Avrupa'nın yarısı böyleydi!

Ya peki, Francone ve Shwab hanedanlarından gelen Alman imparatorları ve yandaşları Gibellinler? Bu kabiliyetli ve katı kumandanlar, Rhein civarındaki şehirlerde bulunan zengin gettolardan toplanmış Yahûdi paralarıyla ücretlerini ödedikleri merhametsiz maceraperestlere sırtlarını dayamışlardı. İktidarlara, sadece güç ve kısmen diplomasi üzerine kurulmuştu. Rafizilerle, papa yanlılarından daha ka-

39 Arsenyev İ. *Ot Karla Velikogo do Reformatsii*, s. 103.

40 Veber, *Umumi tarih*, IV/383.

tı bir şekilde hesaplaşmışlar; Sicilya'nın fethi sırasında VI. Henrich'in sergilediği hainlik ve kurnazlık, Alman halkının itibarını İtalyanlar ve Fransızlar'ın nazarında iki paralık etmişti. Prusya'yı ele geçiren ve öncü müfrezeleri “doğuya saldırtmak”la tehdit eden Teuton tarikatı ise, tıpkı Templierlerin papalık tarafından kurulması gibi, doğrudan imparatorluk partilerince teşkil edilmişti. Bunların hangisinin komşuları için daha kötü olduğunu söylemeye dilim varmıyor.

Albigoylar için söylenecek bir şey zaten yok. Onların amacı “kötü dünya”yı ortadan kaldırmaktı. Hristiyanlar ve putperestler ise, dünyayı hem korumak, hem de güzelleştirmek istiyorlardı. Dolayısıyla negativizm propagandası, o zamanlar Ruslar'da değil, Bolgarlar arasında başarılı olabilirdi.

98. Acımasızlık

Etnogenezin akmatik safhası, yahut başka bir tabirle sistemin aşırı passioner harareti, süper-etnos bünyesinde bulunanlardan ziyade komşuları için daha ağır ve trajik bir dönemdir. Şovalye ve zırhlı savaşçıların kahramanlık sergilemek uğruna fetih savaşlarına can atmaları, anlaşılabilir bir şeydir; fakat düşünürler de - skolastlar ve eretikler- aynı amaç peşindedirler. Tek farkı, siyasî saldırganlığı entellektüalizmle karıştırmış olmalarıdır. Hayatın, köle haline getirilen Slavyan ve Keltler için mi, yoksa malını mülkünü, hürriyetini kaybeden, yahut mânen işkence gören Grekler için mi daha çetin olduğunu söylemek zor. Dolayısıyla onlar canla başla direniyorlardı. İrlanda'yı fethetmek, XV. Yüzyılda ancak VII. Henrich'e nasip olmuş; sultanın sarığını papanın kûlahına tercih eden Bizans da o zamana kadar tutunabilmişti. Rus kültür geleneği ise, iç çöküşe ve etnosun yenilenmesine rağmen ayakta kalabilmişti. Peki, nasıl ve neden? Aşağıda bu konu üzerinde detaylı olarak durulacaktır.

Ne var ki, Roman-o-German süper-etnosunun kendini koruyamayan bütün etnosları ortadan kaldırarak dünya hakimiyetini ele geçirme gayreti, ayakta kalmayı başarabilenlere karşı etkili olamamıştı. Bin yıllık Rus-Avrupa temas tarihinin tamamı (etnolojik anlamda), “medeniyetlerin”⁴¹ “kültürlere” sızmasından ibarettir. Bu,

41 Bu terimle XX. Yüzyılda kastedilen şey, etnopsikolojik mantaliteyi şekillendirmeyen mekanik (sadece teknik değil) anlamdır.

politik anlamda, Ruslar'ın oturdukları toprakların ele geçirilme teşebbüsüydü. İdeolojik boyutta ise, görüşlerin, fikirlerin, değerlerin, zevklerin, kısacası mantalitenin yayılmasıydı. Bu yayılmanın yansıması, her zaman başarılı değildi. Çünkü Batının hücumu, istikrarlı, planlı ve uzlaşma tanımaz bir saldırı değildi.

Okuyucu, kronolojik bir sıra takip etmediği için yazarın kusuruna bakmasın. XVII. Yüzyıl sonlarında, Romanoff hanedanının sürdürdüğü Batı yanlısı politika Rusya'da şahika dönemini yaşarken, Katolik Avrupa, yani Avusturya ve Polonya tarafından teshir edilen Sofya ve Golitsın ile Protestan Hollanda'nın tesiri altına girmiş bulunan Petr arasında şiddetli çatışmalar vukû bulmuştur.

Fakat her iki grubun da eline bir şey geçmedi. Avusturya'nın hizmetine giren Golitsın, Perekop'da mağlup edilmiş, Protestan Saksonya'nın sabık müttefiki Petr ise Narva'da bir yenilgi almış; bu yüzden savaş, 2-3 yıl yerine, tam 21 yıl devam etmiştir.

Rusya'nın Fransa ve Avusturya'yla müttefikten başlattığı yedi yıllık savaş, Elizabet Petrovna'nın ölümüyle sona ermiştir. III. Petr zamanındaki 180° lik dönüş, Rus ordusunun kazandığı zaferin bütün semeresini alıp götürmüştü. Tabii sonunda, Orta Çağ “dokumacı” ve “senger”lerinin düşünür torunları, bu durumdan yararlanacaklardı. Burada, süper-etnik düzeydeki bu temas olayının sonuçlarının detaylı bir tahliline yer yok; ama hanedanın keyfi bir siyasî sempati seçiminde bu şekilde serbest oluşu, trajik bir olaydır.

Hayır; faydasız bir tartışmaya girmemek için Alman misyonerlerini Rus topraklarından kovan Grandüşes Olga, II. Yuri ve Alansandr Nevskiy, aptal kişiler değillerdi. Peki, acaba XII. Yüzyılda Müslüman ve bozkırlı Doğu ile olan ilişkiler yapıcı mıydı? Hüküm vermekte acele etmeyelim.

99. İslam Dünyasıyla Yol Ayrımı

Yukarıda anlatılan bütün uyumsuzluklara rağmen Hristiyan Batı, daha sonraları gelişme imkanlarını muhafaza ederken, aynı durumdaki Müslüman Doğu bu imkanları kaybetmişti. Çünkü Müslüman Doğu, XI. Yüzyıl sonunda etnik bir kimera haline dönüşmüştü. Abbasî Halifeliği, fethettikleri İran, Suriye, Mezopotamya ve Küçük As-

ya'da Sünniliği yeniden ihya ve ikame eden yabancı Türkmen-Sulçuklular vasıtasıyla kendi içindeki rafizilerden kurtulmuştu.

Ama bu aydınlık dönem, fazla uzun sürmeyecekti. Selçuklu Sultanlığı, önce batı, sonra İran'daki iç savaşlar yüzünden parçalanmış; Araplar ve Persler arasına saçılan Türkler ise, onlarla tek bir etnos halinde kaynaşmamışlardı. Dolayısıyla XII. İslam dünyasını bir kimera bütünlüğü olarak görmek gerekir. Ahali, komplimanter sistematik bağlarla değil, kaba kuvvetle birleştirilmişti. İktidar, Türk asıllı olan, fakat Türk bozkır dünyasından koparılmış bulunan memlûklerin eline geçmişti. Kendiliğinden anlaşılmak lazım gelir ki, İslamî proselitizmin gücü sifıra inmişti. Müslüman olmak, görüldüğü kadarıyla artık göçebeler için cazip değildi. Bu yüzden Müslümanlar, Kıpçak ve Oğuzlar karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardı. Kara-Kitay (Kıtan)lar, Orta Asya'da iki nehir arasını ele geçirmiş; Gürcüler, Selçuklu emîrlere karşı bir dizi başarılı zaferler kazanmışlardı. Kırılma safhası, yani sistemin passioner gerginlik seviyesinin düşüşü, XIII. Yüzyıla doğru İslam dünyasını, çıkış yolu meçhul eski yaşlılık günlerine veya obskürasyon safhasına götürmüştü.

Daha da şaşırtıcısı, göçebe Türkler, Ortodoks Grekler, Gürcüler ve Ruslar'ın İslam kültürünü reddettikleri bir dönemde, esasen en azılı İslam düşmanları olmak zorunda bulunan Haçlıların tam bir açgözlülükle bu kültürü benimsemeleriydi. Bu olayın etnolojik açıdan izahı kolay. Bizans kültürü kristalleşmişti ve değişikliklere ihtiyaç duymuyordu. Bu, etnogenezin atâlet safhasının bir özelliğidir. Hunlar'ın torun ve varisleri olan göçebeler, yaratıcı güçlerini, enerji yüklü, kabiliyetli insanlarını çoktan kaybetmişlerdi. Etnoslar yaşlanmışlar, yani homeostaz safhasına kadar gelmişlerdi. Bu aşamada insanlar, muhafazakârdır ve her türlü yeniliğe karşıdır. Bu durumdan kurtulmak, ancak yeni bir passioner itkiyle mümkündür. XIII. Yüzyılda Moğollar'ın ortaya çıkışı bu itki vazifesini görmüştür. Fransızlar, İtalyanlar ve İspanyollar, akmatik safhada, yani sürekli aşırı passioner hararet dönemindeydiler. Bu durum, onlara elastiki bir yapı kazandırmış ve onları sadece savaş ganimeti almaya değil, aynı zamanda bilgi, beceri ve felsefî görüşleri de benimsemeye itmişti. Batı, Filistin'de savaş kaybetmiş, ama manevî kültürünü zenginleştirmiş, ufkunu genişletmiş ve savaştan iyi bir kazançla ayrılmıştı.

Hem Müslümanları, hem de Hristiyanları mağlup eden göçebeler ise, XIII. Yüzyılda yüksek bir kültürü algılayamazlardı. Zaten ona ih-

tiyaçları da yoktu. Çünkü kendilerinin din yerine geçen tabii bir dünya görüşleri vardı. Bu dünya görüşüne kesinlikle ateizm denilemez. Aksine ona en uygun düşen terim, demonolojidir; fakat onun da açıklanması gerekiyor.

100. Demonoloji

Dinî bilincin -kültün- seviyesi ile etnik sistemin passioner gerginlik seviyesi, birbiriyle doğru orantılıdır. Orijinal bir dünya görüşünün yaratılabilmesi için sadece doktrin değil, onu kavrayabilecek istidat da gereklidir. Bu da bir etnosun bütün fertlerinde bulunmaz. Bununla birlikte, şu veya bu öğretiyi kavrayan passioner elit, hem onu kendi davranış kalıplarına yansıtır ve hem de bir doktrini tenkit süzgecinden geçirmeden benimseyen burjuva kesimine zerketmeye başlar. Bu durum, gerek okuma yazma bilen yerleşik halklar ve gerekse değerli bilgileri kulaktan kulağa, belki de daha etkili bir biçimde ezberleyerek aktaran göçebe halklar için geçerlidir.

Akmatik safhanın sonunda (kırılmanın başlangıcında), sıradan insanların, yani zayıf passionerlerin çetrefil dünya görüşlerine karşı duyduğu ilgi zayıflar ve sonunda ortada sadece, burjuva nokta-i nazarında pratik bilgi anlamı içeren bir görüş demeti kalır. Teoloji, tabii felsefeye, din de demonolojizme dönüşür. Çünkü ormanda yaşayan her normal kişi, orman deviyle veya su perisiyle; bozkırlı ise, karabasan ve albastıyla karşılaşmaktan korkar.

Bunlar, insanoğlu tarafından itaat altına alınamayan tabiat ruhlarıdır, ama daha korkulu olanları mevta ruhlarıdır. Ruslar, bunlara “rusalka”, Türkler ise “ubur” (upır) derler. Müteveffanın hayattayken yakınları olan kişilerin kanlarını emerler. Madem ki birçok insan bu ucubeleri görmüş veya onlar hakkında anlatılanları işitmiş ve bir takım efsunlar veya komşuların âni müdahalesi sayesinde ölümden kurtulamamışlarsa, bu durumda bazen enfarktüs, bazen anemi, bazan felce yol açan hastalık saçıcı canlıların olduğundan hiç kuşku duymamak gerekir. Nitekim çıplak gözle değil de, sadece elektronik mikroskopla ekranda görülebilen virüslerin varlığından şüphe etmeye son verdik.

Tabiidir ki, birçok zararlı canlının varlığını bilmek, onlara karşı korunma yollarını bulma ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. El-

bette bu usuller, sıradan avcılarının ve çobanların bildiği şeyler değildir. Gözle görülmeyen düşman Şeytanlarla savaşmak için ise uzman kişiler gerekiyordu. Türkçede bunlara “bahsı” [bahşı], Rusçada “znahari” deniliyordu. Modern akademik dilde ise şaman denilmektedir. Sonuncusu Tungos-Mançurlarda fiilen mevcuttur, ama ifade ettiği anlam başkadır. Şamanizm kelimesi, ister Hint orijinli veya isterse Büret [Buryat] “kara dini”⁴² politeizmden alınmış olsun, mistik ateizmin karmaşık bir sistemidir. Batı Sibiryaya Türkleri ve Ugorlar’ın dünya görüşleriyle de alakası yoktur. Birçok şekilleri olan putperestlik dahi teizmden daha fazladır. Fakat bu konu bizi ana temamızdan uzaklaştıracağı için, bırakıyoruz

Daha önemlisi, bu halkların eski dönemlerde dinlerinin olduğu durdur. Bu din, bazen orijinal düalizmdir ki, temeli antagonizme değil, birbirinin eksigini gideren senteze dayanır. Bazen din propagandacılarından ödünç alınmıştır. Örneğin Maniheiztlerin Uygurlar’a hediye ettiği Hörmüst, Sakalar’dan Moğollar’a geçen Mitra ve Nesturiler’in mirası olan Üç Iduk.⁴³ Ne var ki bu kültürler, bozkırlıları, akmatik safhadan atâlet safhasına geçtikleri bir dönemde ilgilendirmiştir. Yaratıcı homeostaz döneminde ise, kendine din arayan kişi, ya Hristiyanlığa, ya İslama, ya da -bozkırın doğu kesimlerinde olduğu gibi, -Budizm ve Bhon dinine yönelmiştir. X-XII. Yüzyıllarda Türk kültürü, tıpkı devletleri gibi yıpranmaya başlamıştı ve bunun doğrudan sebebi de etnik entropiler, yani passionerliğin tabii aşınması idi.

Fakat bu çöküşün demonoloji ile alakası yoktur. Homeostaz aşamasında bulunan insan için teolog ve filozofların karmaşık olmayan kuramları önemlidir; ama o, çevresinde olup bitenleri anlasa bile, onun için bilimsel değildir. Kurallar dahilindeki makûl sapma, onun için hata değildir, aksine onu en çok ilgilendiren şey, anlamsız engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Dolayısıyla, geçmişin unutulmuş bilgileri arasına karışan şeyler bile onun nazarında hayli muhkemdir.

Demonolojik sistemin bölgesel oluşu da hayli önemli bir husustur. Örneğin, Avrasya kıtasının iç kesimlerindeki korkunç iblisler, İngiltere’de bilinmez. Ama orada da dolunaylı gecelerde gür süpürge otuna binerek uçan cadılar ve cüceler gibi “küçük halklar” vardır;

42 Banzarov D. *Çernaya vera*. SPb., 1891; Gumilëv L. N. *Drevnemongolskaya religiya/Doklady GO SSSR. Vyp. 5., L., 1968, s. 31-39.*

43 Gumilëv L. N. *Nestorianstvo i drevnaya Rus/Doklady po 'tnografi Geografičeskogo ob'ektva SSSR. L., 1967, s. 8.*

ancak, öldürülenlerin ruhları kan emmezler, sadece eski şatolarda oturanları korkuturlar. İskandinavlar, eski mitolojik inançlara göre Valgal tanrılarını yenen ifritlerden korkarlar. Çinliler'e göre iblisler beş gruba ayrılırlar: Yao - hayalet; mo - şekilsiz kötü güç; hui - mütevefanın ruhu; huai - kötülük ruhu ve sheng - bir tür olimpik tanrı. Bir de kıtanın iki ucunda farklı olanlar var: Çin'de tilkiler, Almanya'da kurtlar.

Buradan da anlaşılıyor ki, demonolojinin ne teolojiyle, ne de felsefeyle alakası vardır. Dolayısıyla farklı landşaftlarda yaşayan etnoslara propagandası yapılamaz. Dahası, etnik gruplar arasındaki temaslarda bir rolü yoktur. Demonolojik görüşler, ancak yeni bir çevreye adapte olma kabiliyetine sahip yerli halkların göçleriyle yayılabilir.

XVI. ALTIN SONBAHAR

101. Bir Adım İleri

Vladimir Monomah ve Büyük Mstislav, bir yandan kendi ülkelerinin çıkarlarını kollarken, diğer yandan komşu knâzlıkların politikalarını da koordine ettiler. Fakat 1132'den itibaren kademe kademe düşüşün alâmetleri görülmeye başlandı. Vsevolod Olgoviç'in Kiyef knâzı ilan edilmesi, aslında Novgorod'un Rusya'dan kopup, bağımsız bir devletin ülüşü haline gelmesi demekti. Tabii bu durum, hem şiddetli çatışmalara yol açacak, hem de knâzlığın Avrupa politikasında daha fazla yer işgal etmesine zemin hazırlayacaktı. Rus toprakları, yavaş yavaş bağımsızlığını kaybetmeye başlamıştı. Bu kayıp, önceleri yabancıların çıkarları uğruna siyasî ittifaklar kurulmasıyla kısmen başlamış, arkasından külli bir kayba dönüşmüştü. Obskürasyon aşaması, yavaş da olsa kaçınılmaz bir şekilde kendini göstermişti.

Gayr-ı eşit gelişme ve farklı unsurlar, etnik olanlar da dahil, her sistemin sağlamlaşması için lazım-ı mutlak şartları doğururlar. Dolayısıyla çok etniklik ve farklı formasyonlara mensubiyet, eski Rusya'nın süper-etnik bütünlüğünü bozmamış, aksine güçlendirmiştir ki, XIII. Yüzyılda kaleme alınan “Rus Topraklarının Mahvoluşunun Destanı”nda bu konu gayet güzel işlenmiştir.¹ Ancak, XIII. Yüzyılın ortalarına doğru her şey değişecektir. XIII. Yüzyılın ikinci çeyreğinde vukû bulan olaylar, o dönem insanları tarafından “mahvoluş” şeklinde değerlendirilmiş. Niye ki?

XI-XII. Yüzyıllarda knâzlıklar arasındaki iç çatışmaları, etnogenezin, acı vermekle birlikte halkın hayatını tehdit etmeyen “hastalı-

1 Begunov Yu. K. *Pamyatniki russkoy literaturı XIII veka*. M.-L., 1965, s. 154-155, 182-184.

ğin gelişme” dönemi olarak değerlendirmek zorundayız. Ancak, farklı süper-etnik sistemlerle olan çatışmalar, daha ağır sonuçlara yol açmıştır. XIII. Yüzyıl başlarında Batının Rusya'nın işlerine karışması, genelde askerî ittifaklar teşkili ile sınırlıydı. Polonya ve Macaristan'ın Guelphe blokunda yer aldığı, Volin'in Gibellinler'in peşine takıldığı, üstelik Knâz Roman'ın da 1205'de savaşta öldüğü bir sırada, rakipleri Çernigov ve Suzdallılar, papayla temasa geçmiş ve Hohensaufenlerin yanında yer alan Livon tarikatıyla girdiği savaşta Novgorod'u desteklemişlerdi. Fırsattan faydalanmak isteyen papa, Rusya'ya Dominicain misyonerlerini gönderdiyse de, II. Yuri artık bu müttefiklerden herhangi bir fayda gelmeyeceği düşüncesiyle onları knâzlık sınırlarından uzaklaştırdı.

İnsanlar, etnogenezin bu safhasında her zaman mutlu günlere ulaştıklarını, gelişimin zirvesine yaklaştıklarını zannederler. XIX. Yüzyıldaki insanlar buna ilerleme diyorlardı. Bu, bir noktaya kadar doğrudu. Eğer ilerlemekten murat, zamanın seyrine ayak uydurmaksa, bilinmelidir ki akşam kıvıllığından sonra mavimsi bir karanlık çöker ve onu da gecenin zifiri karanlığı takip eder. Ne var ki bu son safha, muhtemelen hissi sebeplerden dolayı çağdaşların gözünden kaçır. Eski Ruslar da bu konuda istisna değillerdi. Nasıl Romalılar Karakalla, Bizanslılar İssakios Angelos, Çinliler Güney Sung hanedanı ve eski Persler Ahemenid İmparatorluğu'nun mutlu günlerini hayatlarının en saadetli anları saymışlarsa, Ruslar da, sakinlerinden bu naz-ı nimetler için hiçbir gayret sarfetmesini istemeyen Rusya topraklarının güllük gülistanlık halinin kıyamete kadar devam edeceğini sanmışlardı.

Kiyef'in 1203'de aldığı feci hezimet, Büyük Knâz Vsevolod'un 1208'de çöle çevirdiği Ryazan topraklarının çiğnenişini ve Lipitsa Nehri sahillerinde dokuz bin kişilik hassa ordusunun yokedilişini nasıl da unutturmuşlardı! Onlara göre bütün bunlar, midneyi bulandırmamak için hatırlanmaması gereken geçmişte kalmış şeylerdi. Hayat, zevkli ve kolay hale gelmişti. En mühimi de hürriyetti. Çünkü kimse Rusya'yı tehdit etmiyordu. Yani hayatın keyfini çıkarıp, ata yurdun kaderi hakkında kafa yormak gerekmiyordu. Fakat bu saadetli günler yirmi yıl sürecekti. Ardından, 1222'de Kırım'da Selçuklu birliklerini tarumar etmek için müttefiki Polovesler'in yardımına koşan Ryazan knâzları, ağır bir hezimete uğradılar. Bir etnik sistemin passioner gerginliğinin azalması, elbette, bir nimet değildir; an-

cak, yeterli maddî dayanaklar ve bol tabii kaynakların mevcudiyeti halinde ülkenin gelişimini sürdürmek ve halkı çok uzun bir süre yaşatmak mümkündür. Nitekim, üç taraftan düşmanlarla çevrilmiş bulunan Bizans'da Komnenoslar tam bir yüzyıl tutunabilmişlerdir. Fakat orada, etnogenezin son safhası için oldukça önemli olan bir durum söz konusuydu ki, o da, rafizilerden ve eski kültürlerin kalıntılarından temizlenmiş, gerekli tashihler yapılmış, âhenkli bir manevî kültür haline getirilmiş Ortodoksluğun mevcudiyeti idi. Bu yüzden ki Bizans surları, doğudan Selçuklu, batıdan Norman, kuzeyden-se Peçenek ve Macarlar'ın şiddetli saldırılarına karşı direnmiş, ve ayakta kalmayı başarmıştı.

Bizans kültürü, Rusya'da galip gelmiş ve baş köşeye kurulmuştu; ama kitleler arasında dal budak salamamıştı. Hatta bizzat knâzlar ve boyarları, kendi halk inançlarını ve çocukluk itikatlarını unutmamışlardı. Eski Rus kültürü, muhteşem, fakat gevşekti. Rusya'nın çevresi ise yabancı ve hasım inançlarla çevriliydi. Kısacası XII. Yüzyılda passionerlik krizi ile dünya görüşleri krizi, aynı anda Rusya'yı sarmalamıştı. Etnosun passionerliği, bir geminin motoruna, kültürü ise dümene benzetilebilir. Gemininse her ikisine de ihtiyacı vardır.

Hepsinden önemlisi, Slavyan dünyasına kutuplaşmanın girmesi ve onu iki parçaya bölmeydi. Batı Slavyanları, Avrupa "Hristiyan Dünyası"yla kaynaşmış; güneyliler, Bizans hakimiyetine girmiş; doğulular ise, Karpatlar'dan Volga'ya kadar farklı etnik grupları bünyesine almış, onlarla kaynaşmış; Ortodoksluğun, daha doğrusu hâlâ kültürü hayranlık uyandıran süper-etnik bir sistem içindeki çeşitli halkları birbirine kenetleyen çifte inançlılığın ikinci merkezi haline gelmişti.

Görüldüğü gibi, Slavyanlık, etnik alanın parçalanışı sonucu olarak, etno-tarihsel bir bütünlük, sonraki nesillere Slavyan dilli bir bakiye ve mazinin hatıralarını bırakarak ortadan kaybolmuştur. Rus toprakları, XII. Yüzyılda, Slavyan unsurun, bütünüyle değilse bile, muharrik gücü teşkil ettiği bir süper-etnosa dönüşmüştür.

102. Akşamın Kızıl Ufkunda

Eski Slavyan Rusyası ve Bizans, aynı passioner itkinin eseri oldukları için akrandılar. Farklı coğrafi bölgelerde yaşıyorlardı. Komşuları farklı, ekonomik dayanakları değişti. Ama mâkul sapma sı-

nırları içinde yürüyen etnogeneze safhaları eş zamanlıydı. XII. Yüzyılın birinci üçte birlik döneminde, Vladimir Monomah ve oğlu Mstislav Velikiy, tıpkı Aleksios ve İoannes Komnenos gibi, Kiyef devletinin önünde duran bütün siyasi problemleri çözdüler. Eski paganizm, Oka boyundaki Vyatıçlar'de olduğu kadar, Don ve Dinyester boyundaki Polovesler'de de sona ermiş; Polotsk Kiyef'le birleştirilmişti. Aşağı Tuna'daki son savaş münavebeli hezimetlerle sonuçlandı. Bizans'la barış yapılması uygun bulunmuştu. Çünkü düşman yerine dostlar edinmenin çok daha avantajlı olduğu anlaşılmıştı. Bizans'da Komnenoslar tarafından kurtarılan muhteşem kültür, coşkun dalgalarla Rusya'ya akıyordu. Bu kültür, kolayca benimsenmiş ve Kiyef'in Konstantinopolis'in kültür kolonisi olduğunu ispat edebiliyordu. Ama işler adamaklılı karışmıştı.

Politik başarılar, Kiyef'de coşup köpüren passionerliğin sonucu değil, aksine Kiyef'in gençlik enerjisinin hepsini değilse bile, büyük bir kısmını sünger gibi emdiği küçük şehirlerdeki passionerliğin düşmesinin neticesiydi. Böyle bir entropik prosesin, başkent ile üleşlerin enerjik seviyelerinin birbirine yaklaşmasını beraberinde getirmesi, başkent iktidarının kayboluşuna yol açması kaçınılmazdı. Ülkenin birliğini gerektiren sebeplerin ortadan kalması, etnik ve ideolojik birliğin muhafaza edilmesi halinde dahi, istikbalde siyasi sistemin çöküşünün uzak olmadığı anlamına geliyordu. Sosyal açıdan bakıldığında bu sürece “feodal parçalanma” denilir, ama kölelik ve kapitalist sistemde de aynı şey söz konusuydu. Sistemlerin yaşlanması, bir tabiat olayıdır ve ondan kurtuluş yoktur. Etnos, tıpkı organizma veya gökyüzündeki yıldız gibi bir sistemdir ve tabiat olaylarının hükmüne tabidir. Bazı daha karmaşık kültür problemleri, antropogenik bir fenomendir. Bu meseleyi aydınlatmak için sarfedeceğimiz enerjiye acımayacağız.

Kabul etmek gerekir ki, Hristiyanlıkla birlikte alınan Bizans kültürü, “tarihin başlangıcından önce varolan Slavyan kabilelerinin ilkel ve anarşist yapısına” ters düşüyordu.²

Nitekim P. Muratoff, 1923 yılında şu satırları yazacaktı: “Biz, bir dizi halklar arasında öğrenciliğin tarihî rolünü üstlendik. Medeniyet öğrencileri olarak Hristiyanlığı aldık ve Avrupa'nın endüstriyel öğ-

2 Guşçin A.S. *Pamyatniki hudojestvennogo remesla Drevney Rusi X-XIII. vv. M., L., 1936*, s. 11. Ancak bizzat A. S. Guşçin bu görüşü paylaşmaz.

rencileri olarak da şimdi sosyal materyalizmi kavramaya çalışıyoruz (! - L.G.). İki farklı Rus sanat tarihi, eskisi Bizans'dan, yenisi XVIII. Yüzyılda Avrupa'dan kaynaklanan iki çıraklık kusurumuzun eseridir ... Eski Rusya ve yeni Rossya, sırasıyla o dönemin yabancı sanatını aldılar. Bunlardan biri en yüksek gelişim seviyesine ulaştığında (Komnenoslar Bizansı'ndan) ve diğeri ise artık çökmeye başlayan (XVIII. Yüzyıl Avrupası'ndan). Dolayısıyla Rus sanat tarihi, kendi yapı ve etki alanını kendisi oluşturan arkaik sanatın, başka bir deyişle sanatın tesiriyle asla tanışmamıştır. Eski Rusya ve yeni Rossya, hiçbir sanat geleneğinin oluşumuna katkıda bulunmamıştır; hem de her ikisi de kendi gelenekleri dışında teşekkül etmiş büyük devletler olarak yaşamalarına rağmen”.

Burada, XX. Yüzyıl başlarında, genel olarak “Rusya'da sanat”tan değil, aksine bir “Rus sanatı”ndan bahsetmenin mümkün olup olmadığı şeklinde başlayan tartışma konusu ele alınmaktadır. Yukarıdaki görüşe göre, Rusya'da sadece yabancı halkların sanatından ödünç alınarak yerli geleneklerle biraz değişikliğe uğrayan bir sanat gelişmiştir.³ .. Öyle olsun, ama bizi kültür değil, etnos ilgilendirmektedir.

...

Bizans ve Slavyan etnogenez safhaları eş zamanlı idi, ancak her iki etnosun kaderleri farklı farklıydı. Bizans, doğu, kuzey ve batıdan gelen darbelere karşı uyakta durabilen, Anadolu ve Trakya'daki çekirdek landşaftını koruyabilen güçlü bir ülkeydi. Dolayısıyla XIII. Yüzyıla kadar kültürel değerler gelişmiş, halkı ise ancak Slavyan, Ermeni, Gürcü ve Got unsurları bünyesine alarak zenginleşmişti. Bir başka deyişle Bizans, gelişimi bozulmamış tipik bir ortogen örneğidir. Halbuki Doğu Slavyanları'nın kaderi, gördüğümüz gibi, kada az imrenilecek durumdaydı. Her ne kadar her iki etnosun hazan mevsimi aynı günlerde başlamışsa da, Grekler, zengin kültürü ve estetik değerlerini, Avar, Hazar ve Vareg boyunduruğunu parçalayan, Ros-somonlar'ın torunları Ruslar'ı, Doğulu Baltlar'ı (Golatlar), Finler'i ve Yukarı Povolje Ugorları'nı etnik bünyesinde toplamayı başaran enerjik, güçlü ve cesur Doğulu Slavyanlar'la paylaşabilmişlerdi.

3 Nikolskiy V. *Istoriya russkogo iskusstva*. Berlin, 1923. Benzeri bir görüş için bkz. Buslayev F. I. *Sravnitelnyye vzglyady na istoriyu iskusstva v Rossi i na Zapade*. T. I, SPb., 1880, s. 3-41; Novitskiy A. P. *Istoriya russkogo iskusstva drevney Rusi*. M., 1924; Sıçyev N. P. *Iskusstvo srednevekovoy Rusi//Istoriya vsego vremeni i narodov*. Vyp. 4. L., 1929.

103. Emelin Bittiği Yerde Elem Başlar

Vladimir Monomah'ın irade ve gayretleriyle başlayan dönem, eski Rus kültürünün yeşerme devri olarak kabul edilir. Bunun için birçok sebep var. Ancak, etnogenезin atâlet safhasında, biriktirilen servet rahatlık ve lüks sağlayınca, arkasından kayıpların lüksün yerini aldığı bir dönem başlar. Peki, harcanan yerine konmazsa, hazıra dağ dayanır mı?

Etnik tarih tecrübesi, böyle güllük gülistanlık dönemlerin uzun sürmediğini göstermektedir. Çünkü ileriye göremeyen, görmek de istemeyen insanların hayatında en önemli yeri psikolojik istekler oluşturur. Müstesna derecede iyi şartlara rağmen, tüm etnosların başına gelenler Ruslar'ın başına da geldi.

Kiyef'in son başarısı, 1127'de Polotsk'u ele geçirmiş olmaıktı. Monomah'ın oğlu Mstislav Velikiy, Polotsk knâzlarını ele geçirmiş ve onları Bizans'a göndermişti. Ancak, knâzlar 1132'de geri dönecekler ve Polotsk hürriyetini elde edecekti. Polotsk'un arkasından Novgorod Kiyef'ten koparken, Rostov-Suzdal toprakları da bağımsızlığını elde etti. 1139'da ise Severskli Vsevolod Olgoviç, Monomahlar'ı püskürterek Kiyef'i ele geçirdi. 1146'dan itibaren bir yandan Suzdallılar'la Polovesler, diğer yandansa Volınlılar'la Ugor ve Lehler arasında kıyasıya bir Kiyef mücadelesi başlamış, bu arada Galıçya bağımsızlığını elde etmişti. Kiyefliler, meşrû veliaht knâz Yuri Dolgoruki'yi zehirledikleri için Suzdallılar'dan nefret ediyorlardı. Bu yüzden Yuri'nin oğlu Andrey, 1169'da savaşçılarına Kiyef'i tepeden tırnağa yağmalama izni vermişti. Bütün bu olaylar, Rusya'nın birliğinin bozulduğunu göstermektedir. Rusya, etnostan süper-etnos haline gelmiş ve tıpkı Batı Avrupa gibi siyasî yönden parçalanmıştı.

Bununla beraber, bazı knâzlıklar veya sadece knâzlar arasındaki çatışmalar devam etmekle birlikte, Rus topraklarının bütünlüğü konusunda kimsenin şüphesi yoktu. Ancak, XIII. Yüzyıl başlarına doğru bu savaşlar, şekil değiştirerek etnik gruplar arasındaki savaşlar halini aldı. Fakat bu durum, eyaletlerin güçlenmesinin bir sonucu değil, aksine Vladimir ve Yaroslav döneminde Kiyef'de biriken pasioner enerjiyi harcayan merkezin zayıflamasının neticesi idi.

Rusya, artık bir hakanlık değildi.⁴ Çünkü o, etnik dezente-grasyon sürecinde, meşrû ve monolit bir devletten, Bizans kültürünün şu veya bu şekilde, paganist Slavyan geleneklerini, hatta vol-hovların karanlıklar tanrısına insan ve hayvan kurban etme⁵ âdetlerini bastırdığı sekiz “yarı devlet”ten müteşekkil bir konfederasyona dönüşmüştü.⁶ Bu tür gelenek kayıpları için göz yaşı dökmeye değmez, ama Monomahlar'la Olgoviçler arasındaki rekabet de eski geleneklerden kaynaklanıyordu. Meselenin temelinde de knâzların karakteri değil, etnik grubun manevî yapısı yatıyordu. Davidoviçler (David Svyatoslaviç'in çocukları), Olgoviçler'e ihanet etmişler; fakat berikiler, görünüşe göre Çernigovlular Monomahlar'ı istemedikleri için tutunabilmişlerdi. Öyle de olsa, ortada sadece bir feodal savaşı değil, ayrıca iki süb-etnosun rekabeti vardı: Kiyef-Volın ve Çernigov-Seversk halkları. Üstelik her ikisinin temelinde de farklı etnik substratlar, yani Kiyef knâzları tarafından zorla eski Rus etnosu bünyesinde birleştirilen, şimdi ise bağımsızlık için can atan sık kabileler vardı.

XI-XII. Yüzyıl Kiyefliler'i Polyanlar'a, Çernigovlular'ı ise Severyanlar'a denk tutmak elbette saçmalaktır; ancak, kabilelerin, yani vahid Eski Rus etnosu içindeki etnik entegrasyon sonucunda ortadan kaybolan etnosların yerine bölgesel isimler almakla birlikte daha önceki ahvalini koruyan süb-etnoslar ortaya çıkıyordu. Diyelim ki, Suzdallılar, Kriviç, Merya ve Muromlar'dan; Novgorodlular, Kriviç, Ves ve Slovenlerden; Ryazanlılar, Vyatiç ve Muromlar'dan; Poloçanlar, Kriviç, Livon ve Letonlar'dan çıkmış olsunlar. Fakat bu yeni etnoslar dahi, atalarının geleneklerini kaybederek, büyük etnik sistem bütünlüğünü -Rusları- destekliyorlardı.

Burada bir terslik kokusu geliyor, ama üzerinde düşünmeye değer. Sürekli birbirinin işine karışmak, kayıtsızlığa imkan tanımaz, ama sonuncusu yabancılaşmaya yol açar. Gerçekten de o zamanlar savaş yapmadan sürekli birbirini etkileme söz konusu olamazdı.

4 Son hakan, Knâz Oleg Svyatoslaviç idi. “İgor Alayı destanı”nda da bu şekilde zikredilmektedir. Onun çağdaşı ve rakibi olan Vladimir Monomah ise Bizans İmparatoru IX. Konstantin'in kullandığı lakaptan mülhem çar ünvanını sadece görünüşte almıştı.

5 ПЛ. H. 2 . S. 117.

6 Bkz. Nosonov A. N. “Ruskaya zemlya” i obrazovaniye territorii drevne-russkogo gosudarstva. M., 1951.

Tecrit edilmiş etnik gruplar, kendi etnosunu, bu bağlamda süper-etnosunu destekliyorlardı. Çünkü “Rus Toprakları” kavramı, süper-etnik bütünlüğün komponentleri olan Ugor, Fin, Balt (Golad) ve Türk kabilelerini içine alıyordu. Mesela Torklar’la ittifak yapmak, Kiyef ve Volın, Polovesler’le ittifak yapmak da Çernigov knâzlarının takip ettikleri bir gelenektir. Sonuncular, bu davranışlarından ötürü vakanüvis tarafından değil, “İgor Alayı Destanı”nın şair müellifi tarafından yargılanır. Bu müellif, Oleg Svyatoslaviç’e Gorislaviç (Acı çektiren) adını vermiş ve Rusya’nın mağlubiyetinin günahını ona yüklemiştir. Muhtemelen onun bu düşüncesi, belli bir meyilden kaynaklanıyordu.⁷

XII. Yüzyılın ikinci yarısında Monomahlar’la Olgoviçler arasındaki geleneksel düşmanlığın ikinci plana düştüğü, tecrit edilen Polotsk Knâzlığı’nın, -her ne kadar orada “Yaroslavlar” sülalesinden gelmeyen Rognyeda ve oğlu İzyaslav’ın torunları hüküm sürmüşse de,- “feodal savaşları”na hemen hemen hiç karışmadıklarına dikkat etmek gerekir. Eğer egoist prenslerin hoşuna gitmiş olsaydı, rakipleri arasındaki iç kavgalara tabii olarak karışarlardı. Ancak, oldukça âşikârdır ki, Polotsk knâzlarının kendi vatandaşlarıyla sıkı temasları yoktu.

Diğer yurt ve şehirlerde de aynı süreç yaşanıyordu. Olgoviçler’in 1135’de Kiyef’i ele geçirme teşebbüsleri, “Olgoviçler’i istemiyoruz!” diyen Kiyefliler yüzünden 1146’da bir felaketle sonuçlanmış; Igor vahşi bir şekilde öldürülmüş, arkasından Çernigovlular’ın zaferiyle sonuçlanan yarım asırlık bir savaş başlamıştı. Çernigovlular, Kiyef’i iki defa zaptetmiş ve tepeden tırnağa yakıp yıkmışlardı.

104. Üzüntünün Sebebi Güvensizliktir

Rusya’da Slavyan bütünlüğünün parçalanmasına paralel olarak, yeni Slavyan süb-etnoslarının yabancı kabilelerle yakınlaşması başladı. Tabii bu bir kaynaşma değil, dostluktu; fakat bazen kaynaşmadan daha da faydalı oluyordu.

Novgorodlular, İsveçler’e karşı “Carel”, İjor ve Ves (Veps)lerle birlikte hareket etmişler; Poloçanlar ise savaşçı Vodlar’la dost olmuş-

7 Gumilëv, *Muhayyel Hükümdarlığın İzinde*.

lardı. Merya ve Muromlar, Suzdal knâzlarının saflarını doldurmuş; Yaroslav tarafından itaat altına alınan Goladlar, - Mojaysk ve Gjatsk civarında yaşayan Balt kabilesi,- olduğu gibi Ruslar'la bütünleşmişlerdi.

Görüldüğü gibi Ruslar, kesinlikle Slavyan ve asla Ortodoks olmayan yerli kabilelerle mükemmelen yan yana yaşıyorlardı. Etnik temaslar iki şekilde olur:

1- Kendi topraklarında yaşayan ve hayatlarına müdahale bulunan lantşaftla bütünleşen iki veya daha fazla etnosun komşuluğu. Bu, genelde her iki taraf için de faydalıdır (simbioz).

2- Göçmenlerle karşılaşma. Göçmenler için uygun tabiata sahip bir vatan ve bu tabiat şartları içinde yaşayan bir halkın bulunması yeterlidir. Ancak, bu tür bir temas, hemen hemen daima egoist ve çıkarıcıdır. Eski Ruslar ise her ikisini de sevmiyorlardı ve dolayısıyla Kiyef'de Monomahlar'a, Seversk'de ise Olgoviçler'e sempati beslemişlerdi.

XII. Yüzyılda geniş halk tabakaları arasında popülaritesini kaybeden “Batı yanlıları”, Katolik “Hristiyan Dünyası”ndan da destek alamadılar. Rusya'yı Almanlar'ın “doğu hamlesi”nden, Polab Slavyanları, Pruslar ve Estler'in teşkil ettiği set korumuştur. Polonyalılar'ın saldırısını, 965'de Latin inancını alan Yatvaglar; İsveç hücumlarını Carel'ler; Doğudan gelen saldırıları ise, kendileri de daha az saldırgan olmamakla birlikte, tamamıyla yabancı Polovesler durdurmuşlardır. Müslümanlığı kabul etmiş bulunan ve 977-985 yılları arasında Hazarya'yı işgal eden Horezmliler'in Vladimir ve Yaroslav hakanlığının sınırlarına yaklaşmalarını engelleyen de yine bu Polovesler olmuştur.

Yeterince enerji olmayınca, her şeye ve tabii en başta da tarihî geleneklere karşı kayıtsızlık başlar. Bu gelenekleri korumak veya sadece ihtimam göstermek dahi önemsiz ve gereksiz kabul edilir. Bu durumda, muhteşem etno-kültür tipleri yerine, tek tip ve uysal bir siviliklik ortaya çıkar. Nitekim IX. Yüzyıldaki etnik mozaiklerin yerine, XII. Yüzyıl sonlarına doğru siyasete ilgisiz, passionerliğini yitirmiş, daimi mevcudiyeti bulunmayan, oraya buraya serpilmiş seyrek bâkiyelerden bir etnik bütünlük şekillenmiştir. Gerçekten de 1113'den itibaren tüm dış politika problemleri, hayreti mucip bir gevşeklikle halledilmişti. Vladimir Monomah, iki yıl devam eden şiddetli savaş-

lardan sonra Karadeniz ve Don'a kadar uzanan Poloves çadırlarını itaat altına almış; Don-ötesi göçebeleriyle de bağımlılık anlaşması akdetmiştir. Vyaticler fethedilmiş, Polotsk ilhak edilmiş; hem Polonyalılar'ı ve hem de Ruslar'ı, canından bezdiren başağrısı savaşçı Yatvaglar, hezimeye uğratılarak sınırlarda tehlike yaratmayacak şekilde dağıtılmışlardı.

Ülke ekonomisi gelişmiş, kültür ve okur yazarlık yaygınlaşmış, mukaddes tapınak ve kliselerin taş kuleleri şehirlerde boy göstermiş; köyler, fazla lüks olmasa da, nehir ve göllerin kenarlarını işgal etmeye başlamıştır. “Onca sıkıntıdan sonra güzel günler”, yani medeniyetin altın sonbaharı, korkunç sıkıntılara karşı kahramanca direnen Eski Rus etnosunun temelini attığı ihtişam çağı başlamıştı.

Altın sonbaharın arkasından yağmurlu günlerin gelmesinde, akşamın sessizliğini ise etnosun karanlık döneminin takip etmesinde hiç de şaşılacak bir şey yoktur. İlk bakışta bu tür felaket çağlarında, hayra ve şerre vesile olmasa da, tüm tabii proseslerde mevcut bulunan derin bir anlam vardır. Çünkü iyilik veya kötülük yapmayan tabiatı yargılamak veya övmek saçmalaktır.

Dolayısıyla olayın anlamı basittir: Kolay yananlar, yanıp kavrulur; çabuk tutuşmayanlar ise ocağın kenarlarında köz ve kül olarak kalırlar. XIII. Yüzyılda, her etnosun yaşlılık hastalığı olan bir obskürasyon dönemi başlamıştır. Ve ancak XIV. Yüzyılda ortaya çıkan yeni bir passioner itki, Bizans'dan miras alınan kültür geleneklerinin kopmasını engellemiştir. Ancak, passioner patlamanın uzun süreli bir yangına yol açabilmesi için, “yanıcı maddelerin” yani sağlıklı ve çeşitli halkların mevcudiyeti şarttır. Neyse ki böyle bir yanıcı madde ocağın kenarında kalmıştı. Bu, XII. Yüzyılda kendi hayat tarzını muhafaza eden Slavyan kabilelerinin bâkiyeleriye.⁸

Neden vakanüvis, 1132 yılında “bütün Rus toprakları dağılarak..” diye yazmıştır? Mstislav Velikiy'nin ölümünden sonra tüm Rus knâzlıkları Kiyef'in hakimiyetinden çıkmışlardı. Bu durum, hiçbir şekilde

8 1146'da Vyatic şehirlerinden bahsedilir. (Bkz. Solovyeff, *Istoriya Ros-sii*, Ktb. I, T. II, s. 434). Güney Drevgoviç toprakları ise Yuri Dolgoruki tarafından 1149'da İzyaslav Davidoviç'in elinden yolunup alınmıştır. (Bkz. age., s. 447). Bugünkü Ukrayna tipinin temelini ise Polyan ve Severyanlar değil kranolojik Drevliyan tipi oluşturur. (Bkz. Alekseyev V. P. *V poiskax predkov*. M., 1972, s. 299-300).

progresif bir tekamül sayılamaz, ama şöyle bir mütalaa da vardır: “Bir feodal parçalanma yaşandı. Ancak bu, ne kadar farklılaşma olursa, o kadar tarihî entegrasyon gerçekleşir hükmüne binaen, paradoksal bir durum sayılmaz”. Bu mütalaa şöyle bir açıklama getirilmektedir: “Kiyef Rusyası, sapından birkaç yeni knâzlık nüvesinin çıktığı ana tohum idi”.⁹ Ne var ki, I. Vladimir'in birleşik Rusya için bütün gücüyle çalışmasına¹⁰ rağmen, bu parçalanmayı bir çöküş, izmihlal ve geriye gidiş saymak asla mümkün değildir.¹¹ Anlaşılan Vladimir “progresif” davranmamıştı. Çünkü artık “Yuri Dolgoruki dönemindeki birleşik Rusya, sadece tarihî geleneğin bir uzantısıydı”¹²

Hayır, görüldüğü kadarıyla XIII. Yüzyılda yaşayan vakanüvis, Rusya'nın birliğinin bozuluşunu bir çöküş olarak değerlendirirken, ileri sürdüğü deliller kendi konsepsiyonuna ters düşmesine rağmen, her şeyi sadece tekamül olarak görmek isteyen XX. Yüzyıl akedemisyenine göre haklıydı. Bir çöküşü “entegrasyon” olarak değerlendirmenin akıl kârı olduğunu sanmam.

105. Alacakaranlık

Eski Rusya, bir etno-kültürel bütünlüktü. Ancak orada, bu amaç için, Rurikoviç devletinin bugüne kadar etrafıca incelenmeyen sosyo-politik tarihi üzerinde müessir etnik prosesler vukû bulmuştur. Ne yazık ki, pek çok şey hâlâ aydınlığa kavuşmuş değildir. Bu boşluğu doldurmaya çalışırken, Rusya tarihini yeniden yazmamak için, hiç de gerekli olmayan bir takım görüşleri bir yana bırakmak zorundayız. Eski Rusya'nın, XIV. Yüzyılda geçirdiği yeni passioner patlama dönemine kadar, etno-sosyal sistemin passioner gerginlik seviyesinin sürekli düşmesi sırasında ortaya çıkan atâlet safhasındaki etnogenez sürecini anlatmak, kolay ve basittir. Boşverin, anlatım tarzı yavan ve veciz olsun; ama fikir, cıfcaflı kalıplardan daha önemlidir.

9 Rıbakov, *Kiyevskaya Rus i russkiye knyazstva XII-XIII vv. M.*, 1982, s. 472. Mümâ ileyh müellif ayrıca şu bilgiyi vermektedir: XII. Yüzyıl ortalarında 15 knâzlık, XIII. Yüzyıl başlarında, yaklaşık 50 knâzlık ve XIV. Yüzyılda takriben 250 knâzlık. O dönemde yaşayanlar alaylı şekilde şöyle diyorlardı: “Rostov topraklarının her köyünde bir knazlık”, “Rostov'da her yedi knâza bir asker düşer.” (Age., s. 469-470).

10 Age., s. 404.

11 Age., s. 470.

12 Age., s. 65.

Rusya, XI. Yüzyılda bir iç kırılma dönemi geçirmiş, Vareg türedileriyle hesaplaşmış ve Hazarlar'la girdiği savaşı kazanarak ayakları üzerinde durmayı başarmıştı. Rusya'nın doğulu komşularının zayıflaması ve batılı komşularının uzak oluşu, dış çatışmaları asgari seviyeye düşürmüştü. Ülkenin XII. Yüzyılda ve özellikle de XIII. Yüzyıldaki gerçek baş ağrıları, bizim şimdilerde feodal savaşları dediğimiz iç çatışmalardı. Ama ne var ki bunlar, sadece feodal savaşları değildi.

Savaş, her zaman uzun iştir; halbuki ülüş knâzlarının gelirleri mahduttu. Elli bin kişilik bir orduyu uzun süre besleyebilmek için daha geniş yurtların kaynakları gerekiyordu.¹³ Andrey Bogolubski böyle bir güçle 1169'da Kiyef'e yürümüş, Mstislav Volinskiy de denk güçlerle ona karşı çıkmıştır. Bu savaş, Suzdal ve Volinliler'in katılmadığı anlamsız ve büyük bir savaştı. Tarihçilikte, yaşlı ve genç Monomahlar arasındaki mücadelenin, Rusya'nın Kuzeydoğu ve Güneybatı Rusya olarak taksiminin başlangıcı olarak kabul edilmesi tesadüfi değildir. Ama aslında mesele daha da karmaşıktı.

A. N. Nasonoff, XI-XII. Yüzyıl Rusyası'nı "Yarı Devlet"¹⁴ şeklindeki şu sistemlerden müteşekkil olarak gösterir: 1) Kendine bağlı şehirlerle birlikte Novgorod Cumhuriyeti; 2) Polotsk Knâzlığı; 3) Smolensk Knâzlığı; 4) Rustov-o-Suzdal toprakları; 5) Ryazan Knâzlığı; 6) Turov-o-Pinsk toprakları; 7) Üç knâzlığı içine alan Rus toprakları: Kiyef, Çernigov ve Pereyaslav; 8) Volin; 9) Çerven Rusyası veya Galiç Knâzlığı (XIII. Yüzyıl başlarında Volin'la birleştirildi). Bu listeye Vladimir Monomah tarafından fethedilen Don-Karpatlar arasındaki Deşt-i Kıpçak'ı da ilave etmek gerekir. Büyük Bulgar, Don-ötesi Poloves toprakları, Kuzey Kafkasya'daki Alan yurdu ve Hazar ya ise, Rusya sınırlarında yer alıyorlardı.

Her ne kadar XI. Yüzyılda knâzlıklar askerî faaliyetlerini kendi küçük drujinalarıyla sürdürmüşlerse de,¹⁵ aynı yüzyılın ikinci yarısı

13 III. Edward , 1346'da Normandiya'ya 1000 şövalye, 4000 süvari ve 10 bin Anglosakson ve Vallis okçusuyla çıkarma yapmış; bu kuvvetlerle Cresi açıklarında vukû bulan savaşı kazanmıştır. (Maurois A. *Histoire d'Angleterre*. Paris, 1937, s. 222). V. Henrich, 1415'de 2500 süvari, 8 bin okçu ve diğer hizmetlerdeki 30 bin kişiyle aynı operasyonu gerçekleştirmiş ve Azinkur açıklarındaki savaşı kazanmıştır. (Age., s. 262). Ne de olsa bunlar İngiliz kiralığının büyük operasyonlarıydı.

14 Nosonov, "Russkaya Zemla" i obrazovaniye territorii drevnerusskogo gosudarstva.

15 Svyatoslav Yaroslaviç, 1068'de 12 bin kişilik Poloves ordusunu Snov'da topu topu 3 bin kişilik kuvvetle mağlup etmiştir.

sında fethedilen şehirleri yağmalamalarına izin verilen büyük bir ordu teşkil edilmiştir. Bu da, Rus devletleri arasındaki “feodal” çatışmaların azaldığını gösterir ki, aynı zamanda bu, Rusya'nın monoetniksel bir devletten polietniksel bir devlete dönüştüğünün göstergesidir.

Bu entegrasyon, XII. Yüzyıl ortalarında başlayıp XIII. Yüzyıl felaketini doğuran etnik sistem passionerliğinin düştüğünün delilidir. Evet, savaşçı ruh kaybolduğu için ordu saflarının şehir ahalisinden seçilen yetersiz sayıdaki askerlerle doldurulması zarureti ortaya çıkmıştı.¹⁶

Eğer durum böyle ise, o takdirde iç savaşı yürütenler Rurik hanedanı knâzları değil, aksine onların çevresinde bulunan, onları besleyen, buna karşılık da komşularla savaş isteyen kişilerdi. Gerçekten de öyleydi! Ancak, sadece Novgorod ve Galic'de değil, aksine Eski Rusya'nın hemen hemen bütün yarı devletlerinde knâzların itaatkâr bir tavır sergiledikleri tarihen sabittir. Boyarlar, uçakların ihaneti sonucunda Andrey Bogolubski'yi öldürmüşler; Kiyefli bir kalabalık Igor Olgoviç'i parça parça etmiş; Smolyanlar Rostislaviçler'i öfkeli Kiyefliler'e teslim etmemiş ve Çernigovlular'la birlikte Volınlılar'a teslim olmak isteyen “büyük Rus şehirleri”yle hesaplaşmışlardır. Nitekim vakayinamelerde de bu duruma şu satırlarla işaret edilmektedir: Rurik, 2 Ocak 1203'de Olgoviçler ve “tüm Poloves'lerle” ele ele vererek Kiyef'i ele geçirdi. “Bütün Rus topraklarını öyle bir öfke kapladı ki, Kiyef böylesini hiç görmemişti. Öfkeli kalabalık Kiyef'i ele geçirerek, yakıp yıktı. St. Sophia metropolünü ele geçirip yağmaladılar. Desyatin (kilisesini de) yağmaladılar.. Manastırları ve bütün ikonları yakıp kül ettiler.” Vakayinamenin daha ileriki sayfalarında Rurik'in müttelikleri “Polovesler, tüm yaşlı rahipleri, keşiş ve rahibeleri parça parça ettiler; Kiyefli genç oğlanları, kadın ve kızları kendi otağlarına götürdüler” diye kaydedilmektedir.

Bu, elbette korkunç bir şey, ama suçlusu kim? Polovesler'e maaş yerine şehri yağmalama izni veren Knâz Rurik Rostislaviç mi, yoksa onun ilham perisi Vsevolod Bolşoy Gnezdo mu? Kaldı ki Polovesler'den başka Olgoviçler'in getirdiği Çernigovlular de Kiyef'e girmişlerdi.. Sanki onlar bu yağmalamaya katılmadılar mı?!!

16 V. V. Kargalov, XIII. Yüzyıl başlarındaki Rus ordusunu 110 bin kişi olarak gösterir. (Bkz. *Vneşnepolitičeskiye faktori razvitiya feodalnoy Rusi*. M., 1967, s. 79).

Orada hiç beklenmedik şey, diplomatik yoldan savaşa hazırlanan Kiyef karşıtı bir koalisyonun teşkil edilmesi ve “Rus şehirlerinin anası”nın yağmalanmasına izin verileceği vaadiyle Polovesler'in kiralanma olayının bizzat İgor Alayı Destanı'nın kahramanı İgor Svyatoslaviç tarafından düzenlenmesidir.¹⁷ Bu vakıa, Kiyef ve Çernigov rekabetiyle büyüyen Polyan ve Severyan kabileleri arasındaki gele-neksel kadim düşmanlığın, henüz XIII. Yüzyılda, Ruslar'la Polovesler arasındaki sınır ihtilaflarını gölgede bırakacak kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Diğer yandan, Roman Mstislaviç, Kiyef'i savunmak için, azılı düşmanları Polovesler'le ölümüne savaşarak Rus başkentini koruyan Torklar'ı getirmişti. Bu da, Rusya ve fethedilen bozkırın, XII. Yüzyıl sonu ile XIII. Yüzyıl başlarında devletlerarası çatışma şeklini almayan kanlı iç savaşların yol açtığı şiddetli krizin kolları arasındaki merkezi bir devlet değilse de, tek bir ülke olduğunu göstermektedir.

Burada, “Büyük Knâz Yaroslav'ın ölümüne kadar Rus Toprakları'nın Mahvoluş Destanı”– “Hristiyan hastalığı günlerinde..” adlı metinleri yorumlayan B. A. Rıbakoff'un eserine dayanıyorum. Rıbakoff'a göre bu “hastalığın ne Poloves tehdidi, ne de Tatar istilasıyla ilgisi vardır. Aksine hastalık, “güllük gülistanlık Rusya topraklarını” içten içe kemirerek mahvoluşuna yol açan iç bölünmedir. Kriz, henüz XIII-XIV. Yüzyıllarda başlamıştı.

Etnik çöküş meselesi karmaşıktır. Çünkü günümüzdeki tarih yorumculuğu, henüz XIX. Yüzyıl başlarındaki seviyededir. O sıralar, bütün bilim dallarında, düz çizgili mekanik evolüsyonizm hakimdi ki, bugün zoolojide dahi terkedilmiş ve yerini mutagenez almıştır. Büyük medeniyetlerin detaylı seyri bu yolla izah edilemediği için, örneğin Roma İmparatorluğu'nun yıkılışının müsebbibi olarak bazen barbarlar, bazen Hristiyanlar, bazen köleler ve kölecilik gösterilmiş, ama asla Romalılar suçlu bulunmamıştır. Halbuki Roma İmparatorluğu'nun ve Roma kültürünün yıkılışında bizzat onların da rolü olmuştur, ama bütünüyle onları sorumlu saymak doğru değildir. Çünkü kalp hastası bir ihtiyar, boks veya dağcılık yapmadığı için suçlanamaz.

IV. Yüzyılda Romalılar savaşmayı ve kendilerini korumayı unutulmuşlardı. Bu konuda, Roma'nın 455'de Vandallar tarafından tahrip

17 Rıbakov B. A. “*Slovo o polku Igorevye*” i yego sovremenniki. M., 1971, s. 288-290.

edilmesinden sonra Romalılar'ın şehri yeniden kurmayı ve hatta kiliseyi onarmayı bile müzakere etmediklerini, dahası, bunu yapacak güçleri bile bulunmadığını hatırlamak yeterlidir. 476'da ise Herullar'ın kumandanı Odoacr'a hiçbir itirazda bulunmadan itaat etmişlerdir.

Roma örneği, “medeniyetler”in mahvoluşunun tek bilinen şekli değildir. Bizans, mertçe ve trajik bir şekilde yok olmuştur. Demek ki, daima uzak geçmişteki olaylar tarafından belirlenmiş olsa bile, ölüm şekli seçilebilir. Entropik olmayan patlamalar, yani passioner itkiler sırasında ortaya çıkan tüm sistemler, kendilerine has bir şekilde çökerler. Bunu okuyucuya hatırlattıktan sonra, tekrar konumuza dönelim ve Eski Rusya'nın “muhteşem güzelliği”nin nereye kaybolduğunu, bunun nasıl vukû bulduğunu; onun yerine genç ve güçlü Rossya'nın nasıl zuhur ettiğini görelim.

BAZI TERİM VE ADLARLA İLGİLİ AÇIKLAMALAR

- Baskak** : Han adına vergi toplayan memur.
- Başın** : Yüzbaşı; yüz kişilik birliğe kumanda eden kişi.
- Bilina** : Rus destanı.
- Bitikei** : Vergi memuru, tahsildar.
- Bogatır** : Bahadır, alp.
- Boyar** : Büyük arazi sahipleri; toprak ağaları.
- Büyük Knâz** : Emir-i kelân; emîr el-ümerâ.
- Çelad veya cholop** : Kölelere verilen ad.
- D'yak** : (Sekreter), Voyvoda yardımcısı.
- Daruga** : Vergi memuru.
- Drujina** : Askeri kıta.
- Dvoryanlar** : Moskova'ya yakın asiller alayı; zâdegân takımı.
- Grid** : Drujinadan yüksek kimse. Knâzın adamlarına verilen lâkab.
- Grivna** : 500 gr. gümüş sıkletinde bir sikke.
- Haydamaklar** : Serseri çeteleri.
- İzгой** : Toplum içinde haklarını kaybeden kişi.
- Knâz** : (Knez, knyaz) : Prens; emîr; şehzâde.
- Knâzlık** : Prenslik, emîrlik.
- Kollegyalar** : Büyük Petro'nun kurduğu müesseseler.
- Kudesnik** : Gaipten haber veren dim adamı.
- Kuni** : İlk Rus parası.
- Ludi** : Özgürlüğünü kaybeden köylüler.
- Lüybec** (Lübec) : Knâzlar toplantısı.
- Mamayevo Poboışçe** : Mamay hezimetini destanı.
- Maslenitsa** : Apukurya; et kesimi; Eski Ruslar'da putperestlik döneminde kutlanan bir bayram.
- Mestniçestvo** : Orun, mevki nizamı.
- Opriçnik** : Çar İvan'ın maiyetindeki kişi.
- Opriçnina** : Çar İvan'ın saray ve maiyetinin masraflarını karşılamak üzere ayrılan kasaba ve şehirler.

- Perun** : Eski Rusya'da gök tanrısı.
- Pogrom** : Katliam; taşkınlık.
- Poloçanlar** : Doğu Slav uruğu.
- Polyanlar** : Doğu Slav uruğu.
- Pomeşçik** : Çiflik sahibi.
- Pravda** : Rus kanunu.
- Rusiçi** : Rus adının eski şekli.
- Smerd** : Orta sınıf köylü.
- Svod** : Kanun muhtasarı.
- Tisyatskiy** : Knâzla birlikte şehrin idaresini yürüten kişi; binbaşı.
- Tiyun** (tivun) : Knâzın adamlarına verilen lâkab. (Tudun).
- Tômnik** : Tümen başlığı.
- Uşkuynik** : Boyar kıtası.
- Ülüş** : Knâza verilen yurt, yurtluk. (Udel).
- Vareg** (Varyag) : Norman; paralı asker.
- Veçe** : Boy büyüklerinin toplantısı.
- Vıchod** (Tiş) : Vergi
- Virnik** : Knâzın maiyetinde bulunan kişi.
- Virvi** (verv) : Orta sınıfın köy adı.
- Volhov** : Ruslar'ın Hristiyan olmadan önceki paganist devirde, yarı tarık-i dünya, dervişmeşrep büyücü.
- Volostel** : Nahiye müdürü.
- Votçina** : Verasetle geçen arazi.
- Votçinnik** : Baba arazisi.
- Yabetnik** : Knâzın maiyetinde bulunan kişi rütbesi.
- Yam** : (Posta) servisi.
- Yasaçnı** : Yasak (vergi) ödeyenler.
- Zemski Sobor** : Yurt Mümessilleri Meclisi.

Önemli Not: Rusçada adların mensubiyeti, Türkçedeki mensubiyet şekline benzemez. Arapçadaki nisbet (ya'sına) benzerlik gösterir. Yer adları sonlarına eklenen (–ski/–ski) eki (–li; –lı) anlamına gelir. Örnek olarak: Volınskiy (Volınlı); Moskovski (Moskovalı) demektir vs. Bir de adların şecere yönünden mensubiyetini gösteren takılar vardır. Bunlar kitapta çok sık geçtiği için aynı şahsın farklı kişiler olarak algılanmasına yol açabilir. Örnek olarak: Mstislaviç (Mistislav'ın oğlu); Olgoviç (Oleg'in oğlu); İzyaslav Mstislaviç Çernigovski (Çernigovlu Vladimir'in oğlu İzyaslav) vs. demektir.

DİZİN

1. ETNONİMLER

(Kabile, Boy, Hanedan, Krallık, Mezhep, Siyasî Hareket ve Dinler)

Önemli Açıklama: Hazırlanan bu dizinde, özellikle bir kabile veya hanedanın, yahut dini veya siyasî hareketin farklı varyantları veya adları göz önünde bulundurulmuştur. Örneğin Kıpçak etnonimi, Orta Asya'da Kıpçak, Rusya'da Poloves, Batı literatüründe Kuman adıyla geçer. Yazar bunu farklı sayfalarda farklı adlarla kullanmışsa, bu durumda Kıpçaklar bkz. Polovesler; Polovesler bkz. Kıpçaklar denilebilirdi; ancak, diyelim ki yazar, yirmi sayfa boyunca sadece Poloves kelimesini kullanmışsa, bu durumda "Poloves bkz. Kıpçak" göndermesi yapılırsa, araştırmacı okuyucu kendisini "Kıpçak" kelimesinin geçtiği sayfalarla sınırlayacağı için, o bilgilerden mahrum kalacaktır. Bu yüzden her bir etnonim ayrı ayrı kullanılmış, fakat parantez içinde sinonimleri verilmiştir.

Bu dizinde, ayrıca, çok sık geçtiği için Rus, Ross, Rusya, Rossya, Slavyan etnonimleri yer almamıştır.

A

Abbasi-ler, 24, 75, 77, 78, 83, 85, 89,
153, 201, 202, 248, 419
Acem (Pers)ler, 80, 87, 92, 353
Açına (hanedanı), 49, 51, 162, 167,
170, 180, 196, 199, 257
Aday boyu, 377
Ahemenid İmparatorluğu, 426
Ak Urbahılar, 80
Aksumî (Etyopyalı)ler, 129, 130, 131,
132
Akvitanyalı-lar, 202
Al-Moraviler, 384
Alan-lar, 45, 46, 50, 62, 72, 75, 139,
159, 180, 190, 220, 227, 237, 41,
270, 357, 437
Albigozm, 294, 414
Albigoy (Albigois)lar, 112, 132, 417,
418

Alevî-ler, 85, 90, 222, 223, 225
Alman (German)lar, 65, 93, 94, 100,
102, 104, 151, 155, 156, 184, 188,
192, 193, 195, 202, 203, 206, 273,
275, 286, 298, 317, 328, 344, 348,
368, 390,-394, 398, 403, 406,
407, 417-419, 434
Alman İmparatorluğu bkz. German
İmparatorluğu
Altın Orda, 409
Amerikalılar, 192, 194
Angelos-lar, 405
Angle-ler, 196
Anglosaks(on)-lar, 25, 97, 103, 104,
195, 342, 344
Ansar, 68
Antlar (Polyanlar), 37, 41, 63, 191,
192

Arap-lar, 32, 50, 62, 66-78, 80, 84,
85, 88-92, 94, 96, 99, 102, 104-
108, 114, 123, 132, 139-142, 145,
151-154, 157, 160, 161, 173, 176,
179, 183, 188, 196, 198, 199, 202,
203, 213, 222, 223, 237, 248, 249,
263, 265, 269, 275, 277, 279, 299,
300, 310, 313, 353, 354, 370, 384,
413, 415, 420
Ari (Aryani)ler, 57, 101, 395
Arisu (Mordva Erziya)lar, 221
Arya (nizm), 81
Aryan (Ariscu)lar, 104, 119, 120
As bkz. Osetin
Asiya bkz. Osetin
Astrahan Tatarları, 61
Atabekler, 92
Athanasiosçu-lar 120
Avar (Obır)lar, 23, 41, 42, 56, 183-
185, 188, 195, 263, 429
Avar Hakanlığı, 344
Avusturya Krallığı, 140
Avusturyahlar, 94, 102

B

Babilli-ler, 117, 154
Baktrialı-lar, 115
Balt-lar (Yatvaglar, Goladlar), 192,
413, 429, 433, 434
Baluspanid-ler, 91
Barsil-ler, 62
Bastard-lar, 168, 211
Bastarn-lar, 37
Başkurd (Başkir)-lar, 221
Batını-ler, 86
Bavaryalı-lar, 202
Bayernler, 94
Beloross-lar, 36
Beni Esed kabilesi, 67
Beni Kind (Kindi), 67
Beni Ümeyye (Emevi)ler, 68
Berberi-ler, 69, 71, 77, 89, 108, 197,
199, 200, 202, 235, 266, 275, 298,
312, 313, 370, 384, 385, 413
Berkukî, 86,
Bermekî-ler 78

Bhon, 271, 422
Bizans İmparatorluğu, 106, 108, 140,
184, 277, 345
Bizanslılar (Grekler), 37, 47, 66, 69,
70, 71, 73, 90, 108, 120, 123, 134,
148, 152, 164, 173, 187, 190, 191,
215, 224, 279, 314, 340, 342, 344,
370, 383, 390, 404, 426
Bodriç-ler, 94, 194, 195, 286, 344
Bogomil-ler, 186, 187, 314
Bogomilizm, 186, 294, 302, 304, 397
Bolgar hakanlığı, 184, 344
Bolgar (Bulgar)-lar, 37, 48, 50, 52, 54,
56, 64, 72, 94, 105, 106, 139, 152,
157, 159, 185-187, 196, 199, 207,
208, 214, 221, 224, 238, 247, 252,
254, 269, 276, 281, 285, 288, 298,
299, 320, 322, 324, 366, 392, 401,
406, 408, 418
Breton, 147, 202
Britanyalılar, 104
Brodnik-ler, 255
Budizm, 181, 294, 398, 413, 422
Buharalı-lar, 249
Burgund-lar, 65, 101, 120, 202
Burtas-lar, 50, 155, 180, 221, 225,
252
Büveyhî-ler, 88, 89, 90, 91, 235, 246,
247
Büyük Türk Hakanlığı, 26, 51, 76,
249

C-Ç

Carel-ler, 147, 406, 433, 434
Carolingien-ler, 24, 82, 98, 99, 102,
195, 197, 200, 201, 205, 212, 213,
217, 246, 254, 264, 265, 326, 344,
393, 412
Cathar-lar, 198, 413, 414, 416
Catharizm, 302
Cenahî, 86
Cenevizli-ler, 405
Cluny tarikatı, 103, 112, 413
Çek-ler, 94, 389, 390, 397
Çeremis bkz. Merya
Çerkes (Kasog)-ler, 156, 248, 289,

332, 333, 335, 357, 366, 383
 Çernigov Knâzlığı, 255
 Çernigov-lular, 36, 373, 392, 426,
 432, 433, 438
 Çervenli-ler, 288
 Çigil-ler, 248, 354
 Çik-ler, 156
 Çinli-ler, 71, 153, 217, 246, 257, 423
 Çud-lar, 350, 396 401
 Çuvaş (Suvaz)lar, 221, 227

D

Dağıstan Krallığı, 73
 Dan-lar bkz. Datçanlar
 Danimarkalı (Dac)lar, 63, 99, 194,
 206, 258, 317, 391
 Daosizm, 302
 Datçanlar, 103, 195, 286, 320
 Deylemî-ler (Deylemliler), 60, 85, 88,
 89, 90, 91, 115, 156, 212, 213,
 225, 226, 233, 238, 334, 353, 354
 Dominicain-ler, 426
 Don Hazarları, 178
 Drevlyanlar, 64, 206, 210, 231, 234,
 239, 242, 243, 287, 325
 Dromi bkz. Ross-Dromiler
 Duleb-ler, 55, 56, 64

E

Eftalit-ler, 57, 124, 134
 Ehl-i Sünnet bkz. Sünni
 El-Muvahhidûn, 384
 Emevî-ler (Hanedan, halifelik), 24,
 68, 70, 71, 73, 75, 77, 78, 83, 139,
 140, 142, 156, 370, 383, 415
 Endülüs Emevîleri, 90, 102, 370
 Ermeni-ler, 58, 61, 66, 73, 114, 120,
 133, 146, 201, 230, 237, 429
 Essenes (İsiyim)ler, 124, 161
 Est-ler (Fin zümresi), 34, 208, 434
 Etiler, 114

F

Falaşlar (Yemenli Yahûdiler), 131
 Fatimî-ler, 88, 90, 266, 370, 371
 Ferisî-ler, 122, 297

Filistî-ler, 114, 121
 Fin-ler, 155, 208, 401, 433
 Finnogur (Fin-Ogur)lar, 192, 216,
 302, 338
 Francone-lar, 94, 103, 202, 387, 388
 Frank-lar (Frank İmp.luğu), 24, 65,
 71, 82, 94, 99, 101, 103, 104, 107,
 184, 188, 191, 197, 200, 305, 351,
 405
 Fransız-lar, 81, 100, 102, 104, 112,
 128, 156, 202, 203, 213, 217, 258,
 305, 342, 344, 405, 406, 408, 418,
 420
 Friz-ler, 192

G

Galiç Knâzlığı, 405, 437
 Galileli-ler, 116, 158
 Galyalı-lar, 100, 104
 Gassânî-ler, 67
 Gepid-ler, 55, 65
 German (Alman)lar, 25, 94, 120, 136,
 173, 183, 212, 258, 263, 273, 312
 Gibellin-ler, 416, 417
 Gnosti-sizm,-kler, 124, 125, 127, 415
 Goladlar bkz. Baltlar
 Gostomıllar, 209, 210, 239
 Got-lar, 25, 37, 40, 42, 55, 64-66, 75,
 104, 120, 151, 159, 190, 192, 193,
 220, 258, 270, 398, 429
 Grek (Bizanslılar), 56, 75, 81, 82, 85,
 104, 107, 108, 115, 121, 122, 128,
 135, 136, 137, 142, 184, 185, 194,
 195, 199, 200, 202, 211, 214, 220,
 229, 232, 235, 237, 238, 247, 266,
 269, 274, 275, 276, 280-285, 288,
 298-300, 305, 312, 325, 334, 347,
 354, 358, 361, 362, 365, 367, 369,
 393, 394, 402, 405, 406, 408, 413,
 417, 420, 429
 Guelphe-ler, 369, 426
 Gurgencli-ler, 175
 Guz-lar, 52, 60, 157, 170, 171, 180,
 185, 195, 221, 227, 228, 237, 241,
 248, 250, 251, 254, 276, 288, 338,
 340, 343, 351, 355

Gürcü-ler, 73, 90, 120, 156, 201, 348,
354, 391, 405, 420, 429

H

Habeşli (Aksumî)ler, 120
Habiru kabileleri, 114
Haçlı seferleri, 22, 104, 108, 109,
130, 344, 405, 408, 417
Haçlılar, 91, 300, 379, 380, 420
Hamdanî-ler, 88, 89
Han hanedanı, 211
Hanbelî-ler, 91, 92
Hanefî-ler, 92
Hansa şövalyeleri, 391
Harici-ler, 69, 71, 77, 79, 84
Hasmoney-ler, 115, 121
Haşimî-ler, 222
Hazar Hakanlığı, 23, 28, 162, 169,
174, 179, 188, 209, 222, 232, 254,
371, 402
Hazar-lar, 23, 32, 37, 40, 45-52, 54,
57-59, 64, 70-76, 07, 113, 138-
148, 150, 151, 153-158, 161-163,
167, 168, 171, 183, 174, 177-179,
185, 189-193, 195-199, 202, 206,
208, 210, 215, 217, 218, 220, 222,
225, 226, 228, 229, 231, 234, 242,
247, 248, 250, 252, 253, 255, 266,
267, 270, 288, 289, 300, 332, 333,
335, 344, 345, 366, 429, 437
Hazzan-lar, 163
Helen (Yunanlı, Bizanslı)ler, 106,
108, 117, 119, 121, 122, 125, 272,
299, 372
Helenizm, 96, 115, 124, 128
Herul-lar 440
Heuding-ler, 95, 203
Hırvat-lar, 186
Himyer (Himyerî)ler, 129
Himyer Krallığı, 130, 131
Hintli-ler, 146
Hionit-ler, 41, 56, 57, 164
Hohenstaufen-ler, 426
Horezmli (Harezmi, Hvalis)ler, 175,
227, 250, 251, 289, 334, 349, 434
Hortun-lar, 56

Hristiyan Dünyası, 97, 98, 102, 104,
108, 264, 299, 343, 389, 413, 427,
434

Hristiyan-lar, 22, 24, 26, 31, 74, 79,
80, 82, 83, 85, 91, 102, 103, 106-
109, 116-119, 122-132, 135, 137,
139, 140, 142, 150, 158, 159, 170,
171, 174-176, 194, 200, 201, 203-
205, 220, 229, 230, 237, 243, 255,
265, 270, 272, 273, 278, 279, 285,
410, 321, 343, 349, 368, 370, 371,
372, 384-386, 395, 396, 399, 401,
402, 406, 410, 413, 416, 418, 420
Hristiyanlık, 67, 97, 105, 107, 118-
120, 127, 133, 160, 178, 181, 194,
246, 264, 270, 271, 290, 291, 294,
297, 309, 319, 329, 335, 337, 338,
347, 349, 368, 372, 391, 393,
395-402, 407, 409, 413, 416, 428

Hun-lar, 23, 41, 46, 55, 62, 64, 65,
72, 154, 164, 176, 190, 192, 207,
339, 353, 354

Huttelanlı-lar, 71

Hürremî (Mazdaki)ler, 80, 148, 197,
198

Hvalis bkz. Horezmli
Hyperboreler, 34

I-İ

İdumeahlılar, 121, 158

İjorlar, 406, 433

İkonaklasmus (put kırıcı)-lar, 105,
106, 107, 148, 199

İkonataparçılık-lar, 106, 107

İlliryalı-lar, 66, 100, 271

İngiliz (Britanyalı)-ler, 112, 128, 258

İranlılar (Perler), 68, 148, 185

İskandinav-lar, 57, 94, 101, 103, 104,
192, 209, 257, 423

İskit-ler, 48, 193

İskoçlar, 103

İslam Dünyası, 97, 343, 391, 420

İslamiyet (Müslümanlık), 74, 85,
160, 178, 181, 290, 294, 301, 340,
343, 354, 393, 398, 420, 434

İsmaili-ler, 156, 164, 247, 312

İsmailizm (İsmailiye), 85, 302, 310
 İspanyalı bkz. İspanyol
 İspanyol (İspanyalı), 81, 104, 205,
 385, 386, 415
 İsauri-ler, 66
 İsveçler, 104, 188, 193, 208, 258, 408
 İtalyan-lar, 104, 202, 305, 342, 344,
 406, 418

J

Ju-jan-lar, 49
 Jüdaizm (Yahûdilik, Müsevîlik), 121,
 146, 152, 161, 188, 198, 203, 302,
 336,
 Jüdeahılar, 122

K

Kabar-lar, 169
 Kabbalist-ler, 134, 293
 Kafkas-lı-lar, 124, 156, 366
 Kangarlar bkz. Peçenekler
 Kanglılar bkz. Peçenekler
 Kara Bolgar-lar, 241
 Kara Kalpak-lar, 342
 Kara-Kitay bkz. Kidan
 Karaim (Karai)-ler, 48. 148. 159, 160,
 162, 163, 211, 254
 Karaizm, 147, 161
 Karluk-lar, 89, 219, 248
 Karmatî-ler, 85, 212, 218, 275, 310
 Kasog bkz. Çerkes
 Kastilyalı-lar, 112, 384
 Katolik-ler, 101, 104, 112, 263, 299,
 313, 340, 343, 347, 349, 384, 389,
 406-408, 414, 416, 419, 434
 Katoliklik (Katolisizm), 264, 265,
 301, 344, 350, 384
 Kaysiler, 69, 73, 77
 Kazak-lar, 48, 156, 220, 377
 Kelbiler, 69, 73, 77
 Kelt-ler, 57, 65, 99, 101, 102, 203,
 195, 196, 418
 Kenaanlı (Fenikeli), 114, 121
 Kerait-ler, 294
 Khaldeli-ler, 114, 395
 Kıpçak (Poloves, Kuman), 156, 176,
 342, 355, 379, 401, 420

Kızıl Bayraklılar, 80
 Kidan (Kıtan/Ch'itan)lar, 246, 420
 Kiyef Hakanlığı, 201, 207, 209, 300,
 393, 394, 402, 405
 Kiyef Knâzlığı, 392
 Kiyefli-ler, 190, 194, 266, 282, 286,
 291, 298, 312, 317, 318, 322, 324,
 325, 327, 333, 336, 347, 359, 369,
 373, 377, 381, 388, 431, 438,
 Komnenos-lar, 391, 405, 426, 428,
 429,
 Konfüçyanizm, 302
 Kozar bkz. Hazar
 Kozraim Prenslığı bkz. Hazarya
 Kriviç-ler, 37, 208, 319, 432
 Kuman-lar, (Kıpçaklar, Polovesler),
 21, 26, 164, 338, 342, 343, 355,
 383, 390, 408
 Kumran Yazıtları, 161, 307
 Kur-lar, 208, 391
 Kuturgur-lar, 56
 Kyath-lar, 250

L

Lahmî-ler, 67
 Langobard Krallığı 196, 197
 Langobard-lar, 25, 65, 104
 Latış-lar, 257
 Latin İmparatorluğu, 408
 Latin-ler, 108, 188, 200, 99, 361, 399
 Latinizm, 389
 Leh-ler, 268, 350, 388, 431
 Letonlar, 391, 432
 Litovlar, 409
 Litvanyalı-lar, 34, 391
 Livon tarikatı, 426
 Livon-lar, 432
 Lopar-lar, 98
 Lotairingen-ler, 338
 Lutiç-ler, 94, 194, 286, 328, 344, 414

M

Macar Hakanlığı, 344
 Macar-lar, 101, 102, 108, 155, 157,
 175, 186, 207, 213, 215, 224, 236,
 263, 269, 275, 276, 278, 280, 281,

344, 387, 389, 390, 405, 407, 426
 Madyar-lar, 48, 50, 156, 169, 170,
 171, 185, 186, 188, 195, 208, 227,
 244
 Mag-lar 133
 Mağripli, 156
 Makedon(yalı)lar, 63, 114, 114, 116,
 121, 165, 183, 200
 Makkabî hanedanı, 115, 121
 Mançurlar, 422
 Maniheizt-ler, 77, 124, 127, 187, 198,
 304, 310, 311, 313, 315, 322, 366,
 413, 414, 422
 Maniheizm, 127, 181, 186, 187, 294,
 302, 313, 322, 397, 413
 Marcionitler, 197
 Marcionizm, 322
 Maya-lar, 54
 Mazdaki-ler, 77, 80, 130, 133, 134,
 135, 139, 145, 147, 148, 162, 170,
 198, 237, 255,
 Mekkeliler, 68
 Memlük-ler, 156, 370
 Merkit-ler, 408
 Merovingien-ler, 65, 137, 153, 196,
 326
 Merya-lar (Finnogurlar, Çeremisler),
 192, 208, 396, 432, 434
 Mısırlı-lar, 73, 115, 122, 136, 296,
 312
 Mitraizm, 270, 271, 273, 294, 398
 Moğol-lar, 23, 49, 92, 112, 294, 379,
 408, 409, 420
 Monofizitler, 105, 135, 140
 Monomahlar, 431, 432, 434
 Mordva-lar, 50
 Muahhar T'ang, 201
 Mubanzî, 86
 Muhacirler, 68
 Muhammirî, 86
 Murom(a)-lar (Finnogurlar), 192,
 432, 434
 Müsevilik, (Yahudilik, Jüdaizm), 107,
 118, 121, 123, 124, 141, 158, 159,
 357
 Mütézilî-ler, 85, 85, 88, 305

Müslüman-lar, 61, 68, 69, 70, 74, 77,
 79, 81, 84, 85, 88, 90, 91, 102,
 108, 120, 137, 138, 148, 159, 161,
 164, 170, 172-174, 176, 194, 196,
 200-203, 212, 216, 218, 223-229,
 235, 247-249, 272, 274, 286, 297,
 300, 321, 327, 339, 340, 370, 384,
 393, 396, 401, 413, 415, 419, 420,
 430

N

Namçin bkz. Alman
 Nayman-lar, 294
 Neo-Jüdaizm, 125, 126
 Neo-Platonizm, 124, 127
 Nesturi-ler, 77, 105, 130, 132, 135,
 136, 140, 294, 422
 Norman-lar, 94, 103, 104, 202-206,
 216, 245, 258, 266, 276, 337, 362,
 364, 414, 426
 Norveçliler, 99, 258, 396
 Novgorod Cumhuriyeti, 409, 437
 Novgorodlu-lar, 64, 190, 287, 325,
 326, 327, 329, 396, 432, 433

O-Ö

Obodrit-ler (Slavyan kabilesi), 317
 Obr-lar bkz. Avarlar
 Oğuzlar bkz. Guzlar
 Olgoviç-ler, 392, 432, 433, 434, 438
 Ortodoks-lar, 66, 101, 104, 105, 130,
 132, 140, 152, 199, 276, 286, 291,
 313, 325, 337, 339, 389, 392,
 405, 407, 408, 413, 420, 432, 433,
 434, 438
 Ortodoksluk, 107, 149, 184, 200,
 287, 318, 390, 393, 426
 Osetin (As, Yas, Alan)ler, 227, 248,
 335, 366
 Otton-lar, 201
 Öngüt-ler, 294

P

Paçınak bkz. Peçenek
 Painil bkz. Peçenek
 Paphligonyalılar, 66

Parthlar, 115, 133, 164, 165, 248, 249
 Patarenler, 416
 Pavlikanizm, 186, 294, 302, 304, 414
 Pavlikianlar, 197, 199
 Peçenek (Paçınak, Painil)-ler, 40 48,
 52, 57, 60, 70, 71, 156, 169, 170,
 171, 174, 185, 186, 194, 195, 196,
 201, 208, 213, 219, 220, 221, 224,
 226, 227, 228, 232, 234, 237, 238,
 241, 247, 267, 268, 269, 276,
 280-287, 320, 322-329, 338, 339,
 340, 342, 343, 347, 350, 351, 354,
 355, 364, 365, 369, 370, 377, 378,
 386, 426
 Pers (İranlı, Acem)ler, 47, 56, 69, 71,
 73, 77, 78, 84, 114, 115, 130, 132,
 133, 135-138, 142, 145, 146, 148,
 179, 188, 223, 248, 354, 420, 426
 Pizalı-lar, 405
 Polonyalı (Polak, Polyan, Polo-
 çan)lar, 94, 171, 190, 191, 208,
 238, 245, 265, 294, 327, 328,
 329, 351, 359, 360, 387, 390, 407,
 432, 433, 434, 435
 Polotsk Knâzlığı, 392, 432, 433, 437
 Poloves (Kıpçak, Kuman)ler, 58, 219,
 345, 345, 351, 353, 361-367, 369-
 380, 386, 387, 389, 391, 393, 406,
 426, 431, 433, 435, 437-439,
 Pomeryen-ler, 286
 Pön-ler, 299
 Pribalt-lar, 201
 Protestan-lar, 141, 313
 Provence'lılar, 202
 Prus-lar, 34, 398, 407, 434
 Ptolemaios (Ptolemey)-ler, 116, 165

R

Rabbini-ler, 148, 159, 162
 Rabbinizm, 147, 158
 Radimiç-ler, 37, 64, 171, 192, 223,
 231, 268, 288, 319, 399
 Rafızî (Zındık, Eretik) ler, 109, 417
 Rahdâni-ler, 154, 158, 159, 173, 180,
 181, 204, 205, 206, 207, 210, 216,

217, 218, 224, 225, 258, 264, 275,
 312, 379, 416
 Rajput-lar, 24, 62, 343, 391
 Ravendi-ler, 86
 Rekonkist-ler, 94, 183, 415
 Roma İmparatorluğu, 63, 93, 100,
 104, 106, 116, 123, 139, 204, 263,
 270, 273, 343, 346, 391, 439
 Romaioi-ler, 37, 56, 276
 Romalı-lar, 100, 108, 116, 117, 121,
 122, 123, 132, 213, 283, 426, 439,
 440
 Romanoff hanedanı, 419
 Ross-Dromiler, 214, 215
 Rossomon-lar, 64, 151, 188, 190,
 191, 192, 245, 258, 281, 429
 Rostislaviç-ler, 438
 Rostov-Suzdal Knâzlığı, 405
 Rug-lar, 25, 41, 190, 264
 Rurikoviç (Rurikov)ler, 258, 408, 436
 Ryazan Knazlığı, 437, 432

S-Ş

Sabır (Savir)lar, 62
 Sacidiler, 89, 222, 225
 Sadukiler, 122
 Saidi-ler, 86
 Saka-lar, 134, 422
 Sakalibe (Saklablar), 74, 155, 156,
 189, 370, 384
 Saks-lar, 65, 196, 197, 202
 Saksonyalı (Sakson)lar, 194, 201,
 360, 388, 407
 Samani-ler, 89, 90, 197, 225, 226,
 248, 249, 254
 Samariyeli-ler, 121, 128, 129, 132
 Sami-ler, 67, 114, 137
 Samo Devleti, 57, 263
 Sanari-ler, 156
 Saragur bkz. Bolgarlar
 Sarasin-ler, 299
 Sarmat-lar, 23, 40, 45, 48, 62, 101,
 249, 353
 Sâsâni-ler, 69, 89, 91, 142, 223
 Satanist-ler, 367, 368

Satanizm, 403, 404
 Savir (Sabır)lar, 64, 156, 180
 Selçuklu Sultanlığı, 420
 Selçuklu (Selçuki) lar, 91, 92, 266, 342, 353, 362, 364, 365, 370, 379, 386, 391, 420, 426, 431,
 Seleucid (Seleucus) hanedanı, 115, 165, 223
 Severyanlar 171, 209, 210, 221, 223, 228, 231, 267, 334, 432
 Sha'to-lar 217
 Shwab hanedanı, 417
 Sırp-lar, 186
 Sikari-ler 121 122
 Siyenpi-ler, 49, 164
 Sklavin-ler, 37, 63
 Sloven-ler, 37, 64, 401, 432, 442
 Smolyan-lar, 438
 Soğdiyan-lar, 71, 248, 249,
 Sudanlı-lar, 370
 Suéves (Scwab)ler, 94, 103, 120, 202
 Sung hanedanı, 60, 343, 426
 Suriyeli-ler, 73, 88, 312
 Suvaz bkz. Çuvaş
 Suzdallı-lar, 426, 431, 432
 Süleym kabilesi, 222
 Sümerler, 113, 114
 Sünni-ler, 69, 77, 80, 84, 89, 91, 197, 212, 224, 248, 249, 370
 Süryani-ler, 87, 133, 136
 Şafii-ler, 92
 Şamanizm, 422
 Şeyban kabileleri, 222
 Şii (Şia)lık, 69, 138, 197, 305, 310
 Şii-ler, 77, 79, 80, 84, 89-92, 156, 160, 201, 212, 213, 222, 226, 233, 237, 249, 275
 Şirvanşahlar, 89

T

T'ang hanedanı, 24, 49, 70, 71, 196, 217,
 Tabgaç-lar, 49, 62
 Tacik-ler, 71, 248
 Tahiri-ler, 223
 Talimî, 86

Talmudî(-izm)-ler, 127, 130, 159, 160
 Tankut-lar, 294
 Tatar-lar, 34, 48
 Tavarık-lar, 197, 266, 344
 Templier-ler, 418
 Terek Kazakları, 61
 Teuton-lar 93, 418
 Tiberiadlı-lar, 117
 Tibet-liler, 24, 71, 271
 Ting-ling, 164
 Tmutarakan Knàzlığı, 300
 Tork (Türk, Guz)lar, 342, 345, 351, 369, 378, 386, 439
 Trak-lar, 63
 Trakyalı-lar, 40
 Tungos (Tongus) bkz. Mançur
 Tungr bkz. Macar
 Turanlı-lar, 45
 Türgiş-ler, 70, 71, 72, 140, 154
 Türlingler, 94, 202
 Türk-ler, 23, 26, 41, 48-51, 56-58, 62, 69, 72, 73, 78, 85, 89-91, 139, 145, 153-157, 159, 167, 168, 169, 172, 176, 191, 196, 197, 218, 222-224, 227, 248, 249, 250, 252, 257, 269, 276, 288, 290, 300-302, 353, 354, 370, 371, 420, 421, 422, 433
 Türkmen-ler (Selçukîler), 89, 156, 386, 420
 Tverli-ler, 56, 171, 186, 188, 195, 224, 231, 268, 283

U

Ugor-lar, 26, 164, 177, 422, 429, 431, 433
 Ukayl oğulları, 88
 Ukraynalılar, 36, 39
 Uliçli (Uliç)ler, 56, 171, 186, 188, 195, 224, 231, 268, 390
 Uturgur (Utrigur)lar, 49, 56
 Uyгур hakanlığı, 153
 Uyğur-lar, 23, 177, 201, 290, 422

V

- Vagr-lar (Slavyan kabilesi), 317
 Valyalılar, 103
 Vandal-lar, 25, 63, 65, 120, 439
 Varang bkz. Vereg
 Vareg-ler, 23, 38, 190, 192, 195, 201, 206, 207, 209, 210, 223-226, 228, 232, 234, 236, 238, 239, 241, 243, 245, 246, 257, 258, 264, 273, 287, 288, 318, 321, 323, 325, 334, 342, 348, 394, 398, 405, 429, 437
 Vedantizm, 302
 Vened-ler, 37, 41, 63
 Venedikli-ler, 266, 408
 Ves (Vebs)ler (Finnogurlar), 192, 208, 432, 433
 Viking-ler, 32, 61, 94, 95-99, 103, 183, 195, 201, 203-207, 258, 279
 Vodlar, 433
 Volga Hazarları, 29
 Volhov-lar, 396, 397, 400
 Volınlılar (volınyanlar), 64, 155, 388, 431
 Voloh (Ulah)lar, 104, 333
 Vyatic-ler, 37, 64, 171, 192, 221, 248, 251, 267, 268, 278, 288, 319, 396, 399, 400, 401, 428, 432, 435

Y

- Yağma-lar, 89, 248, 354
 Yahûdi-ler, 40, 61-63, 74, 76, 78, 82, 85, 91, 102, 106, 107, 113-117, 121-148, 154-177, 180, 181, 195, 197, 198, 201, 203-206, 209, 210, 212, 213, 215-221, 223, 224, 226, 227, 229, 230, 232, 236-238, 243, 244, 246, 248-256, 258, 264-266, 269, 270, 272, 273, 295-301, 310, 313, 332-338, 345, 347, 349, 358, 359, 363, 364, 366, 368, 369, 371, 372, 379-386, 395, 415-417
 Yahûdilik (Müsevilik), 67, 146, 179, 290, 301, 336, 338
 Yaroslav-lar, 433
 Yatvag (Balt) lar, 129, 287, 288, 350, 387, 393, 434, 435
 Yazan kabilesi, 129
 Yemenliler, 69, 131
 Yohtani (Sabah)ler, 129
 Yomal-lar, 396

Z

- Zerdüşti-ler, 84, 146
 Zerdüştizm, 124, 133

2. TOPONİMLER**A**

- Abeskun Adaları, 225
 Abhazya, 75
 Aden, 295
 Adriatik Denizi, 63, 151
 Afones, 405
 Afrika, 156, 254, 265, 266, 275, 344, 370
 Agen, 204
 Agvanya, 61, 70, 72
 Akdeniz, 32, 33, 69, 136, 201, 235, 247, 266, 299, 371
 Akroinon, 71
 Aksum (Etyopya), 129, 130

- Aktûbe, 45, 75, 154, 173, 252
 Akvitanya, 50, 70, 93
 Alanya (Alan ülkesi), 75
 Almanya (Germanya), 102, 113, 264, 322, 344, 360, 379, 391, 423
 Alta, 328, 329
 Altaylar, 51, 355
 Amerika, 32, 94
 Amorion, 198
 Amuderya, 221
 Anadolu (Küçük Asya), 201, 429
 Andalus bkz. Endülüs
 Angers, 204
 Ani kalesi, 362

Antakya, 247
 Arabistan (Arap Yarımadası), 24, 48, 67, 73, 77, 79, 123, 128-131, 137, 161, 274, 275
 Aragon, 384
 Aral Gölü, 45, 57, 59, 60, 249, 267, 339, 355, 377
 Ardebil, 146
 Arelats, 217
 Arkadiopolis (Lüleburgaz), 281
 Arran, 233
 Astrahan, 48
 Asya, 101, 135, 153, 219, 408
 Aşkenaz (Germany), 138
 Atlantid, 255
 Atlantik Okyanusu, 45, 229, 291, 341, 398
 Atropaten bkz. Azerbaycan
 Avrasya, 26, 29, 34, 48, 51, 52, 58, 60, 75, 76, 152, 158, 159, 184, 212, 212, 218, 290
 Avrupa, 22, 33, 34, 51, 65, 82, 94, 99-102, 109, 120, 139, 154, 158, 173, 201, 211, 298, 305, 313, 320, 341, 344-346 349, 381, 405, 408, 409, 415, 417, 418, 419, 425, 427-429
 Avusturya, 24, 36, 70, 97, 102, 140, 183, 223, 390, 419
 Ayasofya, 346
 Azak Denizi, 33, 231, 333, 357
 Azerbaycan, 50, 80, 89, 134, 145, 157, 197, 222, 226, 233, 247, 253

B

Bab el-Ebvab bkz. Derbent
 Bab el-Mendebe, 129
 Babil, 114, 115, 121, 123, 336
 Babilonya, 132
 Bactria, 164
 Bağdat, 24, 60, 74, 83, 89-91, 142, 152, 156, 170, 172, 180, 197, 198, 218, 221, 222, 223, 226, 227, 229, 235, 237, 247, 275, 286, 295, 312, 370, 371, 381
 Bahtemir, 45
 Bakü, 225

Balhaş Gölü, 70
 Balkan Yarımadası, 41, 105, 342
 Balkan-lar, 63
 Baltık Denizi, 63, 273, 298, 398
 Baraba, 355
 Barabin, 219
 Barselona, 417
 Baskonya, 223
 Basra Körfezi, 84
 Basra, 69, 84
 Batı Avrupa, 23, 97, 98, 101, 103, 104, 112, 120, 183, 195, 203, 204, 215, 254, 259, 263, 265, 266, 270, 276, 338, 341, 344, 393, 417, 431
 Bela Veja (Akkale), 252, 378
 Belçika, 415
 Belencer, 72, 157
 Beloberejye (Berezan Adaları), 284, 285
 Beloozero (Akgöl), 190, 209, 397
 Belorossya, 36
 Berlin, 177
 Betpak-Dala, 355
 Beyaz Deniz, 60
 Biarmia (Büyük Perm), 75, 141, 396
 Biscay Körfezi, 200
 Bizans, 22, 24, 26, 41, 49, 56, 66, 67, 70, 72, 74, 86, 104-106, 109, 112, 124, 128, 130-136, 140, 141, 149, 156, 159, 162, 170, 183-186, 188, 192, 194, 197-201, 209-214, 224, 229-232, 236, 243, 244, 247, 263-269, 274-280, 283, 286, 287, 298, 301, 314, 319, 320, 322, 327, 337, 342-347, 352, 353, 357, 364, 365, 371, 373, 377, 383, 389-391, 393, 405, 407, 428, 427?431, 435
 Blakhernai Sarayı, 279
 Bohemya, 390
 Bolgarya, 37, 64, 184-187, 268, 274, 279-282, 298, 301, 304, 321, 322, 324, 325, 342, 400
 Bonn, 204
 Borms, 204
 Bosphorus, 364
 Brandenburg (Brinniy Bor), 258, 286

Bretan, 93
 Britanya (İngiltere), 400
 Bryansk, 396
 Bug Nehri, 231, 268, 283, 285, 329, 354
 Buhara, 221
 Bulgar ş., 75, 221
 Burgundia, 93
 Buzaçi Yarımadası (Mangışlak), 45, 155
 Buzan, 45
 Büyük Bozkır, 26, 29, 34, 55, 186, 218, 290, 354, 378
 Büyük Bulgar, 184
 Büyük Perm bkz. Biarmia

C-Ç

Cambridge, 224
 Ceneviz, 405
 Ch'ang-an, 164, 217
 Châlons, 204
 Ctesiphon, 132
 Cungarya, 57
 Cürcan bkz. Gürkan
 Çargrad (İstanbul), 215, 243, 324, 381
 Çekoslovakya (Çekya), 37, 279, 322, 328
 Çelkar Gölü, 267
 Çernigov, 36, 255, 267, 319, 333, 335, 351, 352, 360, 363, 374, 375, 376, 381, 396, 426, 432, 439
 Çernyachovsk, 40, 41
 Çerven, 437
 Çimkent, 197
 Çin seddi, 398
 Çin, 23, 25, 48, 49, 57, 60, 70, 71, 140, 141, 153, 154, 173, 180, 195, 196, 217, 220, 246, 254, 301, 339, 343, 423

D

Dağıstan (Serir), 46, 49, 50, 59, 61, 72, 73, 74, 76, 145, 147, 202, 254, 255, 270

Dalmaçya, 106, 107, 313
 Danimarka (Dacya), 63, 204, 264, 287
 Dar'ul Babunac, 174
 Daryal Geçidi, 72, 146
 Derbent, 50, 62, 70, 72, 139, 146, 222, 224, 226, 233, 270, 288
 Desna n., 39, 221
 Desyatin Kilisesi, 438
 Deşt-i Kıpçak, 374, 386
 Detinski Kalesi, 400
 Deylem, 91, 223, 225, 226
 Dicle, 83
 Dijon, 204
 Dinyeper, 37, 40, 55, 63, 64, 151, 156, 170, 171, 185, 209, 219, 231, 235, 236, 252, 267, 283, 318, 351, 354, 355, 367, 377, 380, 390
 Dinyester, 37, 39, 186, 231, 268, 378, 428
 Doğu Avrupa, 21, 25, 26, 31, 32, 33, 39, 42, 48, 51, 55, 102, 151, 155, 16, 157, 183, 189, 207, 108, 218, 221, 223, 224, 237, 238, 263, 270, 272, 290, 342-344, 350, 352, 365, 366, 370, 371, 383, 398, 399
 Dolobok, 377
 Don, 32, 48, 49, 55, 56, 74, 76, 150, 156, 170, 175, 178, 188, 209, 219, 220, 251-253, 255, 275, 332, 354, 355, 378, 386, 428, 435, 437
 Donets, 150, 219, 378
 Dorogobuj ş., 367
 Dorostol, 278, 282, 284
 Dozimon (Dazmana), 198
 Dragovitsa nehri, 187
 Dresden, 328
 Drevlyan, 228, 236, 242, 245, 268, 281

E

Ebro, 191
 Edom, 164 173
 Efes, 200
 Ege Denizi, 199, 202, 275

Elbe, 191, 204, 263, 328
 Elburs, 115, 223, 225
 Emba, 195, 219, 221, 222
 Endülüs, 24, 90, 102, 204, 235, 246,
 247, 269, 310, 370, 383
 Erin Adası, 201
 Ermenistan, 47, 50, 69, 72, 80, 123,
 133, 145, 320
 Ermitaj, 177
 Erzurum, 406
 Etyopya (Aksum), 129, 131
 Evksin bkz. Karadeniz

F

Fars, 226
 Fas (Magrib), 204
 Fergana Vadisi, 154
 Filistin, 48, 63, 114, 115, 118, 121-
 124, 128, 129, 132, 137, 296, 300
 Flandre, 310, 312, 313
 Frankfurt, 98
 Fransa, 81, 93, 95, 102, 103, 107,
 112, 147, 202, 204, 205, 215, 217,
 246, 254, 275, 301, 310, 313, 338,
 341, 391, 416, 419

G

Galiç ş., 407, 438
 Galiçya, 36, 269, 388, 405, 431
 Galile (Celile), 121
 Galya (Galya), 56, 120, 341
 Garizim Dağı, 128
 Garonne n., 136, 204
 Genezareth Gölü bkz. Taberiye Gölü
 Germany (Almanya), 113, 138, 155,
 188, 204, 213, 215, 217, 246, 263,
 336, 341, 346, 368, 380, 390, 400
 Gilan, 225, 226, 253
 Gjatsk, 434
 Golitsın, 419
 Golotiçesk, 360
 Gorgippiya, 123
 Gotya, 63, 149, 151, 170
 Granada, 180, 384, 415
 Greben, 48
 Grebenskaya isyasyonu, 253

Greenland, 201
 Grekya bkz. Bizans
 Grit, 202, 235, 247, 275, 276, 277,
 312
 Gurgenc (Urgenç), 154, 349, 350
 Gürcistan, 72, 320, 406
 Gürgan, 160, 195, 216, 222, 223

H

Habeşistan (Aksum), 63
 Hadramut, 129
 Hadrianopolis, 375
 Hamzin, 75
 Hansa, 391
 Hazar (ya) (Hazaristan), 25, 28, 29,
 30, 31, 42, 47, 48, 50, 51, 53, 58,
 59, 72-76, 113, 139-142, 147,
 149, 150, 152, 154, 157, 158, 161,
 162, 168, 169-173, 175, 177-181,
 185, 188, 203, 211, 212, 216-218,
 220, 221, 224-227, 230, 233, 237,
 240, 244, 246, 248, 252, 256, 257,
 268-270, 274, 275, 288, 289, 299,
 300, 312, 335, 338, 355, 366, 383,
 385, 434, 437
 Hazar Denizi, 25, 29, 32, 45, 46, 59,
 60, 61, 70, 91, 153, 170, 219, 222,
 225, 233, 235, 237, 241, 253, 255,
 270, 337, 341
 Hazar-kala, 59
 Hellas, 115, 118, 272, 417
 Hicaz, 67, 73
 Himyer, 129, 130
 Hindistan, 50, 124, 343, 391
 Hindukuş, 79, 197
 Hollanda, 141, 419
 Horasan, 77, 80, 89, 160
 Horezm, 70, 150, 221, 227, 249, 250,
 251, 253, 270, 354
 Hoten (Hotan), 154, 354
 Huang-ho, 217
 Huzistan, 226

I-İ

Irak, 354
 Isfahan, 132

İdumea, 121
 İfrikiya (Tunus), 79, 370
 Île de France, 246
 Illiria, 200
 Ilmen Gölü, 39, 63, 151, 190
 Ingelheim, 188
 İngiltere (Britanya), 81, 95, 103, 204, 275, 341, 344
 İran, 49, 50, 57, 62, 67, 69, 77, 79, 80, 89, 90, 91, 113, 124, 130,, 132,134, 137-139, 141, 153, 154, 156, 164, 226, 232, 235, 237, 247, 248, 255, 274, 275, 301, 354, 419, 420
 İrlanda, 82, 95, 258
 İrtuş n., 339, 355, 378
 İsficab (Sayram), 197
 İskandinavya, 24, 48, 96, 102, 264, 270, 273, 290, 329, 341
 İskitiya, 34
 İskoçya, 341
 İspagan bkz. İsfahan
 İspanya, 25, 34, 50, 70, 71, 79, 94, 102, 103, 104, 120, 156, 173, 202-205, 217, 218, 266, 305, 336, 344, 370, 384, 385, 415
 İsvec, 63, 138, 208, 209, 264, 275, 287, 328
 İtalya., 25, 40, 50, 102, 103, 104, 107, 112, 120, 199, 200, 213, 215, 275, 276, 298, 310, 313, 322, 341, 344, 347, 364, 416, 417
 İtil, 75, 141, 154, 167, 172, 173, 174, 178, 80, 188, 195, 215, 220, 222, 223, 229, 231, 252, 267, 268, 312
 İzbornsk, 209
 İzlandiya, 203
 İznik (Nikea), 120, 364

J

Japonya, 24, 391
 Jüdea, 372

K

K'ai-feng, 246
 K'ang-chü, 339

Kafkas-lar, 32, 50, 70, 75, 76, 134, 135, 139, 145, 221, 222, 255 289
 Kafkas-ötesi, 33, 50, 69, 74, 75, 140, 156, 157, 172, 236
 Kafkasya, 23, 62, 72, 139, 154, 202, 248, 268, 269, 300, 348
 Kahetya, 75
 Kahire, 312, 370, 371
 Kama, 50, 60, 72, 184, 189, 221, 227, 236, 238, 288, 298, 321
 Kanton, 180
 Karadeniz, 32, 33, 39, 49, 139, 152, 193, 234, 236, 267, 276, 279, 283, 320, 341, 351, 358, 365, 435
 Karaşar, 154
 Karpat-lar, 39, 51, 56, 63, 275, 351, 427
 Kartaca, 70
 Kastilya, 384, 386, 415
 Kaşgar, 154, 354
 Kayravan, 69
 Kaytag, 50
 Kazakistan, 355
 Kazvin, 223
 Kenaan, 114, 169
 Kerç, 149, 230, 359
 Kesariya, 128, 129
 Khersones (Korsun), 107, 149, 150, 151, 186, 247, 276, 277, 318, 319, 359, 371, 372, 375
 Khrisopolis (Üsküdar), 364
 Kıbrıs, 122, 247, 276
 Kırac, 45
 Kırım, 48, 50, 72, 149, 150, 151, 152, 158, 162, 168, 170, 193, 215, 231, 354, 426
 Kızıldeniz, 63, 153
 Kilikya, 63, 115, 223, 247
 Kirman, 226
 Kiyef, 23, 35, 36, 38, 42, 170, 171, 189, 190, 195, 201, 205, 208-211, 213, 215, 223, 225, 231, 234, 235, 236, 238, 241, 242, 243, 244, 253, 258, 267-269, 274-281, 283-287, 297, 298, 300, 317-329, 334, 336, 337, 346, 349, 351, 358, 359, 360,

363, 364, 368, 369, 371, 372, 375,
377-382, 386, 387, 392, 393, 395,
396, 399, 400, 402, 405, 407, 409,
426, 428, 431, 432, 433, 436-439
Kolokşa ş., 376
Konstantinopolis, 57, 81, 82, 105,
112, 120, 128, 135, 141, 162, 190,
193, 199, 200, 207, 211, 213, 232,
243, 258, 264, 266, 274, 276, 277,
284, 295, 320, 321, 325, 342, 347,
348, 364, 365, 375, 380, 381, 392,
406, 408, 428
Kordoba bkz. Kurtuba
Korsun (Khersones), 149, 320, 322,
359, 372
Korveç bkz. Kerç
Kozelsk, 396
Köln, 204 411
Kuban, 49, 253, 268, 289, 357
Kuça, 71, 154
Kudüs Tapınağı, 122
Kudüs, 114, 136, 137, 163, 168, 299,
300, 413
Kûfe, 69, 77, 84
Kura, 233
Kursk ş., 36, 40, 396
Kurtuba (Kordoba), 81, 82, 102, 107,
235, 320
Kuzey Afrika, 79, 90, 130, 202, 297,
305
Kuzey Avrupa, 95
Kuzey Denizi, 95, 183, 204
Küçük Asya, 39, 63, 69, 71, 72, 106,
114, 115, 118, 122, 139, 140, 152,
192, 193, 197, 232, 236, 276, 300,
301, 312, 353, 419, 430
Kyat, 249, 250

L

Ladoga, 192, 209, 287, 351
Lahsa, 85
Lakz (Leket/İlekeli), 50, 75
Languedoc, 274, 336, 416
Lazika, 72
Lebedya, 170, 185, 224
Leburn, 369

Lehistan, 185, 275
Levant, 75
Lipitsa n., 426
Litsven ş., 334
Litvanya, 398
Loir, 204
Lombardia, 274, 413
Londra, 417
Lovat, 195
Luga, 246
Luttich ş., 414
Lübnan, 80, 136, 140
Lüleburgaz bkz. Arkadiopolis
Lyahov, 37
Lyon, 106, 180, 204, 265
Lyubeç, 327

M

Macaristan, 50, 185, 186, 279, 322,
387, 388, 390
Mağara Manastırı bkz. Peçora Manas-
tırı
Mağrib (Fas), 79
Maine, 180
Makedonya, 114, 186, 187, 199, 229,
281, 313
Mançurya, 51, 153
Mangışlak bkz. Buzaçi Yrd.
Mangup bkz. Theodoro
Mâverâünnehir, 80, 89, 160,
Mazanderan, 225
Medine, 137, 161
Meisen kalesi, 328
Mekke, 68, 69
Merkezi Avrupa, 63
Merkezi Asya, 24
Merv, 221, 349
Messina, 202
Mezopotamya, 69, 70, 73, 90, 114,
124, 132, 133, 134, 276, 286, 419
Mısır, 70, 80, 90, 113, 115, 116, 135,
156, 165, 204, 205, 254, 266, 272,
286, 296, 312, 370
Midia, 86, 134
Milan, 119, 416
Minsk, 374

Moğolistan, 51, 96, 397
 Mojaysk, 434
 Mologa, 195
 Moravya, 64 185, 199, 212, 393, 394
 Moskova, 35, 36
 Msta, 246
 Mtsensk ş., 396
 Murom, 323, 376, 392, 395, 386
 Musul, 89, 235

N

Nagran, 130
 Napat, 121
 Narbonne, 204, 265
 Neapol (Simferopol), 150, 189
 Nedao, 55
 Neistria, 93
 Nejatina Niva, 363
 Nemiga nehri, 351
 Neopol, 128
 New York 27
 Neyatin, 360
 Nikea (İzmit), 270
 Nil Nehri, 115
 Norik, 40, 56
 Normandiya, 94, 201, 256, 258
 Nortumberland, 258
 Norveç, 97, 103, 195, 264
 Novgorod, 37, 38, 149, 207, 209,
 215, 268, 287, 325, 329, 333, 334,
 351, 358, 362, 376, 396, 397, 399,
 408, 409, 426, 437, 438
 Novgorod-Seversk, 380

O-Ö

Oder n., 39
 Oka, 39, 45, 60, 219, 221, 252, 329,
 341, 428
 Okhrida, 321, 325
 Oleşye ş., 367
 Olimpüs, 270, 395
 Opulya, 344
 Ordos, 274
 Orleans, 204, 414
 Orta Asya, 57, 70, 71, 72, 79, 90, 140,
 154, 22, 225, 237, 238, 248, 349,
 420

Otsa bkz. Oka
 Ön Asya, 115, 266

P

Pamir, 69, 154, 197, 274
 Pannonya, 55, 56, 157, 185,
 Pantikap, 123
 Paphlagonia, 193
 Paris, 97, 200, 321
 Parthya, 161
 Pasifik Okyanusu, 291
 Passau, 265
 Pastır kasabası, 56
 Peçora Manastırı (Mağara Manastırı),
 358, 360, 361, 372, 373, 376, 377,
 380
 Peleponnes, 63
 Pencap, 70
 Penkov, 40
 Pereseçen, 231
 Pereyaslavets, 281
 Pereyaslavl, 351, 352, 375, 377, 378,
 382
 Petersburg, 35
 Philippolis (Filibe), 278
 Pirene dağları, 69, 70
 Pirene Yarımadası, 183
 Podneprov, 39, 207, 220, 228, 270,
 373
 Poitie, 70
 Polab, 390, 398, 417, 434
 Polesie, 40
 Polonya, 33, 35, 36, 37, 38, 103, 265,
 268, 312, 322, 327, 328, 346,
 359-361, 379, 387-389, 392, 419
 Polotsk, 37, 209, 232, 287, 324, 333,
 351, 360, 361, 428, 431, 433, 435,
 437
 Pomeranya, 258
 Pomorye, 37, 263, 317
 Pont (Pontus, Karadeniz), 210, 216,
 257
 Portekiz, 97
 Postovets, 360
 Povolje, 29, 37, 58, 270, 429
 Poznani, 328

Prag, 328
 Preslav, 185
 Preslava, 278, 285
 Pribaltık, 37, 407
 Provence, 25, 132, 141, 180, 202,
 220, 310, 413, 416
 Prusya, 418
 Pskov, 37

R

Rey (Tahran), 223
 Rhein, 136, 204, 310, 380, 417
 Rhône Nehri, 136, 203, 380
 Rion Nehri, 348
 Rodnya Kalesi, 287
 Rodos, 365
 Roma, 104, 116, 117, 120, 123, 200,
 201, 295, 299, 322, 343, 346, 360,
 368, 381, 391, 399, 417, 439
 Rostov, 190, 329, 376, 395, 396, 397
 Rostov-Suzdal, 323, 351, 380, 405,
 431
 Ruga (Rugen) Adası, 183, 273, 286
 Rum bkz. Bizans
 Ryazan, 426, 347

S-Ş

Saba, 129
 Sahara, 274
 Sakmar, 221
 Saksin, 254
 Salnitsa (İzum) nehri, 378
 Samariye, 121, 128
 Samkerst, 230, 231
 San nehri, 377
 Santiago, 269
 Sarkel, 32, 178, 188, 195, 209, 253,
 268
 Sein, 204
 Selanik, 202, 408
 Semender, 72, 62, 157, 253, 268, 289
 Serir (Dağıstan), 50, 74, 348
 Seversk, 267, 335, 351, 432, 434
 Sevilla, 81, 82, 107, 269, 370
 Sır-Derya, 41, 267
 Sibirya, 51, 219, 274, 301, 355

Sicilya, 199, 200, 202, 275, 276, 298,
 299, 344, 416
 Simferopol bkz. Neapol
 Simlyanskaya köyü, 175
 Sina Dağı, 177, 296
 Sirmiye kalesi, 56
 Sivastopol, 149
 Slavyan Nehri, bkz. Don
 Slavyansk ş., 399
 Smolensk, 37, 209, 223, 268, 319,
 351, 363, 374
 Snov nehri, 359, 360
 Sofya, 105, 419
 Soğdiyana, 70, 72, 154
 Spakskiy manastırı, 396
 Spoleto, 416
 St. Sophie tapınağı, 342, 396
 Strasburg, 93
 Sudan, 370
 Sulak, 59, 72, 73, 135, 145, 149, 193
 Suriye, 69, 70, 84, 90, 114, 116, 118,
 128, 129, 132, 136, 137, 139, 140,
 156, 164, 165, 247, 276, 277, 279,
 286, 312, 347, 391, 419
 Suroj bkz. Sulak
 Suzdal, 36, 333, 376, 392, 396, 406,
 437
 Suziana, 114
 Süleyman Tapınağı, 137
 Svyatovit Mabedi, 398
 Syracusae, 202
 Şam (Demeşk), 77
 Şelkovskaya köyü, 72
 Şirvan, 50, 225, 288

T

Tabaristan, 216, 222, 223, 225, 226
 Tabasaran, 50
 Taberiye Gölü, 137
 Tabol Çayı, 254
 Taho, 94
 Takla-Makan 154
 Talas Vadisi, 153
 Tanais, 123
 Tannevi Kilisesi, 357
 Tao (Taveli), 75
 Tarsos, 247

Taur, 193
 Tengiz g., 355
 Terebovl ş., 376
 Terek, 45, 46, 49, 61, 72, 73, 135, 145, 158, 170, 220, 253, 269, 289, 332
 Theiss bkz. Tizsa
 Theodoro (Mangup), 149
 Thessalonike (Selanik), 200
 Tiberiad Gölü, 121
 Tibet, 24, 70, 140, 196
 Tibr, 197
 Tilan, 50
 Tizsa, 39, 186, 191, 236
 Tmutarakan, 268, 288, 289, 300, 329, 332, 333, 335, 338, 357-360, 363, 364, 366, 367, 373, 375, 383
 Toledo, 384, 417
 Torino, 106
 Toulouse, 93, 416, 417
 Tours, 204
 Trablus, 213, 214, 215
 Trakya, 186, 268, 281, 322, 429
 Trikefal, 214
 Triphelce şatosu, 417
 Trir, 204
 Troyes, 204
 Tuleytula (Toledo), 102, 370
 Tuman (Tümen, Gazi-Kumuk), 50
 Tuna, 39, 40, 50, 55, 56, 72, 105, 107, 185, 186, 215, 231, 234, 267, 269, 278, 281-284, 298, 317, 351, 354, 405, 428
 Tunus (Mağrib), 81, 202, 313
 Turan, 41, 57, 124, 164
 Turfan, 154, 201
 Turov, 287

U-Ü

Ukles, 384
 Ukrayna, 36
 Uliç, 405
 Ural, 32, 196, 219
 Ural-ötesi, 60
 Urfa (Edessa), 136
 Usvyat, 351
 Uvetiçi, 376

Uyguristan 196
 Üstyurt, 154, 221, 250

V

Vahan, 154
 Valdai, 219
 Valencia, 411
 Venedik, 106, 266
 Verlen, 100, 265
 Verona, 299, 416
 Vişgorod, 242, 243, 245
 Vidin, 322
 Vistul n., 39, 64
 Vitebsk, 37, 351
 Vladimir, 35, 36
 Vladimir-Voln, 351, 389
 Volga, 23, 29, 32, 45, 46, 47, 50, 59, 60, 73, 75, 153, 154, 155, 158, 165, 167, 170, 175, 175, 203, 219, 221, 222, 225, 233, 235, 251-255, 268-270, 288, 289, 317, 332, 337, 341, 351, 392, 427
 Volhov, 318
 Voln, 36, 37, 387, 389, 426, 432, 433, 437
 Volnya, 55
 Vrana, 268

W

Weser, 204

Y

Yaksart, bkz. Sır-Derya
 Yayık, 76, 195, 221, 222, 378
 Yayla, 76
 Yedisu, 154
 Yemen, 67, 129
 Yesrib bkz. Medine
 Yunanistan, 313
 Yünnan, 153

Z

Zafar, 130
 Zaleski, 208, 409
 Zavoloçye, 363
 Zaysan g. 355
 Zirix-Geran 50

3. ŞAHİS ADLARI

A

A-shih-na (Türk Prensi), 49
 Aaron (Bulgar Prensi), 321
 Aaron (Hazar Meliki), 227
 Abbas (Peygamber'in amcası), 77
 Abdullah ibni Meymun, 86
 Abdullah ibni Sebe, 138
 Abdurrahman III. (Endülüs Em. Hali-
 fesi), 235, 246
 Abdülmelik (Halife), 154
 Abélard, Pierre, 107, 112
 Abraamiy (Aziz), 396
 Adalbert (Piskopos), 40, 180, 246,
 264, 265, 298
 Adem (Peygamber), 295, 306, 307
 Agobardus (Başpiskopos), 106, 204,
 265
 Ahmed ibni Tolun, 205
 Al-Horezmî, 155
 Aleksandr Nevskiy, 419
 Aleksios Komnenos, 365, 366, 367,
 373, 375, 428
 Ali (Halife), 59, 68, 77, 79, 86, 138,
 Alkaïos, 96
 Almuş (Bolgar hakanı), 227
 Alphonse VI (Kastilya kralı), 383
 Alphonse X., 385
 Amusin, A. İ., 308
 An Lu-shan, 154, 196
 Anan ben David, 160, 161
 Anastasya (Prenses), 346
 Andre I. (Macar kralı), 346
 Andrey Yurikoviç (Knâz), 388, 406,
 431
 Andrey Bogolubski (Knâz), 36, 437,
 438
 Andronikos Komnenos, 405
 Anna (Prenses), 318, 346
 Ansgar, St. (Katolik misyoner), 208
 Antoniy, rahip 346, 360
 Apelles, 126
 Apolyon, 272
 Aragona Ramiro II., 384

Arbagastos (kumandan), 119
 Arephast, 414
 Arius (Teolog), 120, 326
 Arpad (kumandan) 185
 Artaksersks, 114
 Artamonoff, M. İ., 28, 30, 32, 48, 53,
 58, 146, 151, 156, 163, 169, 178,
 227, 288, 357, 366
 Askold (Rus kumandan), 157, 189,
 190, 208, 209, 212, 214, 223
 Asmud (Knâz Svyatoslav'ın yrd.), 242
 Asparuh (Bolgar hakanı), 184, 186,
 196
 Astarte (aşk ve savaş tanrısı), 177
 Athanasios, 120
 Attila (Hun hakanı), 65
 Augustin, St., 310, 311, 312, 314,
 410, 411
 Avaddon (Yahudi mit. tanrısı), 272
 Avraam bkz. İbrahim

B

Baal (bereket tanrısı), 177
 Babek, 148
 Bagrat IV (Gürcü kralı), 348
 Bahruşin, S. V., 212
 Bar Kohba, 117, 125, 128
 Barcil, 146
 Bardas Skeleros (Bizanslı kumandan),
 281
 Basileios II, 322, 318
 Batu-han, 409
 Bekrî (el-), 75
 Bela (Prens), 390
 Beloslav I, 323
 Benyamin (Hazar meliki), 225, 227,
 228
 Bernard de Clervaux, 112
 Besileios Bolgaraboysa, 342
 Biörn Priholmni (İsveç kralı), 208
 Biruni, Ebû Reyhan (El-), 250
 Block, A., 29
 Bogolubskiy Yuri, 406

Boleslav I Hrabriy, (Polonya kralı),
327, 328

Boleslav II., 359, 360

Boleslav III Rijij, 328, 346, 387

Bonyak (Kıpçak hanı), 342, 365, 376,
377

Boris (Bolgar prens ve hanı), 184,
199, 281, 282

Boris (Macar prensi), 279, 390

Boris Vyacheslav (Knâz), 323, 326, 363

Bravlin (Knâz), 149, 150

Bruno (misyoner), 340

Bryaçislav (Polotsk knâzı), 333

Bulan (Yahudi kumandan), 146, 157,
161, 162, 168, 196,

Büyük Vasilus, 119

C-Ç

Calvin J., 312

Carlos Magnus, 24, 100, 106, 191,
197, 202, 204, 263

Cebraill, 83

Charles le Chauve, 193

Charles Martel, 58, 99

Cornellieus, 117

Çiçek (Hazar prensesi), bkz. İrina

D

Dagobert (Kral), 137

Daniil Udaloj, 407

Darwin, 22

David Igoreviç, 365, 366, 367, 376,
378, 381

David Svyatoslaviç, 432

David (Bolgar prensi), 321

David Kurucu (Gürcü kralı), 391

Davud (Peygamber), 114

Descartes, 309

Dimitri bkz. Izyaslav

Dionycius Areopagitos, 117, 305

Dir (Dıra) (Rus kumandan), 189,
208, 209

Dıra bkz. Dir

Dobrınya, 245, 288, 298

Dobruşkin, Y. M., 382

Donnar (Thor) (Zanaat tanrısı), 273

E

Ebü Bekr (Halife), 68

Ebü İsa, 160

Ebü Müslim, 77, 78, 160

Ebü Süfyan, 68

Ebu'l Abbas Saffah, 77, 78

Edward I (İngiltere kralı), 190, 206

El-Kûfi, 155

Elizabet Petrovna, 419

Elohim (tanrı), 125, 160

Emin (halife), 80

Emund (İsveç kralı), 208

Erik (Emund'un oğlu) 208

Eriugena, J. Scott, 305, 306, 307, 308,
309, 310, 311, 411

Esfir, 114

Eudes de Paris, 99, 217

Eugenius (kumandan), 119

Eyüp (Peygamber), 126 272

F

Farinata delli Uberti, 326

Faust, 22

Fèdoroff, G. S., 59

Ferdinand (İspanya kralı), 386

Fichte, 309

G

Gabriel Radomir (Samuel'in oğlu),
322

Gaddar Pedro (Kral), 385

Gadlo, A. V., 59

Gaius Cesar Caligula, 117

Gardizi, 157, 185, 189

Gardrad III (İsveç kralı), 346

Georgi Amartol (Vakanüvis), 48

Gleb Svyatoslaviç, 285, 323, 326,
358, 359

Gonzalo Sançis (Kont), 269

Gostomis(lar), 192, 209, 210, 239

Gostomisl (K. Svyatoyar'ın kızı), 33

Gotorp bkz. Pavel I.

Gotshalk (Rahip), 311, 410, 411

Gratianus, 119

Gregorius II (Papa), 105

Gregorius VII, (Papa), 360
 Gregorius VIII (Papa), 406, 407
 Grékoff, B. D., 212
 Grigoriy Bogoslov., 119
 Grigoriy VII., (Papa), 297
 Grigoriy (Rahip), 243
 Grigoryeff, V. V., 173, 179
 Gruşevskiy, M. S., 35, 36,
 Gureviç, A. Ya., 96

H

Haccac, 77
 Hadi (Halife), 78
 Hanuka, 196, 198
 Harun er-Reşid, 78, 80, 106, 141, 162
 Hasday ibni Şafrut, 236, 246
 Havva (Adem'in karısı), 123, 295,
 306, 307
 Hazarin (voyvoda), 381
 Hegel, 309
 Helgu bkz. Igor Stariy
 Hemerius, 119
 Hencih IV, 367, 368
 Henrich (Uç beyi), 367
 Henrich I, 346
 Henrich II, 328
 Henrich III (Germanya kralı), 346
 Henrich IV, 360
 Henrich V., 387
 Heraklius, 136, 137
 Herodot, 34,
 Hesiodos, 96
 Hirodes I., 121
 Hişam (halife), 140
 Homeros, 96
 Honorius III (Papa), 309
 Hors (put), 395, 400
 Hosroy (Hüsrev), 134
 Huang Ch'ao, 217
 Hugues Capet, 217
 Hüseyin (Ali'nin oğlu), 138
 Hüsrev Perviz, 135

I

İakov Mnih, 244, 288
 Ibn el-Idari, 269

İbn'ül Esir, 251
 İbni Fadlan, 221, 227
 İbni Hassül, 353
 İbni Havkal, 174, 268, 269, 283
 İbni Miskaveyh 251
 İbni Rusta, 157, 185, 188
 İbrahim (Peygamber), 129, 160, 296,
 337
 İgor II Olgoviç (Büyük Knâz), 392,
 433, 438
 İgor Rurikoviç, 242, 243
 Igor Stariy, 36, 209, 230, 233, 234,
 235, 236, 239, 244
 Igor Svyatoslaviç, 439
 Igor Yaroslaviç, 351, 352
 İllarion (Hilarion), 42, 335, 337, 346,
 396
 İmam Kuşeyri, 91
 İmerius (Bizanslı amiral), 213
 İoannes Tzimisces (İaonnes Çimis-
 kes), 281, 282, 283, 342
 İoannes Komnenos, 428
 İoannes XIII (Papa), 312
 İohannes Prodrom II., (Başpiskopos),
 368
 İohannes Radin (Bizanslı kumandan)
 213
 İpathia, 119
 İrina (Çiçek) (İmp.çe), 73, 152
 İrinei de Lyon, 307, 308
 İsa Mesih (Jesus Christ), 116, 121,
 295, 296, 306
 İsaakios Komnenos, 345
 İsabella (İspanya kraliçesi), 386
 İsai (Aziz), 396
 İshak (Peygamber), 160, 299, 337
 İskender (Makedonyalı fatih), 115
 İsmail (Peygamber), 129
 İsmail Sâmani, 225
 İssakios Angelos, 426
 İstahri, 174, 250
 İstemi-kağan, 49
 İtlar (Kıpçak hamı), 375, 377
 İvan III, 34
 İvan Vaytişç (Voyvoda) 405
 İzyaslav Mstislaviç, 392, 407

İzyazlav Yaroslaviç Kiyevskiy, 346,
349 351 352, 358, 360, 361, 262

J

Jesus Christ (İsa Mesih), 122, 125,
126, 160, 272, 296, 395, 400, 410,
413

Jesus Navin, 169

Jordanes (tarihçi), 40, 64

Julian Odstupnik 270

Julian, 131

Justinianos II., 279

Justinianus, 131

Justinus Philosophus, 118, 127

K

Kabil, 307

Kalman (Macar kralı), 387, 390

Kalokiros, 277, 278, 279, 280, 281

Kant, 309

Karakalla, 426

Kavad, 134

Kazarin bkz. Hazarin

Kedren (Bizanslı yazar), 283

Kegen (Peçenek kumandanı), 340

Kıtan (Kıpçak hanı), 375

Kir (Rus başbuğu), 171

Klaudius (Episkop), 106

Koestler, Arthur, 32, 168

Kokovtsoff, P. K. 153

Koloman (Macar kralı), 377, 407

Komes Nikolaos, 321

Konstantin Dobrniç, 328, 329

Konstantine (Roma imp.), 119

Konstantinos (Bizans İmparatoru)
280

Konstantinos (teolog), 326

Konstantinos Dukas, 345

Konstantinos IX Monomach, 345,
346

Konstantinos Porphyrogennetos,
169, 213, 242, 264, 269, 284

Konstantinos V., 61, 106

Konstantinos VI, 152

Konstantinos VIII, 345

Konstantinos, 150

Konstantsiya Stephan (Kraliçe), 414

Krum (Bolgar hakamı), 184, 199

Kurat, Akdes Nimet, 205

Kursan (kumandanı), 185

Kuteybe, 58

Kuzmin, A. G., 151, 152, 383

Kyrrill (Aziz), 107, 199, 208, 220,
229, 393, 394

Kyros, 132

L

Lamark, 22

Leon Asauri, 139, 140

Leon III. (Bizans imp.), 74, 105, 140

Leon VI. (İmparator) 185,

Leontiy (aziz), 396

Levçenko, M. V., 212

Libanius, 119

Lihacıeff, D. S., 37, 207, 212, 233,
334, 348, 383, 402

Liparit (Gürcü kralı), 348

Litavrin, G. G., 243

Lothair, 326, 328, 390

Ludwig Dindar, 100, 183, 184, 193,
197, 264

Ludwig VII, 416

Lyışevskiy, S., 34

M

Maadi Karib, 129

Makdisi, 250, 251

Maksentius (Roma imp.), 119

Mal (Knâz), 242, 244, 245

Maluşı, 245, 281

Mansur II, (Halife), 78

Manuel (Bizans İmp.ru), 390

Mar Zutra, 134

Marcion (Sinoplu), 119, 114,
119, 198, 199, 308

Mardohei, 114, 115

Maria Antiochia (İmp.çe), 405

Mariya (Vladimir Monomah'ın kızı),
375

Marks, K., 100

Martsiana (Trajan'ın kızı), 278
 Marzuban ibn Muhammed, 233
 Matild (Kontes), 368
 Mavrikios (İmparator), 135
 Mavrodin, V. V., 236
 Mazdak, 133, 134, 145, 160, 162, 170
 Me'mun (halife), 80, 84
 Me'mun (Horezmşah/Cürcan haki-
 mi), 251, 288
 Meçislav (Boleslav'ın oğlu), 328
 Mehdi (Halife), 78, 313
 Mehdi (kurtarıcı), 86, 87, 343
 Mephistopheles, 22
 Mervan (Arap kumandan ve halife),
 61, 74, 78
 Mervan II, 139
 Mervezî, 189
 Meryem, 413
 Mesih, 160, 343
 Mesudî (Arap tarihçi), 55, 155, 189,
 229, 251
 Meško (Macar kralı) 265
 Methodius, 107, 199, 229, 393, 394
 Mevlutoff, R. R., 295
 Mikhail IV, 345
 Mikhail Psellus (tarihçi), 347
 Mikhail Stratiotik, 345
 Mikhail V. Kalaphotos, 345
 Milukoff, P. N., 35
 Mişna, 175
 Mois (Bolgar prensi), 321
 Mokoş (put), 395
 Mommsen, T., 121
 Moravcsik, G., 27
 Moses Da-Horençi (Tarihçi), 47
 Mstislav Lütty, (Sveneld'in oğlu) 242,
 243, 244
 Mstislav Udaloj, 407
 Mstislav Vladimiroviç (Knâz), 288,
 289, 300, 392, 398
 Mstislav Vladimiroviç Tmtarakanskiy,
 324, 431, 332, 333, 334, 335, 336
 357, 389, 425
 Mstislav Volinskiy, 437
 Muhammed (Peygamber), 68, 83, 96,
 137, 138, 160, 161, 296, 343

Muhammed el-Avfi, 300
 Mukaddesi, 188, 288
 Munzuk (Muncuk) (Hun hakanı), 65
 Muratoff, P., 428
 Mûsa (Peygamber), 125, 139, 145,
 177, 296
 Mustansır (halife), 370
 Mûtasım (halife), 198,
 Mutemid (Sevilla emîri), 370, 384
 Müstakfi (halife), 90

N

Nabukadnassar, 114
 Nasır (En-) (Halife), 297
 Nasonoff, A. N., 437
 Nasr ibn Seyyar, 59
 Nestor (vakanüvis), 37, 38, 152, 205-
 207, 209, 211, 212, 214, 224, 228,
 230, 232, 242, 243, 285, 286, 297,
 300, 379
 Nicolai I (Papa), 200, 304
 Nikephoros (İmparator) 106
 Nikephoros II Phokas, 277, 278, 247,
 279, 181, 342
 Nikephoros III Botaneiates, 364, 366
 Nikolaus I. (Papa), 107
 Nikolayeff, V. D., 213, 214
 Nikon, (Rahip), 358
 Novoséltsyeff, A. P., 156, 188, 189,
 190

O-Ö

Obnorskiy, S. P., 212
 Obodya, 162, 169, 175, 196, 197,
 198, 1
 Odin bkz. Wotan
 Odoacr, 440
 Okhrida (Bolgar metropolü), 325
 Oleg Gorislaviç bkz. Oleg Svyatosla-
 viç
 Oleg Svyatoslaviç, 171, 189, 190,
 206, 210-213, 215, 223, 224, 228,
 236, 243-245, 321, 361, 363, 364,
 365, 366, 367, 368, 372, 373, 374,
 375, 376, 378, 379, 380, 383
 Oleg Veşçi bkz. Oleg Svyatoslaviç

Olga (Grandüşes), 40, 151, 190, 206,
233, 242-246, 264, 266, 267, 274,
275, 277, 278, 280, 281, 284, 317,
319, 321, 322, 345, 351, 394, 419

Olgard (Knâz), 36

Olof (İsveç kralı), 208

Origenes, 119, 124, 305, 306

Ormudz (Pers mit. tanrısı), 124, 272

Osman (Halife), 79

Ostromir (Voyvoda), 358

Oton, (Roma imp.), 117

Otton I, (Alman kralı), 246, 264, 265,
275, 276

Otton II, (Alman Kralı), 299

Ömer (Halife), 68

P

Parsbit, 146

Pavel I., (Rus çarı), 244

Pelagius, 411

Pépin le Bref, 99, 153

Perkunas bkz. Perun

Persian (Bolgar hanı) 199

Perun (Perkunas), 271, 273, 274,
287, 317, 318, 322, 395, 400

Pesah (Yahûdi kumandan), 231, 232,
238, 240, 246

Peştiç, S. L., 382

Petro (Peter) (Bolgar hanı), 278, 279,
314

Petrona Kamatir, 178

Petruşevskiy, İ. P., 86

Philippe Auguste (Fransa kralı), 206,
416

Phokas (Başpiskopos), 107, 135

Photios (Patrik), 94, 200, 304, 393

Pilon, 163

Pletněva, S. A., 386

Plotinus, 124

Pokrovskiy, M. N., 207

Pores (Voyvoda), 358

Présnyakoff, A. Y., 35, 36, 37, 38, 212

Pretič (Voyvoda), 280, 285

Prisélkoff, M. D., 324

Pseudo-Symeon (kronist) 213, 214

Puşkin, A., 29

Putyat, 382

R

Raban Maur (Başpiskopos), 311, 411

Ratibor, (Voyvoda), 364, 365

Ravendi, 353

Rededya (Redede) (Çerkes prensi),
289, 333

Regine rugorum bkz. Olga

Regla (put), 395

Reinbern Koloberejskiy, (Episkop),
323

Rerik Yutlandskiy, 193

Ribakoff, B. A., 179, 243, 244, 383,
398, 439

Robert (Orleans kralı), 414

Rogneda (Prenses) 318, 433

Rogvolod (Knâz), 245, 268

Roman Petroviç (Bolgar hanı), 279

Roman Syvatoslaviç, 359, 363, 364

Roman Vasileus (Bizans İmparatoru),
280

Romanos Diojenes, 362, 375

Romanos III Argiros, 345

Romanos Lakapenos, 186, 229, 230

Rostislav (Moravya knâzı), 394

Rostislav Vladimiroviç, 358, 359

Rubruck, W., 397

Rurik (Vareg konungu), 193, 209,
210, 239

S-Ş

Saharoff, A. N., 212

Sammon (Piskopos), 131

Samuel (Bolgar hanı), 320, 321, 322,
324, 325

Sappho, 96

Sara (İbrahim Pey. hanımı), 129

Satanael (İblis, Şeytan, Satan), 187

Serapis (Mısır tanrısı) 272

Seyhüsrev (Selçuklu sultanı), 353

Sila (Rahip), 130

Sima (put), 395

Skrjinskaya, Y. Ç., 183

Slavyat (boyar), 375
 Smirnoff, I. I., 383
 Solovyeff, A. V., 228
 Spenkel (Rus kumandan), 281
 Spinoza, 309
 Stephan (Kral), 388, 390
 Stephanos (din adamı), 117
 Stephanos (Macar kralı), 344
 Stephanos, 125
 Sulu (Türgiş hanı), 58
 Sumbad Mag, 80, 160
 Sveneld (Voyvodo), 231, 235, 242, 243, 244, 245, 281
 Svyatopolk II İzyaslaviç, (Büyük Knâz), 206, 211, 328, 360, 363, 364, 373, 375, 376, 378, 379, 380, 381
 Svyatopolk Okayannıy, 328, 333, 347
 Svyatopolk Vladimiroviç, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 342
 Svyatoslav Igoreviç (Knâz) 242, 266, 267, 268, 269, 275, 276, 278, 279, 280, 181, 282, 284, 285, 286, 297, 298, 312, 317, 321, 349, 352, 359, 360, 361
 Svyatoslav Yaroslaviç Çernigovski, 346
 Svyatovit (Mit. tanrı), 273
 Svyatoyar (Knâz), 33
 Symeon (Bolgar kralı) 185, 186, 187, 275
 Szyzman, S., 147
 Şahmatoff, A. A., 37, 39, 191, 207, 212, 232, 236, 242, 244, 318, 348
 Şehina, 163

T

Tamara (Gürcü kraliçesi), 391, 406
 Tarasios (başpiskopos), 393
 Tatian (teolog), 308
 Tatişeff, N. V., 243, 382, 383
 Temistius, 119
 Theodicios, 119
 Theodisius Peçerski (Yazar), 349
 Theodor (rahip), 396
 Theodora (Bizanslı imp.çe), 345

Theodosius (Başpiskopos), 186
 Theodosius (Rahip), 369
 Theodosius I. (Roma İmparatoru), 399
 Theophilos (Bizans imp.), 148, 198
 Theophylaktos (Başpiskopos), 314
 Thephano (İmparatoriçe), 277, 181
 Thierry, A., 202, 326
 Titmar (Polonyalı tarihçi), 320
 Tiyu (German mit. tanrısı) 273
 Tmifeyeff-Resovski, N. V., 27
 Tolstoff, S. P., 251, 252
 Traianus, (Trajan), 116, 118, 278
 Trajan bkz.Traianus
 Tugorkan (Kıpçak hanı), 342, 365
 Tuğrul Bey, 91
 Tumin (Bumin) (Türk hakanı), 49

U-Ü

Ubeydullah (Fatimî halifesi), 86, 313
 Urban II (Papa), 368
 Üstad Sis, 80

V

Vadim Hrabriy, 210, 239
 Valentinus, 119
 Varajko (Voyvoda), 325
 Vasileus, 183
 Vasilidus, 119
 Vasilus I, 200
 Vasilıy Rostislaviç, 381
 Vasilko (Galiçya knâzı), 388
 Vasilko (Trebovl knâzı), 376
 Vasilyeff, A. A., 212
 Vasilyeff, V. G., 150
 Vaviloff, N. I., 249
 Vazon (Piskopos), 415
 Vernadsky, V. I., 88, 150, 151, 290
 Vernardo (Başpiskopos), 384
 Vışata (Voyvoda), 358
 Vilo [Velas] (put), 395, 396
 Vitellius, 117
 Vitovt (Knâz), 36
 Vladimir Krasnoye Solmısko, 325
 Vladimir Monomah, 206, 333, 350, 361, 363, 369, 374, 375, 375,

376, 377, 378, 381, 382, 386-389, 391, 392, 394, 398, 400, 405, 425, 431, 344, 436, 437,
 Vladimir Svyatoslaviç 258, 287, 288, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 315, 318, 319, 320, 321, 323-327, 361, 378
 Vladimir Syvatoy, 151, 338, 345. 351
 Volodar Rostislaviç, 365, 366, 367, 388
 Vseslav Bryaçislaviç, 351
 Vsevolod Bolşay Gnezdo, 438
 Vsevolod I Yaroslaviç, 346, 347, 351, 352, 355, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 367, 369, 372, 380, 426
 Vsevolod II, 392
 Vsevolod Olgoviç, 431

W

Wotan (Odin) (German mit. tanrısı), 273

X

Xerxes, 114
 Xvolson, D. A., 141

Y

Yafet ibni Ali, 168
 Yahova, 125, 126, 146, 160, 168, 295, 296, 297, 308, 413
 Yahuda b. Barzilai, 147
 Yahuda ha-Nasi, 117
 Yakub (peygamber), 160, 299, 337
 Yan (Boyar), 397

Yan Vışatiç, 380, 381
 Yaropolk (Oleg'in kardeşi), 244, 245, 287, 317, 318, 324, 325, 326
 Yaroslav Monomah, 431
 Yaroslav Mudriy, 42, 190, 325, 326, 328, 329, 333, 334, 335, 338, 345, 346, 340, 351,
 Yaroslav Osmomisl, 405
 Yaroslav Svyatopolçiç, 387
 Yaroslav Vladimiroviç Mudriy, 323, 324
 Yekatarina II, 207
 Yevpraksiya, 367, 368, 369
 Yevstratiy Postnik (Rahip), 372
 Yezdigerd, 146
 Yohanna Dimeşki (Mansur), 83, 140
 Yohannes IV (Metropolit), 406, 407
 Yohannes XII., 412
 Yosef b. Yegoşua Ha-koren, 138
 Yosif (Hazar meliki), 74, 175, 230, 235, 236, 243, 246, 247, 250, 297
 Yuri Dolgoruki, 431, 436
 Yuriy Dolgorik (Suzdal knâzı), 392
 Yürik (Knâz), 33, 34, 171

Z

Zahoder, B. N., 175
 Zaxarii Ritor (tarihçi), 40
 Zenon, 128
 Zerdüş (Peygamber), 57
 Zeus, 272
 Zoe, 345
 Zonaras, İ. (tarihçi), 106, 283
 Zünnavvas, 129, 130, 131, 132